This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

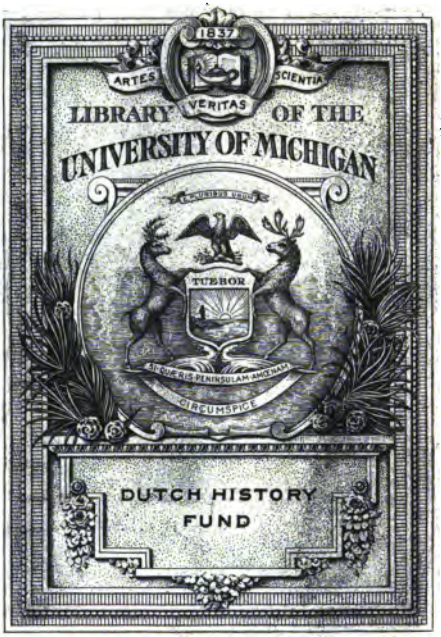

Digitized by Google

AP
14
.V123

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Eerſte Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXVIII.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch Lit.
Rijkoff
10-3-24
10842

VOORBERIGT
VAN DE
UITGEEVERS.

BYkans alle *Periodike* Schriften hebben dit lot met elkanderen gemeen, dat ze in den eersten aanvang traaglyk van de hand gaan; en veel al wordt 'er eenig verloop van tyd vereischt, eer ze in den algemeenen smaak vallen. Zommigen mogen, ter oorzaake van een uitgebreiden leeslust, uit hoofde hunner nieuwsgierigheid, door hunne agting of genegenheid voor de Uitgeevers van zodanig een geschrift, en meer beweegredenen van dien aart, aangezet worden, om 'er terstond deel in te neemen. Maar 't grootste getal der Leezeren is zo gesteld, dat ze, zich op hun eigen oordeel niet betrouwende, liefst eerst van anderen, op welker kundigheid zy zich verlaaten, hooren, wat 'er van zodanig een Werkje te wagten zy. Veelen wantrouwen ook de Uitgeevers, of ze wel op zodanig eene wyze, als ze 't aangevangen hebben, zullen volharden, en of 't zelve op den duur niet eer slimmer dan beter zal worden. —— Gelukt het zodanig een Geschrift dien hoek te boven te komen, door kundigen te behaagen, die 't anderen met oordeel konnen en durven aanpryzen; terwyl ook de Leezers by ondervinding overtuigd worden, dat de verdere uitvoering aan 't begin beantwoordt, en dat de Uitgeevers zich bevlytigen, om hun Werkje van tyd tot tyd nutter te maaken; dan ontdekken 'er zich allengskens meer Leezers, die het zelve begunstigen, en begeerig zyn, om 'er gebruik van te hebben. Doch dan ontstaat 'er op nieuw by veelen eene andere zwaarigheid. —— Het Werkje is nu al eenigen tyd aan den gang

Digitized by Google

geweest; een merkelyk gedeelte ziet reeds het licht; en dus beloopen de kosten, zo men het *compleet* wil hebben, bereids eene goede somme gelds. Men ziet 'er in zodanig een geval niet zelden tegen aan, om een *defect* Werk te hebben; en men ziet 'er ook tevens tegen aan, om zo veel gelds uit te schieten, als 'er vereischt wordt, om het zelve *compleet* te erlangen. Dit doet veelen in beraad staan, en niet zelden worden ze daar door bewoogen om 'er van af te zien, schoon ze 'er anders wel agting voor hebben.

Dit is ook het algemeene lot onzer VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN in 't byzonder geweest: dezelven hadden met den aanvang het geluk niet van vry algemeen te behaagen; doch van tyd tot tyd oordeelden de Liefhebbers van Oefening 'er gunstiger over; men erkende eerlang de waarde van 't Geschrift, en 't getal der Leezeren van verschillenden smaak nam hand over hand toe; indiervoege dat de Schryvers en de Uitgeevers, van dien tyd af tot heden, t'over redenen genoeg hadden en nog hebben, om wel vergenoegd te zyn, over het vertier van hun Werkje; zo ten opzigte van de agting waar mede deezer Schriften vereerd zyn, als ten aanzien van de voordeelen, die de Uitgaave hun toegebragt heeft. Maar nu is, met den gewenschten voortgang van dit Geschrift, ook de gemelde zwaarigheid opgekomen: deeze LETTER-OEFENINGEN beslaan reeds zeven Deelen, of veertien Banden, en dus loopen de kosten van 't zelve, op een prys van *f* 35-10-: Dit stuit veelen nieuwen Leezeren, te meer daar de Uitgeevers 't niet braaf vinden den prys, dien anderen van den beginne betaald hebben, ten gevalle van laatere Leezeren te verlaagen; waar toe ze ook te minder konnen overgaan,

Digitized by Google

gaan, om dat ze nog maar een klein getal van *complete Exemplaaren* voor de Liefhebberen, welken tegen deezen prys niet mogten hebben, bezitten. Dit heeft zommigen aanleiding gegeeven, om den Uitgeeveren voor te ſlaan, of men niet zou konnen goedvinden, om dit Werkje eenigzins te ſluiten, en 't dus in zeekeren zin, in zo verre, *compleet* te maaken, dat men het volgende eenigermaate als een nieuw Geſchrift konde aanzien. Naa herhaalde overleggingen tuſſchen de Schryvers en de Uitgeevers deswegens, heeft men eindelyk goedgedagt denzulken hier in ten wille te zyn; en deeze is de oorzaak, waar door dit Stukje tegenwoordig het licht ziet, onder den Tytel van NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, onder welken Tytel dit Geſchrift vervolgens ſtaat uitgegeeven te worden. —— Dus kan de verdere Uitgaave hier van eenigzins beſchouwd worden als een Geſchrift, dat op zich zelven ſtaat: en zy, die 't voorgaande bezitten, konnen dezelve aanmerken als een Vervolg van 't geen ze reeds ontvangen hebben. Langs dien weg geſchiedt den eenen dienst, zonder dat de andere benadeeld worde; en zy, die de vroegere LETTER-OEFENINGEN bezitten, zullen te minder reden vinden, om zich over deeze ſchikking, ten gevalle zommiger Leezeren, te beklaagen; vermids de Uitgeevers vastlyk voorgenomen hebben, de nog weinig overgebleevene *complete Exemplaaren*, ook in 't vervolg van tyd, tot geen laager prys dan boven gemeld is, te zullen afleveren.

Wy hebben 't niet ondienſtig geagt dit Berigt in deezen voor af te laaten gaan, om onzen Leezeren de moeite te ontneemen van na de reden deezer ſchikkinge te raaden: voor 't overige ſtaat ons, met opzigt

Digitized by Google

tot de volgende Uitgaave, niets te melden; dewyl we ons over 't algemeen houden aan 't geen we, met betrekkinge tot ons oogmerk, in voorige Berigten gemeld hebben. Alleen konnen wy den Leezer, by deeze gelegenheid, nog onderrigten, dat wy, met den aanvang reden hadden, om de Nederduitſche Tooneelſtukken, die nu en dan het licht zien, in ons Werkje niet te betrekken; doch dat, deeze reden geen plaats meer hebbende, dezelven voortaan, even als andere geſchriften, in aanmerking genomen zullen worden: 't geen we vertrouwen dat veelen onzer Leezeren niet onaangenaam zal weezen.

Voorts onze Heeren *Correspondenten*, die ons met hunne Papieren gelieven te vereeren, en de verdere Begunſtigers deezer LETTER-OEFENINGEN, voor hunne tot dus ver beweezene moeite en gunst bedankende, beveelen wy verder dit ons Werkje in hunne goede gedagten; in hoop en vertrouwen, dat ze ons zullen blyven onderſteunen en aanmoedigen; terwyl we van onze zyde ons alleszins zullen bevlytigen, om de Uitgaave, zo veel in ons is, en de natuur van ons Bewerp toelaat, ten hoogſte gevallig en nuttig te maaken.

NIEU-

Digitized by Google

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Onderzoek over de natuur en het oogmerk der Verzoekinge van Christus in de Woestyne. Door H. FARMER. *Naar den tweeden vermeerderden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1767. *behalven de Voorrede en den korten Inhoud* 201 *bladzyden in groot octavo.*

DE verzoeking van 's Waerelds Heilland, *Matth.* IV. 1—11, *Marc.* I. 12, 13, en *Luc.* IV. 1—13, aangetekend, te verklaren, komt allen omzichtigen Uitleggeren der Bybelschriften voor als eene moeilyke taek; dewyl 'er, van welke zyde men het stuk ook beschouwe, altoos merklyke zwarigheden overblyven, die men zo gereed niet kan oplossen, als men ze wel te berde kan brengen, tegen ene uitlegging, die van de onze verschilt. Men vindt, uit hoofde hier van, zeer verschillende verklaringen dezer Geschiedenisse, en zeer onderscheidene oplossingen van de daer tegen gemaekte zwarigheden; waer door, gelyk het meermaels met enige duistere plaetzen der Schriften gaet, het onderwerp veel eer verduisterd, dan opgehelderd word. —— De Heer *Farmer* waegt het, des niet tegenstaende, in dit stukje, ene verklaring hier van in 't licht te geven, die ten meerendeele *nieuw* genaemd mag worden: volgens welke men, naer zyne gedachten, zich een redelyk begrip van dit Euangelische verhael kan vormen, en de zwarigheden, die 'er tegen op schynen te komen, op ene voldoende wyze kan oplossen. —— Het is juist niet te wachten, dat deze nieuwe uitlegging allen zo voldoende zal voorkomen, als ze dien Heer zelven wel toeschynt;

Digitized by Google

doch zeer zal, vertrouwen we, by velen echter wel zo gunſtig als verſcheidene andere verklaringen beſchouwd worden; om dat ze enigermate een redelyker denkbeeld van 't voorgevallene aan de hand geeft: en zy, die 'er geen behagen in ſcheppen, zullen nochtans niet konnen nalaten te erkennen, dat onze Schryver zyn onderwerp als een ſchrander Man ontvouwd heeft; wiens bedenkingen over dit ſtuk der overweginge waerdig zyn.

De Heer *Farmer* kan zich niet verenigen met hen, die het in de Euangelien voorgeſtelde aenmerken, als *een verhael van wezenlyk gebeurde zaken;* „ dat de duivel naamlyk in perſoon „ Christus verzogt, zig aan hem in eene zigtbaare gedaante „ vertoonde, tot hem overluid en met eene hoorbaare ſtem„ me ſprak, en hem lighaamlyk van de eene plaats naar de „ andere overbragt ". —— Hy kan ook zyne toeſtemming niet geven aen 't gevoelen der zulken, die hier op een *Duivelsch Gezicht* denken, en ſtellen, „ dat deeze geheele ge„ beurtenis verſtaan moet worden als een verhaal van bloote „ vertooningen van een gezigte, waar van de duivel de toe„ ſteller en maaker was; en dat dus de verzoekingen aan de „ onmiddelyke werkingen van den Duivel moeten toege„ ſchreeven worden ".

Beide deze gevoelens, (die de twee voornaemſten zyn, welke by de Uitleggers veel al voorkomen, ſchoon ze in de verklaringen der byzondere omſtandigheden zeer onderſcheidene wegen inſlaen,) ziet hy aen als onderhevig aen onoplosſelyke zwarigheden, die hy in hare kracht voorſtelt en aendringt, om derzelver onbeſtaenbaerheid te doen zien. Dit gedaen hebbende gaet hy in de derde plaetze over, om zyne eigene gedachten wegens deze geſchiedenis te ontvouwen. Men heeft hier, volgens hem, te denken om een *Godlyk Prophetisch Gezicht;* en te beweren, „ dat deze verzoeking Christus „ overkwam in een Propheetisch gezigte, waar van God zelf „ de onmiddelyke en eenige oorzaak was ".

Zyn gevoelen des aengaende, komt kortlyk hier op uit. Terwyl Christus zich lichaamlyk in de woeſtyne bevond, (daer hy wezenlyk veertig dagen en veertig nachten, zonder voedzel te genieten, onderhouden, en tegen de gevaren der woeſtyne beſchermd werd, door 't beſtier der Godlyke Voorzienigheid; daer hy ten einde van veertig dagen daedlyk de gewaerwording van honger begon te gevoelen,) werdt hy naer den Geest, door ene Godlyke aenblazing, in een gezichte, by manier van ene levendige verbeelding der ziele, onder den krachtigen invloed ener Godlyke verrukkinge, na de

woe-

Digitized by Google

woestyn, als een toneel van een Prophetisch gezicht, gevoerd. In dien staet van verrukking, was hy veertig dagen en veertig nachten, onder den invloed van een Godlyk gezicht. Hier in werden hem, mag men denken, verscheidene verzoekingen voorgesteld, die hem mogelyk byzonder in persoon betroffen, en daerom niet gemeld zyn van de Euangelisten; welke waerschynlyk alleen gewag maken van de laetste verzoekingen, om dat ze betreklyk waren tot 's Heillands openbare bediening. Doch wat hier van ook zy, ten laetste werd de Godlyke macht, in hem zonder voedzel te onderhouden, opgeschort, en Christus begon de gewaerwording van honger te gevoelen: toen wedervoeren hem de verzoekingen, die de Euangelisten byzonder aengetekend hebben. God stelde hem, onder de levendige indrukkingen van een gezicht, dat ten kragtigste op zyne verbeelding werkte, de afbeeldzels van zodanige verzoekingen voor den geest; en wel in dien nadruk, dat het Christus moeste voorkomen, als of die dingen wezenlyk gebeurden, als of de duivel alles aen hem zeide en deede, het geen ons in 't Euangelische verhael gemeld word: zo dat het, ten aenzien van Christus, even het zelfde ware, als of de zaken zich wezenlyk alzo hadden toegedragen, de duivel hem in persoon verschenen ware, en hem, door zyne eigene werking, van de ene plaetze na de andere overgebragt hadde. In gevolge hier van word ook het voorgevallene door de Euangelisten verhaeld, als ware 't ene wezenlyke geschiedenis; gelyk zo de Heilige Schryvers gewoon zyn, de beeldtenissen die ingedrukt, en de geschiedenissen die voorgevallen zyn, in de verbeelding des Propheets, te beschryven, als of zy wezenlyke voorwerpen, en uiterlyke gebeurde zaken geweest waren.

De Heer *Farmer* dit breeder ontvouwd hebbende, om te toonen, dat de Euangelisten deze verzoeking voor ene Prophetische verrukking en openbaring verklaren, verledigt zich in de vierde afdeelinge van dit geschrift, om te onderzoeken, welke het eigenlyke oogmerk van dit Prophetische gezicht geweest zy. Ter duidelyker ophelderinge hier van, laet hy vier aenmerkingen voor af gaan.

1. Christus was ongetwyfeld aen *verzoekingen* onderhevig.

2. Dit gezicht kan ene tegenwoordige *beproeving* vervatten. De Propheten waren, als God zich in een gezicht aen hen openbaerde, wel geheel lydelyk in 't ontvangen van de indrukzelen der beelden, die aen hunne verbeeldinge voorgesteld werden; doch ze hadden echter te gelyk in alle andere opzichten het volkomen vrye gebruik van hun verstand. Dus kon dan ook Christus, geduurende dit gezicht, een redelyk ant-

Digitized by Google

woord geven op de aen hem gedane voorſtellen, gelyk ons de geſchiedenis verbeeld; en het afflaen derzelven toont dan zyne deugdzame gemoedsgeſteldheid. En in dien zin kon dit gezicht tot ene tegenwoordige beproeving van Christus verſtrekken, voor zo verre het van dienst kon zyn, om zyne deugd te oefenen, te ontdekken en te doen doorſtraalen.

3. Dit gezicht had tevens een hooger oogmerk, dat 'er eigenlyk onmiddelyk mede bedoeld werd. „ Het diende, naamlyk, tot eene voorzegging, en zinnebeeldige vertooning van „ de byzondere zwarigheden en verzoekingen, welken hy in zyne bedieninge en de verrigting zyner wonderwerken als de Meſſias zou ontmoeten ". Dit tracht onze Schryver af te leiden, zo uit den aert der voorſpellende gezichten in 't algemeen, als uit de omſtandigheden van dit gezicht in 't byzonder, mitsgaders uit de overeenkomst die 'er is, tusſchen deze voorſtellingen, en de verzoekingen, die Christus in den loop zyner bedieninge overgekomen zyn; gelyk hy vervolgens afzonderlyk poogt te doen zien.

4. Eindelyk, daer ſteekt niets ongerymds in het denkbeeld, dat God zynen Zoone zodanig een gezicht voorſtelt; Gods goedheid en heiligheid word 'er niet door benadeeld; het beantwoord in tegendeel zeer wel aen de wyze handelingen van een volmaekt goed en heilig Wezen.

Ter nadere bevestiginge, inzonderheid van de derde aenmerking, benaerſtigt zich de Heer *Farmer* verder, om ieder vertooning van dit gezicht afzonderlyk te overwegen, en het byzondere oogmerk daer van aen te toonen: als mede te doen opmerken, hoe geſchikt dit gezicht was, naer de omſtandigheden in welke Jeſus zich diestyds bevond, en van welke nuttigheid het voor hem kon wezen. Het hoofdzaeklyke zyner gedachten deswegens komt hier op uit. —— De eerſte vertooning betekende dat Christus te worſtelen zou hebben met ene drukkende armoede, en andere ongemakken; doch dat hy nooit, zelfs niet in de angstvalligſte omſtandigheden, zyne wonderdadige macht zou hebben te gebruiken tot zyn eigen perſoonlyk voordeel. —— De tweede vertooning gaf te kennen, dat hy meermael bloot zou ſtaen voor zulke verleidelyke omſtandigheden, die hem tot ontydige wonderen zouden konnen verlokken; doch dat hy zich nimmer buiten nood aen gevaren moest bloot ſtellen, uit vertrouwen op de Godlyke beſcherming; noch enige uitwendige vertooning van zyne wonderdadige macht maken. —— De derde vertooning eindelyk was ene voorbeduiding, dat hy door het volk, 't welk misleid was door hunne vooroordeelen nopens den Meſſias, tot het aenvaerden van den waereldlyken Scepter zou aengezocht wor-

Digitized by Google

worden, om als Koning over Israël te heerſchen; doch dat hy nooit zyne wonderdadige macht had te gebruiken, om zich den weg tot tydlyke eer te banen. —— En deze vertooningen werden aen hem voorgeſteld, juist op dien tyd, toen hy zyne bediening openlyk ſtond te aenvaerden; toen 't ten uiterſte dienſtig was, hem onder 't oog te brengen, aen welke verzoekingen hy in zyne bedieninge bloot geſteld zou wezen, en binnen welke bepalingen hy zyne wonderdadige macht zou hebben te gebruiken.

Om den Lezer te klarer denkbeeld te geven van de denkwyze van den Heer *Farmer*, omtrent deze voorſchaduwende vertooningen, zullen we het voornaemſte van zyn gezegde, wegens de tweede vertooning, nog byzonder mededeelen. — „ Het toneel deezer verzoeking, *zegt hy*, was *Jeruſalem*, „ de hoofdſtad van Judæa, en de zetel der magt: het was de „ tempel te Jeruſalem, alwaar de Jooden de eerſte verſchyning „ verwagtten van den Meſſias, *dien Engel des Verbonds*, (*a*) „ die *ſchielyk tot denzelven komen zou*. Het was de vleugel „ van den tempel naar de oosterzyde deszelven, van waar men „ de menigte der aanbidderen, die zig regtſtreeks aan het ge„ zigt vertoonden, zien kon. Van deeze zeer zigtbaare hoog„ te, en voor eene groote menigte aanſchouweren, niet in „ de duistere ſchuilhoeken der woeſtyne, wordt Christus ver„ zogt zig neder te werpen, met een vast vertrouwen op de „ Godlyke beſcherming, (welke niemand ooit met meer rede „ verwagten kon, dan hy;) op dat zyne wonderdaadige be„ houdenis dus blyken voor de Godlykheid zyner zending „ uitleveren, en de ontelbaare aanbidders, die hier van oog„ getuigen waren, overgehaald mogten worden, om hem on„ middelyk voor den Meſſias te erkennen, die zigtbaarlyk, „ op eene wyze overeenkomſtig met de algemeene verwag„ ting der Jooden, uit den hemel nederdaalde. Zodanig was „ het voorſtel hier aan onzen Zaligmaaker gedaan: een voor„ ſtel, het geen zekerlyk in zyne eigen' natuur eene zeer ſter„ ke verzoeking medebragt. Hoe heerlyk en roemrugtig zou „ het voor den Meſſias geſcheenen hebben, indien hy zyn „ gezantſchap, op zo een open tooneel, en met zodanige be„ wyzen van zyne Godlyke magt geopend hadt"? Laeten wy derhalven onderzoeken, uit welke beginzelen deze ſchoonſchynende verzoeking werdt afgeweezen.

Op die plaats der H. Schrift, (*b*) door welke de duivel zyne verzoeking zogt aan te dringen, antwoordt onze Heer: daar is

(*a*) *Mal.* III. 1. (*b*) *Ps.* XCI. 11.

Digitized by Google

is ook geschreeven, *gy zult den Heer uwen God niet verzoeken*. God te verzoeken, zegt zo veel als, daar 't niet te pas komt, de proef neemen van zyne magt, nieuwe en onredelyke eischen op dezelve maaken, na dat 'er reeds genoegzaame blyken van gegeeven zyn; en dit te doen, niet blootlyk uit vermetelheid, maar uit wantrouwen. In dien zin wordt deeze uitdrukking in de H. Schrift, (*a*) zo wel als in het byzonder geval waar Christus het oog op heeft, zeer dikwils gebezigd (*b*). Zyne meening moet derhalven deeze zyn. „ De Schrift verbiedt „ ons Gode voor te schryven, wanneer hy zyne magt moet „ oefenen, en gelyk wy ons buiten noodzaaklykheid in geene „ gevaarlyke omstandigheden moeten inwikkelen, in verwag„ ting op eene buitengewoone verlossing, dus behoeven wy „ ook der Godlyke wysheid niet voor te schryven, welke „ wonderwerken hy ter onzer overtuiging verrigten moete ".

In de naaste plaats staat ons te onderzoeken, welke betrekking deeze vertooning mooge hebben tot Christus toekomende bediening. Geduurende den geheelen loop van dezelve werdt hy besprongen door verzoekingen, die aan de geenen, welken hem hier voorgesteld worden, gelyk waren, en die hy ook op den hier aangenomen grondregel van de hand wees. In plaats van zonder noodzaaklykheid en roekeloos het gevaar in den mond te loopen, en zig dan op de tusschenkomst der Godlyke magt te verlaaten, (het geen eene onnodige en eindelooze vermeerdering van wonderwerken zou veroorzaakt hebben,) bevinden wy, dat hy de gevaaren met de uitersté omzigtigheid ontweek, en alles, zo veel in zyn vermogen was, vermydde, wat zyne vyanden kon verbitteren, gebiedende zelfs ten aanzien zyner wonderwerken, die de zegels waren van zyne Godlyke zending, een diep stilzwygen te onderhouden (*c*); wanneer hy voorzag, dat het rugtbaar maaken van dezelven, in zommige omstandigheden, door nyd of oproer onder het volk te verwekken, naar alle waarschynlykheid, deszelfs gemoederen veel feller tegen hem zou doen ontbranden. Zo stelde hy hunne boosaartigheid te loor, door zig voorzigtiglyk buiten hun bereik te begeeven (*d*), tot dat het bepaalde tydperk zyner bediening vervuld was; zo dat schoon 'er eenige gevallen waren, waar in hy op eene wonderdaadige wyze (*e*) tegen zyne vyanden beschermd werdt, en waar in dit

(*a*) *Exod.* XVII: 2, 7. *Num* XIV: 22. *Ps.* LXXVIII: 18. CVI: 14 15. *Matth.* XVI: 1. *Hand.* XV: 10. (*b*) *Deut.* VI: 16. (*c*) *Matth.* VIII: 4. XII: 15—21. (*d*) *Joan* X: 39, 40. *Matth.* XII: 15. *Marc.* III: 7. *Joan.* VIII: 59. (*e*) *Joan.* VIII: 20.

Digitized by Google

dit volſtrekt noodzaaklyk was, op dat hy niet afgeſneeden wierdt, voor dat de einden zyner bediening vervuld waren, egter, wanneer wy overwegen, hoe zeer de Jooden op zynen ondergang gezet waren, hoe dikwils zy naar denzelven ſtonden (*a*), deeze gevallen zeer weinig zyn, in vergelyking van het geen dezelven moesten geweest zyn, indien Christus in zyn geheel gedrag deezen regel niet hadt in het oog gehouden, *Gy zult den Heer uwen God niet verzoeken.*

Wanneer hy bewyzen van zyne Godlyke zending gaf, ging hy volgens denzelfden grondregel te werk, hoewel hy zig zeer dikwils in de ſterkſte verzoeking bevondt, om van denzelven af te wyken. In plaats van zyn gezantſchap te *Jeruſalem* te openen, en op eenmaal, op dat groot tooneel, met al de magt, die hem gegeeven was, te pronken, verrigtte hy zyn eerſte wonderwerk te Kana in Galilæa, en maakte deeze onaanzienlyke plaats, voor eenen aanmerklyken tyd, tot het voornaamſte tooneel van zyne bediening. Uit dien hoolde beſchuldigden hem zyne broeders zelven, als iemand, die niet overeenkomſtig handelde met zyn' buitengewoonen last en karakter, en drongen 'er ſterk op aan, dat *hy zig aan de waereld zou openbaar maaken* (*b*). Maar dewyl hy niet gedreeven werdt door eerzugtige oogmerken, en zig meer bekommerde, om aan de einden zyner bediening te beantwoorden, en derzelver beſtemden tyd te vervullen op eene wyze, die naar alle waarſchynlykheid het allerminſte gerugt en oproer verwekken, of den minſten aanſtoot geeven kon, zo hieldt hy zig zo afgezonderd, als de natuur van zyn beroep hem by mogelykheid toeliet, begeevende zig zomtyds naar eenzaame plaatzen, alwaar zy, die naar zyn onderwys reikhalsden, hem zeer gaarne volgden, en de ongemakken van honger en dorst verſcheiden' dagen uitſtonden. In plaats van zyn hof te maaken by de ryken en magtigen, om hen tot het voorſtaan en ondersteunen van zyne zaak over te haalen; in plaats van de Leeraaren des Joodſchen volks de hulde, die zyn hoog karakter toekwam, af te vorderen, hadt hy zelfs geen last, die hy voornaamlyk, en in 't byzonder by hen moest afleggen, (eene eer, die zommigen der oude Propheeten genooten,) maar verkeerde gemeenzaam met allerleie ſlag van volk, niet alleen met de laagſten, maar ook met de ondeugendſten, op dat hy hen tot bekeering mogte brengen. Wanneer hy, overeenkomſtig met den

(*a*) *Matth.* XII: 14. *Marc.* III: 6. *Luc.* VI: 11. *Joan.* VII: 1, 25, 31, 32. VIII: 20, 37, 39. X: 39, 40. XI: 7—16, 45—57.
(*b*) *Joan.* VII. 4.

Digitized by Google

den last dien hy uit den Hemel ontvangen hadt, genoegzame middelen hadt in het werk gesteld, om die geenen tot het geloof over te haalen die of welgesteld of genegen waren, om zig te hervormen, deedt hy nooit een' stap verder. Hy weigerde de onredelyke begeerten van hen te voldoen, die, ondanks alle bewyzen, welken hy van de Godlykheid zyner zending gegeeven hadt, egter nog meer blykbaarheid vorderden, en *tekenen van den hemel* (*a*) begeerden. Deeze omstandigheden nu van Christus bediening komen overeen met die in zyn Propheetisch gezigte, in welke hy verzogt wordt, om zyne wonderdaadige magt openlyk ten toon te stellen, en met dezelve te praalen. En zyn antwoord op deeze tweede verzoeking behelst eene nieuwe bepaaling, (*) onder welke deeze magt moest gebruikt worden. Hy moest, zelf in de menschen tot het geloof te brengen, het bevel en de bestemming van God niet te buiten gaan. En schoon de bepaaling van God in dit opzigt zekerlyk gegrond ware op de hoogste wysheid, die altyd de werkingen van zyne magt regelt. —— Schoon ze volmaaktlyk over een kwam met de andere maatregelen van zyne bestiering over zyne zedelyke schepzelen, die niet tot Godsdienst en deugd gebragt worden door den dwang van eene onweerstaanbaare magt, maar op eene wyze, die met hunne vryheid bestaanbaar is, —— en schoon het zeer kragtig strekte ter bevordering van de geloofwaardigheid, en de waare belangen des Evangeliums, het zelve op eene klaarblyklykheid te gronden, die best met deszelfs natuur over een kwam, en zodanigen tot het geloof in 't zelve over te haalen, die zig het waarschynlykste naar het heilig oogmerk daar van gedraagen zouden, —— schoon deeze bepaaling van God wys en billyk ware, egter vereischt het eene groote nederigheid, kloekmoedigheid en Godsvrugt in Hem, die de magt hadt van naar zyn welgevallen wonderen te doen, om daar in te berusten. Eerzugt en ydele glorie zouden nooit de verzoekingen wederstaan hebben, in welken Christus was, van te toonen, dat hy magt hadt om ten allen tyde en op allerleie wyze wonderwerken te doen; waar door hy zyne eigen eer be-

(*a*) *Joan.* II: 18. *Matth.* XII: 38. *Luc.* XI: 14. *Matth.* XVI: 1. *Marc.* VIII: 11.

(*) Zyn antwoord naemlyk op de eerste verzoeking bepaelde, gelyk onze Schryver heeft aengemerkt, „ dat hy onder de allerdrukkenste zwaarigheden nooit zyne Godlyke magt zou oefenen tot redding van zig zelven, of ter vervulling der behoeftigheden, die hem drukten ".

Digitized by Google

bevorderd, zyne bediening aanzienlyker gemaakt, eene algemeene toeſtemming zou afgeperst, en de verwondering, en toejuiching der geheele waereld zou tot zig getrokken hebben. Deeze verzoeking was des te moeilyker te overwinnen, dewyl zyne leer, ingevolge van de genomen' maatregelen, alleen omhelsd werdt van weinige welgeſtelden, en wel meest van menſchen uit den laagſten rang, terwyl dezelve veragt en vervolgd wierdt van ryken en grooten, geleerden en wyzen, die aan de kragtigſte vooroordeelen verſlaafd, en door tydlyke en eerzugtige inzigten gedreeven werden.

De Heer *Farmer* beſluit voorts deze Verhandeling met drie aenmerkingen, waer in hy den Lezer onder 't oog brengt, dat deze zyne verklaring alle de tegenwerpingen, die men ter bezwaringe van de gewoone verklaring inbrengt, voorkomt, en de Godlyke wysheid in deze bedeelinge rechtvaerdigt: dat dezelve het karakter van Christus verheft, en ons geloof in deszelfs Godlyke zendinge bevestigt: als mede dat ze aen de navolgeren van Christus overvloedigen troost en onderwys in zoortgelyke omſtandigheden verleent.

Ten laetſte is 'er nog aen gehecht een *Aenhangzel*, waer in de Autheur deze en gene byzonderheden van zyn geſchrift nader opheldert, en enige tegenwerpingen, die, zedert de eerſte uitgave van deze Verhandeling deswegens gemaekt zyn, beantwoord: waer door hy, gelyk hy ook hier en daer in 't geſchrift zelve, met de tweede uitgave, by wyze van aentekeningen gedaen heeft, zyne gedachten in des te helderer licht poogt te ſtellen.

Twee Redevoeringen van G. BONNET, *Leeraar en Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid op de Hooge Schole van Utrecht. Vertaald door* LEONARD VAN WOLDE, *Predikant te Schelluinen. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1767. *In groot octavo* 113 *bladzyden.*

DE eerſte dezer Redenvoeringen ſtrekt om te betoogen, *dat eene ware en behoorlyke kennis van Jeſus Christus der ſtervelingen hoogſte Wysheid zy.* De geleerde en godvruchtige *Bonnet* geeft hier met zeer veel oordeel der Geleerdheid en der Godvruchte haren welverdienden lof; zyne handelwyze ſtrekt geenzins ter verachtinge der Geleerdheid, en men kan hem niet verdenken van den roem der Godvruchte op de puinhoopen der Geleerdheid te vestigen. Hy erkent dat de Geleerdheid den mensch verſiert, hem genoegen aenbrengt, en

Digitized by Google

en van ene uitſtekende nuttigheid is; doch hy doet tevens zien, dat ene oprechte ombelzing en ernſtige betrachting der Euangelieléere, het bezit van een waer geloof, het welk door de liefde werkzaem is, den mensch nog meer verſiert, hem een beſtendiger genoegen aenbrengt, en van ene veel grooter en uitgebreider nuttigheid is. Dat dus een mensch met die zaligmakende wetenſchap voorzien, hoewel onkundig in andere zaken, veel voortreflyker genaemd moet worden, dan een geleerd man, die van deze kennis verſtoken is. Doch hy wil 'er ook tevens by in acht genomen hebben; dat, als Geleerdheid en Godvrucht zich te zamen paren, de voortreflykheid en luister van die beiden elkanderen de hand lenen; en dat 'er op aerde niets heerlyker bedacht kan worden, dan een *Geleerd Man*, die tevens een *Waer Christen* is.

De tweede Redenvoering heeft ten onderwerpe, *de Verdraegzaamheid in het ſtuk van Godsdienst, voor zoo verre die verkeerd en ſchadelyk is.* Men ziet in deze Redenvoeringe in den Hoog-Leeraer een voorſtander der Verdraegzaemheid, doch tevens zodanig een, die tegen het misbruiken van dezelve waekt; en boven al in vreeze ſchynt te zyn, dat 'er velen gevonden worden, die dezelve in onze Nederlandſche Kerke te wyd zoeken uit te breiden. Dit laetſte tegen te gaen is het hoofddoelwit zyner redeneringe in dezen. Hy onderſcheid de Verdraegzaemheid in ene *Burgerlyke*, voor zo veel ze de Overigheid betreft, ene *Onderlinge*, in zo verre ze de Burgers onder elkander aengaet, en ene *Kerklyke*, als betreklyk tot ene byzondere Maetſchappy of Kerkgemeenſchap van Christenen. Hy pryst de *Burgerlyke* Verdraegzaemheid ten ſterkſte; doch wil niet, dat ze zich zal uitbreiden tot het verdragen van menſchen, wier inwooning onder ons niet beſtaenbaer is met de rust en 't welzyn van 't Vaderland. De *Onderlinge* Verdraegzaemheid beveelt hy allen ten ernſtigſte aen; doch men zou ze, zegt hy, te ver brengen, als men, onder den dekmantel van ene pryswaerdige reklykheid, den Godsdienst, ten gevalle van eens anders gevoelen en quade zeden, verzuimde, en de gunſtige gelegenheden om 'er van te ſpreken moedwillig verwaerloosde. De *Kerklyke* Verdraegzaemheid, die alle mogelyke beſcheidenheid en toegeeflykheid vordert in zaken, die de gronden der Kerkgemeenſchap, in welke men zich bevindt, niet betreffen, is by hem ten hoogſte te roemen; doch hy wil dat men toezie, van ze niet verder uit te breiden, dan met de geloofsformulieren of leuze van eendracht dier Maetſchappye beſtaenbaer is.

Men

Digitized by Google

Men heeft, zyns oordeels, de verſchillende Maetſchappyen, waer in de Christenen te jammerlyk verdeeld zyn, door de Burgerlyke Verdraegzaemheid, te dulden en rechtmatig te behandelen: de leden dier Maatſchappyen hebben jegens elkander hunne Onderlinge Verdraegzaemheid te oefenen: en zy, die met elkanderen tot dezelfde Maetſchappy of Kerkgemeenſchap behooren, hebben in zaken van minder belang alleszins toegevend te zyn. Maer men heeft hier, omtrent ieder byzondere Maetſchappy, aen te merken, dat dezelve een zeker vastgeſteld Geloofsformulier behoort te hebben, waer in de leden dier Kerkgemeenſchap met elkanderen eenſtemmig zyn: en dat het de zaek der Opzienderen van zodanig ene Maetſchappy is, die aengenomene leer zuiver te bewaren en te verdedigen. Dit zoo zynde kan 't, gelyk hy aentoont, met het behoud dier Maetſchappye niet beſtaen, menſchen tot dezelve toe te laten, of daer in te behouden, die het Geloofsformulier, dat de band dier Maetſchappye is, niet meer voor rechtzinnig erkennen. Men brengt dan de Kerklyke Verdraegzaemheid, ten aenzien van het behoud dier Maetſchappye te ver, als men zodanige Leden, en voor al Leeraers, in zyne Maetſchappy wil dulden, die deze vastgeſtelde Leer of openlyk tegenſpreken, of op ene bedekter wyze ondermynen. Zoodanige menſchen wil hy, dat die Kerkgemeenſchap, waer mede ze niet eenſtemmig zyn, zullen verlaten, en zich by andere Maetſchappyen, met welker geloofsformulieren zy 't eens zyn, vervoegen: en by mangel hier van, behoort men dezulken, zegt hy, na *dat men hen* van quade trouw overtuigd heeft, weg te zenden *en uit* te werpen. —— Dit zyn denkbeeld van de bepaling der Kerklyke Verdraegzaemheid, dat zommigen niet behaegt, om dat ze 't meer Staetkundig dan Godsdienſtig oordeelen, en 't inzien als ſpruitende uit ene denkwyze, welke meer ſtrekt, om ene byzondere Maetſchappy der Christenen, dan den Godsdienst van Jeſus Christus en deszelfs Apostelen te handhaven; tracht hy verder te verdedigen tegen de klachten van zodanigen, die meerder vryheid in de Kerkgemeenſchap wenſchen, en zodanig ene zoort van bepalingen als ene mindere of meerdere vervolging aenzien. — Ten ſlot betuigt hy geen zeer gunſtige gedachten te hebben van velen, die zich in onze Nederlandſche Kerke bevinden en deswegens klagen, waer omtrent hy zich aldus uitlaat.

„ Om te zeggen zoo ik het meene, hier zit de ſpil, waar
„ op de gantſche zaak zig draait. Zeker, indien de Her-
„ vorm-

„ vormde kerk in ons Nederland van hare voordeelen ont-
„ zet was; zoo derzelver Leeraren niet uit 's lands kasse
„ onderſteund wierden; zoo de belydenis van haren gods-
„ dienst volgens ſtaatsbeſluiten niet vereischt wierd om
„ verſcheidene ampten te kunnen bedienen: in tegendeel
„ zoo eene andere gezindheid die voorregten genoot; meent
„ gy, dat zy, die nu meer ſmaak hebben in de leerſtukken van
„ zulk eene gezindheid, alle moeite dan zouden aanwenden,
„ om met ons vereenigd te blyven, en dus niet alleen eene,
„ naar hun oordeel, betere wyze van godsdienst, maar ook
„ eene goede hope op tydlyk voordeel in zoodanige kerk-
„ gemeenſchap verwaarloozen? — Alle de genen, welke in
„ onze kerke eene openbare bedieninge bekleeden, zyn ver-
„ pligt het gegeven woord heilig te bewaren; en daarom
„ houde ik onbeſchroomd ſtaande, dat onder hen niemand
„ een eerlyk man zy, die niet regtzinnig is". —— Zoo begrepen 't ook velen eertyds in de Engelſche Kerk, met opzicht tot de ondertekening der Formulieren; doch thans denkt men 'er vry algemeen anders over; en maekt dus ook minder of geen zwarigheid in dezelven aen te nemen, ſchoon men in 't ene of andere artykel van verſchillende gedachten zy.

Obſervationes Philologicæ & Theologicæ in Euangelii Lucæ capita XI priora. Auctore CAROLO SEGAAR, *L. Gr. Profeſſ. & Eccl. Traj. Trajecti ad Rhenum apud* Viduam J. J. a Poolſum & A. a Paddenburg 1766. *absque præfatione* 328 *pp. in octavo ch. m.*

Letterkundige en Godgeleerde Aentekeningen van den Hoogleeraer CAROLUS SEGAAR, *over de elf eerſte Hoofdſtukken van 't Euangelie van Lucas.*

DIt Stukje behelst enige aenmerkingen over deze en gene zaken en ſpreekwyzen, die in de elf eerſte Hoofdſtukken van 't Euangelie van Lucas voorkomen: zommige zyn betrekkelyk tot de Godgeleerdheid, doch 't meerendeel raekt de Taelkunde; overeenkomſtig met het groote oogmerk dat zich de Hoogleeraer heeft voorgeſteld, om de beoefening der Griekſche ſprake onder de Godgeleerden aen te moedigen. Zyn Hoog-Eerwaerde heeft, gelyk men uit de Voorreden kan afnemen, deze aentekeningen by een verzameld en ter drukperze overgegeven, in een tyd, dat hy

Digitized by Google

hy overkropt was met bezigheden; waer door ze juist die vereischte schifting niet ondergaen hebben, en met die naauwkeurigheid niet voor den dag gebragt zyn, welke hy zelf daer in zou begeren. Het oogmerk schynt om deze aentekeningen te vervolgen; en 't is te wenschen dat onze Hoogleeraer zich niet verhaeste, maer in 't verdere by een verzamelen en uitgeven een tyd kieze, waer in hy met meer gemak alles behoorlyk kan nagaen. Dit geschiedende konnen we niet twyfelen, of de uitgave zyner aenmerkingen zal den taelkundigen liefhebberen behagen; vermids dit Stukje, schoon door bovengemelde reden niet zo uitgevoerd, als men wel zou wenschen, genoegzame blyken van zyne kunde, bezeenheid en oordeel uitlevert; en ene plaets verdient by zoortgelyke Letterkundige Geschriften. — Om 'er nog iets uit mede te deelen, zullen wy het volgende tot een staeltje dezer aentekeningen te berde brengen; doch met achterlatinge der taelkundige bewyzen, om den Nederduitschen Lezer niet met te veel Grieksch lastig te vallen.

De uitdrukking Luc. I. 17, dat Joannes zou komen, *om te bekeeren de herten der vaderen tot de kinderen, ende de ongehoorsame tot de voorsichtigheyt der rechtveerdigen, om den Heere te bereyden een toegerust volck*, word hier indezervoege verklaerd. De *Vaders* zyn ongetwyfeld de Voorouders der *Kinderen*, der ongehoorzame Jooden, van dien tyd: derzelver imborst was dermate verschillend, dat die godvruchtige Voorouders met recht aengemerkt mogten worden, als vervreemd van zulk een ontaert Nakroost; zoo dat ze 'er zich over schaemden en hun aengezicht deswegens verbloekte, gelyk Jesaïa spreekt, *Jes.* XXIX. 22. Deze vervreemding nu zou Joannes met zyne predikinge trachten wech te nemen, door het Joodendom ter deugd te brengen: *by sou de herten der vaderen bekeeren tot de kinderen.* Het *herte* duidt aen de innerlyke gemoedsaendoening, de tedere genegenheid der Ouderen tot de Kinderen. *Bekeeren* zegt zo veel als doen wederkeeren; *weder brengen*, gelyk het, *Mal.* IV. 6. uitgedrukt word; *wenden*, zo als *het herte des Koninghs van Assur tot de kinderen Israëls gewendt wert*, *Ezra* VI. 22. De prediking van Joannes zou strekken, om de Jooden tot gehoorzaemheid aen den Here te brengen; zo dat ze eigenaertig wierden aan 't geslacht waer uit ze voortgesprooten waren; 't welk, die oorzaek der vervreemdinge wechnemende, de Ouderlyke genegenheid, om zo te spreken, weder zou doen herleven. Dit word nader verklaerd door de spreekwyze van *de ongehoorsamen te bekeeren tot de voorsichtigheyt* of *de wys-*

wysheyt der rechtveerdigen. De *rechtveerdigen* zyn hier de Godvruchtige Voorvaders, die hun gedrag voorzichtig en verſtandig beſtierden; de *ongehoorſamen* het Godloos nageſlacht, dat afgeweken was van den weg der wysheid; deze laetſten te doen wederkeeren tot den wandel der eerſten, hen te bewegen tot het najagen der Deugd, zou het doelwit der predikinge van Joannes wezen, *om* zo *den Heere een toegerust volck te bereyden.* Men kan deze woorden ook dus te zamenhechten: *om de ongehoorſamen, door de voorſichtigheyt der rechtveerdigen, den Heere tot een toegerust volk te bereyden*, of liever *te bevestigen*; op ene dergelyke wyze als David zegt, 2 *Sam.* VII. 24. *gy hebt uw volck Israël u bevestight, u tot een volck, tot in eeuwigheyt.* Een *toegerust volck* is een volk, dat bedeeld is met de noodige gaven, dat de vereischte gemoedsgeſtalte bezit, om den Heer te dienen. Dit zou het uiteinde der predikinge van Joannes zyn: hy zou bedoelen, het ongehoorzame Joodendom te bewegen, om hun gedrag te richten naer des Heeren wet: zo dat zy, hem hoorende, *door de voorſichtigheyt der rechtvaerdigen*, door de oplettendheid die den Godvruchtigen eigen is, die hen tot alle goede werken bekwaem zou maken, bevestigd zouden worden tot een Volk, dat recht geſchikt was om den Heer te dienen. Dus zou, gelyk Maleachi ſpreekt, *het herte der kinderen wedergebragt worden tot hare vaders*; het ongehoorzame Joodendom zich op de prediking van Joannes bekeeren. Hier toe zou de prediking van dien Boetgezant ſtrekken; gelyk dit ook inderdaed de eerſte les was die hy den Volke voorſtelde, en op welker betrachting hy geſtadig aendrong.

Redenen, waarom het Gereformeerd Ministerie te Bremen, by de Uitgave van een Nieuw Pſalm-en Gezangboek, niet alle hondert en vyftig Pſalmen gebouden en gebruikt heeft. Ten algemeenen nutte en bevoordeeling overgezet. Te Amſterdam en Leiden, by H. Vieroot *en* J. le Mair 1767 *Behalven het Voorbericht en den korten Inhoud* 64 *bladz. in groot octavo.*

HEt Gereformeerde Ministerie beſlooten hebbende, het tot nog gebruikte Pſalm-en Gezangboek, te verbeteren, zo kwam wel inzonderheid in overweging, *of alle Pſalmen in deezen opzigt nog in onze dagen voor een gezang by den openbyken Godsdienst geſchikt waren*; en *indien ze zomtyds daar toe niet zeer geſchikt mochten gebouden worden, of het dan geoorloofd en raadzaam ware, onder dezelve een keuze te maken.*

Het

Digitized by Google

Het laetſte denkbeeld, na herhaelde overleggingen, meest begunſtigd zynde, zo heeft men raedzaemst geoordeeld, met de verbeteringe, ook de volgende verandering te maken. „ Men heeft *zulke*, onder de 150 Pſalmen, welke ter algemeene ſtichtinge by den openbaren Godsdienst ook nog „ in onze dagen nuttig zyn, *uitgezocht*, ten opzigte van de „ Duitſche Dichtkunde *verbeterd*, en in het Nieuwe Liederboek geplaatst, daar, waar ze wegens haren inhoud geſchikt zyn. Maar de *overige Pſalmen*, die tot dat einde „ niet meer zoo geſchikt zyn, zyn *niet* wederom gedrukt, „ en daarentegen is het nieuw Gezangboek met een *grooter „ aantal van zulke liederen* verrykt, waar door het nut van „ een Christen nader en meer onmiddelbaar bevorderd kan „ worden". — Dit hun gedrag verdeedigt het Ministerie in dit geſchrift; met de redenen te melden, die hunne handelwyze billyken, en de tegenwerpingen te beantwoorden, die men verwachten kon, dat 'er tegen in gebragt zouden worden. Ze behandelen dit onderwerp met alle beſcheidenheid, en toonen de billykheid van hunne ſchikking met zodanige reden, die voor eenen ieder, welke het ſtichtende van den openbaren Godsdienst recht ter harte neemt, der overweginge waerdig zyn.

De tegenwerping, die den meesten ſchyn heeft, is afgenomen van het denkbeeld, dat God voortyds alle de Pſalmen tot het openbare gezang heeft voorgeſchreven; waerom we niet ondienſtig achten dezelve, met de wederlegging van 't Ministerie, in dezen onder 't oog te brengen.

Zommige zullen meenen dat het niet geoorlofd is enige Pſalmen uit te zonderen, en deswegens dus redeneren. „ De „ Pſalmen zyn tog Lieder van God ingegeven, ze zyn ook „ tot dat einde gemaakt, dat ze ter opwekkinge der aendacht „ by den Godsdienst zouden gebruikt worden. Zouden ze „ niet deswegen een voorrecht hebben boven alle menſchlyke werken? Is het dus niet vermetel, en een berisping „ van de hoogſte Wysheid, dezelve tot dat einde, waar toe „ zy gegeven zyn, voor ongeſchikt te verklaren? En kunnen ze dan ook zonder kwetzing der eerbiedigheid, die „ men hunnen Maker ſchuldig is, te rug gezet worden?

„ Wy zullen ons nu, om alle wydlopigheid te vermyden, „ niet inlaten in het onderzoek, of alle en een iegelyk der „ Pſalmen by den opentlyken Godsdienst der Joden gebezigt zyn. Zoo onwaarſchynlyk dit ook anders is, zoo „ willen wy dog nu alleen ter beantwoordinge dat aanraken, wat hier voornamelyk ter zake dient. Was het ge-

Digitized by Google

„ wis, dat God de Pſalmen tot dat einde geopenbaart had;
„ dat ze by den openbaaren Godsdienst ter aller tyd zouden
„ gebruikt worden, dan zoude het een gedrag zyn, dat
„ geene verontſchuldiging verdient, indien iemand daar van
„ maar een enkel Lied zoude willen van kant helpen. Maar
„ dat dit Gods oogmerk geweest is, moet hy bewyzen, die
„ het ſtaande houd. Wy denken, dat het geen volgt, ons
„ het tegendeel doet vermoeden. Wat zig God omtrent
„ eene zaak voorgeſtelt heeft, moeten wy voor het grootſte
„ gedeelte uit de gevolgen beoordeelen. Wat God door
„ middelen daadelyk maakt, dat is ook gewis zyn oogmerk
„ geweest. In tegendeel, het geen, waar toe geene genoeg-
„ zame middelen worden aangewend, dat kan ook zyn oog-
„ merk niet zyn. Maar ſtaat het nu vast, wat in 't voorgaan-
„ de bewezen is, dat de Pſalmen ingericht zyn naar de by-
„ zondere omſtandigheden van het Joodſche Volk, die met
„ de onze dikwils in geenerlei betrekking ſtaan; dat ze wel
„ aan een' Jood in zynen tyd de allergeſchiktſte aanleidinge
„ hebben gegeven tot roem van God en ter zyner ſtichtin-
„ ge; maar dat ze voor een Christen daar toe niet zoo ge-
„ ſchikt zyn als de Lieder van het Nieuw Verbond (*): zoo
„ moet volgen, dat het wel Gods oogmerk geweest is, dat
„ Israël zig van dezelve zoude bedienen. Maar dat dit Gods
„ oogmerk niet kan geweest zyn omtrent de Christenen.
„ Hy zoude anders aan de Pſalmen een gantsch andere ge-
„ daante gegeven hebben. Het gebed des Heeren is van
„ Christus in zulke algemeene uitdrukkingen opgeſtelt, dat
„ niet de Apostels, niet de Joden alleen, maar alle Christe-
„ nen ten allen tyden zig daar van bedienen kunnen. Zoude
„ het de Wyze God niet juist zoo ten opzicht der Pſalmen
„ geſchikt hebben? Zoude Hy veele van dezelve zoo inge-
„ richt hebben, dat ze maar alleen in den mond van een
„ Jood voegden, indien het zyn wille geweest ware, dat ze
„ algemeene formulieren van het gezang ter aller tyd en by
„ alle Volken hadden moeten zyn? Maar indien nu Gods
„ oogmerk by meenig Pſalm, voor zoo verre men op des-
„ zelfs gebruik tot het Gezang by den openbaren Gods-
„ dienst

(*) Het Ministerie ontkent niet, dat zulke Pſalmen nog met nut gelezen en overwoogen kunnen worden; maar 't toont aan dat ze van een Christen met geen ſtichtelyke toepaſſing op zyn eigen gemoed gezongen konnen worden; en dus geenszins geſchikt zyn tot openbare Godsdienſtige Gezangen der Christenen. Men zie onder anderen Ps. XVIII. 11—13. LX. 3—6. CXXXVII. 1, 2 en 5.

Digitized by Google

„ dienst ziet, alleen tot de Joden is bepaalt geweest, waar van
„ daan zoude dan de verplichting der Christenen zyn, om
„ ze langer, dan God gewilt heeft, tot dit gebruik te hou-
„ den? Zeker niet daar van daan, dat deeze Lieder van God
„ haren oorsprong hebben. Moest dog de geheele Oude
„ huishouding Gods met de Joden voor eene betere wyken,
„ en de Mosaïsche Wet voor het Evangelie plaats maken,
„ na dat Gods oogmerk in beiden bereikt was, of schoon ze
„ beide ouwlings van God in de weereld waren ingevoerd",

De Geschiedenis der dagen des Menschen Zoons van de Lydens-Weeke af tot op deszelven Hemelvaart. Ten gebruike der Evangelische Broeder Gemeente. Te bekomen, by D. Weber *te Zeist*, 1767. *In groot octavo* 154 *bladzyden.*

EEne overeenstemmende zamentrekking van het verhaal der vier Euangelisten, rakende 's Heillands geschiedenis, geduurende de laetste week zynes tydlykens levens, en vervolgens tot op zyne Hemelvaerd. Men heeft dezelve alomme vervuld met tusschenkomende verzuchtingen, en verzen, die den Leden der Broedergemeente stichtelyk zyn. Men neeme ten voorbeelde het volgende vers.

„ 't Lam alleen
„ Maakt grond-*ideen*,
„ Men weet het, in wien men gelooft;
„ En men ziet
„ Een' flikkring niet,
„ Die nu licht geeft, en dan verdooft.
„ Ach, de Bloed-*theologie*
„ Is voorwaar geen *Phantasie*.
„ Want Hy, die niet liegen kan,
„ Is 'er zelf de Leeraar van".

Men moet een Lid van de Broedergemeente zyn, of gewoon wezen op een zoortgelyken trant te denken, om door verzen van die natuur gesticht te worden.

Digitized by Google

Waarſchouwing des Hemels, door den Wel-Eerwaarden Godzaligen Heer Mr. CHAMBERTAIN. *Leeraar in de Gemeente Jeſu Christi te Lovert. Uit het Engels en Hoogduits in onze taal overgebragt. Derde Druk. Te Arnhem, by* T. J. Schmidt 1767. *In octavo* 20 *bladzyden.*

EEn verhael van een gezicht gezien door den Eerwaerden *Chambertain*, betreffende het heuchelyke lot der gezaligden en den jammerlyken toeſtand der verdoemden na dit leven; als mede van de rampen, die God de zondige waereld in onze dagen dreigt, met een uitdrukkelyken last des Heren, om dit gezicht ter waerſchouwinge aen de waereld bekend te maken. Dit gezicht had hem tevens den tyd zynes doods bepaeld; en zyn Eerwaerde riep tegen dien tyd zyne Gemeente by een, tot het aenhooren zyner Lykpredicatie. Deze volvoerde hy, na dat hy eene doodkist voor den Predikſtoel had laten nederzetten, en zyn doodkleed aengetoogen. In dezelve ſtelde hy voor, het gezicht dat hem wedervaren was, grondde daer op ene vermaning ter Godzaligheid, en gaf, dit voorſtel gedaen hebbende, den geest. —— Men ziet, zo men dit bericht van deze Leerreden, door etlyke getuigen bekrachtigd, als geloofwaerdig moet aennemen, hoe ſterke uitwerkingen de Enthuſiastery op 's Menſchen Geest- en Lichaemsgeſtel kan hebben: ten minſte, het geval laet zich op dien grond redelyk wel verklaren.

Kerkelyke Leerreden, over Jeſaia XXIII. 8b. By gelegenheid der plegtige Inhuldiging van den Wel Edelen Geſtrengen Heere THEODORUS DE SMETH, *als Ambagtsheer van Alphen. Uitgeſproken op den* 22 *Octob.* 1766. *Door* TAKO SIBELIUS, *Predikant te Alphen. Te Leiden, by* Johannes le Mair 1766. *In quarto* 40 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Sibelius* geeft ons hier, in ene wel opgeſtelde Leerreden, voor af een beknopt bericht van den inhoud van 't Prophetiſche woord rakende de van ouds beroemde Koopſtad *Tyrus* in *Phenicie*; en doormengt verder zyne byzondere ontvouwing der afgelezene textwoorden, met welgepaste aenmerkingen over den Koophandel der Ouden. Deze wyze van zich in 't breede uit te laten over onderwerpen van Letter- en Geſchiedkunde, is niet wel te pryzen

in

Digitized by Google

in Leerredenen, die byzonder geschikt zyn tot Godsdienstige oogmerken; maer ze valt niet kwalyk in 't bepaelde doelwit van zyn Eerwaerden in deze omstandigheid; by gelegenheid der inhuldiginge van den Heer *de Smeth*, niet min geacht als Koopman, dan aenzienlyk als Regent. Overeenkomstig hier mede is ook het volgende toepasselende deel zyner Redenvoeringe op zodanig ene wyze ingericht, dat het eigenaertig hier aen beantwoorde.

Het behelst in de eerste plaetze enige aenmerkingen over de burgerlyke regeringen in 't algemeen; en van die van Nederland, als mede van de Ambagts-Heerlykheden en Alphen in 't byzonder. Dit lid dient, om de inwoonderen van Nederland op te leiden, tot een levend bezef van 't geluk, dat ze in ons vrye, zo wys, gematigd en rechtvaerdig bestierde, Vaderland genieten. Zyn Eerwaerde geeft hier tevens geen onbevallige beschryving van 't aengename Alphen, met meldinge hoe deze heerlykheid, in 't jaer 1745, door den Heer *Jacob van der Meer* verkocht zynde aen Mevrouwe *Katharina de Wilde*, door haer Wel Ed. kort voor haer dood, verkocht is aen den Wel Ed. Gestrengen Here *Theodorus de Smeth*. —— By die gelegenheid maekt hy ook gewag van het geslacht van de eerste en oudste Heren van Alphen, en zegt, „ men kan 'er niet veel anders van melden met volkomen zekerheid; dan dat Hugo van Kralingen, die in „ het jaer 1230 Bailluw van Holland was, de Stamheer geweest is van dit huis; dat verscheidene Heeren van Alphen „ 's Lands Graaven gedient hebben tot het jaer 1484, en dat „ dit adelyk huis is uitgestorven". Doch hier omtrent begaet zyn Eerwaerde een kleinen misslag van onoplettendheid, indien wy 't zo mogen noemen. Indien hy naauwkeuriger geraedpleegd had, met de berigten die ons wegens dit Adelyke Huis voorkoomen, in de beschryvinge van den *Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden*, zou hy waerschynlyk hier voor behoed zyn geweest (*). Wy hebben dit te minder ongemerkt konnen laten voorbygaen, om dat ons van goeder hand

(*) De Schryver van den *Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden* meld ons deswegens, in het VIIde Deel, bladz. 575, het volgende. „ De Schryvers vergissen zig, wanneer zy melden „ dat het Adelyk Huis der oude Heeren van Alphen is uitgestor„ ven; dewyl 'er nog tegenwoordig uit dit Geslagt Nazaaten in „ leven zyn, die niet alleen deezen Naam voeren, maar ook aan„ zienlyke Ampten in Leiden bekleeden. Deeze hebben, gelyk „ de Oude Heeren, het zelfde Wapen".

Digitized by Google

hand toegekomen is, dat 'er tot op den huidigen dag nog enige weinige wettige Nazaten, directlyk uit dit Oude Huis geſprooten, en het zelfde wapen voerende, in leven zyn.

Op deze aenmerkingen volgt het tweede lid der Toepaſſinge, waer in zyn Eerwaerde tracht te bewyzen, dat de beſte Regenten in ons Vaderland Kooplieden zyn, of die ten minſten kennis van den Koophandel hebben, en 't dus voor Alphen een zegen is een Koopman tot Ambachts-Heer te hebben: het welk hy voornaemlyk afleid uit den algemenen invloed, dien de Koophandel op 's Lands welzyn heeft; waer van zulke Regenten best konnen oordeelen, en dat door zodanige Regenten best ter harte genomen kan worden, die zich op den Koophandel verſtaen. Eindelyk gaet hy over om aen te wyzen, wat men billyk van een Ambachts-Heer verwachten mag, en wat de Inwoonders der Ambachts Heerlykheid van hunne zyde aen hem verſchuldigd zyn: 't welk, onder toewenſching van allen heil over den Ambachts-Heer en deszelfs Familie, beknoptlyk en geregeld voorgedragen word.

Ontleed en Heelkundige Verhandeling, van het Waterhoofd, het Watergezwel- en verdere bekende Gebreken der Ruggegraat. Nevens eenige Aanmerkingen over de Boghelwordirg en het Mankgaan. Alles alleen uit Waarneemingen opgemaakt en verklaard. Door E. P. SWAGERMAN, Chirurgyn te Amſterdam. *Met Platen. Te Amſterdam, by* E. van Harreveld, 1767. *groot Octavo 424 bladz. zonder de Bladwyzer.*

DE oorzaken van veele ziekten zyn nog voor de Geneeskundigen duister of ten eenenmaale onbekend; en van geene gebreken meer dan die voor de geboorte ontſtaan, en welken kinderen mede ter wereld brengen. Hoe veel onderzoek men heeft gedaan en hoe zeer men getwist heeft, hoe wanſchepzels met mismaakte ledematen of een geheel wanſtaltig lichaam, hoe twee aaneengegroeide kinderen voortkoomen; men heeft tot nog toe geene oorzaaken konnen aanwyzen, welken voldoende bevonden zyn. Hoe veele waarneemingen men hier van heeft gemaakt en hoe naauwkeurig beſchreeven, men kan 'er alleen uit zien, wat geworden was, maar niet hoe, uit welke oorzaak of omſtandigheid het zo en niet anders was geworden. En geen wonder, om dat de wording in het verborgen geſchiedt, en reeds volbragt is, eerze ter onderzoek van oplettende navorſchers

kan

kan blootgeſteld worden. Verſcheiden gedagten zyn 'er ook opgeworpen over het gebrek, waar mede kinderen ſomtyds ter wereld koomen, onder den naam van *Spina Bifida* bekend, zonder dat men, tot nog toe, iet anders dan giſſingen over het zelve heeft konnen opgeeven. De ſchrandere en kundige Heer SWAGERMAN heeft konnen goedvinden, zyne gedagten hier over der wereld voor te houden, niet door eenig nieuw gevoelen aangaande de oorzaak der voortkomst van dit ongemak op te werpen, maar eene der gevoelens, 't welk hier over meermaalen is voorgeſteld, als het waarſchynlykſte op te helderen en aan te dringen. Immers het is de *Spina Bifida*, welke als de Hoofdzaak van zyn ſchryven voorkoomt. Wy zullen, het Werk zelfs eens inziende, hier van tragten eenig nader begrip te geeven.

In twee Verhandelingen is het geſchrift verdeeld; de eerſte heeft tot opſchrift, *Van het Waterhoofd.* En de tweede, *Van het Watergezwel* enz. De eerſte dient maar als een Voorbereiding tot de tweede. „ Wyl dat Ongemak [*Spina* „ *Bifida*] " zegt de Schryver, „ dikmaalen met het Water„ hoofd gepaard gaat, en ook als dan daar mede gemeenſchap „ heeft, en beide deeze Ziektens, in haaren aart, oorſprong „ en uitwerking, met elkanderen veel overeenkomst heb„ ben, heb Ik my als gedrongen gevonden, eene korte be„ ſchryving van het laatstgemelde (te weeten het Water„ hoofd) te geeven, en wel zulk eene, welke uit proeven „ is opgemaakt, om daar door den aart van het eerſte beter „ te konnen naſpooren ". Voor een eigenlyk Waterhoofd houdt Hy, als het water binnen in de Herſenen is gelegen en in de voorſte holligheden der Herſenen is ontſtaan. Een uitwendig Waterhoofd erkent Hy niet, ook geen ander inwendig dan het gemelde. Andere waarneemingen zyn zeer weinige, en zyn duister of laaten eenige twyffeling over. En uit de twee genoemde holligheden der Herſenen kan het vogt tot in de Ruggraat neerdaalen; waar uit dan de gemeenſchap tuſſchen een Waterhoofd en *Spina Bifida* openbaar is. Vogt wordt geſteld in deeze holligheden te konnen vergaderd worden, als de uitwaaſemende damp uit de vlagaderen in de holligheden niet wederom door de aderen wordt opgenomen. Hier op worden eenige aanmerklyke Waarneemingen van Waterhoofden van kinderen uit verſcheiden Schryvers voorgeſteld, om te doen zien dat het Water binnen de Herſenen plaats hadt, en de Herſenen van ſommigen zodanig ontaard en plat gedrukt waren, dat de onderzoekers, in den eerſten opſlag, meenden een Hoofd zonder Herſe-

Digitized by Google

aan te vinden; als ook dat het Ruggemerg dikwils hier in deel hadt.

In de tweede Verhandeling gaat de Heer SWAGERMAN over tot de *Spina Bifida*; en dit gebrek noemt hy met den algemeenen naam van *Watergezwel*; welke naam zeer onvolkomen is om 'er een denkbeeld van te geeven. Het is een algemeene aanmerking van voornaame Mannen, dat men de naamen der dingen, waar door ze gekend en onderscheiden worden, niet zonder gewigtige reden moet veranderen; en wyl 'er by dit ongemak altyd een' splyting is in een of meer Wervelen, was de *Spina Bifida*, of Splyting der Ruggraat, bekwaamer om het aan te duiden dan *Watergezwel*. Indien men het, door den naam, met het Waterhoofd wilde gelyk stellen, zou men het *Water Ruggraat* moeten noemen, of ten minste, gelyk Hy zelf zich naderhand uitdrukt, *Waterzucht der Ruggegraat* of *der Ledenen*. Na eenige aanmerkingen gemaakt te hebben over de vroegste aanteekeningen van dit gebrek, toont Hy dat RUISCH, SCHREIBER en anderen die hen gevolgd hebben, het zelve met een Waterhoofd gelyk stellen; namelyk, dat gelyk in het Hoofd der Kinderen, voor dat de beenderen door naaden vereenigd worden, de vliezen der Hersenen en de bekleedzelen des Hoofds, door het water, niet zelden, zeer verwyd worden, het zelfde ook gebeurt in de Rug en Lendenen: de Wervelen zyn maar gespleeten in de doornagtige uitstoekzels; maar haar voornaamste gedeelte, het lichaam, blyft geheel?

Hier op volgt een groot getal voorbeelden van dit gebrek, uit verscheiden Schryvers aangehaald, welken in omstandigheden verschillende, in het wezentlyke over een kwamen; en hier onder een door den Heer HOVIUS waargenomen, en het voorwerp in Moutwyn met water meer dan vier jaaren bewaard zynde, door onzen Auteur nader onderzogt, omstandig en naauwkeurig beschreeven, en in plaat, achter dit werk, verbeeld, 't welk met de voorgaanden overwaardig is geleezen, doch van ons niet opgegeeven kan worden zonder alles geheel over te schryven. Dan laat de Heer SWAGERMAN hier op in 't byzonder volgen twee gevallen, om de gemeenschap van *Spina Bifida* met het Waterhoofd te betoonen, beide van BRUNNER, uit de *Ephemerides Natur. Curioſor.* aangehaald. In het eerste was by de geboorte een gezwel op de Lendenen, en zo het scheen een gezond Hoofd. Het gezwel werdt geopend, 'er liep eenig helder water uit, en werdt wederom geneezen; hier na begon het Opperhoofd te zwellen, en, binnen de vier weeken na de geboorte, ontstondt

stondt een zeer groot Waterhoofd. In het ander, werdt ook het gezwel op de Lendenen geopend en weggenomen. Onder de bewerking liep meer dan een pond water weg, en hier na zag men dat het Hoofd terstond als in zich zelf toeviel en kleiner werdt. By beiden volgde de dood.

Over den oorsprong van het water in de buis van het Ruggemerg redeneerende, zegt de Schryver: Het kan zich eerst in het Hoofd, en dan wel voornaamlyk in de holligheden der Herſenen verzamelen, en van daar in de gemelde Buis nederzakken, wyl deeze holligheden geen beſlooten ruimte maaken: en dit bewyst Hy, behalven uit de voorbeelden van BRUNNER, zo even aangehaald, met DUVERNEY, RUISCH en HALLER. Daar en tegen, zegt Hy, kan het water zich afzonderlyk in de buis van het Ruggemerg vergaderen, en aldaar een byzondere Waterzugt maaken, die een zwakker gedeelte derzelve, tot een Gezwel uitzet, en aangroeijende, tot binnen in het Hoofd opryzen, de holligheden der Herſenen bereiken, en ſomwylen een Waterhoofd maaken.

Na eenige aanmerkingen over den tyd wanneer zulk een gezwel, voor de geboorte, gemaakt wordt, welke niet bepaald kan worden; over de Kenteken van het gebrek, en het gevolg van den dood als het geopend wordt; geeft Hy van het laatſte deeze reden: „ Wanneer nu door eene opening van het Gezwel, 't water, uit het zelve, en uit de „ ganſche ſcheede van het Ruggemerg en mooglyk ook uit „ de holligheden der Herſenen, is weggeloopen, dan bezet „ de lugt deszelfs plaats: maar derzelver eigenſchappen zyn „ zeer verderflyk voor het zenuwgeſtel. De lugt treft dan „ het geheele Ruggemerg, de beginzels van alle deszelfs „ zenuwen, en misſchien het Herſengeſtel zelfs, die aan „ derzelver werking niet konnen wederſtaan, en welken „ verderf het leven noodwendig doet eindigen ". Naderhand voegt Hy 'er nog by: „ Indien het harde bekleedzel „ dus ontlast is van het vogt, dan wordt het Ruggemerg „ minder gehouden of geperst, wyl dit bekleedzel zig niet om „ het zelve kan toetrekken, en de beenige holte der Ruggegraat door geen uiterlyke drukking vernaauwd kan worden: moogelyk dat de vermindering van deeze drukking „ mede eene oorzaak is, waar door de werking van het Ruggemerg, waar van het leven afhangt, belet wordt ".

Vervolgens geeft de Heer SWAGERMAN eene *Korte beſchryving van dat gedeelte der Ruggegraat 'en het Ruggemerg, welker kennis nodig is, om den oorſprong en toeſtand van het Watergezwel na te ſpoaren*; welke door dit opſchrift van het overige onderſcheiden wordt: doch waar in wy Hem wegens de

de bepaaldheid van ons beſtek, niet zullen volgen. Hier van wederom tot het Lenden-gezwel overgaande, belluit Hy: „ In de Waterzucht der Ruggegraat, of van een gedeelte „ derzelve, is het water binnen het harde bekleedzel van „ het Ruggemerg of deszelfs einde, dat men de Paarde„ ſtaart noemt, gelegen; wyl naa eene gemaakte opening, „ in dit vogt het Ruggemerg of de draaden der Paardeſtaart „ gezien worden: en dit water is de oorzaak, welke dit „ harde vlies verwyd, en wel alleen op die plaatzen, alwaar „ het zelve uiterlyk, door de beenige Buis het minst beves„ tigd wordt, dat is, daar de ſamenkomst der zydelyke „ deelen, van agteren het midden der boogen maaken. Dit „ geſchiedt zo veel te ligter, hoe de Vrugt verder van dien „ tyd is, waar in zy natuurlyk gebooren wordt, dewyl als „ dan dit zwakſte deel der Ruggegraat tederder, en maar „ Kraakbeenig zynde, door de perſing van het water ge„ makkelyker kan uitgezet worden: de Waterzucht deezer „ holte is altoos, [de Schryver heeft, naamelyk, te voren, „ getoond, dat 'er in het bekleedzel van het Ruggemerg „ altyd eenige daauw of vogt is] maar de verwyding derzel„ ve dan alleen moogelyk, als een gedeelte derzelve de per„ ſing van het vogt niet kan weêrſtaan, dat is, lang voor „ de rypheid der Vrugt, en het is ook op dien tyd dat het „ Ongemak begint ". Na eenige tusſchengevoegde aanmerkingen vraagt Hy eindelyk: „ Kan drukking van eenig deel „ der Moeder, tegen de Ruggegraat van het Kind, oorzaak „ zyn dat dezelve in het midden ſplyt "? en het antwoord is: „ Hoe eene Vrugt nader is aan haare eerſte ontfangenis, „ en derhalve ook verder van haare rypheid om ter waereld „ te komen, hoe het vogt, waar in zy bewaard wordt, ook „ meerder is in opzigt van derzelver lichaam. —— Wanneer „ het Kind voldraagen is in een natuurlyken ſtaat, dan is „ de hoeveelheid van vogt veel minder, en nooit zo veel, „ dat het Kind met uitgeſtrekte Ledematen zig in het zelve „ wenden en beweegen kan. —— Het Watergezwel wordt „ zekerlyk zeer lang, voor dat het Kind voldraagen is, ge„ booren; derhalve, op dien tyd, wanneer het zelve door „ het vogt tegens alle uiterlyke drukking beſchermd is. Het „ ſchynt teffens niet mooglyk, het gene eenige willen, „ naamlyk, dat de dikke kant der Schaambeenderen, te ge„ lyk met de zelfſtandigheid der Lyfmoeder, tegens het „ doornagtig deel der Ruggegraat gebragt, het zelve zou„ den doen ſplyten, en wel altoos naar de lengte verwyden, „ en in de gemaakte opening indringen ".

Dus hebben wy het begrip van den Heer SWAGERMAN, aan

aangaande het Watergezwel, of *Spina Bifida*, onze Lezers voorgesteld; de redenen waar mede hy het zelve vervangt, de voorbeelden en waarnemingen, waar mede hy het zelve versterkt, zyn te menigvuldig dan dat wy dezelven hebben konnen bybrengen, en moeten in het Werk zelf geleezen worden. Wy zullen nu nog iet aangaande de Boghel-wording en het Mank-gaan melden.

De Boghels verschillen van het Waterhoofd en Watergezwel; dat daar de laatsten voor, de eersten altyd na de geboorte ontstaan. Gemeenlyk worden ze veroorzaakt door het gebrek van een of meer lichaamen der Wervelen; welken door Beenbederf verteerd zyn, gelyk door verscheiden waarneemingen getoond wordt; waar onder veele aanmerklyke over de Boghel in de Hals-Wervelen. „ Thans beschouwe Ik ", zegt onze Auteur, „ een steizel „ Halswervelen, aan 't welk zyn zeven doornagtige uit„ steekzels, doch maar zes lichaamen, nadien dat der twee„ de vergaan is, waar na de lichaamen der eerste en derde „ Wervel tot elkanderen genaaderd en vereenigd zyn, zo, „ dat de linker zyde van dit vereenigd stuk smaller is als dat „ der regter zyde. Van den boog, welke de tweede Wer„ vel ter zyde moest uitgeeven, om het groote gat te vol„ trekken is aan de linker zyde niets overig, dan die zyde „ des doorns, welke, smaller dan natuurlyk, met de daar „ boven gelegen zyde des doorns van de derde Wervel tot „ één beenstuk veranderd is, en het schuins nederdaalende „ uitsteekzel der derde Wervel ligt op het schuins opgaande „ *uitsteekzel* der eerste, doch is 'er niet mede vereenigd: „ *maar aan de* regter zyde is een gedeelte van deezen boog „ overgebleven, en met een dergelyk gedeelte der eerste „ en derde tot één beenstuk gegroeid: en de smalle wortel „ des doorns van de tweede Wervel deezer zyde, is alhier „ vereenigd met een dergelyk deel der eerste Wervel; zo dat „ het overblyfzel der derde Wervel met de eerste en twee„ de een onbeweeglyk stuk maaken, en is dus gesteld, dat „ het Hoofd voorwaards en naar den linker kant heeft moe„ ten overhangen ". Naderhand van het overige der Ruggraat spreekende, zegt Hy: „ CAMPER heeft onder het „ groot getal van Boghels, die hy verzaameld heeft, eeni„ ge, daar van vyf, zes en agt Wervelen de lighaamen „ ontbreeken. HOVIUS heeft een voorwerp, in welke het „ *lighaam* der derde en vierde Lendenwervel geheel ont„ breekt, en het voorste deel van het lighaam der vyfde „ Lendenwervel is nederwaards geboogen, en door *Anchy*„ *losis*

„ *loſt* gehegt aan het bovenſte deel van het lighaam der „ eerſte Wervel. En een ander der Rugge, beſtaande uit „ agt boogen, in 't welk de lighaamen der bovenſte Wer„ vel met de onderſte vereenigd zyn, zo dat de lighaamen „ der zes tuſſchen gelegen Wervelen ontbreeken".

Tuſſchen de aanmerkingen over de Boghels en het Mankgaan, geeft de Schryver eenige waarneemingen over de Wanſchepzels of zo genaamde Monſters, en over de kracht der Inbeelding van zwangere vrouwen op haare Vrugt, en van de Bult in onderſcheiding van een Boghel. Het Mankgaan dan is ook een gebrek, 't welk na de geboorte ontſtaat: immers men heeft geene voorbeelden, dat Kinderen by de geboorte, of zelfs eer zy leeren gaan, het Heuplid reeds zo gevormd hadden, als het gebreklyk gaan veroorzaakt, en men het zelve na den dood vindt by zulken die Mank gegaan hebben. Maar dit Lid eerst natuurlyk geſteld zynde, wordt daarna, en wel voornaamlyk, door het draagen van het bovenlyf, onder het ſtaan en gaan, langzaam in gedaante en derhalve ook in gebruik veranderd. De verſcheiden geſteldheden van het Heupgewrigt, welken doen Mank-gaan, worden, van den Schryver, tot vyf ſoorten gebragt, hoewel Hy gelooft dat 'er meer ſoorten zyn, welken Hy nog niet heeft konnen onderzoeken; en waar uit Hy ook uitſluit, die in laateren ouderdom, wegens beenige uitzettingen, ontaartingen der banden, vereeniging van het hoofd van het Dyebeen met de pan van de Heup enz. ontſtaan.

Na kortelyk iet van den aart van het Heup en Dyebeen en derzelver onderlinge Geleding in Kinderen gezegd te hebben, koomt Hy tot de eerſte ſoort, welke beſtaat, wanneer de Heuppan, van onderen haar natuurlyke hoogte behoudende, op- en zydewaards wyder en te gelyk ondieper wordt dan natuurlyk behoort; wanneer ter zelfder tyd het hoofd van het Dyebeen, zyne rondheid verliezende, platter en breeder wordt. In de tweede ſoort is de Heuppan niet alleen op- en achterwaards verwyd, maar teffens als in een volkome ſchotel veranderd; nadien de groef door een beenige plaat overdekt wordt, en de ſlymklier nevens de ronde band dus buiten de Pan geſloten, en even als onnutte deelen ontaard of verteerd worden. In de derde ſoort is de rand der Heuppan aan den boven- en wel aanden achter kant, ook wel op beide deeze plaatſen, verdrukt, en een nieuwe Pan, of ondiepe holte, welke voor eene Pan dient, ſtrekt zich gedeeltelyk uit over het bovengedeelte van het ontaart hol, dat wel eer de Pan geweest is, en over het Darm-

been

Digitized by Google

been en 't uiterlyke Zitbeen. De vierde foort van Mankheid wordt in Kinderen veroorzaakt, wanneer het Kraakbeen, dat tusſchen het hoofd en den hals van het Dyebeen nog onveranderd is, en zwakker zynde dan de overige uitgeſtrektheid, verbroken wordt. Wanneer in Kinderen; zonder uiterlyke oorzaak, het Dyebeenshoofd langzamerhand uit de Heuppan op den rug van het Darmbeen ryst, en daar een nieuwe beenige holte verkrygt, waar in het naderhand geleed wordt, wordt het vyfde foort van Mankheid gebooren; hoewel deeze holte niet altoos zo groot is, dat ze de geheele bolrondheid van het Dyebeenshoofd omvat. Elk dezer ſoorten wordt door voorbeelden in gedroogde beenderen en andere waarneemingen getoond en bevestigd. Onder dezelven worden andere dingen ingevoegd, als van het breeken van de knieſchyf, het *Olecranon* enz. omtrent hoedanige invoegingen de Schryver doorgaans niet ſchaars is; en hier onder ook nog eenige aanmerkingen raakende de *Exoſtoſis* of Beenuitgroeijing, en van Hoornen, waar van voorbeelden worden bygebragt; om de verwondering te doen verminderen, zegt Hy, dat zulke veranderingen van beengroeijing in het gewrigt van den Heup gezien worden. Naderhand wordt ook nog geſproken van de ontwrigting van het Dyebeen, en de breuk van den hals van het zelve; welke dingen niet alle nieuw of onbekend zyn. Laatſtelyk, of en hoe verre door waarneemingen verklaard kan worden, of de mismaaktheden der Kinderen voor gevolgen konnen gehouden worden der moederlyke gemoeds-beweegingen, dan niet; en het beſluit helt naar de ontkenning.

De Heer SWAGERMAN toont in dit Werk groote naarſtigheid, beleezenheid en ſchranderheid van oordeel. Het zelve is een verzameling van menigvuldige gevallen en waarneemingen, zo van Hem zelve als geachte Schryvers in veerlerleie taalen; ſchoon de Auteur zegt het Latyn niet te verſtaan, maar hier in door anderen geholpen te zyn, waar onder Hy aan den uitmuntenden HOVIUS, in de opdragt, groote verpligting betuigt. De toegang tot deszelfs keurige verzameling van wanſtaltige beenderen, heeft Hem ongetwyfeld van groot nut konnen zyn; en men ziet in deeze Verhandelingen hoe dikwils Hy 'er gebruik van gemaakt heeft. Jammer is het, dat het Werk niet wat netter verdeeld, en in Hoofdſtukken, welken hun byzonder opſchrift hadden, onderſcheiden is; en zich de Schryver niet wat bepaalder by elk byzonder onderwerp gehouden heeft, 't welk 'er merklyk meer klaarheid aan gegeeven zou hebben. Doch dit is

ſlegts

ſlegts een uiterlyk omſtandigheid, welke de inwendige waarde van het Werk geenzins vermindert.

Geſchiedenisſen der Stad Zwolle. Uit Stads Boeken, Echte ſtukken en Oude Chronyken by een vergadert en beſchreeven door Mr. BURCHARD JOAN VAN HATTUM. *Eerſte Deels, Eerſte Stuk. Te Zwolle by* S. Clement *en* J. A. van Santen 1767, *behalven de Voorreden* 208 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Heer *van Hattum* betuigt in de Voorreden van dit Werk, „ niet te verwagten, dat men zyne ſchryfwyze uit dit *eerſte ſtuk* zal beoordeelen "; en geeft te kennen, „ dat men uit het zelve geenzins kan afneemen, „ of hy wel of kwalyk in zyne onderneminge ſlage "; waarom wy ook gene de minſte aanmerking deswegens zullen maken; maar alleen het oogmerk van den Autheur in dit Werk melden, en 't beloop van dit eerſte ſtuk, met eene opgave van 't voornaemſte dat *Zwolle* betreft, mede deelen.

Het Werk zal uit acht ſtukken of vier deelen beſtaan. „ De „ vyf eerſte ſtukken, (*zegt hy*,) zullen het ligt zien onder „ het opſchrift van de *Geſchiedenisſen van Zwolle*; dewyl myn „ mening is, daar in alles, wat van de beginzelen der Stad „ af, tot omtrent deeze tyden toe, zo in het Kerkelyke als „ Wereldlyke, voorgevallen is, volgens de order der Jaaren te verhandelen. Den draad der Geſchiedenisſe afgeloopen zynde, zal dezelve, in de twee laatſte ſtukken, „ door een Beſchryvinge van d'oude en hedendaagſche ſtand „ der Stad, en een naauwkeurig verhaal van d'opkomst der „ Kerken en Cloosters gevolgt worden: Waar na ik deze „ bladeren zal eindigen met een agtſte Stuk, bevattende een „ verhaal van d'oude en nieuwe Regeeringsforme deſer „ Stad, en een naamlyst van haar Regenten ".

Dit Stuk maekt een aenvang met een bericht van den naemsoorſprong der Stad, de eerſte opkomst der dorpen van 't Carspel Zwolle, deszelfs oudſte bewooners en hunne bekeering tot den Christelyken Godsdienst, dat, gelyk het gemeenlyk met onderzoekingen van die natuur geſteld is, ten meesten deele uit giſſingen beſtaet. Verder behelst het een verhael van de geſchiedenisſen der landſtreeke *Salland* in 't algemeen, en 't deel dat *Zwolle* boven al daer in gehad heeft in 't byzonder, van 't jaar 1040 tot het jaar 1386, met

Digitized by Google

met aentekeningen van eenige byzonderheden van dien tyd die verder bepaaldlyk tot *Zwolle* behooren.

Men kan 'er ten aenzien van *Zwolle*, waer op wy bepaeldlyk het oog zullen vestigen, uit opmaken, dat deze plaets, volgens de gisſing van onzen Autheur, dien naem ontvangen heeft van de *Bructeren* de eerſte bewooneren dezer ſtreke; die haer veel ligt dus benaemd hebben, naer zo ene genaemde plaets, die zy laetst in Duitschland bewoond hadden. 't Komt hem voor, dat het zeer wel kan zyn, dat het oude *Nabalia* gelegen heeft, ter plaetze daer nu *Zwolle* ligt, en dat een gedeelte van het *Bosch van Ongenade* eertyds dien grond beſlagen heeft. Men heeft, volgens zyne gisſing, reden om te denken, dat het Euangelie hier omtrent het jaar 760 gevestigd is geworden; en dat *Zwolle* het oudſte dorp van 't Carſpel, en de voornaemſte oorſprong van de Zwolſche Parochie geweest is: doch 't eerſte beginzel en de juiste ſtrekking van dit Dorp is niet wel te bepalen. Alleen kan men uit oude berichten afnemen, dat de grond, die aen de zuidelyke en zuidoostelyke zyde van de Aa is, zo verre als ze in latere tyden door de oude Stads muren begrepen was, door dit dorp beſlagen werd. Doch dit alles is vol onzekerheden.

Het eerſte gegronde naricht dat men van *Zwolle* heeft is in den jare 1040: en 't blykt dat de Zwolſche Kerk, aen den Utrechtſchen Stoel behoorende, dies tyds door *Bernold*, Biſſchop van Utrecht, onder zekere bepaling, aen het Capittel van Deventer geſchonken werd: welke gifte, ſchoon ze door deszelfs opvolger Biſchop *Willem* te rug getrokken wierd, echter door den volgenden Biſchop *Conrad* weder bevestigd is geworden. Onder dezen *Conrad* geraekte geheel *Salland*, toen het Graefſchap *Islegouwe* genaemd, waer onder ook het Zwolſche Carſpel, door ene gifte van Keizer *Hendrik den VIden*, in handen van dien Biſchop, en werd een eigen goed van 't Utrechtſche Bischdom. Tot dit Bischdom behoorende, hadden de inwoonders vervolgens niet zelden deel aen de onlusten, welke de Utrechtſche Biſchoppen berokkenden, of die hen overkwamen. De goede diensten, welke de Zwollenaers den Biſchoppen nu en dan bewezen, en wel byzonder Biſchop *Willebrand* in den Drentſchen Oorlog betoonden, bewogen *Willebrand* eindelyk, in het jaar 1233, om het Dorp *Zwolle* tot ene Stad te maken, te doen verſterken, en met Stads Wapen, Zegel en verdere Voorrechten te begiftigen, waer toe hy, zo onze Geſchiedſchryver oordeelt, te meer aengezet werd, om zich daer

Digitized by Google

door te beter tegen de overheerſchende macht der Sallandſche Edelen aen te konnen kanten. Dit bragt *Zwolle*, dat reets door den voorſpoedigen handel, inzonderheid van wolle en dien van vette oſſen, met een goed aental van welbemiddelde inwoonderen voorzien was, tot merkelyken luister, en deed het getal der inwoonderen van tyd tot tyd vermeerderen. Men vind ook dat alhier in deze eeuwe een grooten handel op Duitschland gedreven werd, en het ryden der Heſſe-wagens op deze Stad omtrent het jaer 1250 een aenvang nam: en men wil dat *Zwolle*, benevens *Deventer* en *Campen*, omtrent het jaer 1272, tot medeleden van het beroemde verbond der Hanſe-Steden aengenomen zouden zyn. Het blykt voor 't overige alleſins, dat de handel van *Zwolle*, en der andere Overyſelſche Steden, in deze eeuw ſterk bloeide, 't welk het aenzien dier Steden krachtig deed toenemen.

Maer in het jaer 1324 trof *Zwolle* een ongelukkig lot. De Stad was in het jaer 1233 ſlechts met ene gracht van middelmatige breedte, en met een aerden wal, of, zo zommige willen, alleen met een planken tuin omringd; en men had zedert geen zorg gedragen om haer beter te verſterken. Dit ſtelde haer genoegzaem bloot voor ieder moedwillig aenvaller, gelyk men in den jare 1324 te jammerlyk ondervond. Een der nabuurige Heeren, onzeker wie, trok des nachts met zyn Volk voor de Stad, en liet 'er brandende ſtoffen inwerpen, waer door de geheele Stad, uitgenomen enige weinige gebouwen, in de aſche gelegd werd. Doch men ſloeg terſtond de handen aen het werk, en de Stad was eerlang veel heerlyker opgebouwd, en met toorens en muren verſterkt; 't welk haer wel ter ſtade kwam in de volgende onlusten, die 'er van tyd tot tyd tuſſchen de Edelen en Biſſchoppen ontſtonden; welke onze Geſchiedſchryver in dit ſtuk tot op het jaer 1380 ontvouwt, met melding van 't geen der Stad *Zwolle* in dat verloop van tyd wedervaren is. —— In ſtede van ſtaen te blyven op die byzonderheden, welke niet zeer geſchikt zyn voor een uittrekzel, zullen wy den Lezer nog onder 't oog brengen, 't geen de Heer *van Hattum* ons meld wegens *Jan Celé*, Oppervoogd der Stads Schole, die de Zwollenaers ter beoefeninge der Wetenſchappen aenzettede.

d'Yver en liefde, (*zegt hy*,) voor de letterkunde en geleertheid, welke tot het jaer 1377 uit deze Stad gebannen ſcheen te wezen, wierdt ter dezer tyd (*a*) door *Jan Celé* in de

(*a*) Thomas a Kempis *in appendice ad Chron. Montagnet. Cap. 20.*

Digitized by Google

de gemoederen van Stads inwoners ontſtoken. Deſe vermaarde en geleerde Zwollenaar, uit de twee oude geſlagten van *Sobbe* en *ten Weerde* gebooren, was alhier in zyn jongſte jaren in de kennisſe der Latynſche taal onderwezen. Ouder geworden zynde verliet hy Stads School, en begaf zig na Praag (*a*): alwaar hy in allerlei wetenſchappen dusdanig toenam, dat, als hy in zyn vaders vest te rug gekeert was, de Magiſtraat hem aanſtonds de beſtieringe van Stads School toevertrouwde.

Men zag ras hoe veel de grote hoedanigheden van een man alleen vermogten. Toen hy Opper-Voogd wierdt, was deſe Schole nergens bekent, en deſelve wierdt door geen vreemdelingen betreden. (*b*) Dog de roem van ſyn grote geleerdheid en ervarentheid in alle wetentſchappen, maakte deſe School gedurende deſe eeuw ſo beroemt, dat ſig haar naam door de gehele Christenheid verſpreide. Men ſag dat de Schoole, welke Jan Celé, om de geringe kennisſe der letteren aldaar te halen, hadt moeten verlaten, by alle Europiſche volkeren geagt wierdt. Men begaf 'er ſig uit alle Landen na toe: even eens als of daar alleen het ligt der geleerdheid te ſcheppen was. „ Keulſchen en Trierſchen (ſegt een Zwol„ lenaar der Vyftiende Eeuw (*c*), waar mede de beroemſte „ Religieus van S. Agnes Bergclooſter overeenſtemt (*d*).) „ Luikenaars en Utrechtſchen, Brabanders, Vlamingen en „ Hollanders, Saxers, Cleefſchen, Gelderſchen en Frieſen, „ en veel andre uit verſcheiden oorden, Steden en Dorpen „ van Duitsland, kwamen in een groot getal nu en dan „ meer als agt hondert en tot duizend toe, den Groten Jan „ Celé hooren", om door hem in allerhande wetenſchappen onderweſen te worden. Een ieder begon het ſig van toen af tot eere te rekenen, tot Zwolle onder deſen Oppervoogd ter Schole gelegen te hebben. De Religieuſen van S. Benedictus, Bernard, en Bruno's tugt, moesten erkennen, dat hun geleerdſte Hoogleeraars en Opperhoofden, Leerlingen van Jan Celé geweest waren (*e*). Selfs de vermaardſte Hoge Scholen ſtemden toe, dat de Zwolſche Schole een menigte beroemde Mannen ten tyde van Jan Celé voortgebragt hadt. „ Het groot Parys weet" (roepen de twe voorgenoemde ou-

(*a*) Dus ſtaat my voor ergens geleſen te hebben.
(*b*) Joann. Buſchius *Chron. Windesh. L. II. C. 68. pag.* 602. & 603.
(*c*) Buſchius *ut ſupra.* (*d*) a Kempis *ut ſupra.*
(*e*) Buſchius *Cap. eodem pag.* 606.

Digitized by Google

oude Schryvers hier op ſtaroogende uit.) „ Het heilig Ken-
„ len erkent opentlyk, Erfurt ſtemt toe, en het is aan het
„ Roomſche Hof niet onbekent welke grote Mannen de
„ Zwolſche Schole uit haar heeft weg gezonden, ten tyde
„ dat Jan Celé daar van Oppervoogd was ". (*a*) Die ſyn Leerlingen niet alleen in de kennis der Latynſche taal, de redenkonst, de zedenkunde, en de Philoſophie of Wysbegeerte onderwees: maar hen wel byſonder op Son en Feestdagen een Christelyke manier van leven tragtede in te prenten. (*b*) Dog waar heen vervoert ons den yver, om den welverdienden roem van Stads Schole van het ſchandelyk ſtilzwygen van ſeker Schryver te wreken? die nergens anders om ſo ſorgvuldig vermyt, hier van eenige meldinge te maken, dan om dat hy niet genootdrongen zoude kunnen worden t'erkennen, dat onſen Zwollenaar Jan Celé den herſteller der geleerdheid in Overyſsel en naburige Landſchappen geweest was.

(*a*) a Kempis & Buſchius *ut ſupra.*
(*b*) Buſchius *ibid. pag.* 604.

BERIGT,

wegens het Prentwerk, *volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS van AMSTEL.

HEt genoegen, waar mede het Prentwerk, volgens de Uitvinding van den Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, van tyd tot tyd by den Beminnaaren van Teken- en Schilderkunst werdt ontfangen, heeft hem gelegenheid verſchaft om met lust zynen arbeid verder voort te zetten, en tot meerder volkomenheid te brengen. Thans zien wy het zelve weder met drie, en dus tot elf ſtuks, vermeerderd. Van de voorige agt, hebben wy reeds by voorgaande gelegenheden berigt gegeeven. En wy oordeelen dat het den Leezer niet onaangenaam zal zyn, om ook iets van deeze drie laatst uitgekoomen Prenten te ſpreeken.

Een derzelven is gevolgd naar eene Tekening van den beroemden Fenix-Schilder

ANTHONIE VAN DYK,

en verbeeldt het Pourtret van den Kunstryken Landſchap-

Schil-

Digitized by Google

Schilder *Jan Jozephszoon van Goijen*, gebooren te Leiden, 13 January 1596, en geſtorven in 's Hage, in 't jaar 1656(*). Dit afbeeldzel is, door den in kunst uitmuntenden *van Dyk*, naar het Leven getekend, op wit papier, met zwart en rood kryt door elkander geartſeerd, en door den Uitvinder zo kunſtig naar gebootst, als gedrukt; waarom het, met de zagtſte ſmelting, zuiver en zonder eenige vermenging, de waare, kragtige en breede manier van dien grooten Meester, duidelyk en eigenaartig uitdrukt. 't Origineel is gekoomen uit het beroemde Cabinet van wylen den Schilderkunſtigen Heere ISAAC WALRAVEN, en thans geplaatst in de Collectie van den Auteur.

Schoon 'er veele Prenten in rood of zwart kryt, door onderſcheiden Natien gemaakt, het licht zien, is de manier, waar meede dit vervaardigd is, geheel byzonder, en in allen deele daar meede verſchillend, zo wel in coleur, als behandeling; behalven dat men tot heden geen blyk heeft gegeeven, van met roode en zwarte artſeeringen door elkander, zonder verwarring, te kunnen drukken. Doch om hier meerder van te zeggen, zouden wy buiten ons beſtek treeden; waarom wy den Leezer tot het Werk zelve wyzen.

Wat kan beter de gedagtenis van onzen Leidſchen Landſchap-Schilder bewaaren, en zyn beeldtenis in eere houden, dan de blyken zyner bekwaamheid. Hierom heeft het den Uitvinder goed gedagt, om twee van de fraayſte Landſchappen, door deezen uitmuntenden Kunſtenaar

JAN JOZEPHSZOON VAN GOIJEN,

in zwart kryt en een weinig Oost-Indiſche Inkt gemaakt, in hunne natuurlyke losheid, dunheid van tinten en verdere behandeling door zyn kunst naauwkeurig te volgen, dezelven daar by te voegen en ze den Liefhebberen aan te bieden.

Het eene vertoont een Markt vol gewoel, men ziet, aan den opgang van een ſteenen brug, verſcheiden perſoonen, daar onder een Man en Vrouw, die van een Boerin iets koopen, en aanſchouwers die 'er na kyken. Op het midden van deeze brug ſtaat een ſtandbeeld nevens een ſteenen ſchutsmuur, tegen welken zommige menſchen geplaatst zyn. Aan de overzyde doet zig een Stad-gezigt met verſcheiden gebouwen, agter dezelve eenig geboomte en een hooge toren van

(*) Zie HOUBRAKEN Schouwburg der Schilders. IIde deel, p. 170.

Digitized by Google

van een Kerk op, waar na toe een wegloopt, op welks hoek men een winkelhuis met een luyfel en eenige beeldjes ziet. Verder vertoont zig een groote toeloop van menſchen, koopers en verkoopers, met veel gewoel en levendigheid; welke meest allen langs een water geplaatst zyn. Nog ziet men in 't verſchiet een andere Steenen-brug, en daar agter Zeilen van Scheepen, Boomen, verders een Kerk enz. Een vrolyke en aangenaame zonneſchyn, afgebroken door verſcheide ſchaduwen, ſlagſchaduwen en reflectien, geven aan alles een expreſſie van vrolykheid, welke te kragtiger werkt door een donkeren voorgrond, waar op een Kruijer met zyn wagen en hond, benevens een Vrouw, alle in de ſchaduw geſtald, gezien wordt.

Het andere, is een Dorpgezigt, waarin een Oſſemarkt met verſcheiden beeldjes op den tweeden grond vertoond wordt; in het byzonder ziet men daar in, de al van ouds gebruikelyke handelwyze, by het bieden, uitlooven en koopen van beesten, natuurlyk in het midden, tuſſchen een Stedeling en Landman, afgebeeld; een derde perſoon, die eenig deel daar in ſchynt te neemen, voltooit die hoofdgroep; men ziet 'er allezints veele aanſchouwers, zo Vrouw- als Manspersoonen. Aan onze linkerhand ziet men een Boer zyn bepaalde keur, omtrent een beest, aan een Boerin met veel levendigheid uitdrukken: en een Jonge, aan de regter zyde, tragt een Vrouw, gekleed als oudtyds met een huyk, als 't ware tot koopen te raaden. De eenvoudigheid der Boere-woningen, een natuurlyk Landzigt, in welk zig twee beeldjes, als Hengelaars, een helder Beekje, en een Kerktooren opdoen; het byzonder karakter der onderſcheiden perſoonen, gelyk ook de ſtand, zo tot rust, als beweeging en werking der beesten, zetten elkander een natuurlyke bevalligheid by. Dit alles vertoont zig ongemeen kragtig in een ſterk zonlicht, geplaatst tegen een flauwen agtergrond van geboomte, gebouwen en een dunne en heldre lucht, ondersteund door een ſterk bruin, dat nogtans door verſcheide wederkaatzingen van licht, op een heldre wyze, geſpreid is over een kluitagtigen grond, waar op zig een hond vertoont, welke gereed ſtaat, om in een ſpiegelende plas zyn dorst te leſen.

Deeze twee orgineele Tekeningen zyn de besten welken van deezen grooten Meester bekend zyn, gejaarmerkt 1653, en afkomſtig uit het overheerlyk Kabinet van wylen den Konstlievenden Heere JERONIMUS TONNEMANS; heden berustende in de keurige verzameling van den Heere LOUIS METAIJER, PHILIPS ZOON.

Nu

Nu zyn wy nog, volgens ons laatst gegeeven berigt, verſchuldigd, het narigt, dat men te *Kampen* wegens den kunstryken Schilder en Tekenaar *Hendrick Avercam* heeft bekoomen, mede te deelen. Onze wensch was, van deezen grooten Man met meerder klaarheid te ſpreeken. Maar veele faitaale toevallen, de Stad *Kampen* in de voorige Eeuw overgekoomen, doen verſcheide Doop- en andere Registers, die in zulke gevallen van dienst kunnen zyn, ontbreeken.

Nogtans zullen wy van het Berigt, dat de Heer CORN. ROLDANUS *Secret. te Kampen*, op het verzoek van onzen Autheur, heeft weeten op te ſpooren en goedgunſtiglyk gelieven mede te deelen, den korten inhoud laaten volgen. —— Dus luidt het byna woordelyk.

„ In 't Jaar 1596, den 18 April, vinde ik gewaagd van „ eenen *Berend Avercamp*, zynde toenmaals Stads Apothe„ car, en een Man van ongemeene bekwaamheid en yver; „ waarom hy toenmaals met eenige extraordinaire dou„ ceurs is gebenificeerd geworden: en nogmaals, in het Jaar „ 1600. ter belooning zyner hulpe aan Armen en Ryken „ beweezen in het voorgaande Jaar 1599; wanneer deeze „ Stad met zwaare Peſtelentie bezogt was.

„ Hy ſtierf in 't Jaar 1603, nalaatende een Weduw, „ volgens haaren geboorte- naam genoemd *Beatrix Peters*, „ en verſcheiden Kinderen, waar onder twee Zoonen. „ Als men nu uit deeze omſtandigheden, zo van naam, „ leeftyd en nagelaaten Kinderen van dezen *Berend Aver„ camp*, en uit de vergelyking van den naam en leeftyd van „ *Hendrik Avercamp*, eenig beſluit mag opmaaken, zal het meer „ dan waarſchynlyk zyn, dat de laatstgenoemde een Zoon „ is geweest van *Berend Avercamp* en *Beatrix Peters*.

Dus verre volgens Misſive van den Heer CORN. ROLDANUS, aan den Autheur.

Kampen.
27 Feb. 1767.

Wat men hier omtrent beſluiten moet, laaten wy aan den Leezer; 't is zekerlyk zeer waarſchynlyk, dat onze vermaarde Kunſtenaar, ſchoon volgens de by ons voorheen gemelde oude handtekening *Hendrik Avercam* genaamd, van deezen bloede geweest is: en wel om dat zyn bynaam met den naam der Stad over één koomt; hy in den Jaare 1621 reeds

Digitized by Google

zo ver in Kunst gevorderd was, dat men vryelyk mag onderſtellen, dat hy toen ter tyd een Ouderdom van 25 à 30 Jaaren bereikte, en gevolglyk van deeze Luiden kan geboóren zyn. Dit is al wat men daar omtrent met alle moeite heeft kunnen opſpooren. En het is genoegzaam, om de Stad *Kampen* voor de geboorte-plaats te houden van den grooten Schilder *Hendrik van Avercamp*, wiens roem om zyne Kunst ontſterflyk is.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstverkooper op de Angeliers-gragt te Amſterdam, en by de Drukkers deezes *Intema* en *Tieboel*. By wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch wordt niet in Commiſſie gegeeven.

Zede- en Staatkundige Spreuken en Karakters. Door FREDRIK KAREL VAN MOSER; *Gebeimen Raad, en onlangs buitengewoon Afgezant van zyne Doorl. Hoogb. den Heere Landgraaf van Heſſen Kaſſel by hunne H. H. Mog. de Heeren Staten Generaal der Vereen. Nederlanden. Uit het Hoogduitſch vertaald. Te Utrecht by* J. v. Schoonhooven en G. v. d. Brink, Jansz. 1767. *behalven het Voorwerk* 341 *bladzyden in octavo.*

DE Heer *van Moſer*, aen wien dit Stukje, hoewel niet met volkomen' zekerheid, word toegeeigend, komt hier voor als een Man van Oordeel, die de Waereld, en inzonderheid het Hofleven, wel heeft leeren kennen, en de vrymoedigheid heeft van zyne gedachten over verſcheidene handelingen onbewimpeld te uiten. Hy ſtelt ze voor by wyze van Spreuken, en onder 't afmaken van Karakters, waer nevens ook hier en daer uitgebreider aenmerkingen voorkomen, die, gelyk het veel al in zodanig ſoort van Schriften gaet, niet allen even ſnedig en wel getroffen zyn; doch over 't algemeen zyn ze van dien aert, dat ze met genoegen gelezen konnen worden, en veeltyds aenleiding geven, om de aendacht des Lezers op een nuttig onderwerp te vestigen, en hem zyne denkbeelden deswegens verder te doen uitbreiden; waer toe dergelyke Werkjes byzonder geſchikt zyn. — Men bediene zich, ter proeve hier van, op zodanig ene wyze van zyne volgende *Regelen* om wel te ſchertzen.

„ Eene Schertzery is eene geestige of ſchrandere gedachte,
„ in korte woorden uitgedrukt, en bekwaam om te doen lagchen.
„ Eene Redevoering, hoe boertig ook, kan geen ſcherts heeten,
„ zoo min als een geestig Gezeg, welk niet dient om te doen
„ lagchen.

„ Koning *Henrik* IV. eens op 't Y's willende glyden, terwyl

„ eeni-

„ eenige Hovelingen dit deeden, werdt door den Maarſchalk *de Baſſompierre* te rug gehouden, uit hoofde van het gevaar, welk „ de Vorst loochende, om dat 'er niemand eenig hinder door „ kreeg. Doch de Maarſchalk bleef by zyn gezegde, en ver„ zekerde *dat zyne Majeſteit zwarer woeg, dan alle zyne Hovelin„ gen te ſaam.* Hoe zeer dit gezeg behagen mag, het doet niet „ lagchen, en kan derhalven naauwlyks een ſcherts heeten.

„ Even zoo is een korte Spreuk, al doet zy lagchen, geen „ ſcherts, zoo zy niet tevens eene ſchrandere gedachte uitdrukt; „ zeker Priester eens een kind zullende doopen, en het formu„ lier door ontſtelteuis niet kunnende vinden in het Misboek, „ zeide overluid, terwyl hy de bladen al om en wederom keerde. „ *Och! dit kind is zeer moeilyk om gedoopt te worden.* Welk in een „ Priester naauwlyks voor ſcherts is aan te merken; doch hy „ moest al vry deftig geweest zyn, die dit hooren konde, zon„ der 'er om te lagchen.

„ Tot de volmaking eener Schetzery worden voornaamlyk zes „ dingen vereischt. (1). Dat eene enkele gedachte eene veelheid „ van beeldtenisſen verwekken. Dit einde wordt dikwils geluk„ kiglyk bereikt door een welbekend Autheur aan te haalen. De „ Romeinſche Lierdichter *Horatius* heeft dus in de XV^de^ Ode „ van zyn 2de Boek de zorg vertoont, als 's Menſchen onaf„ ſcheidelyke gezellin, die noch door waakzaamheid, noch door „ ſpoed, kan ontlopen worden. Zeker Perſoon nu ziende een „ Man te Paard, met zyn Wyf op een kusſen achter hem zitten, „ riep, ten eerſten, met des Dichters woorden uit:

Post Equitem ſedet atra cura.

De zwarte en naare zorg zit achter 's Ryders rug.

„ Deze zinſpeling brengt een ſchakel van denkbeelden voor „ den Geest, en alle de eigenſchappen der zorge, door *Horatius* „ beſchreven, worden hier op de Vrouw van dezen Man toege„ past; gelyk het tevens zeer fraai is, eene bedekte Gelykenis „ aan te duiden tusſchen dingen, die, op 't eerſte voorkomen, „ ten uiterſte van elkander verſchillen.

„ Somwylen erlangt eene ſcherts groote fraaiheid van eene „ dubbele toepasſing, hoewel de gedachte zelve maar eenvoudig „ kan geweest zyn. ——— Een Edelman met een zeer langen „ Neus eens in een Salet zynde, daar een Hertog was, die een „ zeer kleinen Neus hadt, werd door den laatſten zeer beſpot, „ en zeide ten leste, *dat men haast zouden denken dat zyne neus „ ten koste van dien des Hertogen was gemaakt.* Welk gezeg aan„ duidde dat 's Hertogen Neus te kort, en de lengte van die des „ Edelmans hier van de oorzaak, en dit nu een voorwerp van „ jalouzy geworden was; zoo dat en de kortheid van des Her„ togen neus beſpot, en het onredelyk lagchen met eens ande„ rens langen neus, dus ten toon geſteld werd.

(2). „ Moet de ſchertzery een gepast voorwerp hebben, en

„ wel

„ wel ingelígt zyn naar alle de omſtandigheden van tyd, plaats, toehoorders, en van den Schertzer zelve. —— De Godsdienst, de Geleerdheid, de Deugd, en grove Ondeugden moeten nooit tot voorwerpen van ſchertzery of boert gebezigd worden. Een Preker moet nooit op den predikſtoel, noch een ſtervend Man op zyn doodbed boerten; hoewel dit beide nogthans wel eens gebeurd is.

„ Een gepast onderwerp voor een Schimpſchrift is ook zeer voegzaam voor de ſchertzery, en eene boert kan eene zeer billyke en nutte beſtraffing influiten, en tevens ſcherp en ſtekende zyn; doch ze moet altoos met de Regels der goede opvoeding en betamelykheid overeenkomen, en men moet nooit ſchertzen met dingen, die van natuure eene ernſtige behandeling vereiſchen: want groote en gewigtige onderwerpen belagchelyk te maken, is een veroordeelenswaardige fout.

(3). „ De waarheid is een wezenlyk vereiſchte in een goede ſchertzery, en het belagchelyke 't gene men in de ſchertzery bloot ſtelt, moet wezenlyk in het Voorwerp plaats hebben. Voorwerpen, die als verſchillende in een ſchertzery vertoond worden, moeten ook in der daad verſchillen; en de vergelykingen, die men maakt, moeten ook ten vollen met de Voorwerpen overeenkomen, of 'er toe behooren.

„ Koning *Henrik* IV. van *Frankryk*, hoorende dat een voornaam Doctor van de Gereformeerden tot de Roomſchen was overgegaan, zeide tot den Hertog van *Sully*, die een Proteſtant was, *myn Vriend uw Religie is in een bopeloozen ſtaat, en reeds van de Doctoren overgegeven*; doch deze ſcherts hangt af van een valſch begrip, en veronderſtelt dat een Doctor in de zelfde betrekking ſtaat tot den Godsdienst als tot zyne Zieken; daar toch het verzaken van den Godsdienst geen gelykheid altoos heeft met het opgeven van een Patient, aan wiens herſtel men wanhoopt.

„ Iemand noemde eens eene kleine Vergadering voor welke gepredikt wierd; *de ſtem des roependen in de Woeſtyne*; doch dat is ook geen billyke vergelyking; want *Johannes* de Dooper: in de Woeſtyne predikende, hadt zeer veel toeloops, zóo dat *de roepende ſtem in de woeſtyne* betekent iemand, die voor veel volks preekt.

„ Maar 't voldoet echter als de ſchetzery eene waarheid behelst, die met de wetten der verſiering mag onderſteld worden over een te komen. *Lodewyk* XIV. eens twee Posten achter een elk om het hardst ziende ryden, waar van de eerſte een zeer lange kin, de ander bykans geen kin hadt, vraagde, werwaarts zy in zulk een haast heen reedden? De Heer *Clerambaut* zeide hier op, *dat de eerſte den anderen van zyn kin beroofd hadt, en dat dees hierom zulk een ſpoed maakte, meenende dezelve weder te krygen.* In deze ſcherts is eene verſiering, die eenigermate met de Waarheid over een komt, en

„ welke

„ welke te verdedigen is op gelyken voet als alle andere ver-
„ sieringen.

„ In eene boertery mag men wel eens onbeſtaanbaare beekde-
„ nisſen by een voegen, om de ongerymdheid of valschheid van
„ eenige in ernst voorgeſtelde zaak ten toon te ſtellen. De ge-
„ meide Koning *Henrik IV.* die een galant en vrolyk Vorst was,
„ hadt eens eene Dame in 't groen gekleed by zich gehad tot
„ eene gemeenzaame *Converſatie*, welke hem in den morgenſtond
„ verliet, zoo als zyn Minister *Sully*, die van eene ernſtige hou-
„ ding en geaartheid was, by hem intradt. De Koning, zyne
„ verdenking willende voorkomen, veinsde niet wel te zyn, en
„ een klagenden toon en langzame ſpraak aannemende, zeide hy,
„ *dat hy den gantſchen morgen de Koorts gehad had, die hem nu juist*
„ *zo even hadt verlaaten. Dat weet ik* (zeide *Sully*) *want ik heb ze*
„ *in 't heen gaan ontmoet; zy was gekleed in 't groen gekleed.* Hoe-
„ wel 'er nu de grootſte onbeſtaanbaarheid is, in de onderſtelling,
„ dat eene Koorts in 't groen kan wegwandelen; geeft deze on-
„ voegzaamheid echter al de kracht en ſchoonheid aan de boert,
„ die geſchikt was om te ſpotten met 's Konings voorgeven, als
„ of hy de koorts gehad hadt, daar hy zich hadt verlustigd met
„ eene Maitreſſe.

(4.) „ Eene ſchertzery moet by de geestigheid ook duidelyk-
„ heid bezitten, zo dat ze geene verdere verklaaring behoeft.
„ Zy moet meer inſluiten, dan men 'er in uitdrukt, ten einde
„ den toehoorder gelegenheid te geven, om te denken, en dat
„ gene te begrypen, wat men 'er by meent: doch dit moet tevens
„ zeer gemakkelyk te doen zyn, en dies moet men zinſpeelen op
„ genoegzaam bekende omſtandigheden of daden. Keizer *Sigis-*
„ *mund* liet eene jonge en uitneemend ſchoone Weduw na, een
„ van hare Vrienden raadde haar om nooit te trouwen; dewyl
„ gy, zeide hy, de Tortelduif behoorde na te volgen: waar op
„ de Keizerin Weduw vraagde, *of het niet genoeg zoude zyn, als ze*
„ *de Duif ſlechts navolgde?* Deze ſcherts is duister, dewyl het
„ niet in 't algemeen bekend is, dat niet de Tortel maar wel
„ de gemeene Duif een tweede Gade kiest.

5. „ Eene ſcherts moet niet alleen treffende zyn, ten einde
„ een ſterk en ſchielyk gelach te verwekken; maar dit moet ook
„ zonder wanſmaak toegaan; want dikwils lacht men in weerwil
„ van zich zelven, en gevoelt meer ſmert van den wanſmaak, dan
„ vermaak van het belagchelyke, welk 'er in vervat is geweest.

(6.) „ Het laatſte vereischte van eene ſchertzery is een geluk-
„ kige uitdrukking, die voor de gedachte juist het zelfde is, als
„ het zetten is voor een Diamant. — Eene ſchertzery moet nooit
„ van te vooren bedacht, nooit traag, langzaam of ſtamerende
„ uitgeſproken, noch met gemaaktheid van anderen ontleend zyn
„ geworden, noch met gebaarden van grappemakers, of grimaſſen
„ gepaard gaan, en de Schertzer zelve moet nooit eerst lagchen,
„ maar ernſtig, doch niet donker of ſtuursch zien, en mag zich

„ ver-

Digitized by Google

„ vervolgens mede met de anderen in 't lagchen wel samenvoe-
„ gen. Het maken van allerlei fratzen, met vertrekking van oogen
„ en gelaat, of andere minen, staat enkel goed voor Kwakzalvers,
„ Jongens en Harlequins, en dient slegts om 't gemeenste foort
„ van volk te doen schateren.

„ Kleine gebreken en dwaasheden, geringe natuurlyke misla-
„ gen, en kwade gewoonten of aanwendzels, met andere min of
„ meer gewigtige voorwerpen, die allen in zich zelven ongerymd
„ zyn, en niet beter dan al lagchende kunnen tegengegaan wor-
„ den, zyn eigenlyk gepaste onderwerpen van boerte.

„ Eens anders boertery kan men niet voor eigen scherts doen
„ doorgaan; en even weinig kan men het eene scherts noemen;
„ als men iets belagchelyks verhaalt, welk ook anderen doet lag-
„ chen. Van dien aart is het volgende. Een woekeraar, gewoon
„ zynde om geld op pand te leenen, nu op sterven liggende, en
„ door den Pastoor, die een zilveren *Crucifix* voor hem hieldt,
„ vermaand wordende; sloeg zyn oogen onophoudelyk op het
„ *Crucifix*, en zeide met een slaauwe en bezwymende stem, *ik kan*
„ *'er niet veel op leenen.* —— Hoe belagchelyk dit ook zyn mag,
„ kan hy die het vertelt toch nooit gezegd worden eene scherts
„ op te geven.

„ De volgende Schertzeryen kunnen, onder meer andere, die-
„ nen tot opheldering van de gegeven Regels. — Een Roomsch
„ Katholyke Juffer, die een slegt Man hadt, badt aan zekeren
„ Heiligen, om deszelfs hervorming; doch de Man sterf kort
„ daar na; *o boe goed is dees Heilig* (zeide zy toen) *hy heeft my*
„ *meer gegeven, dan ik van hem gebeden heb.*

„ Koning *Filips* IV. van *Spanje*, den bynaam van den *Grooten*
„ juist aangenomen hebbende, toen hy van een gedeelte zyner
„ Landen ontzet was, gaf gelegenheid om te zeggen dat de naam
„ van *Groot* op hem niet anders toepaselyk ware, dan gelyk men
„ dien gebruikt van Putten, die des te grooter worden, hoe meer
„ men 'er uit neemt.

„ Iemand, getragt hebbende te bewyzen dat deze Waereld, niet
„ tegenstaande het Zedelyk en Natuurlyk kwaad in dezelve, de
„ best mogelyke van allen ware, werd door zyne tegenparty sterk
„ wedersproken, terwyl dees zich beriep op de bevinding, zeg-
„ gende dat hy niets dan kwaad in dezelve zag, *o, dat geloove ik*
„ *wel*, zeide de ander, *want gy bekykt ze slegts van buiten of van*
„ *de rugzyde.*

„ Zeker Afgezant, de fraaije Brug ziende, welke door *Filips II.*
„ van *Spanje*, te *Madrid* over de *Mancanares*, (die daar slegts een
„ beekje maakt,) gelegd was; zeide, te gelooven, *dat die Brug*
„ *over die meest al drooge sloot gebouwd was, om 'er water voor te*
„ *koopen*".

Digitized by Google

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Leere van Genade, gehandhaafd tegen de Beſchimpingen der Ongeloovigheid, en de Misbruiken der Dweeperye: mitsgaders de rechte manier van den Godsdienst te verdedigen tegens de aanvallen van die beide Partyen. Door WILLIAM WARBURTON, *Lord Biſchop van Gloucester. Thans met ſommige aan den Overzetter door zyn Lordſchap toegezondene Byvoegingen en Verbeteringen, vertaald, naar de derde Engelſche uitgave, door* C. N. *Te Amſterdam by* P. Meijer 1767.

DIt Geſchrift van den Eerwaerden *Warburton* is in drie Boeken verdeeld. —— Het eerſte behelst, *Eene Verdediging van* de Huishoudinge der Genade, *tegens de Vitteryen van* Ongeloovigen: *Waar in de* Heilige Geest beſchouwd word *in zyn Ampt van* VERLICHTER. In dit gedeelte tracht onze Autheur een onderſcheiden bericht te geven van de buitengewoone gaven des Heiligen Geestes, die den Geloovigen medegedeeld werden, in den aenvang van de verkondiging der Euangelie leer. Wel byzonder legt hy 't 'er op toe, om te toonen hoedanig een begrip men, zyns oordeels, heeft te vormen van de *Schriftuur-Ingeeving*; welke hy, tegen het bygeloovige begrip, dat 'er veelen van vormen, en de tegenwerpingen van 't Ongeloof voorſtaet. —— In 't tweede Boek vind men, *Eene Verdediging van de* Huishoudinge der Genade, *tegens de bedriegeryen der* Dweeperen. *Waar in de* Heilige Geest *beſchouwd word in zyn Ampt van* TROOSTER. Hier ſtelt zyn Eerwaerde zich voor, om te doen zien, hoe zeer onderſcheiden de buitengewoone uitwerkingen van *Ondersteunende Genade*, onder de eerſte Christenen, geweest zyn, van die, welke de hedendaagſche Dweepers voorwenden thans plaats te hebben: mitsgaders te betoogen dat die buitengewoone begiftigingen met de eerſte Eeuwen moesten ophouden; en dat dezelven, in de gewoone omſtandigheden, thans niet welvoeglyk plaats kunnen hebben. Dit gedeelte is grootlyks betrekkelyk tot de voorgevens der *Methodisten* in *Engeland*; waerom ook onze Schryver, nae de algemene behandeling van dit onderwerp, zich verlediget, tot eene breedvoeriger ontvouwing van de Grondbeginſelen en Praktyk van het befaamde Hoofd der *Methodisten* Mr. JOHAN WESLEY. —— Het derde

Digitized by Google

Boek eindelyk bevat, *Aenwyzingen van de rechte* Methode *van den Godsdienst, beide tegens* Ongeloovigen *en* Dweepers, *te verdedigen.* De vastgeſtelde Geestlykheid heeft, volgens de leſſen van zyn Eerwaerden in dezen, de *Wet van Verdraagzaamheid* yverig te handhaven; en toe te zien, dat men de *Menschlyke Rede* noch ongerymdlyk vernedere, noch uitſpoorig verheffe; als mede in acht te neemen, dat de Leer der *Verzoeninge* voor een wezenlyk ſtuk gehouden worde, het welk den Christelyken Godsdienst byzonder eigen is. Deze leſſen dringt hy aen, met hun, zo door redenering, als uit de geſchiedenis, aen te toonen, welke de heillooze uitwerkſelen van eene verkeerde, en de nutte gevolgen dezer rechte handelwyze zyn.

Men kan uit dit algemene bericht genoegzaem opmaken, dat zyn Eerwaerde hier voornaemlyk bedoelt, een middelweg voor te dragen, dien men tuſſchen het *Ongeloof* en de *Dweepery* of het *Bygeloof* heeft te houden. Dit onderwerp word door den Biſchop, volgens zyne gewoonte van ſchryven, op een Meesterlyken trant behandeld; doch alleszins met zo veel ſchranderheid ontvouwd en aengedrongen, dat onbevooroordeelde Lezers, ſchoon ze, in etlyke byzonderheden, hunne toeſtemming niet konnen geven aen 's Biſchops vaſtſtellingen, echter een nuttig gebruik van dit zyn Werk konnen maken; om zich althans voor de uiterſten te hoeden, die in ver de meeſte gevallen gevaerlyk, en wel byzonder in Godgeleerde Verſchillen gemeenlyk bezyden de waerheid zyn. Veel licht zullen wy etlyken onzer Lezeren geen ondienst doen, met hun mede te deelen, hoe onze Autheur zich verklaert over die buitengewoone gaven en uitwerkingen, welken in de eerſte Kerk plaets hadden, waerom wy het hoofdzaeklyke hier van nog kortlyk zullen opgeven.

De gaef der *Taelen*, waer mede de Apoſtels, onder ene zigtbare verſchyning, op den dag des Pinxter-feestes bedeeld werden, komt hier natuurlyk in de eerſte plaetſe in aenmerking. Deze beweert hy, (tegen Dr. *Middleton*, die ſtaende hield, *dat deze gaef niet van duur, maer ſlechts voor een oogenblik was*,) geweest te zyn, „ eene aanhoudende begiftiging om de Apoſtelen bekwaem te maaken, tot het verrichten van hunne Bediening onder hun, welker taal zy nooit geleerd hadden: zo dat ze, (ſchoon zy niet op alle tyden konden ſpreeken in eene onbekende taal, in welke zy zouden goedgevonden hebben hunne rede met anderen te verwiſſelen,) echter door den Heiligen Geest eenmaal in ſtaat geſteld zynde om eene taal te ſpreeken en te verſtaan, ook ver-

Digitized by Google

vervolgens het gebruik daar van bleeven behouden, met het zelfde gemak, als of zy door den gewoonen weg van onderwys die taal geleerd hadden".

Naest hier aen heeft men het oog te vestigen op de optelling der andere geestlyke gaven, 1 Cor. XII: 8, 9, 10. *Desen word door den Geest gegeven het* woort der wysheit, *ende eenen anderen* het woort der kennisse *door den selven Geest: ende eenen anderen het* geloove *door den selven Geest: ende eenen anderen de* gaven der gesontmaakingen *door den selven Geest: ende eenen anderen de* werckingen der krachten: *ende eenen anderen* prophetie: *ende eenen anderen* onderscheidinge der geesten: als mede 1 Cor. XIII: 2. *Al waer 't dat ick de [gave] der* prophetie *hadde, ende wist alle de* verborgenheden *ende alle de* wetenschap: *ende al waer't dat ick alle het* geloove *hadde, soo dat ick bergen versettede, ende de liefde niet en hadde, soo en waer ick niets:* welke twee plaetsen elkanderen licht konnen verschaffen. Deze gaven ontvouwt zyn Eerwaerde aldus.

„ Het *Woord der Wysheid* duid aan *alle de groote grondbeginzelen der natuurlyke Godsdienst;* en het *Woord der Kennisse* betekent *alle de groote grondbeginnelen van den geopenbaarden Godsdienst.* Het woord γνῶσις [*kennisse,*] word even zo byzonderlyk van de Christen schryveren gebruikt, om 'er *geopenbaarden* Godsdienst mede te betekenen, als σοφία [*wysheid,*] van de Heidensche, om 'er *natuurlyken* mede te kennen te geeven: en 't is ook, niet minder dan de andere, eene geslachtnaamige uitdrukking, in 't volgende hoofdstuk gemeld, met eene van haar *soorten, alle de* Verborgenheden *en alle de Wetenschap:* want *verborgenheid* is daar dat gedeelte van de *wetenschap*, het welk de uitlegging betreft van zodanige Joodsche Prophetien die het *nieuwe Verbond* raaken. Met één woord, onze Apostel, in eene andere plaats spreekende van Christus, die de *Openbaaring*, gebouwd (van haare eerste bekendmaaking en beginselen af) op *natuurlyken Godsdienst*, tot volkomenheid had gebracht; onze Apostel, zeg ik, gebruikt de beide uitdrukkingen in deezen nu aangeweeze betekenissen. —— *In den welken*, zegt hy, *alle de schatten der* Wysheid en *der* Kennisse *verborgen zyn (a).*

„ Het *Geloof*, hier onder de gaaven van den Geest gerekend, word nader verklaard door de omschryving van een *Geloof het welk bergen verzettede*, of zulk een *Geloof* 't welk gepaard ging met het vermogen van bovennatuurlyke

(a) „ Col. II: 3, zie ook Col. IV: 3, 2 Cor. XI: 6, 1 Pet. III: 7.

Digitized by Google

lyke werkingen te doen; het oog hebbende op dat gebrek het welk Jesus zynen Leerlingen verwyt, daar hy zegt: *zo gy een geloof haddet als een mostaard zaad, gy zoudt tot deezen berg zeggen, gaa heen van hier derwaarts, en hy zal heen gaan* (*a*).

„ De twee naastvolgende gaaven, van *Gezondmaakingen* en *Werkingen der Krachten* [of van wonderwerken te verrichten] zyn twee soorten van het voorgaande geslachte. Door *gezondmaakinge* word die heilzaame bystand gemeend die den zieken toegediend wierd in eene plechtige verrichtinge der Kerke, gelyk de H. Jacobus voorschryft (*b*); en door *werkingen der Krachten* is eene meer byzondere en op heeter daad betoonde te werkstelling betekend van het zelfde vermoogen, schoon minder bepaald in haare voorwerpen.

„ *Prophetie*, die volgt, wil duidelyk zoo veel zeggen als de toekoomende lotgevallen der Kerke te voorzeggen, tot vertroosting' en stichting (gelyk de H. Paulus het noemt) der Gemeente. *Hy die* propheteert *spreekt den menschen stichting, en vermaaning, en vertroosting* (*c*). En deeze uitwerkingen, gemeenlyk gepaard gaande met het bedryf van *Prophetie* te doen, kreegen in korten tyd, by overnoeming, denzelfden naam (*d*). Maar de eigentlyke zin van *Prophetie*, en die zin, in welken zy hier ter plaatse moet verstaan worden, is, het *voorzeggen van toekoomende dingen*; 't welk Jesus zelf verklaart een weezenlyk gedeelte te zyn van den dienst des Heiligen Geests: *Wanneer de Geest der waarheid zal gekoomen zyn, zal hy u in alle waarheid leiden, —— en de toekoomende dingen zal hy u verkondigen* (*e*).

„ De laatste van deeze gaaven, in de orde der dingen, zoo wel als in des Apostels optellinge derzelven, is de *onderscheiding der Geesten*. De groote naam, dien de te werkstelling van alle de wonderbaare voorheen verhaalde bekwaamheden, te weeg bracht, zou eene sterke verzoeking voor Bedriegeren zyn; om der gelooviger vermoogens naar te bootsen en laagen te leggen; gelyk wy zien dat het gevál was van Simon den Tovenaar. Het behaagde den Heiligen Geest hierom genadelyk, onder zyne andere milde gaaven, 'er nog eene te schenken, welker byzondere hoedanigheid was, alle de anderen op den toets te brengen, door

(*a*) „ Matth. XVII: 20. Zie ook Jac. V: 15.
(*b*) „ Jac. V: 14. (*c*) 1 Cor. XIV: 3 (*d*) Rom. XII: 7. „ 1 Cor. XIII: 9. XIV: 1 en 24. (*e*) Joan. XVI: 13.

Digitized by Google

door 't Vermoogen, welk haare bezitter had van onderſcheid te kunnen maaken tusſchen waaragtige en valſche Inblaazing, daar toevallige dubbelzinnigheid of voorgenomene bedriegery de zaak twyfelaehtig of verdacht gemaakt had.

„ Deeze gaaven, zegt de H Paulus ons, dat verſcheidenlyk onder de Geloovigen verdeeld waren. Maar de Apostels zelf, gelyk ons de Schriftuur doet beſluiten, hadden die allen te ſamen; betoonden ze in volkomener maate; ſtaafden ze door nog daar bykoomende openbaaringen (*a*), en (gelyk wegens eenen ten minſten van hun beweezen is (*b*)) bezaten ze by geduurzaame aanhoudendheid ".

Betreffende de *Ingeeving der Schriftuure*, waer omtrent zyn Eerwaerde zich in 't byzonder breedvoerig uitlaet, deswegens bepaelt hy ons zyn denkbeeld in dezer voege. —— „ De Heilige Geest heeft de pennen van deeze Schryveren alzoo beſtierd gehad, dat geene merklyke dwaaling daar uit gevallen is: —— door hun met zynen onmidlyken invloed te verlichten in alle zoodanige ſtoffen die ter onderwyzinge der Kerke noodzaaklyk waren, en welken zy anders of door onkunde, of door vooroordeel, onvolkomenlyk, partydiglyk of valſchelyk zouden hebben voorgedraagen; en door hun, middelende eene meer dan gewoone voorzienigheid, te behoeden voor eenige fouten van aangeleegenheid, omtrent die dingen van dewelken zy langks den gewoonen weg van onderrechting eene behoorlyke kennisſe verkreegen hadden: met één woord, door onophoudelyk over hun te waaken, doch met zoo opgeſchorten' hand, die hun het gebruik liet, en hun by het geleide blyven deedt van hunne eigene bekwaamheden; zoo lang zy van dwaalingen vry blee-

(*a*) „ *Nu broeders, indien ik tot u kwame, en ſprake vreemde taalen, wat nuttigheid zoude ik u doen, zo ik tot u niet ſprake ofte in* Openbaringe, *ofte in* Kennisſe, *ofte in* Prophetie, *ofte in* Leeringe. 1 Cor. XIV: 6. En deeze bygevoegde gift van *Openbaaring*, welke de nadere kennisſe van Gods wille in het Euangeli byzettede, ſchynt eigenlyk aan de Apostelen te hebben toebehoord, met oogmerk om hunne bedieninge waardiger te maaken ".

(*b*) Te weeten wegens Apostel *Paulus*, van wien onze Autheur, naer uitwyzen van 1 Cor. XIV: 18, aengemerkt heeft, dat hy althans de *gaef der tale* bezat, „ niet alleen in de overvloeijendſte maate, maar ook in eene evenredige aanhoudendheid ".

Digitized by Google

bleeven; en maar alleenlyk dan tusschen beide kwam, wanneer zy, zonder deezen zynen Goddelyken bystand, in gevaar zouden zyn geweest van mis te tasten".

Wat verder aengaet de buitengewoone uitwerkingen van *Ondersteunende Genade*, onder de eerste Christenen, hier over drukt de Bischop zich op deze wyze uit. —— „ Het Goddelyk vermoogen van den Heiligen Geest, als *Trooster*, die den Wil zuivert en ondersteunt, openbaarde zig in niet min wonderdaadige werkingen. Zeer wydloopig en vol is de Christenkerkelyke Oudheid in haare berichten van de schielyke en algeheele veranderinge die door den Heiligen Geest gemaakt is, in de geestgesteltenisen en zeden van hun welken hy verlicht had; uitvaagende als in één oogenblik alle hunne verkeerde heblykheden, en hunne betrachting aan 't bedryf van allerlye deugden gewennende. —— De deugd der eerst bekeerde Christenen had, van haaren eersten indruk af, alle de kalmte en gemaklykheid, alle de gemaatigheid en bezadigheid van eene gezette heblykheid: in de welke zy volhardden; gaande in de volmaaking der zeden voort, terwyl zy deugd by deugd voegden, hun gantse leeven door, op eene bestendige wyze, van de eerste belydenisse hunnes Geloofs af in den Doop, tot aan deszelfs laatste en ontsaghlyke bevestiging in hun bloed: —— dat nergens anders aan toegeschreeven kan worden, dan aan de almoogende werkinge van Genade".

Vraegt iemand hier op, „ of de Heilige Geest, van de eerste eeuwen af tot op deeze laatere tyden achtervolgd hebbe elk deel van deezen zynen dienst te verrichten op dezelfde buitengewoone manier, in welke hy zynen dienst begon, toen zyne nederdaaling op de Apostelen vergezelschapt ging met alle de uiterlyke tekenen van Godlykheid"? Zo antwoord zyn Eerwaerde dat die alleen geschikt waren voor de eerste Eeuwen. „ De wonderdaadige vermoogens der Kerke, *segt hy*, zoo wel die welke ontheffing gaven van ligbaamlyke kwaalen, als die welken hulp verschaften tegens geestlyke ongeleegenheden, moesten ophouden by haaren volmakten staat van gevestigheid". Dit word ook, zynes agtens door Paulus geleerd, als hy 1 Cor. XIII: 8. schryft: *De liefde en vergaet nimmermeer; maer het zy prophetien, sy sullen te niete gedaen worden: het zy talen, sy sullen ophouden: het zy kennisse, sy sal te niete gedaen worden:* waer van de zin, volgens des Bischops uitlegging, deze is. „ De deugd van *Liefde* zal der Christlyke Kerke, door alle haare standen en beurtwisselingen heen, bestendiglyk byblyven hier op aarde: terwyl de gaaven van *Prophetie*, of vreemde *Taale*, of bovennatuur-

tuurlyke *Kennisse* maar alleen voorbygaande gaaven zyn, aan de Kerke medegedeeld, geduurende haaren zwakken en tederen ſtaat, om de Godlykheid haarer geboorte aan den dag te leggen, en haar te onderſchraagen tegens de beguichelingen en machten der duisternisse".

Indien het echter mogte gebeuren dat 'er iemand in deze dagen voorgave eenige buitengewoone mate des Geestes te bezitten, „ dan word ons, (gelyk zyn Eerwaerde vervolgens leert, dat wy ten ſlot nog zullen mededeelen) de weg geweezen om dien *Geest* te *beproeven* door „ op denzelven deeze volgende kentekenen van weezenlyke inblaazinge toe te paſſen. —— *De wysheid die van boven is, die is ten eerſten zuiver, daar na vreedzaam, beſcheiden, gezeglyk, vol van barmhartigheid en van goede vruchten, niet partydiglyk oordeelende, en ongeveinsd* (*).

„ Het verdient onze opmerking, dat, in deezen regel of weg-wyzing ter *beproevinge van de Geesten*, de merktekenen eener weezenlyke aanblaazinge alleenlyk maar *ontkennender wyze* zyn toe te paſſen: dat is, veiliglyk moogen wy verklaaren, dat de mensch, in den welken zy niet gevonden worden, den Geest van God, of *de wysheid welke van boven is*, niet heeft: terwyl, van den anderen kant, wy niet te beſluiten hebben, dat hy, in wien eenigen of wel allen van dezelven gevonden worden, uit deeze omſtandigheid alleen beoordeeld moet worden begiftigd te zyn met eene *buitengewoone* maate van den H Geest; naardien zy geene anderen zouden moogen zyn dan de gewoone gaaven, welke uit de rechte kennisse en uit de gehoorzaamheid van Gods wille, zo als die in de Schrifture vervat is, gebooren worden. Over zulks, al ſchoon zoodanig een waarachtiglyk zou konnen gezegd worden de *wysheid* te bezitten *die van boven is*, zy echter geene zulke wysheid behoeft te zyn, welke hem aankomt langks den weg van *Inblaazinge*; die hier alleen de zaak is, welke in geſchil ſtaat.

„ Dus zien wy brengt des Apostels Regel, in haaren eigen aart, de duidelykheid mede van haare Goddelyke herkomſte: want het behulp dat, na de opholding van de buitengewoone krachten, van nooden was tot *beproeven van de Geesten*, komt alleenlyk uit op zulke gezette Merktekenen, die eerder geſchikt waren om Bedriegeren te ontdekken, dan om de waarheid geſtand te doen van een Karakter, dat nu niet meer te verwachten ſtond".

Aan-

(*) Jac. III: 17.

Digitized by Google

Aanmerkingen over eenige plaatſen uit het Oude en het Nieuwe Testament. Door W. D. VOOGT, *Lidmaat der Hervormde Gemeinte te 's Hage. Nevens eenen Brief over deszelfs inhoud en uitgave van* L. KAAS, *Oud Ouderling der Hervormde Gemeinte te Rotterdam. Te Rotterdam by* P. Holſteyn, *en in 's Gravenhage by* P. Brouwer. 1767. *behalven het Voorbericht en den Brief, (die 52 bladzyden beſlaan,) 321 bladzyden in groot octavo.*

DE plaetzen, welken hier overwoogen, en oefeningswyze verhandeld worden, zyn, 2 *Cor.* XII: 7, 8, 9ª, 9ᵇ, 9ᶜ; *Jez* XLI: 14. *Ps.* XXX: 12. XXXVI: 10ª, 10ᵇ. en *Spr:* VIII: 17. en de voorafgaande Brief zelf behelst ene Verhandeling over 1 *Joh.* II: 20; benevens het oordeel over des Autheurs Werk, en ene aenmoediging om in dien weg voort te gaen. In 't doorbladeren is 't ons voorgekomen, dat de Lidmaet en Oud Ouderling beiden zeer wel ervaren zyn in 't Zamenſtel der Leere, dat zy aengenomen hebben, en dat dus, zo 't Werk als de Brief, volgens die leiding, naar welke zy hunne denkbeelden richten, op ene gevoegelyke wyze opgeſteld is: weshalven wy niet twyfelen, of het zal voldoen aen den ſmaek van hun, die aen deze leidinge gewoon zyn. —— Het oordeel van den Heer *Kaas*, die zeker geſchikt is, om over Schriften van dien ſmaek te oordeelen, waer uit men genoeg zal konnen afleiden, van hoedanigen aert dit Werkje zy, verſtrekke hier ter voldoende proeve.

„ Ik vinde, *zegt hy*, dat uwe keuze gevallen is op zulke ſtoffen die U, om de voornaamſte dingen te behandelen, de gepaſte aanleiding gaven. Zulke dingen namelyk, waar omtrent des Heeren Nooddruftige Bondelingen, op den levensweg, byzonder verkeren, en dus in het middelyke zeer geſchikt, om het vreesachtige wormke Jakobs en aanmechte Volkske Israël, onder alle elendens, moeitens, in, en uitwendige verdrukkingen, en al den jammer die de eeuwige Vader, naar zyne aanbiddelyke Wysheid, hen, op den Voetbank zyner Voeren, toeſchikt, te bemoedigen, beſtieren, op te wekken en te vertroosten, in die gegronde verwachting, dat hen dit alles tot Zaligheid dienen moet.

„ Ja zelfs de Vuiſtſlagen des Satans, indien anders de genade van hunne ontfermende Leider voor hun maar genoeg is, en zy zich Zalig mogen vinden, wanneer de kracht van Christus in hunne zwakheid volbragt wordt. Naardien zy de voor-

wer-

Digitized by Google

werpen zyn, wier weeklagen in Reye zullen veranderd worden, om dat zy de uit en volwerking van hun heil, en het maken van alle hunne zaaken, geloovig hebben overgelegt, in handen van het Hoog gepreezen Drieëenig Verbonds Wezen, by wien alleen de Fontein des Levens is, en in wiens licht alleen het licht gezien wordt. Dus vinden zy in die Levensbron het Leven hunner Zielen, hebbende hem Lief om dat hy hun heeft Lief gehad.

„ Ik vinde de verklaring wel kort, doch echter overduidelyk genoeg, om 'er uwe Praktikale aanmerkingen op te gronden. En ik verblyde my, dat dezelven zo ongedwongen, uit den Aart der behandelde ſtukken, zyn afgeleid, in deze verbeelde ik my, dat zelfs de keurigſte Oordeelen, zullen voldaan zyn. Uwe wyze van zeggen is kort, en die aan dezelve minder dan ik gewoon zyn, zouden mogelyk Oordeelen, dat de Sententien een weinig uitgebreider, wel zoo duidelyk zouden zyn. Doch ik wensch dat die wyze van voorſtellen, op alle uwe Lezeren van dat voordeel zullen zyn, dat het hun met meer ingeſpannen aandacht zal doen Lezen, dat ook, wegens de uitmuntenheid der Stoffe gevordert wordt. Voorts komen my de redenen ter ontdekking van Onbekeerde zeer getrouw en overtuigende voor, de beſtieringen voorzichtig en liefderyk, de bepalingen van des Heeren Volk ontfermende, en met blyken van het licht der Zalving in U eigen weg en Hart, de Beſtraffingen Broederlyk, de Opwekkingen Ernſtig, de Middelen en Wegen van Beſtiering van de rechte ſoort, de Vertroostingen op de zekerſte gronden gevestigt, en in dit alles veele blyken van Geestelyke kundigheid, in de Verbonds Wegen, langs welken de Heere, als een ontfermende Leidsman, zyne Arme en Elendige Bondelingen leidt. Dus heb ik eene gegronde hoop, dat men in deze aanmerkingen, mogen zy gelezen worden, onder het nederdalen van de Geestlyke Zalf-Oly van den Heiligen (buiten welken de beste Middelen niets werken) Geest en Leven vinden zal, en dat de Lezers bekennen zullen dat deze Leer uit Godt is ".

Beredeneerde Vraag of een Predikant vryheid heeft buiten zyne Gemeente te gaan prediken? Door N. N. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg 1767. *In groot octavo* 54 *bladzyden.*

DE vraeg is in dezen niet, in 't algemeen, of het een Predikant vry ſtae, buiten zyne Gemeente te prediken? de Eerwaerde Schryver ſtaet dit gereedlyk toe, zelfs in zodanig een geval, *als een weg van buitenlyk daar toe aanleiding geeft, het zy zulks door den leeraar aangeboden of van zyn aanſtaande wederhelft, of in haar perzoon zelf, of van haar ouders gevorderd word; het welk echter,* zyns oordeels, *niet te roekeloos aan te bieden, of te ligtvaerdig te verderen is.* Dit buitenprediken ſtelt hy in 't algemeen geoorlofd, mits dat 'er niet inkome, dat hy met zyn prediken ten oogmerk hebbe; om, al is 'er voor het tegenwoordige, (gelyk men ſpreekt,) geen vacature, in 't vervolg van tyd daer door bevorderd te worden. Hier in vind zyn Eerwaerde zwarigheid; en de vraeg is bepaeldlyk bereklyk tot het prediken met opzicht tot verandering van ſtandplaets. Hy vraegt, *of een Predikant, verzogt wordende, elders op de nominatie te prediken, vryheid hebbe, om dat verzoek aen te neemen, en zich, in gevolge daer van, op de nominatie te laaten hooren?* Deze vraeg beantwoord hy ontkennenderwyze; met byvoeging der redenen waer op zyne ontkenning gegrond is; en beantwoording der tegenbedenkingen, welken hem, in verſcheiden' geſprekken over dit onderwerp, voorgekomen zyn.

In de Voorreden geeft onze Schryver te kennen, dat hy nog *nooit iets geſchreeven heeft, dat gedrukt is, (een en ander dicht uitgenonderd,) en dat 'er, zo dit geſchreevene naar zyn wenſch, eenigzins wel geoordeeld wierde, wel iets van een gantsch anderen aart het licht nou kunnen zien.* Men moet het dus als een proefſtuk van iemand, die zich bekwamer zoekt te maken, niet ſtreng beoordeelen, om zyn Eerwaerden den moed niet te benemen, en de Kerk te berooven van 's Mans verdere Schriften, wanneer hy zich meer in 't ſchryven geoefend zal hebben. 't Zy derhalven genoeg, te zeggen, dat het voor een proefſtuk kan doorgaen, en dat zyn Eerwaerde, zich verder oefenende in een goeden ſtyl en bepaelde redeneerwyze, veelligt bekwaem zal worden, om zyne gedachten bevalliger voor te dragen, en een onderwerp bepaelder te beredeneren. Alleen moeten wy ten ſlot nog melden, dat het velen Lezeren vreemd voorkomt, dat het een Predikant niet geoorlofd zou zyn het verzoek van den Eerwaerden Kerkenraed te beantwoorden, door elders op

ene

Digitized by Google

ene Nominatie te prediken, om daer door ene betere ſtandplaets te verkrygen: en dat het hem intuſſchen vry zou ſtaen, in geval van een huwelyk, ten wille van zyne aenſtaende wederhelft, of derzelver Ouderen, zich op ene zekere plaets te laten horen. Die wat nauwgezet denkt over 't ene, zou 't ook, mogt men vermoeden, over 't andere doen; doch de nauwgezetheid, als ze niet wel beredeneerd is, is meermaels zich zelve niet gelyk.

Historie der Paufen, zedert de opregting van de Stoel van Romen, *tot op den tegenwoordigen tyd. Door* ARCHIBALD BOWER, *voormaals openbaar Hoogleeraar in de Rhetorica, Historiën en Philoſophie op de Univerſiteiten van Romen, Ferma en Macerata, en in de laatſtgemelde plaats Raad der Inquiſitie. Uit het Engelsch vertaald. Zesde Deel. Uitgegeeven door* J. E. MARTINET. *A. L. M. Phil. Dr. en Bedienaar des H. Euangeliums te Edam. Te Amſterdam, by* S. J. Baalde 1767. *Behalven het Voor- en Achterwerk* 680 *bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde Heer *Jan Brak*, de geachte Vertaler van de voorgaende Deelen van dit Werk, gelyk ook derzelver Uitgever, overleden zynde, komt thans het zesde Deel uit ene andere hand te voorſchyn, die ook het zevende of laetſte Deel, zo dra mogelyk is het licht zal doen zien. Men heeft niet te vreezen, dat deze verandering het Werk enigzins benadeelt; de vertaling en de uitvoering evenaert na genoeg de voorgaende, en de laetſte hand is in dezen der eerſte waerdig. De Eerwaerde Heer *Martinet* onderricht ons in zyne Voorreden, of *Opdragt aen die geenen, welken dit Werk met hunne inſchryving vereerd hebben*, dat we de vertaling verſchuldig zyn „ aan eenen Heer, die reeds veele proeven zyner bekwaamheid in dit ſlag van zaaken, aan onze Landgenooten gegeeven heeft, en die de edelmoedigheid bezat, om zyne vertaaling tot meer naauwkeurigheid, aan deszelfs overzieninge, over te geeven: een werk, *zegt hy*, waar van ik my niet onttrokken heb": des men, de kundigheid en oplettendheid van dien Heer kennende, reden hebbe, om ene wel ingerichte overzetting te verwachten.

Dit Deel begint met de verkiezinge van Paus *Gelaſius* II. in 't jaer 1118, en eindigt met het overlyden van Paus *Innocentius* VI. in 't jaer 1362. Het behelst dus een tydbeſtek, dat boven al berucht is, door de menigvuldige ſcheuringen der opgeworpene Paufen en een aental van Kerkvergaderingen, die el-

Digitized by Google

elkander tegenſpreken, en elkanders feilbaerheid aentoonen; in 't welke ook daer en boven ene menigte van byzondere voorvallen, ten aenzien der Kerklyke en der Waereldlyke Regeringe, geſchied zyn, die de oplettendheid der nakomelingen nog tot zich trekken. Onder dezen mogen we ook ongetwyfeld wel tellen, de zo aenmerklyke uitroeijing van de *Orde der Tempelieren* in 't jaer 1312; 't welk ons beweegt, om het voornaemſte van 't verhael des Schryvers, en zyne redenering deswegens, tot een ſtael van dit Deel, den Lezer onder 't oog te brengen.

De Orde der *Tempelieren* werd geſticht in 't jaer 1118, en door 't Concilie van *Troyes* in 't jaer 1128 bekrachtigd. *Boudewyn* II. Koning van Jeruſalem vergunde hun ene wooning by den Tempel, waerom zy *Ridders van den Tempel* of *Tempeliers* genaemd werden. Deze Orde, ene Krygsorde zynde, was gehouden de groote wegen te bewaren, en de Pelgrims op hunnen togt na Jeruſalem te beveiligen. Het getal dier Ridderen nam ſchielyk ſterk toe, en ze behaelden grooten lof in 't beſtryden der ongeloovigen. Dit bragt hen in hoogachting, waer door ze eerlang groote erfenisſen verkregen, terwyl 'er ook in alle Christen-Ryken Huizen voor hen geſticht werden. Met den aenwas van rykdom namen insgelyks verſcheiden' ondeugden onder hen toe, die men, om hunnen dienſt tegen de Ongeloovigen, langen tyd door de vingeren zag. Doch onder de regering van *Philippus* IV, Koning van Frankryk, werden ze door twee uit hunne Orde, die over hunne misdaden veroordeeld waren, ten hatelykſte beſchuldigd; en deze Vorst, die den Tempelieren gansch niet gunſtig was, maekte 'er gebruik van, om hen uit te roeijen. Men lei dien Ridderen te last, dat ze, in de Orde aengenomen wordende, Christus moesten verzaken, op het crucifix ſpuwen, en een zekeren Afgod aenbidden; dat hen de gemeenſchap met vrouwen verbooden, maar de onnatuurlyke zonde geoorlofd was, en meer dergelyken. *Philippus* ſchreef 'er over aen Paus *Clemens*, erkennende dat de misdaden te grouwlyk waren, om geloof te verdienen; doch tevens zond hy een heimlyk bevel aen alle Magiſtraten in zyn Koningryk, uit kragt van 't welke alle Tempeliers op denzelfden dag, [den 13 October 1307,] gegrepen werden. De Koning deed voorts etlyke honderd Ridders over de hen te last gelegde wanbedryven ondervragen, en de meesten bekenden min of meer de ſtraffchuldigheid der Orde; enige weinigen bleven ſtandvastig in 't ontkennen, en men vond 'er zommigen, die vervolgens hunne bekentenis weder tegenſpraken; zeggende dat zy 't ſlechts beleden hadden, om de ſtraf te ontgaen, daer

ze

se mede gedreigd werden, indien ze 't ontkenden; waer op ze ten vuure veroordeeld werden; dat ze, onder de plechtigste betuiging van de onschuld der Orde, kloekmoedig ondergingen. De Paus en 't gansche Collegie der Kardinalen kon in 't eerst de beschuldiging niet als geloofbyk aennemen, en men verdacht den Koning van slinksche oogmerken; doch eerlang werd de Paus door den Koning overgehaeld, om mede te stemmen in 't vervolgen der Orde; en die vervolging werd voorts, op het bevel van den Paus, in andere Landen en Koningryken, zo wel als in Frankryk voortgezet. Men vattede hier op ook de Tempeliers in de Staten van Italie en Spanje; doch men vond zo vele bewyzen die voor de onschuld der Orde pleten, dat men het veiliger oordeelde de beslissing hier van over te laten aen een algemeen Concilie, dat in 't kort gehouden stond te worden. Het bleek wel dat vele Tempeliers een zeer ontuchtig en ongeregeld leven leidden, maer niet dat de gansche Orde schuldig was aen de opgemelde grouwelen.

In het daer op volgende Concilie, te Vienne in Dauphine gehouden, was de Paus met de Kardinalen en enige Bisschoppen, na het afloopen der eerste zittinge, die den 16 October 1311 gehouden was, tot den 3 April 1312 bezig met het onderzoeken der stukken, die den Tempelieren betroffen. In dien tusschentyd kwam ook aldaar Koning *Philippus*, met drie zyner Zoonen, verzeld van de voornaamste Edellieden van 't Ryk: en deze Vorst hield met den Paus verscheiden' zamenkomsten, die ene Bulle, ter eeuwige vermetiginge van de Orde der Tempelieren ten gevolge hadden. Deze Bulle, gedagtekend 22 Maart, werd op de tweede zitting van dat Concilie den 3 *April*, by welke ook Koning *Philippus*, met zyne drie Zoonen tegenwoordig was, door het gansche Concilie goedgekeurd.

„ By die Bulle werdt een ygelyk, op straffe der *Excommunicatie*, verboden, zich in de Orde der *Tempeliers* te begeeven, of derzelver Kleeding te draagen: de geenen die by het ontkennen der Misdaaden, daar zy van beschuldigd waren, bleeven volharden, moesten door de Bisschoppen in de *Provintiaale* Kerkvergaderingen geoordeeld worden, en de straf, volgens den aart hunner Misdaaden, ondergaan; maar de geenen die dezelve beleeden, en waare boetvaardigheid betoonden moesten vrygesprooken, en in het Huis, daar zy aangenomen waren, hun Kleed afleggende, uit de inkomsten van 't zelve onderhouden worden. Wat de onnoemlyke schatten, door deeze Orde in de gansche Christenheid bezeten, betreft: hunne Vaste Goederen, en Landeryen werden, door ee-

Digitized by Google

eene Bulle van den 2 May, aan de Ridders Hospitaalers gegeeven; en belast dat deezen, binnen den tyd van een Maand, over al in 't bezit van dezelven zouden gefteld worden, behalven in de Koningryken van *Castilien*, *Arragon*, *Portugal* en *Majorca*, alwaar den Vorften vergund werdt, hunne Inkomften te genieten, tot dat zy de Mooren uit hunne onderhoorige Koningryken zouden gedreeven hebben".

De Grootmeester en nog drie Ridders van hooger rang, wier vonnis de Paus aen zich behouden had, werden door den Paus afgezet, tot ene gevangenis voor hun leven gevonnisd, en dus aen den Stokbewaerder van Parys overgeleverd. Maer de Koning, die ftraf te ligt oordeelende, deed den Grootmeester en den Broeder des Dauphins van Vienne, levendig verbranden, als hardnekkige en onbekeerde Ketters, om dat ze hunne onfchuld en die der Orde hadden ftaende gehouden, waer in ze ook tot op den laetften adem hunnes levens volhardden. De twee andere Ridders niets ter verontfchuldiginge bygebragt hebbende, als voorziende dat het nutloos zou wezen, zo lei de Koning hun ftilzwygen als ene fchuldbekentenis uit, en fchonk hen het leven.

„ Dus werdt de Orde der *Tempeliers*, zegt onze Autheur, over al vernietigd, na dat zy den tyd van 184 Jaaren, in alle Oorlogen tegen de Ongelovigen in 't *Oosten*, met roem gedient hadde. Doch of zy regtmaatig of onbillyk veroordeeld zyn, is eene vraag, die de oude zo wel als de laatere Gefchiedfchryvers verdeeld heeft. Dat 'er onder hunne, zo wel als onder andere dergelyke Orden veele ongeregeldheden plaats hadden, wordt van derzelver yverigfte Voorftanders niet ontkend: dat zy zich aan zulke grouwelyke Misdaaden zouden hebben fchuldig gemaakt, waar door zy verdienden geheel uitgeroeid te worden, meen ik, dat by alle wel denkende Menfchen, even ongelooflyk moet voorkomen, als het in 't eerst aan den Koning en den Paus deedt: en op wat grond werden de Misdaaden, die in 't eerst alle Geloof te boven gingen, door hen beide geloofd? Zulks gefchiede eerst door den Koning op geen ander bewys, dan dat van twee Boosdoenders, die om hunne Euveldaaden veroordeeld waren, en dus geen geloof verdienden: want alleen op hunne Getuigenis werden de Ridders, op last des Konings door alle zyne Staaten gevat, en hunne roerende en onroerende Goederen verbeurd verklaard.

„ *Philippus* zelf was, zo het fchynt, overtuigd van de onbillykheid van zulke Regtsplegingen, en om dezelve te verfchoonen, gaf hy voor, dat hy dien ftap gedaan hadt, om de *Tempeliers*, die zeer talryk, magtig en ryk waren, en in veele verbind-

bindtenisſen ſtonden, te verhinderen eenen Oorlog in 't hart des Ryks te ontſteeken, en daar door al 't verder onderzoeken te vermyden. Wel is waar, dat in *Frankryk*, de meesten deezer ongelukkigen, de Misdaaden, waar mede zy beſchuldigd werden, erkenden, maar men moet opmerken, dat allen, die zulks deeden, op het vriendlykſte behandeld, en met eene geringe boetdoening ontſlagen, of zelfs beloond werden, terwyl men de geenen, die dezelven ontkenden, met de grootſte barbaarschheid behandelde, onmenſchelyk pynigde en leevendig verbrandde, of als zy by de ontkenenis bleeven, voor hun leeven in een onderaardsch Hol opſloot. Sommigen hielden echter hunne onſchuld ſtaande, ja veelen, die zich op de pynbank ſchuldig verklaard hadden, herriepen zulks naderhand, zeggende, dat hun zulks door de pynigingen, waar meede zy gedreigd werden, of die zy ondergingen, was afgeperst, en ſtorven in de Vlammen, met betuiginge hunner Onſchuld en die van de Orde. En wie kan vermoeden, dat, indien de Beſchuldigingen waaragtig geweest waren, zo veelen dezelven tot het laatſte toe ontkend zouden hebben, en met een leugen in hunnen mond geſtorven zyn, daar zy zich, met de bekentenisſe der Waarheid, van den allerwreedſten dood konden bevryden? Wat anders, dan eene eigen Bewustheid van hunne Onſchuld, konde hen met zo veel kloekmoedigheid, ſtandvastigheid en heldhaftigheid bezielen? Nadien *Philippus* volgens het getuigenis van alle Historieſchryvers, het verderf van die Orde vast beſloten hadt; zo ſcheen het by hem een grooter Misdaad, de grouwelen, waar mede zy beſchuldigd waren, te ontkennen, dan te belyden, dezelven begaan te hebben. De Aartsbisſchop van *Ravenna* liet, op 's Pauſen bevel, alle de Ridders van die Provintie, in éénen Nagt vast houden; maar dewyl hy niet wilde dulden, dat zy door beloften verlokt, of door bedreigingen vervaard gemaakt zouden worden; zo hielden zy allen, tot één toe, de onſchuld van de Orde ſtaande, beſchuldigende te gelyk hunne Broederen in *Frankryk*, als die om den Koning, die hunnen ondergang zogt, te voldoen, bekend hadden, het geen zy wisten onwaar te zyn.

„ De onwaarſchynlykheid der beſchuldiging kan, in de tweede plaats, aangevoerd worden, als een bewys, en waarlyk als een onfeilbaar bewys van haare valsheid. Is het niet ten hoogſten onwaarſchynlyk, en geheel en al ongeloofflyk, ja byna onmogelyk, dat eene ganſche Maatſchappye van Menſchen, van zo veele Natien en Staaten, door de ganſche Christen-Waereld verſpreid, allen en op alle plaatſen, hunnen

nen Godsdienst zouden hebben verzaakt, dien zy volgens hunne Belydenisse moesten verdedigen; ja daar en boven tot de allerverfoeijelykste Misdaaden vervallen, daar de Menschelyke Natuur in haare grootste Verbastering toe vervallen kan? Dat zulke ongehoorde Boosheid en Godloosheid, omtrent honderd Jaaren voor de Waereld verborgen zou gebleeven zyn, niet tegenstaande veelen de Orde verlaaten hadden, en anderen, om hun Wangedrag, daar uit gestoten waren. Dat niemand, welke die Orde verliet, tot de *Saraceenen* overgegaan, en hunnen Godsdienst omhelsd hebbende, ondernomen zou hebben dien afval te verdedigen, met de verfoeilykheden, die by de Orde geoorlofd en goedgekeurd waren, by te brengen, als zulks waarlyk zo geweest ware; en eindelyk, dat niemant, die zich uit een beginzel van Vroomheid en Godsdienstigheid aan die Orde aanboodt, gelyk wy wel vooronderstellen mogen, dat sommigen deeden, geschroomd zou hebben *Christus* te verloochenen en eenen Afgod aan te bidden, welk volgens het voorgeven, van allen, by hunne toelaating, gevorderd werdt. De plegtigheden, (als ik ze zo noemen mag) die men zegt, dat door allen verrigt werden, waren zodanig, dat niemant, die niet alle denkbeelden van Eere, schaamte en Godsdienst verlooren hadt, zich daar aan kon onderwerpen; en kunnen wy vermoeden, dat ze allen, die geduurende Honderd Jaren in die Orde werden aangenomen, zo snood waren? Is het geloofiyk dat zich in al dien tyd, niemant der Orde, door een afgryzen, over haare Godloosheid en vuilheid, zou hebben onttrokken, om dezelve aan de Waereld te ontdekken? Van de kragt deezer tegenwerpingen, was Vader *Pagi* overtuigd, en kon daarom niet nalaaten te erkennen, dat de Misdaaden, waar mede de Tempeliers beschuldigd waren, door niemant gelooft zouden worden, als uit 's Pausen *Diplomas*, en de naauwkeurigste Navorschingen niet bleek, dat de betigting niet ongegrond ware. Maar hoe deeze Navorschingen geschiedden, hebben wy gezien: zy, die deeze Misdaaden beleeden, verkreegen Straffeloosheid door hunne bekentenissen, terwyl de geenen, die dezelven ontkenden, als onboetvaardige Ketters, dood gepynigd of levendig verbrand werden, en wat 's Pausen *Diplomas* belangt, die zyn alien gegrond op de Verklaaringen en Belydenissen, door vrees of beloften hun afgeperst. Wel is waar, dat uit eenigen van 's Pausen Brieven blykt, dat hy deeze Zaak gaarne zou hebben laaten steeken, 't welk men alleen aan zyne bewustheid van de onregtvaardigheid zulk eener vervolging kan toeschryven. Doch op 's Konings be-

lof-

Digitized by Google

lofte, van de Goederen der Tempeliers, indien ze ſchuldig bevonden werden, aan de beſtelling des *Apoſtoliſchen* Zetels over te laaten; zo vereenigde zich zyne Heiligheid, door dat aas verlokt, niet alleen met de vervolging in *Frankryk* tegen hen voortgezet, maar breidde die ook, op dezelfde Voorwaarden, over andere Ryken uit.

Doch dat hy hen inderdaad niet ſchuldig hieldt, aan de hun te laste gelegde Misdaaden, blykt, dunkt my, redelyk klaar uit de wyze, op welke hy tot 't volkomen Vonnis overging. Want of ſchoon de Beſchuldigden over al zich beroepen hadden op een algemeen *Concilie*, welk binnen korten ſtondt te vergaderen; zo wilde hy echter niet toelaaten, dat die zaak door de Vaderen onderzogt en beſlist werde; maar veroordeelde hen in een byzonder *Conſiſtorie* der Kardinaalen, en eenige weinige Biſchoppen, die hy wist, dat in alle maatregelen, ten welgevalle des Konings, met hem zouden inſtemmen. In dat *Conſiſtorie*, of in die byzondere byeenkomſte, werd eene Bulle opgeſteld, om die Orde uit te roeijen; maar de Paus maakte dezelve niet aan 't *Concilie* bekend, voor de aankomst des Konings met zyne drie Zoonen, en de voornaamſte Edellieden van 't Ryk; niet twyffelende, of de Vaders zouden de Bulle, uit ontzag voor hunne Tegenwoordigheid, goedkeuren; en zo viel het ook uit. Het is opmerkelyk, dat de Paus zelf in zyne Bulle erkende, dat hy, volgens het te werk geſtelde onderzoek, en de manier van rechtspleegingen met de *Tempeliers*, een beſlisſend Vonnis niet wettiglyk kon uitſpreeken; *non per modum definitivæ ſententiæ, cum eam ſuper hoc ſecundum inquiſitiones & proceſſus ſuper his habitos non poſſemus ferre de jure;* en derhalve wilde hy liever by wyze van *Proviſie*, dan *Condemnatie*, *per proviſionis potius quam condemnationis viam*, de Orde afſchaffen; en dezelve voor altoos vernietigen; behoudende aan zich hunne Perſoonen en Goederen, om of zelf over dezelven beſtellinge te maaken, of 't door de Kerke te laaten doen. Indien hy niet *de Jure*, dat is: volgens de Regten, tot een beſlisſend Vonnis kon overgaan, en de Orde by wyze van veroordeeling vernietigen, zo kon hy klaarblyklyk dezelve, volgens het Regt, niet vernietigen by wyze van *Proviſie*, of op eenige andere wyze hoe genaamd. Deeze afſchaffing was dan willekeurig en onwettig; en zyne Heiligheid handelde daar in als een Regter, die verklaart, dat hy, volgens Regten, den Perſoon, voor zyne Vierſchaar aangeklaagd, niet kan veroordeelen; maar dat hy hem, by wyze van *Proviſie*, vonnist om gedood te worden".

De nieuwe Reiziger, of beſchryving van de oude en nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé, *Eerſte en Tweede Deel, in groot octavo, te zamen* 620 *bladzyden.*

DEeze *Nieuwe Reiziger* wordt, door den *Franſchen* Voorberigt-Schryver, aangemerkt, als een byvoegzel tot het werk van den Heer *Abt* PREVOST, onder den tytel van *Hiſtorieſche Beſchryving der Reizen, of nieuwe en volkomene Verzameling van de allergedenkwaardigſte en zeldzaamſte Zee en Land-Reizen*, hier te Lande bekend. Briefswyze vermeld de Reiziger aan eene Mevrouw 't voornaamſte en weetenswaardigſte 't geen hem voorkwam; zich meer toeleggende om het Land waar hy doortrok te doen kennen, dan zich bezig houdende met zyn eigen byzondere lotgevallen te verhaalen. Het eerſte Deel bevat veertien Brieven, welker Iſte. Het Eiland *Cyprus* ten onderwerpe heeft; de IIde beſchryft *Aleppo* en deszelfs omliggende Landſtreeken; de IIIde *Damascus*, den Berg *Libanon*, *Balbek*; de IVde de ſtad *Palmyra*; de V. VI. en VIIde leveren ons een berigt op van *Egypten*; de VIIIſte en IXde handelt van de *Barbaryſche Staaten*; de X, XI en XIIde vertoonen ons *Griekenland*; de XIII en XIV vermelden de hoofdbyzonderheden in *Turkyen* op te merken. —— Met het tweede Deel, 't geen desgelyks veertien Brieven behelst, vervolgt de *Nieuwe Reiziger* in den XVden en XVIden Brief, de beſchryving van *Turkyen*; de XVIIde bevat *Georgiën*; de XVIIIde *Mingrelien*, voormaals *Colchos*; de XIXde *Armenien*; de XXſte *Mediën*; in den XXIſten en de drie volgende Brieven wordt het *Perſiesch Ryk* beſchreeven: *Gelukkig Arabien*, *Steenagtig Arabien*, en *Woest Arabien* beſlaan de volgende drie; en de XXVIIIſte ſtelt ons *Palestina* voor oogen.

Schoon deeze Reisbeſchryvende Brieven geen aenmerkelyk nieuws bevatten, dat ons in andere Reisbeſchryvingen en dergelyke Berigten niet voorgekomen is, konnen ze egter van nuttigheid zyn, voor zo veel ze het voornaamſte, 't welk men elders breedvoeriger vindt, in een kort begrip vervangen, en tevens, by ieder Ryk en Plaats met een kort woord melden, het geen betrekkelyk is tot de Fabelkunde, en den Ouden ſtaat dier Landen en Steden betreft; waar door ze recht geſchikt zyn om eene oppervlakkige kunde te doen verkrygen van veele Landen, Steden en Plaatſen. Jonge lieden zullen, dezelve leezende, hunne leerzugt eer opgewekt dan voldaan houden; en de zodanigen, die reeds, door 't lee-

Digitized by Google

leezen van deeze en geene Reisbeſchryvingen, in de opgemelde Gewesten ervaaren zyn, zullen t'hunner herinneringe met vermaak dit Werk doorbladeren, dat op geen ongevallige wyze t'zamengeſteld is. Men belooft het derde en vierde Deel in 't midden van dit Jaar uit te geeven. Wenschlyk is het dat de Vertaalder vervolgens naauwkeuriger op zyne taal lettë.

Ter bevestiginge van 't geen wy gezegd hebben omtrent den aart van dit aangekondigde Werk, dienen de twee volgende voorbeelden. In den XIden Brief des eerſten Deels geeft de Reiziger, op 't Eiland *Creta* zynde, ons de volgende Beſchryving van den berg *Ida* en het *Cretenzer Doolhof*.

„ Ik had nog niets op het eiland Creta gezien, dat eenige opplettendheid verdiende; ik wilde de berugte berg Ida bezigtigen, van welke de Dichters zo dikwyls gewag maaken. Wy trokken langen tyd over een moeijelyken en bergagtigen weg, dan eens over ſcherpe heuvelen, dan weder door holen en afgronden, alwaar wy op ieder voetſtap gevaar liepen van ons leven te verliezen. Wy waren nog niet op de helft der moeijelykheden: een wyduitgeſtrekte valei vertoonde zig voor ons: maar hoe aangenaam het uitzigt der omleggende heuvelen was, die een natuurlyke halfronde ſchouwplaats formeerde, zo wilde ik egter myne onderneming ſtaaken op het bericht dat het geen wy zagen, niet anders als de uitſtekken van den Ida waren, en dat wy nog ver van denzelven verwydert waren; maar de brandende nieuwsgierigheit van den Dokter (deeze is zyn Reisgenoot) deed my weder moed ſcheppen, en naar dat wy de vallei doorgetrokken waren, klouterden wy tusſchen de rotzen en de ſneeuw den berg op, op het voorbeeld der wilde geiten, welke hier in overvloed zyn. Ik zag dezelve boven ons hoofd; en ik kon nauwlyks begrypen hoe zy hier konden ſtaande blyven, en egter zag ik hen met eene verwonderlyke ſnelheid loopen. Wy rusten eenigen tyd in een klooſter, welkers Gothiſche bouworder vry regelmatig is. De Caloyers of Monnikken, die het zelve bewoonen, zyn vet, en voeden zig lekker. Wy togen nog een geheelen dag voort, en bevonden ons eindelyk aan den voet van den berg Ida. Alles wat wy tot nu toe van afgronden gezien hadden, was niets in vergelykinge van die genen die wy voor ons hadden. Wy moesten nog by de drie uuren voorttrekken, geduurende welke wy dikwyls tegens zandheuvelen en ſcherpe rotzen moesten opklouteren. Ik kan niet begrypen hoe het mogelyk geweest is zoo veel moeijelykheden te boven te komen. Ik

Digitized by Google

was zelfs verwondert my op den top van dezen berg te bevinden; en ik zou om de fraaiſte zaken des weerelds een diergelyke togt niet weder ondernemen. Oordeelt, Mevrouw, of ik geen reden had om myne moeite te beklagen, toen ik, na dat ik myne oogen alom had laten weiden, nog grot, nog fontein, nog iets dat de verbeelding vermaken kan, gewaar wiert. Na welke kant ik my keerde, zoo zag ik niet anders als ſneeuw, zant, rotzen en by uitſtek magere geiten. Dit is dan, zeide ik, die berugte berg op welke Jupiter zoo lang verborgen geweest is. Een diergelyke ſchuilplaats was den opperſte der goden waardig, en ik geloof dat geen ſterveling ooit ondernomen zou hebben om hem hier te zoeken. Wy vergaten wel ras het geen wy geleden hadden, wanneer wy gereet ſtonden om van den berg weder af te gaan; deeze verſchrikkelyke weg zou ons volſtrekt afgeſchrikt hebben, zonder de noodzaakelykheid waar in wy waren om dezelve te bewandelen. Onze leidslieden, om ons aan te moedigen, toonde ons van verre de ruïnen van de oude Stad Gortynen, die eenige mylen van den berg Ida legt; dit was genoeg om ons de zwarigheden te doen overwinnen. Wy kwamen eindelyk in de vlakten alwaar deze oude Stad lag, de rykſte en grootſte van het geheel eiland. Men ſchryft derzelver ſtigting aan Taurus toe, die onder den naam van Jupiter, Europa dogter van Agenor, Koning van Phenicie, ſchaakte. Ik geloof veel eer dat zy door Gortynus, zoon van Rhadamantus, Koning van Creta gebouwt wiert. Hoe 't ook zyn mag zy was wel verſterkt; en na dat Annibal by Antiochus door de Romeinen verſlagen was, koos hy dezelve tot zyne ſchuilplaats. De ruïnen van deze Stad zyn de ſchoonſte, die ik tot nog toe gezien heb; het zyn niet alleen kornisſen, voetſtallen, kapitelen en marmere pylaren; maar men ziet 'er zelfs nog een menigte ſtukken jaspis, porfier, en andere kostbaare ſtoffen; die met ſieraden en verheven beeldwerk van een uitmuntende ſmaak verſiert zyn. Ik merkte onder andere ſtukken, twee pylaaren van marmer garnit byzonder aan, ieder derzelver was meer dan achttien voeten hoog, en uit een ſtuk gehouwen. Niet ver van daar is het overblyfzel van een boog, uit wiens ſchoonheid men oordeelt dat hy tot den ingang van eenig pragtig gebouw gediend heeft: het is niet moge'yk de menigte uit te drukken der ſtukken van ſtandbeelden en pylaren met welke de geheele vlakte overdekt is. Alle deeze werken zyn volmaaktelyk wel bearbeit; het geen 'er van overig is, is genoeg om den goeden ſmaak en vernuft der Konſtenaars te doen kennen die dezelve vervaardigt hebben.

„ Naar

Digitized by Google

„ Naar dat ik langen tyd deze doorlugte overblyfzelen met verwondering beſchouwt had, ging ik den doolhof bezigtigen. Geloof niet, Mevrouw, dat ik hier van het berugte werk ſpreek, dat Dedalus met zo veel vernuft bouwde, dat hy 'er zelfs nauwlyks uit wist te komen, en zonder de wonderbaare uitvinding waar door hy zich een weg door de lugt baande, zoo zou hy het eerſte ſlagtoffer van zyn kunst geweest zyn. Het meeste deel der Hiſtorieſchryvers die van den doolhof van Creta geſprooken hebben, vertoonen ons dezelve als een wonderbaar gebouw, gelykt naar het voorbeelt der Egyptiſche doolhoven, in welke de konst van den bouwmeester de verwondering opwekte. De tyd heeft dezelve geheel verwoest, verſcheide eeuwen zyn reets verloopen, volgens het getuigenis der inwoonders, dat men geen voetſtap van dezelve meer ontdekken kon. De doolhof die men tans op Candia ziet is dan die niet, in welke Theſeus, door middel van de leidraat van Ariadne, de wanſchapen vrugt der liefdehandelingen van Paſiphae dooden. Gy zult dit zelfs dus begrypen, Mevrouw, uit het geen ik u zal verhalen.

„ Wy daalden met fakkels in de holligheid van een berg neder, die met een meenigte van duistere en nauwe holen vervult is. De opening is laag en ongelyk; dit is het werk der natuur, de konst ſchynt hier niets toe gedaan te hebben. Dit kan voormaals een enkele grot geweest zyn, die geſchikt ſcheen om 'er verſcheide doorgangen in uit te hollen. Wanneer men eenige ſchreden is voort gegaan, komt men in een ſoort van zaal, welkers muuren, die in de rots zyn uitgehouwen, een aangename mengeling van marmer en andere ſteenen van verſcheide kleuren vertoont. Het gewelfzel is verſiert met een groote meenigte ſtukjes verſteent ys, die eene wonderbaare uitwerking doen. De zaal, die zeer groot is, geleid, door een zagte helling, in een meenigte gangen en ſtraten, die de eene de andere kruiſen. Zoo ik geen leidslieden by my gehad had, zoo beken ik dat ik niet zou geweten hebben, welke weg in te ſlaan; zy kruiſen zig op zoo veelerlei wyzen met zoo veel bogten en kromtens, dat men naar een groote weg afgelegt te hebben, verwondert is zig op dezelfde plaats te bevinden, van welke men vertrokken is. Ik kon my niet verzadigen in het beſchouwen der verſcheide aderen of lagen der aarde die op zommige plaatzen in een ordre geſchikt ſchenen om het gezigt te vermaken. In die gangen in welke de grond waarſchynlyk zagt was, had men muuren opgetrokken van de ſteenen die men

Digitized by Google

uit de hardſte plaatſe van den berg gehouwen had. Wy kwamen eindelyk aan het uiterſte van den doolhof, in twee groote zalen, alwaar wy rusten. Ik zag op de muuren, een meenigte van namen die met een mes of ander werktuig gegraveert waren. Ik was egter hier van niet overtuigd, voor dat ik dezelve van naby beſchouwt had: want verſcheide van deze namen ſtaken uit de rots uit, en ſcheenen opwaarts gewerkt te zyn: maar ik zag 'er eenige die uitgeholt waren, en dit waren die genen die het laatſte gegraveert waren; de andere waren vervult, en ſprongen min of meer uit naar mate van hunnen ouderdom. Ik begreep ſtraks dat deze uitwerkzels veroorzaakt wierden door een mineraal dat wy Spath noemen, en dat op het water dryft. Deeze ſtoffe zyppelt af met het water, ſcheid zich ongevoelig van het zelve en hegt zich aan de muuren en gewelfzels, alwaar het door den tyd een korst formeert, welker aangroei door de inſnydingen in de rots bevordert wordt.

„ Om, Mevrouw, tot den ouden doolhof weder te keeren, van welke de historie zoo dikwyls melding maakt; het is zeker dat hy veel verſchilde van deze duistere holen, aan welke de konst byna geen deel ſchynt te hebben. Ik wil liever denken dat de Cretenſers eenige overeenkomst in deeze onderaardſche holen gevonden hebbende, met een gedenkteken dat voormaals de eer van hun land was, de natuur een weinig geholpen hebben, om den naam en het denkbeeld van deezen berugten doolhof te bewaren ".

Op dergelyk een trant beſchryft de *Abt* DE LA PORTE de hem voorgekomene overblyfzels der oudheid, die of door de ſchriften of door eene gedenkwaardige gebeurtenis beroemd zyn; en wie 't beloop zyner Reize nagaat, en niet volſlaagen onkundig is van de Landſtreeken daar in vermeld, weet dat hy veele voorwerpen heeft aangetroffen aan de onſterflykheid gewyd.

Tot een voorbeeld van eenen anderen aart ſtrekke de beſchryving, die hy geeft van den tegenwoordigen ſtaat van Jeruſalem, zy komt voor in den laatſten Brief des tweeden Deels, en luidt in deezer voege.

„ Wy traden in Jeruſalem na dat wy verlof van den Stadvoogt bekomen hadden, zonder welke geen Frank in het zelve komen mag. Hoe groot is het verſchil tuſſchen deze ongelukkige Stad, en het geen de Hoofdſtad van Salomon was. Zy heeft haaren ouden ſtand niet behouden. De berg Calvaria, op welke de kerk van het Heilige graft gebouwt is, wierd voormaals als ſchandelyk aangemerkt, en hierom buiten

Digitized by Google

ten de Stad geflooten. Tans beflaat zy het middelfte gedeelte; en men heeft de berg Sion, op welke den Tempel gebouwt was, buiten haare muuren geflooten.

„ Schoon de kerk van het Heilige graft niet groot is, bevat zy egter twaalf Heiligdommen. Ieder derzelve vertegenswoordigt een omftandigheit van de dood en opftanding van Christus. Men heeft op verfcheide van deeze plaatzen Altaaren opgerigt, als een op die in welke Christus van de krygsknegten befpot wierd, een op die alwaar hy van zyne kleederen berooft, gevangen genomen, aan de pylaar gehegt, aan het kruis gehangen, gebalzemt, in het graft gelegt, enz.

„ Om deze Kerk op een ongelyken berg te bouwen, heeft men verfcheide gedeeltens van den grond moeten gelyk maaken; maar vermits men die plaatzen in haar geheel wilde laaten, welke tot het lyden gedient hebben, heeft men verfcheide gedeeltens der rots in de Kerk beflooten, gelyk in 't byzonder, de plaats alwaar het kruis van den Zaligmaaker ftont; en na welke men langs twee en-twintig trappen opklimt. Dus is het mede met het graft gelegen dat voormaals in de rots was uitgehouwen, en tans ver boven de groud verheeven is. De ftеen die het zelve bedekte, is, zo men zegt, door de Armeniers weggenoomen, die dezelve in haare Kerk bewaaren.

„ Het is hier de regte plaats om u van de plegtigheden ter gedagtenis van het lyden te fpreeken (*). Zy zyn een herhaaling van het geen de Joden Christus deden lyden. Om deze plegtigheit te beginnen, bluscht men al de lichten uit, en een Monnik preekt, geduurende een half uur in de duisternis. Vervolgens neemt ieder een ontftooken waskaars, en men gaat de Heiligdommen der geesfeling, gevangenis, verdeeling der kleederen en der befpotting bezoeken. Hier zingt men lofzangen en men doet vermaaningen, dan eens in het Italiaansch, dan eens in het Spaansch, en dan weder in het Fransch. Men draagt voor deezen groote ommegang, een kruis aan welke het beeld van Christus leevens groote, met nagelen is vastgehegt, het hoofd met doornen gekroont, en het aangezigt met bloet beklat, een ftuk van een bearbeiding dat moogelyk eenig in zyn foort is. Men klimt vervol-

(*) In 't begin van deezen brief fchryft de Abt. „ Het voordeeligfte jaargety, om Jeruzalem te bezigtigen, is dat van het Paaschfeest. Dit feest naby zynde bediende ik my van deeze gelegenheit ".

Digitized by Google

volgens naar den berg Calvaria, men legt het kruis ter aarde, bootst de daad des kruizigings na, en plaatst het kruis in den zelfde gat alwaar men zegt dat het voormaals ſtondt. Vervolgens nemen twee Monniken dat nagebootſte lighaam van het kruis af, dat zoo konſtig gemaakt is, dat de leden alzoo zwak zyn als die van een mensch. Men ontvangt het in een ſtuk lynwaat, beſtrooit met welriekende kruiden; en legt het in het graft. Deeze treurige plegtigheden, maaken plaats voor vrolyker op de Paasdag, een blydſchap die mogelyk, by de Monniken, zoo wel door het einde der vasten, als door de plegtigheit van het feest veroorzaakt word. Ik heb u vergeeten te zeggen dat men eenige ſchreden van de plaats, alwaar men zegt dat het waare kruis geſtaan heeft, een ſcheur in de rots ziet; die men voorgeeft dat door de aardbeving die by den dood van Christus voorviel veroorzaakt is. Het is niet volſtrekt bewezen dat deeze kloof door deeze gebeurtenis veroorzaakt is; maar wanneer ik dezelve van naby bezag, ſcheen het my toe dat men dezelve aan geen konstgreep toe kan ſchryven. Voorts, moet men zig over een zaak verwonderen, welke is dat de Kerk van het Heilige graft, zonder groot te zyn, byna alle de plaatzen omvangt, op welke de voornaamſte gebeurtenisſen die het lyden van den Zaligmaaker zyn voorgegaan of gevolgt zyn. Zou men de vryheid genomen hebben, om in deeze doorlugtige gebeurtenis, de plaats van het toneel te verkleinen?

„ De plegtigheit van het Heilige vuur ſcheen my een der zeldzaamſte, dezelve is alleen onder de Grieken en Armeniers, die in Palestina woonen in gebruik. Hunne Priesters overreden het volk, dat des daags voor Paasſchen, een wonderbaar vuur, overeenkomſtig dat 't welk op het gebed van den Propheet Elias van den Hemel daalde, de lampen en kaarzen van het Heilige Graft ontſteekt. Na dat zy driemaal een ommegang om de Kerk gedaan hebben, naderen de Griekſche Patriarch, en den eerſten Bisſchop der Armeniers de deur van het Heilige Graft, verbreken het ſlot, gaan in het zelve, en ſluiten de deur agter zich. Men blust van te vooren, zelfs in tegenwoordigheid der Turken, alle de kaarzen en lampen uit. Wanneer zy omtrent een minuut in het graft geweest zyn, keeren deeze twee Priesters weder, houdende ieder een ontſtoken fakkel in de hand. Het volk ſchiet toe, om hun deel van dit ligt te hebben, dat zy aan hunnen baart, aangezigt, en aan hunnen boezem brengen, overtuigt dat het zelve hun voor de grootſte kwalen bevryd, zonder hen eenige te veroorzaaken. Wat denkt gy hier van Mevrouw?

Digitized by Google

vrouw? De Latynſche Christenen zeggen: dat dit eene bedriegery is, die de Christlyke Godsdienst onteert: zy gebruiken alle hunne welſpreekenheid om dit misbruik te vernietigen. De Turken zoeken dit door middel van ſtokſlagen uit te werken; doch ondanks de betoogingen der eenen en de wreedheid der anderen bloeit dit misbruik meer dan ooit.

„ Het word tyd dat ik u over de plaatzelyke beſchryving van het geen men tans de *Heilige Stad* noemt onderhoude. Gy verwagt, ongetwyfeld niet, hier eenige ſoort van pragt te zullen ontmoeten. Een Stad, die zoo dikwyls verwoest is, heeft zeldzaam iets anders, als eenige droevige puinhoopen, en het geen men 'er zelfs van deeze puinhoopen nog overig ziet, is, in 't algemeen, van weinig aanbelang; maar alles moet onze aandagt tot zig trekken, in een verblyfplaats die de wieg van onzen Godsdienst was. Hier is een Bybel in de hand van geen minder aangenaam gebruik, als de Ilias op de oevers van de Scamander.

„ Het grootſte gedeelte der plaatzen, die in het oude en nieuwe Testament werden aangehaald, hebben haare eerſte gedaante verlooren. Het is waar dat de gevangenis uit welke de Engel Petrus verloste, tans nog, gelyk voormaals, gebruikt word om de gevangenen op te ſluiten; dog het huis van Zebedeus is in een kerk veranderd, gelyk dat van Marcus. Men bewaart in het laatſte een handſchrift van het Nieuwe Testament, in de Syriſche taal, 't welk men zegd 850 jaaren oud te zyn. Men ziet hier nog een ſteenen doopvat, dat de Apostelen, zoo men zegd, tot het zelfde oogmerk gebruikt hebben.

„ Het huis, in 't welk men Christus in het aangezigt ſpoog is mede in een kerk veranderd; dus in tegendeel, is de kerk, die op het huis van Thomas gebouwd is, een Moskee geworden. Het klooster der Armeniers, dat een wyduitgeſtrekte en aangenaame grond beſlaat, verdiend dat men 't zelve bezigtigd. In hunne kerk die op dezelfde plaats gebouwd is alwaar Jacobus onthoofd wierd, moet men vooral een Predikſtoel beſchouwen die met ſchilpad en parlemoer bekleed, en met veel ſmaak bearbeid is. Men vertoond hier verſcheide ſteenen, die ongetwyfeld zedert lang verzameld zyn; die, op welke Mozes de tafelen der wet verbrak, die, op welke de Meſſias gedoopt wierd, en een van de plaats alwaar de verheerlyking geſchiede.

„ Wanneer wy uit dit klooster gingen, om de kelders in den tuin aan den voet van den berg Moria te bezigtigen,

merkte wy op den weg die wy moeste afleggen, het huis dat aan Pilatus tot een paleis verſtrekte, en dat tans 'er geen meer is. Wy zagen de kamer in welke de Heer Christus gegeeſeld wierd; die in welke hy met de teekenen der koninglyke waardigheid bekleed, beſpot en met vuisten geſlagen wierd; de plaats alwaar Pilatus hem aan het volk vertoonde; en verder die, alwaar hy onder den last van het kruis bezweek, die, alwaar de Heilige Maagd in zwym viel; die, alwaar St. Veronica het aangezigt van den God-Mensch afdroogde; en eindelyk die, alwaar Simon van Cyrenen gedwongen wierd om zyn kruis te dragen. Wy hielden ook ſtil om eenige boogen te beſchouwen die by Bedzaïda nog in weezen zyn, en de grot in welke de Heilige Maagd gebooren is, in het klooster van de Nonnen van St. Anna.

„ De kelders van de berg Moria, die gebouwd zyn om den grond des Tempels te vergrooten, hebben een diepte van honderd vyftig voeten, en beſtaan twee gangen, die met groote ſteenen gedekt zyn, zy rusten op twee pylaren, die uit een ſtuk zyn, en zes voeten middellyns hebben. De Tempel is geheel verwoest; en in deszelfs plaats is een kleine Moskee gebouwd, die niets aanmerkelyks, als deszelfs gelegenheid heeft; maar deeze gelegenheid is alleen genoeg in dezelve eene pragtige gedaante te geven. Men gelooft dat zy juist op dezelfde plaats gebouwd is, alwaar voormaals het Heilige der Heiligen ſtond. Op eenige afſtand van dezelve ziet men de pragtige poort des Tempels nog; dat is het eenigſte overblyfzel dat de verwoesting van dit heerlyke gebouw ontkoomen is. De Turken hebben het zelve met een muur omringt, om dat een van hunne Profeeten voorſpeld heeft; dat hunne verwoester door deze poort zal gaan. Verder, wanneer men de muur van de Stad volgt, ziet men een ſtuk van de ſchagt van een pylaar, die uit de muur ſteekt. De Turken zeggen dat Mahomet in den dag des oordeels op het zelve zal nederzitten, om de menſchen te oordeelen, die zig in het dal bevinden zullen, dat hier tegen over ligt. Wat my betreft het ſcheen my toe dat de Turken een Profeet voor welke zy zoo veel agting hebben, geen gemakkelyke zitplaats aanwyzen ".

Voorts gaat onze Nieuwe Reiziger de Stad Jeruſalem, dus door gewandeld, omwandelen, doch om den Leezer niet te vermoeijen zullen wy hem niet verder volgen.

HIP-

Digitized by Google

HIPPOCRATIS Coi Aphorismi Notationibus Variorum illustrati. Digessit & Indices necessarios addidit Jo. CHR. RIEGER, Riesenburgo-Prussus.

De Spreuken van HIPPOCRATES *door Aanteekeningen van Verscheiden opgehelderd. In orde gebragt en met nodige Bladwyzers voorzien door* JO. CHR. RIEGER van Riesenburg, *in twee stukken gr. octavo. In 's Haage by* P. van Cleef, 1767. Het eerste Stuk 687. bladz. het tweede met de Registers 568.

NIemant, die maar de geringste beginzelen der Geneeskunde heeft begonnen in te zien, is onkundig van de algemeene achting, waar in de Werken van HIPPOCRATES ten allen tyde geweest zyn, en nog zyn. Hoe veele veranderingen de weetenschap der Geneeskunde ondergaan heeft, en hoe zeer men dezelve op onderstellingen en redeneeringen, dikwils enkele hersenschimmen, heeft zoeken te vestigen; verstandiger en verder zienden zyn tot de Leere van HIPPOCRATES weergekeerd. Deeze gegrond op waarneemingen en ondervindingen is alleen bestendig, wylze de Natuur zelve en haare verschynzelen tot geleide heeft, terwyl onderstellingen en redenkavelingen zo veranderlyk zyn als de Mode in de kleederen; en de ziekten zich niet naar onderstellingen, maar naar het beloop der Natuure laaten geneezen. Het is waar dat 'er wel een tyd is geweest, dat men ingenomen met de achtbaarheid der oudheid, deezen Schryver byna als een onfeilbaaren Oudvader heeft aangezien, en alles voor waarheid aangenomen en anderen gedrongen te doen aanneemen wat Hy geschreeven hadt. Die bygeloovigheid is geweeken; en men heeft eindelyk eigene en daaglykſche ondervindingen by zyne stellingen vergeleeken, en met zulk een onderzoek 'er evenwel zo veel waarheid en naauwkeurigheid in gevonden, dat gelyk men de gemelde Werken voor de Vroegsten en Oudsten, welken wy overig hebben, ook voor de besten en uitmuntendsten houdt. Onder dezelven heeft men zyne korte Spreuken voor het allervoornaamste geacht. Dit heeft men aangemerkt als een kort Begrip van de geheele Hippocratische Leere, en door HIPPOCRATES zelve uit zyne Werken byeengezogt. Veele zeer voortreflyke Regelen worden 'er gewislyk in gevonden. En wyl in sommigen merkelyke duisterheid voorkoomt, zo in

Digitized by Google

in uitdrukkingen als in zaaken, hebben zeer veele Geneeskundigen, van tyd te tyd, Verklaaringen en Aanteekeningen over deeze Spreuken geſchreeven; en het getal hier van is grooter dan dat het gemaklyk zy optenoemen. Men is het ondertusſchen by allen niet eens geweest of HIPPOCRATES zelf deeze Spreuken uit zyne Werken byeenzogt heeft, dan of dit door eenen anderen verrigt zy. Sommigen zyn wel voor het eerſte, doch ook veele voornaame Mannen voor het laatſte gevoelen. De eerſten ontbreekt bewys. En de laatſten geeven voor reden: dat men van een bekwaamen Schryver niet kan denken, dat Hy eenige uitgezogte Spreuken zou by malkander gevoegd hebben, zonder orde en ſamenhang, en zonder iet volkomens aangaande zyne Leere te bevatten; dat veele gezegden der Spreuken volkomener en klaarer gevonden worden op zulke plaatſen der Werken van HIPPOCRATES, waar uit ze genomen zyn, ja ſommigen, zo als ze in de Spreuken voorkoomen, onwaarheden behelzen, welken op de echte plaatſen gegronde waarheden uitdrukken, 't zy door misverſtand of verkeerde en verkorte uitdrukkingen veroorzaakt, hoedanig iet men aan den Auteur zelve niet kan toeſchryven. Dit niet tegenſtaande, heeft men echter deeze Spreuken, in 't algemeen, in hooge waarde gehouden, en geloofd, uit de Werken van HIPPOCRATES, 't zy dan door wien, vergaderd te wezen; en als zodanige, gelyk reeds gezegd is, met Aanteekeningen en Verklaaringen voorzien, van den tyd van GALENUS af tot onzen tyd toe. Dat niet allen hier in even gelukkig geſlaagd hebben, en veelen kwaalyk geſlaagd hebben, is door volgenden ten opzichte van de voorgaanden getoond of vastgeſteld; terwyl telkens wederom anderen gevolgd zyn, die hunne naaste voorgangers hebben willen verbeeteren. En om dat deeze Spreuken zo veel verſcheiderleie zaaken van het geheele beſtek der Geneeskunde vervatten, is het niet gemaklyk, en misſchien niet wel mooglyk voor eenen enkelen Uitlegger zulk een algemeene kundigheid te hebben, als wel vereischt wordt om alles volkomelyk te verklaaren wat in dezelve voorkoomt. Men mag, volgens den Heer RIEGER, denken, dat de Spreuken van HIPPOCRATES tegenwoordig wel verklaard zyn, doch niet allen door den zelfden Verklaarder of Uitlegger.

„ Dit overweegende zegt de Heer RIEGER", als Ik zag dat het onvermydelyk was verſcheidene Schryvers te moeten raadpleegen, om den waaren zin der Spreuken uittevorſchen,

Digitized by Google

ſchen, begreep Ik te gelyk, dat het geen vergeefſche arbeid zou zyn, de voornaamſte Uitleggers, en andere Geleerden, die by gelegenheid eene Spreuk verklaard hebben, geraadpleegd hebbende, één Werk ſamen te ſtellen, waar in de beſte verklaaringen by een gebragt zouden konnen geleezen worden; tegelyk met den Griekſchen Text volgens de Uitgaave van de Werken van HIPPOCRATES, door VAN DER LINDEN, en de Latynſche vertaaling van AN. FOESIUS doorgaans wat meer naar den Griekſchen Text geſchikt. Ik geeve U dan hier G. L. het geheele Boek der *Spreuken* van HIPPOCRATES met de *Aanteekeningen van Verſcheiden*, waar in Ik, na elken text, de plaatſe aanwyze waar uit hy genomen is; met de gelyke by CELSUS. Dan volgt de verklaaring uit de leere van HIPPOCRATES, als dit geſchieden kan; en 'er worden redenen en de gelegenheden aangeweezen van zulk een gezeg in den text; hier wordt bygevoegd de bepaaling of uitzondering, zo 'er eenige ſchynt plaats te hebben, ook wel eene wederlegging, zo hy tegen de reden of ondervinding ſtrydt. Myn voorneemen is niet geweest alle de gezegden der Uitleggers te beoordeelen, veel minder de geſchillen hier over ontſtaan te beſliſſen. Ik heb deezen arbeid ten dienſte van aankomelingen in de Geneeskunde ondernomen, op dat ze in één enkel Werk zouden konnen vinden het gene hun zou konnen dienen om de *Spreuken* van HIPPOCRATES te verſtaan".

Zie daar in weinige woorden en zeer klaar voorgeſteld, wat het oogmerk is van dit Werk, en wat men 'er in te wagten hebbe. Dit kan niet nalaten alle Geneeskundigen, die liefhebbers zyn van de Leere van HIPPOCRATES, met genegenheid tot het zelve voorinteneemen. En hier door opgewekt om het zelve in te zien, zal niemant, denken wy, zich in zyn verwachting bedroogen vinden; maar een ryken ſchat van de beſte verklaaringen, van vroeger en laater tyd, by malkanderen ontmoeten, welken gelegenheid geeven om den zin van eenige *Spreuk*, welke men voor zich heeft, uit te vorſchen. Zelden is ons het Werk, onder het doorleezen, ergens afgevallen; en om onze Leezers hier van ook nog eenigzins meer te overtuigen, zullen wy 'er eenige kleine ſtukjes hier en daar uitgenomen van opgeeven.

Over de 20 *Spreuk* van de *eerſte Afdeeling*, , dat men als 'er Scheiding op handen is, of de dingen reeds volkoomelyk geſcheiden zyn, dezelven niet moet beweegen of ontroeren door Geneesmiddelen of andere tergingen, maar

aan

Digitized by Google

om zich zelven overlaaten'. Vindt men veele en fraaije aanmerkingen, zo aangaande de beteekenis van het woord *Scheiding*, hoe dezelve, volgens HIPPOCRATES, moet verſtaan en begreepen worden, als hoe men zich voor en onder dezelve moet gedraagen. En dit uit de Aanteekeningen en Verklaaringen, behalven van HIPPOCRATES zelve, van MARTIANUS, BAGLIVIUS, HEBENSTREIT, DU VERNEY, DE GORTER, SCHULZE, BOERHAAVE, HECQUET, HEERS, WEDEL EN MEAD.

De 2 *Spreuk* van de tweede *Afdeeling* luidt. „Het is voordeelig als de Slaap de Raaskalling heeft geſtild'. Hier over vinden we de volgende Verklaaringen.

„Als de ſlaap de koorts, of pyn, of dorst of benaauwdheden heeft geſtild is zulks goed. Want het geeft te kennen dat de ophoudingen van het bloed zyn weg genomen, en de omloop vryer is geworden. Hierom is het, integendeel kwaad, als de ſlaap de ylhoofdigheid, of de koorts, of de pyn, of dorst, of benaauwdheden verergert. VALLES. Παραφροσύνη, dat is, *uitzinnigheid* wordt genoemd Onſteeking der Herſenen, welke in de koorts, toevallig, van elders naar de Herſenen is overgebragt. BOERH. Aph. 771. 776. en is niets anders dan eene verbeelding voor den geest van verſcheide dingen, welken geene overeenſtemming of ſamenhang met elkander hebben, waar by zich buitenſpoorige en onregelde bewegingen des lichaams voegen, of op dezelven volgen. Dat is, die dwerrelende onregelmaatigheid van de beweging der dierlyke geesten, waar door een beeldtenis van Verſcheiden voorwerpen voor den geest wordt gebragt, en naar dat beeldtenis verſcheide werkingen des lichaams worden verrigt, ſchoon de voorwerpen niet wezenlyk voor de zinnen zyn, en die bewegingen noch op bevel van den geest, noch door eenig beleid van een redelyk vermogen ſchynen te geſchieden. MEAD. *Oper.* p. 69. Alle uitzinnigen krygen bezwaarlyk ſlaap, en dezelve is hun ten hoogſte noodzaaklyk; want hier onder wordenze doorgaans beeter. CELS. L. 3. c. 18. p. 152. In den ſlaap ontfangen de zenuwen geen zo ruimen en ſterken invloed van geesten uit de Herſenen, als onder het waaken. BOERH. J. M. §. 593. De omloop der Vogten geſchiedt gemaklyker als de beweegvezelen minder aangedaan en de krampagtige ſamentrekkingen derzelven geſtild zyn. Want door geſtadige opmerking en ondervinding weeten wy, dat alle werkingen, welken aan de ziele toegeeigend worden, waar toe wy de vermogens van de gezonde rede, het verſtand en de verbeelding

te

te gelyk met de geneigdheden brengen, natuurlyk en geregeld zyn, als het bloed met een behoorlyke gematigdheid naar de Herſenen gebragt, een gemaklyken en vryen omloop door derzelver vaten heeft; zo dat ook de uitwendige zintuigen, ten zy 'er een gebrek in het werktuig zelve plaats hebbe, het hunne wel verrigten; maar alle deeze alleredelſte verrigtingen veranderd en omgekeerd, verminderd of geſtremd worden, wanneer het bloed en de vogten, van de natuurlyke gematigdheid en menigte afwykende, naar de Herſenen gevoerd, niet met een geregelde en gematigde, maar zeer bezwaarlyke traage en belemmerde, of al te ſnelle en geweldige beweging voortgaan. HOFFM. *Med. rat. T. 4. P. 4.* p. 193. Het gezegde bevestigt HIPPOCRATES *Lib. de flat.* n. 20. Ik verbeelde my, voor alle dingen, dat niets van de dingen, welken in het lichaam zyn, meer invloed heeft op het verſtand dan het bloed. Als dit in een behoorlyke geſteldheid is, dan beſtaat ook de voorzichtigheid. Maar als het bloed verandert, verzwakt ook te gelyk het vermogen des verſtands. Waar van overvloedige blyken zyn. En voornaamlyk bevestigt dit de ſlaap, welke alle dieren gemeen is. Want als deeze het lichaam bevangen heeft, wordt het bloed verkoeld, wyl de ſlaap van natuure verkoeld. Het bloed verkoeld wordende, zyn deszelfs voortgangen traager enz. De ſlaap ſtilt de ylhoofdigheid als een teeken en als eene oorzaak; als een teeken, van genoegzaame of minder ontbreekende *lympha*; als oorzaak door de zagte vervanging en ſtilling der geesten".

Over de 12 *Spreuk* van deeze zelfde *Afdeeling* vindt men zeer veel fraaije aanmerkingen aangaande de *Recidiva* of Wederkeering, Wederinſtorting van eene ziekte. En over de 24, raakende de *Dies critici* of dagen der ſcheidinge van eene ziekte: doch dezelven zyn te uitgebreid, dan dat wy ze hier konnen opgeeven, zy moeten in het Werk zelf geleezen worden. De 43, waar in HIPPOCRATES zegt: „dat van gewurgden en geſtikten, nog niet dood zynde, de zulken niet wederom bekoomen, welken ſchuim op den mond ſtaat", wordt van ſommigen der Uitleggeren wederſproken, om dat wel menſchen, zo ver geſtikt, dat hun ſchuim op den mond ſtaat nog wederom bekoomen en herſteld worden. En onder de Aanteekeningen over deeze *Spreuk* vindt men ook, by wyze van uitweidinge, eenige zaaken raakende het herſtellen van verdronkenen.

De 10 *Spreuk* van de derde *Afdeeling* luidt dus: 'De Herfst is kwaad voor Teeringagtigen'. Zie hier wat 'er in de

Digitized by Google

de Aanteekeningen over gezegd wordt, „ De tegenwoordige *Spreuk* is genomen ex *Lib.* 6. *Epidem. sect.* 7. n. 77. 78. " Waar dus geleezen wordt: „ De Herfst is kwaad voor Teeringagtigen. Ook is de Lente kwaad, als de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken.

„ Teeringagtigen welken vermageren worden verteerd; en hier worden verſtaan zodanigen die eene zweering in de Long hebben. „ Jonge menſchen, die in de borst vergadering van etter hebben, of uit eene nederzetting van vogten, een pypzweer, of iet dergelyks, of de wederkomst van een ettergezwel, herſtellen niet, ten zy 'er veel goede teekenen gekoomen zyn. Zodanige menſchen ſterven omtrent den Herfst, ook ſterven veele aan andere ziekten omtrent deezen tyd'. HIPPOCR. *L.* 2. *Prædict.* n. 13. CELSUS die de leerſtukken van HIPPOCRATES doorgaans volgt, van de ziekten der Longen ſpreekende, *L.* 2. c. 8. p. 72. „ In de Teering is een kwaade lugt aan het ſpouwzel; en als 'er buikloop is bygekoomen, ſterft zo iemand ſchielyk: voor al als het de tyd van den Herfst is, die het nog den overigen tyd van 't jaar gehouden hebben, bezwyken dan '. Reden? De Herfst ontfangt het lichaam, door de hette van den voorgegaanen Zomer gekrenkt en verzwakt; drukt en verdikt de deelen door de koude, waar door de ſchei-mondjes geſlooten, en de ſtoffe der uitwaasſeming, terug gehouden zynde, van de huid naar binnen wordt gebragt, en meer ſtilſtanden van opgehoopte vogten veroorzaakt worden. HECQUET. Koude en noordelyke winden, en regenagtig, mistig en koud weder, zyn, door de veerkracht der Long-vaten te verſlappen, en vuile ſtoffen in dezelve optehoopen, den Teeringagtigen en Long-zugtigen nadeelig. En voorwaar, zo de Lugt een groot vermogen heeft om eene ziekte te veroorzaaken, is het voornaamlyk in ongemakken van de borst, en allermeest de Teering: waarom ook TULPIUS *L.* 2. c. 10 de oorzaak waarom in Holland Etterboezems in de Long, en de Teering zo gemeen zyn, met recht, aan de moeraſſige plaatſen en de Lugt geſtadig met rottige dampen vervuld toeſchryft. HOFFM. *Med. rat. T.* 4. *P.* 4. p. 303. In teeringagtige lichaamen, het zy uit bedurve etterſtoffe, of een zinkingagtig of ander geſmolten vogt, waar mede zy opgevuld waren, geduurende den Zomer het bedurve vryelyk uitwaasſemende, wordt, als de koude van den Herfst koomt, waar door de uitdamping van het bedurve belet, en de levens-beweging te traag wordt, de geheele werking byna door de koude geſtremd, waar door het bedurve opgehoopt

en

en de beweging des levens geſmoord wordt, zo dat de zieke bezwyke. GORTER.

„ Waarom wordt *l. c. Lib. 6. Epidem.* het Voorjaar kwaad geheeten als de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken? Naar myn oordeel moet men zeggen, dat van den geachten Ouden Man gezien is ten eenen, op de weinigheid van de Vygebladen, daar door te kennen geevende het begin van het Voorjaar; wanneer de bladen van den Vygeboom, nog eerst voortgekoomen, niet grooter zyn dan den voet van een kraai: en ten anderen, wel meest op de hoedanigheid, welke beſtaat in de zwartagtige kleur en in de langronde en te gelyk omgekromde gedaante. Want de teedere bladen van een Vygeboom worden in hunne voortkomst niet omgekromd, en neemen geen zwarte kleur aan, dan door de ontydige koude van den naasten Winter, met droogte gepaard, welke de voedende vogtigheid van de tedere uitſpruitzels verſchroeit, en dezelven terſtond doet zwart worden en omkrullen; want ook VIRGILIUS zegt (1 *Georg.* 93.) *De doordringende koude van den Noordenwind verſchroeit de* gewasſen. En ARISTOTELES (4 *Meteor. c.* 6) De koude de vogtigheid uit het gemengde uitdryvende, en het overige bevriezende, trekt het gemengde lichaam te ſamen, en doet het een zwarte kleur krygen, wyl de natuurlyke warmte uitgebluscht en gedood is; 't welk in vleesch van leevende dieren zeer blykbaar is. Derhalve is een Voorjaar, waar in de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken, zeer koud en droog; gevolglyk afwykende van zyne natuurlyke gematigdheid, welke warm en vogtig is, en de teedere bladen groei verſchaffen; dezelven niet verſchroeijende of verſlensende, om dat de vogtigheid der uitbottingen verteerd of bevroozen is. Om dat ook het Voorjaar, wegens aannadering van den Zomer warmte krygt; kan het weder niet anders dan onbeſtendig zyn: en gelyk het Voorjaar deeze onbeſtendigheid altyd eigen is, als tuſſchen twee ſtrydige ſaiſoenen invallende, den Winter en den Zomer: als zich dan by deeze natuurlyke ongeſtadigheid een tegennatuurlyke koude en droogte van het Voorjaar voegt; zal het Voorjaar zo nadeelig wezen voor de Teeringagtigen als de Herfst; want de weinige vogtigheid welke in hun na de koude van bevriezing en uitperſing van het grootſte gedeelte, nog overig is, wordt door de aankoomende warmte byna geheel verteerd en verſchroeid. LICET. *de Sec. Quæſt. p.* 318. *ſq.* Deeze *Spreuk* ſtrydt, gevolglyk, niet met de naastvoorgaande, waar het Voorjaar gezegd wordt zeer ge-

Digitized by Google

zond te wezen; want HIPPOCRATES zegt niet dat de geheele geſteldheid van de Lente kwaad is voor de Teeringagtigen, maar alleen het begin van dezelve, 't welk byna met den Herfst overeenkoomt, en dezelfde natuur heeft, dat is, onbeſtendig is, dan warm dan koud. Hy zegt ook niet blootlyk dat het Voorjaar kwaad is voor de Teeringagtigen, maar onder zekere voorwaarde, wanneer namelyk de bladen van den Vygeboom de voeten van een Kraai gelyk zyn, het welk zekerlyk in 't begin van het Voorjaar is. FUCHS *ad* HIPPOCR. *d. l.* ".

De 31 *Spreuk* van deeze zelfde Afdeeling heeft gelegenheid gegeeven tot veele aanmerkingen van verſcheiden Schryvers over de ziekten van den Ouderdom. En tot ſlot van de derde *Afdeeling* vindt men een Aanhangzel, waar in over de ziekten van verſchillenden Ouderdom en Leeftyd volgens de Aanteekeningen van verſcheiden Schryvers geſproken wordt, het welk, ſchoon niet volſtrekt tot verklaaring van de *Spreuken* behoorende, op zich zelve, veel weetenswaardige zaaken vervat.

De 79 *Spreuk* van de vierde *Afdeeling*, waar in gezegd wordt: , Dat zandige bezinkingen in de pis een teeken zyn van Steen in de blaaze' wordt van de Uitleggers verworpen, als ſtrydig met een andere plaats van HIPPOCRATES, waar uit deeze misſchien kwalyk is overgenomen; en ook met de algemeene ondervinding. De 1 van de vyfde *Afdeeling* kan ook geene proef houden, om dat 'er waarneemingen zyn welken het tegendeel bewyzen. De 6 is ook onbeſtaanbaar met het gene HIPPOCRATES elders gezegd heeft.

De 8 *Spreuk* van de vyfde *Afdeeling* luidt dus : , Die het Zydwee hebben, alsze niet binnen de veertien dagen naar boven ontlast worden, krygen verzweering'.

Zie hier de Uitleggingen. „ Een waar en geregeld Zydwee moet, wyl het tot de haastige ziekten behoort, binnen veertien dagen ſcheiding krygen. Zie 2 *Afd. Spr.* 23. Deszelfs volmaakte ſcheiding en redding geſchiedt door fluimen. Als dan de natuur dit, door deezen weg, binnen den gemelden tyd niet volbrengt, moet een onvolkome ſcheiding verwagt worden door eene verzweering in de borst, welke Etterborst genoemd wordt. Dit is het gene de tegenwoordige *Spreuk* zegt. HIPPOCRATES heeft dit meermaalen geleerd. Deeze ziekte ondergaat ſcheiding, nu op het kortſte, op den zevenden dag, dan eens op zyn langst, op den veertienden. Waar op de Lyder, als de etter uit de zyde geloosd en door fluimen uitgeworpen is, gezond wordt. Maar zo 'er niets uitge-

Digitized by Google

geworpen wordt, geraakt hy veretterd, en de ziekte duurt lang. *Lib. de affect. n.* 3. En als 'er een zweer gemaakt is, geeft deeze uit zich zelve etter uit, en trekt, door de warmte, flym, uit de nabygelegene plaatſen naar zich; welke, als ze verrot is, wordt 'er etter uitgeſpogen. *Lib. I. de morb.* n. 11. Die in het Zyd-wee, in 't begin, een galagtige tong hebben, krygen op den zevenden dag ſcheiding, maar die op den derden of vierden dag, omtrent den negenden. En zo zich in 't begin op de tong een blaas vertoont, eenigzins paersch, hoedanig eene gemaakt wordt door een gloeijend yzer in olie geſtoken, geſchiedt de redding bezwaarlyker, en de ſcheiding wordt tot den veertienden dag verſchoven. Doorgaans ſpouwen ze evenwel bloed op. Het ſpouwzel, als het in het Zyd-wee heeft begonnen ryp en op den derden dag uitgeworpen te worden, maakt ſchielyker, maar indien laater, traager ſcheidingen. De galagtige en te gelyk volbloedige Zyd-wee-ziekten maaken doorgaans op den negenden of elfden dag ſcheiding, en geneezen dan meerendeels enz. *Coac. Sect.* 3. n. 129 — 132. 137.

„ Als de tekenen van een Zyd-wee van ontſteeking veertien dagen ſtaan, zyn wy verzekerd dat 'er etter gemaakt is. Indien dan de ſtoffe van de ontſteeking, nu in etter veranderd, niet zichtbaar gelooſd wordt, blyft ze zekerlyk in het lichaam, om dat geen etterſtoffe onzichtbaar kan uitgaan, of evenwel op deeze plaatſe alleen eene loozing naar boven, dat is, door uitſpouwing verſtaan worde, gelyk veelen willen, is niet klaar, nademaal die het Zyd-wee hebben ook wel gered worden door pis met bezinkzel. En men kan de meening van HIPPOCRATES niet bewyzen uit het woord: want het grieksch woord beteekent in 't algemeen *uitzuiveren*, *uitloozen*, en wordt ook ſomtyds genomen voor *naar boven zuiveren* of *loozen*. Doch, als uit de aanhoudendheid van de Ontſteeking blykt, dat de Ontſteeking tot veretting is overgegaan, en men binnen de veertien dagen niet ontdekt heeft, dat in de pis of in het ſpouwzel eenige etterige ſtoffe ontlast is, kunnen wy ons verzekerd houden, dat in zulk een lichaam etter wordt onthouden, of een Etterborst is. En dewyl na eene ontſteeking van het borſtvlies de gemaakte etter zeer dikwils nedergeſtort wordt in de holte van de borst, kan men, met veel waarſchynlykheid, uit zulk een aanhoudend Zyd-wee, eene Etterborst voorſpellen; hoewel 'er ook eenige andere etter-zweering zou hebben konnen ontſtaan ".

Het zal niet nodig zyn 'er meer by te voegen, om een denk-

Digitized by Google

beeld van dit Werk te geeven. Wy zullen alleen nog maar zeggen dat men, onder de Aanteekeningen en Verklaaringen, ook wel eens een gedeelte van een Latynsch Vers ontmoet, waar het te pas koomt, zo uit oude Digters, als ook uit hedendaagschen, als PALINGENIUS, HEBENSTREIT en anderen. Wy twyfelen niet of het Werk zal met een algemeen genoegen ontfangen worden.

Memoire présenté a Mr. le premier Sindic, par JACOB VERNET, *Pasteur & Profeſſeur en Theologie à Geneve.* A. Harlem, chez J. Bosch 1767. 8vo. pp. 95.

Verdediging-Schrift van den Hoog-Eerwaerden JACOB VERNET, *Leeraer en Hoogleeraer der H. Godgeleerdheid te Geneve.*

DE Hoog-Eerwaerde *Vernet*, die met zo veel lofs over, en ter verdediginge van den Christelyken Godsdienst geſchreven heeft, in zekeren ſpotagtigen brief, onder den verdichten naem van *Robert Covelle* opgeſteld, afgemaeld zynde als een geveinsde, die een huichelachtig Christen is, en de zaek van 't Ongeloof wel wil begunſtigen, als hy 'er zyn voordeel mede doen kan, wederlegt dezen laster in dit geſchrift. Hy toont in 't zelve by de ſtukken, hoe hy ten opzichte van den Heer *Voltaire* en deszelfs vroegere en latere Schriften gehandeld heeft; hoe men valschlyk 't geen hy, zonder enig voordeel voor zich zelven te beoogen, heeft willen doen ten aenzien der vroegere Schriften van dien Heer, als werken van Vernuft en Geſchied-kunde, die den Godsdienst niet benadeelden, op ene lasterlyke wyze overbrengt, tot deszelfs latere Schriften, die den Godsdienst ondermynen, en hem daer in onrechmatige inzichten toeſchryft. Zyn Hoog-Eerwaerde doet tevens zien, hoe hatelyk een denkbeeld men zich van 't zedelyk character van den Heer *Voltaire* heeft te vormen, als men nagaet op hoedanige wyze hy zich omtrent den Hoogleeraar *Vernet* gedragen heeft. Deze Verdediging is zo gegrond en overtuigend opgeſteld, dat de Raed, mitsgaders de V. Compagnie en 't V. Conſiſtorie van Geneve, na 't inzien der daer toe behoorende ſtukken en bewyzen, geen zwarigheid gevonden heeft, om den Heer *Vernet* onſchuldig te erkennen; en te betuigen, dat zy, met verfoeijinge van die lastertael, de hoogſte achting voor zyn perſoon hebben: als blykt uit de extracten der Registeren dezer Collegien, die aen 't ſlot van dit geſchrift gehecht zyn.

Hee

Digitized by Google

Het laven en bedryf van de Heer Rykdom en Meester Armoed, of de regte weg tot het ware vergenoegen. Uit het Engelsch vertaald. Te Schiedam by L. Schmidt *1767. in octavo 22 bladzyden.*

EEne ſtichtlyke Allegorie, welke ſtrekt om, op ene verbloemde wyze, onder ene Perſoons verbeelding, waer in Armoede en Rykdom, Godzaligheid, Arbeid en Vergenoegen de hoofdperſoonaedjen zyn, te leeren, hoe 't ware Vergenoegen te vinden zy. Godzaligheid en Vergenoegen konnen hier geen verblyf houden, noch by Rykdom noch by Armoede; eindelyk komt Godzaligheid by Eerlyken Arbeid, die recht middenwegs tuſſchen Rykdom en Armoede woont; deze twee komen zeer wel overeen; en hun geluk word volmaekt door Vergenoegen, die eerlang hun verblyf ontdekt, en zich by hen vervoegt. Het doelwit der Allegorie, die eenvoudig en leerzaem voor 't gemeen opgeſteld is, beſtaet hier in, om aen te duiden, dat het ware vergenoegen gemeenlyk niet te vinden is in Rykdom of Armoede, maer in een Godzaligen wandel, onder een eerlyken Arbeid.

Practicale Obſervatien over de hedendaagſche Trouwbeloften, nagelate door een voornaam Rechtsgeleerde, en volgens het eigenhandig geſchrift in het licht gegeeve. Te Utrecht by S. de Waal *1767. in groot octavo 44 bladzyden.*

ENige aenmerkingen over de Trouwbeloften, en wel byzonder over derzelver verbindende kracht; om na te gaen, in welke gevallen, en in hoe verre, zy al of niet verbindende zyn. Dit ſtukje kan mogelyk van dienſt wezen voor een jong Rechtsgeleerden, die zyn verſtand op dit onderwerp wil ſlypen: hy zou 't niet wit papier konnen doorſchieten, en op een dergelyken trant met ettelyke practicale obſervatien konnen vermeerderen. Het komt toch niet voor als een uitgewerkt geſchrift; maer ſchynt eer te beſtaen uit enige aentekeningen betrekkelyk tot dit onderwerp, die veelligt tot ene opzettelyke behandeling van 't zelve moesten dienen. Dit denkbeeld beantwoord, naer ons inzien, best aen den inhoud, vergeleken met het gezegde op het Tytelblad, dat deze Obſervatien in 't licht gegeven zyn, uit de nagelatene papieren van een voornaem Rechtsgeleerden, dat wy op credit van den Uitgever vooronderſtellen.

Digitized by Google

Vyf aardige en vermakelyke Blyſpeelen van wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven, Profeſſor der Historien enz. Vierde Deel. Te Amſterdam by* S. van Esveldt 1767. *in octavo* 358 *bladzyden.*

DE Liefhebbers van geestige Schriften, die het beſpotte-lyke op ene verſtuftige wyze hekelen, hebben de drie voorige deelen dezer Verzamelinge met zeer veel genoegen doorbladerd; en hun algemene verlangen, na de Vertaling der overige Blyſpelen van den Heer *Holberg*, heeft den Uitgever aengezet om dit Werk verder te vervolgen, en dus een vierde deel in 't daglicht te brengen, 't welk vyf Blyſpelen vervat, die in hunne ſoort niet ongevallig uitgevoerd zyn.

Het eerſte draagt den naem van *Melampe*, en heeft ten onderwerpe een geliefkoosde Hond, wiens bezitting twee Zusters elkander benyden; die zich hier door zo ver vervoeren laten, dat ze hunne Minnaars deswegens in een tweegevecht inwikkelen; 't welk echter zonder bloedſtorting afloopt, doordien de Broeder het geſchil een einde doet nemen, met den Hond in twee ſtukken te houwen. Dit ſpel is meerendeels, hoewel met enige grappige tusſchenkomſten, in een zwellenden ſtyl opgeſteld, met oogmerk om het beſpottelyke dier Toneelſtukken te toonen, welken niets wezenlyks behelzen, en alleen in wydloopigen en prachtigen woordenprael beſtaen: terwyl de Opſteller tevens bedoelt den ſpot te dryven, met de malle liefkoozeryen, die zommigen met de Honden en dergelyken bedryven. Men hoore tot een ſtaaltje hier van *Philocyne*, met een treurgewaed omhangen, hare bittere klagten uiten, van wegen het verlies van *Melampe*; die haer ontſtoolen is, om hem, (doch buiten haer weten,) in de handen van hare Zuster te leveren.

„ Ach! Philocyne! uw enige troost is thans het wenen! terwyl uwe wellust en hartenvreugd verdwenen is; en gy kund geen anderen troost in deze waereld meer vinden, want wat kan my verblyden, daar *Melampe* weg is! Wat kan myn droevigst hart verkwikken? De kragtigſte artſeny kan myne ſmart niet verminderen. Alle geleerdheid en alle kunst merke ik als onnut aan, want wat kan het alles baten, nu *Melampe* weg is? Welke vreugde, welk voordeel kan my zulk een onwaardeerbaar verlies vergoeden? Welke heerlykheid is tegen *Melampe* te rekenen? Ik wapene my wel met de philoſophie, maar die moet wyken, nu *Melampe* weg is.

Ik

Digitized by Google

Ik tragt myn harteleet door gezelſchappen, door muziek en boeken te verdryven. Ik zing en lagch, wanneer myn hart my 't meest ontrust, maar dit alles baat niets, nu *Melampe* weg is. Ik ſtel my het vermaak myner ogen, en wat myn hart meest kan verheugen, den heere Polidoor, myn beminden voor; maar dit is noch niet toereikend, nu *Melampe* weg is. ik hoor met oplettendheid, wanneer myne vrienden zeggen; *Melampe* is wel weg, maar men vind altoos zyns gelyken. Dergelyke redenen dringen ſlegts in myne oren, maar niet tot het hart door. Want alles is fabelwerk, nu *Melampe* weg is. De ſchimp en ſchande word my wel voorgeſteld, dat ik my over zulk een gering ding zo dodelyk kwel. My word de pligt van myn geloof voorgelegt; maar ik vind gene verzagting, nu *Melampe* weg is. Ik weet dat een laag gemoed iets dergelyks ras vergeten zou, en dat zig een grootmoedig hart 'er over zou ſchamen. Ik verwerp zelfs myn beſtaan; en nogtans draage ik myne droefheid in het hart, en zal wel haast den geest geven, nu *Melampe* weg is. My dunkt ik zie elk ogenblik *Melampe* voor my, hoe hy zynen tederen regten voet tegens my opligt, als het welk van dit edel Dier een teken was, wanneer ik hem op myn ſchoot nemen, en ter rust moest leggen. Ik vat hem in gedagten met vermaak, maar ik kryg ſlegts een enkele ſchaduw in de handen. Het is zyn ſchim alleen. Hy zelf is 'er niet. Ik zie in de verbeelding, wat ik niet zie. Ik zoek hem 's morgens in myn bed, maar dezen hartetroost vinde ik niet. Wanneer de tafel gedekt word, maake ik hem zyne plaats klaar, en kan my niet herinneren, dat hy weg is. Ach! *Melampe!* gy leeft alleen in myne verbeelding".

Het hier aan volgende Spel heeft ten opſchrift, *de Herſchapen Boer*. In 't zelve word een dronken Boer, in 't Kaſteel van een Baron vervoerd zynde, op zyn ontwaken als een Baron gehandeld, en verder worden 'er enige kluchten met hem geſpeeld. In den waen gebragt zynde dat hy een Baron is, wil hy alles met de uiterſte geſtrengheid rechten; en dit ſchynt de hoofdbyzonderheid te zyn, op welke de Hoogleeraer hier het oog gevestigd wil hebben. Het Spel eindigt althans met die leering. „ Uit deze klugt kan men ten minſten leeren, dat het veel gevaarlyker is, geringe menſchen, plotſeling tot Eer en waardigheid te verheffen, dan hen te doen tuimelen, die 'er zig door hunne deugden en dapperheid in gevestigd hebben. Wanneer men den boer of een handwerksman de regeering in handen geeft, dan word de ſtaf van regeering wel haast in een geeſſel veranderd; dan ziet men eerlang, in plaats van eene pryswaarde Overheid, Tyrannen heerſchen".

Digitized by Google

Het derde Spel, dat den tytel voert van *Dirk Menschenvyschrik*, behelst een Minnery-ſtukje, dat listig uitgevoerd word, en ten laetſte met de ontknoopinge zeer wel uitvalt. En hier op volgt een vierde, onder de benaming van *de Paltzgraaf of de verpande Boere Jongen*; in welk Spel iemand, die om geld verlegen is, onder den ſchyn van Hofmeester van een Paltzgraaf, (zo als hy een dommen Boere-jongen noemt,) op wiens kosten hy, quanswyze, enige kostlykheden koopt, ene goede ſomme gelds machtig weet te worden. Beide deze Spelen behelzen ettelyke karakters, die op ene eigenaertige wyze in een beſpottelyk licht geſteld worden. Om 'er nog een uit mede te deelen, zie hier hoe de zogenaemde Hofmeester *Leegbuidel* zich gedraegt, om de Juwelen van een Juwelier in handen te houden.

„ JUWELIER.

Uw gehoorzame Dienaar, myn Heer! Juffer Rykhart heeft my hier na toegezonden, en gezegd, dat myn Heer Juwelen begeerde.

LEEGBUIDEL.

„ Laat eens zien, wat hebt gy voor ſoorten?

Hy beziet het eene Juweel na 't andere.

„ Deze ſtaan my best aan, mogelyk dat ze de Paltzgraaf behoudt; maar hy heeft thans geen tyd, om ze te bezien; want wy verwagten eenige Heeren van den Raad, die dezen avond by myn Heer zullen ſpyzen. Wil je ze my hier laaten, dan kan ik u morgen beſcheid zeggen.

JUWELIER.

„ Ik zal anders morgen, met de Juwelen wel weerom komen.

LEEGBUIDEL.

„ Neen myn Heer, ik zal u een beteren raad geven; om dat gy zo wantrouwig zyt, zult gy best doen dat gy in 't geheel weg blyft. Hier was dadelyk een ander, die weergaloze Juwelen te koop had, en ons aanbood, 'er zo veele te laaten om te bezien, als wy begeerden; maar ik liet hem gaan, om dat men my van u gezegd had.

JUWELIER.

„ Ach! Heer Hofmeester, dat was zo niet gemeend.

LEEGBUIDEL.

„ Neen myn Heer, ik wil noch u, noch iemand anders in verzoeking brengen. Gy zoud 'er misſchien dezen nagt niet van kunnen ſlaapen, dat gy een Paltzgraaf des H. Roomſchen Ryks een paar lompe Juwelen betrouwd had.

JUWELIER.

„ Ach! word doch niet kwaad, wel Ed. Heer Hofmeester.

Digitized by Google

LEEGBUIDEL.

„ Neen, in 't geheel niet. Ik prys veel eer uwe voorzigtigheid.

JUWELIER.

„ Ach! wel Edel heer!

LEEGBUIDEL.

„ Ach! ik ben 'er in 't geheel niet moeijelyk over, maar gy zult het my ook niet kwalyk nemen, dat ik handel, met wien het my belieft.

JUWELIER.

„ Ach! welgeboren Heer Hofmeester.

LEEGBUIDEL.

„ Daar zyn uwe juwelen; ik geloof niet, dat ze in myn handen beschadigd zyn geworden.

JUWELIER.

„ Ik neem ze waarlyk niet weer te rug. Vergun my, verzoek ik onderdanigst, dat ze hier tot morgen mogen blyven.

LEEGBUIDEL.

„ Neen, ik neem ze niet aan.

JUWELIER.

„ Ach! wees doch zo ongenadig niet.

Hy wil heen gaan.

LEEGBUIDEL.

„ Hoor dan, om dat ik merk, dat het uit geen wantrouwen geschied is, zo kunt gy de juwelen hier laten.

JUWELIER.

„ Ik ben u zeer verpligt, heer Hofmeester.

LEEGBUIDEL.

„ Morgen om negen uuren kunt gy weer komen.

JUWELIER.

„ Heel wel, 'k zal komen".

Het vyfde Spel eindelyk wordt genaemd *Ulysses van Ithaca*, en aen 't hoofd word gezegd, dat het *naar den ouden bedorven smaak ingerigt* is. Het heeft een Voorspel, waer in 't geding van *Juno*, *Pallas* en *Venus*, door *Paris*, in 't Burlesque, beslecht word. Het Spel zelve vertoont op een soortgelyken trant de schaking van *Helena*, de daer op gevolgde belegering van *Troje*, en de te rugkomst van *Ulysses* op *Ithaca*, na 't afloopen van dien oorlog, en behelst dus ene veertigjarige geschiedenis, gelyk *Ulysses* in 't slot te kennen geeft. Ten laetste volgt 'er nog een Naspel, waer in twee Joden komen, om de verhuurde Comediekleederen weder te halen, die, op het spelen van ene veertigjarige geschiedenis, ook op ene veertigjarige rekening beginnen te denken. Dit Spel verstrekt

ſtrekt inzonderheid ter hekelinge van zodanige Tooneelſpelen, waer in men geen regels van welvoegelykheid in acht neemt; en ene geſchiedenis, geduurende het verloopen ener menigte van jaren voorgevallen, op éénen avond vertoont: waer van de ongerymdheid nu en dan door *Chilian*, den vertrouwden dienaer van *Ulyſſes*, aangeduid wordt, als onder anderen in de volgende t'zamenſpraek. *Ulyſſes* te kennen gegeven hebbende, in welke zwarigheid hy zich bevind, uit hoofde der verliefdheid van *Dido*, vervolgt het geſprek aldus.

„ CHILIAN.

„ Vergeef het my, zyne Excellentie, dat ik u durf vragen, hoe oud gy waard toen wy van Ithaca vertrokken.

ULYSSES.

„ Ik was een heer in 't best van zyn jaren, en omtrent veertig jaren oud.

CHILIAN.

„ Heel goed eerst veertig jaar, vervolgens tien jaar by de belegering van Troje, dat zyn vyftig jaar. Eindelyk twintig jaar op de te rug reis, dat maken al ſeventig jaar. Waarlyk die goede Dido moet dus een grote liefhebſter van antiquiteiten wezen, om dat ze zig tegens zo veel jonge heren altoos onverſchillig gedragen heeft, en tegenwoordig plotſeling op een ſtok oud man met een gryzen baard verliefd word.

ULYSSES.

„ Hoor, Chilian! dergelyke praatjes wil ik van u niet horen. Uwe rekening is noodzakelyk valsch; want ik ben nog een man op 't best van myn leven, als ge iets met uwe ogen duidelyk ziet, dan kunt gy 'er niet meer aan twyfelen. Als gy midden in den zomer ſneeuw ziet, dan kunt ge immers niet zeggen: 't is niet mogelyk, dat dit ſneeuw zou zyn, want wy zyn immers midden in den zomer. 't Is u genoeg wanneer gy den ſneeuw voor uwe ogen ziet.

CHILIAN.

„ Ik merk al dat ik in alles, wat ons ontmoet is, myne rede moet gevangen geven. Ik wil 'er daarom niet meer aan twyfelen, maar veel eer bedagt zyn, hoe we dit net ontwyken mogen.

ULYSSES.

„ Hoe zullen we dit dan beginnen?

CHILIAN.

„ Daar is voor ons geen andere raad over, dan dat wy heimelyk onze biezen pakken.

ULYSSES.

„ Dat zal het allerbeste zyn, Chilian. Ik zal daarom aanſtonds

ſtonds de zaak met myn getrouwe reisgenoten gaan overleggen. Blyft gy onderwylen hier, en wagt my.

CHILIAN *alleen.*

„ Wie van de heren geeft my een ſnuifje tabak, op dat ik doch weer wat bekomen, en myn zinnen vergaren mag; want ik vrees, dat ik nog ſtapel gek zal worden. Ik ben reeds verzekerd, dat als myn heer weer om komt, hy zeggen zal, dat 'er al weer tien jaren verlopen zyn, zedert hy my geſproken heeft. Wy zullen nog wel vyf à zesduizend jaar oud worden, eer dat we t'huis komen. Want ik merk, dat de tyd niet met ons, maar veel eer van ons loopt, en wy in tegendeel ſtil ſtaan. Ziet, dit ſtuk Engelſche kaas heb ik voor dertig jaar mede van Ithaca gebragt, en het is nog versch en goed. En niet alleen dat de tyd van ons loopt, maar ook zelfs de aarde, waar op wy ſtaan. Want, als ik myn pyp aanſteek, dan zyn we in 't oosten; en voor dat ik ze uitgerookt heb, zo zyn we al weer in 't westen ".

Herderszangen in Brieven, door een Genootſchap onder de Zinſpreuk Alimenta ministrat amicitia arti. *Te Enkhuizen, by* G. v. d. Velden 1767. *Behalven het Voorwerk* 120 *bladz. in groot octavo.*

Hier vertoonen zich twee paer Herders, die met een naeuwen band van Vriendſchap aen elkander verbonden zyn, en de edele Dichtkunst beminnen. Deze, in Friesland en te Enkhuizen woonagtig, ſchryven elkander Brieven op een Herderlyken trant opgeſteld. Het groote onderwerp dier Brieven, welke twintig in getal zyn, is hunne onderlinge Vriendſchap, doorvlochten met dat der Huwelyksliefde, by gelegenheid van het lot dier Herderen met hunne Beminden. — Het regelmatige der Dichtkunde is 'er gemeenlyk vry wel in acht genomen, de verzen zyn, in een redelyken ſtyl naer 't bedoelde oogwit, veel al vloeibaer, en de denkbeelden (hoewel die van denzelfden aert wat dikwils herhaeld worden,) zyn, op ene geſchikte wyze voorgedragen: maer het treffende der Dichtkunde is 'er wat zeldzaem in te vinden: men leest verzen van die ſoort zonder aendoeninge, zonder dat men zich gedrongen voelt om deel te nemen in 't geen 'er gezegd word; dat eigenlyk het aengename der Dichtkunde is. Zie hier den Huwelykszang van AMICLAS aen DAMON. Na enige voorafgaende regelen, die meerendeels ſlaen op een voorigen brief, vervolgt hy aldus.

Maar,

Digitized by Google

Maar, 'k zou dus zingende aan het byzerk my vergaapen.
'k Had my hier nêergezet om d'overblyden ſtond,
Die door onſchendbre trouw uw edel hart verbond
Aan haar om wie gy ('t ſtrekt uw min tot eer) veel nachten
Den dageraad verbeidde in treurige gedachten,
Te pryzen. Plukt ge thans de vruchten van die min,
ô Hartsvriend Damon! met uw dierbare echtvriendin,
Gelyk uw dartel vee de jonge lentekruiden?
Ik pluk de vruchten (wil my dit niet kwalyk duiden)
Van myn genegen in uw onbegrensd geluk.
Nooit moet een onweêrsbui van zorg of bangen druk
De zachte roozen van uw teedre min verpletten:
De grond waar ge ooit of ooit uw voeten op zult zetten,
Schrage uwe zolen ſteeds met geurig kamomil
Van blyden voorſpoed: leeft zoo vredig en zoo ſtil
En zoo gelukkig als uw welbezorgde ſchapen:
De liefde zy uw ſchild, ſtandvastigheid uw wapen!
Wanneer ge in 't krieken van den nachtren dageraad
Uw vee ten ſtal uitdryft en zamen veldwaard gaat,
Dan moete all' 't pluimgedierte u vroolyk welkoom zingen:
Wanneer de middagzon van 's hemels hooge kringen
Haar bete ſtraalen op uw vruchtbre weiden ſchiet,
Dan dekke een brede wilg, aan d'oever van een' vliet
U in zyn ſchaduwe; en wen de avondſchemeringen
U veldwaard noodigen, dan, jeugdige echtelingen!
Dan ſchuil geen noordenwind uw lieflyk loofpriëel;
Dan houd de nachtegaal aan 't orgel van haar keel
Uw luistrende aandacht vastgeboeid door tooverzangen;
En als op 't zachte dons de ſlaap u zal bevangen,
Dan zy het wakend oog van Gods voorzienigheid
Op u gevestigd, en zyn armen uitgebreidt
Om all' wat u belangt voor onheil te bewaren
Maar dat in alles wat ons ooit moog' wedervaren,
De vriendſchap niet verflaauw die thans zoo heller blinkt!
'k Hoop eer het zonlicht vierpaar avondſtonden zinkt
En uitgedoofd wordt in de westerpekelſtroomen,
Met Koriden u aan de klaverryke zoomen
Van 't veeryk Friesland in een' toegebeden' ſtaat
Te ontmoeten: wat geluk! thans, van verlangen, gaat
Ons 't hart reeds open. Wil het vennoot (*) Tityr melden;
En wees gegroet, ô eer der herdren van uw velden!

(*) *Vennoot*, of *veyn-gnoot*. Onze Herders gebruiken dit woord meermaelen; 't is een goed, doch by ons verouderd woord, en zegt zo veel als *gezel*, *maet* of *makker*. 't Is mogelyk in Friesland nog in gebruik, en daerom veelligt in deze Brieven gebezigd.

Digitized by Google

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Of de eer en waarheid der Godlyke Openbaringe van het Oude en Nieuwe Verbond, tegen derzelver vyanden beweezen en gehandhaafd. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Loveringh 1766. *Behalveg het Voorwerk* 517 *bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk van den beroemden Hoogleeraer LILIENTHAL in dit Geſchrift is, de tegenwerpingen en twyfelingen der Ongeloovigen, tegen en over de Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds, te beantwoorden en op te losſen: en dus wel inzonderheid ene Oordeelkundige Verklaring te geven van alle zodanige plaetzen der Godgewyde Bladeren, daer 't Ongeloof gebruik van maekt, om de Godlykheid, Geloofwaerdigheid en 't Gezag der Heilige Schriften te ondermynen en tegen te ſpreken. Een oogmerk dat zeker ten uiterſte nuttig is; dewyl de ſchryftrant van 't Ongeloof in de laetſte dagen grootlyks geſtrekt heeft, om de Heilige Schriften, door 't misbruiken van deze en gene plaetzen, in een verachtlyk en beſpotlyk licht te ſtellen; dat veler gemoederen ligtlyk inneemt, en trapswyze verder voortſleept, dan men wel zou verwachten. En buiten dit tegengaen dezer listige handelwyze van 't Ongeloof, kan een Werk van die natuur ook dienen, ter bepaelder opheldering van ene reeks van plaetzen, die door deze en gene nevensaengaende omſtandigheden min of meer duister of moeilyk te verſtaen zyn, en waer uit men zomtyds aenleiding zou konnen nemen, tot het opvatten van verkeerde denkbeelden: 't geen in zodanig een Geſchrift gevoeglyker verholpen en tegengegaen kan worden, dan in onze gewoone Verklaringen der Bybelboeken. —— De Hoogleeraer LILIENTHAL heeft dit in de Hoogduitſche Tael met ene algemene goedkeuringe ter uitvoeringe gebragt; en men heeft grond om te denken, dat de Nederduitſche Lezers, wier ſmaek enigermate overeenkomt met dien van onzen Hoogleeraer, dit Werk, in onze Tael overgebragt, met geen minder genoegen zullen ontvangen en doorbladeren; te meer

Digitized by Google

daer 't door ene bekwame hand vertaeld, en met de aenmerkingen van doorkundige Godgeleerden onzer Kerke verrykt word.

Wat het beloop van 't Werk zelve betreft. Onze Hoogleeraer vangt het zelve aen met een Vertoog over de noodzaeklykheid der Godlyke Openbaringe, waer in hy ook de tegenwerpingen der Partyen beantwoord, en hunne uitvluchten affnyd. Hier aen volgt ene Verhandeling over de kenmerken, waer uit men opmaekt dat ene Openbaring van God heeft konnen voorkomen, en de getuigenisſen, die de zekerheid opgeven, dat zy ook met der daed haren oorſprong aen God te danken heeft. De kenmerken hier in vastgeſteld zyn de vier navolgende. (1) „ Eene Godlyke Openbaaring moet enkel waarheden in zich vervatten, en wel voornaamelyk zulke, aan welker kennisſe het menschlyk geſlacht zeer veel gelegen is, en die 's menſchen Rede niet ontdekken kan. (2) Zy moet noch zich zelve, noch andere onwraakbaare waarheden der Rede en der ondervindinge, tegenſpreeken: (3) Zy moet, ten aanzien van derzelver voornaamſte waarheden, zeer oud, en op eene algemeene wyze bekend gemaakt zyn: (4) Zy moet mede op eene Gode betaamelyke wyze geſteld, en in eenen duidelyken vasten en zuiveren ſchryftrant voorgedraagen weezen". Aengaende de getuigenisſen, die bevestigen konnen, dat eene Openbaring van God kome, dezen zyn hier insgelyks viererlei. „ Het zyn getuigenisſen van God, die dezelve gegeeven heeft; van de menſchen, aan welke deeze Openbaaring onmiddelyk gegeeven is: van derzelver Vrienden, die deeze Openbaaring als Godlyk aanneemen: en van derzelver vyanden". Deze Verhandeling word beſlooten, met enige aenmerkingen, die men in acht heeft te nemen, wegens de zwarigheden, welke men inbrengt tegen de Openbaring, die, volgens de opgemelde kenmerken en getuigenisſen, als waer en Godlyk aengenomen moet worden.

Hier op verledigt onze Autheur zich voorts, om, naer de orde der geſtelde kenmerken en getuigenisſen, de Godlykheid der Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds, tegen het Ongeloof, te verdeedigen: met aen te toonen, dat men de daer in vervatte Openbaring, volgens die kenmerken en getuigenisſen, voor Godlyk te houden heeft; en tevens onder 't oog te brengen, hoe nietig en ongegrond de tegenwerpingen en uitvluchten van 't Ongeloof zyn. Het eerſte Deel, dat thans het licht ziet, bepaelt zich verder tot het eerſte kenmerk; dat drieledig beſchouwd word, als hebbende

Digitized by Google

de zyne betrekking, tot *de Waarheden in 't gemeen, die in de H. Schrift voorkomen;* tot *de Verborgenheden, als Waarheden der H. Schrift, die boven het begrip der Rede gaan;* en eindelyk *de Voorzeggingen der H. Schrift in 't gemeen, en de waare gebeurtenisſen daar door te voren bepaald, eer zy geſchied zyn.* Ieder dezer hoofdzaken word hier afzonderlyk beſchouwd en betoogd, met beantwoordinge van de byzondere tegenwerpingen en uitvluchten der Ongeloovigen. Onder dit kenmerk behooren ook nog, *de in Christus vervulde Voorzeggingen, die men tot andere gevallen te buis brengt;* doch derzelver overweging is, vermits dit Deel anders te groot geworden zou zyn, tot het volgende Deel uitgeſteld. De overige kenmerken en getuigenisſen ſtaen, in de verdere Deelen, op ene dergelyke wyze behandeld te worden, gelyk reeds in de Hoogduitſche Uitgave geſchied is. Hier aen is dan nog in dit Werk gehecht ene Verhandeling, over de Godlyke Ingeving, of de wyze der Openbaringe die by de H. Schrift plaets heeft; en ten laetſten een Vertoog, rakende de onveranderlyke volledigheid der H. Schrift; met wederlegginge van 't geen het Ongeloof gewoon is tegen het ene en 't andere in te brengen. — Om 'er den Lezer nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen we ons in dezen bepalen tot des Autheurs verklaring van 2 Chron. XVIII: 5, 12, 18—22; welke plaets *Tindal* misbruikt, wanneer hy voorwend te bewyzen, dat de Propheten bedrogene of bedriegers geweest zyn; waer omtrent onze Hoogleeraer het volgende aentekent.

„ Op de gebeurtenisſe van de 400 Propheeten *Achabs*, die deezen Koning aanſpoorden, om in den ſtryd tegen de *Syriers* op te trekken, ſchoon derzelver voorzegginge niet bewaarheid werdt, 2 Chron. XVIII: 5, 12, 21, 22, beroept zich niet alleen TINDAL (*), maar ook MORGAN (†), om te bewyzen, dat de Propheeten in derzelver gezegdens niet onfeilbaar geweest zyn, en ook ligtlyk hebben konnen bedroogen worden. Maar, kan men deeze wel voor waare Propheeten opgeeven? Is het geoorlofd de valſche Propheeten, met de waare, in eenen rang te plaatſen? Schoon de eerſtgenoemden menigmaal leugentaal geſproken hebben, zal men deswegen van de anderen even het zelfde konnen zeggen? Dat 'er toenmaals veele valſche Propheeten geweest zyn,

(*) *Het Christendom zo oud als de Waereld, H.* XIII. p. 442.

(†) *Moral Philoſopher Vol. I, p.* 304, 315. *Vol. II. p.* 164. *Vol. III. p.* 303.

Digitized by Google

zyn, is onwraakbaar. Verſcheide van dezelven konnen wel in de Schoole der waare Propheeten opgevoed zyn geweest, weshalve zy zich ook den naame der Propheeten aangematigd hebben, ſchoon zy op geene Godlyke Openbaaringe roemen konden. Doch het is geloofwaardiger, dat de godlooze Koningen zelve Schoolen voor de valſche Propheeten aangelegd hebben, om die aan de waare Propheeten tegen te ſtellen. De waare Propheeten betoonden zich in alles onzydig; maar de valſche waren den godsdienst van 't Hof toegedaan. En terwyl zy zelve ondeugend waren, zo vleidden zy ook het volk by deszelfs boosheid (*), verkondigden enkel vreede en voorſpoed (†), en vervolgden de waare Propheeten (‡). Het volk was medé, om dezelfde redenen, op hunne zyde (§). En terwyl zy niets, dan hun eigen voordeel, beoogden, zo propheteerden zy, naar de gelegenheid zich opdeedt, dan eens in den naame des *Heeren*, dan wederom in den naame van *Baal* (§§). Van dit ſlach waren deeze 400 man', die *Micha* deswegen Propheeten van *Achab* noemt, niet om dat ze zyne onderdaanen waren, maar om hen te onderſcheiden van de regte Propheeten, die door *Achab* even zo wel als *Micha* gehaat werden, terwyl hy veel meer naar de anderen hoorde. Ja, uit derzelver groot getal, kan men reeds opmaaken, van welken geest zy gedreeven werden. Hoe, zou zulk eene menigte waare dienaaren van God, die zich onder *Achabs* regeeringe zo zorgvuldiglyk verbergen moesten, zich hebben durven onderwinden op eenmaal en teffens te voorſchyn te komen? En, ſchoon het ook geoorlofd ware geweest, hoe zoude *Achab* dezelve zo terſtond hebben konnen, of ook willen, by den anderen brengen, nadien hy zich tegen *Micha*, wegens zyne onzydigheid, vyandig betoonde? Het is derhalve gemaklyk op te maaken, dat het afgodendienaars en hovelingen geweest zyn, hoedanige *Izebel* onderhieldt (§§§). Want, ſchoon *Elias* de Propheeten *Baals* deedt ombrengen (§§§§), zo is het evenwel waarſchynlyk, dat *Izebel* dit getal terſtond wederom zal vervuld hebben, te meer naardien deeze 400 Propheeten, en veelligt andere die niet te *Carmel* gekomen waren, zonder twy-

(*) *Jer* XXIII: 11, 14—17.
(†) *Jer.* VI: 14, *Cap.* XIV: 13. *Ezech.* XIII: 10—16.
(‡) *Jer.* XX. 2, 6. XXVII: 9, 16, XXVIII. 2, 10, 11, 16. XXIX 21, 23, 32. 1 *Kon.* XXII: 24.
(§) *Jer* V: 31. (§§ *Jer.* II: 8, XXIII: 13.
(§§§) 1 *Kon.* XVIII. 19. (§§§§) Vers 40.

Digitized by Google

twyfel van deeze nederlaage zullen zyn vrygebleeven. Deeze Propheeten gaven aan *Achab* den raad, op te trekken naar *Ramoth*, niet uit wraakzucht, gelyk MORGAN zegt, dewyl hy veele Propheeten des Heeren had laaten ombrengen, en dat hy aldaar ſterven mogt; maar op dat zy zich gedraagen mogten ten genoegen des Konings, die deezen togt tegen de *Syriers* bereids beſlooten hadt. Moogelyk vleidden zy zich ook, dat de ſtryd gelukkig uitvallen zou, naardien de *Syriers*, in twee voorafgaande aanvallen, reeds grootlyks verzwakt waren, en het volk des Konings van *Juda* zich altans, met dat van *Israël*, vereenigde. En dat deeze valſche Propheeten geweest zyn, wordt nog meerder bevestigd uit het mistrouwen van *Joſaphat* jegens dezelve (*), insgelyks uit het voorſtel der booden van *Achab* aan *Micha*, en uit deszelfs antwoord (†). *Micha* daarentegen vleidde den Koning niet in 't minſte; maar zeide vry uit, dat hy ſterven zou, ſchoon dit, by de omſtandigheden van dien tyd, en zelfs van wegens de in 't werk geſtelde voorzigtigheid des Konings om zich te verkleeden, zeer onwaarſchynlyk was; en was daar van zo verzekerd, dat hy zyn leven en vryheid daar voor verpandde (§).

„ Gelyk nu de leugen deezer Propheeten Gods waarheid niet om verre werpt, zo is het ook niet te bewyzen, dat God hen zou hebben aangeſpoord den Koning te bedriegen. Men beroept zich wel op het gezicht van *Micha* vs. 18—22. maar, dit kan eigenlyk niet gezegd worden te zyn een voorſtel van 't geene met der daad gebeurd is; want het ſchynt ongerymd, dat God met de goede, en zelfs met de kwaade Engelen raadpleegen zou, naardien hy alles teffens weet, en gevolglyk geene raadpleeging by hem plaats heeft. Met meerder gepaſtheid houdt men het voor een zinbeeldig vertoog van 't geen God voorneemens was, by deeze gelegenheid, te doen. Nu gebruikt men by eene gelykeniſſe of zinbeeld zulke gevallen die mogelyk, of ook wel onmogelyk zyn, om daar uit zekere leeringen te trekken; en zulk een zinbeeld was het zonder twyfel, 't geen God hier den Propheet ingaf, of ook, om het zelve dies te levendiger voor te ſtellen, in een gezigt vertoonde, zonder dat daar uit volgt, dat deeze zaak met der daad aldus voor God zou gebeurd zyn. Met één woord, het was een zinbeeldig vertoog van 't geen toenmaals aan 't Hof van *Achab* omging;

(*) 2 *Chron.* XVIII. 6, 7. (†) Vers 12, 13. (§) Vers 27.

Digitized by Google

ging; hoedaanige vertooningen ook anders niet ongewoon zyn (*). *Achab* hadt eene plegtelyke Raadsvergadering belegd, die hy, benevens den Koning *Josaphat*, met allen Koninglyken luister bywoonde (†). Tegen over deeze Raadsvergadering wordt, in het zinbeeld eene Raadsvergadering van God gesteld, om aan te toonen, dat, hoe *Achab* ook raadpleegen mogt, evenwel geschieden zou, 't geen God in zynen Raad beslooten hadt, naamelyk, dat hy te *Ramoth in Gilead* sterven zou. God wordt, naar de wyze der menschen, als raadpleegende vertoond, om te kennen te geeven, dat alle zyne besluiten wys en rechtvaardig zyn. *Ik zag den Heere zittende op zynen throon*, als een glansryke Koning, *en al het hemelsch heir staande tot zyne regter en slinkerhand*, vol van bereidwilligheid tot het uitvoeren zyner bevelen. Zelfs de Raaden van beide Koningen konnen gevoeglyk tot deeze Heirschaaren van God geteld worden. Die ter regterhand stonden, vertoonen in het zinbeeld *Josaphat* met zyne bedienden, die den veldtogt afkeurden; maar die ter slinkerhand, de Raaden van *Achab*. Naardien nu God beider raadslagen wist, en beslooten hadt, dat *Achab* omkomen zou; zo werdt alleenlyk vereischt, dat iemand deezer Raaden *Achab* overhaalde, 't geen God toelaaten wilde. Dit wordt aldus voorgesteld: *En de Heere zeide, wie zal Achab den Koning Israëls overreeden, dat hy optrekke en valle te Ramoth in Gilead?* Maar wie is de Geest die opkwam, en voor den Heere stondt, en zeide; *ik zal hem overreeden*? Men zou daar door konnen verstaan eenen kwaaden Engel; maar het gevoeglykste kan men dit verklaaren door eene sterke drift, die iemand by zich bespeurt, schoon de werking des Satans daar by niet geheellyk uit te sluiten zy (§). God zag dan dat de Satan zulk eene drift by de Propheeten van *Achab* verwekken, en aan hun zulke gedachten ingeeven zou, die aan *Achab* tot nadeel zouden strekken. En dit is zonder twyfel geschied op deeze wyze, dat de Propheeten van *Achab*, die zich van deezen optogt eenen gelukkigen uitslag beloofden, zich vastelyk overtuigd hielden, eene daadelyke openbaaring van God te hebben, zulks aan *Achab* aan te raaden, hoewel deeze gedachten gezegd konden worden van den Sa-

(*) *Jer.* I: 11, enz. XXIV: 1, enz. *Hand.* X: 11, 12.
(†) 1 *Kon.* XXII: 3, 10.
(§) Zie *Jes.* XIX: 14. XXIX: 10. *Hos.* IV: 12. *Zach.* XIII: 2. *Rom.* XI: 8.

Digitized by Google

Satan voort te komen; want deezen geest worden de volgende woorden in den mond gelegd: *ik zal uitgaan, en een leugengeest zyn in den mond aller zyner Propheeten.*

Kan men dan zeggen, dat God deeze 400 Propheeten, en door dezelve *Achab* bedroogen hebbe, terwyl hy enkelyk toegelaaten heeft, dat zy door des Satans bedrog verleidt werden? Zo weinig God van andere zondige bedryven de oorzaak is, die hy alleenlyk toelaat, zo weinig is hy ook de oorzaak van deeze. God hadt zekerlyk *Achabs* ondergang voorzegd, gelyk hy deezen ondergang ook te vooren wist; maar Gods voorkennis berooft niemand van zyne vryheid. De verklaaring van *Micha* zou reeds hebben konnen dienen, om *Achab* van zyn voorneemen te weerhouden. En schoon God hier aan de valsche Propheeten toeliet, *Achab*, door eene gewaande Godlyke openbaaringe, te overreeden, zo heeft hy evenwel anders zyn ongenoegen over dergelyke handelwyzen zeer duidelyk getoond (*). Het schynt wel een bevel te zyn, wanneer God tot den geest zegt: *gaat uit, en doet alzo;* maar, wanneer iets by wyze van bevel uitgedrukt wordt, dan beteekent het veeltyds slechts een verlof daar toe (†). En even zo moet het ook by wyze van toelaatinge opgevat worden, wanneer *Micha* zegt: *Nu dan, ziet, de Heere heeft eenen leugengeest in den mond deezer uwer Propheeten gegeeven:* te meer, nadien het Hebreeuwsch woord נתן veeltyds een enkel toelaaten betekent (§). Doch by deeze toelaatinge had God zyne wyze redenen, naardien hy, door *Achabs* dood, de langs zo meer doorbreekende afgodery verhinderen, en *Achab* zelve, onder anderen, om en van wegens den moord, aan *Naboth* gepleegd, straffen, als mede den anderszins vroomen Koning *Josaphat*, die zich altans met *Achab* ingelaaten hadt, waarschouwen wilde.

(*) *Deut.* XIII: 5.
(†) 2 *Sam.* XVIII: 23. *Matth.* VIII: 32. vergeleken met *Luc.* VIII: 32.
(§) *Gen.* XX: 6. Ps. XVI: 10.

Digitized by Google

JACOBI ELSNER *magni nominis Theologi Commentarius Critico-Philologicus in Euangelium* MATTHÆI. *Tomus Primus. Eum edidit & notulas quasdam adjecit* FERDINANDUS STOSCH. D. & P. O. *Zwollæ apud* S. Clement & *Trajecti ad Rhenum apud* R. de Meijere, 1767. *absque Dedicatione* 332 *pp. in Quarto.*

Tael- en Oudheidkundige Verklaring van 't Euangelie van MATTHEUS, *door den beroemden Godgeleerden* J. ELSNER, *in 't licht gegeven, en met enige aentekeningen vermeerderd, door* F. STOSCH.

DE Liefhebbers van Tael- en Oudheidkundige Aenmerkingen, ter opheldering der Heilige Schriften, zullen ongetwyfeld de moeite van den Uitgever in dezen beſteed danklyk erkennen; te meer, daer hy niet alleen de papieren van den Autheur met zeer veel oplettendheid heeft nagegaen, en getrouwlyk medegedeeld, maer dezelven ook hier en daer met zyne verdere aenmerkingen verrykt. 't Is waer, men vind reeds ene groote menigte van Schriften van die natuur, en wel zulken die de algemene goedkeuring der Geleerden wegdragen; men kan ook niet ontkennen dat in de latere verzamelingen veel al ene menigte van zaken gevonden worden, die reeds in vroegere op de ene of andere wyze behandeld zyn. Dan dit neemt niet weg, of 't heeft nog ſteeds zyne nuttigheid, deze manier van oefening levendig te houden, door nieuwe verzamelingen, die op nieuw de aendagt vestigen, en aenleiding geven om deze en gene byzonderheden meerder na te ſpooren, of kragtiger te beveſtigen; ook ontmoet men, ſchoon niet alles nieuw zy, onder het doorbladeren van dezelven nogtans gemeenlyk hier en daer nog al enige nieuwe zaken, die ter verdere opheldering van zommige plaetſen en ſpreekwyzen der Godgewyde Schryveren konnen ſtrekken. Het eene en 't andere heeft boven al plaets, indien zodanige verzamelingen, uit waerlyk oordeelkundige handen voortkomen, 't geen van dit Werk met regt gezegd mag worden. Het tegenwoordige deel gaet over de twaelf eerſte Hoofdſtukken, en doet den Lezer het verdere vervolg verlangen. —— Het hoofdzaeklyke van 't geen we hier over 't Gebed onzes Heren vinden aengetekend ſtrekke enigermate ter proeve van 's Mans denkwyze.

Ten

Digitized by Google

Ten aenzien der ſpreekwyzen in dit Gebed voorkomende word hier in 't algemeen aengemerkt, dat men alle deze ſpreekwyzen ook wel ontmoet in de Schriften der Joodſche Rabbynen; doch dat het zeer ongerymd zou zyn te denken, dat onze Hemelſche Leermeester dezelven van hun ontleend zou hebben. Men zou veel eer mogen vermoeden, dat de latere Jooden, hier van gebruik makende, deze uitdrukkingen in hunne Schriften gemengd hebben. Wat hier van ook zy, men vind dezelven altans elders niet in die orde en dat verband, noch in dien nadruk, in welken zy hier gebezigd worden.

De benaming van *Vader* in dit Gebed gebruikt is ene Godsdienſtige benaming, waer mede ook de Heidens gewoon waren hunne Goden te benoemen; beſchryvende, gelyk *Plato* onder anderen doet, *den uit zichzelven beſtaenden of onvoortgebragten eeuwigen God* met den naem van *Vader en Schepper der Waereld, mitsgaders van alle overige voortgebragte dingen.* En 't is een groot voorregt der Christenen, dat ze weten wien zy aenbidden, en hoe ze dien God, dien ze aenroepen, zullen benoemen, waer in de Heidens veel al onkundig, en waer omtrent zy dikwerf in verlegenheid waren.

In de bede *uwen naem werde geheyligt*, komt de algemene aenmerking der Godgeleerden te ſtade; te weten dat Gods naem voor God zelven gebruikt wordt, gelyk zo het woord *naem*, in de betekenis van *perſoon*, ook zeer gebruikelyk is, by gewyde en ongewyde Schryvers. De gebiedende wyze heeft hier, en zo ook in de volgende beden, een wenſchenden zin, volgens den gewoonen ſtyl der biddenden: des het zo veel zy, als of men zegge, *ô dat uw naem geheiligd mogte worden.*

In 't verklaren der bede, *Ons dagelicks broot geeft ons heden*, verſchillen de Uitleggers zeer in 't bepalen der betekenisſe van 't woord ἐπιούσιον, dat de onzen door *dagelicks* hebben overgezet. Zy ſchynen den aert der tale best in acht te nemen, die het afleiden van ἐπιὼν en ἐπιοῦσα, en het wel bepaeldlyk in dien zin verſtaen, dat het aenduide, *het brood*, ons voedſel, *van dag tot dag*, met opzigt tot den volgenden tyd, dien God nog tot onze levensdagen zal toevoegen; het voedſel dat wy geſtadig in den loop onzes levens noodig hebben. Zo is het woord ἐπιοῦσα zeer gebruikelyk in de betekenis van den volgenden dag en nagt, of met betrekking tot andere zaken, die op voorgaende volgen. In dien zin voegt 'er ook Lukas by τὸ καθ' ἡμέραν, te weten ἐπέκεινα, dat is *dagelyks* of *van dag tot dag*, waer mede hy, volgens ene na-

Digitized by Google

dere verklarende manier van ſchryven, opheldert; wat men door ἐπιούσιον, een voedſel dat ons in den volgenden tyd des levens moet onderhouden, heeft te verſtaen: in welken zin ook Jacobus ſpreekt, Jac. II: 15. van ἡ ἐφήμερος τροφὴ *dagelicks voedſel*. Het bedoelde dezer bede is dus; „ Geef ons heden het brood, dat gy voor onze levensdagen, die elkander onafgebroken opvolgen, geſchikt hebt; het afgemetene voedſel onzer dagen, als waer van het getal onzer dagen, en dus ook de mate van ons leven en voedſel afhangt."

Wat voorts de bede betreft, *vergeeft ons onſe ſchulden, gelyck ook wy vergeven onſe ſchuldenaren*, de ſpreekwyze is genoegzaem geſchikt naer den aert der Griekſche ſprake, en 't is niet noodig in derzelver opheldering zyne toevlugt te nemen tot de Chaldeeuwſche of Syriſche taël: de natuur der zake zelve toont, dat onze *ſchulden* omtrent God hier niet anders konnen zyn, dan onze zonden, waer mede wy tegen hem overtreden hebben. *Olearius* neemt de bede in dezen zin; „ *vergeeft ons onſe ſchulden, ſo ſullen wy, na uw voorbeelt, ook onſe ſchuldenaren vergeven*, (te weten, barmhertig zyn, gelyck onſe Vader;) en deze onze bereidvaerdigheid zal de voorwaerde der vergevinge zyn, daer wy u om bidden". Doch men vertaelt ἐφίημι beter in den tegenwoordigen tyd, en houd zich best aen onze gewoone overzetting. Deze bede toch behelst in zich ene ernſtige en heilige betuiging voor God, dat wy daedlyk vergevende zyn, en met een gemoed, het welk vry is van haet en wraekzugt, God ſmeken om de vergeving onzer zonden. Overeenkomſtig hier mede luid ook de bede by Lucas; *vergeeft ons onſe ſonden: want ook wy vergeven eenen yegelicken die ons ſchuldigh is.* Deze zin word daer en boven uitdrukkelyk bevestigd, als hier v. 14 en 15 volgt. *Want indien gy den menſchen hare misdaden vergeeft, ſoo ſal uwe hemelſche Vader ook u vergeven. Maer indien gy den menſchen hare misdaden niet en vergeeft, ſoo en ſal ook uwe Vader uwe misdaden niet vergeven:* en dus *wil* ook Apostel Paulus dat wy zullen *bidden in alle plaetſen, opheffende heylige handen ſonder toorn ende twistinge.* 1 Tim. II: 8. Het woordje *gelyck* duid hier, als meermaels, zie onder anderen Matth. V: 48, XVIII: 33. geen evengelykheid, maer ene gelykvormigheid aen; zodanig ene gelykſoortigheid, als met de verſcheidenheid der onderwerpen, waer van geſproken word, overeenkomt. Dit in aenmerking genomen zynde, zo vervalt terſtond de zwarigheid, hoe de vergeevelykheid der menſchen aen Gode voorgeſteld kan worden, als ene voorwaerde waer op de

men,

Digitized by Google

menſchen God bidden, dat hy hun zal vergeven. Want hier word geen voorwaerde voorgedragen, maer ene gelyksoortige vergeving van den naesten, die God ons geboden heeft, voorgeſteld; die inkomt gelyk onze Catechismus zeer wel zegt, *het getuigenis van Gods genade die wy in ons bevinden, dat ons gantsch voorneemen is, onſen naesten van herten te vergeven.*

Aengaende de ſpreekwyze *leyt ons niet in verſoeckinge* ſtaet op te merken, dat het zeer gemeen is ene daed of werkzaemheid toe te ſchryven aen den genen, door wiens toelating of op wiens bevel zodanig iets geſchied, dat de zin der bede eigenlyk hier op uitkomt. Laet niet toe, dat wy zo ver in verzoekinge geraken, zo gevaerlyk verzogt, of dermate in verleidelyke verzoekingen ingewikkeld worden, dat wy onder de aenvegtingen tot zondigen bezwyken: dat is *μὴ εἰσενεγκεῖν ἡμᾶς πειρασμὸν in verſoeckinge komen*, of door de verzoeking overwonnen worden. Matth. XXVI: 41. De leenſpreuk ſchynt ontleend te wezen van het wild, dat de Jagers in netten en ſtrikken jagen, waer in ze zich al ſpartelende allenskens meerder en ſterker verwarren, tot dat 'er eindelyk geen ontkomen voor hun zy. Zo ſpreekt Paulus 1 Tim. VI: 9. van *te vallen in verſoeckinge ende* [*in*] *den ſtrick, ende in vele dwaſe ende ſchadelicke begeerlicheden, welcke de menſchen doen verſincken in verderf ende ondergangh.*

Hier op ſlaet zeer wel het volgende lid dezer bede; *maer verlost ons van den booſen*, gevende het woord ῥύεσθαι te kennen, ene magtige verlosſing uit een groot en dringend gevaer, in welken zin dit woord ook gebezigd word, Rom. XV: 31, 2 Thes. III: 2 en 2 Tim. IV: 17. *De booze* is hier *de Booze* by uitnemendheid, de Duivel, dus genaemd Matth. XIII: 19, die ook den naem draegt van den *Verzoeker* Matth. IV: 3. op wien dit gedeelte dezer bede, uit kracht van 't voorgaande, in die betrekking, eigenaertig ſlaet. Dezen noemende vervat men tevens onder die benaming alle ſoort van kwaed en verzoeking, die ons door 't gedrag van ſlechte menſchen overkomt; voor zo verre die Booze *krachtig werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid*, Eph. II: 2, 1 Joh. III: 12, en de Godvrugtige vele rampen doet overkomen, als uit het voorbeeld van Job blykt; *de geheele werelt in het booſe light*, 1 Joh. V: 19, en *die Overſte deeſer werelt*, Joh. XIV: 30, zich van alle gelegenheden bedient, om ons te *verzoeken*, of te verlokken tot het bedryven der Zonde.

Het ſlot van dit Gebed, *want uwes is het Koninckryke enz.*, dat

Digitized by Google

dat eer een redegevend besluit, dan ene lofzegging is, komt ons in de opgave van Lucas niet voor; de Latynsche vertaling heeft het ook hier ter plaetse niet, en 't word by de Latynsche Schryvers niet gevonden. Dit doet velen de echtheid van dit slot in twyfel trekken; doch *Chrysostomus* en andere Griek che Vaders hebben het zelve, des het by Matthæus al plaets gehad moete hebben in de oude Griekische Afschriften, uit welken het ook in de Oostersche Vertalingen is overgenomen; en men vind het in verre de meeste Griekssche Afschriften, die thans nog voor handen zyn. Op dezen grondslag word de echtheid dezer woorden van anderen, en wel byzonder van *S. J. Baumgarten*, (*pec. diss. Halæ* 1753.) ten sterkste beweerd. Men kan ook niet wel denken, dat iemand de stoutheid gehad zou hebben, van zulk een byvoegzel te hechten aen een gebed dat Christus zelf woordlyk voorgedragen heeft. 't Is daer en boven zeker van dien aert, dat het onzen Zaligmaker wel waerdig is, en 't gebed een wezenlyk gewigt byzet, des alle Christenen 'er godsdienstig gebruik van behooren te maken. Men heeft ook reden om te denken, dat het van hier overgenomen is in de Godsdienstige Lofzeggingen der oude Christenen, by welken insgelyks het gebruiken van het woord *Amen*, in 't slot der Gebeden en Dankzeggingen, veel ligt uit navolginge van dit woord aen 't einde van dit Gebed, ontstaen zal zyn.

Zedelyke Brieven, tot verbetering van het Hart. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerste Deel. Te Amsterdam by P. Meijer; 1767. *behalven de Voorreden* 307 *bladzyden in groot octavo.*

DE Opsteller dezer Brieven heeft zich de zo zeer beroemde Heldinne Brieven van *Ovidius* ten voorbeelde van navolginge voorgesteld; om in dien smaek Zedelyke characters te ontvouwen, en ene welgegronde Zedeleer op ene innemende wyze voor te dragen. De liefhebbers van Zedekundige geschriften zullen ongetwyfeld des Autheurs doelwit goedkeuren; en de uitvoering, vertrouwen we, zal over 't algemeen behagen. De persoonen, welken hier als Schryvers der Brieven voorkomen, zyn verdichte Persoonaedjen, het welk den Autheur vryheid geeft, om de characters, en den styl, naer zyn welgevallen te schikken. De characters zyn gemeenlyk wel uitgevoerd, en de styl beantwoord aen de omstandigheden. De zedelyke onderwerpen hier behandeld zyn veel al in een goed licht gesteld en bondig

Digitized by Google

dig beredeneerd. En over 't geheel heerscht 'er in deze Brieven ene levendigheid van gedachten, en ene uitlokkende manier van voorstellen, die natuurlyk moet behagen; zelfs in zodanige omstandigheden, daer men den Schryver niet geheel vry kan spreken, van zyn onderwerp enigermate uit te rekken.

De Brieven, in dit eerste Deel vervat, zyn ten getale van vier en twintig; ze behelzen characters van verschillenden aert, en vervatten dus onderscheiden zedelyke leeringen; die allen naer de verscheidenheid der omstandigheden, waer in de menschen zich bevinden, hare byzondere nuttigheid hebben. —— Een voornaem gedeelte van den negenden Brief van *Cleonicus* aen *Tirius*, die ene lering behelst, welke voor ene menigte van menschen in de doorgaende omstandigheden dezes levens, ten uiterste nuttig is, strekke hier tot een stael van des Autheurs schryfwyze.

Cleonicus, met den aenvang van den Brief, *Tirius* aengemaend hebbende, om niet te onvreden te zyn met het lot dat hem de Hemel gegeven heeft, vervolgt dit onderwerp op deze wyze.

„ Kent gy de bron van alle uwe te onvredenheid niet? Ik zal ze u ontdekken, eene bedorvene eigenliefde. Bestryd deeze, demp deeze; ja, zo het mooglyk is, dood deeze in u. Zonder dit is 'er geen geluk voor u in de waereld; God zelf kan het u niet geeven. Deeze bedorven eigenliefde is wezenlyke gierigheid; en gierigheid is geheel ontbloot van vreugd. Op haaren grond wassen niet dan zorgen, gelyk op een steenachtig land niet dan distelen en onkruid. Onophoudelyk komen wenschen uit haar voort; ieder wensch wordt gevolgd van verlangen, verlangen perst traanen uit, en traanen verdrinken de rust.

„ Gy twyfelt of dit zodanig is, TIRIUS; doch ik ken uw ziel beter dan gy zelf: ik zal u iedere gedachte zeggen, die gy in ledige uuren, met de hand onder het hoofd gezeten, overpeinst: ieder beweeging van uw hart by ieder deezer gedachten zal ik u zeggen. —— Wat denkt gy als by het aankomen des eenzaamen avonds het werk uit uwe vermoeide handen glyd, en wanneer gy, vol gedachten, uw hoofd onderstut? Haakt uwe eigenliefde dan niet naar ledigheid; ryst niet de eene onrustige wensch na den anderen uit uw hart op; en komt de verbeelding uwe wenschen niet te hulpe? Zy verplaatst u ylings in haare betooverde landstreeken. Kasteelen stygen daar voor u op, onafzienbaare velden, met goud en koornaïren bedekt, met aangenaame wouden gekroond.

Digitized by Google

kroond. Hier ligt een wellustig dal, dat van de eene zyde door groene heuvelen, van de andere met koele bosschen gedekt is, waar gy aan de hand eener Fillis gerustelyk kunt wandelen; hier ruischt een koele beek onder roozengaarden langs den lommerigen oever, waar gy op zachte mos kunt sluimeren; daar noodigen u bloeijende tuinen, koele grotten, en van loof gewelfde gaanderijen. De prachtigste kamers openen zich voor u in het paleis. Alle deeze tooneelen doorwandelt gy in gedachten. Hoe geneuglyk zoud gy hier kunnen leeven, indien dit alles u toebehoorde! —

„ Zo denkt gy, en uw hart klopt van begeerte om heer van zulk eene heerlykheid te zyn; en, om uwen toestand u volstrekt onverdraaglyk te maaken, verandert de ontrouwe verbeelding eensklaps het tooneel. Het kasteel, de dalen, de velden, alles verdwynt, en in hunne plaats verschynt voor uwe oogen eene slechte hut; gy zinkt in alle uwe mistroostigheden te rug; uw dagelykssche arbeid, de noodige zorgen voor uw leven, de toekomende tyd des ouderdoms, uwe geringe bezitting, alles vertoont zich thans aan uw gezicht, en de pracht der eerste verschyning werpt eene naargeestige duisterheid op de laatste. Zo vergelykt gy uwen wezenlyken toestand met eenen verdichten, en maakt u denzelven geduurig onverdraaglyker. Om u in den waan, dat gy ongelukkig zyt, te versterken, stelt gy u gestadig voor, hoe gy gelukkig zyn kost; van daar deeze wenschen, deeze zuchten, deeze klagten over uw ongeluk!

„ Waarde TIRIUS, wees u zelven zo vyandig niet, dat gy u geduurig met aangenaame verbeeldingen zoud kwellen! De inbeelding is een vermogen dat de ziel gelukkig kan maaken, wanneer het wel gebruikt word. Wy vervullen in de waereld eene veel te kleine ruimte om alle de velden van het zinnelyk vergenoegen over te zien. Onze oogen hebben daar toe eenen veel te engen gezichtkreits; doch de verbeelding verwyd denzelven oneindiglyk. Wat kunt gy, beandwoord zelf u deeze vraag, wat kunt gy toch van de waereld genieten, gesteld zynde dat dezelve u gantschelyk toebehoorde? Om uwen honger te stillen hebt gy waarlyk geen waereld noodig; een veld kan daar toe uwe waereld zyn; uwe handen zyn genoegzaam om u te onderhouden: zo weinig vordert de natuur; en de Schepper heeft u tot vervulling van derzelver behoefte niet meer dan twee handen gegeeven; het grootste deel van het genoegen kunt gy maar met uwe oogen genieten: het allermeeste door hulp van uwe verbeeldings kracht. Verbeeldings kracht verplaatst u waar heen

Digitized by Google

heen gy wilt, bouwt u paleizen als door geen' Koning bewoond worden, en opent u de lusthoven die alle kunst beſchaamen. Zeg nu wat hebben de wezenlyke bezitters, wat hebben vorſten boven u voorüit? —— Wat gaat het u aan of deeze paleizen, deeze hoven, deeze velden u toebehooren of eenen anderen; indien alle genoegen maar beſtaat in de verrukking der zinnen? Of meent gy dat de bezitter het uitzicht over zyne velden zich ſchooner voorſtelt dan zyn gast? Zou de grot voor hem koeler zyn, de beek aangenaamer voor hem ruiſchen, en het bosch liefelyker op den zang der vogelen weêrgalmen? Zou het woud u minder beſchaduwen, om dat het in eigendom aan een' ander behoort? ——

„ Dus ziet gy TIRIUS, de natuur heeft haare ſchoonheden niet eenzydig voor eenen voortgebragt; zy bied dezelven allen aan. Aan niemand heeft haar algoede Vader eene edele vreugd misgunt, die door het bezit vermeerderd noch verzwakt kan worden. De zinnen en de verbeelding maaken u heer van al het vergenoegen, dat de natuur in haar gebied heeft: zinnen en verbeelding, twee geſchenken des Hemels, die hy allen vergund heeft.

„ Gaat 'er maar toe over om ook in uwen toeſtand gelukzaligheid te vinden. Gy zult ze zekerlyk daarïn vinden. De gelukzaligheid is zo algemeen als de lucht. Zy onthoud zich by de troonen, in de paleizen der grooten niet alléén, zy bezoekt ook de hutten der armen, wandelt met den eenzaamen wyzen door de velden der bloeijende natuur, omärmt den ſchaapherder aan de bron, en gaat aan de zyde der zweetſtortenden landsmans, wanneer hy den hardnekkigen grond met het ploeg-yzer opryt. Indien alleen de ryken, die gy zo zeer benyd, gelukzalig waren; hoe onrechtvaardig moest de Hemel dan jegens het grootſte deel zyner ſchepzelen zyn! Zoek de gelukzaligheid niet in de uitmuntendheid van ſtaat, niet in den uitwendigen luister. Het geen de behoeftigheid der natuur niet vordert, voegt u niet te wenſchen; het geen gy niet wenscht, begeert gy niet; en het geen gy niet begeert, zeg my, hoe kan het gemis daar van u treffen?

„ Het is billyk TIRIUS, dat wy ons naar de natuur richten, en naar de ordening die de Hemel gewild heeft. Deeze veroorloft ons, ſchepzels van eenige dagen, niet veel van de goederen der aarde te hoopen, en geene is, niet bedorven zynde, met weinig te vreden. Waarom verlaaten wy haa-

Digitized by Google

haaren regel? Wy verwekken begeerten, die zy niet kende, en klaagen dan over den Hemel, dat hy weigert onze begeerte te vervullen. Kan de Hemel wel zo veel op de waereld geeven als zyne ſchepzelen verlangen, die wenſchen op wenſchen hoopen, en nooit van begeerten een einde maaken?

Gy weet het, by uwe geboorte heeft de dood het onveranderlyk beding met u gemaakt, dat gy moet ſterven. Zou het geen dwaasheid zyn uw leven elendig te noemen, om dat het zal ophouden? Of van het lot de onſterflykheid eens ligchaams te vorderen, dat uit verganklyk ſtof gevormd is! Meer dan de Hemel u beloofd heeft kunt gy niet eiſchen, zonder onrechtvaardig te zyn, en ondankbaar voor dat geen, 't welk u door hem geſchonken wierd. Maar zyn tegenſpoed en moeijelykheid niet even zo wel bedingen van het leven als de dood? Wanneer gy dit weet, waarom hebt gy uwen ſtand op de aarde en uwe natuur zo ver vergeeten? Waarom hebt gy geleerd te begeeren, en in het begeeren te derven? Ryk te zyn beſtaat geenszins in eenen overvloed te bezitten, door welken alle wenſchen kunnen voldaan worden; den waaren rykdom verkrygt gy niet door het bezit eener waereld. Met den onverzaadelyken Griek zoud gy wel haast aan eene waereld te weinig hebben. Ryk te zyn, TIRIUS, beſtaat in weinig te wenſchen, weinig te begeeren. Vergenoegdheid heeft nooit gebrek; gierigheid is een eeuwige bedelaar. Leer dat geen verachten, 't welk u maar zeer kwalyk vergenoegen zou wanneer gy bezat. Het volgend uur weet niet meer dat gy in het voorgaande aan de tafel van den vorst geſpysd hebt. Vordert uw honger voedſel, laat hem de zorg om uwe eenvoudige ſpys ſmaaklyk te maaken: vordert hy het niet, dan kan geen godenfeest u aangenaam zyn. Walging kruipt om de overlaaden tafels der grooten en der lediggangers; nooit heeft zy den ſpaarzaamen disch des landsmans bezocht. Hoe elendig is het, ô TIRIUS, alleenlyk voor zyn maag te zorgen! Welk eene jammerlyke gelukzaligheid is het, die maar uit het voldoen zyner lusten beſtaat! Deeze heeft de Schepper voor het vee geſchikt, geenszins voor redelyke wezens.

Verzamel uwe gedachten inwendig in u, en bezorg dat deel van uw wezen 't welk onſterflyk is. Lesch den dorst uwer ziele naar kennis van de waarheid; ſtrek dikwyls uwe gedachten tot over dit korte veld deezes levens uit, waar zy nog in wezen zal zyn; leer uwe pligten kennen en volbrengen;

Digitized by Google

gen; word deugdzaam en wys; dan zult gy ondervinden, hoe gelukkig gy midden in het ontbeeren van aardsche goederen zyt, dan weeten dat 'er op de waereld geene andere gelukzaligheid is. "

De Vriend der jonge Juffrouwen. In veertien Redenvoeringen, door den Eerw. Heere JAMES FORDYCE, *Doctor in de Godgeleerdheid. Naar den vierden Druk, uit het Engelsch vertaald. II Deelen. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel, 1767. *Behalven het Voorwerk* 522 *bladzyden, in octavo.*

EEn edel geschenk voor de Jufferschap, zeker, en met zo veel graagte van onze Nabuuren ontvangen, dat dit Werkje in weinige maanden viermaal heeft moeten herdrukt worden. Het lofwaardig oogmerk van den Schryver, zyne gewigtige en heilzame lessen, zyne blykbare hoogachting voor de Sexe en zugt voor derzelver ware belangen, verdienen deze algemeene goedkeuring, welke wy ons vleien dat hy by onze beminlyke Lands-genooten insgelyks zal ontmoeten. Immers, zegt te regt de Vertaaler in zyne Aanspraak aan de Sexe, „ Mag ooit de eenvoudige stem der waarheid op uwe gunstige aandacht hoopen, 't is dan zeker, wanneer zy U het middel tragt aan te wyzen, om de harten van alle brave en deugdlievende Aanschouwers in te nemen; over uwe bevalligheden eenen luister te verspreiden, welken alle de edele gesteentens der Aarde niet geven kunnen; uw verstand te verlichten en te beschaven; de eenzaamheid aangenaam te maken; in gezelschap uit te blinken, zonder dat gy het bedoelt; door lieftalligheid gunste, door verdienste eerbied te wekken, in allen die met U verkeeren; welvoegzaamheid en bescheidenheid met levendigheid en vrolykheid te paren. Dan dit is 't niet al: zy biedt U haar geleide aan, om U alle de gevaarlyke dwaalwegen der dwaasheid en verwaandheid te doen vermyden, en, in de stille en lieflyke paden van kennis, ware schoonheid en sierlykheid, reine verlustiging te leeren smaken: Zy toont U, waar in uw ware belang, uwe hoogste eere en aanzien gelegen zyn; hoe U zelven voor naberouw, opspraak en bespotting te hoeden, en door een welgeoeffend verstand en aangename gaven, met zedigheid en zagtmoedigheid vereenigd, eene altoos duurende achting te behouden. Door haar onderwys zult gy U genoopt voelen, om U op wezenlyke verdienste, in plaats van konstige en oppervlakkige gemanierd-

Digitized by Google

heid, uit te leggen; ongeveinsde zoetaartigheid, in plaats van gemaakte heuschheid, te oeffenen; den zo veragtings-waardigen als laatdunkenden hoogmoed uit uwen boezem te plukken, om, door het nimmer falend vermogen der zagtmoedige nedrigheid, de harten aan U te verbinden. Zy zal U het onderscheid tusschen vleiery en goedkeuring, niets meenende vriendelykheid en opregte genegenheid doen zien; U bestieren in de keuze uwer Speelnooten, Vriendinnen en Uitspanningen, en tegen de dwaasheden van uwe Sexe en de listen van de onze, de behoed-middelen aan de hand geven," enz. Eindelyk: „Hare wyze onderrigtingen zullen U overtuigen, dat stilte en ingetogenheid, deugdzaame Vriendschap en verstandige gesprekken, het verryken van den redelyken geest met nutte kundigheden, en het kweeken van alle fraaie gaven, die U als Dochters, Vrouwen en Moeders kunnen versieren; maar boven dit alles, eene verlichte, ernstige en volstandige Godsvrugt, ten gerusten, aangenamen en gelukkigen leven leiden".

In de eerste *Redenvoering* tracht de Schryver de Vrouwen, en inzonderheid de jonge Juffers, een denkbeeld te geven van wat aanbelang zy in de Samenleving zyn, ten einde haar daar door eerbied voor haar zelven in te boezemen, en hare eerzugt te wekken, om zig naar 't volmaaktste voorschrift harer Sexe te vormen, en zig te hoeden voor al wat haar zoude kunnen vernederen. Na haar onder 't oog gebragt te hebben, welk een allergewigtigst belang hare Ouderen in haar gedrag hebben, toont hy verders van welk een invloed hetzelve op dat der Mannen is, wegens het groot en uitgebreid vermogen, 't welk zy, in 't algemeen, over dezelven hebben.

„Verscheidene oorzaken, zegt hy, werken te samen tot het vormen der zeden in Mannen, maar niets doet hier, myn's oordeels, meer toe, dan de aart en geschiktheid der Vrouwen, met welken zy verkeeren. Alle andere omstandigheden gelyk gesteld zynde, zullen zy, die meest met Vrouwen van deugd en verstand omgaan, steeds bevonden worden de beminlykste karakters te zyn. Zodanige verkeering polyst meer dan eenig ding, die oneffenheden, welke aan onze Sexe eene onbevallige ruwheid geven; en de beschaving, op deze wyze gewrogt, is volkomener en aangenamer, dan eene door algemeenen omgang met de Wereld verkregen, die dikwils schoonschynend, maar veel al oppervlakkig is; terwyl de eerstgemelde het gewrogt is van zagter aandoeningen en kiescher gevoeligheid. Hier wordt het hart zelve gevormd; ongeveinsde welgemanierdheid in hebbelykheid veranderd; eene zekere onbedwonge heusheid verkregen, en alle hevige drif-

ten,

Digitized by Google

ten, onbezonnen eeden, gemeene kwinkſlagen en grove taal, van welke ſoort ook, worden walgelyk en uitgebannen. Verſtand en deugd, dikwils in het bevalligſte licht beſchouwd wordende, bezitten zeker vermogen om anderen hare eigenſchappen mede te deelen. Ik meen hier mede niet, dat de Mannen, van welken ik ſpreek, verwyfd zullen worden; maar dat hunne wyze van denken, en hun gedrag zekere aangenaamheid zullen aannemen. In hunne grondbeginſelen zal niets dat woest of ſtraf is doorſtralen; hunne aandoeningen zullen rein en tevens ſtreelend zyn. De Man van ſatſoen, de Man van aanzien en de Christen zullen zig allen zoetelyk vereenigen, en als ongevoelig in een ſmelten. Welk een lieflyk mengſel! Eerbare liefde, daar en boven, wordt langs dezen zelfden weg in den boezem ontſtoken, en gekoesterd. — Eerbare liefde! dat uitſtekend middel ter bevordering van zuiverheid des harten; dat kragtdadig vermogen om den geweldigſten Geest te leenigen, en alle woestheid in houding en manieren te beſchaven; dat alles verwinnend en tevens alles zuiverend roerſel van 's menſchen ziel, 't welk den hoogmoedigen vernedert, den hartnekkigen doet zwichten, en des niet te min tot hooge aanſlagen port en met onverwinnelyken moed bezielt — of zal ik meer zeggen? — den wilden tot een mensch, den mensch tot een held hervormt, enz. "

Vervolgens het aanzien der Vrouwen in den gehuwden ſtaat, in de betrekkinge van beminlyke Gezellinnen, achtens-waardige hulpgenooten en teêrhartige Moeders beſchouwd hebbende, ſluit hy met deze woorden. „ Ik heb medelyden met den Man, die niet getroffen wordt, door de beeltenis van zulk een' groote voortreflykheid; beeltenis waar van meenige Vrouwe van verſtand en deugd, in alle eeuwen, in meer of minder mate, het oorſpronkelyk met de daad vertoond heeft. En is 'er onder de Zoonen des Menſchen een eenige, die zig zou durven vermeten met kleinagtinge van zulke Vrouwen te ſpreken; zig laten ſchynen dat hy zig boven dezelven verheven waande, of niet onduisterlyk te kennen geven, dat hy uwe Sexe tot de gewigtiger bedryven dezes levens onbekwaam oordeelde? "

De tweede *Redenvoering* handelt over de eerbaarheid van gewaad. Na alvorens de zedigheid in den opſchik uit algemeene gronden van welvoeglykheid, goeden naam, Godsdienst en deftige Zeden, tegen de buitenſporigheid der heerſchende mode, aangedrongen, en de eenvoudigheid, als de onafſcheidelyke gezellinne der echte bevalligheid, te hebben aangeprezen, laat de Redenaar zig aldus hooren.

Digitized by Google

„ By het gezegde behoor ik nog dit te voegen, dat het eene kragtige aanlokking is tot eerbare liefde. Het is eene gewoone onderſtelling; dat uwe Sexe zig niet zonder yver toelegt om 't hart der Mannen te kennen. Het ſta my echter vry U te mogen zeggen, dat velen uwer in deze kundigheid niet zeer ver gevorderd zyn. In 't algemeen verlangen de Vrouwen, uit eigen aart, der Mannen genegenheid te winnen. Zy behoeven dit niet te ontkennen; zy kunnen het niet verbergen. De verſchillende Kunnen zyn voor elkanderen geſchapen. Wy wenſchen eene plaats in uwe harten: waarom zoudt gy geene in de onzen wenſchen? Maar hoe bedriegt gy U, myne Vriendinnen, zo gy U verbeeldt die ſterkte ſtormenderhand te zullen innemen: wanneer gy eene zoetaartige zugt toont, om ons door eerbare, lieftallige, ongemaakte aanloklykheden te behagen, worden wy week gemaakt, overmeesterd, en aanvaarden gewillig uwe boeijen: maar zo gy ten eenigen tyde, door een onbedeest voorkomen, laat blyken wat betrouwen gy in uwe bekoorlykheden ſtelt, en, door dezelven plots en niet by drachten op ons los te laten, van voornemen ſchynt ons verwondering af te perſen, ſtraks zyn we op onze hoede, en uwe aanvallen zyn vergeefsch; immers zo we eenigen moed, of eenig edel gevoel hebben. Zeker, zy, die van beiden weinig, of om beter te ſpreken, geen altoos hebben, zelfs de grootſte ſlegthoofden, de ergſte losbollen, zullen, in een bedaarde luim, bekoord en oneindig meer getroffen worden, door de bedeesde houding en den ingetogen opſchik eener beminlyke jonge Juffer, dan zy ooit te voren wierden door al den pralenden glans van opgeſmukte ſchoonheid, en trotſen waan van onvermomde aanlokking; dewyl de liefde tot de deugd 's menſchen harte, in zyne reiner aandoeningen, geſtadig byblyft ".

Is dan de *Vriend der jonge Juffrouwen* een vyand van alle pracht in kleederen? Geenszins: hy oordeelt dezelve in zekere omſtandigheden niet alleen geoorlofd, maar zelfs welvoegend; doch is tevens van oordeel, dat ſierlyke eenvoudigheid, in 't algemeen, ſterker en gelukkiger uitwerking heeft, en poogt de ſchoonen den weg aan te wyzen, om elk ſieraad nieuwen glans by te zetten, in plaats van dien alleenlyk daar van te ontleenen, en al 't geen zy aan ſchyn-ſchoone optooiſelen oeſnoeien, in tyd, beſparing van kosten, en ware beminlykheid weder te winnen.

De Derde *Redenvoering* heeft de Schaamte en Zedigheid tot onderwerp. De bekoorlyke uitwerkſelen dezer beminlyke hoedanigheid, in hare ruimſte uitgeſtrektheid, op de Zeden der Vrou-

Vrouwen, worden hier op eene treffende en ſchilderagtige wyze geſchetst, en daar uit aangetoond, dat dit ſieraad even noodzakelyk als verſtandig is.

In de Vierde wordt de Matigheid, of Deugd in 't algemeen betracht, en het gevaar van gemeenzame verkeering met luiden van een zedeloos gedrag, het leiden van een uithuizig en verſtrooid leven, en het lezen van ſchadelyke boeken, met veel nadruk voorgeſteld. Wy moeten ons tot een' enkelen trek bepalen. Op de Vraag, of niet gebeterde Ligtmisſen de beste Egtemannen zyn? Antwoordt de Schryver dus, „ Die vraag is my leed, en dubbel leed, wanneer zy door eene deugdzame Vrouwe ge-opperd wordt. Ik wil het oor der zedigheid niet wonden, met het karakter van eenen ligtmis ſtuks-wyze te ſchetſen: maar vergunt my uwe vrage met eene vrage of twee, op myne beurt, te beantwoorden. Wy zullen, voor eerst, ſtellen, dat een Man van dit karakter zig werkelyk gebeterd heeft, in zo verre dat hy de Vrouw, die hy trouwt, met alle teekenen van tederhartigheid, achting en getrouwheid behandelt, en zyne vorige makkers voor altoos verzaakt; ten minſten hunne gemeenzaamheid en verkeering niet boven de hare ſtelt. Wy erkennen dit mogelyk te zyn, verblyden ons wanneer het gebeurt, en merken het aan als de beste Schuld-boeting, die hy wegens zyn vorig gedrag kan doen. Maar nu laat my vragen, of liever u verzoeken, zonder eenigen acht te ſlaan op 't geen de wereld denkt, uwe eigene harten te vragen: wat is wenſchelyker, zo ten aanzien van de inwendige aandoeningen der ziel, als met opzigt tot den eerbied, dien gy aan u zelven, aan uwe Vrienden, aan uwe Sexe, aan orde, aan zedelyke regtheid en eere ſchuldig zyt, de zuivere en nimmer vervalſchte genegenheid van een' Man, die door geene onmatigheid nog ongebonden' levenswyze zyn grondbeginſelen bedorven, zyn geſtel verzwakt, zig zelven ten ſlaaf van lust gemaakt, nogte zig ooit zo laag vernederd heeft, om, met de vuigſten en veragtelykſten van zyn geſlacht, de gehuurde liefkoozingen eener ligtekooi te deelen; die nooit iets heeft toegebragt, om de ſnoodheid in derzelver onbeſchaamdheid te ſterken, de ondeugd te verharden, en de te rugkeering van een ſchandelyk en rampzalig leven hopeloos te maken; die der ſchoonheid nimmer ſtrikken ſpande, nog de onnozelheid, die op hem betrouwde, verried; geen ongelukkig ſchepſel, op hem verſlingerd, aan behoefte en wanhoop overgaf; geene Vrouwe in haren goeden naam krenkte; den vrede van een huisgezin nooit ſtoorde; nog de wetten van zyn Vaderland en het verbod van zynen God dorst tarten —

Digitized by Google

wat zeg ik, is wenſchelyker, de genegenheid van zulk een Man, of die van eenen, die zig waarſchynlyk aan dit alles zo niet geheellyk, ten minſten gedeeltelyk heeft ſchuldig gemaakt, en U thans niets anders dan de van een gereten overblyffelen van zyne gezondheid, en een bedorven hart heeft aan te bieden? enz. ".

De Redenaar gaat hier op in de vyfde *Redenvoering* voort, met aan te wyzen, welke ſoort van verkeering en gezelſchap, en in de volgenden, welke gaven en hoedanigheden best geſchikt zyn, om de beminlyke Sexe voor zulke ſtrikken, zo zy dezelven mogt ontmoeten, te behoeden; elke neiging, die haar onverhoeds in dezelven mogte leiden, voor te komen; alle hare deugdzame voornemens te ſterken, en eene onuitputbare bron van duurzaam, redenmatig en gezuiverd vermaak te openen.

Vriendſchap, in den verheven zin, ſtaat hier in voor aan: Want „ zo 'er een weg is, zegt hy, tot uitmuntendheid zo wel als tot gelukzaligheid, korter dan een andere, 't moet zekerlyk deze zyn, naast dien van de Vriendſchap met den Vader van 't Heel-al ". Jammer alleen dat dezelve zo zelden gevonden wordt! Vermids „ eene mengeling van zielen zo bekoorlyk, zo gelukzalig, doorgaans, of liever altyd, het gewrogt is eener vroege vooringenomenheid, gevallige verkeering, geheime meê gevoeligheid, onverklaarbare aantrekking, of, met één woord, van een ſamenloop van alzulke oorzaken, die door geene voorzigtigheid nog overleg kunnen vereenigd worden ".

In de keuze van gewoon Gezelſchap, wenscht hy dat de jonge Juffers zig niet enkelyk mogen bepalen tot dat van zulken, die haar in jaren gelyk zyn; maar pryst haar in 't byzonder aan de verkeering met luiden van ryper Ouderdom en een bezadigden geest, die kennis en ondervinding met beſcheidenheid paren, en welker Godsdienſtigheid van den vrolykſten en liefderykſten aart is. „ Zy, die de jeugd door hunne ſtrafheid zoeken bang te maken, zyn, volgens hem, onkundig van de menſchelyke Natuur. Vriendlyk was, en vriendelyk zal altyd 't gelaat der ware Godsvrugt blyven. 't Is de bygeloovigheid, geen rechtſchapen yver, welke de levendigheid en vrolyken inborst der jeugd niet kan dulden ". — Blyhartigheid is het natuurlykst gevolg van wezenlyke goedheid, en niets brengt meer toe om deze laatſte beminlyk in de oogen van anderen te maken. „ Nooit is wysheid meer aanlokkelyk, dan wanneer zy zoetelyk lacht ".

Op de keuze van Gezelſchap volgt de wyze, naar welke het dien-

Digitized by Google

diende ingerigt te worden. Zyne aanmerkingen over dit ſtuk verdienen ernſtige aandacht; maar boven al 't geen hy, in de volgende zesde *Redenvoering*, welke van de huislyke bekwaamheden en gaven, die tot ſieraad dienen, handelt, over de vereischten in eene goede Huis-moeder voordraagt. Onder de gaven van ſieraad, merkt de beminlyke Zedeſchryver het danſen aan als eene „ verlustiging, die met mate en voorzigtigheid genomen, zekerlyk zeer veel doet ter bevordering van gezondheid, vrolykheid, gezelligheid en vriendelyke neigingen tuſschen beide Sexen, en ter zelfder tyd die losſe en bevallige houdinge aan het lighaam geeft, welke van alle aanwezenden met gevoelig vermaak beſchouwd wordt", en waar in hy geene grooter ongevoeglykheid beſpeurt, dan in 't leiden van de ſtem door de aangenaamſte toonen, wanneer men zingt. Hy keurt echter niet goed, dat eene jonge Juffer in openbare Asſembleen dikwils danſe, als waar door, zonder eene buitengewone behoedzaamheid, die beminlyke maagdelyke bloôheid, te voren zo breedvoerig aangedrongen, allengs moet afſlyten. De overmatige drift tot kaartſpelen, die thans in byna alle gezelſchappen de overhand heeft, ontmoet by hem geenszins die zelfde inſchikkelykheid. Dan 't geen hy des aangaande, en verders over 't ſierlyk Naalde-werk, het Teekenen, de Muſyk, maar inzonderheid over de beſchavinge des Verſtands, in de laatſte *Redenvoering* van dit Deel, te berde brengt, wenſchen wy dat van onze Nederlandſche Juffersſchap met de uiterſte oplettendheid moge gelezen, overdagt en betracht worden. Wy zyn reeds te breedvoerig geweest; en ſluiten met de betuiging van de beroemde Engelſche *Reviewers*: —— Gelukkig de Moeders die den ſmaak en de Zeden harer Dochters, naar deze leſſen, vormen; driewerf gelukkig de Dochters, die met zulke Moeders gezegend zyn!

Uitgelezene Mengelingen, of kort begrip der Zedekundige, Burgerlyke, Staatkundige en natuurlyke Historie der Noorderlanden. Door den Heer R. DE SURGY. *Uit het Fransch vertaald, Iſte Deel. Te Rotterdam, by* H. Beman. *Behalven de Voorreden, de algemeene Inleiding, en den Bladwyzer* 163 *bladz. in groot octavo.*

HEt ontbreekt ons, gelyk de Heer DE SURGY wel aanmerkt, aan geene Reizen, Beſchryvingen van Lan-

Digitized by Google

den en Volkeren of Verhaalen van Reizigeren; maar een voldoenend uittrekzel uit alle deeze werken is nog te maaken: dit waarlyk pryswaardig oogmerk tragt hy in het Werkje, welks eerſte Deel wy hier aankondigen, te volvoeren, door uit de beste berigten het beste te ontleenen: „ het moet, gelyk hy ſpreekt, een beredeneerd uittrekzel weezen van de natuurlyke, zedelyke, burgerlyke en ſtaatkundige Historie der landen, tot de welke wy geene regtſtreekſche betrekking hebben, of die zo verre afgelegen zyn, dat men wegens dezelve niets als onzekere, niet genoeg bepaalde of allerwegen verſpreide kundigheden heeft. —— Der weetgierigheid behulpzaam te zyn, den geest te verlustigen, en op eene aangenaame wyze door eene verzameling van uitgekipte zaaken, en vermaaklyke navorſchingen bezig te houden", is zyn doelwit. De Nederduitſche Vertaalder heeft, om 't zelve beter te beſchieten, volgens 't berigt voor aan geplaatst, de grenſen van zyn gebied als Vertaalder overſchreden, en in 't zelve zodanige veranderingen en ſchikkingen gemaakt, als hy oordeelde, dat ter volmaakinge van den arbeid zyns Schryvers konden ſtrekken.

Dit eerſte Deel behelst eene *Algemeene Inleiding of voorafgaande kundigheden wegens den Aardkloot, deszelfs Verdeeling, en Afmeting*, ſtrekkende om den onkundigen Leezer niet verlegen te laaten met eenige aardrykskundige kunstwoorden, die hier en daar, in een Werk van deezen aart, moeten voorkomen.

De beſchryving van ieder lugtſtreek: want de Heer DE SURGY neemt de gewoone verdeeling der wereld in vyf lugtſtreeken tot zyn rigtſnoer, begint hy met eene korte Inleiding. Die, welke hy geplaatst heeft voor de Beſchryving der *Noorderlanden*, zullen wy, als zeer kort zynde, geheel overneemen, ze luidt in deezer voege.

„ De verdeeling van 't beſtek, dat wy ons voorgeſteld hebben te volgen, verplicht ons te beginnen met eene Luchtſtreek, die gansch niet aanlokkende is. Een zo ongevallig begin zou zonder twyfel niet nalaten een ongunſtig denkbeeld van onzen arbeid te geven, indien wy zeer breed uitweideden over gewesten, welke voor een' ieder, die 'er niet geboren is, zo vreeslyk zyn.

„ Op dat wy ons derhalven de goedgunſtigheid onzer Lezeren bezorgen, willen wy hen zonder uitſtel verwittigen, dat wy ons zo weinig mogelyk met deze gure Landſtreken zullen ophouden, en alleenlyk voor zo verre eene nauwkeurige naarkoming onzer beloften het zal vorderen. Zy zullen dus

Digitized by Google

dus in deeze onaangename gewesten niet langer vertoeven, dan noodig zyn zal, om hun onder 't oog te brengen, al 't geen 'er hunne opmerking verdient. Daarenboven zullen wy hunne aandagt met eene genoegzame omzigtigheid en voortvarendheid tragten levendig te houden, om onze verhalen niet, in de eigenschappen dezer bevrozene gewesten, te doen deelen.

Van de koude Noorder Luchtstreek.

„ Deze Luchtstreek is die gordel, of dat gedeelte des Aardkloots, 't welk tusschen den Poolkring en de Noordpool besloten legt. Zy begint op 66½ graad breedte, en eindigt op negentig graden.

„ Men vind in deze Luchtstreek voor eerst de Noorderlanden (*Terræ Arcticæ*) die hunnen naam ontleenen van de nabuurschap der Noordpool; zodanig als

„ Spitsbergen.
„ Jan Maijen eiland.
„ Groenland.
„ Ysland.
„ Nova Zembla.

„ De overige Landen in de Noorder Luchtstreek zyn
„ Lapland.
„ Samojede.
„ En een gedeelte van Siberien",

In dit eerste deel ontmoeten wy de beschryving der gemelde *Noorderlanden*, tot de drie laatstgenoemde toe. Om nu onze Leezers te doen zien, hoe de Heer DE SURGY en zyn Vertaalder aan dit van hun gemaakte ontwerp beantwoordden, zullen wy hier plaatsen, 't geen zy van *Spitsbergen* melden (*a*).

„ Het blykt uit het verhaal van alle reizigeren, dat dit land een eiland is, 't welk zich uitstrekt van den 76sten graad breedte tot den 80sten (*b*): 't geen 60 duitsche mylen uitmaakt".

„ De

(*a*) „ De beschryving die wy hier geven is getrokken uit het dagverhaal van FREDRIK MARTENS, eenen Hamburger, die, op 't verzoek van de Koninglyke Maatschappy te Londen, de reis naar Spitsbergen ondernam. Zyne waarnemingen schynen met veel zorgvuldigheid genomen te zyn. Zie *le Recueil des Voyages au Nord par* BERNARD, *Amst.* 1715. *Tom.* 2 *p.* 12. *Recueil de Debrys, Indiæ Orientalis Pars* 2. *in Fol. Francofurti* 1619. *p.* 47".

(*b*) HUBNER'S *Geographie.*

Digitized by Google

„ De naam van Spitsbergen meent men, dat uit hoofde van de ſpitſe bergen, die 'er gevonden worden, gegeven zy.

„ De onmatige koude van dit Eiland maakt het volſtrekt onbewoond. Het is vervuld met bergen, geheel met ys en ſneeuw bedekt, en dezelve zyn zo hoog, dat men ze 12 myl en ver in zee gewaar word. Wanneer het donker weêr is, verbergen derzelver kruinen zich in de wolken. Eenige zyn van onder tot boven uit een' enkelden ſteen gevormd, en vertoonen zich als vervallene muuren. Deze ſteen is gelyk het marmer, met aderen van verſcheide kleuren doorweven, en geeft, by wyze van uitwaſeming, een vocht, dat de ſneeuw rood maakt. Tuſſchen deze natuurlyke bergen verheffen zich andere van ys, zo hoog als de eerſte. De ſneeuw, die alle deze bergen bedekt, geeft een zo ſterk licht als dat der zon in helder weêr. De blauwe kleur dezer yshoogtens, doormengd met een vuurig rood, dat van den voet der natuurlyke bergen voortkomt; de glans der ſneeuw; de klooven der Rotſen, die aan dit wit eene ſchaduw geven, dit alles te ſamen maakt eene alleraangenaamſte vertooning voor 't gezicht (*a*).

„ Dit Land is het koudſte des weerelds: de lyken verteeren 'er niet ligt. Een lichaam, dat 'er tien jaren te voren begraven was, zo als een kruis, dat men op 't graf gezet had, aantoonde, wierd nog zeer gaaf bevonden: 'er was geene de minſte verandering in de gedaante, noch zelfs niet in de kleederen te zien.

„ In 't jaar 1633 lieten de Hollanders op dit eiland, zeven van hun volk om kundſchap van 't land en van de voordeelen, die men van 't zelve zou kunnen trekken, te neemen. Deze menſchen, die 'er den winter zeer wel hadden doorgebragt, werden in 1634 door zeven anderen, die 'er alle ſtierven, opgevolgt. Ten einde van 20 jaar vond men hunne ligchamen nog zeer versch (*b*). De zomer is 'er zeer kort. Geduu-

(*a*) „ Een Spaansch Edelman, een geleerd en weetgierig Natuurkundige, genaamd LEONIN, eene reis naar Spitsbergen, op order van den Groot-Kanſelier van Denemarken, in wiens dienſt hy was, gedaan hebbende, geeft 'er eene andere beſchryving van. Men vindt dezelve in BUFFON'S *Histoire Naturelle* tom. 2. de l'*Edit. in* 12. *p.* 93. Dit verſchil komt waarſchynlyk daar uit voort, dat de Spanjaard in Reevelds Baai zal aangeland zyn, van dewelke MARTENS ſpreekt, en dit land het allerlangſte van Spitsbergen, of veel eer eene Leigroeve noemd, welker kanten de aanlanding zeer moeijelyk maaken".

(*b*) „ Zie de Hiſtoriſche Atlas van BLAAU".

Digitized by Google

duurende 3 maanden ziet men 'er geen ander onderſcheid tuſſchen nacht of dag (*a*) als dat het zonnelicht 's nachts naar eenen helderen maaneſchyn gelykt, en dat men de zon zo gemaklyk als de maan kan zien. Als dan ziet men boven den gezichteinder nooit meer dan de helft of iets meer van de maanſchyf (*b*). Gedurende drie andere maanden, vertoonde zich de zon in 't geheel niet (*c*). Als dan ſchynt de maan vol te zyn en dezelve blyft verſcheide dagen boven den gezichteinder. Ydere 24 uuren is 'er een ſchemerlicht voor eenen zekeren tyd, en 't zelve word terſtond opgevolgt door 't noorderlicht, waar van wy in de verhandeling van Groenland eene beſchryving zullen geven.

„ Niettegenſtaande de zon geduurende 3 maanden in deeze landſtreek aanwezig blyft; voelt men 'er echter de warmte maar voor eenen zeer korten tyd. In 't laatst van Mey heeft dezelve nog zo weinig kracht, dat de koude 'er de tranen uit de oogen haald. Men heeft 'er den 13den Juny langs de kusten en aan den mond der baijen zulk dik ys gezien, dat de Schepen 'er niet konden inloopen; de ſneeuw zelfs was nog zo weinig geſmolten, dat de Rendieren, (een ſoort van Herten alleen in de noordlykſte landen te vinden (*d*),) niet konden grazen en dood mager waren. Volgens Martens gebeurt het ſomtyds, wanneer de lucht betrokken is, dat het in deze drie zomermaanden ſneeuwt en vriest. Hy verhaalt dat den 24ſten July de warmte der zon zo ſterk was, dat de teer tuſſchen de gangboorden van zyn ſchip, aan de zyde, die voor den wind beſchut was wegſmolt; en dat daar

(*a*) „ Onze Reiziger merkt aan, dat ſedert den 3den Mei de zon gedurig boven den gezichteinder bleef, tot den 2den Auguſtus, wanneer hy dezelve voor de eerſte reis zag ondergaan".

(*b*) „ Men kan de reden daar van zien in *Varenius Geographia generalis*, lib. 2. p. 359 Edit. Canterb. 1681".

(*c*) „ Engelſchen, die 'er den winter doorbragten in 1634, verhalen dat de zon 'er den 20ſten October onderging, en niet voor den 24ſten February 1635 weder te voorſchyn kwam. Zorgdrager bevestigt dit in zyne Groenlandſche Viſchery, en ſpreekt insgelyks van eene nacht van vier maanden zo wel als van eene dag van gelyke lengte: Wyders vind men nog eene groote meenigte van Overſchryvers, die 't zelfde zeggen; doch hun gezag kan dat van Martens niet opwegen, die niet een ander gevolgt, maar zelfs waargenomen heeft".

(*d*) „ Zie in de afdeeling van Lapland eene beſchryving van dezelve".

Digitized by Google

daar en tegen de lucht 's anderen daags betrokken, en de koude zeer groot was.

„ Men kan zich nochtans van den zomer, die men 'er heeft, een denkbeeld maaken uit den korten tyd, welke de planten noodig hebben, om 'er tot volwasſenheid te komen. In de maand Juny zag onze Reiziger nog geen groen, en in de maand July zegt hy, veele kruiden en bloemen te hebben gezien, welker zaad reeds ryp was.

„ 't Is op de kusten van Spitsbergen, dat men op de Walvisvangst gaat, en de grootſte vangt. De Schepen komen 'er gemeenlyk in 't begin van Juny, en vertrekken half Augustus.

„ Men vind op dit eiland noch beken, noch bronnen van zoet water. 't Eenige dat men 'er bekomen kan, krygt men van geſmoltene ſneeuw, en ys.

„ Na een denkbeeld van deze gure landſtreek gegeeven te hebben, gaan wy over tot de beſchryving der planten; en dieren, welke 'er gevonden worden.

„ De planten welke men met verwondering onder zulk eene gure lucht ziet groeijen, beſtaan in een ſoort van Aloë, Huislook, Renonkels &c. (*a*) Onder tien of twaalf ſoorten, die onze Waarnemer beſchryft, is 'er geene, die iets zonderlings opleverd, uitgenomen het Klipkruid.

„ Het is van dezelfde ſoort, als 't geen de Hollanders *Wier* noemen, en in 't Latyn den naam van *Fucus* (*b*) voert. Deze plant heeft een ronde en vezelagtige wortel, welke tuſſchen de rotſen groeit: hare ſteng is meer dan 6 voet lang, dezelve is geel, breed, en plat gelyk een blad: men ziet 'er verſcheide bladen uitſpruiten zo breed als de ſteng, en die zo veele nieuwe takken ſchynen te wezen; deze bladen zyn geel, 6 voet lang, en gelyken naar de tong van een mensch. Boven aan de ſteng zyn lange en ſmalle blaadjes, zo geel en doorſchynend als Walvischlym. Mogelyk zyn deze blaadjes de bloemen dezer plant. Digt aan dezelven groeijen andere, die langwerpig rond en hol zyn, dezelve gelyken naar opgezwollene blaasjes, en zyn omringd van kleinder, en zeer geſlotene blaadjes. Binnen deze dus opgezwollene blaadjes, is niets als lucht, die eenig geluid maakt, wanneer men de zogenaamde blaasjes tuſſchen de vingers ſamen drukt.

„ Het

(*a*) „ Zie 't reeds aangehaalde *Recueil des Voyages au Nord*. p. 63.

(*b*) „ 't Oorſpronglyk Hoogduitsch heeft KLISSKRAUT. Het ſchynt de *Fucus*, genaamd *Raudrier de Neptune*, te wezen".

„ Deze Plant is onder het getal der beſchrevenen door den Heer LINNÆUS, in zyne *Flora Lapponica*, pag. 348 *& ſeq.*"

Digitized by Google

„ Het gemeen gevoelen der matrooſen is, dat het zaad dezer plant de zeeſlakken voortbrengt; maar het is waarſchynlyk, gelyk onze reiziger aanmerkt, dat deze ſlakken voortkomen uit eijeren, op de bladen dezer plant gelegt, gelyk men in onze landſtreeken de Rupſen ziet op de bladen der boomen, en dezelve de gedaante van beursjes of blaasjes geven. Wanneer de wind aan 't Oosten of aan 't Noorden is, is deze plant altoos ſtyf en droog: maar wanneer 'er een Weste of Zuide wind heerscht, word zy vochtig, en weekachtig.

„ Laat de ſtrenge koude deezer landſtreek maar weinige planten groeijen, het is geenſins 't zelfde met de dieren, waar van men 'er alle ſoorten ziet.

„ In alle de beſchryvingen die wy van dezelve geven, zullen wy ze altoos in 6 Klaſſen ſchikken; in land- en watervogels; in viervoetige land- en tweeſlachtige dieren; in tweeſlachtige, wien een ſoort van vinnen tot pooten verſtrekken; in visſchen, en kruipend gedierte, en in land- en zee- Inſecten ".

Volgens deeze afdeeling vinden wy hier eene beſchryving, van den *Sneuwvogel*, *Tsvogel*, den *Raadsheer*, de *Lomme*, *Kutke-Gaap*, den *Burgemeester*, den *Strontjager*, den *Pappegaay Duiker*, den *Kirrmeuw*, de *Mallemucke*, den *Vos*, den *Witten Beer*, en ten opzigte van 't laatstgemelde dier laat de Schryver zich in deezer voege hooren. „ Deze dieren zyn tweeſlachtig of van beiderley leven. Volgens het verhaal van alle Reizigeren ſchynen zy eene byzondere ſoort uit te maaken, welke zo wel in 't water als op 't land leeft. Ze zyn niet minder bedreven in het duiken om visch te vangen, dan om een graf op te graven, en zich aan de lyken te vergasten. Ze hebben eene gansch andere gedaante als onze Beeren; hun kop is langwerpiger, naar dien van eenen hond gelykende, en de hals is tamelyk uitgerekt: zy zyn vlugger en onbedwongener dan de andere Beeren, en ook veel grooter. Eenige zyn zelfs 8 voet lang. Zy blaffen gelyk honden, die ſchor zyn. Hun hair is lang, en zo zacht als wol; hun ſnuit en de klauwen, waar mede hunne pooten gewapend zyn, zyn zwart: het vet hunner pooten geſmolten zynde is een goed zweetmiddel, en een uitſtekend hulpmiddel tegen de lenden-pynen, dat van de andere deelen van hun lighaam is gelyk ſmeer, en word, na dat men het geſmolten heeft, zo vloeibaar als oly, ook gebruikt men het in de lamp. Het vleesch deezer Beeren is vet en blank gelyk ſchapenvleesch,

Digitized by Google

vleesch, maar vry slecht van smaak. Deze dieren, zegt MARTENS, hebben zulken harden kop, dat zy niet eens duizelig worden van slagen, welke eenen os geveld zouden hebben. Zy zwemmen en duiken zeer goed, en ruiken op een veel grooter afstand dan zy zien kunnen. Hunne tanden gebrand, en tot poeder gewreven, zyn een goed middel om aan het bloed zyne vloeibaarheid weder te geven. De jongste houden zich by de ouden, en verdedigen malkanderen zo getrouw, dat zy zich eer' laaten dood slaan, dan dat zy elkanderen verlaaten. Zy leven van vogelen, en derzelver eijeren, doode Walvisschen, en allerhande soorten van dieren, zelfs van hunne eige soort. Zo ras de driemaandige nacht begint, verdwynen de Beeren, en komen niet weder voor dat de zon boven de kim ryst (*q*) Zy durven ook menschen aanvallen, en verscheuren de geenen, die zy vermeesteren kunnen. Deze dieren schynen op 't menschenvleesch verlekkerd te zyn, en graven een lyk op, zo zy 'er een ruiken. De Heer ERICH PONTOPPIDAN, Bischop van Bergen, zegt, dat de zwangere vrouwen byzonderlyk van derzelver smaak zyn, dat zy ze al ruikende of door instinct ontdekken; en dat zy alles in 't werk stellen, wat hun mogelyk zy, om 'er de vrugt uit te haalen, welke een zeer lekker brokje voor hun is, voor al zo het eene manlyk vrugt bevonden word (*r*).

(*q*) „ Verschelde Schryvers zyn van gevoelen, dat dit dier zynen tyd al slapende doorbrengt. Het is zeker dat men nooit ontdekt heeft, dat hy eenen winter-voorraad opdeed.

„ ÆLIANUS en PLINIUS zeggen, dat een Beer veertig dagen leeft door enkel aan zyn' rechter poot te zuigen.

„ ARISTOTELES en PLINIUS verhalen, dat de Beer, ter wereld komende, niet grooter is, dan een muis, en dat hy geduurende zyn ganssche leven groeit. De kleinheid zyner oogen schynt dit gevoelen te begunstigen, 't welk ook dat van den Heere PERRAULT is. Men moet aanmerken, zegt hy, dat in alle de dieren, zo dra zy eene zichtbaare gedaante verkrygen, de oogen zo groot zyn naar evenredigheid van 't overige van 't lichaam, dat yder oog 't overige van den kop in grootte ver overtreft, even gelyk de kop veel grooter is dan 't overige van 't lichaam. Men kan dus uit de kleinheid van de oogen der Beeren oordeelen, hoe klein zyn ganssche lichaam by zyne geboorte waar; of men zou moeten onderstellen eene ongehoorde zaak, namenlyk, dat hunne oogen niet in evenredigheid van 't lighaam, gelyk by de overige dieren, gegroeit waren. *Memoires pour servir a l'Hist. Nat. des Anim. par M.* PERRAULT, *grand in folio p.* 34 & 39 ".

Digitized by Google

(*r*). Een ander Reiziger, (*s*) die te Nova Zembla overwinterde, geeft ſchrikkelyke voorbeelden van de wreedheid der Beeren: 3 matrooſen van zyn Scheepsvolk werden door deeze dieren verſcheurd: ſomtyds kwamen zy de Hollanders aantasten tot binnen hun ſcheepsboord, of in de hut welke zy hadden opgeſlagen, om 'er den winter door te brengen: de kraght van dit dier is zo groot, dat men hem een Stier, of Koe met de voorpooten heeft zien weghalen, terwyl hy op de achterſte heen liep (*t*)".

Hier op volgt de *Zee-rob*, de *Walrus*, de *Walvisch*, de *Zaagvisch*, de *Eenhoorn-visch*, de *Zee-kever* en *Zee-tregter*. Dan het bygebragte is genoeg om onzen Leezer den aart en ſchikking van dit Werk te doen kennen.

(*r*) „ Deze laatſte waarneeming is vry zonderling: dezelve zoude eenige opmerking verdienen, indien deze Schryver zyne verhalen niet zo ongelooflyk gemaakt had, door de verdere blyken van voorzigtigheid, die hy den Beeren toeſchryft; als daar is de eigenſchap van zich van des jagers ſnaphaan meester te maken, en denzelven met veel behendigheid tegen zyne vervolgers af te ſchieten: wyders het voorbehoedzel van eenen groote ſteen tuſſchen zyne pooten te nemen, wanneer hy gekwetst is, en zich daar mede in het water te werpen, om de jagers van zyne huid te verſteken. Zie het 4de Deel der *Voyages Modernes*. p. 315, 316".

(*s*) „ *Barents*, een Hollander. Wy zullen in de verhandeling van Nova Zembla eene beſchryving geven van den kommerlyken toeſtand, waar in hy zich bevond".

(*t*) „ *De Bruins* reis naar Moscovien. *Olaus Magnus*, Aartsbiſchop van Upſal in Zweden. *Hiſt. de Gent. Septent. Lib.* XVIII. *cap.* 26".

Elementa Phyſiologiæ Corporis Humani. Auctore ALBERTO v. HALLER. Domino in Goumoens le jux, & Feudi in Eclagnens. Præſide Societatis Reg. Scient. Goetting. &c. &c. Tomus ſeptimus. Inteſtina. Chylus. Urina. Semen. Muliebria. Lugduni Batavorum. Apud *Cornelium Haak.* 1765.

Beginzelen van de Natuurkunde des Menſchelyken Lichaams. Door A. v. HALLER. *Zevende ſtuk. De Darmen, de Chyl, de Pis. Het manlyk Zaad. Het byzondere der vrouwen. In groot Quarto, het eerſte Deel* 576 *bladz. Het tweede, welk de Vrouwlyke deelen enz. vervat*, 201 *bladz.*

WY kunnen van dit uitmuntend en nuttig Werk den Heeren VAN HALLER, of wel van dit zevende ſtuk, welk

welk wy nu voor ons hebben, geen kort begrip geeven, om dat het een te veel aan het ander hangt, en het Werk als een ſamenſtelzel geſchreeven en uitgewerkt is. Die het Latyn verſtaan, en zich op de Geneeskunde toeleggende, de Natuurkunde van het menſchelyk lichaam oordeelen te moeten kennen, leezen het geheel, of behooren het geheel te leezen; vermids 'er dit deel der Geneeskunde uitvoeriger en naauwkeuriger in verhandeld word, dan tot nog toe in eenig Werk is gedaan. Alhoewel de Schryver zyn Werk, zedigly k, *Beginzelen* genoemd heeft, word het van veel kundige lieden aangemerkt als een *Phyſiologiſche Bibliotheek*, om dat men 'er in 't kort alles in vindt, wat, tot heden toe, over de *Phyſiologie* geſchreeven is, gepaard met eige onderzoek en het oordeel van den Schryver Wy zullen echter om 't werk eenigzins meer te doen kennen, en om onze Vaderlandſche Leezers eenig vermaak te geeven, 'er iet uit voorhouden; en hier toe verkiezen het gene aangaande de Wormswyze beweging der Darmen (*) gezegd wordt.

Om dit ſtuk in behoorlyke klaarheid en ontwyfelbaar vast te ſtellen, legt de Heer HALLER tot een grondſlag de *Beweegvaardige natuur der Darmen* (†). Deeze bewyst Hy door Proeven op de Darmen van allerhande Dieren genomen. Een Darm met eenig ſcherp middel van buiten aangeraakt trekt zich in, en wel zo als of hy met een band ware toegebonden, en zonder dat eenige holte overblyve. Het zelfde geſchiedt als de Darmen van binnen, door een ſcheikundig vergif, eenige harde aanraaking of door Wormen enz. getergd worden. En deeze eigenſchap van ſamentrekking duurt zelfs eenige uuren na den dood, zo lang tot dat het vet geheel geſtold is. Ja de Darmen reeds uit het lichaam genomen zynde trekken zich nog ſamen, als ze met een ſpeld geprikt worden, en zelfs afgeſneden ſtukken van het Gedarmte. In doode lichaamen worden ook dikwils zodanige ſamentrekkingen van een groot gedeelte van de Darmbuis gevonden, welken men niet kan twyfelen lang voor den dood geſchied te wezen, als men boven dezelven veel lugt of vuiligheid opgehoopt ziet. Hier uit mag met regt beſlooten worden, dat in de Darmen van leevende Dieren een geſtadige neiging is tot ſamentrekking, welke het voedzel of de lugt, de zelven uitzettende, tegenſtaat.

Dit beweezen hebbende, gaat de Schryver over tot de Worms-

(*) *Motus periſtalticus Inteſtinorum.* (†) *Inteſtinorum natura irritabilis.*

Digitized by Google

Wormswyze beweging, waar door groote gedeelten der Darmen bewogen worden. Men heeft ontkend dat dezelve natuurlyk is, en gezegd dat ze niet blykt, de buik van een levend dier door een hoorne venſtertje beſchouwd zynde (a); anderen hebben gezegd, dat men ze in geopende Dieren niet ziet dan op het oogenblik des doods, en zich dan als een ſtuipagtige beweging, uit de benaauwdheid des doods ontſtaande, voordoet. Deeze mannen hebben, naar 't oordeel van den Heer HALLER, , dit ſtuk niet dikwils genoeg beſchouwd, zy hebben by hunne beſchouwing een tyd van rust in deeze beweging aangetroffen, en hier uit beſlooten dat 'er noit een tyd van beweging ware; wyl 'er geen geſlacht van Dieren bekend is, waar in deeze beweging niet ter bekwaame tyd is gezien'. En hier vindt men eene optelling van Dieren in welken dezelve gezien is; en vervolgens eene menigte getuigenisſen van Schryvers die dezelven in menſchen gezien hebben, en zeer dikwils in Dieren, waar by de Schryver zyn eige getuigenisſe van bevindinge voegt; en wel dit byzondere. „ Ik hebbe ", zegt Hy, „ zeer duidlyk gezien, in leevende Dieren, dat het Gedarmte ſomtyds in rust is, of zich inderdaad zeer langzaam beweegt, en van zelfs van beweging overgaat tot rust, ook dat het bezwaarlyk tot beweging opgewekt wordt. Doorgaans bevind Ik echter, dat het Gedarmte van een levend Dier kruipt en omgewenteld wordt. En niet zelden ziet men het van rust wederom tot beweging overgaan. En het is niet nodig dat men de lugt toegang geeve om de beweging van het Gedarmte te doen opgewekt worden. Want ik zie dezelfde kruiping, al zyn de Darmen wel gedekt, ja door het Buikvlies, nog geheel zynde, althans door het Net, of door de geopende borst, als alle de bekleedzelen van den buik en ook het Middenrif nog geheel zyn ".

Hier op volgt nu eene nadere beſchryving van deeze Wormswyze beweging. „ Men wordt dezelve gewaar als men een levend dier, of dat nog maar kort dood is geweest opent, doch ze is moeilyk te beſchryven en zelfs waar te neemen, om dat 'er zo veel ſtrydige bewegingen in gezien worden. Men ziet het geheel Gedarmte kruipen, en op verſcheide wyzen getrokken en te mets ſamengetrokken, en ook wederom verſlapt worden; beurtlings verhard, dan naar de regter dan naar de linker zyde gekeerd, en naar om hoog met

(a) Zie de *Vaderl. Letteroefen.* IIIde Deel 2de Stuk. bladz. 351. Alwaar eene beſchryving van dit hoorne venſtertje gegeeven is.

Digitized by Google

met de ingehoude ſtoffe, dan wederom naar beneden gevoerd, en de Darmen korter en ook wederom uitgeſtrekt worden, naar voren uitkoomen, en naar achteren wederom ſchuilgaan, en zich krulsgewyze omſlingeren. De ſaamgetrokke punten zyn verſchillende en onbeſtendig, zo dat een deel 't welk in rust geweest is nu beweegd wordt, 't welk ſamengetrokken was nu verſlapt wordt, en dan knoopen gemaakt worden van de opgehoopte drekſtoffen, welken door de ſamentrekkingen tegengehouden worden; welke knoopen wederom verdwynen, als de ſamengetrokke deelen, welken den knoop onderſchepten, nader tot malkander gebragt worden.

„ Men ziet de beiderleie vezelen baarblyklyk werken, zodat nu de langwerpige het Gedarmte verkorten, dan de dwerſe het zelve vernaauwen en ſamentrekken. Ook werken wel de beiderleie vezelen te gelyk, zo dat het Gedarmte te gelyk korter en naauwer wordt. Als deeze vezelen werken worden ze zichtbaarder en onderſcheiden. Het Gedarmte laat zich doorgaans naar de ſamengetrokke plaatſe optrekken, en wordt korter, en zendt zyne ingehoude ſtoffe derwaards, naar boven en naar beneden. Het ſaamgetrokke deel haalt de hoeken van den Darm naar zich, verwydt dezelven en maakt ze kort. Het deel beneden de ſamentrekking wordt uitgezet, wordt wyder en langer.

„ Lugt of drekſtoffen verzamelen de Darmen tuſchen twee ſamentrekkingen, dus zwellen ze, en kort hier op verdwynen de uitgezette ringen, en de lugt ontſnapt. Somtyds is de ſamentrekking ſterker, en dryft de drekſtoffe, of de lugt te rug, zo dat de ingeſloote lugt geene opening vindt om te ontkoomen, en de drekſtoffen, na den dood, tuſchen een ſaamgetrokken ring van weerzyden opgehouden wordt ".

Deeze Wormswyze beweging noemt de Schryver de *Speelende*, en aangaande alles wat Hy hier van gezegd heeft, beroept Hy zich op zyn eige Proeven, genoegzaam alleen, eenige weinigen van anderen uitgezonderd. Vervolgens beſchryft Hy de *waare Wormswyze beweging welke naar beneden voert.*

„ In deeze ſchynbaare verwerring, gelyk in het geheele ſamenſtel der wereldlyke dingen, blykt echter een zeer goede orde, en het verwerde, welk 'er ſchynt ondergemengd te weezen, ſtrekt ten nutte van het Dier. Te weeten, de beweging, welke de ſpyzen naar beneden van de Maag tot het uiteinde van het Gedarmte moet voeren, heeft dermaate de overhand, dat ze deezen weg naauwkeurig, ſchoon wat traag, volge, al ſchynt een ſtrydige beweging hier tegen gekant te zyn. Dit

is

Digitized by Google

is zo bekend, dat het naauwlyks behoeft verklaard te worden". Hier worden eenige Voornaame Mannen aangehaald, welken dit in Dieren en eindelyk ook in den mensch gezien hebben.

„ Door deeze beweging worden de ſpyzen naar beneden gedreeven, en de drekſtoffen door het uiteinde van het Gedarmte uitgeworpen, tot dat het zelve geheel ledig zy. En zo wordt ook 't gene in de Darmen onthouden wordt, als dezelven door eene wonde afgeſneeden of geopend zyn, uitgedreeven. Althans worden de ſpyzen opgehoopt ter plaatſe waar een beletzel is, 't welk zy niet kunnen te boven koomen, gelyk waar een Darm door een band is toegebonden, by den Endeldarm, als deeze door een toeval geſlooten is, of door langwyligheid van den ſlaap, gelyk in de Beeren. Zo wordt ook de lugt opgehouden, als 'er ergens eenige ſluiting is. En deeze Wormswyze beweging heeft plaats door het geheele Gedarmte, in den Twaalfvingerigen, den Nugteren, den Omgewonden, en ook zelfs in de dikke Darmen. En het Gedarmte wordt geheel ſamengetrokken, niet alleen tot een derde gedeelte, maar zo dat 'er geene holligheid overblyve".

De tyd in welken de ſpyze het Gedarmte doorgaat en uitgeworpen wordt, is niet gemaklyk te bepaalen, zegt de Heer HALLER. Een gezond mensch ontlast zich doorgaans alle dagen 's morgens als hy opſtaat; zo dat men mag ſtellen, dat, binnen twintig uuren, zo veel drekſtoffen in den regten Darm vergaderd worden, als genoeg is om ter ontlasting aan te dringen; en byna daaglyks evenveel: gelyk uit de loozing van ſommige doorgeſlikte en onverteerde dingen heeft konnen opgemaakt worden. Vloeibaare lichaamen gaan echter ſchielyker door dan vaste: maar olieagtige gaan traag door, en blyven lang in 't Gedarmte eer ze ontlast worden. Harde en ongewoone dingen kunnen 'er ook lang, niet alleen dagen en weeken, maar maanden in opgehouden worden. Ook laaten de gewoone ontlastingen in 24 uuren veele uitzonderingen toe, gelyk in 't gevolg door den Schryver aangeweezen wordt, zonder dat dit de gezondheid ſchynt te benadeelen.

Hier na volgt de beſchryving van de Omgekeerde Wormswyze beweging (*), waar door de Darmen opwaards, of het ingehoudene in dezelven naar de Maag te rug gedreeven wordt. , Hier van is reeds in 't begin onder de ſpeelende Wormswyze beweging gewag gemaakt. En die is altyd met deeze laatſte, in derzelver volmaaktſten ſtaat eenigzins gemengd, in alle Dieren

(*) *Motus antiperiſtalticus.*

ren en ook in den mensch; en schoon ze in kragt niet gelyk staat met de regtstreeksche Wormswyze beweging, gaat ze door het geheele Gedarmte. Immers ziet men dat drekstoffen, klysteren, zetpillen en dergelyke dingen uit den regten Darm, door de dikke eerst, en dan door de dunne Darmen opklimmende, door den mond worden uitgeworpen. Gelyk de regtstreeksche Wormswyze beweging is ook deeze omgekeerde door voornaame Mannen ontkend. Men heeft de uitwerkingen, als het overgeeven van drekstoffen door den mond enz. tragten te verklaaren, door te stellen, dat het Gedarmte in zodanige gevallen, tot aan de Maag toe vol was, en hier uit de braaking veroorzaakt wordt. Maar men heeft zulk eene volheid, in menschen op die wyze gesturven, niet konnen vinden, schoon zulke voorbeelden geenzins zeldzaam zyn'.

De wyze nu, waar op deeze Wormswyze beweging werkt, wordt dus beschreeven. De spyze wordt uit de Maag in het Gedarmte overgegeeven. „ Het uiteinde of het Poortier (*) van de Maag wordt samengetrokken en dryft een gedeelte van de spyze voort. Te gelyk nadert het begin van den Twaalfvingerigen darm aan het Poortier, wordt derwaards aangevoerd en de aankoomende spyze te gemoet, wordt dezelve ontfangen hebbende door haar verwyd, en wykt kort hier op van het Poortier af. Zo dra dit geschied is, wordt het wydste gedeelte van den Darm samengetrokken, en verspreidt de spyze aan weerzyde, zo datze ten deele naar het Poortier te rug keert, en ten deele naar den Regten darm voortgedreeven wordt. Het gedeelte welk voortgedreeven wordt, wordt van het naaste gedeelte van den Darm, ook te rug gebragt, en korter geworden, ontfangen, en als gelokt. De spyze ontfangen hebbende, zo de stoffe wat dik, of 'er lugt is, zal op deeze plaatse een knoop ontstaan, beneden de plaatse welke samengetrokken en vernaauwd is. Deeze knoop maakt de saamgetrokken Darm, kort hier op, wederom gelyk, terwyl hy zich, gelyk het voorgaande deel, van de spyze of lugt ontdoet. Het gene van de spyze naar het Poortier was te rug geweeken, wordt door het samengetrokken Gedarmte wederom naar beneden gedreeven. Het gene voortgegaan is, wordt van een tweede gedeelte van den Darm vernaauwd zynde, ook naar het Poortier te rug gedreeven en naar beneden, nu echter minder naar het Poortier. Boven de samentrekking maakt het een knoop.

„ Dikwils gaat een groot deel van het Gedarmte, met het ingehoudene, opwaards en nederwaards. Tusschen de twee naaste samentrekkingen, wordt het opgetrokken deel van den Darm kor-

(*) *Pylorus.*

Digitized by Google

korter. Bezwaarlyker worden de ringen, hoedanig in den Kolykdarm zyn, te boven gekoomen, en ook de hoeken welken in het dunne Gedarmte menigvuldig zyn. Hierom wordt de drekſtoffe of de lugt dikwils aldaar lang opgehouden".

„ De werking, waar door de plooijen te boven gekoomen worden is dezelfde welke wy reeds beſchreeven hebben. Het ſaamgetrokken deel, is als een vast punt; naar dat punt keert de kromme Darm, en wordt regtuitgeſtrekt. Dit geſchiedt niet op eene reize, maar met herhaaling, terwyl elke ſamentrekking een gedeelte van den hoek van den Darm afneemt; zo dat de golvende gedaante der Darmen voornaamlyk maar den voortgang der ſpyze door denzelven wat vertraagt.

„ Men moet dit echter niet zo aanmerken, als of een klein gedeelte van de ſpyze, geregeld van de Maag tot aan den Regten darm voortgaat. Tuſſchen beiden koomt 'er rust: en veel onderſcheidene deelen van het Gedarmte worden op denzelfden tyd hier en gins ſaamgetrokken, en dryven de ſpyze voort, terwyl andere ſlap worden en andere rusten.

„ Om deeze zwaarigheden te boven te koomen, en te maaken dat de regtſtreekſche Wormswyze beweging de omgekeerde, welke 'er altyd baarblyklyk mede vermengd is, overmeestere, dienen eenige oorzaaken aangeweezen te worden. De kragt van de Maag is grooter dan de tegenſtand van den Twaalfvingerigen Darm, en de ring van den zwellenden Darm naar de Maag toe wordt bezwaarlyker overwonnen dan de bogt van den voortgaanden Twaalfvingerigen Darm. En de ſtoffen van het dunne Gedarmte worden gemaklyk in den grooten en wyden Kolykdarm overgebragt, gelyk een rivier zich gemaklyk in een meir ontlast; en het klapvlies van den Kolykdarm laat door het gene van de Maag koomt, terwyl het de te rug keering belet van het gene uit den Kolykdarm in den dunnen Darm zou tragten over te gaan. Dus blykt dat de Wormswyze beweging een vast beginzel heeft in de Maag, van waar zy de ſpyze gemaklyker naar beneden dryft, dan het tegendeel zou konnen geſchieden, zo ze van beneden naar de Maag poogde te rug te keeren. Dat 'er een vrye weg is naar beneden, en niet voor de weeromkeering. De Regtedarm maakt zich eindelyk de ſtoffe kwyt in de lugt, welke geen tegenſtand biedt, als zich de Sluitſpier geopend heeft". Dit alles wordt van den Schryver byna alleen uit zyn eige Proeven, in leevende Dieren, opgegeeven; zo dat het eenigzins als een ſchildery naar 't leven kan aangemerkt worden.

De Heer HALLER merkt nog aan, , dat de eerſte Darmen, dat is, de naasten aan de Maag, de beweegvaardigſte zyn, en

Digitized by Google

in elken Darm het bovenſte gedeelte beweeglyker dan het onderſte, en alles by malkander vergeleeken zynde, de Wormswyze beweging naar beneden de ſterkſte. En dewyl het bovenſte gedeelte van den Darm gemaklykst ſamengetrokken wordt, het benedenſte met minder kragt, en hierom voor de ſpyze en de lugt plaats maakt, zal na veele op- en neder-bewegingen eindelyk alles naar den Regterdarm gevoerd worden. En hierom, gelyk een geweldige aanprikkeling of een beletzel 't welk den doorgang ſtopt, de Wormswyze beweging omkeert, wordt ze ook van zelfs herſteld, als het beletzel weggenomen is'.

De oorzaaken van de Wormswyze beweging aangaande, wordt aangemerkt, ,dat dezelve een eigenaartige beweging is, het Gedarmte, gelyk ook andere deelen, ingeplant, wyl ze zelfs na den dood overblyft, alles met zodanige bewegingen gelyk heeft, en niet aan 's menſchen wille onderworpen is. Eene beweging derhalve welke van aanprikkeling afhangt. De Darmen zyn in rust als ze zonder aanprikkeling zyn, gelyk in geopende Dieren dikwils gebeurt. Zy rusten in onthouding van ſpyze', gelyk de Schryver zegt, ,hy zelf en LIEBERKUHN gezien te hebben'; ook in ſlaapende Dieren. Een Beer zou anders zo lang niet gerust konnen ſlaapen; de pyn van den geprikkelden Endeldarm zou hem ontrusten, als de Wormswyze beweging de ſpyze in zyne winterſche rust op gelyke wyze als op andere tyden voortdreef. Ook rusten de Darmen als ze met olie beſmeerd zyn, en dit ſchynt de reden te zyn, waarom vette dingen langzaam door het Gedarmte gaan: zy verſtompen de beweegvaardige natuur van het Gedarmte. Misſchien zyn ze ook in rust in heftige koortzen, wegens een byzonder bederf in de eerſte wegen, 't welk de beweegvaardigheid der Darmen vernietigt'.

, Een geſtadige prikkel der Darmen is, voor eerst, de lugt, waar mede wy byna altyd de Darmen vervuld vinden, als ze ledig zy van ſpyze. Deeze lugt hebben wy ingeſlokt, of ze is door ontwikkeling uit de ſpyze voortgekoomen. Een tweede prikkel is de ſpyze, welke of door haare maate de Darmen uitſpant, of door de lugt welke ze heeft uitgegeeven, of door eenige ſcherpte aandoening maake. De Darmen zyn meest in beweging als ze vol ſpyze zyn. Men kan hier, in de derde plaats, byvoegen de gal, voornaamlyk die der galbuize welke ſcherp is, en tot opwekking van deeze beweging zeer bekwaam. Deeze twee prikkels zyn niet geſtadig, en werken dan voornaamlyk als we eerst gegeeten hebben. De andere prikkels, welken 'er zich onder mengen, zyn eenigzins tegennatuurlyk, als

Digitized by Google

als wormen, ſcherpe geneesmiddelen, welken om dat ze afgang verwekken, purgeerende genoemd worden. Evenwel verwekken alle ſcherpe middelen geen afgang, ſchoon ze alle de Wormswyze beweging vermeerderen, ook maar van buiten op de huid geſtreeken. De kragt van afgang verwekkende middelen hangt af van de beweegvaardigheid van het Gedarmte. Hierom worden in ſommige geſteldheden en volken veel grooter giften vereischt dan in anderen, en men vindt 'er welken door geene purgeermiddelen te beweegen zyn. Uit enkele zwakheid kan het lichaam 14 dagen geſlooten zyn. Anderen raaken door een zeer geringe gifte, en van onnozele dingen aan den afgang, om dat ze van een ſtrydige geſteldheid zyn. Als de gemaakte aanprikkeling maar op een enkele plaatſe wat groot is, doet zy 'er het ganſche Gedarmte in deelen; het zy de Spiervezelen der Darmen de naby gelege vezelen door de ſamenvoeging door het celagtig weefzel naar zich trekken, en de beweging van de eene overgaat tot allen, het zy de aanprikkeling door de zenuwen voortgezet worde, welk laatſte het waarſchynlykst is. De ziel kan hier in geen deel hebben, om dat de beweegvaardigheid door aanprikkeling duurt na den dood, in de Darmen uit het lichaam genomen, en in afgeſnede ſtukken van dezelven'.

, De uitwerkende oorzaaken hebben geene duisterheid. Dwerſe en over de lengte loopende vezelen worden hier toe gevonden. De dwerſe verrigten het meest. Deezen maaken de ſamentrekkingen, welken op de aanprikkeling volgen, het voornaamſte van de Wormswyze beweging, en bewerken den voortgang der ſpyzen naar de beſtemde plaatſe. Zy maaken ook de omgekeerde Wormswyze beweging, en dit geſtadig als de oorzaak der ſamentrekking zo groot is, dat de beweging der ſpyze en drekſtoffe gemaklyker naar boven dan naar beneden kan geſchieden.' Zy geeven ook het ſteunzel aan de langwerpige vezelen, waar tegen ze zich inkorten; en verrigten alles wat wy gezegd hebben van de ſamentrekking van het Gedarmte af te hangen. De langwerpige vezelen maaken het Gedarmte korter, en voeren het aan tegen het ſamengetrokkene, om de ſpyze te gemoet te koomen. Zy vereffenen de hoeken van het Gedarmte, en de knoopen als de ſamentrekking ontlaat'.

De nuttigheid van deeze beweging, zegt de Heer HALLER, moet groot zyn, , om dat ze in allerhande ſoort van Dieren plaats heeft, en zelfs in Polypen en andere Dieren, welken zelfs geen hart hebben, waargenomen wordt. Voor eerst voert zy de ſpyze door alle de deelen van het Gedarmte naar

Digitized by Google

haare vergaderplaatſe. Ten andere, hoewel de beweging zagt is, verbreekt zy evenwel de voedzels, meer dan in de Maag geſchiedt, wyl ze zich naauwer ſamentrekken en zeer lang zyn, en gevolglyk die bewerking ook langer duurt. Zy mengt de gal en alles wat zich in 't Gedarmte by de ſpyze voegt, en niet gemaklyk ſamen vermengd wordt, wel onderéen. En de omgekeerde Wormswyze beweging, ſchoon ze in den eerſten opſlag de gemelde nuttigheden mogt ſchynen tegen te ſtaan, heeft ook grootlyks haare nuttigheid; hier door wordt de ſpyze langer opgehouden, zy ontfangt meer wryving van het Gedarmte, en meer van de natuurlyke bymengzels van het Gedarmte, ter wyl ook de gelegenheid tot opneeming van de Chyl zo veel te langer duurt".

Deeze kragten ſchynen in oude menſchen te verzwakken, zo dat de geheele Beweegvaardigheid haare aandoenlykheid van aanprikkeling ſchynt te verliezen; waar door ook de ontlasting van afgang traag en moeilyk wordt. En dit ſchynt een van de oorzaaken van den natuurlyken dood; de ſpyze niet naar behooren gezuiverd wordende, worden alle vogten ſcherp.

Het Verbond der Genade in III Boeken. En het Lied van Zion in XII Zangen. Door Mr. W. H. SELS. *Met Plaaten. Te Amſterdam by* F. de Krúyf *en* A. v. d. Kroe, 1767. *behalven het Voorwerk* 298 *bladzyden in quarto.*

IN het eerſte gedeelte van dit Werkje, getyteld het *Verbond der Genade*, ſtelt ons de Dichter voor, hoe dit Verbond, op 's Menſchen Val, eerſtmael in 't Paradys aengekondigd wierd; hoe Gods Zoon vervolgens, als Borge van dat Verbond, gebooren, geſtorven, uit de dooden opgeſtaen en ten Hemel gevaren is, om den geloovigen, ten laetſten dage, het volmaekte en eeuwigduurende bezit der heilgoederen van dat Verbond te doen erlangen. — Het tweede gedeelte, dat den naem draegt van 't *Lied van Zion*, 't welk hier zo veel zegt als het Gezang der Chriſtelyke Kerke, behelst dichtmatige uitweidingen over 's Heilands geboorte, de voornaemſte lotgevallen zynes leevens, zyn lyden, opſtanding en verheerlyking.

De Heer en Mr. SELS volgt, in 't een en 't ander, den gewoonen leidraed der Leere onzer Nederlandſche Kerke, en doormengt deze zyne dichtſtukken met verſcheiden' ſtichtelyke opmerkingen, welke konnen dienen ter aenmoe-

di-

Digitized by Google

diginge, tot het vermelden van den lof des Heeren, en 't wandelen op den weg zyner getuigenisſen. Wat voorts de dichtkundige uitvoering betreft; gemeenlyk is de tael geregeld, en de vloeibaerheid der verzen redelyk in acht genomen: de ſtyl is over 't geheel een geſchiedkundige en zedige ſtyl. Men oordeele hier van verder enigermate uit het volgende gedeelte, waer in de Autheur het oog heeft, op de oproerige beweging des Volks, om Jeſus tot Koning te maken, na deszelfs wonderdadige ſpyziging der menigte, Joan. VI: 15.

Gelyk een riet, geſlingerd van de winden,
Zich willig buigt dan her- dan derwaard heen,
Zo zal men ook de zieletochten vinden
Van 't blinde grauw en dom en ſtom gemeen.
Dan vloekt het eens in onbegreepen woede
En teistert zelfs de hoogſte majeſteit;
Dan buigt het zich en ſmeekt om hulpe en hoede
En dan ontvlamt zyn drift in onbeſcheid.
Nu wil het, by het tintelende glimmen
Van Gods genade op de euangeli kruin,
Langs hunne macht, Meſſias macht doen klimmen,
Op eenen berg van nêergeſtorten puin,
Als op een' troon, een' hoogen ſtoel van eere,
Te bros, te zwak voor 's Heilands ſterken glans;
Het ſchichtig volk noemt Jeſus vorst en heere,
En vordert voor zyn hoofd een' lauwerkrans.
Zo veel vermag op donkere gemoederen
Een enkle gunst een klinkend wonderſtuk,
Dat Jeſus wil (om dus het volk te voederen,
By 't prediken van hemelsch ziels geluk,)
Beſlooten, hadt en daadlyk uit liet voeren;
Want deeze held, dien 't weldoen nooit verdroot,
Gedenkende, als in klem van liefde ſnoeren,
Aan 't volgend volk en hunnen hongersnood,
Die, hoe hy wroete en woele in de ingewanden,
Den moeden ſtoet niet ſtrekt tot hinderniſſ',
Leidde op het brood zyn zegenryke handen,
En zegende ook op deze wyz' den viseh.
Dit wonder reeds (mogt ik na waarheid ſpreeken!)
By jong en oud, by ryk en arm bekend,
Kost barten, hard als marmer ſteenen, breeken,
Op de oever van verderf en ziels elend.
Gy moogt, verblinde en nu ontſtelde troepen
Van morrend grauw in 't ſchichtig Joodendom,
Om deze daad, geluk heer koning! roepen,
En ſlaan voor hem den dreunend' eeretrom;

Dat juichen kan Messias niet verheffen;
Zyn naam, en eer ontstuygt uw' kinkende eer'.
Men kan geen star met ligte pylen treffen,
De boog schiet op, en booger lucht werpt neer.
Oproerigheid kan ook geen' God behaagen,
Die door 't gebit van vrê den oorlog dwong,
Toen de Englenrei, daar men hem 't eerst zag daagen,
En van genade en ook van vreede zong.
Dit ziet men klaar, dit kan men hier ontdekken,
Niet door een' glimp van schyn, die 't oog bedriegt,
Niet uit een ploy van looze wezenstrekken;
't Geen de eenvouwd vaak in diepe sluimring wiegt:
Maar duidelyk en ongeveinsd en krachtig;
Want Jesus wendt niet slechts het hemelsche oog
Van 't volk af, dat, min dapper dan onmachtig,
Zyn' naam, zyne eer doet zweeven hemelboog.
Hy vlucht voor de eer der schaterende Jooden,
Als voor een vuur, dat land en stad verteert.
Hy vlugt voor de eer, hem willig aangeboden,
Als voor een' dwaaz', die eigen ramp begeert.
Hy vlucht voor de eer, als voor een' kuil vol slangen;
Als voor een' leeuw, die met zyn klaauwen woedt;
Als voor een pest, met vlekken op de wangen;
Als voor een' man, die dorstig is naar bloed,
En poogt zich in 't gebergte te verschuilen,
Terwyl zyn school zich naar Bethsaida wendt.

DINA, *de dochter van den Patriarch* JACOB *en* SICHEM, *de Zoon van Vorst* HEMOR. *Geneſis XXXIIII. Te Middelburg by* A. de Vin, 15 *bladzyden in quarto.*

GEneſis XXXIIII op Rym geſteld, zonder bevalligheid. Het afmalen van den toeſtand van *Dina*, na dat *Sichem* door hare Broeders ontzield was, ſtrekke tot een genoegzaem ſtael dezer berymingе.

Men nam uit het Paleis daar Sichem *had gewoond,*
De ſchone Dina, *die van droefheid dogt te ſterven,*
Wyl zy haar Bruidegom, voor altoos moeste derven!
Sy bad haar op het Lyk van Sichem *uitgeſpreid;*
Haar leven ſcheen ook weg, met Hem op wien ſy leid!
Men heeft van daar haar weêr in 's vaders huis genomen,
Alwaar ſy, door haar leet, geſtadig ſcheen te droomen.

DINA heeft ongetwyfeld, terwyl ze dus *ſcheen te droomen*, haar hartzeer beter uitgedrukt, dan de Maaker van dit Stukje doet, terwyl hy nog *ſchynt te waken.* Lee

Digitized by Google

Leo de Groote, Treurſpel. Te Amſteldam by J. Duim 1767.

DE hoofdzaeklyke inhoud van dit Treurſpel is kortlyk deze. —— *Leo de Groote* was, door de macht en het beleid van *Aſpar*, ten zetel van 't Ooſterſche Ryk geſtegen; en had hem, ter belooninge zyner verdienſte, toegezegd, dat hy deszelfs Zoon *Ardaburius* tot Medegenoot des Ryks zou aennemen, en voor zynen Opvolger verklaren. Doch de uitvoering dezer belofte vertraegde, wel inzonderheid door dien *Aſpar* en *Ardaburius*, zedert, de geloofsleer van *Arius* hadden aengenomen; waer door ze haetlyk geworden waren in de oogen van den Raed en het Volk; onder welken de Rechtzinnige geloofsleer diestyds de overhand had; en die daerom liever zagen dat de kleinzoon van *Leo* ten Ryksgenoot verkooren wierd. —— De Raed, ſteeds beducht voor 's Keizers keuze, ten voordeele van *Ardaburius*, dringt eindelyk, (en hier mede vangt dit Tooneel ſtuk aen,) den Keizer ter benoeming van een Opvolger. Deze, aen de ene zyde, overwegende zyne belofte met opzicht tot *Ardaburius*, die reeds ten onderpand met de Ryksprinceſſe *Leontia* gehuwd was; en, aen de andere zyde, nagaende aen welke onheilen het Ryk blootgeſteld zou worden, indien hy *Ardaburius* tot Opvolger verklaerde, uit hoofde der verbitteringe van den Raed en des Volks tegen denzelven; vind zich ten uiterſte verlegen. In die omſtandigheden verſchynt *Aſpar* voor den Vorst, en verklaert dat hy afſtand doet van zynen eisch voor zynen Zoon, niet begerende dat hy zal regeren tegen wil en dank van den Raed en 't Volk. *Leo*, verwonderd over de grootmoedigheid van *Aſpar*, vleit zich met het denkbeeld van ene volgende gunſtige ſchikking, en beſluit de keuze des Opvolgers aen den Raed over te laten.

Dit gedrag van *Aſpar* was intuſſchen niets minder dan grootmoedig, hy bedoelde *Leo* om te brengen, en *Ardaburius*, in weerwil van alles, ten throon te verheffen; en zyn gewaende afſtand ſtrekte alleen om *Leo* allen argwaen te benemen; op dat hy te minder op zyne hoede mogte zyn, tegen de maetregels, die hy met *Bazilius*, des Keizers Veldheer, reeds beraemd had. *Aſpar*, dus ver in zyn oogmerk geſlaagd zynde, en zyne ſchikkingen met *Bazilius* verder vastgeſteld hebbende, wend zich voorts tot *Ardaburius*, geeft hem opening der zake, en tracht hem te bewegen, om de t'zamen zwe-

Digitized by Google

zwering toe te ſtemmen, en een geſchrift des aengaende, ter verzekeringe van 't Eedgeſpan, te ondertekenen. *Ardaburius*, van ene deugdzame geſteldheid zynde, kan 'er niet toe beſluiten; doch laet zich eindelyk, op 't aendringen zynes Vaders, na 't inkomen der tydinge, dat de Raed den kleinzoon van *Leo* tot Opvolger benoemd heeft, om zo te ſpreken, gedwongen overhalen.

Ardaburius, dien ſtap gedaen hebbende, bezit een rustloos gemoed, dat zich voor het oog van *Leontia*, zyne Gemalin, des Keizers Dochter, niet kan verbergen. Deze zoekt deswegens onderrichting by *Aspar*, welke haer in een denkbeeld zoekt te brengen, dat haer Gemael een toeleg heeft op des Keizers leven. Zy, haren deugdzamen Gemael kennende, verdenkt veel eer *Aspar*, en waerſchuwd den Keizer van wegen het gevaer zynes levens; die insgelyks *Aspar* begint te verdenken. *Leontia* ſpreekt hier over met haren Gemael; doch ontdekt niet of *Ardaburius* dan *Aspar* te verdenken zy: welk laetſte haer echter aennemelykst voorkomt. De Keizer geeft aen *Bazilius* zyn vermoeden te kennen, en wil dat hy zorg zal dragen voor de veiligheid van *Aspar*, dien hy, niet tegenſtaende zyn vermoeden, wil ſparen. Uit een volgend geſprek met *Ardaburius*, die voor den Vorst betuigt, dat hy voor deszelfs leven beducht is, neemt de Keizer aenleiding om zyne verdenking tegen *Aspar* te verſterken. *Ardaburius*, dit bemerkende uit de laetſte woorden des Keizers, zo als dezelve vertrekt, wil wederkeren tot den Keizer, om zynen Vader te verontſchuldigen en zich zelven ſchuldig te verklaren; *Aspar*, in die omſtandigheden by hem komende, hem beſchuldigende dat hy hem by den Keizer verraden had, verklaert hy zulks geenszins bedoeld te hebben, en zo terſtond tot den Keizer te zullen gaen, om hem van alle verdenking te bevryden, en zich zelven als ſchuldig aen te geven. Dan dit geſprek word afgebroken door de komst van een Hoofdman, die *Aspar* beveelt den Keizer op te wachten.

Aspar voor den Keizer verſchynende geeft te kennen dat *Ardaburius* een toeleg heeft op 't leven van den Vorst, dat hy dit reeds den Raed bekend gemaekt heeft, en nu ten Hoye gekomen was, om zulks den Keizer te berichten. Op het zien van 't geſchrift door *Ardaburius* ondertekend, dat *Aspar* den Vorst overlevert, kan *Leo* niet meer twyfelen aen 't haetlyk opzet van *Ardaburius*; en hy wordt 'er in bevestigd door een volgend geſprek met hem, waer in *Ardaburius* niets bybrengt ter zyner verſchooninge; terwyl hy echter tevens

ten

Digitized by Google

zen ſterkſte te kennen geeft, dat hy het welzyn des Keizers ter harte neemt, en aenduid dat 'er een geheim is, het welk hy niet kan openbaren.

Leontia ſmeekt den Keizer om genade, en hy geeft haer zyne zugt voor 't behoud van *Ardaburius* te kennen, maer toont haer tevens dat de zaek niet in zyne macht is, dewyl ze van den Raed afhangt. De Raed maekt voorts het veroordeelende vonnis van *Ardaburius* aen den Keizer bekend; de geheele Stad is vol oproer, ieder roept om zynen dood; ja *Aspar* zelf ſtaet 'er op aen, dat zyn Zoon ſneve: doch *Leo* houd de uitvoering ſlepende. In 't midden van dit alles houd *Aspar* zyn geheime doelwit in 't oog, en vleit zich nog met een goeden uitſlag, daer echter *Bazilius* zwarigheid in ziet, 't welk hem maetregels doet nemen, die ter beveiliginge van *Ardaburius* konnen ſtrekken.

Het noodlottige uur verſchynt ten laetſte. Het doodvonnis word *Ardaburius* aengekondigd; hy neemt affcheid van *Leontia*, en word ter ſtrafplaetze geleid. Intuſſchen hadden, zo wel *Leo* als *Leontia*, ieder afzonderlyk in 't geheim, met *Bazilius* ſchikkingen gemaekt, om hem, zo 't mogelyk ware, der ſtraffe te ontrukken. Zich met de hoop van een goeden uitſlag koesterende, ontvangen ze bericht, dat *Bazilius* hem den Hoofdman der Lyfwachten ontweldigd heeft; maer tevens word hun gemeld, dat *Ardaburius*, mitsgaders *Aspar*, en daer en boven *Bazilius*, met ene bende Krygsvolk het Paleis naderen; het welk hen doet bezeffen, dat ze van allen verraden zyn. Het gevaer neemt hand over hand toe; het Krygsvolk dringt geſtadig verder, en eindelyk vliegt *Ardaburius* met zyn gevolg in 't Paleis, daer *Leo* niet anders dan den dood te gemoet ziet. Maer ene onverwachte omwenteling doet alles keeren. Het gevolg van *Ardaburius* omringt den Vorst, om hem, op ordre van *Ardaburius*, te beſchermen. *Aspar* meent den Keizer den doodlyken ſlag toe te brengen, maer *Ardaburius* weert denzelven af; en geeft voorts te kennen, hoedanige ſchikkingen hy gemaekt heeft ter behoedinge van des Keizers leven. *Leo* erkent de deugd van *Ardaburius*, zegt hem toe, dat hy, benevens zynen kleinzoon, Medevorst zal zyn; doch deze toont zyne wonden als doodlyk, en ſmeekt alleen, ter vergeldinge van dit zyn gedrag, om 't leven van *Aspar*, dat *Leo* hem ook ſchenkt. Maer *Aspar*, vol woede, over 't mislukken van zyn oogmerk, weigert dit als ene gunſt van hem te ontvangen, en doorſteekt zich zelven met een verborgen pook, dat ook

Ar-

Digitized by Google

Ardaburius voor dood op het ontzielde lyk doet neder vallen.

Deze fchikking is eigenaertig ingericht, om ene merkelyke verfcheidenheid van characters ten Tooneel te voeren, en zeer verfchillende omftandigheden te zamen te doen loopen; die allen op zodanig ene wyze gefchikt zyn, dat ze de aendacht des aenfchouwers geftadig bezig houden: en de ontknooping is eindelyk zeer onverwacht, en niet te min ongedwongen. Mejuffrouw *Juliana Cornelia Lannoy*, die dit haren eerfteling noemt, geeft door deze vinding een fchitterend bewys van hare bekwaemheid voor die foort van Dichtkunde; te meer daer de tael- en dichtcieraden over 't geheel zeer wel aen 't onderwerp beantwoorden. De verfcheidenheid der characters is 'er inzonderheid uitmuntend wel in 't oog gehouden, en ieder perfoon fpeelt beftendig de rol die hem eigen is. De verlegenheid van *Leo*, mitsgaders deszelfs hartlyke vriendfchap voor *Aspar* en *Ardaburius*, de ftaetzucht van den eerften, en de deugdzame gemoedsgeftalte van den laetften, als mede de tederheid van *Leontia*, is hier op ene eigenaertige wyze in acht genomen. Men leze, tot een ftael der deftige en tevens vloeiende beryminge, de volgende alleenfpraek van *Ardaburius*, na het afgedrongen onderteekenen van 't gefchrift voor 't Eedgefpan.

Waer been? waer berg ik my? wie zal my byftand bieden?
Ach! kon ik all' wat leeft, kon ik my zelv' ontvlieden!
Ik dwaal in dit paleis, van troost en hulp ontbloot,
Omfingeld door den fchrik, de wanhoop en de dood.
O Gruweldaad! 'k ben dan een moorder, een verraader
Van een' doorluchtig Vorst, van myn' bebuwden Vader!
Had ik myn' Vaders wil grootmoedig wederftaan,
Dit woedend eedgefpan had wis te rug gegaan.
Barbaar, die my myn' pligt zo fchandlyk deed vergeeten,
Van welk een razerny is uw gemoed bezeten?
De troon bekoort myn ziel, 't is eigen aan de jeugd;
Maar heb ik dien begeerd ten koste van myn deugd?
Heb ik u immermeer daar blyken van gegeeven?
Ach! my rampzalige! wat had myn Vorst misdreven?
't Is waar, ik wierd beroofd van 't Keizerlyk bewint,
Maar heb ik dan de deugd niet om haar zelf bemind?
't Is weinig op haar fpoor ftandvastig voort te vaeren,
Zo lang we ons eigen nut hier mede kunnen paeren:
Maar tegen ons belang haar wegen in te ftaen,
Daar kent men boven al de groote zielen aen.
O Gy, die my wel der zo veel geluk deed fmaken!
O Deugd! die my voor 't eerfte uw wetten zaagt verzaaken!

Digitized by Google

Nu zie ik 't, gy-alléén, gy zyt ons hoogste goed.
Niets, niets dat buiten u eene eedle ziel voldoet.
Maar kan ik niet op nieuw myn hart aan u verbinden?
Helaas! wat middelweg is nu hier toe te vinden?
Zo ik dit snood verraad aan Leo doe verstaan,
Doe ik myn' Vader straks op 't straftooneel vergaan.
Ach! al myn bloed bevriest! Zal dan de Keizer sneeven?
Zal ik myn Bedgenoot dat doodlyk schouwspel geeven?
'k Heb plegtig zulks beloofd: natuur, ontzet u vry!
Denkt, eeuwen, denkt met schrik om zulk een razerny!
Maar hoe! ô Hemelwraak! bereid ge reeds uw plaagen?
Wat wil dat naar geloei, die felle donderslagen?
Help, aarde! wat is dit! zy beeft, zy scheurt van één!
Wat afgrond grynst my aan! wat raad, waar vlied ik heen?

Nieuw Nederduitsch Speldeboek, opgesteld tot onderwys der Vorstelyke Kinderen, uit den doorluchtigen Huize van NASSAUW-WEILBURG. *Te Rotterdam by* R. Arrenberg, 1767. *in octavo* 116 *bladzyden.*

DIt Nederduitsch Speldeboek is in een zeer goeden smaek ingericht, en men zou onze gewoone Speldeboeken, die men gemeenlyk in de Schoolen gebruikt, mogelyk niet zonder vrucht op dezelfde wyze konnen schikken. Men zou ze op dien voet te gelyk konnen doen dienen tot ene soort van Spraek-kunst; waer door de Meesters, zo wel als de Leerlingen, een geregelder denkbeeld van de Nederduitsche Tael zouden mogen erlangen, dan ze nu gemeenlyk bezitten; te meer daer velen onzer thans gebruikelyke Schoolboeken, omtrent de Tael, ver van nauwkeurig en geregeld zyn.

Westphaalze Oudheden. Uit het oorsprongelyk Handschrift van HILARIUS BASSUS FRISO, J. U. C. *vertaald door* HARMEN GERGESENUS *van* SOLST. *Collibus Usipetum. Anno post redintegratam amiticam inter* Herodem & Pilatum, 1734. *In octavo* 24 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje geeft voor te betoogen, dat de geenen, door welke *Christus* gekruist, en *Joannes de Dooper* onthoofd is, *Westphalingen* geweest zyn. Hier toe

Digitized by Google

toe ſtelt hy zich voor te bewyzen. „ 1. Dat beide de voorsz. Volvoeringen van Vonnis, door de Lyfwachten van *Pilatus* en van *Herodes* geſchied zyn. 2. Dat deeze Lyfwachten uit *Duitſers* beſtaan hebben; en 3. Dat deeze *Duitſers* eigentlyk *Westphalingers* geweest zyn".

Men vermoede niet dat de Opſteller van dit geſchrift iets van dit alles ernſtig bedoelt: 't is enkel ſpotterny, die waarſchynlyk een byzonder doelwit heeft; dat naast denkelyk te raade gegeeven wordt in 't ſlot daar hy zich aldus uitdrukt. „ Indien het Bewys hier en daar niet volkomen wiskunſtig mogt zyn; zo heb ik echter myne ſluitredenen ten minſten veel waarſchynlyker gemaakt, als de Heer *Partialis Hebrecht, Primar. Facult. Jurid. Prof. te N.* die voor zyne Studenten een *Collegium de Jure Status Germanici* las, en tot zyn *Systema de Openbaaring van St. Johannes* nam. De Raaden aldaar zyn alle uit zyne School gekomen".

Als men dit Stukje in dat licht beſchouwt, en de grappige aanvoering van koddige bewyzen nagaat, moet men erkennen, dat het in zyne ſoort niet kwaalyk uitgevoerd is: doch 't was te wenſchen dat de Autheur zyne ſpotterny buiten de H. Schrift gehouden had. 't Stoot natuurlyk de Bybelſche geſchiedenisſen in zodanig een geval tot een grondſlag van geestige kwinkſlagen te leggen; om dat men zulks niet wel overeen kan brengen, met de eerbied die de Christenen voor de Heilige Bladeren betuigen.

De waare Oorſprong, ſchielyke Aanwas en onverhoedze Val der Jeſuiten. Door URBANUS CATHOLICUS. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink Jansz. 1767. *In octavo* 110 *bladzyden.*

MEn vind in dit Stukje niets, dat de aendacht der Lezeren van enige oefening byzonder tot zich kan trekken; maer 't gemeen kan 'er zich mede vermaken; en een oppervlakkig denkbeeld van den aert en lotgevallen der Jeſuiten, uit het gene hier gemeld word, vormen; te meer daer *Urbanus Catholicus* zich in 't Werkje zelve van goede Autheuren bediend heeft. Doch voor af gaet *ene lugtige openhartige Confeſſie van de* Paters Jeſuiten *aan de Roomsgezinden in Nederland en elders*, die zelfs in den ſmaek van 't Gemeen laf is.

Digitized by Google

De Regeering der Oosterlingen, naar aanleiding der Oosterſche Ryksbeſchryvingen, tot opheldering van eenige Schriftuurplaatzen, ontworpen door H. CH. PAULSEN, *Predikant te Wedel. Op een vryen trant, uit het Hoogduitsch vertaald, en met koperen Plaaten verziert. Te Leiden by* J. le Mair. 1767. *behalven het Voorwerk* 302 *bladz. in groot Octavo.*

DE Eerwaerde PAULSEN heeft dit Geſchrift op denzelfden voet ingericht, als zyn voorgaende Werk over den *Akkerbouw der Oosterſche Volkeren*, 't welk den beoefenaren der H. Schriften niet ongevallig geweest is. Onze opletende onderzoeker van de gebruiken der Oosterlingen verzamelt en brengt hier, onder zekere hoofden, by een, het geen hy in de berichten der Schryveren, die 't Oosten doorreisd hebben, als geloofwaerdig heeft aengetekend gevonden, met opzicht op het ſtuk der Regeringe. Deze berichten opgegeven hebbende, benaerſtigt hy zich om die kundigheden te doen dienen, ter opheldering van zodanige Schriftuurplaetzen, welken op die gewoonten zinſpelen, daer toe betrekkelyk zyn, of uit derzelver overweging enig licht konnen ontvangen: waer in zyn Eerwaerde gemeenlyk met een goed oordeel te werk gaet.

Dit eerſte Boek, 't welk eerlang van 't tweede ſtaet gevolgd te worden, is verdeeld in vier Hoofdſtukken, die de volgende hoofdzaken behelzen. I. *Het Recht tot de Kroon*, waer in gehandeld word, over de *Alleenheerſching*, der *Koningen Hoedanigheden* en het *Erfrecht*. II. *De Inhuldiging der Koningen*, met verklaringe der byzondere *Plechtigheden* in die omſtandigheid gebruikelyk. III. *De Eerbewyzing aen de Koningen*, onder welken tytel in aenmerking komen, de *Koninglyke Eertytels*, de *ongemene Hoogachting voor de Monarchen*, en de *uiterlyke Eerbewyzing aen de Vorſten*. IV. *De Koninglyke Pracht*, zo wel die *hunnen Perſoonen in 't byzonder eigen is*, als in welke zy zich by *Plechtige Gelegenheden* vertoonen. —— Tot een voorbeeld van 's Autheurs handelwyze, diene zyne volgende Afdeeling, over de *ongemene Hoogachting voor de Koningen*.

Digitized by Google

„ BERICHTEN."

„ Zo heilig is de Perſoon des Konings in Perſiën, dat hy geen aanſlag op zyn leeven, muitery of oproer te dugten heeft. JOH. CHARDIN *Voyages*, *Tom.* III. *Tr. du Gouvern.* Ch. V. p. 338. "

„ De voornaamſte Perſen, rekenen het eene groote eer, wanneer de Koning, hun Vrouwen vertrek bezoekt. Zy geeven 'er deze reden van, dat hunne Koningen geweider en heiliger zyn, dan andere menſchen, en dat geluk en zeegen hen allerwegen vergezellen. J. CHARDIN T. I. p. 309 ".

„ De Perſen gelooven, dat hunne Koningen, als Gevolgers en Stedehouders der Imans, bovennatuurlyke krachten, by voorbeeld de gaaf om ziekten te genezen, (*) bezitten. Dezelfde Tom. III. *Tr. du Gouvern.* Ch. I. p. 291. Ch. V. 330 ".

„ De naam Astgages, beteekent in 't Armeniesch, nog, zo veel als God; men heeft dan geen reden, om zich te verwonderen, dat de Oude Perſen hunne Koningen, als Goden aangebeden, en hun alle Godlyke Eeretytels gegeeven hebben Dat verwyt hun *Iſocrates*, dat heeft *Æſchylus* opgemerkt. M. V. LA CROZE. *Hist. du Christianisme d'Æthiopie & d'Armenie p.* 330 ".

„ *Opheldering van zommige Schriftuurplaatzen* ".

„ De ongemeene eerbieding, die men in het Oosten, den Koningen bewyst, verdient uit den grond opgehaald te worden. Wy treffen hier haaren oorſprong aan, zy maaken zich een al te verheeven denkbeeld van hunne Koningen. Hunne verbeelding, dicht hun zulke zeldzaame eigenſchappen toe, dat men zich niet behoeve te verwonderen, dat dezelve hen tot eene buitengewoone eerbewyzing vervoeren. De verwekking van verheevene bezeffen, van der Vorsten ongemeene hoedanigheden, is het zekerſte middel, om in de harten der Onderdaanen, eene, niet ſlegts uitwendige, maar inwendige ongeveinsde hoogachting te kweeken, en te vestigen. Der Oosterlingen eerbied kan hier van ten bewyze ſtrekken. Dan wy moeten die beſchuldiging niet te hoog

(*) „ Hoe wyd zich deeze verbeelding uitgebreid hebbe, kan men daar uit afneemen, dat zelfs zommige Westerſche Koningen de gaaven der Gezondmaking, by voorbeeld de genezing van Kropgezwellen, zich aangematigd hebben ".

Digitized by Google

hoog dryven. De buitensporige begrippen, die de Persen reeds van ouds van hunne Koningen vormden, zyn te zwak een grondslag, om 'er de beschuldiging, dat zy tot de dwaasheid van hun eene Godlyke eer te bewyzen, vervallen zyn, op te vestigen. Naar het getuigenis van *Isocrates* en *Æschylus*, waren de oude Persen, de gezindheid der Vuuraanbidderen toegedaan, en dus zo ver als de hedendaagsche, van de afgodische eer hunner Koningen. Dat verheevene begrippen van hun, die de Regeering toevertrouwd is, in 't gemeen voor den geest der Oosterlingen speelden, blykt uit veele Schriftuurplaatzen, over welke deze aanmerking een gepast licht verspreidt".

Hier toe brengt zyn Eerwaerde het eerbiedig gedrag van David, jegens zynen vvand, den godloozen Saul, dat hem onder anderen 1 Sam. XXVI: 11. deed betuigen: *de HEERE late het verre van my zyn, dat ik myne hant legge aen den Gezalfden des HEERE!* Uit dit grondbeginzel verklaert hy het zeggen der Thekoitische Vrouwe, 2 Sam. XIV: 20. *Myn Heere is wys, na de wysheid van eenen Engel Gods, om te merken alles wat op der aarden is.* Als mede dat des Spreukenschryvers, Spr. XVI: 10. *Voorsegginge* [of *waarzegginge*] *is op de lippen des Konings, syn mont en sal niet feylen* [of *overtreden*] *in het gerichte.* Volgens dit denkbeeld heeft men ook het aengetekende; Joh. XI: 50, 51, naer zyne gedachten te ontvouwen. *Cajaphas seyde, gy en overleght niet, dat het ons nut is, dat een mensche sterve voor 't volck, ende het geheele volck niet verloren en ga. Ende dit seyde hy niet uyt hem selven: maer synde Hoogepriester deszelven jaers propheteerde hy, dat Jesus sterven soude voor het volk.* „ De eenige duisterheid, zegt onze Autheur, in deze woorden, is de reden die de Euangelist van Cajaphas voorzegging geeft, *wyl hy deszelven jaers Hoogepriester was.* Dus moet de Hoogenpriester iemand zyn, uit wiens voorrechten en hoedanigheden, men afneemen kon, waarom hy iet voorspelde". Dit word, gelyk hy aentoont, op verschillende wyzen verklaerd; doch 't beste is hier, zynes oordeels, zyne toevlucht te nemen tot de verbeelding, die men in 't Oosten van de bovennatuurlyke gaaven der Koningen heeft.

„ De Hoogenpriester verbeeldde den persoon van God, Israëls Opperkoning, wat wonder, dat de Joden, hem een bovennatuurlyk vermogen, en eene meer dan menschelyke kennis van verborgene dingen toekenden. Hier in konden zy door den Urim en Thummim, waar van de Hoogenpriester zich alleen bedienen kon, en dat een zoort van

Digitized by Google

voorſpelling was, van ouds bevestigd zyn. De Heer bedient zich van dit Joodſche vooroordeel, ter ontdekking van eene waarheid, die zy anders niet geloofd zouden hebben, en buigt Cajaphas taal derwyze, dat zy waarlyk een voorſpelling wordt. En wyl men iet dergelyks van den Hoogenpriester, als een buitengewoon Perzoon verwachtte; kon men het geheim, dat in zo nadenkelyk eene Spreuk opgewonden lag, ontdekken. Ten minſten kon zy naderhand ſtrekken tot overtuiging der ongelovige Jooden, wanneer zy hoorden, dat Jeſus getuigen niets anders leerden, dan 't geen hun eigen Hoogepriester duidelyk hadt uitgedrukt".

Dit leid den Eerwaerden PAULSEN verder tot enige aenmerkingen, over de grootſche Eertytels en Godlyke benamingen waer mede de Oosterlingen, door alle tyden, hunne Vorſten vereerd hebben: waer uit men, gelyk hy toont, echter, niet mag afleiden, dat zy hun ene afgodiſche eer bewezen, maer alleen beſluiten, dat zy zich hooge begrippen van hunne Vorſten vormden. „ De reden van deze wydſche Tytels, zegt hy, dit onderwerp vervolgende, vindt men wel, ten deele in de trotsheid van zommigen hunner eerſte Monarchen, die om hunne onderdaanen in dieper eerbied, en op ſtrenger teugel van gehoorzaamheid te houden, zich niet ontzagen, eenen Hemelſchen en Godlyken oorſprong voor te wenden. Men kan evenwel niet wraaken, dat het menschlyk hart, en inzonderheid de geaardheid der Oosterlingen, hen genoeg in ſtaat ſtelde, om voor hunne Koningen pragtige Tytels uit te vinden. Koningen zyn, onder ons nietige ſtervelingen, de allerhoogſten die men op aarde kent. De minſte onder de menſchen, waar van de onaanzienlyken en geringen het grootſte deel uitmaaken, ſtaan op eenen eere trap, die na aan den troon komt. Dezen hegten aan het denkbeeld van een Koning, het allerhoogſte dat hun bekend is. Dan wyl de eerſte grondbeginzels der reden, ons God a's het hoogſte Wezen voorſtellen, ſloeg men ligt over, om den Koningen, 't geen Gode alleen eigen is, toe te kennen, en hun zelfs zyne Naamen te geven. Nergens vindt men de menſchen zo mild in, als in het uitdeelen van Naamen en Eertytelen. Zelfs menſchen van beſchaafder geest, dien het aan geen goed begrip van dit ſtuk mangelt, volgen deeze dwaaze gewoonte. Geen wonder dat Oosterlingen zo ſpreeken, daar zelfs onze hedendaagſche Dichters in de verbeelding ſteeken, dat hunne aan maat gebonden ſchryfwys, hun, de ongebondene vryheid, om de woorden

Digitized by Google

den God, Godheid, Godlyk, naar hunne zinnelykheid te beezigen, veroorlove. Aan de verhitte verbeelding komt alles hoog en groot voor, en geeft de uitdrukkingen een zoort van zwier der Dichtkunde. In zulk een ſtyl brengen zy zeer ligt de naamen der Goden, op hunne Monarchen over. De Heilige Schryvers, ſchoon alle verkeerde verbeelding in hunne Leezeren voorkomende, drukken zich in dit ſtuk naar de wyze van hun land uit. Zy noemen de Koningen en Richters der aarde Goden, en zeker met meer recht dan anderen; dewyl de Koningen en Regenten der Jooden, den perſoon van den hoogen God, by uitnemendheid, verbeelden. Onnodig is het alle die plaatzen te hoop te haalen, deze aanmerking alleen kan dezelve het nodig licht byzetten. (Exod. XXI: 6. XXII: 8, 9, 28. Pſalm LXXXII: 1—6. XCVII: 7, 9. CXXXVIII: 1, Joh. X: 34 enz. 1 Cor. VIII: 5.) Zy voegen 'er evenwel eenig nodig voorbehoedzel by, op dat men ze niet tot eene volſtrekt Godlyke eer misduide. Geen ſchepzel wordt ooit de Naam toegekend, die iet van het Weezen der Godheid uitdrukt. God eigent zich dien naam alleen, en verbiedt uitdrukkelyk, dien buiten Hem anderen te geeven. *Ik* [*ben*] *de Heer* (יהוה), *dat is myn naam, en myne eer zal ik geenen anderen geeven, noch mynen roem den Afgoden* [of *gefneden beelden.*] Jeſ. XLII: 8. De naam אלהים, dien men meest al van een Arabiesch woord (אלה), dat eeren, dienen, aanbidden beteekent, afleidt, is de eenige die den Koningen gegeeven wordt. Dat meer is, de heilige Schryvers verklaaren uitdrukkelyk, dat men dien Naam, wanneer hy aan menſchen gegeeven wordt, niet in eenen volſtrekten zin verſtaan moet. Pſ. LXXXII: 6, 7. leezen wy: *Ik heb wel gezegd, gy zyt Goden, en allen kinderen des Allerhoogſten, maar gy zult ſterven als menſchen, en als een Tyran te grande gaan* [of *als een der Vorſten zult gy vallen;*] en 1 Cor. VIII: 5, 6. *Schoon 'er zyn die Goden genaamd worden, het zy in den Hemel* (gelyk de Engelen), *het zy op de Aarde* (gelyk de Regenten), *want 'er zyn vele Goden en Heeren; zo hebben wy evenwel maar eenen God, den Vader, van wien alle dingen zyn.* Zeker die zich zo verklaart, is niet aanſpreekelyk voor het misbruik, dat men van zyne uitdrukkingen maakt. Mag men zich van geen woorden bedienen, welker gebruik, door eene misvatting, ingevoerd is, dan kan men niet alleen de zuiverſte Leeraaren van den Christelyken Godsdienst, maar zelfs dien der Wysbegeerte, wanneer men zo onbarmhartig met hun, als de vyanden der waarheid met de Heilige Schryveren, omſpringt,

Digitized by Google

de ſchoodſte kettery ten laste leggen, Indien men met recht iemand de dwaling toereekene, die een ander, eerst met het woord, waar van hy zich bedient, verbonden heeft, moet men iemand een eeuwig ſtilzwygen opleggen, of eerst die woorden in den ban doen, op dat men ze zorgvuldig ſchuwe ".

Analytiſche Godsgeleertheit van JOANNES STAPFER, *Bedienaar des Goddelyken woorts, en Profeſſor in de Wederleggende Godsgeleertheid aan het hooge School te Bern. Uit het Latyn vertaalt, en met eenige byvoegzelen vermeerdert, door* A. DE STOPPELAAR, *Predikant in den Oudenbos. Eerſten Deels Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg 1767. *behalven het Voorwerk* 478 *bladz. in groot Octavo.*

HEt voorgaende Stuk behelst twee en dertig ontledende ſchetzen, der voornaemſte ſtukken van de Leerſtellige Godgeleerdheid, met betrekkinge tot Gods beſtaen, wezen en eigenſchappen, de plichten van den natuurlyken Godsdienst, de Openbaring, de Leer der Drie-Eenheit, de Godlyke Beſluiten, het Werk der Scheppinge, en dat der Voorzienigheid. Het tegenwoordige Stuk ontvouwt, op ene dergelyke manier, ſchetswyze, het Leerſtellige der Godgeleerdheid, met betrekkinge tot 's Menſchen ſtaet, voor en na den Val, met de gevolgen van dien, zo voor 't eerſte paer menſchen, als deszelfs nakomelingen; mitsgaders ten aenzien van het werk der Verloſſinge, door den Middelaer Jeſus Christus: volgende zyn Eerwaerde in 't een en 't ander, na genoeg de gewoone leiding onzer Nederduitſche Godgeleerden. De Eerwaerde DE STOPPELAAR heeft dit Stuk, even als het voorige, hier en daer met aenmerkingen verrykt, en insgelyks vermeerderd met den korten inhout der Schetzen: welke korte inhoud indiervoege ingericht is, dat dezelve enigermate konne dienen tot een zaeklyk Regiſter dier Schetzen, en tevens aenwyze, waer men deze onderwerpen ook behandeld vind, in de *Grondlegging tot den waren Godsdienst*, en de *Wederleggende Godsgeleertheit* van des Autheurs ouder Broeder, den Eerwaerden J. F. STAPFER.

In het doorbladeren dezer Schetzen, is ons onder anderen voorgekomen, ene aenwyzing van het gedrag dat Jeſus Christus, geduurende zyne omwandeling op Aerde, geleid heeft; *ons*, naer de tael van Petrus, 1 Pet. II. 21b, *een exem-*

pel

pel nalatende, op dat wy syne voetstappen souden navolgen; een voorbeeld, dat wy niet wel te veel beſpiegelen konnen, waerom wy 'er by deze gelegenheid ook gebruik van zullen maken.

„ *Het leven van Christus, is geweest een allervolmaaktst voorbeelt van heiligheit.* Dewyl hy alle de pligten, welke wy aan God, welke wy aan den naasten, welke wy aan ons zelven ſchuldig zyn, allerheiligſt volbragt heeft in de menſchelyke natuur ".

„ *a. De pligten omtrent God, zo* die, welke op den inwendigen, *als* die, welke op den uitwendigen dienst van God zien ".

„ a. Hy heeft volbragt de pligten van den *inwendigen dienst:*

1. Door de *kennisze* Gods, waar mede syne ziele beſtraalt was, Joh. VII: 28, 29. en VIII: 55. en XVII: 25.
2. Door *eerbiedigheit* voor zynen Hemelſchen Vader, Joh. VII: 18. en VIII: 49, 50.
3. Door opregte *liefde* tot God, welke hy in zyne woorden en daaden betoont heeft, Joh. XV: 10.
4. Door eene volmaakte en ſtantvastige *gehoorzaamheit* omtrent God, welke hy als mensch en als Middelaar bewezen heeft, Joh. V: 30. en Phil. II: 8.
5. Door een zeker en onbeweeglyk *vertrouwen* op God, in alle bezoekingen, Heb. V: 7.
6. Door diepe *ootmoedigheit* voor God, ten aanzien van zyne menſchelyke natuur, Matth. XI: 29. Phil. II: 6, 7.
7. Door een *berusten* in den wil van God, Matth. XXVI: 39.
8. Door een *yver* voor God, en voor zyne heerlykheit, Matth. IV: 10. Joh. II: 17.
9. Door *verheerlyking* van God, gedurende zyn ganſche leven geſchiedt door gedagten, woorden en werken, Joh. XVII: 4, 26 ".

„ b. De pligten van den *uitwendigen dienst* heeft hy waargenomen:

1. Door allerheiligſte, alleryverigſte *gebeden*, vol van vertrouwen, Joh. XI: 41, 42.
2. Door *liefde* voor het woort van God, Joh. V: 39.
3. Door opregte *lof* van God, Luk. X: 21. Matth. XXVI: 30.

Digitized by Google

4. Door *heiliging* van den Sabbath, en van alle de andere feesten, welke aan den dienst van God toegewyet waren, Luk. IV: 31. en II: 42, 43. en XXII: 15.
5. Door aanhoudende *bywoning* van den Tempel, en van den Godsdienst, Luk. XIX: 47.
6. Door *gebruik en inſtelling van den Doop*, Matth. III. 13. en XXVIII: 19.
7. Door *gebruik en inſtelling van het Heilig Avontmaal*, Luk. XXII: 19, 20. ".

„ *B. De pligten omtrent den naasten* heeft hy vervult, *zo* gemeene, *als* byzondere ".

„ a. *Gemeene.*

1. Door *liefde*, Joh. XIII: 34, 35. en *vrientſchap*, Joh. XV: 15.
2. Door *geregtigheit*, Matth. XXII: 21.
3. Door *beſcheidenheit*, en *zagtmoedigheit*, Matth. XI: 28, 29. Luk. IX: 54—56.
4. Door *weldadigheit*, Matth. IX: 25. en XI: 4, 5.
5. Door *barmhartigheit*, Matth. XX: 30—34. uitblinkende in het gantſche werk der Verloszinge.
6. Door *nedrigheit*, Joh. XIII: 15—17.
7. Door *waaragtigheit*, Joh. VII: 18. en VIII: 45, 46.
8. Door *ſtigting* en verbetering van den naasten, door zyn onderwys, en allerheiligſt voorbeelt; gelyk als blykt uit de gantſche geſchiedenis des Euangeliums ".

„ b. *Byzondere.*

1. *Omtrent de Ouders*, met eerbiet, onderdaanigheit, dankbaarheit, Luk. II: 51. Joh. XIX: 26, 27.
2. *Omtrent de Overheden*, met eere en onderwerping, Matth. XVII: 24, 27. en XXII: 21.
3. *Omtrent zyne Vrienden*, met alle de pligten van eene tedere vriendſchap, Joh. XIV: 18—21.
4. *Omtrent zyne Vyanden*, met zagtmoedigheit, weldadigheit en ontferminge, Luk. VI: 27, 28, en XXIII: 34 ".

„ *C. De pligten omtrent zyn eigen zelven* heeft hy vervult, *zo* ten aanzien van de ziel, *als* ten aanzien van het ligchaam, *en* ten aanzien van zynen uitwendigen ſtaat ".

„ a. Ten aanzien van de *ziel*

1. Zyn *verſtant* was met eene zekere en levendige ken-

Digitized by Google

kennis van God, en van den Godsdienst, en met een volkome wysheit en voorzigtigheit beſtraalt, Luk. II: 40. Joh. VIII: 55. Kol. II: 3.

2. Zyn *wil*, met eene ongeſchonde en allerheiligſte liefde en zugt tot alle deugt en godzaligheit verciert, zogt eeniglyk de gelykformigheit met den Goddelyken wil, Joh. IV: 34. VI: 38.

3. Zyne *aandoeningen* waren, met verlochening aan alle waereltze begeerlykheden, eeniglyk gerigt tot de hemelze dingen, tot God, en zyne heerlykheit, en tot de zaligheit der menſchen. Het geen afzonderlyk van een ieder der aandoeningen, kan getoont worden".

„ b. Ten aanzien van het *ligbaam*.

1. Hy hieldt de *matigheit*, eene allerheiligſte zuiverheit; een leven, dat verre vervreemdt was van alle wellustigheit, hoedanig een hy ook zorgvuldig aan de zynen aanbeval, Luk. IX: 23. en XII: 15, 29, 30, 31, 33, 34.

2. Hy *beſteedde* zyn *gantſche ligbaam*, en alle deszelfs vermogens en werkzaamheden tot de deugt, tot de godzaligheit, *tot heerlykheit van God*, Joh. V: 32—34."

„ c. Ten aanzien van den *uitwendigen ſtaat*.

1. *Vergenoegtheit*, [illegible], waar door hy met zyn lot; en met zynen ſtaat, die in de ogen der menſchen was veragt en elendig, te vrede was, Luk. IX: 58. Joh. VI: 15.

2. Eene *wettige arbeitzaamheit*, waar in zyn gantſche leven bezig was, tót nutte van de Menſchen, Joh. IX: 4. Hand. X: 38.

3. *Gedult* in tegenſpoeden en bezoekingen, aan welke zyn gantſche leven onderhevig was, Heb. XII: 2, 3. Jez. LIII: 7."

Men vind voor dit Werk zelve een drietal van Verhandelingen, van den bovengenoemden J. F. STARFER, welke de Eerwaerde DE STOPPELAER insgelyks uit de Latynſche tale overgezet heeft. —— De eerſte vervat ene nieuwe onderſtelling, volgens welke de nauwe betrekking van ziel en lighaam op elkander, uit de Schepping van den mensch, naer de gelykenisze Gods verklaerd word. Zyn Eerwaerde beweert in dezelve, „ *dat de Schepper, eenige ſchepzelen naar zyne gelykenis formerende, door zyne ſcheppende kragt, aan hun beeft medegedeeld dat vermogen van den wil, om kragtdadig te*

werken, en alleen op hunnen wenk zekere uitwerkzelen, in het werktuigelyk lichaam voort te brengen, gelyk als hy door die kragt het vermogen, om onderscheidenlyk te verstaan, aan hun geschonken heeft". —— De tweede Verhandeling strekt om te onderzoeken, de uitvlucht der Atheisten tegen het bewys, dat uit de eind-oirzaken, en het wys verband der dingen gehaalt wordt, voor de aenwezigheid van God. Hier in tracht onze oplettende Schryver te doen zien, „ dat de aanweezigheid van God uit de doeleindens te betogen, niet is, *te veronderstellen dat 'er doeleindens der dingen zyn, en daar uit te besluiten, dat 'er ook is een verstandig weezen, dat de Autheur en Bestuurder van alle dingen is*: maar dat het is, *te betogen, dat 'er in alle dingen eene wonderbaare algemeene overeenstemming gevonden wordt, om een uiterste uitwerkzel te volbrengen, en dat die overeenstemming zodanig gesteld is, dat zy zonder een wys Autheur en Bestuurder geenzins plaats hebben kan*". —— De derde Verhandeling heeft ten onderwerpe de taal des Allerhoogsten Gen. III: 22, luidende, volgens onze gewoone Vertaling, *Siet, de menschе is geworden als onser een, kennende het goet ende het quaet: Nu dan, dat hy sijne hant niet uyt en steke enz.* Deze woorden worden door zyn Eerwaerden aldus overgezet: „ *Siet de menschе is gemaeckt geworden*, [of *is geweest*] *als onser een, kennende het goet ende het quaet; maar nu* is de zaak zo ver gekomen, dat hy uit het Paradys moet verstoten worden, *op dat hy sijne hant niet uyt en steke enz*". In gevolge hier van verklaert hy dit gezegde in dien zin; „ *dat God alhier zyn medelyden getuigt, over des menschen tegenwoordigen staat, door vergelyking van zynen voorgaanden, en oirsprongkelyken staat, met den geenen, in welken hy gebragt was, door de zonde*". Deze uitlegging word door den Eerwaerden DE STOPPELAAR, in zyne Voorreden, die hy aen 't hoofd van dit Geschrift gevoegd heeft, nog nader opgehelderd, en met andere bewyzen versterkt.

Het begin van de Reizen der kinderen Israëls, door de Woestyn van Arabiën, geestelyk overgebracht, tot het volk van God op den weg naar den Hemel, als 't Land der ruste. Door J. H. JANSSONIUS, *Leeraar in de Gemeinte J. C. te Groningen. Te Groningen, by de Wed.* L. Groenewolt *en* Zoon 1767. *behalven de Voorreden* 272 *bladz. in octavo.*

EEne Allegorische bespiegeling, die ongetwyfeld vele zoete speculatien behelst, voor hun, wier gedachten zo-

zodanigen draei hebben, dat ze 'er zich mede konnen verenigen. Maer zy, die redelyker wyze gewoon zyn te denken, zouden, dit ſtukje lezende, zich menigwerf verwonderen, over de zonderlinge overbrengingen, en niet zelden moeten betuigen dat ze den Autheur niet verſtaen.

Het *hout*, by voorbeeld, dat Moſes, volgens Exod. XV: 25, te Mara in 't water wierp, waer op dat *bittere water zoet* wierd, leid onzen Schryver tot *het hout des kruiſes* van Jeſus Christus, als door dat *hout* van Moſes afgebeeld. —— „Door dat hout des kruis, zegt hy, wordt alleen all' dat *bittere* van de *zonde*, en alle die helſche en benauwende gevolgen der zonde, wechgenomen, en die ongezonde wateren verandert in *zoete* en ſmaaklyke wateren, ter *dorſtleſching* en *verquikking*. Gal. III: 13. Jeſ. LIII: 5. Pſ. XXIII: 2. —— Daar door wordt dan all' dat doodlyke, ongezonde, en al de vloek wechgenomen uit all' dat benauwende water Pſ. LXIX: 2, 3. en die wateren worden zelf (*gezondt gemaakt* zynde) dan zoet en verquiklyk van achteren, als die gezegende vrucht der gerechtigheid uit dien vloek, en al dat bittere hervoortkomt, Heb. XII: 11. Jak. I: 2, 3. —— Zo dat zy dat water dan *wel drinken* konnen, en het zoete daar van ſmaaken. De zonde zelve, eigene en andere (anders voor Gods volks zo bitter als de dood) worden door het kruis van Christus, en de genade daar door gewrocht, en in dat water als *ingeworpen*, door *geloofs vereeniging* en geestelyke *vermenging* daar mede, (Heb. IV: 2.) van achteren zoet gemaakt, of uit dien *vloek* een *zegen* gehaalt, zo dat *ſpyze* uitgaat van *dien eeter*, als zy namentlyk daar door leeren, dat bitter weenen met zoet bittere traanen, by, en in de gemeenſchap met dat kruis Zach. XI: 10. even gelyk *Petrus*, als hy naar buiten ging en *bitterlyk weende*; dan worden die *traanen* hunne *ſpyze*. Pſ. XLII: 2". Wy zouden onzen Autheur, in dien trant voortgaende, verder konnen volgen; doch wy vertrouwen dat het genoeg is.

Redenkundige Gedagten over de natuur van God, zo wel volgens haare zedelyke als natuurlyke volmaaktheden beſchouwd, en uitgegeeven van J. A. BUTTSTETT, *Leeraar in de Wysbegeerte en Rector der Schoolen te Oſterode. Naar den laatſten druk uit het Hoogduitsch vertaalt. Tweede Deel. Te Amſterdam by* S. v. Esveldt, *en te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1766. *behalven de Voorreden* 556 *bladz. in octavo.*

HEt hoofdoogmerk van den Heer BUTTSTETT in dit Geſchrift is, den geopenbaerden Godsdienst op ene re-

Digitized by Google

redelyke wyze te verklaren, of de Leer der Openbaringe, met die der Rede te verenigen; door te toonen, dat die Godsdienſtige kundigheden, welke ons de Openbaring verleent, door ene gezonde redenering bevestigt konnen worden; of dat 'er ten minſte niets in voorkomt, 't welk tegen ene gezonde redenering aenloopt. Dit is een vry algemeen denkbeeld der Proteſtanten, ſchoon ze rakende de byzondere kundigheden, die de Openbaring verleent, zeer verſchillende denkbeelden voeden; en de beſcheidenſte Godgeleerden onder alle de Gezindheden, waer in de Proteſtanten verdeeld zyn, hebben zich by deze en gene gelegenheden altoos bevlytigt, om te toonen, dat die Leer, welke zy voorſtaen, niet ſtrydig is met de Rede; welke, even als de Openbaring, een onwaerdeerbaer geſchenk is, van den volmaekt wyzen Schenker aller goede gaven: en ieder weet zyne Leerſtellingen, hoe verſchillend ze ook mogen zyn, veel al met zyne Redeneerwyze over een te brengen, ten genoegen van hun die aen dezelfde Leerſtellingen toegedaen zyn, terwyl anderen, die andere denkbeelden uit de Openbaring afleiden, daer over niet zo voldaen zyn. — Dit zo zynde, kan men niet wel verwachten, dat dit Geſchrift van onzen Leeraer, een ernſtig, doch beſcheiden Voorſtander der onveranderde Augsburgſche Belydenisſe, in dit opzicht, by alle Gezindheden voldoende zal ſchynen; doch men kan niet wel ontkennen, dat hy zyn oogmerk op ene vernuftige wyze ter uitvoeringe brengt; en dat hy, ſchoon wat langwylig, over 't algemeen betoont, niet onbekwaem te zyn tot het behandelen van 't onderwerp, dat hy zich voorgeſtelt heeft: van waer 'er ook hier en daer verſcheidene byzonderheden in dit Werk voorkomen, die van oordeelkundige Lezers met genoegen nagegaen konnen worden.

Onze Auteur, in 't eerſte Deel, gehandelt hebbende over de *Verborgenheden* in 't algemeen, en over de *Drieëenheid* in 't byzonder, beſchouwt in dit tweede Deel, de *Natuur van God*. Hy maekt een aenvang met een onderzoek der vrage; *of het Verſtand enig denkbeeld van dat Wezen vormen kan, het welk wy God noemen?* en toont, na deze vraeg bevestigende beantwoort te hebben, welke de bronnen zyn, waer uit de beſchouwing der Godlyke eigenſchappen voort moet vloeijen. Dit afgehandelt hebbende, gaet hy over tot ene byzonderer beſchouwing van Gods Eigenſchappen; waer in hy zich tot de volgende orde bepaelt. „Ik volg, zegt hy, in myn voorſtel de zulken, die de Goddelyke Natuur zo voordraagen, als ze zich, by ons eerſte nadenken, aan onze gedach-

Digitized by Google

dachten voorſtelt. De eerſte gedachte, welke wy van Gods Natuur hebben, is deze: *God is het allervolmaakſte Weezen*, dat zich een mensch ooit verbeelden kan. Wie deeze gedachte aangenomen heeft, die zal 'er ook, gemakkelyk, dit volgende beſluit uit kunnen opmaaken: is God het allervolmaaktſte Wezen; dan zal ik ook aan Hem alles, wat 'er ooit onder de Schepzelen als volmaakt te vinden is, moeten toeſchryven, en in tegendeel alles van Hem afweeren, wat den naam van onvolmaakt draagt by de Schepzelen. Uit dit tweevouwdige beginzel laaten zich, zonder moeite, alle eigenſchappen van God afleiden. En daarom moeten wy ook deeze Verhandeling in *twee afdeelingen* verdeelen. In *de eerſte* zullen wy die volmaaktheden bybrengen, welke volgen uit het denkbeeld, dat God het allervolmaaktſte Weezen is; maar in *de tweede* die geene, welke met eindige en onvolmaakte Schepzelen niets gemeen hebben. In welke twee afdeelingen ik alles hoop te konnen zeggen, wat 'er tot een' grondſlag en ter inrigtinge van het waare geloof moet gelegd worden". —— Uit kragt hier van vind men in dit Stukje des Auteurs redenkundige gedagten over God, als een *eenvoudig Wezen*, en de *zuiverſte Geest*; over het *Verſtand* van God in 't algemeen, en deszelfs *onbepaalde Alweetendheid* in 't byzonder; over de *allerhoogſte Wysheid* van God; over Gods *Wil*, de *gemoedsneigingen* van den Goddelyken Wil, en deszelfs allerhoogſte *Vryheid*; over Gods *Almagt*, *Heiligheid*, *Waarheid* en *Regtvaardigheid*; ſtaende de verdere eigenſchappen in een volgend ſtuk overwogen te worden.

Kort Begrip van de Historie der Inſecten. Uit het Fransch vertaald. Met koperen Plaaten. Tweede Stukje. Te Amſterdam by de Erven van F. Houttuin 1767. *in octavo* 270 *bladzyden.*

DIt twede Stukje dezer aenpryzenswaerdige Verzamelinge, van 't voornaemſte en nuttigſte, dat in de uitgebreider Werken der beroemdſte Schryveren, over de Historie der Inſecten gevonden word, behelst een bericht van de naeuwkeurigſte waernemingen, over de gedaente, levenswyze, gewoone veranderingen en lotgevallen der volgende Inſecten. De *Wesp*, de *Bye*, de *Vlieg*, de *Mug*, de *Vloo*, de *Mier*, de *Mierenleeuw*, de *Mot*, de *Luis*, de *Platluis*, de *Boomgelykende Water-vloo*, de *Scorpioen*, de *Slak*, het *Haft*, of

of de *Dagvlieg*, de *Drekvlieg*, de *Dierenvlieg*, de *Kaasvlieg* en de *Aardworm*. Ieder dezer Insecten word hier op ene leerzame, en tevens bevallige wyze beschreven; en 't natuurkundige bericht is nu en dan met welgepaste zedekundige aenmerkingen doorvlochten, die de nuttigheid der lezinge vermeerderen, en de beschryving te aengenamer maken. Men oordeele hier van enigermate, uit de manier op welke onze Autheur de beschouwing der *Muggen* behandelt.

Na voor af in 't algemeen aengemerkt te hebben, dat dit teder Insect, even als de andere, zyne staetsverwisselingen onderhevig is, geeft hy ons deswegens het volgende bericht. „ Men ziet dikwils in den zomer brokjes of strookjes, van eene slymerige zelfstandigheid op het water dryven, die haar een doorgeslaagen zeefje zweemen, gelyk de Kruideniers gebruiken om hunne Waar te zuiveren, en die met een soort van staart aan de randen van de Kommen of Slooten, daar men ze alleen in vindt, of aan de wortels van een Boom vast zitten. De vermeende gaten van die Zeef zyn Eitjes, zeer net geschikt op het slym, op dat het niet zinke; het zyn een soort van platboomde Schuitjes, waar op het Wyfje van de Mug haar Broed legd, want uit deeze Eitjes koomen wel haast kleine Wormen voort, welke, zich voelende gemaakt te zyn om te zwemmen, en als Vischjes te leeven, nauwelyks hunne bekleedzelen verbrooken hebben, of zy werpen zich in het water ".

„ En hier in, gelyk in alle andere Gewrochten der Natuur, vertoont de aanbiddelyke Maaker een Vernuft, eene Wysheid, een Voorzorg, daar wy ons naauwlyks een denkbeeld van kunnen maaken, en daar de allerhardnekkigsten door getroffen moeten worden, als zy slechts hunne oogen openen en zien. Dit kleine Schuitje moest niet dan aan een Meertje of Kom, of stilstaand en geenzins aan een stroomend Water betrouwd worden, tegen welks geweld en vloed, het niet bestand geweest zoude zyn. Het moest zelfs in dat Meertje aan de kanten worden vast gemaakt, dewyl de wind het anders konde wegvoeren naar een plaats, daar het van de noodige zonne-straalen beroofd zou geweest zyn, waar door de Eitjes uitgebroeid worden, en uit welken hoofde dezelve altoos voor die straalen dienen bloot te liggen; dat paar Muggen derhalven, welke op dit zwakke Vaartuig de hoop van hun Nageslacht moeten waagen, dienden ook de oplettenheid en het vooruitzicht te hebben, eer zy het maakten, van op de plaatsing-

der

Digitized by Google

der zonne acht te geeven, en op te neemen, waar zy hun Schuitje leggen moesten, om de Eitjes het meeste voordeel van dezelve te doen toekoomen; zy moesten derhalven niet alleen den besten kant van 't Meertje of de Sloot daar toe verkiezen, maar ook de schaduw der nabuurige Boomen in aanmerking neemen, om uit te rekenen of deeze ook te veel lommer, over hun Vaartuigje verspreiden zouden; zy hebben dit alles in acht genoomen, en zy hebben boven dit alles, noch de voorzorg gehad, om geene randen aan hun Schuitje te maaken, maar hetzelve enkel als een Vlot toe te stellen, naardien hunne Kinderen, die Vischjes geboren worden, noch pootjes, noch haakjes hebbende, niet over die randen zouden hebben kunnen heen komen, om zich te water te begeeven".

„ 't Is op deeze wyze dat meest alle Muggen geboren worden, en onder anderen die lastige Cousins, die gelukkig ons waarschouwen van haare aannadering, door het geluid en gebrom haarer Vleugelen, ten naasten by, gelyk de Ratelslang ons waarschouwd van zyne komst, door het geraas van een soort van Bellen, die zy in haar staart draagt".

„ Zo dra de Worm, die uit het Ei van de Mug koomt, zich te water heeft begeeven, gaat hy naar den grond; hy heeft noch riemen, noch roer, ook heeft hy het een of ander niet noodig. Het is op den grond van 't water alleen, dat hy zyn Voedzel haalen moet; het zoude hem zelfs nadeelig zyn zich tusschen de oppervlakte des waters, en den bodem op te houden; hy zoude dus een prooy zyner Vyanden worden; Het is alleen in de afzondering, dat de Goeden en de *Zwakken* veilig zyn, voor de aanvallen der Sterken en Boozen; En noch zyn zy daar niet altoos derwyze in veiligheid, als zy behoorden te zyn; Getuige daar van onze Worm, die in het klein verblyf, dat hy zich zelven van Mastik gebouwd, of in de geringe wooning, die hy voor zich uitgehold heeft; zo dra hy ter plaatse zyner verordeninge gekoomen is, niet behoeft te vreezen, dat de Visschen hem zullen opslokken, maar geenzins veilig is voor de schaaren der Kreeften. Het is op dezelfde wyze omtrent gelegen met den armen Landman, hy leeft afgezonderd in zyn nederige Stulp, hy heeft niets te maaken noch met Kooplieden, noch met pleitzieke Menschen, naardien hy niets bezit; de Grooten hebben, om dezelfde reden, geen vat op hem; Maar kan dit alles hem bevryden van de knevelaryen der Tolbedienden?"

„ De Worm leeft eenige dagen op den grond van de Kom,

en leeft van zeer weinig. Vervolgens na een korten ſtaat van rust, naar zyn levendigen en woelachtigen aart geregeld, welke zich nu reeds poogt te ontwikkelen, neemt hy eene nieuwe gedaante aan, zyn hoofd wordt veel grooter; en hy begint te zwemmen, geholpen van zyn Staart, die nu beweegelyk geworden is; korten tyd daar naa koomt van onder het bekleedzel dier kleine Visch, eene kleine Mug te voorſchyn, welke zich van den grond des waters, eensklaps in de lucht verheft; maar die, gelyk aan zeer veelen onzer, fier op haar nieuwen ſtaat, de gevaaren, die daar aan verknocht zyn, niet genoeg kent of vreest, en zich onvoorzichtig gaat werpen, in den bek van een Musch of Zwaluw, of in het net van een Spin".

„ De Mug is zaamgeſteld uit zeer fyne en dunne deelen. Haar Hoofd is vercierd met een Pluim, en haar geheele Lichaampje is bedekt met ſchubbetjes en wol of hair, om het zelve voor ſtof en vogt te beveiligen. Zy doet haare Vleugels brommen, door dezelve te ſlaan op twee holle bekkens, die zy aan haare zyden draagt; zy is hovaardig op dit vermogen van geluid te kunnen maaken; men kan duidelyk bemerken, dat zy 'er zich te gelyk mede vermaakt en op verheft; zy komt ons dikwils aan de ooren brommen, op dat wy ons over haare bekwaamheid verwonderen mogen. Dit geluid verveelt ons echter wel haast, en wy verbryzelen de ſchoone Speelſter, minder in der daad om dien last van haar Muzyk te ontgaan, of haar dit vermaak te ontneemen, dan om dien ſcherpen ſteek van haar drievoudigen dolk voor te koomen".

„ Maar de Mug heeft niets dierbaarer dan haaren Snuit, en men kan zeggen, dat dit kleine Werktuig, een der grootſte wonderen van de Natuur is. Hy is zo dun, dat men deszelfs einde met de beste Vergrootglazen nauwelyks zien kan. Men ziet eerſt een zeer langen ſchubbigen of hoornachtigen Kooker, dien de Mug onder haar Keel draagt. Op het twee derde deel van deezen kooker is eene opening, door welke zy met vier pooken ſteekt, die zy dan weêr in den kooker trekt. Van deeze vier pooken is 'er ééne, die, hoe ſcherp hy is, de drie anderen voor kooker ſtrekt, hen bergende in een lang groepje of ſleufje. Deeze drie andere dolken hebben ruggen, gelyk fyne degens; zy zyn met ſcherpe tanden bezet aan de punt, die een weinig krom en onbeſchryflyk fyn is. Als alle deeze Angels werken in het vleesch der Dieren, en te zaamen arbeiden, dan de eene na de andere, dan alle te gelyk uitkoomende, en ſteekende naar

ver-

Digitized by Google

verſcheide kanten, moet het bloed en de *lympha* of het water der nabuurige deelen noodwendig uitzyperen, en eene zwelling in de wonden veroorzaaken, wier kleine opening geſlooten wordt door de perſing van de uitwendige lucht ".

„ Als de Mug met het einde van haaren kooker, die haar voor Tong dient, de vruchten, of het vleesch, of de ſappen, bekwaam om haar te voeden, ontdekt heeft en gevoeld, zuigt zy, indien het een vocht is, zonder dat zy haar vlymen behoeft te gebruiken; maar voelt zy een vel, dat haar voedzel bedekt, en haar belet het 'er uit te zuigen, trekt zy van leer, en ſtoot 'er door heen. Daar na trekt zy de Angels weêr in den kooker, dien zy tegen de wonde zet, om uit haare opening al het vocht te zuigen, als met een rietje ".

Met dit Werktuig, zegt onze Autheur, arbeid dit Inſect in den Zomer; maer in den Winter behoeft het zulks niet te doen, vermits het dan niet eet: het onthoud zich, in 't koude Saiſoen in kelders, hoolen en ſteenkuilen, zonder echter, naer zyn oordeel, dien ganſchen tyd al ſlapende door te brengen. Met de aenkomſt van 't voorjaer, vervolgt hy, doet zy voor hare Kinderen het zelfde, dat hare Voorouders voor haer gedaen hebben; en 't daer uit voortkomende geſlacht, op dezelfde manier veranderd zynde, begaet, op ene gelyke wyze gewapend, dezelfde vermetelheid, en onbedachtzaamheid, waer door de rampen van dit geſlacht, die 'er de onvermydelyke gevolgen van zyn, zich vereeuwigen. Die vermetelheid op haer wapentuig, en de onbedachtzaemheid der Mugge, heeft *la Fontaine* eigenaertig in ene zyner Fabelen voorgeſteld, welke hier ten ſlot, aldus in 't Nederduitsch vertaeld, medegedeeld word.

„ *Loop heen, gy klein Inſect, verachtelyk gediert?*
„ *Dat, met een zot gebrom, om Mensch en Beesten zwiert".*
Sprak eenmaal, tot de MUG, Sinjeur DE LEEUW:
„ *Meent gy verwaande, dat ge my met uw geſchreeuw,*
„ *Antwoordt zy hem, dus zult vervaaren?*
„ *'k Durf u den oorlog wel verklaaren.*
„ *Uw tytel van der Dieren Vorst ſchrikt my niet af,*
„ *Het was een zot, die u het eerst dien tytel gaf,*
„ *Een ſtier is ruim zo ſterk als gy,*
„ *En evenwel ontzie ik en vreest hy my;*
„ *Ik doe hem loopen waar ik wil,*
„ *Gy zult haast weeten, hoe ik ook de Leeuwen dril.*
Nauw hadt zy deze woorden geuit
Of vliegt met haar gewoon geluid,

Al hupp'lend in de hoogt', en ſtort
Juist op den hals des Leeuws, die woedend word
Door haar geprik, en ſpart, met glinstrende vogen,
Zyn muil op, maar de Mug, ſteeds onbewogen,
Houdt vast; Zy lacht om al 't geraas
Des Leeuws, en zegt, , verwaande Dwaas,
, Vergeefsch wilt gy u tegen my verzetten,
, 'k Zal op uw Neus nu ook eens mynen angel wetten'.
Zy wipt daar op; De Leeuw nu waarlyk dol,
Slaat met den poot, en ſtampt, vliegt naar zyn hol,
Dan weder door het veld, en brult en raast,
Dat Mensch en Beesten ſidd'ren, en verbaasd
Zich voor dat woeden trachten te verſchuilen;
Die angſten evenwel, dat woên, dat huilen,
't Is al gewrocht van ééne Mug,
Die nu de Neus des Leeuws verlaat, en op zyn Rug
Gezeten, haar victorie zingt.
, Draag zorg, zegt zy, dat gy my niet weêr dringt
, Om uwen hoogmoed te kaſtyden,
, 'k Verlaat u thans uit medelyden'.
De Leeuw ſchuimbekt van ſpyt, ſlaat met den ſtaart,
En ziet de Mug, met ſnellen vaart,
Zich trotſelyk weêr naar de hoogte ſpoeden.
, Wie zou, dus zingt zy, dit van my vermoeden!
, Een kleine Mug! dat die een Leeuw kon nederſlaan!
, En evenwel ik heb 't gedaan'.
Terwyl zy zich met deze vreugd vermaakt,
Wil 't ongeluk, dat zy in 't net geraakt
Van eene Spin, die haar, na haare Zegenpraal,
Wel vaardig peuzelt voor een lekker tuſſchen-maal.

Inſtructions importantes au Peuple ſur l'Oeconomie animale; contenant une definition Generale de toutes les parties du Corps humain, leur mechanisme & les differentes Maladies, dont elles ſont ſuſceptibles, avec les Remedes les plus propres a les gucrir. Par PHILIPPE FERMIN, Docteur en Medecine. *Servant de ſuite a l'Avis au Peuple ſur ſa ſanté. Par Mr.* TISSOT. *A la Haye, chez* R. van Laak, *Libraire.* 1767. *Avec Privilege.*

Gewigtige Onderregtingen voor den Gemeenen Man, aangaande de Dierlyke Huishouding; vervattende een algemeene Beſchryving van alle de deelen van het menſchelyk Lichaam, derzelver werktuiglykheid, en de verſcheiden Ziekten welken dezelven onderhevig zyn, benevens de bekwaamſte Geneesmiddelen tot herſtelling. Door PH. FERMIN, M. Dr. *Dienende tot een Vervolg op het* Avis au Peuple ſur ſa ſanté. *Door den Heer* TISSOT. *in groot Duodecimo, 568 bladz.*

HEt Werk van den Heer TISSOT, waar op dit, 't welk wy voor ons hebben, als een vervolg voorkoomt, is, door

Digitized by Google

door deszelfs Vertaaling, by onze Nederlanders bekend; en wy hebben, van de Franſche Uitgaave, gelyk ook van de Nederduitſche Vertaaling, ſpreekende, ons genoegen in het zelve, en de algemeene nuttigheid welke het inſtaat is te geeven, betuigd (*). De Heer TISSOT heeft zich bepaald aan heete en haastige Ziekten, om dat een verkeerde behandeling of uitſtel van hulpe dezelven ligt gevaarlyk maakt. De Heer FERMIN heeft geoordeeld, de langduurige en ſleepende ziekten hier by te moeten voegen, en denkt dat men Hem dit niet minder zal bedanken, dan zynen Voorganger (†). Dit zal de tyd best leeren. De Heer TISSOT, die dit immer zo wel hadt konnen doen als onze Schryver, begreep het anders, en verklaart zich hier over in de Voorrede, volgens de Vertaaling van den Heer BIKKER, op deeze wyze: „wel is waar, de langduurige Ziekten worden gewoonlyk ten platten Lande mede kwalyk behandeld; maar men heeft tyd en gelegenheid om de Lyders in de Steden te brengen, of om eenige hulp te haalen; voor 't overige zyn zy daar zo gemeen niet als die, welken ik verhandeld heb, en zy zullen nog zeldzaamer worden, zo dra men de Heete Ziekten, waar van zy ſchier altoos het gevolg zyn, beter behandelt. De tweede reden, die ook alleen voldoende zyn zou, is, dat het onmogelyk is de behandeling van langduurige Ziekten, onder het bereik te brengen van Lieden die geen Geneeskundigen zyn. Ydere Heete Ziekte hangt van één eenige oorzaak af, en derzelver behandeling is eenvoudig en gelykvormig; zo dat de toevallen, die de Ziekte doen kennen, ook haare Oorzaak en behandeling doen kennen; maar geheel anders is het gelegen met de kwynende Ziekten; yder kan van zo een groot getal van Oorzaaken afhangen, en 't is de Oorzaak, die de verkiezing der Geneesmiddelen beſlisſen moet, dat men zelfs dan als men de Ziekte zeer wel kent, nog zeer ver af is van de Oorzaak te kennen, en van zig te kunnen bepaalen omtrent de verkiezing der Geneesmiddelen. 't Is deze kennis der Oorzaaken, die noodzaaklyk Perſoonen vereischt, welken bedreven zyn in de beſchouwing, en beoeffening van alle de deelen der Geneeskunde, waar toe Perſoonen die daar onkundig van zyn, nimmer komen kunnen. Daarenboven haare zamenſtelling, de verſcheidenheid der toevallen, de verſchillende tydperken van de Ziekte, de moeijelykheid van de giften der Geneesmid-

(*) *Vaderl. Letteroefeningen* IVde Deel. bladz. 71. en 341.
(†) *Inſtruct. Import. Pref.* p. 5.

Digitized by Google

middelen, wier kragt de kleinſte misſlagen gevaarlyk kan maaken, enz. zyn zo veele zwarigheden, die de behandeling dezer Ziekten lastig en moeijelyk maaken, voor de ervarenſte Geneesheeren zelven, en onmogelyk voor hen, die zulks niet zyn ".

Zonder op deeze redenen acht te geeven, en nog minder de zwarigheden optelosſen, of weg te neemen, geeft Dr. FERMIN zyne *gewigtige Onderregtingen* over de Ziekten, welken de Heer TISSOT heeft overgeſlaagen, de langduurige naamelyk, en de ſleepende, in 't licht. Onze Schryver zal zich waarſchynlyk verbeelden, deeze zwaarigheden grooten deels te hebben weg genomen, door een kort begrip van de Dierlyke Huishouding, voor de beſchryving der Ziekten, te hebben doen voor af gaan: en by de Ziekten verſcheiden oorzaaken te hebben aangeroerd. Wat het eerſte aanbelangt, de verdeeling hier in gehouden van enkele deelen, dan van ſamengeſtelde deelen, en hier na van de werking dier deelen, zal het zelve voor den Gemeenen Man onverſtaanbaar maaken, hy zal het eerſte vergeeten hebben, als hy aan het tweede koomt; behalven dat alles zo kort en oppervlakkig is, om 'er niets meer van te zeggen, dat al wierdt het begreepen, het wegens deszelfs geringheid zeer weinig zou doen, tot het kennen van een ſleepende Ziekte, althans van verre de meeste, indien niet van allen; waar toe dikwils een zeer grondige kennis der Dierlyke Huishouding, nog te kort ſchiet. En ten opzicht van het tweede, als 'er verſcheiden oorzaaken van een langduurige Ziekte worden aangeroerd, wordenze ook zelden meer dan maar aangeroerd, en verre van zodanig beſchreeven te zyn dat een gemeen Perſoon, de Geneeskunde niet verſtaande, daar uit zou konnen opmaaken, uit welk eene oorzaak de Ziekte ontſtaan ware, en welke Geneesmiddelen men 'er toe zoude moeten verkiezen. Het werk koomt ons voor van weinig nut te kunnen zyn voor onweetenden; en kundigen zullen 'er zo weinig byzonders in vinden, dat zy zullen oordeelen, zulke *Onderregtingen* niet nodig te hebben. Doch wy zullen tot het Werk zelf overgaan, den voornaamen inhoud van het zelve, met eenige byzondere ſtukken hier en daar uitgenomen, opgeeven; om het in zo verre aan het oordeel van onze Leezers bloot te leggen, en 'er een iegelyk zulk een gebruik van te laaten maaken, als hy voor zich nuttig vindt.

Het geheele Werk is in twee Deelen gedeeld, en elk wederom in Hoofdſtukken. Het eerſte is geſchikt voor een kort begrip van de Ontleedkunde, en de Dierlyke Huishouding;

Digitized by Google

ding; het tweede vervat de sleepende Ziekten, en achter dit volgen eenige Voorschriften van Geneesmiddelen, welken in de gemelde Ziekten aangepreezen worden. In de eerste vyf Hoofdstukken van het eerste Deel, wordt van het Geraamte en de beenderen, waar uit het zelve bestaat, gesproken. In het zesde, van de vaste deelen des menschelyken lichaams, Been, Kraakbeen, Vezelen, Zenuwen, Slagaderen, Vleesch *enz.*

De *Vezelen* beschryft de Heer FERMIN op deeze wyze: „ Men geeft den naam van Vezelen aan de fyne draaden, welken de enkelvoudigste deelen zyn van ons lichaam, en door haare byzondere schikking en verschillenden samenhang, de andere deelen samenstellen. Zy kunnen zonder ongemak, en zonder geweld, rekkinglondergaan, tot een zekeren trap; maar dit houdt op zo dra men dezelven meer wil uitrekken: want in haar grootste rekking van een uiterste gevoeligheid zynde, doet het minste ding welk haar aanraakt of prikkelt, haar zich intrekken. En hier in bestaat de veerkragt der vezelen. Men kan de werking der Vezelen niet beter vergelyken dan by een aard worm, die, gelyk zy, leven en gevoel heeft, kunnende zich zelve uitstrekken, en inkorten. Men houde, by voorbeeld, een aard-worm by zyn beide einden, hy zal zich gemaklyk laaten uitrekken, zonder eenigen tegenstand, tot een zeker punt; doch zo men maar iets, hoe weinig daar boven gaat, zal hy buiten twyfel al zyne kragt inspannen om zich samen te trekken; en men zal zien, als men hem aan zich zelve laat, dat hy zich meer dan tot de helft zal inkorten. Zodanig is de ware werking der vezelen. Uit dit beginzel kunnen gemaklyk, alle de vrywillige en tegenwillige bewegingen welken 'er geschieden, verklaard worden, door de oorzaaken welke werken; en voornaamelyk door die der vezelen, welken haar eige en natuurlyk is. Zy verschillen ten opzichte van haare zelfstandigheid, en zyn of vliezig, of vleeschig of peezig. Men onderscheidtze ook, ten opzicht van haare strekking, in regte, schuinsche, langwerpige, dwerse, krings en schroefswyzige: men heeft groove, lange en korte vezelen ".

Van het *Vleesch* spreekende, zegt hy: „ Het Vleesch is een zagt deel, 't welk gemaakt wordt van bloed, 't welk door de natuurlyke warmte verdikt is, en het lichaam der Spieren uitmaakt ".

In het zevende Hoofdstuk, wordt gehandeld van de Vogten van het menschelyk lichaam, de Chyl, de Melk,

het Bloed, het Weiagtige, het Water (*), de Geesten, de Kwyl en de Gal.

„ De *Kwyl* is volgens den Heer FERMIN, „ een zuur vogt, welk in den mond valt uit klieren die het zelve inhouden ".

In het agtſte Hoofdſtuk, gaat nu de Schryver over tot de ſamengeſtelde deelen, en eerst van het Hoofd; van de Herſenen, het dikke en dunne Herſenvlies, de kleine Herſenen, het verlengde Merg, het voorſte gedeelte van het Hoofd, van de deelen van den Mond, van de Tanden *enz.*

Van het *voorſte gedeelte van het Hoofd*, wordt gezegd. „ Onderſtellende dat het Aangezicht, de voornaame zitplaatſe is van zekere zintuigen, zou ik gelooven dat het aandoenlykſte het gevoel is, nademaal de huid het ware werktuig is van deeze gewaarwording. Men moet het gevoel in twee ſoorten onderſcheiden; het een welk men het algemeen gevoel noemt, om dat deszelfs werktuig is in alle de deelen, waar in zich zenuwen verſpreiden; en andere zintuigen door middel van deezen indruk krygen: men noemt dit gemeenlyk aanraaking. De tweede ſoort noemt men het byzonder gevoel, om dat het werktuig van dit bepaald is in de tepeltjes van de huid. Het eerſte geeft ons ſlegts een onbepaald denkbeeld, van de tastbaare hoedanigheden der lichaamen, en doet ons niets onderſcheiden dan der zelver grootte, warmte, koude *enz.* Het tweede doet de verſchillende tastbaare hoedanigheden der lichaamen gewaar worden, als der zelver gedaante, oneffenheid, gelykheid, en dit minder of meer onderſcheidelyk, naar maate de tepeltjes van de huid min of meer geſchikt zyn, om aangedaan te worden ".

In het negende Hoofdſtuk, wordt gehandeld van de Werktuigen der Borst, de Longen, het Hert, Hertzakje, het Middenſchot, Ribvlies, Middenrif en de Mammen.

Het tiende Hoofdſtuk, vervat de Ingewanden van den Buik, en het elfde een byzondere overweeging van elk Ingewand. Van het Buikvlies, het Net, de Maag, Darmen *enz:*

De *Maag* wordt dus beſchreeven. „ De Maag is de bewaar- of ontvang-plaats der Spyzen, welken derwaards gevoerd worden door den Slok-darm. Zy is een zak of vliezige beurs, gelegen onmidlyk onder het Middenrif, tuſſchen de Lever en de Milt, en beſlaat het grootſte gedeelte van den linker boven-buik. De Maag heeft twee openingen, een

(*) *Lympha.*

Digitized by Google

een rechter en een linker; de linker welke de bovenſte is, en een met den Slok-darm, is om de ſpyzen te ontvangen, en de regter welke men voor de onderſte houdt, den *poortier* noemt, en vereenigd is met den *twaalfvingeren darm*, is om 'er dezelven te doen uitgaan. De Maag is ſamengeſteld uit verſcheiden deelen, welker voornaamſten zyn de verſcheiden laagen welken haare dikte maaken, en waar aan de Ontleedkundigen den naam van *rokken* hebben gegeeven. Zy beſtaat uit vier rokken. De eerſte welke de buitenſte en vliezig is, koomt af van het Buik-vlies, of, naar het oordeel van ſommigen, van het Net. Zyne vezelen ſtrekken zich uit van de eene opening tot aan de andere. De tweede rok is ſamengeſteld uit veel vleeſchige vezelen. De derde is zenuwagtig, en bygevolg zeer gevoelig. De vierde beſtaat uit zekere draaden geſchikt als die van het fluweel, om te beletten dat de zenuwagtige, door de ſpyzen niet te ontzagt geraakt worde. Deeze rok is aan die zyde, waar mede hy aan den zenuwagtigen raakt, voorzien met een groote menigte kleine kliertjes, welken een byzonder vogt afſcheiden, bekwaam om de ſpyzen te ontbinden. Dit Ingewand is wyders voorzien met een groote menigte vaten, zo bloed-vaten als zenuwen en water-vaten, welken allen hunne byzondere naamen hebben. Het gebruik van de Maage is, gelyk ik reeds gezegd hebbe, de ſpyzen te ontvangen, dezelve klein te maaken en bekwaam om een goede Chyl af te geeven".

In het twaalfde Hoofdſtuk, is eene beſchryving van de natuurlyke deelen van een Man, welken tot de Voortteeling dienen; en in het dertiende, van die der Vrouwen; in het veertiende, van de inwendige natuurlyke deelen der Vrouwen; in het vyftiende, van de Bevrugting; in het zestiende van de Overbevrugting; in het zeventiende, van de Vliezen waar in een ongebooren Vrugt beſlooten is; in het agttiende, van de Nageboorte en de Navelvaten van het Kind; in het negentiende, van de Tweeſlagtigen of Hermaphroditen. Hier op volgt dan eindelyk het twintigſte of laatſte Hoofdſtuk van het eerſte Deel, en hier in wordt geſproken van de Werkingen, welken ontſtaan uit de geſteldheid van onze Werktuigen, en men Functien noemt: als de Ademhaaling, de beweging van het Hert, de Omloop van het Bloed, de Verwyding en Samentrekking der vaste Deelen, de Afſcheiding, het Zweet, de onzichtbaare Uitwaasſeming, de Kaauwing, Slokking, Spysverteering; den verderen voortgang der Spyzen, de Voeding, Aanwaſſing *enz.*

Digitized by Google

Wy hebben de beſchryving van de Maage opgegeeven, wy zullen hier nu de Spysverteering eens laaten volgen. „ De *Spysverteering* geſchiedt door middel van de Maag welke het werktuig 'er van is. De ſpyzen welken hier gebragt zyn, vertoeven 'er eenigen tyd, waar na ze tot een zagte pap worden gebragt, van een gryze kleur, en zuuragtigen ſmaak en reuk. Doch om niet in dooling te vallen, aangaande de verklaaring hoe de Spysverteering geſchiedt, moet men de Maag, in de eerſte plaatſe aanmerken als een foort van vat, geſlooten, warm en vogtig; ten andere, als bedaauwd door vogten van verſchillende natuur; ten derde, als een Spier, welke zich ſamentrekt, en hier door verandering in de ſpyzen kan maaken; ten vierde, dat zy blootgeſteld is aan de kloppingen van de groote Slag-ader of *Aorta*, en de ſamendrukking van alle de Spieren van den Buik; waar uit volgt, dat de Spysverteering door alle deeze oorzaaken, te ſamen met de natuurlyke warmte, volbragt wordt, 't welk ik nu zal verklaaren. Wie twyfelt aan de warmte van de Maag? Om dezelve gewaar te worden met den vinger en het oog, heeft men 'er maar de hand in te ſteeken: en de oorzaaken van deeze warmte zyn zeer ligt te begrypen; want boven dit werktuig is het Hert gelegen, welk 'er maar door het Middenrif van geſcheiden is, en haar byna met zyn punt raakt. De Milt en de Lever, ook twee zeer warme Ingewanden, omringen haar, zo nevens de groote Slag-ader, waar door een ſtroom van heet bloed met ſnelheid loopt; om niet te ſpreeken van de vaten van de Milt, van het Darmſcheil, de warme dampen welken geſtadig uit den Buik uitwaaſemen; 't welk eene warmte bewyst, welke buiten twyfel genoeg is, om de ſpyzen van natuur te doen veranderen, op dezelfde wyze als die van den Keerkring het water dermaate zuivert, dat 'er vuurige dampen uit opgaan, welken de ſterkſte wynen en zwaarſte bieren kunnen bederven. Uit dit alles volgt derhalve, dat de kooking der ſpyzen in de Maag geſchiedt door de warmte welke haar eigen is, en door middel van een waterig vogt, welk de Klieren in dit Ingewand ſtorten ".

Volgt nu het tweede Deel, waar in de Ziekten voorkoomen. Het eerſte Hoofdſtuk van dit, zynde in gevolg van het voorgaande het een en twingtigſte, is ſlegts eene Inleiding. Het XXII. geeft eene bepaaling van de Ziekten in 't algemeen, Ziekten der Vaste Deelen, der Enkelvoudige Deelen, der Werktuiglyke, der Vogten *enz.* In het XXIII. wordt geſproken van de Volbloedig-

Digitized by Google

digheid. In het XXIV. Van de Verhitting. In het XXV. Van de Geesteloosheid. In het XXVI. Van de Ongefteldheid. In het XXVII. Van de Milt zugt. In het XXVIII. Van het Kolyk van Poitou. Men vindt over deeze kwaal ook een Artikel, in het Nederduitſche Vertaalde Werk van TISSOT, welke Vertaaling misſchien de Heer FERMIN niet zal doorgezien hebben, en bygevolg hier van onkundig zyn. TISSOT heeft 'er niets over gegeeven, maar de Heer BIKKER heeft dit Artikel ingevoegd, 't welk niet minder waardig is raadgepleegd te worden, dan dit Hoofdſtuk van onzen Schryver. Het XXIX. Hoofdſtuk heeft tot opſchrift, van de Verlamming. Het XXX. Van de Verſterving van eenig deel Het XXXI. Van de Melaatsheid. Het XXXII. Van de Olifants-ziekte. Het XXXIII. Van de Pest, een allerhaastigſte ziekte, dus de zelve hier vreemd koomt onder de ſleependen en langduurigen. Doch in het Werk van TISSOT was 'er niet van geſproken. Het XXXIV. Van de Lyvigheid. Het XXXV. Van de Uitteering. Het XXXVI. Van de Beeving. Het XXXVII. Van een Stuip. Het XXXVIII. Van de Kramp. Het XXXIX. Van de Zin-vang (*). Van deeze laatſte Ziekte zullen we eens opgeeven, wat 'er door den Schryver van gezegd wordt.

„ Deeze Ziekte, welke zeldzaam is, is niets anders dan een ſoort van Beroerte, welke van kennisſe en gevoel berooft, doch de ademhaaling niet belemmert, en de oogen van den Lyder openlaat, met een uiterlyke vertooning van gerustheid. Deeze Ziekte heeft geene voorteekenen, gelyk anderen; en zy waarſchouwt niet dan eenige minuuten voor het overval, door een ſoort van Stuip, welke den Lyder oogenbliklyk aankomt, en hem doet neervallen. Voorts blyft hy onbeweeglyk, zonder eenig gevoel, en in den zelfden ſtand waar in hy was op het oogenblik van het overval. Het lichaam lydt een algemeene ſpanning, en alle de leden zyn zo ſtyf als yzere ſtaaven. De ſpieren vertoonen zich in een kragtige werking; de aderen zyn zeer gezwollen; uit den mond loopt geſtadig veel heldere kwyl; de pis en afgang zyn opgeſtopt, het Hert ſlaat geweldig, en met groote benaauwdheden, de koorts is vry zwaar; de Pols is driftig, opgezet en vol, de mond is byna geſlooten, de Zieke ſnorkt als in een diepen ſlaap, en gelykt naar een volmaakt ſtyf dood lichaam. Hoe men hem keert, hy valt altyd weer op den rug. Deeze zyn, zo veel ik heb konnen opmerken, de wezenlyke toevallen van deeze Ziekte. „ De

(*) *Catalepſis.*

Digitized by Google

„ De naaste oorzaak van Zin-vang geloove ik te wezen, eene verflapping van de beweeg-vezelen der Herfenen, voortkoomende van een ongelyke drukking, het welk eene onbeweeglykheid veroorzaakt in de gemeene zintuigen, en dezelven doet blyven in den zelfden ſtaat, waar in ze waren op het oogenblik als het overval aankwam; zo dat deeze Ziekte haar oorſprong heeft in de Herſenen.

„ Het oogmerk welk men zich moet voorſtellen in het overval, is te beginnen met de Herſenen te bevryden, door den Lyder twaalf of veertien uncen bloed af te trekken, vervolgens hem de Klisteer laaten zetten No. 38. [welke deeze is.]

„ ℞ *Pulpæ Colocynth. drachm.* ij. *Fol. Tabac. Manip. ß. Coq. ex aq. pluv. Colat. unc.* xij. *adde Sal. Marin. unc.* j. *Ol. Lini unc.* ij. *F. Clysma* ".

De Voorſchriften van Geneesmiddelen zyn in 't Latyn beſchreeven, doch allen in 't Fransch vertaald: en dus zou dit luiden: „Laat in genoegzaam water kooken twee drachmen, van het binnenſte en zagte van een Coloquint, en een halve handvol bladen van Tabak. Doe by het doorzygzel van twaalf uncen, gemeen Zout één unce, en Lyn-olie twee uncen, voor een Klisteer.

„ Als de Klisteer afgegaan is, moet men nog eene aderlaating doen op de voet, en na verloop van eenige uuren, in twee reizen een drank doen neemen, No. 39. [zynde een Purgeermiddel.] En wyl men hier goede uitwerkingen van kan verwagten, zal de Zieke buiten twyfel geheel tot zich zelve koomen. Dan moet men overgaan tot de volkoome geneezing, door hem alle uuren een lepelvol te laaten neemen van den drank. No. 24.

℞ *Aq. Cardui bened. unc.* iv. *Confect. Alkerm. drachm.* i. *Pulv. Viperar. drachm. ß. Syr. Menthæ unc.* i. *Miſce.*

„ Water van Card benedict iv uncen, Confectie van Alkermes dr. 1. Poeijer van Adders drachm. ½. en Syroop van Kruis en Munt unc. 1. Meng alles onder malkander.

„ 't Welk de beweging der vogten wederom in ſtaat zal brengen, en hier door de al te groote taaiheid van het bloed verdunnen, en dan zullen de vezelen haar voorgaande kragt wederkrygen ".

In het XL Hoofdſtuk, wordt geſproken van de Melancholie. In het XLI. Van de Duizelingen. In het XLII. Van de Slaapzugt. In het XLIII. Van Dolheid. In het XLIV. Van de Slaaploosheid. In het XLV. Van de Nagt-Merry. Na dus eenige algemeene Ziekten afgehandeld te hebben, gaat de Schry-

Digitized by Google

Schryver over tot eene meer byzondere beſchryving der Ziekten van het Hoofd, de Borst, Buik en Ledemaaten, tot welker optellinge wy ons niet zullen inlaaten. Wy zullen alleen hier nog laaten volgen wat in het LIX Hoofdſtuk van de Hert-klopping gezegd wordt.

„ De Hert-klopping ontſtaat van een geweldige ſamentrekking van dat werktuig, met een groote tegenſtand van het bloed, 't welk voortgedreeven wordt. Zy ontſtaat gemeenlyk uit een ongelyke en geweldige aandrang van levens-geesten, in de vezelen van het Hert; gelyk gebeurt in groote gemoedsbewegingen, ſchielyke ontſteltenisſen, opſtyging, heftige en ſchielyke bewegingen, en onverhoeds wakker worden. Dit ongemak ontſtaat ook ſomtyds uit eene prikkeling der vezelen van het Hert, veroorzaakt door ſcherpe ſtoffen, gelyk wanneer zich kwaadſappige ſtoffen beginnen te beweegen, in de ontſteeking van het Hert of Hertzakje, of deeze deelen door eenige vreemde lichaamen aangedaan worden. De Hert-klopping ontſtaat ook uit een verdikt geklonterd en overtollig bloed; ook wel, om dat eenige ſlag-aderen kraakbeenig zyn geworden, of in been overgegaan, of derzelver uiteinden verſtopt zyn.

„ De Hert-klopping is niets anders dan eene opſpringing van het Hert, waar door het ſterk ſlaat tegen het zwaardwyzige kraakbeen, verzeld met eene Pols, welke gedurig verandert. Dewyl ik geen andere Hert-kloppingen op het oog hebbe, dan uit te dik bloed ontſtaan, zal ik alleen de behandeling opgeeven, welke hier in te pas koomt.

„ Om met eenige hope van een goeden uitſlag te werken, moet men beginnen de belemmering van het Hert, welke door een al te taai bloed kan veroorzaakt worden, te voorkoomen; men moet het derhalve verdunnen en vloeibaarer maaken. Hierom zal men den Lyder eene eetregel voorſchryven van ligte ſpyzen, welken gemaklyk te verteeren zyn, en bekwaam om het bloed te verdunnen en vloeibaarer te doen worden; als vleesch van jonge dieren, waar van men ſoupe, potagie en nat met brood kan maaken. Men zal den Lyder doen aderlaaten op den arm, en vervolgens het buikopenend middel No. 49 geeven.

„ ℞ *Mannæ elect. unc.* ij. *Fruct. Tamarind. unc.* i. *Infund. in aq. fervent. ſpatio* ½ *horæ. Colat. unc.* iv. *adde Sal. Polychr. dr.* ij.

„ Giet kookend water op Manna unc. ij en Tamarinden unc. i. en laat het een half uur zo ſtaan. By het doorzygzel van vier uncen doe twee drachmen Sal. Polycrest.

„ Men

Digitized by Google

„ Men zou ook de aderlaating konnen hervatten op den voet, liever dan op den arm. Voor gewoone drank kan de Lyder gebruiken wei van melk, Spa-water, of het afkookzel No. 77.

„ ℞ *Rad. Ruſci; Asparag; Cichorii ana unc.* iij. *Coq. ex aq. Colat.* ℔ iv *adde Syr.* 5 *aperiens. unc* ij *M.*

„ Laat in water kooken Wortelen van ſteekende palm, van Aspergies en Suikerei van elks drie uncen, tot dat vier ponden doorgezeegen vogt overblyven. Doe daar by twee uncen Syroop van de vyf openende wortelen. Men kan ook by het vleeschnat doen bladen van Bernagie, Osſetong, Lattuw, Porcelein, Kervel, Pimpinel, Zuuring, Suikerei, enz. om hetzelve verkoelender te maaken. Zo de kwaal niet wykt voor alle deeze middelen, kan men by deeze ſoupen ook doen Kreeften, en Adders, en vervolgens den Lyder tot de volle geneezing toe laaten gebruiken de Conſerf No. 76.

„ ℞ *Croci Martis aperiens. drachm.* ij. *Pulv. Rhei; Milleped. ana drachm.* i. *Moschatæ* o *Scrup.* i. *Syr. Abſinth. q. ſ. F. Conditum.*

„ Neem twee drachmen Openend Saffraan van Staal, Poeijer van Rhabarber en van Piſſebedden, van elk een drachme; een Scrupel Noot-Moſchaat, en Syroop van Alst zo veel genoeg is, om het tot een Conſerf te maaken ".

Tafel der Diviſoren van alle de natuurlyke getallen, van 1 *af tot* 10000 *toe. Door* HENDRIK ANJEMA. *Te Leiden by S. en* J. Luchtmans. 1767. *behalven het Voorbericht* 302 *bladzyden in quarto.*

DIt Werk behelst ene uitgerekende Tafel, van alle de *Diviſoren* of Deelers der natuurlyke getallen, van één tot tien duizend; zo dat men met énen opſlag van 't oog konne zien, door welke deelers ieder dier natuurlyke getallen gedeeld kan worden, en welke het *product* of de uitkomst van ieder deeling zy. Neem by voorbeeld het getal 9216, de vraeg is, door welke getallen hetzelve gedeeld kan worden, of welke de uitkomst zy wanneer het door een zeker getal gedeeld word. Men ſlaet de Tafel open, en ziet op Noemer 9216 de volgende *Deelers* met de uitkomſten

N.	D.
9216.	1 2 3 4 6 8 9 12 16 18 24 32 36 48 64 72 — 96 — 128 144 192 256 288 384 512 576 768 1024 1152 1536 2304 3072 4608 9216.

Men

Digitized by Google

Men ziet hier eerst de *Deelers* van 1 tot 72, welk laetste getal van 't volgende met een — onderscheiden word, hoedanig een streepje zich ook achter dat volgende vertoont, om dat 96 juist het quadraet getal is van 9216, en dus te gelyk deeler en uitkomst. Hier op volgen de verdere uitkomsten van 128 tot 9216 in dezelfde orde als de deelers van 1 tot 72 gesteld zyn; zo dat ze, ook in 't omgekeerde, als deelers beschouwd zynde, in de eigenste orde hunne uitkomsten toonen —— De liefhebbers der Rekenkunde zullen ongetwyfeld den Autheur en de Uitgevers dank weten, voor hunne moeite en geduld, in de uitvoeringe van dit Werk aengewend; te meer daer men de uiterste vereischte omzichtigheid gebruikt heeft, om alle misstelling voor te komen.

Muzikaale Verlustiging, bestaande in Nieuwe Nederduitsche Gezangen, met een Basso Continuo. Tevens geschikt om op de Clavecimbaal, Viool, Dwarsfluit en andere Instrumenten gespeeld te worden. Gecomposeerd door BARTHOLOMÆUS RULOFFS, *Organist in Amsteldam. Te Amsteldam by* Johannes Smit.

Hier mede word den Liefhebberen der Zang- en Speelkunde een elftal van Muzikale stukken ter proeve aengeboden, die eerlang door meer gevolgd staen te worden; welken door de keurigheid der uitvoeringe ongetwyfeld zullen behagen, aen een ieder, die met onzen Autheur, tot Lof der Zang- en Speelkunde, betuigt.

ô Zangkunst, vol bekoorlykheên!
ô Speelkunst, vreugd der zinnen!
Wie moet u niet beminnen,
Wanneer g' u voegt by een?
De klank der Filomeelen, de klank der Filomeelen,
Door 't dicht geboomt verspreid,
Moog' somtyds d'ooren streelen;
Men vind, men vind alleen welluidendheid
By spel en maagden keelen, By spel en maagden keelen.

Artaxerxes, of de bezoedelde onschuld. Treurspel. Par goût & par zele. *Te Amsteldam* by J. Duim. 1767.

De Geschiedenis, hier ten Tooneel gevoerd, heeft ene merklyke overeenkomst met die van 't onlangs beschouw-

Digitized by Google

ſchouwde Treurſpel, *Leo de Grooten* (*). *Arbaces*, de Minnaer van *Mandane*, Dochter van den Perſiſchen Koning *Xerxes*, word door dien Vorst het Hof ontzegd; 't welk hem, met een wrevelig gemoed tegen den Vorst, (in den aenvang van dit Treurſpel,) afſcheid doet nemen van *Mandane*. Intusſchen had *Artaban*, Bevelhebber over de Koninglyke Wacht, beſlooten het ongelyk zynen Zoon *Arbaces* aengedaen, te wreeken; de Koninglyke Familie om te brengen, en *Arbaces* ten throon te helpen; hier toe had hy in den nacht Koning *Xerxes* vermoord. Die euveldaed verricht hebbende ontmoet hy *Arbaces*, zo als dezelve de Hofplaets ſtaet te verlaten; eischt deszelfs geweer, geeft hem den bebloeden dolk, en meld hem dat hy *Xerces* ontzield heeft, en hem voorts een weg ten throon ſtaet te banen: dat hy ſlechts, met den bebloeden dolk, naer ene veilige Schuilplaets heeft te vluchten, en de verdere wraekoefening op hem te laten aenkomen. *Arbaces* hoort dit met afgryzen aen, doch vlucht ter behoudenisſe van zynen Vader.

Het geheele Hof is terſtond verſlagen van droefheid; en *Artaban* weet *Artaxerxes*, den benoemden Opvolger van zynen Vader, in den waen te brengen, dat zyn Broeder *Darius* dien moord begaen zou hebben. *Artaxerxes* geeft in woede bevel aen *Artaban* om zynen Broeder te ontzielen, doch gelast vervolgens hem maer gevangen te nemen. *Artaban* beſtiert voorts dezen aenſlag indiervoege dat *Darius* onder het gevangen neemen omkome, en zegt *Artaxerxes*, dat zyn Broeder door het tegenſtand bieden geſneuveld is. Nauwlyks heeft *Artaban* dit gemeld, of *Semire*, de Zuster van *Arbaces* en Minnares van *Artaxerxes*, bericht, dat men den Moordenaer van den Vorst, vluchtende met den nog bebloeden dolk, achterhaald heeft, en dat het niemand anders is dan *Arbaces*. *Artaxerxes*, die 't behoud zynes levens aen 't beleid van *Arbaces*, in vroegere dagen in den ſtryd, verſchuldigd is, en hem als zynen Vriend hoog acht, ſtaet ontzet; zyne Minnares *Mandane* en Zuster *Semire* zyn niet minder ontroerd. *Arbaces* houd ſtaende dat hy onſchuldig is, doch weigert zich te verdeedigen, en waerſchuwt den Vorst, tegen verdere aenſlagen, ook op zyn leven. *Artaxerxes* is benard over 't lot van zynen Vriend; maer *Artaban* gedraegt zich als iemand die hem ſchuldig houdt, en wil dat *Artaxerxes* zich op hem wreeke. *Semire* en *Mandane* worden inmiddels door verſchillende hartstochten, als heen en

(*) Zie *N. Vad. Lett.* bl. 131.

Digitized by Google

en weder geſlingerd, en *Arbaces*, die 't geheim verborgen wil houden, vind zich troostloos.

Artaxerxes doet voorts den Raed vergaderen, en eischt vervolgens dat *Artaban* het vonnis zal vellen. *Arbaces* verſchynt voor den Raed, betuigd zyne onſchuld, maer weigert verdere verdeediging of openbaring van 't geheim; en *Artaban* tekent eindelyk het dood vonnis; welks uitvoering echter door *Artaxerxes* verſchooven word. Die Vorst, zynen Vriend willende ſparen, wil dat *Artaban* alles zal aenwenden om *Arbaces*, zo niet in waerheid, ten minſte in ſchyn, als onſchuldig te doen voorkomen, op dat hy niet genoodzaekt zy, hem te doen ſneuvelen. *Artaban* vervoegt zich by zynen Zoon in de gevangenis, en tracht hem te beweegen, om te vluchten, in de verzekeringe, dat hy de wraekoefening zal voltooien: doch deze heeft hier van een afkeer, en weigert daer aen gehoor te leenen. *Artaban* ziet echter niet af van zyn doelwit, en neemt voorts, met zynen vertrouweling *Megabiſus*, zulke maetregels, die tot ondergang van *Artaxerxes* moeten ſtrekken, om *Arbaces* tot den throon te brengen. Intuſschen gaet *Artaxerxes* ook na de gevangenis, en haelt zynen Vriend over, om zich, het zy dan ſchuldig of onſchuldig, door de vlucht te redden. —— *Artaban* komt vervolgens weder in de gevangenis, en mist zynen Zoon; dat hem woedende maekt, in de onzekerheid wat hy van deszelfs lot te denken hebbe: doch hoe 't ook zy, zyn beſluit ſtaet vast, *Artaxerxes* zal ſneven.

De tyd is eindelyk daer, dat *Artaxerxes* plechtig zal ingehuldigd worden; die Vorst ſtaet reeds den offerkelk te plengen en te drinken: en ziet *Semire* verſchynt, bericht dat de ganſche Stad in oproer is, dat men *Artaxerxes* beſchuldigt als Vader- en Broeder-moorder, en om zynen dood roept. *Artaxerxes* begint *Arbaces* te verdenken, en *Artaban* belooft hem beſcherming; doch intuſschen komt *Mandane* en meld hem hoe 't oproer geſtild zy, door *Arbaces*, die de muitelingen tot rede gebragt, en *Megabiſus* hun aenvoerder ter nedergeveld heeft. Eerlang vertoont zich ook *Arbaces*, die door deze daed voor zyn onſchuld pleit, maer 't geheim weigert te ontdekken: 't welk *Artaxerxes* ten laetſte beweegt, om *Arbaces* onder den eed te brengen, en van hem te vergen, dat hy, zyne onſchuld, naer 's Lands wyze, zal betuigen met den offerkelk te drinken. *Arbaces* neemt den offerkelk; maer zo als hy dien aen den mond brengt, weerhoud hem *Artaban*, met te kennen te geven, dat de drank vergiftigd is. Dit heeft ten gevolge, dat *Artaban* zynen toeleg op 's Vorſten leven erkent; ook wil hy op 't eigen oogenblik met zyne t'zaemge-

zwo-

Digitized by Google

zwoorenen op *Artaxerxes* aenvallen; doch *Arbaces* verhindert dien toeleg, en dreigt den vergiftigen drank te zullen drinken, zo hy niet afsta van zyne onderneming. Dit doet *Artaban* ten laetste het ſtael uit de handen vallen, en de t'zaemgezwoorenen de vlucht nemen. *Artaxerxes* beveelt voorts de muiters te vervolgen, en *Artaban* ter ſtraffe te ſlepen; maer *Arbaces* haelt den Vorst over, om zynen Vader by 't leven te bewaren; doch deze de ballingſchap, daer *Artaxerxes* hem toe verwyst, wreeder aenziende dan den dood, doorſteekt zich zelven en ſterft.

De Geſchiedenis is dus gelykſoortig met die van *Leo de Groote;* en de uitvoering mag op zich zelve, naer den gemenen trant der Treurſpellen, beſtaenbaer geoordeeld worden; maer in vergelykinge met het opgenoemde Tooneelſtuk is dezelve minder te ſchatten. De characters zyn over 't algemeen vry wel in acht genomen, en 't ontbreekt velen rollen niet aen woede, maer wel aen de vereischte deftigheid, die in de tael niet zeer gade geſlagen is. De toneelplaets word buiten noodzaeklykheid meer dan eens veranderd. Men ontmoet *Semire* en *Mandane* in den Raed, daer men geen Minnaresſen zou verwachten; zy komen voor als zulken, die tydingen brengen, welke men eer vermoed zou hebben, dat door den mond van een Hoofdman of eenigen Staetsdienaer, gemeld zouden worden. De ontknooping is niet natuurlyk, vermids ze meer bedaerdheid veronderſtelt, dan in zodanige omſtandigheden wel plaets kan hebben! —— Niet tegenſtaende dit alles, mag men wel zeggen, dat het Stuk over 't geheel genomen zo geſchikt is, dat het wel in ſtaet zy, het gemeen der aenſchouweren te behagen. —— Om nog een enigermaten gelykend ſtael, als de alleenſpraek van *Ardaburius* uit het opgemelde Treurſpel, ook uit dit Tooneelſtuk voor 't oog te brengen, zullen wy de alleenſpraek van *Arbaces* overnemen. Deze gevangen genomen, en ſchuldig gehouden zynde, in de oogen van *Artaxerxes*, *Mandane* en *Semire*, terwyl *Artaban* hem ſtraffchuldig noemt, uit zich aldus.

't Balſtuurig lot kan my niet wreeder onderdrukken
'k Gevoel op éénen tyd alle yslyke ongelukken:
'k Verlies de gunst myns Vriends: myn Vader eischt myn ſtraf:
Myn Zuster, Mimares, 't vlied alles van my af.
Ik ben gedwongen 't feit, hoe gruwzaam 't zy, te beelen.
Gerechte Hemel! laat, laat me in uw deernis deelen.
De ramp die me overvalt, al te eerloos, al te aroef;
Stelt myn ſtandvastigheid op een te zwaare proef.

'k Dryf

Digitized by Google

'k Dryf in een bolle zee van wilde en woeste golven.
Gefold en omgeworrd, of in haar' nacht bedolven,
Van mast en kiel beroofd, en zonder toeverlaat,
Aan weêr en wind ten prooije, in een' rampzaalgen ſtaat,
Op 't onverwachtst van all', wat adem ſchept, begeeven,
Is myne onmozelheid alléén my bygebleeven
Die zelf me een klip verſtrekt, waarop ik ſchipbreuk ly!
Gy Wachten! brengt my weg. Helpt, Goden! ſtaat my by.

De Liefdadigheid, of het Tafereel der Armoede. Uit het Fransch vertaald. Door J. D. VEER. *In 's Gravenhage by* J. de Cros *1767. In octavo 68 bladzyden.*

MEn voert hier ten Toonele een Huisgezin, dat eertyds in een bloeijenden ſtaet geweest is, maer zich thans, door achtervolgende wederwaerdigheden, in de uiterſte armoede bevind. Een Huisgezin dat, terwyl het vergeefsch de milddadige onderſteuning der Ryken zoekt te verwerven, in 't midden dier drukkende omſtandigheden, de Deugd blyft aenkleven: tot dat eindelyk de Vader, in overmaet van droefheid, ter reddinge zyner Famille, ene euveldaed pleegt, die hem in de handen van het Geregt brengt, en des doods ſchuldig maekt. Zo ſmertelyk een ongeval dompelt de Moeder en de Dogter, terwyl zy treuren over het afſterven van een Zoon of Broeder, die den noodigen onderſtand had moeten misſen, in ene zeer gevoelige droefheid: die nog te meer toeneemt, wanneer haer bericht word, dat het vonnis des doods over dien rampſpoedigen Man geveld is. Dit treffende echter word eerlang verzagt; wanneer een oud Magiſtraetsperſoon, de eigenſte welke door dien ongelukkigen Man gewelddadig was aengetast, haer verzekert, dat hy door zyne Voorſpraek behouden was, en hem veilig in hare tegenwoordigheid doet verſchynen. Deze eerwaerdige Gryzaert is juist de Vader van den Minnaer der Dochter van dat Huisgezin; voor wien men den armoedigen ſtaet, waar toe zy vervallen waren, zo veel, en zo lang als 't mogelyk was, verborgen had gehouden; uit vrees dat zyne weldadigheid, die hy als een welbemiddeld Minnaer zou hebben willen betoonen, veelligt met eerlooze oogmerken gepaerd mogt gaen. Deze, die reeds te vooren zyne ſtandvastigheid betuigd had, geeft in deze omſtandigheden te kennen, dat hy, niet tegenſtaende al het voorgevallene, en de diepſte armoede der Famille,

Digitized by Google

nog even dezelfde is, en niets vuuriger wenscht, dan zich met dit beminnelyke voorwerp, door een wettig Huwelyk, te verenigen: waer op verder de vereischte schikkingen gemaekt worden, om dit rampzalig Huisgezin in een staet van geluk te herstellen.

Het oogmerk van dit Zedekundige in zyne soort Bly-eindend-Treurspel, kan men genoegzaem afnemen, uit de volgende beschryving van 't Tooneel. „ Het Toneel, word ons gemeld, kan niet dan in een Groote Stad zyn, daar de wonderlyke Voorspoed van den een, de smaadelyke Armoede van den anderen, onderstelt; daar de aanwas der Pragt, en Ongerymdheeden de waare nooddruft doen ontkennen; daar de list de uitdeelster der waardigheeden, weldaden en eerampten is; de hardigheid des gemoeds een kenteeken van hooge staat of wysbegeerte; en daar al het geen de mindere of de Armoede betreft, in verdrucking en veragting is". — De vinding van dit Toneelstuk is niet ongevallig, en de schikking is wel geregeld; maer de uitvoering is doorgaende wat hard: de gemoedsdriften zyn gemeenlyk zo sterk afgemaeld, dat het tedere verlooren gae; het welk den behoorlyken invloed by den Lezer of Aenschouwer van zodanig een Tooneelstuk verhindert; dewyl het gemoed 'er meer door ontzet, dan wel ingenomen word. —— Het volgende gedeelte van een gesprek, tusschen den Minnaer *Hermes* en zynen Vader, een eerwaerdigen *Gryzaerd*, behelst zeer goede denkbeelden, die der aenpryzinge waerdig zyn.

Hermes, den armoedigen stand der Famille zyner Beminde verstaen hebbende, wend zich derwaerds, ontmoet aldaer zynen Vader, die gekomen was, om dit ongelukkig Huisgezin te troosten. *Hermes* verklaert by die gelegenheid, dat deze jonge dogter die beminnelyke *Julia* is, van welke hy meermaels gesproken heeft, wanneer hy met hem sprak van ene volmaekte vrouw, als van een weezen alleen door verbeelding geformeerd; en 't verdere gesprek vervolgt aldus.

HERMES.

„ Ach! Vader; gy kend de gevoeligheid van myn hert; gy zelfs hebt het dus geformeerd... Ach! sta my toe dat ik myn droefheid, en myne traanen in uwen boezem uitstorte.... Ik zal het verlies dat men my oplegd (*) niet kunnen overleeven ".

DE

(*) De Moeder naemlyk had hem voorgesteld, dat haer rampspoedige staet niet geschikt was, naer zyne gelukkige omstandigheden.

Digitized by Google

DE GRYZAARD.

„ Wat ben ik door uw lyden aangedaan myn Zoon! niet dat ik als een ſtreng berisper, gelyk men gemeenlyk de menſchen op myne jaaren ziet, U gebiede uwen wil aan den mynen op te offeren: wy oordeelen beide dat de aarde niets heeft dat ſchoonder, en de gunst des Hemels meer waardig zy; dan eene deugdzaame en welgeaarde Vrouw, gelyk *Julia* is, die gy bemind; doch de Waereld heeft zyn wetten en gewoontens; de armoede hare ongemakken. Gy hebt vrienden die gy ontzien moet, en een grooten ſtaat te onderhouden, en ik ben niet meer ryk ".

HERMES.

„ Ach! myn Vader, ſpreekt niet van die iedele voordeelen, die de oogen der meenigte verblinden, en een eerlyk man doen zugten. Gy zelfs, hebt my geleerd ze te veragten, en wat myn ſtaat belangt, die heeft zoo veel grootheid niet in, als men zig verbeeld. Gy zelfs zyt gy 'er minder in geagt geweest, om dat gy aan de nooddruft van ongelukkige opofferde, 't geen zoo veel andere aan paarden, gevolg, en ſchoone paleizen te kosten leiden? Ik zal uw navolger zyn myn Vader; ik zal een tafel hebben gelyk de uwe zonder overdaad, zonder ſpotters, en zonder tafelvrienden, maar de eerbaarheid, de zagtmoedigheid en eensgezindheid, zullen 'er altoos als zoo veele wagters om *Julia* verſchynen. In de vreugde van myn hert zal ik myn genoegen vinden; ik zal altoos aan my zelve, aan *Julia*, en aan al myn Vrienden zeggen: aan de liefde van myn Vader ben ik myn leven, myne zeeden en myn geluk verſchuldigt. Zoud ge zulk een vleijende hoop uitblusſen "?

DE GRYZAARD.

„ Zulke gevoelens vertoonende, eerd een Zoon de gryze hairen zyns Vaders; aldus doet hy hem de ongemakken des ouderdoms, en het aannaderende ſterfuur vergeeten.... Gy weet myn kind, dat ik nooit het Vaderlyk vermogen gekend heb, dan om twee gedrogten, de Ondeugd en Droefgeestigheid uit uw hert te verwyderen. Myne gedagten hebben alleen uw geluk tot haar oogmerk. Gy ontdekt my den weg die 'er U na toe geleiden kan; ik ſta U toe na een ryp overleg, en na de herſtelling van dit rampſpoedig Huisgezin, dat ik onnodig agt aan uwe goeddadigheid te beveelen, daar in te treeden ".

Digitized by Google

De Wysgeerige Landman, of Jacob Gouijer; *een Landbouwer en Wysgeer te Wermetſchweil, naby Zurich, in de beſtiering zyner Landeryen en Huishouding, de Opvoeding zyner Kinderen, zyn Godsdienst en zedelyk karakter geſchetst door* Dr. HIRZEL, *eerſten Geneesheer van de Republiek van Zurich. Uit het Fransch, naar de tweede uitgave, vertaald. Te Deventer by* Lucas Leemhorst. 1767. *behalven het Voorberigt* 258 *bladzyden in Octavo.*

WY kunnen de waarde van dit Werkje, 't welk wy niet zonder een weezenlyk vermaak, terwyl we ons over de voortreffelykheid van het karakter daar in voorgeſteld verwonderden, geleezen hebben, niet beter voorſtellen, dan met de woorden van den Marquis de MIRABEAU, een man, gelyk men in de voorrede van hem aanmerkt, en gelyk zyn *L'ami des hommes* ook ſchynt te bevestigen, „ een man, die, zo eenig Mensch ter Waereld, een hoofd heeft om dit ſoort van onderwerpen te beoordeelen, en eene Ziel om ze te voelen". En welke zig hier omtrent dus uitdrukt. „ Ik moet u betuigen, dat ik dit Werkje voor een der nuttigſten houde van allen, die ooit het Licht gezien hebben. Die groote Loffpraak onderſtelt zekerlyk dat het aangenaam, zo wel als leerzaam is. —— Hoe verſtuiven onze kinderagtige vooroordeelen, door de tegenwoordigheid van zulk een Man! Welk eene waare Grootheid! Welk eene waardigheid van de menſchelyke Natuur! En hoe edel zo wel als beminlyk vertoont zig de man, die geen anderen regel van doen of denken kent, dan die der gezonde reden? Geene andere wetten volgt, dan welke het aanbiddelyk Opperwezen den menſchen, in zyne eeuwige Wysheid, heeft voorgeſchreeven"! —— Deze Landman, gelyk uit het vervolg van dit Werkje blykt, is een goed Christen, en een yverig voorſtander van den Openbaaren Godsdienst, men moet derhalven de uitdrukking van den Marquis de MIRABEAU, *die geene andere wetten volgt* enz. tot het vermyden van ongegrondevooroordeelen, en verkeerde gebruiken betrekken. Dit is inderdaad het hoofdkarakter van den Man, dit de algemeene inhoud van het Werkje. Een Landman, die in al zyn denken en doen, geen ander rigtſnoer dan het gezond verſtand volgt, en zig aan geene begrippen van anderen, of aangenoomen gewoontens ſtoorende, in zyne boerdery, in zyne huishouding, in de opvoeding zyner kinderen, en zyn geheele Levens-

Digitized by Google

venswyze en bedryf eene manier van doen heeft, van die zyner Buuren ten eenemaal verſchillende; en gelyk hy met eene meer dan gemeene ſterkte van Geest, en eene zeldzaame juistheid van oordeel begaafd is, dus ook in meest alle zyne byzonderheden het beste treft! Het afbeeldzel, 't welk dit geheele Werkje van hem geeft, vervult elk Lezer met eerbied voor de grootheid zyner Ziel; alle zyne gangen, waar in hy van den gemeenen weg afwykt, verdienen zo niet nagevolgd, ten minſten nagezien, en de redeneeringen, welke hy daar over voert, de aanmerkingen welken hy over allerhande gewigtige onderwerpen maakt, zyn waardig met aandagt geleezen te worden.

Het Werkje is in drie afdeelingen geſplitst. De eerſte vertoont *Jacob Gouijer*, of zo als hy gemeenlyk genaamd wordt *Klyjog*, of *kleine Jacob*, als Landman, en bevat verſcheide nieuwe ontwerpen en ſchikkingen, welken hy met den gelukkigſten uitſlag, in de beſtiering zyner Landeryen, volgt. De tweede afdeeling die de grootſte is, en de hoofdzaak van het Werkje uitmaakt, geeft een ſchets van zyn Zedelyk karakter, en bevat zyne aanmerkingen over veelerleie onderwerpen, als de beſtiering van een Huisgezin, de opvoeding van Boeren kinderen, hunne uitſpanningen; het kerkgaan, de gewoone wyze van preeken enz., over welk alles men nauwelyks kan zeggen, of hy meer byzonder, of meer verſtandig denkt. De laatſte eindelyk behelst eenige byzonderheden, wegens talryke Familien of Stammen, welke in de grootſte eensgezindheid, en in eene eenvoudigheid, opregtheid, en menſchenliefde der gouden eeuwe waardig, in gemeenſchap van goederen leeven, van welke wyze van leeven *Klyjog*, ten opzichte zyner familie, ook niet afkeerig ſcheen. De korte geſchiedenis dier agtenswaardige familien, kan men niet zonder aandoening leezen, dog ons beſtek verbiedt ons om daar iets van te zeggen: gelyk wy, om die zelfde reden, en om dat de Landbouw, hoe verſtandig anders de veranderingen, welken *Klyjog* in dezelve maakt, en de grondregels welken hy volgt, ons mogen voorkoomen, van min algemeen belang voor onze meeste Lezeren is, van de eerſte afdeeling niets meer zeggen, maar hen eene of andere aanmerking, zo als dezelve zig onverhoeds in de tweede afdeeling opdoen, onder het oog brengen zullen, om de wyze van denken van dezen zonderlingen man, en tevens de overzetting nader te leeren kennen. Laat ons het begin neemen: dus vangt Dr. HIRZEL dezelve aan.

„ Gy zoudt niet gelooven myn Heer, heeft hy my dik-

Digitized by Google

wils gezegd; hoe veele misbruiken geweerd zouden worden, by aldien de Regeering zig wat meer aan den Landbouw liet gelegen leggen. — De Regeering behoorde, door gepaste belooningen en ſtraffen, de luiheid en ſpilzugt te weeren. — Maar niemand zoude hier in meer dienſt kunnen doen, dan de Heeren Predikanten. Dezen zouden de bedoelde verbetering van zelve ten grooten deele uitwerken, als zy ſlechts hun werk maakten, om hunne Toehoorderen de betragting hunner pligten onophoudelyk, 't zy op den Predikſtoel, 't zy in hunne bezoeken voor oogen te ſtellen, en ten diepſten in te prenten, dat het wezen van den Godsdienst beſtaat in een nuttig Lid der Saamenleving te zyn, en het voordeel zyner medemenſchen, tevens met zyn eige belang, met allen yver te bevorderen. Maar deze Heeren houden zig veeltyds met lange en gezogte verklaringen van hunnen Text op. Zy verhandelen den meesten tyd zodanige zaken, daar de onbedreven Landlieden niets van verſtaan, en al verſtonden zy die, daar zy geen wezenlyk nut van hebben zouden, om dat dezelve, geen invloed op hunnen Zedelyken wandel hebben; dit laatſte is het, daar zy zig inzonderheid meede bezig moesten houden, zy moesten ons, op eene klaare en eenvoudige wyze, leeren, hoe wy ons in alle omſtandigheden, welke ons in dit Leven voorkomen, gedraagen moesten, en zy moesten onzen wil buigen, om die leſſen getrouwelyk na te koomen. Maar dit is het juist, daar zy minst van ſpreeken, en het gevolg daar van is, dat onze lieden, ten platten Lande, zig doorgaands verbeelden, hunnen pligt zeer wel betragt te hebben, als zy ter kerk geweest zyn, de gebeeden hebben aangehoord, en de Pſalmen mede gezongen, en dat zy zig dan vryelyk mogen toegeeven in allerleie pragt in de kleederen, in allerleie overdaad in hun eeten en drinken, en in alle andere ongeregeldheden, die zy onbeſchroomd kunnen involgen, zonder zig de burgerlyke ſtraffen op den hals te haalen; zy beginnen dan met ledigheid, en vervolgens met gulzigheid, zy verſpillen dus hunne bezittingen, raaken in 't agterſte met hunne zaaken, worden met ſchulden bezwaard, en eindigen met leugens en bedrog. — 't Is niemand, dan hy alleen, die, altoos getrouw aan zynen pligt, zyn beroep, met een ſtandvastigen yver behartigt, zyn brood in 't zweet zyns aangezigts wint, en eene ongeveinsde Godsvrugt met eene onvermoeide naarſtigheid verbindt, die zig des Hemels zegen kan belooven; een werkzaam Landman kent geene ſlegte jaaren, en niets wedervaart hem, 't welk het volmaakt genoegen, dat hy geniet,

Digitized by Google

niet, kan ſtooren. Een Luijaard daar en tegen wacht alles van de Voorzienigheid, en wyt het aan de onbillykheid van 't noodlot, als hy door eigen ſchuld minder, dan zyn naarſtige buurman, inzamelt. Terwyl onze Predikanten hunne Toehoorderen dit geduurig, en op allerhande wyzen onder het oog behoorden te brengen, moesten de Schouten dit met Lighaams-ſtraffen en geld-boeten ondersteunen, tegen dezulken, die weigerden om aan deze vermaaningen der Predikanten gehoor te geeven of verwaarloosden dezelve na te koomen: zy moesten ten dien einde, dikwils een algemeen huisbezoek doen door hun geheel Diſtrict; zy moesten in deze bezoeken den ſtaat der Landeryen van elk Huisman naauwkeurig opneemen, en de zulken onder hun volk, welke zig door hunne werkzaamheid en goed overleg onderſcheiden, verder aanmoedigen; terwyl zy de leedigloopers, en zulken, die klaagen terwyl zy werken moesten, met de uiterſte ſtrengheid behoorden te behandelen". Wy kunnen hem in zyn huisbeſtier, en verdere aanmerkingen niet volgen. Men kan 'er in het IIIde Deel van den Denker, het 155ſte Vertoog, eenig nader verſlag van vinden. Wy zullen 'er alleenlyk byvoegen, dat deze verwonderlyke man, dit voorbeeld zyner Tydgenooten, nog leeft, en in zyn Vaderland in eene agting, die zyne zonderlinge verdienſten evenaart, wordt gehouden.

De ſnoode listen der Jeſuiten ontdekt, in de heimelyke Saamenſpraaken van eenige van dezelven, uit echte Stukken verzameld, en uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage, by H. Backhuizen 1767. *Twee deelen* 310 *bladz. in octavo.*

DIt Stukje, dat reeds voor enige jaren het licht gezien heeft, komt by deze tydsomſtandigheden, als niet ongunſtig voor deszelfs vertier, op nieuw ten voorſchyn. Het behelst, naer luid van een voorafgaend bericht, een echt verhael van een gedeelte der Raedplegingen der Jeſuiten, gehouden in het Collegie van *Lodewyk de Groote*, in den jare 1708; welken, gelyk men aenduid, opgetekend zyn, door een uitgeweeken Jeſuit, die in dat Collegie woonde, en in een volkomen vertrouwen by zyne oude Broeders was. Wat hier van ook zy, dit is zeker, zo als men uit de vergelykinge van alle de vroegere en laatere omſtandigheden der Jeſuiten kan afnemen, dat ze in deze hunne onderlinge zamenſpraken, in hunne natuurlyke gedaente voorkomen. Een ge-

Digitized by Google

deelte hier van, dat ons den ſtaet der Jeſuiten zeer wel ontvouwt, en tevens doet opmerken, dat hen in deze laetſte dagen niet is overgekomen, dan 't geen ze in 't begin dezer eeuwe reeds te duchten hadden, dat hen op de ene of andere wyze eenmael zou treffen, zal waerſchynlyk velen Lezeren niet ongevallig zyn.

De Pater PROVINCIAAL.

Deze een bericht zullende geven van de onderſcheiden trappen van achting in welke zy zedert de oprichting van 't Genootſchap tot heden toe in de waereld geweest zyn, vangt aldus aen.

„ De Jeſuiten vonden in 't eerst veel tegenſpraak, dat kan men niet ontkennen. Men ſtelde zich aanſtonts tegens hen, en het minſte dat men 'er van zeide, was, het Genoodſchap in de wieg te ſmooren. De ſamenzweering was algemeen. Doch, vermits onze eerſte Vaders goede en daar en boven bekwaame lieden waaren, zoo raakten zy dit alles door hun geduld en verſtand te boven. Men begon dan van langzamerhand ten hunnen opzigte te bedaaren; men verdroeg en achte dezelven, en begunſtigde ze zelfs zoo veel mogelyk was. Zoo dat het Genoodſchap, in 't eerst zoo gehaat en veracht in de waereld, welhaast een der bloeijenſte en vermaardſte Societyten der Kerke wierd. Zy hadden zich op dien voet behooren te houden: Maar, wat hebben de opvolgers dier Helden gedaan? Verblind door de voordeelige toeſtand waar in zy het Genoodſchap vonden, deden zy even gelyk de uitſpattende Kinderen, die van het goed hunner Ouders vrolyk zyn, zonder moeite te doen, om derzelver eere en verdienſten deelachtig te worden. Zy dachten, dat 'er nu niet meer gevordert wierd, als gebruik te maaken van die voordeelige geſteldheid waar in een ieder ten hunnen opzigte was, en zich te doen gelden, in plaatze van te denken, om zich den roem hunner voorzaaten waardig te maaken. Maar, vermits de indrukken, die men het Publiek geeft, juist niet aanſtonds werden uitgewist, zo duurde de achting die 't voor hun, of liever, die het voor onze eerſte Vaders hadde gehad, wel eenigen tyd, tot dat eindelyk nu omtrent vyftig jaaren geleeden, zy, die wy onze vyanden noemen, begosten op te ſtaan, en te arbeiden het t'onder te brengen, door het zelve met de allerzwartſte koleuren af te ſchilderen. Dit was zonder twyffel voor hun een groot kwaad; doch, zy konden het noch weer herſtellen. Zy hadden, om de achting van het Publiek te behouden, alleen die middelen behooren in 't werk geſteld te hebben, waar van onze voorzaaten zich be-

Digitized by Google

bedienden; namelyk, nedrig, geduldig en aan hunnen plicht verkleefd te weezen, kortom, zy hadden behooren te trachten geheel andere te ſchynen als men hun afſchilderde, door in plaats van die gebreeken, die hun te laste wierden gelegd, in tegendeel allerlye deugden te vertoonen. Maar wat deeden zy? Zy ſchreeuwden aanſtonds over lastering; en zonder aanmerking te maaken, dat zy hun proces voor 't Publiek zouden verliezen, zoo hielden zy egter niet op, te ſchryven, aan te vallen en zich te verdeedigen. Zie daar, wat onze naaste voorgangers gedaan hebben; doch wat hebben wy gedaan, die hun aanſtonds zyn opgevolgt? Wy, gemerkt hebbende, dat onze voorzaaten door zoo veel ſchryvens agter malkander niets hadden gewonnen, hebben ons alleen toegelegt, om ons ontzaggelyk te maaken. En, om hier in te ſlaagen hebben wy in 't eerst gezogt, ons in de waereld in zoo een aanzien te brengen, dat wy alle beproevingen konden doorſtaan. Daar zyn geen bedriegeryen, die wy niet hebben geſmeed, geen werktuigen, die wy niet in 't werk geſteld hebben, geene vonden die wy niet gebruikt hebben, om dat aanzien te verkrygen en vervolgens te behouden. Zie daar, wat thans onze eenigſte ſtudie is. De Jeſuiten leggen zich tegenwoordig niet meer toe, als om voor ontzaggelyke menſchen door te gaan, en eene vertooning van macht te maaken, waar voor alles beeft en bukt. Maar is 't Publiek wel verandert? Deeze zoo ontzaggelyke en verbaazende macht brengt die ons wel in eenige achtinge? En, of wy daarom al te meer gevreest zyn, worden wy 'er wel te meer om geëerd of gelieft? Zoo zy alle de loftuitingen, die wy eertyds van onze zeden en leere hebben gegeeven, niet hebben aangenoomen, zullen zy dan al het geweld, dat wy tegenwoordig tegen dezulken, die dezelve aanvallen, gebruiken, wel goedkeuren? In tegendeel, vermits een ieder vry in zyne genegenheden en oordeel begeert te zyn, heeft niet veel meer deeze Tyrannie alle de geesten oproerig gemaakt? Hebben wy wel één eenig Vriend, ik wil zeggen, een waar Vriend? Men vertoond wel, als of men ons beminde, om dat het belang of de vreeze daar toe verplichten; maar waar zullen wy een' vinden, die ons oprecht bemind? Waar zullen wy een' vinden, die ons niet inderdaad haat? Men verbergt zich om ons te ſlaan, doch doet men het daarom te minder? Hoe veel onzichtbaare handen brengen ons ſlaagen toe, die des te gevaarlyker zyn, om dat men de plaats van waar ze koomen, niet kan ontdekken? Zeggen wy dan, dat het geweld, de plaats der Deugd van onze eerſte Vaders inge-

Digitized by Google

genoomen hebbende, zich by de onmacht van die, welke hun aanſtonds zyn gevolgd, gevoegt heeft, en dat zoo men van de achting die men voor de eerſte had, overgegaan is tot de verachting voor de tweede, men ook met recht kan zeggen, dat die verachting voor ons is gebleeven, ja, dat 'er noch een doodelyke haat tegen ons is bygekoomen".

De Pater DE LA MOTHE.

„ Dat is te zeggen, Eerwaarde Vader, dat men in twee of drie woorden van HORATIUS, de geheele historie van 't Genoodſchap vind.

Ætas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores.

Onze Vaders zyn zoo veel niet waard geweest als hunne Voorvaders, en wy zyn noch erger als onze Vaders".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Dat 's waar; doch, ik geloof, dat wy hier niet verder gaan moeten. Want wy konnen niet zeggen, dat onze naarkomelingen noch erger zullen weezen dan wy; want ik weet niet, of wy 'er wel zullen nalaaten, en of het Genoodſchap in dien ſtaat waar in het thans is, wel lange zal konnen ſtand houden".

De Pater PRINCIPAAL.

„ En wie zou toch in ſtaat zyn ons uit te roeijen, waarde Vader, aangemerkt wy noch nooit zoo machtig zyn geweest, als we thans zyn, gelyk gy zoo even zelfs bekend hebt".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Dat is juist de voornaamſte reden van myne vreeze. Wy zyn nooit ſterker geweest; maar, zyn wy wel ooit meer gehaat geweest? Onze grootheid is gelyk een ſchim, die inderdaad wel verſchrikkelyk is, maar die om dat ze geen vastigheid heeft des te gemakkelyker kan werden verdreeven. Het volk ſchynt maar op een teken te wachten om ons aan te vallen. Men weet, het ſmert my, dat woord te gebruiken, doch ik moet het zeggen, men weet zeg ik, hoedanig het noodlot der Tempeliers geweest is".

De Pater DAROT.

„ Och eerwaarde Vader, daar is een heel groot onderſcheid tusſchen de Jeſuiten en de Tempeliers".

De Pater BUFFIER.

„ Hoe! zyn wy zulke groote ſchelmen als zy? En zyn onze ongeregeldheden tot zulke uiterſtens opgefteegen, als zy hunne misdaaden gebragt hebben?

De Pater PROVINCIAAL.

„ Myn hemel! Vaders, laaten we daar in niet treeden. Het

Digitized by Google

is zeker, dat wy noch afgrysselyker en meer gehaat zyn als zy waren, en dat wy ons zeekerlyk deeze haat door onze goede daaden niet hebben op den hals gehaalt".

De Pater RECTOR.

„ Het volk heeft de Tempeliers niet uitgeroeit, maar de Vorsten. Nu, de Vorsten beminnen ons, eerwaarde Vader, wat hebben wy dan van 't volk te vreezen"?

De Pater PROVINCIAAL.

„ Zeg niet, Vader, dat de Vorsten ons beminnen. Zeg liever, dat zy ons schynen te beminnen. Hebben wy geen overtuigende blyken genoeg, dat we hun tot een last zyn, ten minsten, aan de meesten? Gy weet wel, dat, wanneer 't 'er op aankwam om ons weder in Frankryk te roepen, dat Hendrik de IV toen zei tegen de geenen, die zich tegen dat voorneemen wilden aankanten, dat hy 'er niet meer van zou spreeken, zoo men hem op eene andere wyze van zyn leven, en 't behoud zyner staaten konde verzekeren",

De Pater BUFFIER.

„ Wel nu, eerwaarde Vader, is dat juist de zaak niet waar door wy zullen behouden blyven? Konnen wy wel iet voordeeliger wenschen, als die onderlinge verknochtheid, die 'er in onze behoudenis, en die der Vorsten gevonden word? Want het geen Hendrik de IV voor zich vreesde, vreezen, en zullen dit niet alle Vorsten voor zich zelven vreezen? Bygevolg zal 't Genoodschap onwankelbaar blyven, zoo lang als zy alle de Vorsten in die eerbied zullen houden, en van de bestendigheid van 't Genoodschap hun welzyn, en leeven zal afhangen".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Waarlyk, Vader, wat zoude men van u zeggen, zoo men u in 't Publiek dus hoorde spreeken".

De Pater BUFFIER.

„ Het is, eerwaarde Vader; niet anders als een gevolg van 't geen gy zelfs hebt gezegt".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Gy bedriegt u, Vader; ik zal u zeggen hoe gy myne redeneeringe moet opvatten. Hendrik de IV vreesde ons; alle Vorsten vreesden voor de Tempeliers. Hendrik de IV durfde ons geen ongenoegen geeven; geen één Vorst durfde de Tempeliers alleen aanvallen. Maar, vermits alle Vorsten of byna alle, gezamentlyk, niet tegenstaande de verschillende belangen, die hun verdeelden onder malkander, een geheim verbond maakten, om de Tempeliers uit te roeijen; zoo konden zy ook wel, om een diergelyk juk af te schud-

Digitized by Google

ſchudden, een gelyk beſluit tegen ons neemen; en middelen zoeken om dat ten uitvoer te brengen. Dus moeten wy redeneeren, Vader. Waar uit gy dan kunt beſluiten, dat deeze macht, die gy zoo ten onrechten roemd, wel verre van voor ons een oorzaak van roem te zyn, ons veel eer behoord te doen beeven; om dat, vermits zy daaglyks aangroeit, zy tot zoo eene hoogte kan opſtygen, dat de Vorſten zullen gelooven, dezelve niet te konnen verminderen, dan, door ons uit te roeijen; en dat, dat oogenblik mogelyk niet verre af is.... Doch, laaten wy dat daar laaten, Vaders. Ik heb 'er meer van gezegt als ik voorneemens was. Deeze dingen zyn zoo verſchrikkelyk, dat wy 'er onder malkander zelfs niet van behoorden te ſpreeken; en ik kan u betuigen, dat het niet als met groote moeite is, dat ik 'er aan denke".

Zonderlinge Brief, van een voornaem Heer aen een zyner Vrienden, geſchreeven uit Surinaemen. In 's Gravenhage by J. de Cros, 1767. *in groot Octavo* 30 *bladzyden.*

DE bynaem van *zonderling* aen dezen Brief gegeven, die naestdenkelyk in de betekenis van *ongemeen* of *raer* te verſtaen zy, kan niet wel ſlaen op den wezenlyken inhoud; dewyl dezelve niets *ongemeens* behelst. Mogelyk is die bynaem betrekkelyk tot de vorm van den Brief, welke dus *zonderling* genaemd kan worden: vermids de Brief noch hoofd noch ſtaert heeft. Het ſtukje behelst eigenlyk ene beantwoording eniger vragen met opzicht tot Suriname, die meerendeels tot het Huishoudelyke, en de levenswyze onzer Natie aldaer behooren, welke oppervlakkig beantwoord worden. Neem, by voorbeeld, de twee volgende:

„ *Of 'er ook Rytuigen zyn, en van wat fatzoen*"?

„ Men teld hier 5 à 6 Lieden welke Koetsſen houden, die van den Heer Gouverneur daar onder gereekent. Ze zyn even als in Holland, van waar ze ontboden werden, beneffens verſcheide *Chaiſſes*. *Paarden* werden hier meest uit *Nieuw Engeland* aangebragt, ook werden 'er eenige in de Provincie van Suriname geteelt, men kan dezelve ook uit Holland laaten komen".

„ *Wat het pond Boter daar kost, en hoe hoog het pond na giſſing komt te ſtaan, als men de beste uit Holland ontbied, met vragt en inkomende Regten gerekend*"?

„ De Boter, die hier doorgaans aan *Paramaribo* gebruikt word, is *Leydſche, Vrieſche*, en die uit Holland werd aangebragt. De Vragt is niet veel, $\frac{1}{4}$ deel Boter *f* 2 à 3; de onkosten in Holland, van aan boord brengen enz., hier, zyn een bagatelle. Regten betaalt dezelve, nog uitgaande nog hier inkomende, en werd, zoo als alle Noodwendigheden, die men uit Holland laat komen, door de Schippers aan huis bezorgd".

Digitized by Google

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Goddelyke Zending van Moses in negen Boeken. Door W. WARBURTON *Doktor der H. Godgeleerdheid, en thans Bisschop van Glochester. Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald. Vierde Deel. Te Amsteldam by de* Erven van F. Houttuin 1767. *in groot octavo* 528 *bladz.*

DIt vierde Deel van 't Werk van den geleerden WARBURTON behelst het slot van het vierde Boek, dat ten onderwerpe had, te bewyzen *de hoge Oudheid van de kunsten en van het Ryk van Egypte;* en te toonen, *dat die hoge Oudheid de Waarheid der Mozaïsche Historie opheldert en bevestigt.* En verder het vyfde Boek, waer in zyn Eerwaerde zich voorstelt *de Natuur der Joodsche Godsregeringe te verklaren, en te toonen, dat de Leer van eenen Toekomenden staat daar in niet wordt gevonden, noch een gedeelte der Mozaïsche Bedeelinge uitmaakt.* —— Dit laetstgemelde Artykel éne der voornaemste byzonderheden zynde van dit Werk, waer in de Bisschop bedoelt te betogen, *dat de Mozaïsche Wet van Goddelyken Oorsprong is, uit hoofde van derzelver stilzwygen van de Leer van een Toekomenden staat;* zo zullen wy hier op byzonderlyk staen blyven; nae in 't algemeen aengemerkt te hebben, dat dit vierde Deel op ene dergelyke wyze uitgevoerd is als de drie voorgaende; en behalven het hoofdzaeklyke, dat regelrecht doel treft, verscheidene geleerde uitweidingen vervat, die onze Autheur in verband met zyn voornaeme oogmerk voordraegt.

Wat nu verder het opgemelde byzonderste Artykel betreft, des Bisschops stelling luidt; *Dat de Leer van eenen Toekomenden staat van Beloningen en Straffen in de Mozaïsche Bedeelingen niet wordt gevonden, noch eenig deel daar van uitmaakt.* Ter stavinge hier van bedient zich zyn Eerwaerde van de volgende bewyzen, en Redeneertrant.

In 't algemeen heeft men hier aen te merken, dat het toekomend leven in de Wet niet geleerd word. Mozes bekrachtigt zyne Wetten slechts met *tydlyke* beloften en bedreigingen. Overeenkomstig hier mede maekt ook Salomo, als hy Godt smeekt, om de bestendigheid van dat Oude Verbond, 1 Kon. VIII, alleen gewag van *tydlyke* beloften en

Digitized by Google

bedreigingen, zonder de minſte aenduidinge van een toekomenden ſtaet. En van die eigenſte natuur is de tael der Profeeten (*), die zelfs de beloften van het Nieuwe Verbond onder de gedaente van tydlyke zegeningen voorſtellen (†).

Dan dit is't niet alleen, als men dit ſtuk verder nagaet, zal men gewaar worden, dat Mozes niet ſlechts toevallig, maer met opzet, van een toekomenden ſtaet gezwegen heeft. Dit kan men afleiden uit zyn historisch verhael van den Val des Menſchen, daer hy opzétlyk vermydt van den Duivel als den Verleider der Menſchen te ſpreken; uit zyn duister bericht van Enochs wegneming, en uit zyne ſtilzwygenheid omtrent de openbaringen den Aartsvaderen gedaen, gelyk men uit de ſchriften des Nieuwen Teſtamentes kan afnemen.

Dit denkbeeld word verder nog verſterkt door de overweging dat Mozes, bezeffende de nadeelige gevolgen, die dit ſtilzwygen kon veroorzaaken, daer tegen gewaekt heeft, door de bedreiging, dat de Kinderen geſtraft zouden worden, om de misdaden hunner Vaderen; om hier door de zulken af te ſchrikken, die zich boven de vrees voor perſoonlyke tydlyke ſtraf mogten verheffen. Deze bedreigde ſtraf ſtrekte alleen om de Leer van een toekomend leven te vervullen; gelyk af te nemen is uit de Godſpraken van Jeremia en Ezechiel (§), die voorſpellen, dat deze ſtraf ſtond afgeſchaft te worden, onder de nieuwere bedeeling, wanneer namelyk de Leer van een toekomenden ſtaet duidelyk ſtond geopenbaerd te worden.

Dit zo zynde, heeft men recht om te beſluiten, dat de Israëliten geen kennis hadden van de Leer van een toekomenden Staet, dewyl ze niet geleerd word in eene Wet, die uitdrukkelyk verbied, enige de minſte byvoeging by hare geſchrevene Inſtelling te doen. Dat ze ook des aengaende onkundig geweest zyn, van den tyd van Mozes af, tot op de Babyloniſche gevangenis, is uit de ganſche Geſchiedenisſe des Bybels klaer. In welke omſtandigheden dit Volk zich ook bevinde, zy gaen noit te werk, als zulke die bewoogen worden, door het vooruitzicht van een toekomenden ſtaet; maer al wat zy doen of zeggen ziet altyd op het tegenwoordige leven alleen, welks geluk of ongeluk de enige voorwerpen zyn van alle hunne begeerte of afkeer. Hier by

(*) Jez. XXX: 23—25. Jer. VIII: 13.—17. (†) Zach. XIV: 17.
(§) Jer. XXXI: 29—33. Ezech. XI: 19—21. XVIII: 2—4.

Digitized by Google

By komt nog, dat verſcheidene reden van dit Volk alleen gegrond zyn en wel ſluiten, op de onderſtelling, dat een toekomende ſtaet geen plaets had onder hunne leerſtellingen. —— Om de kracht van dit bewys te beter te bemerken, ſtelle men de Israëliten, in dit opzicht, eens in vergelykinge met andere Natiën, die een toekomenden ſtaet erkenden. Men ziet in de ſchriften en handelingen van alle die Volkeren, dat de leer van een toekomenden ſtaet een doorgaenden invloed heeft op hunne bedryven: het tegenovergeſtelde van 't geen men by 't Joodſche Volk gewaer word, tot op den tyd der Babyloniſche gevangeniſſe. —— Het verdient intuſſchen hier boven al aenmerking, dat die leer, nae dat dezelve onder 't Joodſche Volk algemeen geworden was, ene zeer groote vertooning maekt in hunne Jaerboeken; en dat dezelve zo veel invloed had op de bedryven van dit Volk als op die van enige andere Natie. —— Men voege eindelyk nog by al het voorgaende, dat 'er ene menigte van uitdrukkelyke verklaringen in de Schriften des Ouden Testamentes voorkomen, die duidelyk ontdekken, dat 'er onder het Joodſche Volk, geen algemene verwachting was van een Toekomenden Staet. Men zie 2 Sam. XIV: 14. Job. VII: 9. XIV: 7—12. Pſ. VI: 6. XXX: 10. LXXXVII: 11, 12, 13. LXXXVIII: 5, 6. CXV: 17. Pred. IX: 5. Jez. XXXVIII: 18, 19. Klaagl. V: 7. —— Het een en 't ander zegt onze Biſchop wyst volſtrekt uit, 't geen ik te bewyzen had; *Dat het gros der vroeger Joden gene verwagtingen hadt van eenen Toekomenden Staat van Beloningen en Straffen.*

Men zegge dan niet, dat de Jooden 'er een denkbeeld van hadden, ſchoon de Wet zulks niet leerde, uit ene mondlyke overleveringe, waer door die Leer gedaurende alle de volgende tyden bewaerd zou zyn geworden. Al het bovenſtaende toch, de onkunde des Volks hier in bewyzende, wederſpreekt en vernietigt zulk ene onderſtelling. —— Vraegt men hier op, van waer hebben dan de Jooden, by welken zeker, lang voor de komst van Jeſus Christus, het geloof in een Toekomenden Staet plaets had, dit denkbeeld verkregen? De Heer WARBURTON antwoord; van hunne Heidenſche Nabuuren, en hunne leer deswegen is te ſamen geſchikt uit enige duistere en verſtroide aenduidingen hunner Profeten, en gevernist met de figuurlyke uitdrukkingen, die door dezelven gebruikt waren, om hunne aenduidingen te kennen te geven. Dit Stuk zal in 't volgende deel ontvouwd worden; thans ſtaet ons nog te zien, wat on-

Digitized by Google

ze Autheur, ter bevestiginge zyner ſtellinge uit de Schriften des Nieuwen Testamentes bybrengt, waer op hy zich in dezer voege beroept.

De Schryvers des Nieuwen Testamentes leeren ons, dat *tydlyke* beloningen en ſtraffen de bekrachtiging der Mozaïſche Bedeelingen waren. Dit ziet men 1 Tim. IV: 8, welke plaets aenduid, dat de Christenen de beloften van het tegenwoordige leven *niet hadden*, en dat de Joden *dezelven hadden*. Overeenkomſtig hier mede word de Wet, Heb. VII: 16. genoemd *de wet des vleeschlicken gebodts*, dat is ene wet, die vleeschlyke dingen, of de dingen dezes levens belooft. Doch hier by bepalen ze zich niet, ze leren ons verder, dat die Bedeeling *gene andere* bekrachtiging had, dat ze geen toekomenden ſtaet van beloning en ſtraf leerde. De *genade* en *waarheid*, de Verloſſing van den Dood, en de Herſtelling ten eeuwigen leven *is door Jeſum Christum geworden*, maar niet *door Moſem gegeven*, Joh. I: 17: *de Dood heerschte* onder de Mozaïſche bedeeling, Rom. V: 12, 13, 14; waerom ook die Wet den naem draegt van de *bedieninge des doots* en *der verdoemenisſe*. 2 Cor. III: 7, 9. De Jooden komen ons ook Gal. III: 23. en IV: 3. voor, als zulken, die het *geloove* nog niet ontvangen hadden, en onder de Wet *dienstbaer* waren. Paulus leert ons daer en boven 2 Tim. I: 10 uitdrukkelyk, dat het Jeſus Christus is, *die den doot heeft te niet gedaen, ende het leven ende de onverderflickheyt aen het licht gebracht door het Euangelium*. De tael des Schryvers aen de Hebreen, zo Hoofdſt. VII: 19 als VIII: 6, 7, en byzonder II: 2, 5, 14, 15, bevestigt eindelyk ten volle beide de deelen der Stellinge, te weten; *dat tydelyke Beloningen en Straffen de Bekrachtiging der Joodſche Bedeelinge uitmaakten, en dat zy ook gene andere had.* —— Zyn Hoog Eerwaerde voorts nog enige bedenkingen deswegens opgelost hebbende, beſluit met te betuigen, „dat hy vertrouwt, nu boven allen redelyken twyfel bewezen te hebben, dat de Leer van eenen Toekomenden Staat van Belooninge en Straffe in de Mozaïſche bedeelingen noch gevonden wordt, noch 'er een gedeelte van uitmaakt". Doch wy konnen niet wel nalaten van te betuigen, te vertrouwen, dat velen zyner Lezeren zich meer zullen verwonderen over de vernuftige redeneerwyze die hy hier in vele gevallen houd, dan zich op zodanig ene manier laten overtuigen; en dat zelfs zy, die met hem eens zyn, in 't denkbeeld, dat het gros der Jooden voor de Babyloniſche gevangenis geen denkbeeld

Digitized by Google

beeld had van een Toekomenden Staet van Beloning en Straf, velen zyner bewyzen zullen wraken.

Veelligt denkt iemand wel by deze gelegenheid. Welke waren dan toch de wezenlyke gevoelens dier vroeger Joden, wegens de Ziel? Zie hier ten ſlot hoe de Heer WARBURTON deze vraeg beantwoord.

„ Hunne gevoelens waren ongetwyfeld dezelfden als die van allen in 't overige menschdom, welken op dit ſtuk gedacht hadden; namelyk, dat de *Ziel het Ligbaam overleefde.* Maar dewyl zy, door *Mozes* ſtilzwygen en de vaſtſtellinge eener andere Bekragtiginge, geen verwagting hadden van toekomende Beloningen en Straffen; zo beſloten zy eenvoudig, dat *dezelve tot Hem wederkeerde die haar gegeeven had* (*) Doch wat beſpiegelingen van eenige belang neminge betreft wegens haren ſtaat van overlevinge; 't is klaar, dat zy dezelven niet maakten. Inderdaad, hoe zouden zy 'er toe gekomen zyn? daar het denkbeeld van *Perſoonlykheid* niet is opgeſloten in dat van hare *Overlevinge;* dewyl dat denkbeeld alleen gehegt is aan de *beloningen* en *ſtraffen* van eenen Toekomenden Staat. Dit was oorzaak, dat die oude Filoſofen, (byna alle de *Griekſchen*, die eenen God ſtelden,) welke de Ziel als eene *Zelfſtandigheid* van het lichaam onderſcheiden, aanmerkten, en niet als eene loutere *Hoedanigheid* van het lichaam; want zy waren zulke weetnieten niet, dat zy zich inbeelden, dat *denken* de uitwerking zyn kon van zekere zamenvoeginge van *ſtoffe en beweginge*: dat deze Filoſofen, zeg ik, welken de Ziel als eene zelfſtandigheid aanmerkten, en egter genen toekomenden ſtaat van beloningen en ſtraffen geloofden, aan haar alle toekomende *Perſoonlykheid* ontzeiden, en hare wedervereeniging met TO 'EN, de Ziel der Wereld ſtelden. En juist zulke Beſpiegelingen hadden de weinige *Joodſche* Filoſofen der allervroegſte tyden wegens dezelve, wanneer zy 'er eenig belang in namen; gelyk uit het Boek van den *Prediker* blykt, welke hunne gevoelens dus uitdrukt: *Wie merkt*, zegt hy, *dat de Adem van de kinderen der menſchen opvaart naar boven, en de Adem der beesten nederwaards in de aarde?* (†) En wederom; *Het ſtof keert wederom tot aarde, als het geweest is, en de geest keert weder tot* GOD, *die hem gegeven heeft* (‡). Nogtans zegt ook deze Schryver, volmaakt overeenkomſtig met 't gene

(*) Pred. XII: 7. (†) Pred. III: 21. *Vide* Druſium & Clericum *in l.* (‡) Pred. XII: 7. *Vide* Clericum *in l.*

Digitized by Google

gene ik gezegd heb, *Maar de Doden weten niet met allen; zy hebben ook* genen loon meer; *maer hunne gedagtenis is vergeten*". (*)

En wat wonder was het, dat eene zaak, welke hun zo weinig betrof, namelyk, de toekomende ſtaat van een gedeelte van den *Etheriſchen* Geest, ontbloot van zyne Perſoonlykheid, enkel ydel in de herzenen zweefde? wanneer wy in aanmerkinge nemen, dat de Kennis zelve van de *eerſte oorzaak aller dingen*, dewyl dezelve geen gedeelte van den *Nationalen Godsdienst* was, by de Heidenen, met de uiterſte *belangloosheid*, behandeld wordt, gelyk uit de ganſche Oudheid blykt, hebbende noch invloed op de ſchikking hunner kundigheden, noch op het beſtier hunner daden".

(*) Pred. IX: 5.

Godvrugtige Geſprekken tusſchen een Vader en zyne Kinderen. Door den zeer Eerwaarden en Godzaligen Heere R. PEARSALL, *Bedienaar des Euangeliums te Taunton in Somerſetshire. Uit het Engelsch in 't Nederduitsch overgezet. Te Amſterdam by* H. de Wit, *en te Rotterdam by* A. Bothall en P. Holſtyn. *behalven de Voorreden, waer in 's Mans Levensbeſchryving*, 328 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje, in den zelfden ſmaek, als de voorheen uitgegevene Schriften van den Eerwaerden PEARSALL, geſchreven, vervat enige ſtichtlyke zamenſpraken, tusſchen een Vader en zyne Kinderen, die inzonderheid ſtrekken, om, door de beſchouwing van enige byzonderheden der Natuure, opgeleid te worden tot zedige bedenkingen. Dit geeft hier en daer wel eens gelegenheid tot gedrongen Allegorien, en vergezogte zinſpelingen; doch over 't geheel genomen is 't onderhoud Stichtende en Leerzaam. Des Autheurs volgende bedenkingen over de *Spaerzaemheid*, by gelegenheid van der Byën *bezuinigende Beſtiering*, konnen den opmerkenden nuttig zyn.

DE VADER.

„ De Leere van Spaarzaamheid is van veel gewigt voor allen, en byzonderlyk voor u, myne lieve Kinderen! Het is niet de hand van den arbeidzamen, die ryk maakt, maar de *Bezuinigende Beſtiering*; die met een wys beleid alles regeert. Al waren uwe Winſten en Inkomens duizendmaal meerder dan ze zyn, indien uwe uitgaven evenredig zóó loo-

Digitized by Google

loopen, zal niemand uwer iets overleggen. Ik raad hier geen bekrompe nog knyzende levenswys aan, ik ben ver van u te willen overhaalen tot Begeerlykheid en Gierigheid: —— 't geen ik wil begreepen hebben, is, dat men niet zonder oorzaak, ook niet bovenmaaten, indien men 't voorby kan, overdaadig zyn moet. Ik wil niet dat gy bekommert zult zyn voor het Toekomende, maar gedenkt altoos, dat gy leeft in eene Wereld die veel veranderingen ondergaat, en dat GOD ons voorzien heeft met Vermogens, welke die der Redenlooze Dieren verre te boven gaan. —— Indien gy de gelegenheid hebt om uw Inkomen te dezer tyd te vergrooten, zulks zal niet altyd op die wyze voortgaan; — en even gelyk de Winst kan ophouden; zoo kunnen de Uitgaven voor uw Huisgezin noodzakelyk hooger loopen, door ontegemoetgeziene toevallen in de wereldsche zaaken, of in uw eigene Huishouding. Dat gebeurende, en 't overvloedige van voorigen tyd niet gespaard zynde, zal uwe geldszaak in onorde komen, en uw vermogen niet groot genoeg zyn, om in de vereischte benodigtheden, als te voren, te voorzien, en zulks zynde, wat zal dan het gevolg wezen? het zal u hart vallen om den gewoonen trant van kleeding, of van schaffen, zo veel als nodig is, te verminderen; en onaangezien dien toestand zal de levenswyze van de geene, daar gy gemeenzaam mede ommegaat, u aanleiden tot het doen van Onkosten; en het einde van dat alles zal dan wezen, dat gy in engte zult gebragt worden, en door de verlegenheid om al het nodige te vinden, uw hoofd en hart met knagende zorgen zult vervullen. De Duivel en een bekneepen hart zullen u aanvallen met Verzoekingen, en het is regtvaardig aan GODS zyde als hy toelaat, dat gy in die strikken valt, welke gy, in veele Opzichten, u zelven gespannen hebt, door een dwaas, onagtzaam en eigendunkelyk gedrag. Mogelyk geraakt gy buiten staat om een ieder het zyne te geeven; dan krygt zekerlyk uw goede Naam eene breuk, uw Huisgezin en Godsvrugt moeten 'er mede om lyden, en 't kan gebeuren, dat gy in uw aankomenden Ouderdom, veragt van allen die u tot zulk een staat gebragt hebben, of wel in den naren omtrek eener Gevangenis, uwe overige dagen al treurende zoud moeten slyten, telkens ontrust met de knagingen van een beschuldigend geweeten, en in een reikhalzend uitzien na eenen dood, dien gy teffens met schrik te gemoet ziet, wyl de tegenspoeden, zo gy ze noemt, alle ongeregeldheden na zich sleepen, en zulk een verval zelden gepaart gaat met een vertrouwen op GOD,

Digitized by Google

door 't welke men gebragt wordt om dien in alles te danken, en de Volheid der Zaligheid in JESUS CHRISTUS te verwagten. —— Gy denkt mogelyk dat ik hier de zaaken tot te groote uiterstens voortzet; maar, myne dierbaare Lievelingen, ik spreek zaaklyk, en Duizenden, zo zy hier waren, zouden 'er de waarheid van kunnen bevestigen, met een droevig weeklagen. —— Duizenden zyn 'er stap voor stap tot deeze dingen gebragt, welken, indien ze hen voorzegt waren, zouden geantwoord hebben, als Hazaël deed aan den Profeet, *Is uwen Knegt dan een Hond, dat hy deeze dingen doen zoude?* (*) ô! hoe veele Geslagten zyn 'er tot Armoede vervallen, door gebrek aan Spaarzaamheid!"

DE OUDSTE ZOON.

„ Uwe aanduidingen zyn gegrond, aangenaam, en opleidende tot betragting. Zoo jong als ik ben, merk ik de gepastheid uwer voorzorg. Waarlyk ik zie ze in te sterker ligt, dewyl wy laatstlyk van 't geen zo even voorgesteld is, een zeer droevig voorbeeld gezien hebben, in de schipbreuk van eene Famille, waar van my gezegt is, dat ze eertyds in grooten overvloed geleeft heeft, maar Onagtzaamheid hun Schip op die klippen hebbende doen dryven, is het in stukken gestooten; welk eene naarheid blonk 'er toen door, in de houding van allen die 'er toe behoorden! toen het Betaalen ophield en het Gebrek te voorschyn kwam, verstrooiden Ouders en Kinderen van elkanderen: van deezen wierden ze beklaagt, van de anderen gelastert! van eenigen wierden ze met barmhartige oogen aangezien; anderen voegden by een ontwaardigend oog, eene bitsche tong, en scherpe aanmerkingen op de Verkwistingen, die ze zelf bygewoont, en toen hooglyk geroemt hadden, met het leegen van overvloeiende Bekers. Eenige hadden edelmoedigheid genoeg om hunne hulp aan te bieden; andere voegden by hunne harde weigeringen, nog bittere verwyten. Een jong Edelman, die eenige dagen te vooren, zich Erfgenaam van een magtig goed dagt te weezen, begaf zich op Zee, en zogt, met buitenlands zyn Geboorte en toestand te verbergen, zich zelfs te ontdoen van al het ondraaglyke, 't geen hy thans vond in 't ontmoeten van zyn geweeze Vrienden en Bekenden. —— Een ander wierd door de Goedheid van een Vriend geplaatst, als een Comptoirknegt, by een Koopman. —— Eene jonge Dame, ieders agting waardig, om haare eerbaare Zeden en inneemende Manieren, wierd eene

(*) 2 Kon. VIII: 13.

Digitized by Google

eene Bediende, in eene Famille daar ze als eene Engelin was gevierd geworden; zy moet thans in dezelve ſpreekzaal, daar zy onlangs aangemerkt wierd als de luister van het Gezelſchap, de Theetafel bedienen, en na ieders oogen omzien. —— Maar helaas! eene andere Dochter [ik ontroer als ik 'er aan gedenke!] die ſchoon en fier was, wierd aangeboden, om eene van de Meubelen van een vermogend Lord te worden, en offerde haare Deugd, haare Bekoorlykheden, en haare Eer op, aan het denkbeeld van eene guldene Koets, met veel Bedienden in pragtige Livreijen, tot haaren wil te hebben. Wat de jonge Kinderen aangaat, die verwiſſelden wel haast hunne Zyde Kleederen in ſlegt Karſaay; eenige weinige beſchaaftheden in hunne manieren en wyzen van doen, deeden den kundigen nog opmerken dat zy van eene magtige afkomſt zyn moesten. Hoe de harten van hunne Ouderen in die omſtandigheden geſcheurt wierden door allerleie pynigende kwellingen, over hunne voorens begaane dwaasheden, is wel te begrypen. Als ze hunne voorige Vrienden ontmoeten, waren zy beſchaamt; zagen zy hunne Kinderen, zy wierden bedroeft; zagen zy hunne ſchuldeiſchers, dan waren ſtomme tranen dikmaals al het antwoort, 't geen zy op ſcherpe Vraagen geven konden ".

„ Een geheel andere Schildery maakt het gedrag van een onzer welbekende Vrienden: wy zien 'er uit wat Vermogen de tegengeſtelde Deugd onder de Gunst van de Voorzienigheid heeft, en met wat Zegen de Spaarzaame het zyne vermeerderd. —— Wat behoef ik hem te noemen, het Begin van zyn opkomen is zelf onbekent; maar ik heb veele wyze Perſoonen hooren opmerken, dat eene mengeling van *bewaaren* en *geven* in zyn Gedrag heeft doorgeblonken. Overeenkomſtig met zyne geringe Vermogens was hy altoos gereed zyne Vrienden te vergasten, maar nog veel gereeder om den Armen te geven, en om aan alle Godvrugtige ſtigtingen iets toe te brengen; maar voor zich zelven gebruikte hy niet meer dan het benoodigde. Toen de Voorzienigheid hem deed toeneemen in Rykdom, was hy zeer zorgvuldig in het regelen van zyne Tafel, van zyne Kleeding, en van zyne Huiscieraaden. Hier omtrent deed hy, als iemant die een ſteilen Heuvel wil ſlegten: hy maakte overſlag wat het kosten zoude. Maar nooit was zyn Broodkas, nog de onderſtand van zyne Beurs voor de Armen, eene zaak van beraad. Dus begon hy meer en meer bekend te worden, en de luister van zyn' Roem blonk door even als die der Zon-

Digitized by Google

ne, als ze een dun Wolkje voor zich heeft; en dewyl hy ryklyk ontving, zo gaf hy ook milddaadig. Op die wyze is zyn Ouden dag byzonder eerwaardig; hy heeft alles wat het leeven aangenaam kan maaken; maar de Zwier van Grootheid, en de Pragt, die gewoonlyk een aanwasſenden Rykdom verzeld, heeft hy alzins gemyd; en het geene hy daar mede beſpaarde, was een fonds voor zyne ongemeene Liefdaadigheid. Zelden gaat iemant, daar het aan beſteed is, met ledige handen van hem af. Hy heeft ook Schaden geleden; maar zyne bezuinigende Levenswys had hem in ſtaat geſteld, om die te kunnen afwagten; invoege ze hem niet zeer benadeelden. Zyne Kinderen zyn volgens dat zelfde wyze Plan opgevoed, en volgen het na, ſchoon zy zich in eene volheid van bezitting vinden, die hun Vader in zynen jongen tyd niet bezeeten had".

DE VADER.

„ Zo myn Zoon, die redenering is gepast; en ik verheug my, nu ik zie dat gy zo toegenomen zyt, en dat myne voorige Leſſen over deeze Onderwerpen zulke goede gronden in u gelegt hebben. Ik twyffel niet of gy zult in uw vorderen leeftyd zo doen, als gy nu denkt, dewyl het geene u ingeplant is, reets zo kragtig komt uit te ſchieten, volgens de aanmerkingen, daar uw Verhaal mede geſtoffeert is".

Oordeelkundige Bybelverklaring. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Tweede Deel. Te Amſt. by* J. Loveringh 1767. *Behalven de Voorreden* 460 *bladzyden.*

HEt hoofdoogmerk van dit Geſchrift is, gelyk we reeds voorheen te kennen gaven (*), de ſpotternyen der Deïſten met de Heilige Bladeren tegen te gaen: en nademael de Godſpraken des Ouden Verbonds, rakende den toekomenden Meſſias, en derzelver vervulling in Jeſus Christus, ten dezen opzichte byzonder in aenmerking komen, zo verledigt zich onze Autheur in dit tweede Deel wel bepaeldlyk, tot het beſchouwen *der byzondere Voorzeggingen, die in Christus en zyn Ryk vervuld zyn.* —— Zyn Hoog Eerwaerde volgt hier in de orde der Bybelboeken, beginnende met Gen. III: 15,

(*) Zie boven *bl.* 89.

Digitized by Google

15, en fluitende met Mal. III: 1. en IV: 5 en 6. Hy ſtelt zich juist niet voor alle de Godſpraken, die van velen hier toe betrekkelyk gemaekt worden, in 't byzonder na te gaen; maer bepaelt zich tot zulke, die, zynes oordeels, de voornaemſte zyn, en wel tot zulke, *die de openbaare vyanden van den Godsdienst*, gelyk hy zegt, *uitdruklyk aantasten.* Onze Hoogleeraer benaerſtigt zich, met opzicht tot ieder dier plaetſen, welke hy aenmerkt als Godſpraken van den Meſſias, om dezelven, in dat gezichtpunt, onderſcheiden te verklaren, derzelver vervulling in Jeſus Christus aan te toonen, en de uitvluchten van 't Ongeloof te wederleggen; waer in hy, naer zyne manier van denken, veel oordeel en geleerdheid doet doorſtralen. — Maer een ieder, die weet, hoe verſchillende wegen de Christenen inſlaen in 't behandelen van 't Prophetiſche Woord; hoe onderſcheiden velen hunner denken over den rechten zin van deze en gene plaetzen van 't zelve; en hoe de één een ongelyk grooter aental van Godſpraken van den Meſſias in de Schriften des Ouden Verbonds meent te vinden, dan de ander; bezeft terſtond, dat het niet wel doenlyk is, dit onderwerp indiervoege te behandelen, dat het van een algemenen ſmaek zy. 't Kan in dit geval niet wel anders zyn, of men onderneemt nu en dan posten te verdeedigen, die naer 't oordeel van anderen niet verweerbaer zyn; waer van de Deïsten zich niet zeldzaem met een ſchyn van voordeel zoeken te bedienen.

Zedige en beſcheide Wederlegging der hedendaagſche Deïsten en Vrygeesten, door JOAN BARUETH, *Predikant te Dordregt. Te Rotterdam, by* J. Bosch 1767. *Behalven het Voorberigt 252 bladzyden in groot octavo.*

DE uitgave van een Fransch Stukje, onder den Tytel van, *Abregé de l'Histoire Eccleſiastique de Fleury*, of Kort Begrip van de Kerklyke Historie van den Abt de Fleury, heeft aenleiding gegeven tot dit Nederduitſche Stukje. De Eerwaerde *Barueth*, het zelve doorbladerende, vond dat Geſchrift van dien aert, dat het gansch gene gunſtige denkbeelden gave van het Christendom; en wel byzonder kwam hem aen 't hoofd een *Avant-Propos* of Voorreden voor, die geheel en al geſchikt was, om het Christendom als ene verachtelyke Secte af te malen; en den Lezer een denkbeeld in te boezemen, dat de oprichting en verdere opbouw der Christelyke Kerke niet hooger aen te merken is, dan als een

Digitized by Google

een werk van 's Menschen handen, een gewrocht van de Staetkunde, Heerschzucht en 't Eigenbelang der Priesteren. —— Dit ongunstige bericht als zeer gevaerlyk inziende, werd hy opgewekt om het zelve te wederleggen: doch bezeffende dat zulks niet wel kon geschieden in de Nederduitsche Sprake, zonder dat die haetlyke Voorreden ook in de Nederduitsche Tale overgezet ware; zo heeft hy zich der moeite getroost die Voorreden te vertalen, dezelve in een en twintig Artykelen te verdeelen, en zyne Wederlegging, naer de orde dier Artykelen, van Artykel tot Artykel in te richten: en het een en ander dus in 't licht te geven, met een Voorbericht, dat tevens ene soort van Verhandeling behelst, ten bewyze van *de Waaragtigheid van den Christelyken Godsdienst.*

Het komt zekerlyk enigermate vreemd voor, een Stukje, dat men als gevaerlyk aenziet, uit het Fransch in 't Nederduitsch over te brengen; en dus aenleiding te geven, dat het van een ongelyk grooter aental in ons Vaderland gelezen worde. Dit schynt niet zeer voorzichtig te wezen. —— Maer de daer bykomende Wederlegging, zal men zeggen, neemt het gevaer weg. —— 't Was te wenschen van ja; doch als men de gesteldheid van zulken die tot het Deïsmus overhellen, of daer toe geneigd zyn, nagaet, heeft men maer al te veel reden om te vreezen, dat de Wederlegging die vrucht niet zal hebben; en we twyfelen niet, of 'er zullen velen gevonden worden, die de Voorreden gretig lezen, en de Wederlegging nauwlyks doorbladeren. —— De Eerwaerde BARUETH behandelt zyn onderwerp oppervlakkig, en toont in 't ene en 't andere meer welmenendheid dan oordeel.

Onderscheydene Gedagten van onderzoekende Bybelminnaars. Door 't Genoodschap, onder de Sinspreuk Verus Amor Literarum. *Eerste Deel, Eerste Stukje. Te Alkmaar, by* J. Maagh 1767. *Behalven de Voorreden* 45 *bladz. in groot octavo.*

DIt Stukje is, naer 't uitwyzen der Voorreden, de vrucht van een Genoodschap, het welk viermael in 't jaer *tien Voorstellen, ter opheldering der H. Schrift*, betoogt. Zy hebben op die wyze reeds hunne Keurstoffen uit *Genesis* en *Exodus* afgehandeld, en hoopen op ene dergelyke manier met de overige Boeken voort te gaen. En nadien ieder der Leden gaerne een afschrift had, van het beste der Verhandelingen

des-

Digitized by Google

deswegens ingeleverd, zo heeft men, om de moeite van 't veelvuldig afschryven te ontgaan, beslooten, het uitgelezenste daer van te doen drukken. Om derzelver nuttigheid nog wyder uit te breiden, is men tevens te rade geworden, om een zeker getal van Exemplaren, boven die, welken voor de Leden van 't Genoodschap zyn, over te drukken; met dat nevensgaende inzicht, zeggen ze, *om ons daar door in staat te stellen, alle onse Werkjes, in sodanig een Formaat geschikt, schadeloos aan haar mede te deelen.*

Hier mede maekt het Genootschap een aenvang met de uitgave van dit eerste Stukje, het welk een tiental van Betogingen behelst, *en wel van de sulke die het best aan het Voorstel hebben beantwoord; hier uit is door een en ander der Leden het beste en edelste gekosen, op dat het niet te veel uitdye, en sulks sal ook altyd in 't vervolg geschieden.* Het tiental van Voorstellen, welken hier in vervat zyn, gaet over enige byzonderheden in de twee eerste Hoofdstukken van 't Boek Genesis, die, naer 't oordeel van 't Genoodschap, byzondere opheldering verdienen. —— Wy zouden niet gaerne de welmenende zucht ter beoefeninge van Gods Woord in byzondere Leden uitblusschen; en zullen daerom, by gelegenheid van dit Stukje, voor tegenwoordig niets anders zeggen, dan dat we geen ruimte vinden, om onzen Lezeren deszelfs lezing als byzonder nuttig aen te pryzen: en dat het ons, voor 't Genoodschap, raedzamer voorkomt, hunne aenmerkingen onder zich te bewaren, dan ze openlyk ter drukperse over te geven. Ieder Christen is verplicht, zich, naer zyne gelegenheid en vermogen te oefenen; maer niet gehouden de mindere of meerdere vrucht zyner oefeningen door den druk algemeen te maken.

Akademische Redevoering van den Hoog-Eerwaarden en Hoog-geleerden Heere PETRUS CONRADI, *Doctor en Hoogleeraar in de Heilige Godgeleerdheid aan Frieslands Hooge School. In 't Neêrduitsch vertaald, door* GEORGIUS LEMKE, *Predikant te Harlingen. Te Amsterdam, by* Petrus Conradi 1767. *Behalven het Voorwerk* 50 *bladzyden in quarto.*

DE Hoogleeraer *Conradi* stelt zich in deze Redenvoering voor, te voldingen, „ dat niet alleen door de grootheid, en alle menschelyk vermogen te boven gaande moeijelykheid van den arbeid en toeleg, dien de Apostels van Jesus Christus ondernamen, maar ook uit de zwakheid van dee-

Digitized by Google

deeze op zig zelven beſchouwde menſchen, om zo groot een ſtuk in hun gemoed te verzinnen, en voor al met eenige vrugt ter uitvoer te brengen, zeer kragtig beweezen wordt, dat de gelukkige uitſlag van deeze Prediking, en de alle verwondering te boven gaande omwenteling van zaaken, die daar op in de wereld gevolgd is, aan geene natuurlyke oorzaaken moet worden toegeſchreeven, maar eeniglyk dank geweeten aan den Allerhoogſten God, die, door deeze waarlyk wonderdaadige uitwerking, de Hemelſche leere van 't Euangely en de Waarheid van den Christelyken Godsdienst, even als met een daar op gedrukt zegel, heeft willen bekragtigen".

Schoon dit Onderwerp menigmael verhandeld zy, en velen het bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst, afgeleid *uit den verbazenden voortgang van het door de Apostels in de waereld gepredikte Euangelie*, ten ernſtigſte aengedrongen hebben, zal men echter deze Redenvoering niet zonder genoegen konnen lezen: dewyl zyn Hoog-Eerwaerde het zelve met een goed oordeel ontvouwt, en in een zeer helder daglicht ſtelt, zo dat het allen onbevooroordeelden overtuigelyk moete zyn. Met regt mogt derhalve de Dichter *J. de Kruyff*, in een Klinkdicht, 't welk, benevens een Lierzang van den Heere *P. H. Bakker*, voor deze Redenvoering geplaatst is, zich deswegens beknopt en nadrukkelyk aldus uiten.

Gy, ſterke Geesten, gy, die Jeſus kruis verächt!
Ziet, hoe die Kruisleer zelve, in ſpyt van Overheden,
Voorßordeel, ſmaad en dood, ſtraks, rustig, werd' beleeden;
Een' ſnellen ſtroom gelyk, in voortgang en in kracht.
Dit 's 't wonder, daar 't Verſtand, met eerbied, op blyft ſtaaren.
Als 't Godlyk' waarheidsmerk der Euangelieblaêren.

Het Geestelyk Pſalmgezang. Door CORNELIUS DE WITT, *Rustend Leeraar, en Hoog Leeraar der Oosterſche Taalen te 's Hertogenbosch. Te Amſterdam, by* H. Vieroot 1767. *Behalven de Voorreden* 162 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaerde *de Witt* beweert in dit Stukje, dat het *Pſalmgezang* onder het Oude Verbond ons uittekent, de redelyke en geestlyke Godsdienstverrichtingen der Geloovigen des Nieuwen Testamentes; zo dat men, in alle die vermaningen en aenmoedigingen om *den HEERE te pſalm-*

Digitized by Google

psalmsingen, boven al hebbe te denken, om het geen daer mede aengeduid word; te weten, den gelovigen Godvruchtigen wandel van Gods gunstgenooten. Doch hy wil dit niet indiervoege verstaen hebben, als of het Psalmzingen naer den letter geheel wierd uitgeslooten; in tegendeel hy merkt het uitwendige Psalmgezang ook aen als een gedeelte van den Gode welbehagelyken Godsdienst, mids dat het met die geestlyke Godgezinde gemoedsgestalte geschiede. ——— Uit kracht hier van is dit Geschrift tweeledig: het eerste lid gaet over het Psalmgezang, *zoo als zulks van alle de* Heiligen, *en byzonder van de recht* trouwe Voorgangeren *der Kerk enkel geestelyk verricht wort:* en het tweede handelt van het Psalmgezang, *zoo als zulks insgelyks, van sommige derzelve, als na de letter, geschiet.*

In het eerste deel word ons de geloovige wandel van ware Godvruchtigen, met ene menigte van zinspelingen, als een geestlyk Psalmgezang, voor oogen gesteld; om aen te toonen, hoe welvoegelyk alle die Godsdienstverrichtingen oudtyds onder het denkbeeld van een Psalmgezang werden voorgedragen. En het tweede deel strekt om te doen zien, hoedanig ene gemoedsgestalte 'er vereischt word, zo 't uiterlyke Psalmgezang Gode welbehagelyk zyn zal. Het ene en 't andere is stichtelyk uitgevoerd; maer zo langdradig, en dermate vervuld met zinspelingen, om alles wat in het uiterlyk Psalmzingen in aenmerking komt ook over te brengen tot het geestlyk Psalmgezang, dat men meer dan een gemeen geduld zal moeten hebben, zo men 't geheel met aendacht doorleest. Het oogmerk is intusschen goed; het groote doelwit, naer 't ons voorkomt, is, den Christenen onder het oog te brengen, „ dat het uiterlyke Psalmzingen, op zich zelve beschouwd, geen deel is van den Gode welbehagelyken Godsdienst; maer dan alleen, wanneer het met ene waerlyk geloovige Godvruchtige gemoedsgestalte geschied: en dat het van ongelyk meer gewicht is, God te verheerlyken door zynen wandel, dan des HEEREN lof door enkel uitwendig Psalmgezang met mond en lippen te vermelden". Ene waerheid, die 't Christendom niet te ernstig ingeboezemd kan worden.

Stich-

Digitized by Google

Stichtelyke Gezangen, gedicht door J. E. VOET. *Iſte Stuk. Met zang en ſpeelwyzen, meest nieuw, en naar vereisch van derzelver inhoud ſamengeſteld. Te Dordrecht, by de Erve* J. van Braam *en* P. van Braam 1767. *Behalven de Voorrede* 118 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heer *Voet* ſtelt zich in dezen voor, het navolgen der Israëlitiſche Dichteren; om, gelyk die voornaemlyk de lotgevallen der Kerke des Ouden Testamentes in hunne dichtſtukken vermelden; zo ook inzonderheid de lotgevallen der Kerke des Nieuwen Testamentes te zingen; om de gemoederen der Christenen te krachtiger op te wekken, tot ene dankbare en Godverheerlykende erkentenis zyner weldaden onder de dagen des Nieuwen Verbonds. Een oogmerk zeker onzen ſtichtelyken Dichter waerdig; en een onderwerp, waer toe hy van alle kundigen ongetwyfeld recht geſchikt geacht zal worden; waer toe dit eerſte Stukje hun ook op nieuw een bewys verleent. — Het zelve behelst ene reeks van Gezangen, rakende die omſtandigheden, welke boven al onze aendacht tot zich trekken, met opzicht tot de eerſte oprichting en verdere uitbreiding der Kerke van J. Christus, tot op de dagen van Keizer Conſtantyn den Grooten, of het begin der vierde eeuwe; en men verwacht ze vervolgens van dien zelfden aert met betrekkinge tot latere tyden. —— Ten voorbeelde ſtrekke de volgende *Engelenzang in Bethlehems Velden.*

I.

Nu Gezongen! nu den Heere
Toegejuicht de roem en eere
In den hoogſten hemeltrans!
d'Opperwysheid, 't alvermogen,
Schieten hier hunn' ſchoonſten glans
By het Godlyk mededogen:
't Laag vernederd Ephrata
Toont den troon van Gods genaê.

II.

Vrê op aarde! God daalt neder!
Aard' en hemel juichen weder,
Als in 's waerelds morgenſtond;
Nu de groote Vredekoning
Sluit met de aard' een nieuw verbond;
By de menſchen neemt zyn woning;
En de zaal'ge hemelvreê
Deelt aan Jood en Heiden meê.

Digitized by Google

III.

Zoo herleeven Edens dagen:
God ſchept weêr een welbehaagen
In den menſch, om 's menſchen Zoon:
Nooit bleek in de hemelkringen
Zulk een gunſt na zulk een' hoon.
Juicht dan blyde ſtervelingen;
God, in plaats van d'aard' te ſlaan,
Neemt den naam van Vader aan.

De Zangſtukken hier in vervat zyn met de daer toe vereischte Muzykplaten afzonderlyk voorzien; hebbende de Heeren *de Graaf*, *Klein*, *Wys*, en byzonderlyk *Louis Gautier* zich wel willen verledigen, om de ſpeel- en zangwyzen op de woorden te zamen te ſtellen.

Als men Zangſtukken van die natuur leest, en bezeft van hoe veel nut ze konden zyn, als ze in 't openbaer naer den eisch gebruikt wierden, kan men 't niet wel kwalyk nemen, als de Heer *Voet* zich deswegens in zyne Voorreden aldus uitdrukt. „ Och of God den tyd liet geboren worden, dat 'er meer Christelyke gezangen en minder Prophetiſche vloekpſalmen in het openbaar mogten gezongen, en by het Lied van Mozes ook het nieuwe Lied des Lams gevoegd worden! maar ook dit zoude van weinig nut zyn, indien men alleen zingt en ſpeelt om het gehoor te ſtreelen, zonder eenige betaamlyke aandacht te leenen aan het geen de woorden vervatten, van welk misbruik ik bid, dat deze gezangen mogen verſchoond blyven".

Paastriomf van onzen Heere Jeſus Kristus, gevolgd door de Klaagzangen van den Profeete Jeremias, nevens de zeven Boet- en Bedepſalmen van den Koning David, naer den trant der gewoone zangwyzen, den Leezeren tot eene Digtproeve en ſtigtelyke uitſpanninge, aangebooden. Gedrukt voor den Maaker, en te bekoomen te Amſteldam en elders 1767. *behalven het Voorberigt* 120 *bladzyden in octavo.*

DE Maker van dit Stukje komt voor als iemand, die zich in geen gunſtige omſtandigheden naer de Waereld bevind; en daer benevens als een welmeenend mensch, die het goede op 't oog heeft; des hy, naer allen ſchyn, de gunst der Lezeren waerdig geacht moge worden. Wy durven zyn Werkje dus te beter aenbevelen, om dat het met enige toegevenheid nog al gelezen kan worden: wie weet, of een

Digitized by Google

gelukkiger lot hem niet gelukkiger in deze oefening deed ſlagen! —— Men leeze, tot eene proeve van zynen arbeid, zyne beryming van den CXXXſten Pſalm.

I.

„ *In de akeligſte ellende*
„ *Gezonken tot den grond,*
„ *Wil ik myn ſmeekſtem zenden*
„ *Tot U, die redden kondt:*
„ *Myn boetbeê komc u tegen,*
„ *Die dringe U, Heer! in 't Oor;*
„ *Ey, laat ze U Hart beweegen!*
„ *O Hemelkoning, hoor!*

2.

„ *Wie is 'er, hier beneden,*
„ *Die voor Uw Regt beſtaat,*
„ *Zo Ge op zyn overtreeden*
„ *Uw heyligſte Oogen ſlaat?*
„ *Maar Gy vergeeft milddaadig:*
„ *Getrouwe Ontfermer! weest,*
„ *Weest ook myn ziel genadig;*
„ *Op dat Gy wordt gevreesd!*

3.

'k Wil 's Heeren redding wagten;
'k Zal ſmeeken tot Hy hoort:
Myn ziel bouwt al haar klagten
Op zyn onfeylbaar Woord.
Myn ziel, die méer op 's Heeren
Gewenſte redding wagt;
Dan Wagters ooyt begeeren
't End van een donkren nagt.

4.

Dat Isr'el *des zyn hoope*
Stelle op Gods Byſtand vast,
In rampen tot Hem loope,
Betrouwe in leet en last:
Die Bron van heyl en leven
Zal doch Zyn Israël
Verloſſen en vergeeven;
Want Hy doet eeuwig wel.

Le-

Digitized by Google

Leven van den Baron CHRISTIAAN WOLF, *Profesſor in de Regten, Wiskonst en Philoſophie te Halle, en Lid van de Academie der Wetenſchappen, te Londen, Parys, Berlin en Bologne. Door den Heere* JOH. CHR. GOTTSCHED, *Profesſor in de Philoſophie te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam, by* S. J. Baalde 1767. *Behalven het Voorbericht, en den tydrekenkundigen Catalogus der Werken van den Hoogleeraer* WOLF, 420 *bladzyden in octavo.*

HEt leven van den beroemden Hoog-Leeraer WOLF, die zich by alle Beminnaers der Geleerdheid, door zyne onvermoeide Stúdien, een onſtervelyken naem verworven heeft, word in deze Bladeren met zeer veel nauwkeurigheid beſchreven. De Opſteller hier van is een zyner byzondere Vrienden, die van overlang, en voor al met en na 's Mans dood, de gunſtigſte gelegenheid gehad heeft, om desaengaende op de vereischte manier onderricht te wezen; die ook daer door in ſtaet geſteld is, om de voornaemſte byzonderheden, door 't bybrengen van de Copyen ener menigte van Brieven te bevestigen. Men heeft dus een redelyk goeden grond, om dit levensverhael als geloofwaerdig met achting te beſchouwen, en zy die 't doorbladeren zullen 'er met genoegen verſcheidene merkwaerdige byzonderheden in vinden, die, terwyl ze de lotgevallen van dien Geleerden melden, tevens aen het geſchiedkundige van dien tyd, rakende den voortgang, tegenſtand en herſtelling van 's Mans Leere, inzonderheid in Duitschlands Hooge Schoolen, niet weinig lichts konnen byzetten.

Het Werkje zelve is in drie deelen afgedeeld. Het eerſte geeft een bericht van de geboorte van den Heer *Wolf*, en deszelfs vorderingen, tot aen zyne wederwaerdigheden te *Halle*. Het tweede verhaelt ons de vervolgingen van dien Hoogleeraer, tot op den tyd, dat zyne onſchuld volkomen openbaar wierd. En het derde beſchryft ons 's Mans te rugkomst te *Halle*, en verblyf aldaer tot op het einde zynes levens. —— Ons beſtek laet ons niet toe hier in byzonderheden uit te weiden, waerom wy ons ſlechts tot het algemene beloop van 's Hoogleeraers leven zullen bepalen: terwyl we ook niet twyfelen, of zy, die begerig zyn om deze en gene byzondere omſtandigheden nader te kennen, zullen

gretig genoeg wezen, om deze Levensbeſchryving zelve oplettend na te gaen.

Wat dan aenvanglyk 's Mans geboorte betreft; hy werd geboóren te *Breslau*, in de Hoofdſtad van *Silezie*, op den 24ſten January des jaers 1679, uit eerlyke, hoewel niet aenzienlyke Ouderen, die zich aldaer met ene burgerlyke hanteringe geneerden. Zyn Vader, hem tot het beoefenen der Wetenſchappen geſchikt hebbende, had reeds in de eerſte jeugd van dezen zynen Zoon het genoegen, dat hy aen zynen wensch beantwoordde; en zag hem eerlang, in den verderen voortgang zyner voorbereidende oefeningen, gelukkig ſlagen. De jonge Heer *Wolf*, in het *Breslauſche Gymnaſium*, de noodige gronden tot ene uitgebreide ſtudie gelegd hebbende, en daer in, boven alle zyne medeleerlingen, ongemeen gevorderd zynde, trok in 't jaer 1699 over *Leipzig* naer *Jena*, om op de Hooge Schoole aldaer zyne ſtudien verder te voltrekken. Op de reeds gelegde gronden bouwende, muntte hy wel dra door zynen yver uit boven allen, zo in de Wysbegeerte, Natuur- Bovennatuur- en Wiskunde, als in de Godgeleerdheid en Zedekunde, mitsgaders in de Regtsgeleerdheid en Staetkunde; en toonde al vroeg, dat hy niet anderen blindlings navolgde, maer op zich zelven dorst denken. Hier door was hy, met het afloopen van het jaer 1702, in ſtaet om het Examen, waer aen de Leeraren der Wysbegeerte en vrye Kunſten zich moeten onderwerpen, te *Leipzig* met lof te ondergaen. Hy bleef echter nog een jaer daer na te *Jena*, en begon eerst in 't jaer 1704 te *Leipzig* in 't openbaer Lesſen te geven, over de Wysbegeerte, Natuur- Bovennatuur Wis Zede- en Staetkunde; 't geen door hem met ene algemene toejuiching geſchiedde. In deze dagen deelde hy bereids in de achting veler Geleerden, inzonderheid in die van den doorſchranderen *Leibnitz*, die hem ook met zyne briefwisſeling vereerde. Hy bragt het te *Leipzig* zo verre, dat hy bekwaem was, om, by de eerſte openvallende plaets, tot Byzitter, en openbaer Leeraer in de Philoſophiſche Faculteit aengenomen te worden. Men beriep hem in 't jaer 1704 al te *Dantzig*, in 't jaer 1705 te *Wismar* en eindelyk in 't jaer 1706 te *Gieſſen* als Leeraer in de Wiskunde. Aen 't laetſte gaf hy gehoor, te meer daer de Zweedſche inval in Saxen de gehoorzalen in *Leipzig* ledig deed ſtaen. Doch eer dit beroep zyn vollen beſlag had, geraekte hy in onderhandeling met betrekking tot de Hooge-School te *Halle*, en 't Hoog-Leeraer-Ampt in de Wiskunde

op

Digitized by Google

op die Univerſiteit werd hem, nog voor het einde van het jaer 1706, aengeboden. Deze waerdigheid vervolgens aenvaerd hebbende, bepaelde hy zich eerst tot het geven van Leſſen over de Wiskunde, maer in 't vervolg van tyd hield hy ook Collegien, op het verzoek van zommige Liefhebberen, over alle de deelen der Wysbegeerte. Zyne wiskundige Leer en Redeneerwyze werd in den aenvang niet zo gunſtig te *Halle* als te *Leipzig* aengezien; doch zyne achting klom eerlang trapswyze, en nam voorts geſtadig toe, onder 't geven zyner geleerde Leſſen, en in 't licht brengen zyner wel doorwrochte Schriften, die zynen roem alom verbreidden. Geduurende zyn verblyf te *Halle* tragtte men hem al vroeg weder naer *Leipzig* te lokken; de *Groot Brittanniſche Societeit der Wetenſchappen* nam hem ten Lid aen, en de *Koninglyke Pruiſiſche Societeit der Wetenſchappen* volgde wel haest dat voorbeeld. Weinig jaaren later zogt men hem te bewegen, tot het aennemen van 't Hoogleeraers ampt in de hoogere Wiskunde te *Wittenberg*; doch de gunst des Konings van Pruisſen verbond hem, in die dagen, ten ſterkſte aen *Halle*: en kort daer op volgde het aenzoek van den Rusſiſchen Monarch, om hem naer *Petersburg* te roepen; het welk hy beleefdlyk afſloeg, gelyk hy ook een volgend beroep naer *Jena* van de hand wees. —— Dus alomme geacht en geëerd, had hy tevens het geluk van te zien, dat zyne Leerwyze ook te *Halle* meer behaegde, en meer invloed had; doch, in 't midden dier gunſtige omſtandigheden, dreigde hem het onheil.

In den jare 1720 beſloot hy eindelyk zyne Philoſophiſche Leerſtellingen in 't licht te geven; en velen, die hem niet gunſtig waren, namen daer uit gelegenheid om hem den voet geheel dwars te zetten. Men maekte, in 't jaer 1721, uit de ene en andere zyner Schriften en Redenvoeringen te *Halle* op, dat zyne Leer ſtrydig was met den heerſchenden Godsdienst, en de vastgeſtelde Belydenis der Euangeliſche Kerke. Intusſchen was men van buiten ſteeds by herhaling bedagt, om hem over te halen, om *Halle* te verlaten, en de aengebodene waerdigheid te *Marpurg*, *Weenen* of *Petersburg* aen te nemen; waer toe hy echter niet kon overgaen. De Theologiſche Faculteit te *Halle* ſtelde middelerwyl alles in 't werk, om hem haetlyk te maken, als zodanig enen, wiens ſtellingen onrechtzinnig waren, en ten nadeele van den Godsdienst ſtrekten. Hunne poogingen, om hem by den Koning zelven haetlyk te maken, waren nochtans in 't

Digitized by Google

eerst vruchtloos; doch eindelyk gelukten zy in hunne aenslagen; zelfs in zo ver, dat de Heer *Wolf*, volgens een Koninglyk Bevel van 8 November 1723, van alle zyne Ampten en Waerdigheden beroofd, op ſtraffe des doods, binnen den tyd van tweemael 24 uuren het Pruisſiſche gebied hadde te verlaten. De Heer *Wolf* getroostte zich dit onheil manmoedig; en, wel voorziende, dat 'er in deze omſtandigheden tegen zyne partyen niet te handelen was, verliet hy het Pruisſiſche. Hy wendde zich eerst naer *Mersburg*, en voorts naer *Caſſel;* alwaer hy zyn ongelukkig lot openbaerde aen den Doorluchtigen Landgraef, die hem, (terwyl de Rusſiſche Monarch hem ten zelfden tyde nog te *Petersburg* begeerde,) binnen weinig dagen tot eerſten Hoogleeraer in de Wiskunst en Wysbegeerte, op de Hooge School van *Marpurg* aenſtelde. De Hoogleeraer gaf ook terſtond enige Aenmerkingen over het voorgevallene, en ene Verdediging tegen de bezwaernisſen der Theologiſche Faculteit in 't licht, om te doen zien, dat het Bannisſement hem niet eerloos maekte, of tot nadeel van zyn goeden naem kon ſtrekken Ook toonde de Keurvorst van Saxe dat hy 't alzo inzag; vermits hy hem terſtond een beroep te *Leipzig* deed voorſlaen; het welk de Hoogleeraer, aen den Landgraef van Hesſen verplicht, beleefdlyk weigerde. Op de Univerſiteit van *Marpurg* vond hy in 't begin nog wel enige tegenkantingen, doch dezelven liepen wel dra ten einde; en hy gaf vervolgens zyne Lesſen aen een groot aental van Studenten, die in menigte na *Marpurg* toevloeiden. In deze dagen was voorts de gegrondheid of ongegrondheid van 's Hoogleeraers beginzelen het algemene onderwerp der Geleerden in Duitschland; dat vele twistſchriften voortbragt; onder welker verſpreiding zyne Leer, hoe ſterk ook veroordeeld, van tyd tot tyd, in Duitschland gunſtiger ontvangen werd. Men deed inmiddels, zo met opzicht tot *Leipzig* als *Petersburg*, herhaelde poogingen, om hem derwaerds te trekken, doch zyne verplichting aen den Landgraef vernietigde derzelver kracht. Alleen nam hy de aenbieding van het Medelidſchap der *Keizerlyke Peterburgſche Academie*, met ene jaerlykſche eergift van 300 Daelders aen, en zond voorts beſtendig, zo lang hy leefde, zyne aenmerkingen aen dat Genootſchap over. De Hoogleeraer, die zich al vast bevlytigde, om, zo in zyne Collegien als in openbaren druk, zyne gevoelens nader op te helderen en te verſterken, had inmiddels het geluk van te zien, dat 'er zich allenskens meer openbaerden,

Digitized by Google

den, die zyne gevoelens omhelsden, en openlyk verdeedigden; waer by nog kwam, dat hy, in 't jaer 1733, tot Medelid van *de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys* verkooren werd. En dat jaer liep niet ten einde, of de Koning van Pruisfen deed den Hoogleeraer berichten, dat hy bevryd was geworden van de kwade gedachten, die men hem tegen zyn Persoon en Leer had ingeboezemd. Dit bericht ging vergezeld van ene aenbieding van herstelling op de Universiteit van *Halle*, en grooter voordeelen, dan hy 'er voorheen genooten had. Ook werd hy in die dagen onderzogt, of hy genegen zou zyn het beroep te *Gottingen* aen te nemen: doch zyne verplichting aen 't Hesfische Huis, en deszelfs aenhoudende goedgunstigheid hemwaerds, deed hem te *Marpurg* verblyven. —— Het gerugt ondertusschen van des Konings gunstige verandering gaf den aenhangeren van 's Hoogleeraers gevoelens te *Halle* meerder vrymoedigheid; 't welk ook zyne partyen op nieuw deed ontwaken. Het een en ander bragt te wege, dat de Koning 'er zich op ene byzondere wyze aen gelegen liet leggen, om zeker te weten wat men van 's Mans gevoelens had te denken; en 't slot hier van was, dat de zaek des Hoogleeraers, nog in den jare 1736, met ene plechtige uitspraek van daer toe aengestelde Commisarisfen, ten volkomenste zegenpraelde: waer op men voorts met volkomen vryheid alomme Collegien hield over de Schriften van *Wolf*. De zaek dus ver gebragt zynde, en de Hoogleeraer, door 't uitgeven zyner verdere Schriften zyne achting nog steeds bevestigende, hield de Koning van Pruisfen deszelfs herstelling in zyn gebied gestadig in 't oog. Hy bood hem, in 't jaer 1739, eerst een zeer voordeelig Professoraet aen, te *Frankfort aen den Oder*, en vervolgens te *Halle*, dat dezelve voorzichtig van de hand wees. Hier by kwam nog, dat hem, in 't jaer 1740, het Professoraet in de Philosophie te *Utrecht*, in de Vereenigde Nederlanden, werd opgedragen; waer voor hy insgelyks bedankte.

De thans regerende Koning van Pruisfen, zynen overleden Vader in dit jaer in 't Ryk opgevolgd zynde, was den Hoogleeraer niet min gunstig; en bragt het, nog voor 't afloopen van het jaer 1740, zo ver, dat hem het beroep te *Halle* opgedragen wierd; en hy het zelve, op de voorspraek des Konings, met toestemminge van 't Hesfische Huis, aenname. Hy werd by die gelegenheid beroepen, als Vice-Cancelier van de Universiteit, Leeraer in het Regt der Na-

Digitized by Google

tuure en de Mathematiſche Wetenſchappen, met het character van Geheimen Raad en een penſioen van 2000 Rykſdaalders, boven de gewoone prerogatien, vryheden en immuniteiten, met verdere gunſtryke toezeggingе. Zyne daer op volgende komst te *Halle*, den 6 December des jaars 1740, ging gepaerd met een algemeen vertoon van vreugde zo der Studenten als der Inwoonderen dezer Stad; en hy deed met groote toejuichinge zyne Intree Redenvoering aldaer, in 't begin van 't volgende jaer. Hy gaf voorts zyne Leſſen met ene goedkeuring, die aenzienlyk genoeg was, voor een Man van 62 jaren, en beſteedde zynen overigen tyd naerſtig ter voltooijinge zyner Schriften, byzonder van zyn Werk over het Regt der Natuure. De Koning van Pruiſſen, die hem alleszins met de uiterſte hoogachtinge behandelde, benoemde hem vervolgens tot Kancelier der Univerſiteit, zo dra die plaets opengevallen was; en in 't jaer 1745 zag men den Hoogleeraer tot den Adelſtand verheven: nadien de Keurvorst van Beieren, als Ryksvicaris, hem met de waerdigheid van Ryksbaron begiftigde, en de Koning van Pruiſſen hem in die waerdigheid erkende. Voor 't overige had de Hoogleeraer, geduurende dit tydsverloop en verder, het genoegen van zich alomme geacht, en zyne Leerwyze begunſtigd te zien; zo dat zyne denkbeelden zich ſteeds verſpreidden, en hun invloed geſtadig toename: ook werd hy, in 't jaer 1752, door de *Academie der Wetenſchappen van Bologne*, nog tot een Medelid aengenomen. Dus ſleet hy de laetſte dagen zynes levens, onder ene algemene hoogachtinge, die het vroeger voorgevallene, om zo te ſpreken, vergoedde; en overleed, als een goed Christen en verſtandig Philoſooph, godvruchtig en manlyk, op den 9den April des jaers 1754, in den ouderdom van ruim 75 jaren. Hy was in 't jaer 1716 gehuwd met Mejuffrouw *Catharina Maria*, Dochter van den Heer *Johan Hendrik Brandis*, Koninglyke Pruiſſiſche Stifts-Amtman te *Halle:* by welke hy drie Zoonen verwekt heeft; waer van de oudſte, *Ferdinand* genaemd, in 't jaer 1722 gebooren, benevens de Weduwe Baronesſe, alleen den Hoogleeraer overleeft.

Ten opzigte van de Uitgave hebben wy hier nog by te voegen, dat dit Werkje gedrukt is op 't zelfde formaat als de andere Nederduitſche Werken van dezen Autheur, om 'er dus gevoeglyk by geplaatst te kunnen worden.

Het

Digitized by Google

Het nieuw ontdekte Magneetiſche Systema, rakende den loop van den Aardkloot op zyn jaarlykſchen wegh, waar door zeer klaar word beweezen, hoe ongerymt het is, dat men de Zon als het ware Middelpunt of den As der Weereld aanmerkt, wat wanorder en moeijelyke reekeninge daar uit ontſtaat: daar men in tegendeel met de Zon buiten middelpuntig, en het Middelpunt van den Loopkring der Aarde voor het ware Deelpunt aan te nemen, op een duidelyke en zeekere manier veele ſchynſtrydigheeden, welke ons voorkomen, zoo wel in ſommige verſchynzelen op den Aardkloot, als in den Hemelloop worden opgelost en weggenomen. —— Alles op een wonderbare manier ontdekt by het naſpeuren van eenige zakelykheden, dienende ter beantwoordinge van ſommige zwarigheden, ingebragt tegens het uitgevonden geheim van den Autheur, om de Miswyzingen *der* Compaſſen *ten allen tyden over den geheelen Aardbodem te bereekenen en aan te toonen. Alles ontdekt en uitgevonden, na een arbeid van 45 Jaaren, door* Mr. SEMEYNS, *Oud Scheepen der Stad Enkhuizen.*

Nog is hier agter bygevoegt een verdeediging tegens de ongehoorde behandeling van den Wel Edelen Hooggeleerden Heer J. LULOFS, *Profeſſor op 's Lands Hooge Schoole te Leiden. Wordende ter dier gelegenheid, het geheele Magneetiſche Systema omtrent het bereekenen der Miswyzinge van de Compaſſen over den geheelen Aardbodem in helder dagligt geſtelt, en door een meenigte Voorbeelden door den Autheur bewerkt en aangetoont, in preſentie van neutrale en kundige Perſoonen, die het zelve met ſolemneele Eeden hebben verklaart.*

Te Enkhuyzen, by W. P. Semeyns 1767. *Behalven het Voorberigt* 228 *bladzyden in groot octavo.*

DE uitvoerigheid van dezen Tytel heeft ons bewoogen denzelven geheel over te nemen; en 't is zo doende niet noodig een bepaelder verſlag van den inhoud van dit Geſchrift te geven, nademael die dus op 't hoofd in 't breede onderſcheidenlyk gemeld word. Zy die de vroegere Schriften van den Heer *Semeyns* over dit onderwerp gelezen hebben, zyn vry algemeen overtuigd van 's Mans onvermoeide naerſtigheid en ernſtige poogingen met opzicht tot dit onderwerp. En het doorbladeren van dit Stukje, waer in hy zyn gevoelen nader tracht op te helderen, en de nutheid zyner uitvindinge te ontvouwen, zal hen, ſchoon ze juist niet overtuigd worden van de gegrondheid zyner by-

Digitized by Google

zondere denkbeelden, echter gereedlyk doen beſluiten, dat hy waerlyk aenmoediging verdient, uit hoofde van zyne vlyt, in 't naſpooren van 't geen der Zeevaert, by nader onderzoek, veelligt van merkelyken dienst zou konnen zyn. Jammer is 't ondertuſschen dat onze Autheur, en de Hoogleeraer LULOFS elkander niet beter hebben konnen verſtaen; dat ter wederzyde enige *animoſiteit* of verbittering ſchynt verwekt te hebben.

Onderzoek van het gevoelen van den Heere Profeſſor VAN DER MARK, *benevens der tegenwerpingen tegens het zelve ingebracht, nopens twee Vragen, betrekkelyk tot het nut en gezag van het Romeinsch Recht. Door* ALETOPHILUS ELEUTHERIUS. *Te Groningen by* L. Huiſingh 1767. *behalven de Voorreden* 135 *bladzyden in groot octavo.*

DE twee Vragen, welker beantwoording hier in overweging komt, zyn de volgende.

„ I. Of het met de Regelen van eene gezonde Staatkunde overeenkomſtig zy, het Romeinsch Recht in ons Vaderland tot een Behulprecht (*Jus Subſidiarium*) aan te nemen. — Dan of het met die Regelen beter overeenkome, de Natuurlyke Billykheid te volgen? "

„ II. Welk een nut en gezag het Romeinsch Recht hebbe in het beſlisſen van Pleitzaaken in de Provincie van Groningen en Ommelanden? "

De Rechtsgeleerden zyn 't onder elkander niet eens over het beantwoorden dezer Vragen; en 't gevoelen van den Hoogleeraer VAN DER MARK, die van oordeel is, dat het Romeinsch Recht van zo groot een belang niet geacht behoort te worden, als velen het wel ſchatten; en dat men de beoefening van het Romeinsch Recht gemeenlyk te ver trekt, met verwaerlozinge van die van 't Natuur-Recht; heeft aenleiding gegeven tot zeer verſchillende beoordeelingen van zyn gevoelen, ten aenzien dezer Vragen. — De Schryver van dit Stukje het geſchrevene over dit onderwerp, zo van de ene als andere zyde, nagegaen hebbende, meent zeer klaer ontdekt te hebben dat hier merkelyke woordenſtryd plaets heeft; dat men den Hoogleeraer gevoelens opdringt, en gevolgen uit zyne ſtellingen afleid, daer men niet om gedacht zou hebben, zo men 's Mans gevoelen recht begrepen had. Dit noopt hem het gevoelen des Hoogleeraers

Digitized by Google

aers duidelyk te ontvouwen, en het zelve in dien zin tegen alle tegenwerpingen te verdeedigen.

De vraeg is hier met betrekkinge tot het eerſte Voorſtel. Wat verſtaet de Hoogleeraer, door het *Romeinsch Recht*, en wat bedoelt hy, door *dat tot een Behulprecht aen te nemen?* — Door het *Romeinsch Recht*, zegt onze Autheur, verſtaet hy niet alles wat in het *Corpus Juris* voorkomt, maer *die regels van gedrag in dat Wetboek voortkomende, die hunnen enigen grond hebben in de byzonaere omſtandigheden van den Romeinſchen Burgerſtaet.* Die *byzondere Romeinſche Wetten* worden door hem bedoelt, als hy van 't gebruik of misbruik van 't Romeinsch Recht ſpreekt. — Wat aengaet *het aennemen van 't Romeinsch Recht tot een Behulprecht;* men vind Rechtsgeleerden, die willen, *dat het Romeinsch Recht enkel en alleen, met afſchaffing van alle gezoontens en wetten in de Rechtbanken aangenomen is.* Anderen beweren, *dat het Romeinsch Recht, zo als het ligt* (in toto ſuo complexu) *tot een Behulprecht is aangenomen.* En 'er zyn ook, die wel erkennen, *dat het Romeinsch Recht tot een Behulprecht is aangenomen;* doch *niet zo als het ligt* (in toto ſuo complexu,) *maar ſlechts in zo verre als het met de Natuurlyke billykheid overeenſtemt.* Het eerſte denkbeeld word door den Hoogleeraer als volſtrekt ongerymd verworpen, en komt hier niet te pas; dewyl 't Romeinsch Recht dan niet zou inkomen als ſlechts een *Behulprecht*, maer als een wezenlyk *Hoofdrecht.* Het tweede gevoelen is eigenlyk dat geen, het welk de Hoogleeraer in dezen regelrecht tegenſpreekt. En wat het derde gevoelen betreft, hy maekt geen zwarigheid den zulken in 't wezenlyke toe te vallen, maer hy is van oordeel, dat men het *Romeinsch Recht* dan verkeerdlyk een *Behulprecht* noemt; nadien men dus doende niet de *Romeinſche Wetten*, maer de *Natuurlyke Billykheid* zelve tot een *behulp* aenneemt, gelyk men, zynes achtens, behoort te doen. In gevolge hier van is het gevoelen des Hoogleeraers met opzicht tot de eerſte Vraeg aldus voor te ſtellen.

„ Dat het met de regelen van een gezonde Staatkunde niet overeenkomt, in ons Vaderland vast te ſtellen en te gebieden, dat alle voorkomende gevallen, welke in onze Burgerlyke Wetten niet bepaalt of beſlist zyn, noch door eene gelykredigheid uit dezelve bepaalt of beſlist kunnen worden, dat zegge ik, die gevallen uit de Byzondere Romeinſche Wetten zullen moeten beſlist worden, zonder dat het een Richter geoorloft zy daar van het minſte te mogen afgaan, of eenig onderſcheid te maken en te onderzoeken,

of

Digitized by Google

of die beslisfing met de natuurlyke billykheid wel overeenkome, dan niet, maar dat het met die regelen van een gezonde Staatkunde beter overeenstemme de natuurlyke billykheid te volgen ".

Nopens de tweede Vraeg, hier omtrent staet wel in acht te nemen, dat men het *nut* en het *gezag* van 't Romeinsch Recht behoorlyk onderscheide. Ook kan de vraeg, rakende het *nut* tweezins verstaen worden. De zin kan zyn. *Zou het voor de byzondere gesteldheid der Provincie, en ter bereikinge van deszelfs oogmerk nuttig wezen, dat men aldaar in het beslisfen van Pleitzaken, in zommige gevallen het Romeinsch Recht volgde?* De zin kan ook wezen. *Komen 'er, onder de vastgestelde burgerwetten, volgens welke in de gemelde Provincie de Pleitzaken beslist moeten worden, ook zommigen voor, welke uit het Romeinsch Recht overgenomen zyn?* Men zou dit voorstel in den eersten zin met Neen, en in den laetsten met Ja konnen beantwoorden, zonder echter enig *gezag* aen 't Romeinsch Recht in de Provincie toe te eigenen: vermits een Wetgever enige uitheemsche Wetten, die hy voor zyn Staet nuttig oordeelt, kan overnemen, zonder aen die uitheemsche Rechten, op zich zelfs genomen, enig gezag in zynen Burgerstaet te geven. En hier op komt het gevoelen des Hoogleeraers, met opzicht tot de tweede Vraeg, uit.

„ Hy ontkent het nut van het Romeinsch Recht in de Provincie, in den eersten zin. Hy staat deszelfs nut, in den tweeden zin, gereedlyk toe; mits, dat de overgenomene Wetten in geen vreemde taal geschreeven zyn. Maar het gezag van het Romeinsch Recht in de Provincie van Groningen en Ommelanden, wordt door hem ten eenemaale ontkend ".

Het gevoelen van den Hoogleeraer VAN DER MARK, dus ontvouwd en bepaald zynde, word, door den Schryver van dit Stukje, in dien zin, manlyk en met beschеidenheid verdeedigd; met beantwoordinge der tegenwerpingen, welken van tyd tot tyd door dezen en genen deswegens voortgebragt zyn. —— Mogelyk ziet eerlang het een of 't ander Schrift het licht, dat ons de zaken van ene andere zyde wil doen beschouwen; indien het met de zelfde gematigdheid geschreven worde, zal 't van dienst konnen zyn, om de verschillende denkbeelden nader op te helderen; en misschien den woordenstryd, die 'er in dit verschil plaets heeft, uit den weg ruimen. Men is 't ongetwyfeld eens, dat men aen de ene zyde de beoefening van 't Romeinsch Recht niet moet verwaerlozen, en aen de andere zyde die van het Natuurlyk

Digitized by Google

lyk Recht niet veronachtzamen; als dit van weêrskanten beſtendig maer behooren in 't oog gehouden word, konnen beſcheiden Rechtsgeleerden hier in 't wezenlyke geen zeer groot verſchil hebben.

Korte Levensbeſchryving der Nederlandſche Vorſten, Helden en Vermaarde Mannen. Geſchikt naar de Eeuwen waar in ze geleeft hebben. Twee Deelen. Te Amſteldam by Dirk Swart. 1767.

ZY die de gelegenheid en lust hebben om onze Nederlandſche Geſchiedſchryvers te doorbladeren, zullen zich niet wel konnen vergenoegen met zodanig ene Levensbeſchryving der Perſoonaedjen, die zich min of meer in ons Vaderland beroemd of berucht gemaekt hebben: maer voor hun, die 't aen 't eerſte of 't laetſte ontbreekt, en echter 'er nog al enige kundigheid van begeren, is dit Werk niet ongeſchikt. Het behelst een beknopt bericht, uit vele Schryveren te zamen getrokken, van 't voornaemſte dat in 't leven dezer Perſonaedjen in aenmerking komt; en kan dus, ter verkryginge van ene oppervlakkige kundigheid, met nut gelezen worden. Zie hier, tot een voorbeeld, het geen ons gemeld word van *Philips van Marnix*.

„ *Philips van Marnix*, Heer van *St. Aldegonde*, en Burgermeester van *Antwerpen*, een recht yveraar voor de Hervormde Religie. Hy was gebooren in den jaare 1538, en een van de Edelen, die in 't jaar 1566 tegen de dwingelandy van Spanje opſtonden, en die zelf het opſtel van hun Verbond maakte. In 't jaar 1575 was hy een der Afgezanten aan de Koningin *Elizabeth*, om haar de Souveraíniteit der Nederlanden op te dragen. Toen de Stad *Antwerpen* door den Hertog van *Parma* belegerd wierdt, was hy Burgermeester van die Stad, en hadt het opperbevel geduurende die belegering; maar wanneer de Stad eindelyk in 't jaar 1585 aan de Spanjaarden overging, wierdt hy door eenige kwaadwilligen beſchuldigd, dezelve zonder nood aan hen overgegeeven te hebben, het welk by veelen zo veel ingang vondt, dat hem verboden wierdt in Holland of Zeeland te komen. *Marnix* gaf daar op eene verantwoording daar tegen uit, en kwam tegen het verbod in Zeeland, geevende een verzoekſchrift over om tegen zyne beſchuldigers gehoord te mogen worden. Maar toen kwam 'er niemand op, en *Marnix* verſleet zyne overige dagen in de Letteroeffening, gaan-

Digitized by Google

gaande op een Hofstede buiten *Leiden* woonen. Hy overleed den 15 December 1598. Hy heeft aan de Nederlandsche Overzetting van den Bybel uit het Hebreeuwsch gearbeid, en tegen de Geestdryvers geschreeven, als mede tegen de Roomschgezinden, onder welke laatste Schriften zyn *Byekorf* het voornaemste is; zynde een Boek dat verscheide maalen herdrukt is. Ook heeft hy de Psalmen Davids in Dichtmaat gebragt. Voor 't overige was hy in groote achting by Prins *Willem* den Eersten ".

De Chimere of Hersenschim van het Evenwigt in Europa. Door JOH. HENR. GODL. VAN JUSTI, *Koningl. Groot-Brittanische Berg-raad en Medelid der Koningl. Societeit te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 'sGravenhage by* P. van Cleef 1767. *in groot octavo* 196 *bladzyden.*

DE Balans of het Evenwigt van Europa is van voor lang, en wel inzonderheid in het afloopen der voorgaande, en het begin dezer Eeuwe, een geliefkoosd onderwerp veler staatkundige gesprekken en handelingen geweest. 't Gemene gros der Staatkundigen, wier getal in alle Gemenebesten zeer groot is, vond 'er een grondslag in, waar op zy vele reflectien konden vestigen; en verhevener Staatkundigen, die vernuftig gebruik maken van 's Volks denkbeelden, wisten 'er zich van te bedienen, om aan hunne ondernemingen een schoonen schyn te geven, en hunne inzigten te bereiken. Men heeft der Waereld vry algemeen diets weten te maken, dat het een stuk van 't grootste gewigt, en van de heilzaamste gevolgen is, mitsgaders dat we de uitvinding daer van, of liever de voltooijing van dat Projet, inzonderheid verschuldigt zyn aan 't schrandere brein van twee der grootste Staatkundigen van Europa. Niet tegenstaande dit alles hebben zich egter nu en dan ook Staatkundige Schryvers opgedaan, die getragt hebben der Waereld onder 't oog te brengen, dat men in dezen of zelf bedroogen is geweest, of anderen heeft zoeken te bedriegen: en dat het bovengestelde zo ver bezyden de waarheid is, dat men, met het hoogste regt, dit zogenaamde Evenwigt van Europa, en het deswegens voorgewende Projet, hebbe aan te merken als ene enkele Chimere of blote Hersenschim, ja als een gevaarlyk ingebeeld Wezen, uit welke vooronderstelling niets dan de onderdrukkingen der mindere, en de geduurige oorlogen der voorname Vorsten ontstaan zyn. —

Dit

Digitized by Google

Dit denkbeeld tragt ook de ſchrandere Staatkundige VAN JUSTI, in dit zyn geſchrift, in een helder daglicht te ſtellen; waar in hy, op ene zeer geregelde en onderſcheidene wyze, de nietigheid en onregtvaardigheid van dit Systema van Staatkunde ontvouwt; en zyne redeneringen deswegens doorvlegt met verſcheidene lezenswaardige aanmerkingen, die de oorzaaken der Oorlogen, en den wezenlyken grond der magt van een Gemenebest, betreffen.

Dit Geſchrift, dat wy den Liefhebberen van Staatkundige papieren, die de voorbeelden en gevallen, waar van hy gebruik maakt, konnen toetſen, durven aanpryzen, is verdeelt in V. Hoofdſtukken. Het eerſte ſtrekt, om na te gaan *den oorſprong der verbeeldinge van het Evenwigt in Europa:* waar in hy ons wel byzonder doet opmerken, dat men de opkomst van dit Projet gaarne reeds in de vyftiende eeuwe, zo niet vroeger, zou willen vinden, toen de magt van Frankryk den Nabuuren vreeze begon te verwekken; doch dat 'er geen rede zyn om te vermoeden, dat men op iets van dien aart gedagt heeft, voor dat de Franſche magt viel, en de Spaanſche magt boven maate toenam; en dat de denkbeelden van een Evenwigt in Europa vermoedelyk allereerst ontſtaan zyn in de dagen van den wyduitgeſtrekten gebiedvoerenden *Carel den Vden*; omtrent welken tyd dit denkbeeld althans zich meer en meer heeft beginnen te verbreiden. Vervolgens tekent hy aan dat de Staatslieden van Europa van dit Systema eerst voornaamlyk gebruik hebben begonnen te maaken, toen, de Spaanſche magt vervallen zynde, de Franſche het hoofd weder begon op te ſteken; en voor al, toen de veroveringen van *Lodewyk den XIVden*, by veele andere Staaten van Europa eene groote vreeze baarden; en 't komt hem waarſchynlyk voor, dat *Willem*, Koning van Engeland, boven al, dit Systema in de Staats-Cabinetten, van Europa aangenaam gemaakt, en voor het zelve, by de andere Mogenheden, ingang verzorgt heeft. —— Het Systema, in dezen bedoelt, word, gelyk onze Autheur verder meld, tweezins begreepen. „ Zommigen zien Europa aan „ als eene Balans, waar van de Huizen Oostenryk en Bourbon de twee Weegſchaalen uitmaaken, waar aan de Zee-Mogendheden en andere Staaten in Europa zich dan eens aan deeze, dan wederom aan de andere zyde voegen, telkens naar maate de eene of andere deezer Weegſchaalen het overwigt ſchynt te zullen verkrygen ". Doch dit is, zegt hy eene onbeſchaafde gedagte, die ook thans, door de veranderde gedaante van Europa, geheel vervalt. Anderen, en

hun

Digitized by Google

hun begrip is eenigzins gezonder, beweren, „ dat het Evenwigt van Europa een beſtendige regel van Oorlog en Vreede in Europa is, ingevolge van welken regel, de Mogendheden in Europa altoos byzonder oplettend zyn, dat geen Ryk onder dezelven zulk eene groote magt verkryge, waar aan de andere Staaten geen tegenſtand zouden konnen bieden, en dat dus de onafhanglykheid der overige Mogendheden en de Vryheid van Europa niet in gevaar moge worden geſteld ". Over dit denkbeeld inzonderheid ſtelt de Heer VAN JUSTI vervolgens zyne aanmerkingen voor, en beweert dat „ dit Evenwigt gezegd moet worden enkel en alleen te zyn eene *Chimere* en een *Non-ſens.* "

Met dit oogmerk bepaalt hy zich in het tweede Hoofdſtuk, om voor af te bewyzen, *dat de Magt van eenig Ryk niet gelegen is, in het bezitten van veele Landen, maar in de volkomenheid van deszelfs Regeeringe.* In dit Systema, gelyk hy aanmerkt, is de groote Magt van een Staat het voornaamſte; dit is het Spookzel daar men voor vreest, en 't komt 'er derhalven voornaamlyk op aan, dat men wete, waar in de Magt van eenig Ryk gelegen is. De voorſtanders van dit Systema ſchynen dezelve te ſtellen *in 't bezitten van wyduitgeſtrekte Ryken;* doch de Heer VAN JUSTI poogt te toonen, dat ze' daar op niet berust, en dat het maar alleen aankomt *op de volmaaktheid van deszelfs Regeeringe.* Dit onderwerp wordt in dit Hoofdſtuk naauwkeurig behandelt; en vraagt men, wat 'er ter volmaaktheid der Regeeringe, volgens zyn oordeel, vereiſcht word? ziet hier de hoofdzaaken, die hy breeder ontvouwt. „ 1. Dat men een wel overlegd Plan en vastgeſtelde grondwetten van Regeeringe hebbe. 2. Dat de Vorst zelve regeere; of, in Republieken, dat de grondgeſteldheid der Regeeringe ten naauwkeurigſten opgevolgd worde, zonder dat eene Factie, of een enkel Medelid der Regeeringe, eenig aanzien verkryge, 't geen volgens de grondwetten van den Staat, geen plaats behoorde te hebben. 3. Dat de Bedienden van den Staat wyslyk gekooren worden. 4. Dat in alle zaaken eene naauwkeurige orde gehouden worde. 5. Dat de Armée in een goeden ſtaat onderhouden worde. 6. Dat de Staat tegen alle voorvallen, zo veel het mogelyk is, in gereedheid zy. Hier by komt nog een aanzienlyke ſchat van den Regent, de aankweeking der landen, een bloeijende neeringsſtand, en inzonderheid bloeijende Manufactuuren en Commercien, insgelyks eene uitſteekende Policie en meer dergelyke, waar voor eene wyze Regeering heeft te zorgen. Doch deeze laatstgemelde

zaa-

Digitized by Google

zaaken, heeft men alleen aan te merken als middelen tot ondersteuning en bevordering der magt, maar niet als den eigenlyken grond van dezelve". — Volgens onzen Staatkundigen nu, is een Ryk magtiger, naar geraade dat deszelfs Regering meerder beantwoorde aan deze vereischten; en het kan, dus bestierd wordende, eene zeer groote magt verkrygen, zonder dat het zyne grenzen in 't geringste uitzette. „ En dit waar en wezendlyk begrip, zegt hy, aangaande de magt van eenen Staat, vernietigt eenklaps het geheel Stelzel of Systema van het Evenwigt in Europa, dewyl men, zonder de klaarblykelykste en allerwreedste ongerechtigheid, eenen Staat niet beletten kan, aan zyne volkomenheid en aan zynen welstand te arbeiden".

Na het aandringen van dit bewys, ter vernietiginge van dat Systema, gaat onze Schryver in het derde Hoofdstuk over, om op byzonderer gronden nader te toonen, *dat een evenwigt onder de Mogenheden in Europa, noch mogelyk is, noch met de regels der Geregtigheid en Staatkunde bestaan kan.* In de eerste plaatze merkt hy aan, dat dit Systema niet mogelyk is, volgens het opgemelde begrip van de Magt van een Staat, dewyl het alle Staten in ene onderlinge slaverny zou storten. Ieder Staat zou dan bevoegd wezen, om de schikkingen van een anderen Staat te onderzoeken; en dien te keer te gaan, by welken schikkingen ingevoerd werden, waar door hy ene groote magt zou konnen erlangen; dus zou geen Staat onafhangelyk wezen, en ieder Staat tegen alle andere Staten, in de ondragelykste slaverny zitten. Zegt men, ene geringe oplettenheid, of enige Staat, door de volmaaktheid zyner Regeringe, zyne inwendige kragten vermeerdert, is hier genoegzaam; en dit kan geschieden zonder de Staten van elkanderen afhangelyk te maken. Zo is 't antwoord van onzen Staatkundigen, dat, buiten zulk ene afhangelykheid, het Evenwigt aan de andere zyde onmogelyk is: dewyl ene geringe oplettendheid die aanwasende magt gemeenlyk niet gewaar zal worden, voor zy zich zelve ontdekt; wanneer het te laat is, om van de regels van 't Evenwigt gebruik te maken. — Hy staat vervolgens toe, dat het zeldzaam is, dat men een Gemeenebest op die wyze magtig ziet worden; doch houd egter staande, dat dit zyne stelling niet benedeelt; vermits het ene onlochenbare waarheid blyft, dat onder Staten, die niet dan onvolkomen bestiert worden, altoos die Staat, die minder onvolkomen bestiert word, alle andere dingen gelyk staande, de magtigste zal wezen; des de opgemelde zwarigheid blyve, schoon 'er geen Staat zo

Digitized by Google

volkomen beſtierd wierde, dat hy daar door die magt verkrege, welke hy uit ene volmaakte Regering zou konnen erlangen.

Maar, in de tweede plaatze, al was het, dat de magt van een Staat niet ruste op de volmaaktheid van deszelfs Regering, het Systema van 't Evenwigt, zegt zy, is evenwel niet mogelyk. De waarheid dezer ſtellinge bewyst hy voorts, uit overweginge, „ dat de bevolking, commercien en rykdom, als de inwendige middelen van vergrooting, niet belet konnen worden": en hy neemt 'er tevens by in aanmerking, „ dat de Volkeren nooit wegens het Evenwigt, maar wegens hun byzonder belang, Oorlog voeren". Dit is hem zo baarblykelyk uit de Geſchiedenisſen, dat hy zelfs betuige; „ Men noeme my eens eenigen Staat, die, ſtrydig tegen zyn belang, of alleen zonder een byzonder belang, zich in een Oorlog zou hebben ingelaaten, alleenlyk om het Evenwigt te handhaaven; dan zal ik, ter eere van het voortreflyk ſtelzel van 't Evenwigt, opentlyk herroeping doen". Behalven dit is het Evenwigt, gelyk hy ons verder doet zien, in 't geheel niet mogelyk, „ wegens de verandering der Staaten en derzelver betrekking jegens elkander, nadien 'er niets onbeſtendiger en veranderlyker is, dan de betrekkingen, de verbintenisſen en het belang dier Staaten".

Hier benevens toont hy nog ten derde, dat het Systema van 't Evenwigt den grond der onmooglykheid reeds in zich zelve heeft, nadien 't in genen deele met de Geregtigheid overeenkomt; en ene wyde deur opent voor alle onregtvaardige handelingen, die het Evenwigt geſtadig moeten verbreken; of ten gevolge hebben, dat de magtigſten de zwakkeren geheel onderdrukken, en dus het Evenwigt doen wederkeeren tot het *niets*, daar alle Chimeren en Schimmen behooren. Onder het optellen der byzondere blyken van de onbeſtaanbaarheid van 't Evenwigt met de Geregtigheid, breidt de Heer VAN JUSTI zich wel byzonder over de volgenden uit". Het Evenwigt wil, dat men den welſtand van een ander Volk op eene gewelddaadige wyze belette; dat men een Staat beledige, die de aanvallers te vooren niet beledigd heeft; dat men een Vorst zyne onbetwistelyke Rechten onttrekke; dat men niet toelaate dat een magtig Ryk, 't geen men voor 't Evenwigt gevaarlyk oordeelt, en daarom aantast, eenigen byſtand van een anderen Staat erlange; en dat men, zo zulks geſchiede, dien hulpbewyzenden Staat insgelyks voor eenen verſtoorer van het Evenwigt houde; waar by nog komt, dat de opvolging van het Evenwigt de Vorſten,

Digitized by Google

ſten, op de onrechtvaardigſte wyze, jegens hunne eigene Onderdaanen doet handelen.

Onze Schryver laat zich eindelyk hier nog in, om te onderzoeken, of het Systema van 't Evenwigt ook met de Staatkunde overeenkome; waar omtrent hy voor af aanmerkt, dat de Staatkunde eenſtemmig moet zyn met de gezonde Rede en de Geregtigheid, en dus wraaken het geen daar aan niet beantwoord. Hier op, toont hy verder aan, dat de regels van het Evenwigt een wantrouwen der Mogenheden jegens elkander verwekt, en te wegen gebragt hebben, dat alle Mogenheden tegen elkander het Evenwigt willen bewaren; waar door ze in geduurige toerusting zyn, en, zelfs in Vrede, overgroote Legermagten, ten nadeele van den Staat, op den been houden; dat met eene verſtandige Staatkunde niet overeen gebragt kan worden. Wel byzonder tragt hy te doen zien, dat het met de Staatkunde niet overeenkomt zich, gelyk de regels van 't Evenwigt eiſchen, „ by eene onzekere vreeze, aan een zeker nadeel en gevaar bloot te ſtellen"; en beweert zelfs by die gelegenheid, „ dat het ook, by eene zekere overmagt en gevaar, met de Staatkunde niet gepast is, het Ryk, waar voor men vreest, te beoorlogen".

Hier aan is in het vierde Hoofdſtuk gehegt, ene *Wederlegging der redenen, die, tot verdeedigînge van het Systema des Evenwigts, gemeenlyk bygebragt worden;* en ten laatſten in het vyfde Hoofdſtuk, het *Bewys, dat een Evenwigt noch nooit in de waereld plaats gehad heeft, noch ook dat de Mogenheden van Europa zich naar deszelfs regels gedraagen hebben.* In deze twee laatſte Hoofdſtukken worden enigen der bovengemelde denkbeelden nog nader opgeheldert, en anderen daar toe betreklyk ontvouwt. Wel byzonder geeft onze Staatkundige in 't laatſte Hoofdſtuk nog op zyne gedagten, „ over het gedrag, dat vrye Mogenheden, niet naar de regels van een gedrogtelyk Evenwigt, maar volgens de wezendlyke grondſtellingen van het Recht der Natuur en der Volkeren, als mede volgens de Staatkunde, tegen eene al te zeer aanwasſende Mogendheid in acht te neemen hebben"; die hoofdzaaklyk hier op uitkomen, welken wy ten ſlot nog zullen mededeelen. „ Wanneer de magt van zulk een toeneemend Ryk beſtuſt op den buitengewoonen grooten Geest van den Vorst, dan heeft men niets anders noodig, dan regels van maatiging. Voorts is te overweegen, of zulk een magtig Ryk oogmerken van veroveringen, of eenen geest van gemaatigdheid te kennen geeft. Zo men het eerſte, oogmer-

Digitized by Google

ken van veroveringen, bemerkt, dan heeft men de vereischte Maatregels in 't werk te ſtellen, om het dreigende onheil voor te komen, en voor de behoudenis van den Staat zorg te draagen. Men moet een beſluit neemen, om zich tegen de verdere veroveringen te verzetten; verbintenisſen van verdeediging met veele andere Staaten aangaan; en voor al in acht neemen, dat men zich zelve verſterke, en de inwendige vermogens, door eene wyze en volkomene Regeering, zo veel als het eenigzins mogelyk is, vermeerdere. Zo men in tegendeel een geest van gemaatigdheid in 't toeneemende Ryk gewaar wordt, dan zou men, zonder ongeregtigheid, geen maatregels van daadelykheid tegen het zelve ter hand konnen neemen, maar de voorzichtigheid eischt, dat men zelve niets toebrenge, om zulk een magtig Ryk noch machtiger te maaken". Hier benevens ſtelt de Heer VAN JUSTI nog voor, als een vasten grondregel voor Europa, „ hoe het, ter voorkominge van de nadeelige gevolgen, die eene al te ſterk aanwasſende Magt voor de overige vrye Staaten hebben kan, te wenſchen ware, dat 'er in 't geheel geene vereeniging van twee vrye Staaten onder een en het zelfde Hoofd, noch door Verkiezinge, noch door Huwelyk, noch door het recht van Erfnisſe, noch langs eenige andere wegen, plaats hebben mogt".

BREDERODE: *of het tweede Eeuwgetyde der Nederlandſche Vryheid enz. gevierd door den Wel Ed. Hooggel. Heere Mr.* P. BURMAN; *naar deszelfs Latyn gevolgd door* A. HARTSEN. *Te Amſterdam by de Wed.* A. Waldorp 1767. 60 *bladz. in gr.* 4*to:*

DE Hoogleeraar BURMAN, Aertspriester op den Latynſchen Zangberg in Holland, hadt, door een Patriottiſchen yver voor 't Vaderland en deszelfs Vryheid bewoogen, den laatst voorledenen jaare, op den 20ſten October, openlyk, in de Gehoorzaale onzer Doorlugtige Schoole, uitgeſprooken een kunſtig Latynsch Gedicht, onder den titel BREDERODIUS, ter gedagtenisſe van den eerſten ſtap tot 's Lands Vryheid gedaan door de Verbonden Edelen, hebbende BREDERODE, als Woordvoerder, aan hun hoofd, toen deezen der Gouvernante MARGARETA het berugte ſmeekſchrift, op den 5den April 1566, te Brusſel, overgaven. Dit Dichtſtuk, de Taalgeleerde ooren zo lekker ſmaakende, en ſedert in openbaaren druk uitgegeven, is door den Kunstkennenden Heere ANTONI HARTSEN in Neder-

duit-

Digitized by Google

duitſche verzen overgebragt, en wordt thans den Hollandſchen Liefhebberen der Vaderlandſche Hiſtorie en Dichtkunde aangebooden.

De Hoogleeraar hadt voor, aan zyn Stuk den dichterlyken zwier en houding te geeven, en ſtoffeert, om deeze reden, zyn vers met droomen en gezichten; welke ſtoffaadje de Poëeten willen dat hun vryſtaat. De Held, door de verſchyning en aanſpraak van zyns Vaders Geest, aangemoedigd,

Streeft naar het Hof, daar, op den troon, een vreemde Vrouwe,
Den Batavier ten ſchand, gebaden gaf:

waar Hy, met zyn ſtoet van Edelen, gehoor gekreegen hebbende, het ſmeekſchrift overgeeft,

en ſpreekt:

„ Mevrouw! duld dat men u 's Lands nood naar eisch ontvouwe,
En hoor ons gunſtig aan, daar 't Bondgenootſchap ſmeekt
Dat ge eindlyk meer bedaard de bulk der Staats wilt ſtieren,
Eer zy ten gronde gaa door onbedacht bevel.
Maar onze Vryheid wil (men ſpreekt als Batavieren)
Dat kracht van mannentaal ons ſmeeken vergezell'.
Heeft dan dit braave Volk, ſints gy van Spanjes ſtranden
Den ſteven berwaarts wendde, u juichende opgewacht,
Vandaar men 't heil benyd der vrye Nederlanden;
En beeft het naar uw gunst met zo veel ernst getracht,
Opdat gy onze trouw zo avrechts zoud beloonen,
Voor uwen Broeder 't Volk zoud kluistren in hunn' druk,
En Batoos kroost, ſteeds wars van dwinglandy en kroonen,
De ſchouders overlaên door uw Asturisch juk?
Kwaamt gy met zulk een last, dan zyt gy niet gekoomen
Als een vriendin; ô neen; maar als een vyandin.
Ligt dat dees klagt voor hard en ſcherp worde opgenomen:
Uwe ooren zyn gewis haar niet gewoon, Vorſtin!

Hoor dan de reednen aan, die ons, als Eedlen, paſſen,
En waan niet dat men hem om vreê deemoedig ſmeek'!
Ik zweer by Batoos geest, 'k zweer by der Catten aſchen;
'k Zweer by Civilis ſchim, wiens ſterkte aan Rome bleek
Zolang der Oudren moed deez' Landaart zal bezielen,
Zal niemand, ongeſtraft, de Bataviers vertreên,
Zal niemand ben in 't ſtof lafhartig neêr zien knielen
Voor 's Konings willekeur, in ſpyt van recht en treên.

Wy Eedlen willen voor de Vryheid liever ſterven:
't Is ons geen ſchande om haar te ſneuvlen door het zwaard.
Wy hebben harts genoeg om 't leven licht te derven.
's Volks Vryheid is een pand, ons zulk een' prys wel waard':
En beeft men moed, denk vry dat wy geen magt ontbeeren.
De zucht voor 't Vaderland verſterkt ons zelfs in nood.

Digitized by Google

Wy kunnen foltertuig van ſtaal of vuur trotſeeren,
De boeijens dulden en met glori gaan ter dood.
Indien wy ſlechts den ſchat van onzer Oudren tyden,
De Vrybeid, erven doen door 't laate Nageſlagt.
Dwing Sauromaat en Geet de Tiranny te lyden
En harde keuren van een wreewlige oppermagt.
Vertrek in 't eind', Prinſes, met alle uwe Asturieren,
Opdat, als 't voegt, de trouw van uw belofte blyk'.
Verzend ook elders heen, die zich met myters ſieren:
Dat die gebaate ſchaar' van Neêrlands bodem wyk'!
Ons heil hing nimmer af van Vorſten-beerſchappye;
Ons dood of leven van geen Koninglyk gebod.
Onze Ouders waren nooit gewoon aan ſlavernye:
Ons Kroost geniete ook op zyn beurt het zelfde lot!
De Vrybeid blyv' ben by in leven en in ſterven!
Op d'Adel rust de zorg voor zulk een dierbaar Pand".

Ons beſtek laat niet toe de geheele Redevoering van BREDERODE alhier te plaatſen.

De beſcheiden Hollandſche Leezer moet dit geſprek van den Edelman niet vergelyken met het woord, dat Hy, volgens onze Historie, gevoerd hebbe. Hy heeft daar weinig te zeggen; het ſmeekſchrift moest ſpreeken: Daar voert hy de taal van een welopgevoed Hoveling, en ſprak, als HOOFT zegt, met *eerbiedenis*, hier doedt de Profesſor hem een taal voeren —— De Leezer gelieve zig te erinneren, dat de Poëet den Heere BREDERODE de woorden in den mond legt; een Poëet geheel doortrokken met zugt voor 's Lands Vryheid, en een haater van de geweldige overheerſching dier tyden. Het vuur van zulk een Poëetiſchen geest eens in vlam gezet, en in eene hooge Zangverrukking ſchryvende, kan zig onmogelyk niet en ſlaafsch aan de waarheid der Geſchiedenis binden. Aan dit vuur en aan deeze verrukking moet een enkel feiltje tegen 's Lands Historie toegeſchreeven worden; als het invoeren van het *Trentes Kerk-beſluit*, en het *vermeerderen der Biſſchoppen* hier te Lande, dat niet op Keizer KAREL'S rekening, maar op die van PHILIPS, door de Historieſchryveren gebragt wordt. Wie zou durven twyfelen dat zulks aan een Hoogleeraar in de Vaderlandſche Historien niet bekend zou zyn?

Het verſtrekt ondertusſchen niet weinig tot eer van onze Natie, dat wy onze treffendſte gebeurtenisſen in zulke ſchoone Latynſche, en fraaie Nederduitſche Verzen vereeuwigd vinden, en wenschten wel, dat dezelven van allen, die taal verſtaan, en hun Vaderland liefhebben, geleezen werden.

De

Digitized by Google

De geheimſte geheimen der Jeſuiten, vervattende Authentique Stukken van Jeſuietſche Grouwelen en Bedriegeryen; nevens hunne Geheimen, om op het Leven van de Perſoon eens Konings aan te leggen. Met heilzaame Leſſen aan alle Vorſten en Heeren der Aarde. Uit het Spaansch en Italiaansch vertaald. Te bekomen te Middelburg en elders, 52 bladz. in octavo.

GEheimen, die goed zyn om 't Gemeen te vermaken, dat zich niet zeer bekommert over de *Authenciteit* of eigen geloofwaerdigheid der Stukken, als ze maer in hunnen ſmaek vallen. Een ieder die weet dat de Societeit der Jeſuiten van den beginne af veel tegenſtand geleden heeft; dat die Vaders doorgaens maer al te dikwils gelegenheid tot een beſtendigen haet aen hunne partyen gegeven hebben; en dat ingevolge hier van door alle tyden zeer veel tot hunnadeel geſchreven is; kan ligtelyk begrypen, dat men niet alles voor *authentiq* kan aennemen, dat door partyen deswegens verſpreid word. Doch wat hier van ook zy, met opzicht tot deze papieren; men leert uit dezelven niets wezenlyks, dat niet op vaste gronden, uit de eigen ſchriften en onbetwistbare daden van zommigen dier Vaderen, reeds ten overvloede bewezen is.

Proeve over de Schouwſpelen. Te Utrecht by A. v. Paddenburg *1767. in groot octavo 16 bladzyden.*

Brief aen den Schryver van de Proeve over de Schouwſpelen. Te Leyden by Johannes van Zyp *1767. in groot octavo 12 bladzyden.*

TWee Papieren, die niet veel ter zake doen. De Proeve Schryver ziet bepaeldlyk op het Misbruik, en ſchynt geen Gebruik te kennen. De Brief Schryver brengt hem dit onder 't oog, en laet het by 't algemene berusten. Men kan dus lang in 't wild ſchermen, en niets afdoen. De Brief-Schryver eischt in 't ſlot, dat de eerſte een billyk Vertoog tegen het Toneel in 't licht geve, en belooft dan een voor- en tegen te zullen opleveren, waer in de nutlooze ſpelen zo ſterk gegiſpt, als de goeden geprezen zullen worden. Doch van wat dienst dit in dezen zyn zal, zo 't al

Digitized by Google

al wel wierde uitgevoerd, konnen wy nog niet zien: 't zal enkel konnen ſtrekken, om te toonen, dat 'er verſchillende ſoorten van Spelen ten Toneele gevoerd worden; en party zal altoos gebruik maken van redenen, die hy tegen het Toneel in 't algemeen, 't zy de Spelen goed of kwaed zyn, wil doen gelden. Het raedzaemſte is misſchien de zulken, die zo algemeen tegen het Toneel uitvaren, te laten praten, als zodanigen die reeds meermalen beantwoord, en geen verder wederleggen waerdig zyn; en onze jonge lieden in te boezemen, hoe ze een nuttig gebruik van 't Toneel konnen maken; terwyl 't de pligt der Beſtierderen van den Schouwburg is, om het nutte en vermaeklyke, met weringe van alles wat den goeden zeden nadeelig zou konnen zyn, zo veel mogelyk is, te zamen te paren.

Geheime Ontdekkinge eener Vrouwelyke Cabale, onder de naam van het Weeuwtjes Genootſchap. Gedrukt tot Kuylenburg voor Coenraad Wishoff *1767. in groot octavo 8 bladz.*

EEne ſoort van Schimpſchrift op de Weduwen van een ſlecht character, dat lomp en zonder geestigheid uitgevoerd is.

Digitized by Google

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Heilige Geographie of Aardrykskundige Beschryving van alle de Landen enz. in de H. Schriftuur voorkomende. Door W. A. BACHIENE; JOH. *zoon, en* JOH. HENDR. *Broeder, Bedienaar des Goddelyken woords te Maastricht, en Hoogleeraar in de Sterre- en Aardrykskunde, op de Illustre Schoole, aldaar: benevens Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. Derde Deels,* IIde *Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg 1767. *In groot Octavo,* 268 *bladzyden.*

DE Eerwaerde BACHIENE, die in dit derde Deel de Landen *enz.* buiten *Kanaän* gelegen beschryft, bepaelt zich in dit Stuk, tot de beschryving van *Phenicie*, *Syrie*, en de Ryken der *Assyriers*, *Babyloniers* en *Persen*. Onze Aardryks-Bybelkundige volvoert hier zyne voorgestelde taek, met die zelfde nauwkeurigheid en oordeelkunde, die men in de voorgaende Stukken bespeurt; en doet zyn Werk alleszins strekken, niet slechts ter voldoeninge der nieuwsgierigheid, maer wel byzonder ter opheldering veler plaetzen, zo der gewyde, als der ongewyde Schryveren. —— Ter nadere proeve hier van leze men het geen zyn Eerwaerde, met opzicht tot het beroemde *Nineve*, heeft aengetekend.

„ Die vermaarde Stad, de Hoofdstad des *Assyrischen* Ryks, word in 't Hebreeuwsch uitgedrukt נִינְוֵה (*Ninéveh*) by verkortinge, zo veel gezegt, als נִי־נָוֵה, (*Nin Naveh*) dat is, de *woonplaatze* van *Ninus:* verstaet *Asjurs* Zoon, door wien men, naer het algemeen bericht der oude Schryveren, meend, die stad gesticht * en te zyner eere dus *benoemt* te zyn.

„ * Daarom, als men leest, *Gen.* X: 11. dat, (gelyk we die woorden vertaalen) *Nimrod, uit den lande Sinear, uitgegaan zy, naar Asjrie, en gebouwd hebbe* Nineve *enz.* Zo zal men dit alleen moeten verstaan, van eene *herbouwinge*, na dat die stad, ter gelegenheid derzelver veroveringe, zeer beschadigt was geworden: in hoedanigen zin, dat woord *bouwen* van een zeer gemeen gebruik bevonden werd, in de Heilige Schrift.

Digitized by Google

zyn. By de *Grieksche* Schryveren, wordt die ſtad, blootelyk Νῖνος (*Ninos*) geheeten; hoewel de naam *Nineve* ook niet geheel onder hen onbekend geweest is.

„ Dat deze ſtad aan den *Tigris* gelegen hebbe, is klaarblyklyk, uit *Herodotus*, *Ptolemeus*, *Plinius* en andere Schryveren. Dewyl echter, anderen, als *Cteſias*, *Diodorus Siculus*, en *Ammianus Marcellinus*, ja *Herodotus* zelf eenmaal, (*L.* I *c.* 185.) deeze ſtad aan den Euphrates plaatzen; baard deeze verſchillenheid, by zommigen, eenigen twyffel: die, naar de gedachten van den geleerden SAM. BOCHART (*Geogr. Sacr. L.* IV. *c.* 20.) niet gereder kan worden weggenomen, dan dat men ſteld, dat 'er *twee* ſteden, *Nineve* geweest zyn: de eene aan den *Tigris*, en de andere aan den *Euphrates:* in welke beide, gemelde Schryveren, zomwylen zich verward hebben, de eene voor de andere aanziende *. Ondertusſchen, is buiten tegenſpraake, dat dit *Nineve*, welke de *Hoofdſtad* des *Aſſyriſchen Ryks* geweest is, aan den *Tigris*, en wel aan deszelfs *Oostlyken* oever gelegen hebbe. Doch waar,

* „ In het verbygaan, willen we den Lezer in bedenking geven, of die verwarringe van zommige Schryveren, aangaande dit *tweërly Nineve* niet zou konnen wegnemen, de zwarigheid, welke men, uit *Tob.* VI: 1. mogte inbrengen, tegen de plaatzing der ſtad *Nineve* aan den *Tigris* ſtroom: dewyl, naamlyk, aldaar, van den jongen *Tobias* en den *Engel Raphaël*, deszelfs Reisgenoot, als zy van *Nineve* vertrokken waren, gezegt word: *dat zy bunnen weg been reisden:* en *dat zy* (zonder bepaling, *hoe lang* gereist hebbende,) *met den avond-kwamen, aan de riviere* Tigris. Het is, in der daad, onverſtaanbaar, hoe deeze twee, eenen tyd lang, al ware het, ten allernauwſten genomen, ſlegts éénen dag, konnen *been gereist hebben*, van *Nineve*, eer ze tot den *Tigris* naderden; by aldien deeze rivier langs de muuren dier ſtad liep. Dat, toch door *Nineve*, zo dikwerf dezelve in dit Boek genoemt word, geene andere, dan deeze Hoofdſtad van *Aſſyrie*, welke aan den *Tigris* lag, gemeend werd, is ontwyffelbaar te zien, uit *Hoofdſt.* XIV: 6. Daarom zouden wy denken, dat de Schryver van dit Boek, dewyl hy wist, dat ook een *Nineve* aan den *Euphrat* lag, zich, in die beide ſteden, vergist, en *Nineve*, waar in *Tobias* woonde; voor die, welke aan den *Euphrat* lag, hebbe aangezien; als hy het geval van dien *Visch*, welke uit de rivier ſprong, *enz. Vers* 1—10. (het welk een loutet *verdichtzel* is) in deeze geſchiedenisſe inlaste. 'Er zyn, toch, meer handtastelyke misſlagen in dit Boek; die ook de oorzaak zyn, waar door de rechtzinnige Kerk bewogen wierd, om het zelve onder de Apokryphe Boeken te ſtellen ".

Digitized by Google

waar, in het byzonder, kan niet met zekerheid bepaald worden. Zy word daarom, door eenigen, *boven*, door anderen, *beneden* den *Lykus* ſtroom, geſteld. De meesten meenen boven denzelven: en dus noordwaard van de plaatze, waar deeze rivier in den *Tigris* vald. Op het getuigenisſe van latere Schryveren, (vermits de ouden daar in niets beſlisſen,) naamlyk den zo genoemden *Nubiſchen Aardryksbeſchryver* EBR-EDRIS, (*Clim.* IV. *Part.* 6.) en den *Joodſchen Reiziger*, BENJAMIN TUDELENSIS, (*Itiner. pag.* 61, 62.) werd gemeenlyk gelooft, dat *Nineve* gelegen hebbe, recht tegen over de ſtad, die hedendaags *Moſoul* genoemt word. Doch de geleerde BOCHART, na alles, wat voor en tegen is, uit veele Schryveren te hebben opgegeeven, zegt eindelyk, (*l. c. fol.* 250.) „ *Alles wel overwogen hebbende, weeten we dit een: dat we in deezen niets zekers weeten, tot zo lang ons niet van elders meer licht zal toegeſcheenen zyn*". En brengt daar toe, het gezegde van LUCIANUS, (*in Dialog. cui titulus* Ἐπιτυχιδης, „ dat, naamlyk, *Nineve zo zeer vergaan zy*, dat *geene voetſtappen* overgebleven zyn, uit welke derzelver *ligplaats kon* worden aangewezen". Gelyk die zelve geleerde Schryver hier opmerkt, de vervulling van twee plaatzen, in de *voorzegginge* van *Nahum*, *Hoofdſt.* I: 8. en III: 17. die zodanig eene ganschlyke verwoesting dezer ſtad voorſpeld hebben.

„ Door den *Profeet Jona*, is die zelve ſtad alreeds zeer vroeg (hoewel men den juisten tyd nergens bepaald vind) aanmerklyk geworden, toen dezelve, naar Gods bevel, na dat het eenmaal overtreden, en andermaal, aan hem herhaald was, zich derwaards begaf, predikende tegen de *zonden* der inwooneren, met bedreiginge, van een haastig *verderf*, dat, by volhardinge in hunne zonden, over hen beſchooren was: het welk, zo wel op den *Koning* * als op deszelfs

* „ Al hoewel, de eigen naam des *Konings*, gedurende wiens regeeringe deeze gebeurtenisſe voorgevallen is, in het *Boek* van *Jona*, verzwegen word, zo plyt de waarſchynlykheid daar voor, dat men den Koning *Pbul*, daar voor erkenne. Dit laat toch, met de tyd-rekenkunde, zich byzonder wel vereffenen: als men let, dat dees *Pbul* een tydgenoot was van *Menahem*, den Koning in *Israël*; als te zien is; 2 *Kon.* XV: 16—20. in wiens tyd, of immers niet lang daar voor, de Profeet *Jona* ſchynt geleeft te hebben: want hy heeft geprofeteerd, onder *Israël*, in een tyd, toen *Jerobeam* II aldaar regeerde: zie 2 *Kon.* XIV: 25. Nu zyn wel tus-

Digitized by Google

zelfs *onderdaanen*, een gewenscht gevolg van *bekeeringe*, ten minſten uitwendig, te wege bracht: waar door, de ſtad ditmaal van den gedreigden ondergang verſchoond bleef: gelyk men in het breede leest, in de *Profetie* van *Jona*, *Hoofdſt.* I—III. Te recht dan mogt de Zaligmaker, wegens dit voorbeeld, de Joden van zynen tyd des te meer beſtraffen, over hunne onbekeerlykheid, zeggende, *Luk.* XI: 32. *De mannen van* Nineve, *zullen opſtaan in het oordeel, met dit geſlachte: en zullen het zelve veroordeelen: want zy hebben zich bekeerd, op de predikinge van* Jona: *en meer dan* Jona *is hier.* Daar door is deezes Profeets gedachtenisſe noch overgebleven, by de inwooneren dier landſtreek: niet alleen, by de *Nestoriaanſche Christenen*, die aldaar menigvuldig zyn, maar ook by de *Mahometaanen*. De Reiziger TAVERNIER verhaald (*In deszelfs Reize, II Boek. 4 ſt.*) dat tegen over *Moſoul*, een halve myl van den *Tigris*, een kleine berg te zien is, op welken eene *Moſchee* ſtaat; die zy voorgeeven, gebouwd te zyn, boven de plaats, waar *Jona* begraven ligt. En, de *Mahometaanen* hebben zo groote eerbied voor deeze plaatze, dat zy ze te waardig achten, dan om door de *Christenen* betreden te worden.

„ In

tuſschen *Jerobeam* II, en deezen *Menahem*, noch twee Koningen in *Israël* geweest: naamlyk, *Zacharia* en *Sallum*, doch die, in dien verwarden toeſtand van zaaken, waar in *Israëls Ryk* diestyds zich bevond, niet dan een zeer korten tyd geregeerd hebben; de eerſte *zes maanden*, en de laatſte ſlegts *één maand*; wordende *Zacharia* door *Sallum*, en deeze weder, door *Menahem*, om het leven gebragt: zie *Hoofdſt.* XV: 10—15. Wesbalven, de Profeet *Jona* zeer wel, alle deeze vier Koningen, *Jerobeam* II. *Zacharia*, *Sallum* en *Menahem*, kan beleeft hebben: en dees laatſte, een tydgenoot zynde van *Phul*; zo blykt, vermoedelyk, dat de Koning van *Aſſyrie*, die te *Nineve* regeerde, als *Jona* derwaard gezonden wierd, en die zo een pryswaardig voorbeeld gaf, aan zyne onderdaanen, in het ſtuk van boetvaardigheid, (*Jona* III: 6—9) deeze zelve *Phul* geweest zy. Doch, dan zal dit voorval, in den aanvang van *Phuls* regeeringe, geſchied zyn; toen het *Aſſyriſche Ryk* binnen veel engere paalen beſlooten was; niet veel meer, dan de *ſtad Nineve*, met derzelver ommeland, in zich bevattende: te meer, dewyl Hy, geen *Koning* van *Aſſyrie* getiteld word, maar alleen *Koning* van *Nineve*, zie *Jon.* III: 3. En, in die vooronderſtellinge, mag men verder denken, dat die zelve *Phul*, door de verovering van verſcheiden nabuurige landen, de eerſte grondlegger dezer *Nieuwe Aſſyriſche heerſchappy* geweest zy ".

Digitized by Google

„ In deeze Profetie, vloeijen verſcheide dingen, die ons aangaande eenige omſtandigheden deezer ſtad onderrichten: en in het byzonder aangaande derzelver *ongemeene grootte*. Hy noemt ze *Hoofdſt.* III: 2. niet alleen eene *groote ſtad:* maar ook; *vers* 3. *eene groote ſtad Gods, van drie dag reizen.* Die uitdrukkinge, *ſtad Gods*, wil, naar eene Hebreeuwſche manier van ſpreeken alreeds, op zich zelf, die ontzachlyke *grootte* deezer ſtad beduiden: gelyk de Hebreën, ter zelver wyze ſpreeken, van een *leger Gods*, van *bergen Gods*, enz. Dan de nadere bepaalinge van *drie dag reizen* overtreft, al wat men van eenige ſtad in de geheele waereld ooit gehoord heeft: want, *drie dag reizen* konnen, niet min dan 20, 21 of 22 uuren weegs, hebben uitgewerkt. Doch de vraage is hier: hoe men deeze bepaalinge te verſtaan hebbe. Hy word doorgaans verſtaan van den *geheelen omtrek der ſtad*, waar toe verſcheiden oude Kerkleeraaren, als HIERONYMUS, CYRILLUS en THEODORETUS, by SAM. BOCHART aangehaald, (*l. c. Col.* 251.) mede ſaamen ſtemmen. Het is ook waar, dat doorgaans, wanneer men de ſteden dus hoord begrooten, op derzelver *omtrek* word gezien; maar, ik twyffele, of men deeze *drie dag reizen*, in dien zin genomen, alhier wel zal konnen overeenbrengen, met het geen onmiddelyk volgt, *vers* 4 en 5, naamlyk: Jona *begon in de ſtad te gaan, één dag reize, en predikte..... En de lieden van* Nineve *geloofden aan God: en zy riepen eenen vasten uit* enz. Deeze *één dag reize*, *in de ſtad*, kan toch geenzins op den *omtrek* der ſtad, worden toegepast, maar, op een *doorgaan* derzelve, naar de *lengte*: en by aldien, derhalven, die beide gezegdens: Nineve *was eene ſtad Gods van* drie dag reizen: *en* Jona *begon in de ſtad te gaan één dag reize*, op elkander ſlaan; zo zal de eenvoudigſte zin, die men aan zodanige bepaalinge geven kan, deeze zyn: dat *Jona*, by aldien hy de ganſche ſtad naar de *lengte*, van het een tot aan het ander einde, had moeten *doorgaan*, met oogmerk, om de inwooneren de bekeering te prediken, van wege derzelver verre uitgeſtrektheid, wel *drie dagen tyds*, zou hebben moeten beſteden; doch, dat, toen hy ſlegts *énen dag* reizende, de ſtad had *ingegaan*, het alreeds gebeurde, het geen onmiddelyk, *vers* 5. nader verhaald word, naamlyk, *dat de lieden dier ſtad aan God geloofden, en een vasten uitriepen*, enz. waar door, (vermits het begin zyner prediking, al reeds van die vrucht verzeld was,) de moeiten van noch *twee* volgende *dagen* voort te reizen, aan den Profeet beſpaard wierd. Die zelve aanmerking, deed ook den geleerden Heer J. M. HASIUS (*De*

Digitized by Google

magnit. Urbium fol. 24.) die *drie dag reizen* overbrengen tot *Nineve's* uitgeſtrektheid in de *lengte*: en, dewyl, by aldien dit eeniglyk tot de *lengte* word bepaald, die ſtad veel *langer* zou uitgeſtrekt geweest zyn, dan DIODORUS SICULUS aantekend, naamlyk 150 ſtadien; zo meend Hy, dat men, behalve de ſtad, zo als ze binnen haare muuren beſlooten was, ook de *voorſteden*, daar onder moge betrekken. Ondertuſſchen, zal dit onnodig zyn, als men die *drie dag reizen* bepaaldelyk verſtaat, met betrekkinge tot *Jona*, en tot de wyze hoe hy *drie dagen* zou gereist hebben, wen hy, al *predikende*, de geheele ſtad, van het een tot het ander einde, zou hebben doorgewandeld: want, daar door, zal de zwarigheid, die, tegen die begrooting van *drie dag reizen* naar de *lengte*, als wat ongeloofbaar, zou konnen opgeworpen worden, merkelyk verminderen: dewyl, men veronderſtellen mag, dat de *Profeet*, de *ſtad beginnende door te gaan*, om de inwooneren te *prediken*, niet dan *langzaam*, zynen weg bevorderd hebbe: en, veel licht, in deeze *eerſte dag reize*, niet meer dan tuſſchen 2 of 3 *uuren gaans* kan hebben afgelegt: in welken gevalle, by aldien men die *drie dag reizen*, dus alleen tot *Jona's reize* toepaſſelyk maakt, (gelyk het verband der zaaken volſtrekt ſchynt te vorderen,) de geheele *lengte* der ſtad, omtrent 7 of 8 uuren gaans, zal konnen uitmaaken.

„ En, wat *Gods woord* aangaande de *grootte* deezer ſtad opgeeft, zullen de ongeweide Schryveren bevestigen. STRABO ſchryft (*Geogr. L.* XVI.) dat *Nineve* grooter was, dan *Babylon*; aan het welke hy gegeeven hadt, den omtrek van CCCLXXXV *ſtadien*. En DIODORUS SICULUS (*Lib. II.*) tekend aan: dat *Ninus*, de Stichter deezer ſtad, zich had voorgeſteld eene Stad te bouwen, die niet alleen dus lang de *grootſte ſtad* der *geheele waereld* was geweest, maar ook welker gelyke geene der Nakomelingen, geredelyk zou durven ondernemen. En voegt daar by, dat zy CL *ſtadien lang*, XC *breed* was: en dat de ganſche omtrek der muur, in zich vervatte CCCCLXXX *ſtadien*. *Vier honderd en tachtig ſtadien* bedragen LX *Roomſche mylen* van 3 in één uur gaans, des, naar deeze bepaaling, geheel *Nineve* XX *uuren gaans* in haaren geheelen omtrek zou gehad hebben. En dewyl XX *uuren gaans*, naa genoeg met de uitgeſtrektheid, van *drie dag reizen* overeenſtemmen; zo is het niet vreemd, dat die, welke, de *drie dag reizen*, waar van *Jon.* III: 3. gemeld word, tot den geheelen *omtrek* der ſtad brengen, in die bepaaling, door DIODORUS, van CCCCLXXX *ſtadien*, veel ſterkte voor hun

hun gevoelen meenen te vinden: hoewel wy bewezen hebben, dat dit met de omſtandigheden van het verhaal, niet ſaamen ſtemt.

„ Uit al wat we dus, in vergelykinge der ongeweide Schryveren, met Gods woord, konnen opmaaken, blykt klaar dat *Nineve*, ten aanzien van haare *grootte*, den prys behaalen mogte, boven alle ſteden, die ooit in de waereld zyn bekend geweest: en dat alle de ſteden, die noch in onzen tyd, wegens haare zeldzaame grootte, zo zeer geroemd worden, als *Peking*, *Nanking*, *Delly*, *Ispahan*, *Kaïro*, *Parys*, *London* enz. by *Nineve*, nauwelyks zouden te vergelyken zyn. Zy was echter, naar gelang van haare uitgeſtrektheid, niet zo dicht *bewoond*, en derhalven ook zo *volkryk*, dan deeze gemelde ſteden zich bevinden. En dit is ook te beſluiten, uit de opgave der *meer dan honderd en twintig duizend Menſchen*, (binnen deeze ſtad,) *die geen onderſchied wisten, tuſſchen hunne rechter en ſlinkerhand: Jon.* IV: 11. Dit is eene beſchryving van zeer jonge *Kinderen*, die naauwlyks *twee* of *drie jaaren* ouderdoms bereikt hadden. By aldien men toch, met SAM. BOCHART (*l. c. fol.* 253.) veronderſtelle, dat deeze Kinderen voor het minſte, een *vyfde* gedeelte van alle de inwoonderen deezer ſtad hebben uitgemaakt; zo beloopt derzelver geheel aantal, niet meer dan 600000 Menſchen; het welk zeker, niet zeer *veel* is, naar evenredigheid van haare *grootte*. Zelfs worden de inwoonderen van *London*, die gewislyk onder de kleinſte in omtrek is, onder de ſteden, die we zo even opgegeeven hebben, op 600000 Zielen geſchat. Daarom, is zeer waarſchynlyk, dat de binnenruimte der ſtad *Nineve*, met veele *tuinen*, *boomgaarden* en andere opene vakken, is vervuld geweest; die wel veel plaats weg namen, maar ſchaars, hier en ginds, ſlegts van weinige *huizen* en *inwooneren* voorzien waren.

„ Al hoewel, deeze ſtad, by haare weergalooze grootte, ook zeer *ſterk* was, hebbende, gelyk dezelve DIODORUS SICULUS (*l. c.*) verhaald, eene muur van die dikte, dat drie wagens naast elkander, daar over konden heen ryden: welke geſterkt was, met 1500 toorens; zynde elk ter hoogte van 200 voeten; zo is zy, echter, gebleken, niet onverwinbaar te zyn. Was zy, de eerſtemaal, wegens de betoonde boete der inwoonderen, door Gods langmoedigheid, verſchoond gebleven, naar *Jon.* III. dewyl deeze toch daar na de hun bewezen Godlyke langmoedigheid, ondankbaar misbruikten, tot hunne voorige zonden wederkeerende, heeft ze Gods wraakſtraffe niet konnen ontgaan. De ganſche Gods-

Digitized by Google

ſprake van *Nahum* is vervuld, met zwaare *bedreiginge*, die de droevige rampen, haar aanſtaande, voorſpeld hadden: en word deeze voorzegginge daarom, in het *opſchrift*, de *laſt* van *Nineve*, genoemt. Desgelyks *Zephanja* II: 13—15. De HEER zal zyne hand uitſtrekken tegen het Noorden. Hy zal *Aſſur* verdoen: en hy zal *Nineve* ſtellen tot eene *verwoestinge*, droog als eene woestyne. En, in het midden van haar, zullen de kudden legeren *enz.* Men leest *Tob.* XIV: 17. dat *Tobias* den tyd deezer *verwoestinge* beleefd heeft; en dat dezelve volbracht zy, door *Nebuchodonoſor* en *Aſſuerus*. Anders zegt men, door *Nabopolaſſer*, wel eer de *Aſſyriſche* landvoogd van *Babel* en *Cyaxares* II. Koning der *Meden*: en, byaldien, door *Nebuchodonoſor*, (welke zommige denken den *gemeenen naam* van alle de Koningen van *Babylonie*, geweest te zyn; gelyk, die van *Pharao* was, onder de *Egyptenaaren*,) deeze *Nabopolaſſer* verſtaan word, en door *Aſſuerus*, (anders *Ahaſuerus* genoemt,) *Cyaxares* II. zo ſtemt dit zeer wel te zaamen, met het bericht der ongeweide Schryveren; die deeze *verwoesting*, aan gemelde Koningen, gemeenlyk toeſchryven. Derwyze, tracht de geleerde PRIDEAUX, het een met het ander te vereffenen, (in zyne *Aaneenſchakeling der Hist. bladz.* 53, 54.) Het welk zou voorgevallen zyn, in het 29 jaar der regeeringe des Konings *Joſie*".

De Waarheid van den Christelyken Godsdienst, beweezen voor Ongeleerden en Eenvoudigen. Nevens een Brief aan den Schryver, en het Antwoord van den zelven. Te Amſterdam by L. van Hulst 1767. *in groot Octavo* 106 *bladzyden.*

AEngezien de kennis en erkentenis der waerheid van den Christelyken Godsdienst, ene zaek is, die niet ſlechts den Geleerden, maar ook den Ongeleerden betreft; zo is 't wel der moeite waerdig, dat de Voorſtanders van den Christelyken Godsdienst, zich bevlytigen, om dit onderwerp in zodanig een daglicht te ſtellen; dat Menſchen, die, met een gezond Verſtand bedeeld zyn, maer de vereischte bekwaemheid en gelegenheid niet hebben, om afgetrokken redeneeringen en geleerde onderzoekingen na te gaen, deswegens behoorlyk overtuigd konnen worden. Dit is het hoofdbedoelde des Schryvers van dit Stukje, en hy ſtelt zich ten dien einde voor, de waerheid van den Christelyken Godsdienst, enkel op *Gebeurde Zaken* te vestigen; en zyne redenering daer omtrent, op

zo-

Digitized by Google

zodanig ene wyze in te rigten, dat zulke eenvoudige Menſchen de gegrondheid daer van ligtlyk konnen beſpeuren. — Onze Autheur is in de uitvoeringe niet ongelukkig geſlaegd, en zyn Geſchrift is van die natuur, dat het voor zodanige Menſchen van wezenlyken dienst zy; voor zo ver het hun een geleidelyken redeneertrant aen de hand geeve, en gronden inboezeme, op welken zy, ene behoorlyke oplettenheid aenwendende, voort konnen gaên, om hunne overtuiging op ene redelyke wyze te vestigen.

De hoofdſtelling van onzen Schryver is deze. „ De geloofwaardigheid der Leere van JESUS hangt geheel en al af van *Gebeurtenisſen*, van *Wonderwerken gewrogt* tot bewys van *JESUS Godlyke Zending* ". Hier aen, zegt hy, kan men die Leer toetſen: zo JESUS van GOD gezonden is, om ons te leren, dan is zyne Leer waer: en of hy van GOD gezonden is, moet blyken uit die gebeurtenisſen, welken, als onloochenbare bewyzen dier zendinge, worden opgegeven. Gevolglyk komt het hier ſlegts aen, op het onderzoeken der twe volgende zaken.

„ I. Of, onderſteld zynde dat die Gebeurtenisſen, welke ons in de Evangelien verhaald worden, waar en geloofwaardig zyn, dezelven de Godlyke zending van JESUS bewyzen?

„ II. Of die verhaalde Gebeurtenisſen waarlyk zyn voorgevallen? "

Deze twee Stukken beredeneert onze Autheur vervolgens op ene manier, die zeer wel geſchikt is naer de algemene vatbaerheid. Zie hier, hoe hy den inhoud zyner deswegens voorgeſtelde redeneringe kortlyk te zamen trekt.

Betreffende het eerſte luidt zyne zamentrekking aldus. „ Nademaal Wonderwerken in 't algemeen eenvoudige, en kragtige bewyzen zyn, dat hy, die dezelven doet, ondersteund wordt en gezonden is door een Wezen; dat magt heeft over de Wetten der Natuure, welken hy verandert, en de klaarſte kentekenen zyn ter onderſcheidinge van waare en valſche voorwenders eener bovennatuurlyke Zendige; nademaal JESUS Wonderwerken, ter bevestiginge van zyne Leere gedaan, niet konnen geſchied zyn door eene magt, hem van booze Geesten verleend, om dat zyne Leere tegen hen is aangekant; nademaal de Wonderwerken van JESUS, gedaan in den naam van den eenigen GOD, Schepper des Hemels en der Aarde, bewyzen dat, dat Wezen, door wiens magt hy dezelve deed, die Leere goedkeurt, en geen andere Wezens door tegengeſtel-

Digitized by Google

de Wonderen, beweezen hebben dat 'er meer evenmagtige Goden zyn; invoege, indien 'er al evenmagtige Wezens waren, 't geene ten hoogſte onwaarſchynlyk is; zy door hun ſtilzwygen afſtand hebben gedaan, van allen eisch op den dienst der Menſchen; en eindelyk, nademaal 'er niets in JESUS Leere gevonden wordt, dat niet van den GOD der Waarheid komen kan, of dat hem onwaardig is, niets dat niet door Wonderwerken kan beweezen worden, van GOD afkomſtig te zyn; zo is de Godlyke Zending van JESUS vry van alle tegenwerpingen, op reden ſteunende, en door de vereischte bewyzen bevestigd".

Met opzicht tot het tweede Stuk, komt zyne redenering hier op uit. „ De Eenvoudigſten onder ons konnen niet nalaaten overtuigd te wezen, dat 'er thans veele Volkeren zyn, die de Leere van JESUS belyden; dat, voor onzen tyd, veele Volkeren dezelve beleeden hebben; en dat 'er egter een tyd geweest is, dat niemand iets van deeze Leere wist. Derhalve moeten wy opklimmen tot den eerſten oorſprong van haare voortplantinge. Dan zullen wy bevinden, dat niets dan de zekerheid der Gebeurtenisſen, welke de Evangelisten verhaalen, en der Wonderen, op welken zy zig beroepen, tot bewys van de waarheid van JESUS Zending, de Menſchen heeft konnen bewegen, om die Leere aan te neemen. 1. Om dat, indien de Schriften der Evangelisten, en de Gebeurtenisſen door hen verhaald, verdigt waren, 't zy in dat Land, dat in die Schriften als het tooneel dier bedryven onderſteld wordt, of in eenig ander Land, dezelven hunne eigen Wederlegging met zig zouden gebragt hebben, en onmogelyk door zo veele Volkeren konden geloofd worden, dewyl elk Mensch met zekerheid kon weeten, dat zy openbaare valsheden behelsden. 2. Om dat de Wonderwerken, zo min als de Geſchiedenisſen, van JESUS en zyne Apostelen verdigt konnen zyn, dewyl de Leere van JESUS niet op Redenkavelingen, maar alleen op die Wonderen rust, welken, indien ze niet gewrogt waren, en in 't openbaar in de tegenwoordigheid der Ongeloovigen gewrogt waren, elk mensch van de valsheid dier Leere handtastelyk zouden overtuigd hebben; zo dat geen mensch in ſtaat geweest zoude zyn, om eene Leere, op openbaare en alom bekende valsheden gegrond, te gelooven. 3. En eindelyk, om dat de Leere van JESUS by den aanvang niet door geweld is voortgeplant geweest, maar de menſchen dezelve vrywillig, door overtuiging van haare Hemelſche afkomst, en in weerwil van ver-

Digitized by Google

vervolgingen, hun om die belydenis aangedaan, hebben aangenomen; zo dat niets dan de onloochenbaare zekerheid van de Wonderen van JESUS en zyne Apostelen hen heeft konnen beweegen om die Leere, ten koste van hun belang, te omhelzen. Derhalve is 'er alle reden van de waereld om van de waarheid van JESUS en der Apostelen Wonderwerken overtuigd te wezen, om dat, indien die valsch zyn, het onmogelyk is reden te geeven van de voortplanting van JESUS Leere onder zo veele Volkeren. En dewyl, indien die Wonderwerken gebeurd zyn, de Godlyke Zending van JESUS ontwyffelbaar is, gelyk wy te vooren getoond hebben, zo volgt 'er uit dat de Leere van JESUS van God afkomſtig, en de Christelyke Godsdienst ten volle geloofwaardig is".

Aen deze Verhandelinge is gehegt *een Brief aen den Schryver*, in welken hem onder het oog gebragt wordt, of 'er niet meer *Redenkaveling* vereischt worde, om zich volkomen te overtuigen van de waerheid van den Christelyken Godsdienst, dan hy in deze Verhandelinge vooronderſtelt? Of men, ter beoordeelinge hier van, niet eerst door *Redenkaveling* moet weeten, dat 'er een God is, dat hy een God der Waerheid is, en tevens nagaen wat in zich zelven redelyk, heilig en dus Gode waerdig of in tegendeel onwaerdig is, om dus gegrond te konnen bepalen, wat al en wat niet, door Wonderwerken, bewezen kan worden van God afkomſtig te zyn? Op dezen Brief ſchryft onze Autheur een *Antwoord*, waer in hy tracht te doen zien, dat 'er, ene Godlyke Openbaring zynde, die door zodanige Wonderwerken bevestigd wordt, gene Redenkavelingen, over de gemelde onderwerpen, noodig zyn, die de gemene vatbaerheid te boven gaen. Als JESUS zyne Godlyke Zending door Wonderwerken ſtaeft, en niets leert, *dat onderling ſtrydig is*, of *aenloopt tegen onze allerklaerſte en zeer zekere kundigheden*, of waer door, eindelyk, *ene voorgaende Openbaring, die even blykbaer door Wonderwerken bewezen was, geloochend of valsch verklaerd wordt*; dan zyn, zegt hy, die Wonderwerken genoegzaem, om zulke menſchen op goede gronden van de waerheid der Leere van JESUS te overtuigen, zonder dat zy noodig hebben dat die Leer voor af door Redenkavelingen, uit de natuur der dingen afgeleid, betoogd worde. Dit denkbeeld ontvouwt onze Schryver in dit Antwoord nader, ter opheldering en bevestiginge zyner Verhandelinge.

Chris-

Digitized by Google

Christelyk Onderwys of Kort en Bondig Zamenstel van Godgeleerdheid en Zedekunde, opgesteld door den Eerwaarden en Hooggeleerden Heere J. VERNET, *Hoog Leeraar en Predikant te Geneve. Naar de Tweede Uitgave, door den Schryver op nieuw overgezien en vermeerderd. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Monnikkendam, by* T. Tjallingius 1767. *Behalven het Voorwerk* 223 *bladzyden, in gr.* 8vo.

DEze beknopte ontvouwing van de Leere der Waerheid, die naer de Godzaligheid is, verdient, met het hoogste regt der algemene lezinge aangeprezen te worden; voor zo ver ze het wezenlyke der Godsdienstlige Leere op ene duidelyke wyze, in ene geleidelyke orde, den Geleerden niet ongevallig, en den Eenvoudigen bevatbaer, voordraegt. —— Zy, die in 't lezen van Godgeleerde Schriften, het ontknoopen van Schoolsche verschillen, het nagaen van de ydele twisten der vroegere en latere Godgeleerden, op 't oog hebben, zullen, 't is waer, in deze Leerwyze van den Hoogleeraer VERNET geen genoegen hebben; vermits het zyn oogmerk niet geweest is, zich op te houden met menschelyke leeringen en geschillen, die het Christendom verdeelen; maer zich voornaemlyk toe te leggen op het voorstellen van den inhoud der Leere van Gods Woord, die strekt om de belyders der Openbaringe, in Liefde tot God en den Naesten, te verenigen. —— Deze Leerwyze is hem, en anderen, gelyk hy in zyn Voorbericht te kennen geeft, voorgekomen als de bekwaemste, om drie goede uitwerkingen voort te brengen.

„ De eerste, om veele tegenwerpingen van ongeloovigen te vermyden, welke meer vallen op nieuwe en byzondere gevoelens, dan op het waare en oude Christendom. De tweede, om de Christenen, zo veel moogelyk hunne ongelukkige verdeeldheden te doen vergeeten, of ten minste hen nader aan malkander te brengen, door hun den Godsdienst te vertoonen in die eerste schoone eenvoudigheid, waar aan zy zich alle moeten houden. En eene derde nuttigheid van geen minder belang dan de twee voorgaande, zou wezen, door de naauwe verbintenisse en gestadigen overgang van de Leere tot de Zeden, te toonen dat de hoofdzaak van de Christelyke belydenisse is de zuiverheid van zeden".

Dit eerste Deel, dat thans het licht ziet, is onderscheiden in zes Boeken. Het eerste behelst enige *Algemeene en voorbereidende aanmerkingen over den Godsdienst*; daer aen volgt ene ont-

Digitized by Google

ontvouwing van *de kennis van God en den Godsdienst, zo verre dezelve gehaald kan worden alleen uit het Licht der Natuure.* In het derde Boek handelt onze Godgeleerde over *het tweede middel om ons te onderregten in den Godsdienst, de Godlyke Openbaring.* Voorts gaet hy over ter beſchouwinge van *de Godlyke Volmaaktheden*, ter verklaringe van *de Schepping der Wereld, en in 't byzonder van den Menſche*, als mede van de *Godlyke Voorzienigheid;* en beſluit eindelyk dit Deel, in 't zevende Boek, met ene kortbondige ontvouwing van *den Joodſchen Godsdienst.* —— Om 'er den Lezer nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs voorſtel, rakende *het Godlyk gezag der Heilige Schrift, en hoe dezelve ons moet dienen tot een regelmaat des geloofs;* waer omtrent hy zich aldus uitdrukt.

„ De Openbaringen welken GOD heeft gegeeven, eerst door Mozes en de Profeeten, en naderhand door JESUS CHRISTUS en zyne Apostelen, zyn niet ſlegts met leevende ſtemme verkondigd, maar ook in geſchrift geſteld; om dat het gene alleen met de ſtem wordt uitgeſproken ſchielyk vergeeten wordt, en alleen ſtrekt voor de geenen, die 'er by tegenwoordig zyn, en in ſtaat om het te kunnen verſtaan: daar het geen in geſchrift geſteld is, beter bewaard wordt, zich wyd en zyd verſpreidt, en op de nakomelingſchap overgaat. Nademaal de Bybel dan de ſchatkist is van de godlyke Openbaaringen, moeten wy dit Boek hoog achten, het zelve met yver leezen, en houden voor den regel van ons geloof en gedrag. Men noemt het zelve Gods Woord, ſchoon het door menſchen is geſchreeven: om dat de zaaken welken zy beſchryven niet koomen uit hun, maar van GOD zelve. Mozes hadt zyne Wet ontfangen van GOD. De andere Profeeten werden ook geleid en beſtierd door den Geest van GOD, om te leeren en te profeteeren, gelyk zy gedaan hebben. 1 Petr. II. De inhoud van het Nieuwe Testament is niets anders dan een getrouw verhaal van het gene GOD geleerd en wonderdadiglyk gewerkt heeft door JESUS CHRISTUS. Deeze Schryvers doen 'er niets by van het hunne: zy ſpreeken als Hiſtorieſchryvers en als oogetuigen. *Het gene wy gezien hebben met onze oogen*, zegt de Apostel Joannes, *het gene wy gehoord hebben, en onze handen getast hebben van het woord des levens, dat verkondigen wy u.* 1 Joann. I. Daarenboven waren deeze Schryvers van het getal der Apostelen en Discipelen, waar aan Onze Heer den byſtand van den Heiligen Geest hadt beloofd: *zo lang ik by u ben*, zeide hy, *geeve ik u het woord dat ik van mynen Vader ontfangen hebbe: maar de Heilige Geest welken de Vader zenden zal in my-*

Digitized by Google

mynen naame, die zal u alles leeren, en zal u indagtig maaken alles wat ik u gezegd hebbe. Joann. XIV. 26. Deeze belofte is bewaarheid door de wonderdadige gaven, welken op de Apostelen en derzelver eerſte Leerlingen zyn uitgeſtort. Dit heeft den Apostel Paulus doen zeggen; *Wy zyn niet gekoomen met uitneemendheid van woorden of van wysheid; maar in betooninge van geest en kragt; op dat uw geloof niet zou zyn in wysheid der menſchen, maar in de kragt Gods.* 1 Kor. II. Voor zo veel wy dan zo gelukkig zyn van hunne ſchriften in handen te hebben, zyn deeze ſchriften, buiten twyfel van het zelfde gezag als hunne geſprekken, en verdienen van onze zyde dezelfde achting en het zelfde geloof als hunne prediking by de genen die het geluk genooten van hen te hooren.

„ Schriften van andere wyze en vroome Mannen kunnen min of meer hunne achting hebben, naar maate zy nader koomen aan de Euangeliſche zuiverheid, maar men moet 'er geen gelyk gezag aan geeven als aan de zulken, waar van wy nu geſproken hebben. 1. Om dat men in zaaken van getuigenisſe altyd de vroegſte Schryvers en ooggetuigen voortrekt voor zulken, die de zaaken, om zo te ſpreeken, maar uit de tweede hand hebben. Zo leeren wy van Mozes zelve beeter welke de Wet was, die hy van GOD hadt ontfangen, dan wy het uit eenige andere Schryvers zouden begrypen. Wy weeten met meer zekerheid wat JESUS CHRISTUS gedaan en geleerd heeft, uit het leezen van de eige ſchriften der Apostelen, dan van laatere Schryvers, die 'er niet zo wel van konden onderregt wezen. 2. Mozes en de Profeeten, de Evangelisten en Apostelen hadden bovennatuurlyke gaaven ontfangen, waar door zy hunne godlyke zending bekragtigden, en dit maakt hen tot Schryvers verre boven zulken, die niets hebbende dan menſchelyke verlichtingen, altyd onderworpen zyn zich te bedriegen.

„ Men moet evenwel niet denken dat de Profeeten en Apostelen bovennatuurlyke verlichtingen ontvingen in zaaken welken niet eigenlyk het onderwerp van hunne zending betroffen. Als het geviel, dat zy in hunne geſprekken en brieven, eenige gemeene en onverſchillige zaaken mengden, gelyk wanneer Paulus zyne vrienden groet, en verzoekt dat zy hem de pergamenten zullen zenden, 2 Tim. IV. 13, dan ſpreeken zy niet als Profeeten en Apostelen: dan zyn ze maar gemeene menſchen, die in dit opzicht niet meer vry zyn van dooling of vooroordeel dan anderen.

„ Ja, wanneer zy zelfs ſpreeken van godlyke Waarheden, moet men niet gelooven, dat elk woord of elke ſpreekwyze hun

Digitized by Google

hun van GOD is ingegeeven. Dit wordt nergens gezegd; en wy zien inderdaad, dat de ſtyl van den eenen niet gelykt naar die van den anderen. Dikwils is hun ſchryftrant zeer gemeen. Elk van hun hadt in zyne wyze van verhaalen of leeren, zyn eigen gebruik, en bediende zich van uitdrukkingen, welken hem eigen waren. En dit maakt onder hen geen wezenlyk verſchil of verandering in den grond van zaaken. Ten opzichte van de gebeurtenisſen, ziet men, dat de een zyn verhaal verkort, de ander het zelve uitbreidt of anders ſchikt dan een ander, gelyk het is met alle Historieſchryvers, die malkanderen niet uitſchryven; maar in de zaaken ſtrydt hunne vertelling noit, en alles koomt op het zelfde uit. Schoon de redeneeringen van onzen Heere met verſchillende woorden zyn aangeteekend, de zin is overal dezelfde. Schoon de Apostelen in hunne eige geſprekken uitdrukkingen en zelfs redenkavelingen laaten invloeijen, welken eene verſcheidenheid van inborst te kennen geeven, is 't ſlegts van dit gevolg dat ze elk eene byzondere wyze van voorſtelling gebruiken, welke egter geene verandering maakt in het wezenlyke der zaaken. Om hier van een voorbeeld te geeven: de Apostel Paulus, aan de Jooden ſchryvende in zynen Brief aan de Galatiers, Kap. IV. bedient zich van eene zinſpeeling afgeleid van Sara en Hagar, om hen, naar de wyze der Jooden van dien tyd, te doen begrypen, dat de Christelyke Kerk meer voorregten hadt dan de Joodſche. Dezelfde Apostel voor de Atheners predikende, Hand. XVII, roemt het opſchrift van een Altaar, welken hy gezien hadt, en haalt eene plaats aan uit een Heidenſchen Dichter, om hem te dienen tot eene inleiding van de waarheden, welke hy verkondigde. Ziet daar twee zeer verſchillende wyzen van voorſtelling. De eene zo wel als de andere is goed, zynde beide geſchikt naar den tyd, plaats en perſoonen. En dewyl dit van geen belang was voor het wezenlyke van den Godsdienst, werdt het aan de voorzichtigheid en vryheid van de Evangeliſche Predikers en Schryvers overgelaaten.

„ Men moet zich derhalve, in het leezen van de Heilige Schrift niet te veel ophouden met de enkele ſtyl en wyze van voorſtelling; want dit is niet anders dan een uiterlyke form en iet toevalligs, 't welk verſchillen mag. Ons geloof hangt niet af van een woord of lettergreep. De zaaken van gewigt, de voornaame gebeurtenisſen, de leerſtukken, het zedelyke, de bedreigingen, de beloften, met één woord, al wat den grond en het wezenlyke van den Godsdienst uitmaakt, is zo dikwils herhaald, dat het verſchil van de uitdrukkingen zelfs dient om het zelve te meer in te ſtampen en te verklaaren, zonder eenige verandering te maaken in de zaaken. „ Uit

Digitized by Google

„ Uit het gene wy gezegd hebben kan men zich een regel maaken voor zyn geloof. Naar maate eene zaak weinig verklaard, of in den Bybel niet anders dan by gelegenheid wordt aangeroerd, begrypt men, dat dezelve ons weinig aangaat, ten minſte voor zo verre het duister is; anders zouden de heilige Schryvers niet nagelaaten hebben het zelve omſtandiger te verklaaren. Het ſtaat derhalve vry in zulk een geval zyn oordeel op te ſchorten, ten minſte behoort men zich te wagten hier omtrent al te beſliſſend te wezen, en met ongenoegen te zien, dat anderen anders denken dan wy; een verſchil van gevoelens over zaaken van zulk een aart is van weinig belang. Het zelfde, zegge ik, aangaande ſtukken, welken in zich zelven niet gewigtig zyn, ſchoon ze klaar zyn uitgedrukt. Dezelven met achting aanneemende, is het ondertusſchen redelyk 'er zich minder aan te houden, dan aan ſtukken, welken den grondſlag raaken. Hier in dan, gelyk in alle andere gevallen, eischt de voorzigtigheid, het weezenlyke aan te grypen, en zich voornaamelyk te houden aan het gene, welk tot ſteunzel dient van den Godsdienst en goede zeden.

„ Het voordeel nu van zulk een Regel van Geloof en gedrag te hebben, als de Heilige Schrift, is zeer groot. Hier door krygen wy kundigheid van veele waarheden, welken het enkel Licht der Natuure ons niet hadt ontdekt. Wy zyn getrokken uit de onzekerheid en verlegenheid, waar in zich de Heidenen bevonden over ſtukken zelfs van de natuurlyke Godgeleerdheid. Wy vinden een veilige en gemaklyke leiding tot alles, wat den Godsdienst en den weg van geluk aangaat. Is het in een Burgerlyke Regeering van nut, geſchreeven Wetten te hebben, welken het Recht vaſtſtellen, en de zaaken naauwkeuriger bepaalen dan de enkele Rede zou doen; van geen minder nut is het in de zaak van den Godsdienst, eenen regel te hebben, welke ons beſtiert en belet *om niet als de vloed beweegd en omgevoerd te worden met alle wind der Leere.* Efez. IV. 14.

„ 't Is waar dat ſommige menſchen in dooling geraaken, niet tegenſtaande zy de Heilige Schrift in handen hebben; doch dit ontſtaat niet uit het gebrek van den Regel, maar om dat men 'er zich of geheel niet, of ten minſten kwaalyk van bedient. Men ziet Christenen, die de Heilige Schrift weinig leezen, of haar gezag klein achten, en liever hunne eige gevoelens of enkel menſchelyk gezag volgen. Dus maakten de Farizeeuwen de Wet van Mozes kragteloos door hunne nietige overleveringen, gelyk Onze Heer hun verwyt. Eenigen vervuld met zekere vooroordeelen, willen noodzaaklyk in de Schrift

Digitized by Google

Schrift vinden het gene zy zelven in hun verſtand hebben, in plaats van te luisteren, wat dezelve leert. Sommigen verklaaren dezelve kwaalyk door onkunde, geen gebruik weetende te maaken van de regelen van een gezond Verſtand of goede Oordeelkunde. Anderen eindelyk zondigen door een onbezonne verwaandheid, met te beſlisſen, het gene de Schrift niet beſlist, en tot Artikelen des geloofs te maaken, het gene zy duister heeft gelaaten.

„ Als men de Heilige Schrift met onderſcheid leest en met een opregte begeerte om wyzer te worden, zal men bemerken van hoe groote nuttigheid dezelve voor ons zy. Men zal dan bevinden het gene David zeide, *dat ze het verſtand verlicht en het hart verblydt, dat ze den ſlegten wysheid geeft*, en *een jongeling wyzer maakt dan de gryſaards*. Ps. CXIX. De H. Paulus aan zynen Leerling Timotheus ſchryvende, doet hem ook opmerken, dat deeze oefening de kortſte weg tot de wysheid is: *Gy hebt van kinds af*, zegt hy, *de Schriften geweeten, die u wys kunnen maaken tot zaligheid, door het geloove, 't welk in Christus Jeſus is. Alle de Schrift is van God ingegeeven, en is nuttig tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeeteringe, tot onderwyzinge, die in de rechtvaardigheid is: op dat de menſche Gods volmaakt zy, tot alle goed werk volmaaktelyk toegerust*".

Jubel-Leerreden over Openb. XIV. vs. 6 en 7. Door JOHANNES BRUMMEL. *Predikant te Ooster en Westerblokker. Te Hoorn, by* A. Brouwer *en* Zoon, *en* W. Breebaart, 1766. *in quarto* 52 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Brummel* heeft deze Leerreden uitgeſproken op den 14den July 1766, den eigenſten dag, op welken, in het jaer 1566, en dus voor 200 jaren, de eerſte openbare prediking des Euangeliums, door een Protestantsch Leeraer, in *Holland* op een Veld te *Westerblokker*, geſchiedde. Hy neemt deze gelegenheid waer, om zynen Toehoorderen te ontvouwen het geen ons Openb. XIV. 6 en 7 aengetekend ſtaet; hoe *Joannes* een Engel zag en hoorde, vliegende in het midden des Hemels, met de rol van 't eeuwig Euangelie in zyne hand, om dat den inwooneren der Aerde zonder onderſcheid te verkondigen, met bevel, om God te vreezen en te verheerlyken, uit aenmerking van zyn reets begonnen en ras aenſtaende oordeel. Hy tracht hen vervolgens te doen opmerken, hoe dit *Profetisch gezigt* bepaeldlyk t'huis te brengen zy,

Digitized by Google

op den tyd der Kerkhervorminge, zo als dezelve, met den aenvang der zestiende eeuwe, begonnen en verder voortgezet is. Hier aen hecht zyn Eerwaerde een beknopt bericht van de opkomst en voortgang der Kerkhervorminge, byzonder in de Nederlanden; gevende tevens een bepaelder verslag van de prediking van *Jan Arentsz.* of *Aartz*, een Mandemaker van *Alkmaer*, die, op den 14den July 1566, de eerste openbare predicatie onder de banne van *Westerblokker* deed, op een stuk lands, daer een Reguliers klooster gestaen heeft. Dit alles word beslooten met ene ernstige Toepassinge, die inzonderheid strekt, om de Toehoorders op te wekken, om een recht gebruik te maken van de Godlyke weldaed, waer mede hy Nederland van dien tyd af begiftigd heeft, en die hy nog bestendig over ons doet volduuren. —— De omstandigheden van den tyd, waer op in dezen geoogd word, zyn zeker aenmerkelyk; en de gevolgen, die daer uit verders ontstaen zyn, heeft ieder Voorstander van de zaek der Vryheid en des Godsdienstes ongetwyffeld hoog te schatten: 't is derhalven ook, schoon men er niet nieuws over hebbe te melden, niet oneigen, by deze en gene gelegenheden de aendagt van Nederlands Inwoonders daer op te vestigen; en 't kan zyne nuttigheid hebben, een gelukkig Volk te herinneren, hoe ze aenvangelyk tot dat geluk gekomen zyn, om hen op nieuws aen te moedigen, tot een recht dankbaer gebruik. Tot dit einde is deze Leerreden niet ongeschikt, en ze kan gevoegelyk ene plaets beslaen, in ene Verzameling van Leerredenen, die betrekkelyk zyn tot de Lotgevallen van ons Vaderland.

Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Tiende Stuk. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1767.

Dit tiende Stuk, waar in onze geagte Historieschryver, met veel naauwkeurigheid en oordeel, verscheidene zaaken ontvouwt, die tot de Regten der Stad betrekkelyk zyn, is verdeeld in twee Boeken.

Het eerste Boek geeft een onderscheiden berigt van de Privilegien of Voorregten der Stad en derzelver Ingezetenen, waar door hun handel, in het voorgaande Deel beschreeven, beveiligd wordt; als mede van de voornaamste en algemeenste Gewoonten en Keuren, naar welken zy geregeerd worden. — Men vindt 'er, in gevolge hier van, eene naauwkeurige melding van de Jurisdictie der Stad, zo te Water als te Lande:

van

Digitized by Google

van haare altoosduurende vereeniging met Holland; van het Wapen, dat de Stad oudtyds gevoerd heeft, en 't geen 't nog heden draagt; van het Regt der Maate, der Excynzen, van het Exueregt, van het Regt tot het heffen van Paalgeld, mitsgaders van geld op Renten te mogen ligten; en voorts van veele byzondere Gewoonten en Keuren, die ter handhaavinge van eene geregelde orde en 't algemeene welzyn der Ingezetenen dienen.

Het tweede Boek ſtrekt om ons onder 't oog te brengen de Ambagtsheerlykheden en andere bezittingen der Stad, welker beſchryving aan 't bovengemelde gehegt wordt, voor zo ver ze geagt mogen worden, een gedeelte haarer Voorregten uit te maaken. Hier in ontmoeten we eene geregelde beſchryving van de Ambagtsheerlykheden, *Amſterveen*, *Ouderkerk*, *Diemen*, *Slooten*, (Sampt, *Slooterdyk*, *Osdorp*, de *Vrye Geer* en de *Vrye Ambagten*;) *Kudelſtaart*, *Leimuiden* en *Vriezekoop*, de *Volewyk*, *Urk* en *Emmeloord*, waar van de aanmerkelykſte byzonderheden gemeld worden. Verder komt ons hier in voor een berigt van het aandeel dat de Stad heeft in de Volkplanting van *Suriname*, als mede van het regt der Stad over veele byzondere Meeren, Polders, Dyken, Wegen en Vaarten, zynde ten deele in den eigendom, ten deele in eene beheering of toezigt over dezelven gelegen. —— Zy die dit Stuk doorbladeren, zullen, zo ze geen Ingezetenen van Amſterdam zyn, (voor welken alles wat hier in gemeld wordt min of meer van aanbelang is,) 'er zekerlyk veele byzonderheden in ontmoeten, in welker kennis ze voor zich zelven geen belang ſtellen; dit is zeer natuurlyk: doch ze zullen egter, eenige nieuwsgierigheid bezittende, het zelve over 't algemeen met genoegen leezen, en hier en daar nog wel iets vinden, dat hunne aandagt byzonder tot zich trekt. Van die natuur is onder anderen 't geen onze Autheur voordraagt, raakende *de uitgeſtrektheid van der Stede Vryheid te Water*; 't welk ons ook bewoogen heeft, om het hoofdzaaklyke hier van in deezen aan de hand te geeven; te meer nadien 'er voorheen, met opzigt tot de *Volewyk*, merkelyk verſchil over dit ſtuk gevallen is.

Het is zeker, dat der Stede Vryheid te Water, by de Handvest van 't jaar 1342 (*), uitgebreid werd, niet ſlegts tot vyftig roeden oostwaards, langs den Zeedyk in 't Y, maar zelfs, in de haven, *ten halven ſtroom toe*; dat is, tot op de helft van den ſtroom, tuſſchen de Stad en den overzydſchen oever.

(*) Handv. *bl.* 10. [2.]

Digitized by Google

oever. Doch 't is niet zo zeker, of de *Volewyk* toen reeds in weezen ware, en omtrent die gedaante hadde, welke zy nu tegenwoordig heeft; dan of ze diestyds eene ondiepte in 't Y ware, en dus onder den ſtroom begreepen wierd. In 't laatſte geval zou *ten halven ſtroom toe* zyn op den halven afſtand tuſſchen de Stad en den Waterlandſchen dyk. In 't eerſte geval, dat niet onwaarſchynlyk is, zou die Vryheid zich niet verder uitgeſtrekt hebben, dan tot op den halven afſtand tuſſchen de Stad en de *Volewyk*. Dit vaſtſtaande komt vervolgens in overweeging, welke de uiterſte bepaaling der Stad diestyds was. Zo de Oude Brug de uiterſte bepaaling geweest is, dan komt de halve ſtroom, volgens meeting, op omtrent honderd en veertig roeden buiten dezelve; doch zo de Nieuwe Brug diestyds de uiterſte bepaaling ware, dan moet de Vryheid der Stad nog vyf en zeventig roeden verder Ywaards uitgeſtrekt worden. —— In 't jaar 1386 [1387] nu werd der Stede Vryheid nog honderd roeden vergroot; alzo Hertog Albrecht haar vergunde haare Vryheid *te meeren ende uyt te ſetten, van haare oude Vryheyde*, die zy toen had, af, *tot honderd gaerden* of roeden toe, *gaende alomme die Stede, te Water en te Lande* (*). De Vryheid, dus honderd roeden vergroot zynde, moet zich dan van dien tyd uitgeſtrekt hebben, tot op een afſtand van omtrent twee honderd en veertig roeden van den Ouden Brug af, (zo deeze diestyds de uiterſte bepaaling der Stad ware;) 't welk ons tot op veertig roeden na aan de Volewyk brengt, zynde die geheele afſtand 280 roeden. Maar zo de Nieuwe Brug, gelyk ten hoogſte waarſchynlyk is, in die dagen voor de uiterſte bepaaling te houden zy, en de halve ſtroom gevolglyk vyf en zeventig roeden verder geplaatst moete worden, dan brengt deeze vermeerdering de Vryheid der Stad, tot op ruim dertig roeden over de Volewyk.

Ten bewyze dat dit laatſte in der daad plaats had; dat de Vryheid der Stad zich alhier zo ver uitſtrekte, en laater nog wyder uitgebreid werd, dient de Handveste van Graaf Willem den VI. van 15 July 1409, waar in men leest (†). *Item, dat haer vryhede meere ſal weſen, boven haer oude vryhede, die ſy nu hebben in 't Ye, tot aen der Voelwyck toe over in 't Ye, alſoo langh ſtreckende, als haer oude vryheyde nu ſtrecket te Lande, na der beſchreven mate.* Deeze bepaaling van *de oude Vryhede*, als zich uitſtrekkende *tot aen der Voelwyck toe over in 't Ye*, komt volmaakt over een met het bovengezegde, dat ze tot op ruim dertig roeden over de Volewyk reikte. Dit artykel

(*) Handv. *bl.* 11. [6.] (†) Handv. *bl.* 2. [15.]

Digitized by Google

kel toont ons verder, dat het oogmerk van den Graaf was, die Vryheid nog wyder uit te breiden, ze *ſal meere weſen boven haere oude vryhede, die ſy nu hebben in 't Te:* en 't leert ons tevens, hoe groot die bedoelde vermeerdering was; ze zou zyn *alſoo langh ſtreckende als haer oude vryheyde nu ſtrecket te Lande, na der beſchreven mate*, dat is, *honderd gaarden* of *roeden*, zynde deeze de eenige *beſchreeven maat* in de oude Handvesten. De oude Vryheid moet hier derhalve nog honderd roeden wyder uitgebreid worden; 't welk haar, ten nadeeligſte gerekend, ten minſte op zestig roeden over de Volewyk doet reiken. —— Zo iemand hier nog mogt denken, dat men die *honderd roeden* had te rekenen van de paalen in 't Y, heeft hy ſlegts na te gaan, dat de Vryheid, volgens die rekening, niet vermeerderd maar verminderd zou zyn, tegen de uitdrukkelyke woorden der Handveste. De afſtand tuſſchen de Ouden Brug en de uiterſte ry paalen is omtrent 135 roeden, en van daar tot aan de Volewyk zyn omtrent 145 roeden, maakende te zamen 280 roeden. De oude Vryheid nu was in 't jaar 1342 reeds ten halven ſtroom, dat ons ten minſte op 140 roeden brengt; en in 't jaar 1387 reikte ze nog honderd roeden verder; gevolglyk zou de Vryheid in 't jaar 1409, als men op die wyze rekende, eer af dan toegenomen zyn. Hier by komt nog, dat dit denkbeeld ook ſtrydt met de uitdrukkelyke woorden der Handveste, luidende, dat de oude Vryhede, voor de vermeerdering des jaars 1409, zich reeds ſtrekte *tot aen der Voelwyck toe over in 't Te.*

De Heer *Wagenaar* verſterkt dit bovengeſtelde nog, door de overweeging, dat de Stad al vroeg, ten minſte voor het jaar 1536, goedgevonden heeft, de misdaadigen, die, voor 't Stadhuis deezer Stede, met den dood geſtraft worden, derwaards te voeren, aan den galg te hangen of op ſtaaken en raden te zetten; 't welk hy niet gelooft, dat ooit in eens anders Jurisdictie geſchiedt. En ſchoon 'er tegenwoordig op de Volewyk geen grenspaal zy, die het einde van der Stede Jurisdictie aanwyst, zou men daar uit, zynes oordeels, niet konnen afleiden, dat zy 'er in vroeger tyd niet geſtaan heeft. „ Immers, zegt hy, ik vind deeze woorden, in eene na„ ſchouw op de Volewyk van den elfden May des jaars 1623: „ *Alle de dycken, van Geert Simons Land af, oostwaerts, tot vier* „ *ofte vyff roeden verby de STADS PAEL, te laghe gemaeckt* „ *weſende, ſyn in den ban gedaen* (*)". Ten laatſte tekent hy hier

(*) Register der Schouwen van de Volewyk, *berustende ter Thesaurie, f. 15. verſo.*

Digitized by Google

hier omtrent nog aan, dat de Stad reeds in de vyftiende eeuw, als blykt uit eene Keure van 16 January 1475 (*), by harde vorst, het Y, tot aan de Volewyk toe, heeft doen opbyten, waar uit men veelligt kan afneemen, dat de Stad toen reeds haare Jurisdictie tot aan de Volewyk geoefend heeft.

Het tot dus ver gezegde betreft de Vryheid der oude Stad, die aan den Ykant smaller was, dan de Volewyk voor dezelve: maar nu blyft de vraag nog over, met opzigt tot de tegenwoordige Stad, zo als ze zich oost- en westwaards voorby de hoogte van de Volewyk uitstrekt; hoe ver reikt der Stede Vryheid te Water, ter wederzyde van de Volewyk? „ Men kan, zegt onze Historieschryver, deeze vraag niet beantwoorden, dan by manier van redekaveling uit de Privilegien van laater tyd, die de Vryheid te Lande bepaalen. En naardemaal deeze Privilegien de Vryheid te Lande, altoos, ten minste zo ver buiten de nieuwe graften en vesten, bepaald hebben, als dezelve, voormaals, buiten de oude graften, bepaald geweest was; zo volgt, onzes oordeels, klaarlyk, dat de Vryheid te water zig strekt, ten westen naar Buikfloot, en ten oosten naar Nieuwendam toe, ten halven stroom tusschen de Stad en den Waterlandschen dyk, en ten minste nog honderd roeden verder. De Handvest van 't jaar 1242 breidt de Vryheid te water uit, ten halven stroom in 't Y. De Handvest van 't jaar 1387 voegt 'er nog honderd roeden by. Geene van beiden spreekt van de Volewyk. De Handvest van 't jaar 1409, die bepaaldelyk van de uitgestrektheid van der Stede Vryheid over de Volewyk spreekt, schynt hier niet te passe te konnekomen: doch zou, zo ze 'er te passe gebragt werdt, der Stede Vryheid te water, ter wederzyde van de Volewyk, nog vry wat verder uitbreiden. Maar gelyk wy niet voor hebben, het gegrond regt der Stede, in eenig opzigt, te kort te doen; zo hebben wy even weinig voor, der Stad eenig regt toe te schryven, dat wy niet verstaan, haar waarlyk te behooren".

Ten slot tekent hy hier by deze gelegenheid nog aan, „ dat den Schout van Amsterdam, by eene Handvest van Keizer Karel den V. van den een-en-twintigsten January des jaars 1544, regt gegeven is, om zulken die Schepen, zwaarder dan ter diepte van vyf en een vierde Hollandsche ellen belaaden, van hier zeewaards voerden, of ballast op het Pampus en andere ondiepten daar omtrent over boord wierpen, te

(*) Keurb. A. f. 85 verso.

Digitized by Google

te mogen vangen, en ter eerſter aanleg te regt ſtellen voor Burgermeesteren en Schepenen dezer Stad (*): 't welk men, als eene zekere uitbreiding van deezer Stede Jurisdictie over het Pampus, eene ondiepte, wel zes mylen van deeze Stad, in den mond der Zuiderzee, gelegen, kan aanmerken. Ook heeft het Geregt deezer Stad het werpen van ballast op het Pampus, ten blyke der verworvene Jurisdictie, by eene Keure, verbooden (†)".

(*) Handv. *bl.* 352. (†) Handv. *bl.* 353.

PETRI CAMPER *Epistola ad Anatomicorum Principem Magnum* ALBINUM. *Groningæ, apud* H. Crebas, 1767.

Brief van PETRUS CAMPER, *aan den Prins der Ontleedkundigen, den Grooten* ALBINUS. *In gr. Quarto*, 29 *bladz.*

DE gelegenheid tot deezen Brief is geweest, zeker ſchryven van den Heer ALBINUS, aan den Heer CAMPER, waar in de eerst genoemde den laatſten dankzegt, voor het toegezonden eerſte Stuk, van de *Demonſtrationes Anatomico-pathologicæ:* doch te gelyk zyne verwondering betuigt, dat de Heer CAMPER hem verzekerde, dat de afbeeldingen van EUSTACHIUS en de zynen, volgens de gewoone wyze der Schilders, uit een oogpunt verbeeld zyn, waar van hy zegt, in de Figuuren van EUSTACHIUS, zyns weetens, niets gevonden te worden. „ En wat de myne betreft ", vervolgt de Heer ALBINUS, „ het is waar zo men wil, dat de Sceletten, en gevolglyk ook de muſcelen, die op dezelve gebragt zyn, uit een oogpunt gemaakt zyn: dog geenzins naa der Schilderen wyze, van eenen korten afſtand: maar van eenen afſtand van veertig voeten, die in deezen genoegzaam gelyk is aan eenen oneindigen, dat is, aan der Architecten wyze, op eene oneindige kleinte naa. Ik heb deezen afſtand voor de geheele beelden verkoorén, om dezelve te vertoonen, zoo als in het generaal gemaklyk gezien konnen worden. Het geene van eenen oneindigen afſtand niet kan worden; en op dat dezelve teffens, zoo naa aan der Architecten wyze verbeeld zoude zyn, dat de kleine differentie nergens eenigzints hindere; en wel te minder, om dat evenwel meest alle deelen in een ſcelet, en in een met muſcelen omhangen, min of meer verkorten, wanneer al precies naa der Architecten wyzen gemeeten en verbeeld worden.

„ Alle myne andere afbeeldingen zyn wel zeker naa der

Digitized by Google

Architecten wyze gemeeten, en verbeeld. — U. D. H. G. zal het my, hoop ik, te goede houden, dat ik myne afbeeldingen niet gaarne by myn leeven, en als met ſtilzwygende toeſtemming voor anders gemaakt zoude laten paſſeeren, als waarlyk zyn. — U. W. H. G. zal best zien hoe zyne verzekering te remedieren, zynde het niet te denken, dat U. W. H. G. eene *onwaarheid* op zyne naam zoude willen laaten blyven ".

De Heer CAMPER antwoordt hier op, by het zenden van het tweede Stuk zyner *Demonſtrationes* enz. „ Het remedieren van myne verzekering, zo als Uw E. het noemt, koomt my voor geheel onnoodig te zyn, om dat ik wezenlyke waarheden, die gegrond, en aan te toonen zyn, gezegd hebbe; van dewelke ik nog overtuigd ben, en welke lieden, in de tekenkonst ervaaren, zien en beoordeelen konnen. Het vermindert ook Uw E. roem niet, wanneer ik zegge, dat Uw E. groote Figuuren een oogpunt hebben, 't welk Uw E. zelve toeſtemt, en waarlyk zo groot een beſtek konde niet anders aangelegd worden. Die veranderingen nu, die daar uit voortvloeijen, konde Uw E. niet vermeiden: in de kleine Figuuren over de beenderen der Kinderen *enz.* komt deeze opmerking niet te paſſe.

„ In de Tafelen van EUSTACHIUS, te weeten die, welke het geheele lichaam verbeelden, is het oogpunt myns bedunkens zeer kennelyk: ik heb die bedoeld, en meene daar door den onſterfelyken roem van dien Grooten Man niet in het geringſte beledigd te hebben ".

Beide deeze Brieven zyn in 't Neerduitsch geſchreeven, doch door den Heer CAMPER in 't Latyn vertaald, in beide taalen tegen over elkander gedrukt. De Brief welke dit Werk voornaamelyk uitmaakt, is in 't Latyn geſchreeven, en zo alleen gedrukt. Hier in tragt de gemelde Schryver, door aangehaalde voorbeelden uit de Plaaten van den Heer ALBINUS en EUSTACHIUS te toonen, dat hy met waarheid aan beiden een oogpunt heeft toegeſchreeven; dat dit in de Tafelen van EUSTACHIUS gelegenheid tot misſlagen heeft gegeeven, welken de Heer ALBINUS in de zynen ook niet gemaklyk hadt konnen vermyden, en in die van EUSTACHIUS, naar 't oordeel van den Heer CAMPER, niet ſchynt gemerkt te hebben. „ Hier by, zegt gemelde Auteur, zal ik nog voegen, dat de gewoone en gebruiklyke wyze van tekening, in veele opzichten beter is dan de Uwe, en die welke EUSTACHIUS gebruikt heeft. Eindelyk zal ik het gene Gy aangaande de Spier van den Aars en het Steen-

ſny-

Digitized by Google

snyden van RAU, *in Lib. Annot. Acad.* VI. aangeteekent hebt onderzoeken".

Voor eerst bemoeit zich dan de Heer CAMPER om te bewyzen dat de Afbeeldingen van ALBINUS niet naar de wyze der Architecten gemaakt zyn. „Ik verwondere, my zegt CAMPER", dat Gy van de wyze der Architecten in uwe Werken niets gemeld hebt, dan na dat ik gezegd hadt, zo geteekend te hebben. Ten anderen, wordt getoond dat de Afbeeldingen van EUSTACHIUS ook uit een oogpunt geteekend zyn. Ten derden, wordt verklaard dat in veele gevallen de gemeene wyze van teekenen beter is, dan die welke ALBINUS gebruikt heeft. En tot bewys van al het gezegde worden voorbeelden uit de Plaaten van ALBINUS, EUSTACHIUS en anderen aangehaald. Ten vierden geeft de Schryver van den Brief toe, dat de uitwendige Sluitspier van den Aars zomtyds zo voorkomt als ze door den Heer ALBINUS afgebeeld is, doch dat deeze voorkomst de gemeenste niet is. Eindelyk wordt nog eenige aanmerkinge gemaakt over de wyze van Steensnyden van RAU door ALBINUS beschreeven; en getoond dat veele voornaame Steensnyders betuigd hebben, dat steen hebbenden op zulk eene wyze niet konnen gesneeden worden; en dat ALBINUS ontkennende geschreeven of gedagt te hebben, het gene men hem toe eigent, daar door het gene CAMPER van de wyze van Snyding van RAU gezegd hadt, te klaarder heeft gemaakt. Ondertusschen laat de Hoogleeraar CAMPER niet na, alle achting te betuigen voor den Hooggeleerden en beroemden ALBINUS en deszelfs Werken; welken hy gelooft door zyne aanmerkingen, in geenen deele, verminderd te worden, of te kunnen worden.

Doch wyl de Heer CAMPER zelf zegt, dat weinigen de zaake des geschils, tusschen hem en den Heer ALBINUS, grondig zullen verstaan, om dat alle Ontleedkundigen het fyne van de teekenkunde niet verstaan, zullen wy 'er onze Leezers ook niet langer mede ophouden; en het oordeel laaten aan de zulken, die beider gemelde Weetenschappen kundig zyn.

Digitized by Google

Verhandeling over de Natuur, Oorzaaken en Geneezing der Zenuwziektens, Hypochondrie, en Vrysterziekte. Voor af gaan eenige Aanmerkingen over de Sympathie der Zenuwen. Door ROBERT WHYT, M. D. Hoogleeraar in de Geneeskunde te Edinburg, enz. enz. *Uit het Engelsch vertaald en vermeerderd met een Vertoog over de Oorzaaken, welken de Zenuwziektens in ons Land zoo gemeen, en thans zoo veel gemeener dan voorheen maaken; door* LAMBERTUS BIKKER, Medicinæ Doctor, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. *Te Rotterdam, by* R. Arrenberg 1767. *in groot Octavo.* 471 *bladz. behalve het Voorwerk.*

DE Hypochondrie en Opstyging Vrysterziekte, of Zenuwziekte gelyk menze tegenwoordig noemt, is een zeer gemeene ziekte, en vertoont zich dikwils, gelyk door SYDENHAM en anderen reeds is aangemerkt, onder de gedaante en toevallen van byna alle ziekten; hier door wordtze niet zelde niet vermoed waar ze is, en waar ze niet is, 'er voor aangezien, schoon de Ziekte van een geheel andere natuur en eigenaartig is. Men vindt wel hier over by SYDENHAM, WILLIS en anderen eenige goede aanmerkingen gemaakt, zo over de eigenschappen en oorzaaken van deeze kwaale, als aangaande derzelver geneezing; doch de Heer WHYT dit als niet genoeg oordeelende, heeft alles van den grond af opgehaald, en onder een algemeener naam van Zenuwziekten, tot een volledig Samenstel gebragt, waar in alles wat de beschouwende en werkdadige Geneeskunde, in welke beiden gemelden Schryvers ervaarenheid bekend is, tot verklaaring van deeze Ziekten aan de hand geeft, byeengevoegd, en in een zeer regelmaatige schryf-orde is voorgesteld: zo dat dit Werk voor aankoomende Geneesheeren niet alleen, maar ook voor meer geoefenden en bejaarden, van veel nut zal konnen zyn. En nademaal de Zenuwziekten in ons Land niet minder gemeen zyn, dan in Schotland of andere Gewesten, heeft de Heer BIKKER zyne Landsgenooten aan zich verpligt, door het zelve, in een zindelyke Nederduitsche Vertaaling, te doen in 't licht koomen, waar door het gebruik van het zelve algemeener gemaakt wordt.

Het Werk is verdeeld in agt Hoofdstukken. In het I. handelt de Schryver *van het Maakzel, Gebruik en de Sympathie der Zenuwen.* De Zenuwen aangemerkt als verlengingen van de mergagtige zelfstandigheid van de Herssenen, en het

Rug-

Digitized by Google

Ruggemerg, deelen het gevoel en de kragt van beweging aan het lichaam mede; gelyk de Heer WHYT zegt, in andere zyne Werken onbetwistbaar getoond te hebben. Dat dit zou afhangen van de zo genaamde dierlyke Geesten, door de Zenuwen tot de deelen gebragt, kan niet, maar veel eer het tegendeel bewezen worden, waarom Hy ook in 't gevolg de Zenuwziekten, niet van een ongeregelden invloed deezer Geesten, gelyk tot nog toe veelal geschied is, afleidt. Doch behalve dit, zegt Hy, zyn onze lichaamen ook, door middel van de Zenuwen, begaafd met een wonderbaare *Sympathie* of medegevoeligheid, welke of algemeen is en zich uitstrekt over het ganssche lichaam, of grootendeels bepaald tot sommige deelen. Beide deeze *Sympathien* tragt Hy door voorbeelden te bewyzen. Dat ze van de Zenuwen moeten afgeleid worden, meent Hy onbetwistbaar te kunnen getoond worden; doch houdt het echter voor bezwaarlyk te verklaaren, op welk eene wyze dit door de Zenuwen, te weeg gebragt wordt. Door de gemeenschap der Zenuwen van eenige deelen, tusschen welke eene *Sympathie* plaats heeft, kan het niet geschieden, om dat 'er zulk eene gemeenschap of inmonding niet is, noch van de Zenuwen onderling, noch van de Zenuwen dier byzondere deelen. De Schryver leidt hierom de medegevoeligheid af van de Hersenen zelve en het Ruggemerg, en de aandoeningen, welken, in een van beiden gemaakt, wederom anderen verwekken. Doch Hy staat toe dat hier eenige duisterheid overblyft, welke inderdaad niet gering is, en niet genoeg verklaard kan worden. De medegevoeligheid is 'er, en als men deze naar behooren kent, om de toevallen der Zenuwziekten hier van afhangende, te kunnen nagaan, is dit genoeg om een toeval aan te merken voor zodanig als het is, al weet men niet hoe de aandoening, van het eene deel tot het ander, overgebragt wordt; en deeze zo te doen kennen, is het voornaam oogmerk van den Schryver in dit Hoofdstuk, waar in hy zich over deeze dingen uitbreid, om dat het in de volgende Verhandeling zeer te pas zal koomen: waarom Hy dit by wyze van Inleiding tot het Werk heeft doen voor af gaan.

In het II. Hoofdstuk, wordt gesproken *van de Zenuwziekten, Hypochondrie en Vrysterziekte in 't algemeen.* Hier in wordt getoond, dat de Zenuwen, zo wel als alle andere deelen van het lichaam, ongesteldheden onderhevig zyn, zo ten opzichte van haare bekleedzelen als eigenlyke mergagtige zelfstandigheid, zo van haar zelve als haare mergagtige

Digitized by Google

oorſprong, 't zy de Herſenen, 't zy 't Ruggemerg. Dat ook het gevoelend vermogen of te ſcherp of te ſtomp, of ontaard of geheel ontbreekende kan zyn, en het vermogen in dezelven, noodzaaklyk voor de beweging der Spieren, of verzwakt of geheel vernietigd weezen, uit welke verſchillende omſtandigheden, veele en groote veranderingen in het geheele lichaam, of in byzondere deelen ontſtaan moeten. Dat ſchoon alle Ziekten, in zeker opzicht, aandoeningen van het Zenuwgeſtel genoemd mogen worden, dewyl de Zenuwen byna in iedere ziekte min of meer beledigd worden; men echter aan zulken eigenlyk den naam van Zenuwziekten geeft, welken, uit hoofde van een ongewoone teerheid, of onnatuurlyken ſtaat der Zenuwen, voortgebragt worden door oorzaaken, welken, in menſchen van een gezond geſtel, zulke uitwerkingen of niet, of niet in zulk eenen trap, hebben zouden. Dus is Tandpyn of eene Ontſteeking der Nieren geene Zenuwziekte, maar zulk een gebrek alleen is een Zenuwziekte, 't welk meerendeels van een zwakke of onnatuurlyke geſteldheid der Zenuwen voortkoomt. Van de menigvuldige gebreken en toevallen welken hier uit ontſtaan, en tot de Zenuwziekten behooren, worden hier eenige voornaamſten opgeteld. De Lyders hier aan onderworpen worden gezegd te zyn. 1. Die een ongewoon teer en aandoenlyk Zenuwgeſtel hebben. 2. Die hier by een gebrekkige, Spys-verteering hebben. 3. Die een minder beweegbaar Zenuwgeſtel hebben, maar een ongeſtelden ſtaat der Zenuwen van de Maag en Darmen. Hier by wordt aangemerkt dat *Hypochondrie* en Vrysterziekte [anders Opſtyging of Opdamping genoemd] voor dezelve ziekte gehouden moeten worden; en dat het woord Vrysterziekte of Moederziekte dien naam alleen gekreegen heeft, om dat men van ouds meende, dat zy in de Lyfmoeder alleen haare zitplaats hadt: alhoewel de Schryver niet ontkent, dat eene ongeſteldheid van de Lyfmoeder, aanleiding tot toevallen van Zenuwziekten kan geeven.

Het III. Hoofdſtuk heeft tot Opſchrift: *Van de Voorſchikkende Oorzaaken der Zenuwziekten.* In het ſlot van het voorgaande Hoofdſtuk, hadt de Schryver gezegd dat hy, de voornaamſte oorzaaken der Zenuwziekten zullende onderzoeken, dezelven in twee hoofdzoorten onderſcheiden zou; 1. zulken die het lichaam vatbaar maaken voor gemelde ziekte, en 2. zodanigen welken met de voorigen zamen loopende, dezelven daadelyk voortbrengen. In gevolg van deeze verdeeling, wordt in dit Hoofdſtuk geſproken van de

eerſte

eerst genoemden, naamelyk, de *Voorschikkende Oorzaaken.* Deezen, zegt de Heer WHYT, kunnen tot twee gebragt worden, naamelyk, 1. Een te groote teerheid en gevoeligheid, of ligtgeraaktheid van het geheele Zenuwgestel. 2. Een ongewoone zwakheid, of een ontaard en onnatuurlyk gevoel, in eenige Werktuiglyke deelen van het lichaam. Belangende de eerste; zulk eene ligtgeraaktheid van het geheele Zenuwgestel, kan of natuurlyk en aangebooren zyn, of voortkoomen van ziekten of eene ongeregeldheid van leven, welke het geheele lichaam, en inzonderheid de Zenuwen verzwakt. Hoe menschen van menschen, ten opzichte van deeze ligte beweegbaarheid, kunnen verschillen, wordt door eenige voorbeelden getoond, en opgehelderd. Dit geschiedt insgelyks ontrent de tweede voorschikkende oorzaak of gesteldheid.

In het IV Hoofdstuk wordt gehandeld, *Van de aanleidende Oorzaaken der Zenuwziekten.* Deeze bestaan of in het bloed, of hebben haare zitplaatse in eenig byzonder werktuiglyk deel van het lichaam. De eersten worden van den Heer WHYT algemeene, de laatsten byzondere aanleidelyke oorzaaken genoemd. De algemeene kunnen gebragt worden tot drie. 1. Eenige ziekelyke stoffe in het bloed geteeld, en niet weggevoerd door eenige ontlastwegen, op een nadeelige wyze de Zenuwen aandoende, zo dikwils zy dezelven aanraakt; of verstoppingen in de kleine vaten veroorzaakende, en verschillende toevallen voortbrengende, naar het onderscheidene gestel der deelen, op welken zy valt. Hier by wordt echter aangemerkt, dat de natuur en hevigheid der toevallen, door zulk een zieklyke stoffe veroorzaakt, niet alleen zal verschillen naar de deelen, welken zy aandoet, maar ook naar de meerdere teerheid of gevoeligheid, van des Lyders Zenuwen. 2. Een tweede aanleidende oorzaak kan zyn, eene opstopping van eene gewoone ontlasting, als de Stonden of Aambeijen; waar by ook de opstopping van Etterdragten, Setons, of andere verouderde en schielyk opgestopte zweeren gevoegd worden. 3. Gebrek van genoegzaam bloed, of van bloed van behoorlyke dikte. En hier van is het, dat eene onmaatige vloed van de Stonden, Kraamzuiveringen en Aambeijen, of eenige andere groote bloedstortingen dikwils hevige toevallen van Zenuwziekten veroorzaakt. Alles wordt omstandig, en door voorbeelden, verklaard en beweezen.

Het V. Hoofdstuk vervat, *de byzondere aanleidende Oorzaaken der Zenuwziekten.* Deezen kunnen, volgens den Schryver,

Digitized by Google

ver, tot de zes volgende gebragt worden. 1. Winden in de Maag en Darmen. Want ſchoon deezen een gemeen toeval zyn in Zenuwziekten, verdienen zy echter een byzondere plaats, onder derzelver aanleidende oorzaaken, dewyl zy veel onaangenaame gewaarwordingen verwekken. 2. Een taai Slym in de Maag en Darmen. 3. Wormen in de eerſte Wegen. 4. Voedzels ſchaadelyk door onmaat of hoedanigheid. 5. Knoestagtige of andere Verſtoppingen in de Maag, Darmen, Lever, Milt, Alvleesch, Darmſcheil, Baarmoeder en Eijernesten. 6. Geweldige Gemoeds aandoeningen. Op hoedanig eene wyze deeze Oorzaaken Zenuwziekten of eenigen van derzelver toevallen voortbrengen, kan in het Werk zelf tot genoegen gezien worden.

In het VI. Hoofdſtuk, vindt men *Aanmerkingen aangaande eenigen van de merkwaardigſte Toevallen der Zenuwziekten.* Deeze Toevallen zyn. 1. Een ongewoon gevoel van koude of hitte in verſchillende deelen van het lichaam, zomtyds ſchielyk elkanderen opvolgende. 2. Pynen in verſchillende deelen van het lichaam. 3. Opſtygings bezwyminge en Stuiptrekkingen. 4. Zinvang en algemeene Kramptrekking. 5. Winden in de Maag en Darmen. 6. Een ſterke Honger. 7. Zwarte Braaking. 8. Schielyke en groote Ontlasting van bleeke Pis. 9. Zenuw-Uitdrooging (*). 10. Zenuw- of Krampagtige-Aamborſtigheid. 11. Een Zenuw-Hoest. 12. Hertklopping. 13. Een ongeſtadige Pols, dikwils verſchillende in ſnelheid, ſterkte en volheid, niet alleen in verſchillende Lyders, maar in den zelfden perſoon op onderſcheiden tyden. 14. Gezet wederkoomende Hoofdpyn. 15. Ligthoofdigheid. 16. Duisterheid van het Gezigt, zonder eenig zichtbaar gebrek in de oogen. 17. Neerſlagtigheid, Droefgeestigheid en Razerny. 18. De Nagtmerrie.

In het VII. Hoofdſtuk, gaat de Schryver over tot *de Geneezing van de Zenuwziekten.* Hier in wordt vooraf aangemerkt dat, nademaal deeze Ziekten uit verſchillende oorzaaken ontſtaan, zy niet alle door een zelfde middel of middelen, hoe zeer tegen deeze kwaalen geroemd, geneezen konnen worden; dat zy naar ſommige oorzaaken geneeslyk of ongeneeslyk zyn, en men in 't algemeen met een goede Geneeswyze lang moet aanhouden om de geneezing, of zo veel verligting als de oorzaaken toelaten, te bereiken. De algemeene inzichten ter geneezing worden tot deeze twee ge-

(*) *Atrophia nervoſa.*

gebragt. 1. Die voorſchikkende oorzaaken in het lichaam te verminderen of weg te neemen, die het zelve voor Zenuwziekten byzonderlyk vatbaar maaken. 2. De aanleidende oorzaaken weg te nemen of te verbeteren, welken, inzonderheid in hun, die 'er eene voorgeſchiktheid toe hebben, die talryke menigte van Zenuw-Hypochondriſche en Vrysterzieke toevallen, te voren gemeld, voortbrengen. Belangende het eerſte; te voren is getoond, dat de groote voorſchikkende oorzaak is, een te groote teerheid of buitengewoone gevoeligheid der Zenuwen in 't algemeen, of van die der Maag en Darmen, of van andere deelen in 't byzonder. Als deeze kan weggenomen worden, volgt de geneezing van alle de toevallen, welken hier van afhangen. Doch wanneer zodanig eene geſteldheid aangebooren is, laat ze wel eenige verbetering, maar geen volkoome geneezing toe. De beste geneesmiddelen, zegt de Heer WHYT, welken aan het eerſte inzicht der geneezing voldoen, zyn of de zulken, welken niet alleen de Maag en Darmen, maar het geheele lichaam verſterken; of door hunne byzondere werking op de uiteinden van die Zenuwen, waar aan zy gelegd worden, de ligtgeraaktheid of al te groote gevoeligheid van het ganſche Zenuwgeſtel verminderen.

Grooter ſterkte aan het lichaam geeven, *a.* Bittere Geneesmiddelen, onder welken de Toppen van het kleine Honderd-Guldenkruid, en de Oranjeſchillen van den Schryver boven anderen verkoozen worden. *b.* De Kina, meer verſterkende en minder verhittende dan eenige van de Bittere middelen. *c.* Staal, vylzel van het zelve, zout van Staal of andere bereidingen: Hier onder worden ook de Mineraale Wateren opgegeeven. *d.* Het koude Bad. *e.* Een koude en drooge lugt. *f.* Voedzaame en ligt verteerbaare ſpyzen, waar onder ook een geheel gematigd gebruik van wyn nuttig geoordeeld wordt. *g.* Lichaams-oefening, waar onder het te paard ryden voor de beste wordt gehouden. *h.* Tydverdryf, om den geest in kalmte en vrolykheid te houden.

Maar, nademaal de geneezing door de gemelde middelen langzaam voortgaat, wordt noodzaaklyk geoordeeld, de verdrietige toevallen waar mede de Zenuwzieke Lyders dikwils aangedaan worden, te doen bedaaren. En hier toe vindt men voorgeſteld. *a.* Zulken, die, geduurende den tyd van haare werking, het gevoelend vermogen der Zenuwen verzwakken, en gevolglyk ook die pynen, ongeregelde bewegingen of kramptrekkingen, welken door een ongewoone prikkeling verwekt worden, verminderen. Het voornaam-

naamſte van deezen is het Heulſap (*). *b.* Zulken die door de Zenuwen op een aangenaame wyze aan te doen, en misſchien door dezelven te verſlappen, het gevoel van pyn verminderen, en dikwils de beevingen of ſtuiptrekkingen, krampen en ongewoone bewegingen van het Zenuwgeſtel ſtillen: als het halve Bad, het Voet-bad en heete ſtoovingen. *c.* Zodanigen, welken, door hunnen byzonderen prikkel, de Zenuwen op een ſterke wyze aandoen, zo dat zy dezelven niet alleen minder gevoelig maaken voor de prikkeling van verſcheiden ziekelyke oorzaaken, maar tevens aan dezelven een zekere ſterkte mededeelen, ten minſte voor een korten tyd, hoedanige zyn de Kamfer, de Bevergeil, de Muskus en de ſtinkende Gommen.

Belangende het tweede inzicht ter geneezing, om de aanleidende oorzaaken weg te neemen of te verbeteren, dit vordert naar de verſchillende oorzaaken ook verſchillende Geneesmiddelen; en deezen worden hier onder de voorgaande verdeeling van de aanleidelyke oorzaaken, ook in 't byzonder voorgeſteld. Eerst tegen de algemeene, als 1. Een ziekelyke ſtoffe in het bloed. *a.* De natuur van zulk eene ſtoffe is dikwils niet gemaklyk te kennen. Als men vermoedt dat ze Jigtig is, moet men de geneezing daar na ſchikken. Een gepaste levensregel met lichaams oefening, en het gebruik van een aftrekzel van de Kina, en bittere geneesmiddelen, worden hier toe als de eerſte voorgeſteld, om de voortkomst van zulk eene ſtoffe te beletten, of dezelve, reeds gebooren zynde, t'onder te brengen; of de Maag en Darmen te verſterken, en tegen aanvallen van dezelve te beſchermen. Hier by wordt gevoegd een Melkdiëet; het gebruik van Kalkwater, door veelen tegen de Jigt aangepreezen, en van de Zeep: ook worden een ſterk aftrekzel van Wormkruid (†) in kookend water, Etterdragten en aanhoudende Blaar-pleisters nuttig geoordeeld. *b.* Als men denkt dat de ſtoffe, van zulk een aart is als men gemeenlyk, hoewel oneigen, Scheurbuikig noemt, en welke in de huid nedergelegd zynde, Dauwwurm, Schurft en Griekſche Lazery (‡) maakt; moet men zodanige ſtoffen naar de huid tragten te dryven, door Braakmiddelen, verwarmende Maagmiddelen en Zweetverwekkende. *c.* Wanneer zodanig eene ſtoffe, uit een vorige onvolkoome geneezen ziekte is overgebleeven, moet men toevlugt neemen tot die geneesmiddelen, welken de geſchiktſte zyn voor de natuur van die ziekte, of voor de om-

(*) *Opium.* (†) *Tanacetum.* (‡) *Lepra Græcorum.*

Digitized by Google

omſtandigheden van den Lyder. Is ze van een gebreklyke of niet genoegzaame uitkomst op de huid van Gierst-uitſlag, raadt de Schryver aan een warm Voetbad, of warme ſtoovingen om de voeten en beenen geſlagen, Blaar-pleisters, Wyn, Wei, Kamfer, Saffraan en Zout van Hartshoorn. 2. Wanneer de tweede algemeene aanleidelyke oorzaak plaats heeft, naamlyk, eene vermindering of opſtopping van eenige gewoone Ontlasting, moet men zulk eene ontlasting door gepaste middelen tragten voort te zetten. *a.* Als de Stonden opgeſtopt zyn, moet men dezelven, door gepaste middelen, wederom pogen te doen hervoort koomen: *b.* Indien de vloeijing der Aambeijen ontbreekt in de genen die 'er aan gewoon zyn, moet men door weekmaaken ſtoovingen, en Aloë die wederom tragten voort te brengen. *c.* Wanneer oude Zweeren, welken te ſchielyk opgedroogd zyn, tot Zenuwziekten gelegenheid gegeeven hebben, zullen buikzuiverende middelen, en voor al Etterdragten of een Seton de meeste vrugt doen, in die ziekelyke ſtoffe weg te voeren: *d.* Wanneer puisten of andere vuurigheid in het aangezicht, door verkeerde aanlegzels ſchielyk ingeſlagen zyn; en men de ziekelyke ſtoffe niet weder naar de huid te rug brengen kan, moet men ze door aanhoudende Blaarpleisters, of etterdragten aan het hoofd of in den nek, en door buikopenende Kwikmiddelen tragten uit te dryven. 3. De derde algemeene aanleidende oorzaak was, gebrek van bloed, in gevolge van een onmaatige vloeijing der Aambeijen, Stonden of Kraamzuiveringen. De geneezing hier van beſtaat in dezelve te bedwingen, en de vaten door middel van ligte en voedzaame, maar geenzins verhittende voedzels op te vullen: een platte ligging wordt gezegd, hier van veel nut te weezen.

Hier op gaat de Schryver over tot de byzondere aanleidende Oorzaaken, als 1. Winden in de Maage en Darmen. Nademaal deeze uit zwakheid of een Krampagtige aandoening van de eerſte Wegen ontſtaan, of van kwaade voedzels voortkomen, zyn dezelfde middelen, tot verſterking van de Maag en Darmen te voren aangeweezen, ook hier van dienst. 2. Taai Slym in de Maag en Darmen gebooren, de geneezing hier van beſtaat in dezelve uit te dryven, en door verſterkende middelen de deelen te herſtellen, dat ze niet wederom zo veel ſlym voortbrengen. 3. Wormen in de Maag en Darmen; deeze moeten door Wormdoodende middelen vernield worden. 4. Voedzels door hoedanigheid of onmaatigheid ſchaadelyk; een behoorlyke regeling van ſpys en

Digitized by Google

drank is hier tegen het beste geneesmiddel. *a.* Indien de verteerkragt, door een langduurige gewoonte van weinig te eeten verzwakt is, moet de Lyder langzaamerhand de maate van zyne voedzels vermeerderen. Indien zyne kwaalen door overdaad veroorzaakt zyn, moet hy zyne voedzels trapswyze verminderen. *b.* Ten opzichte van de hoedanigheid der voedzels, moeten alle zwaare en vette ſpyzen, en welken men bevindt moeilyk te verteeren, of winderig te zyn, gemyd worden. *c.* Wanneer een wellustige levenswyze de Maag en Darmen zeer ontſteld heeft, of winderige voedzels dezelven verzwakt hebben, zyn, behalven een gepaste diëet, dikwils de Kina, de bittere Kruiden, de Staalmiddelen en de lichaams Oefening noodzaaklyk, om nieuwe ſterkte aan deeze deelen te geeven. Ligte Braak- en zagte Buik-zuiverende middelen kunnen mede van dienst zyn, om de eerſte wegen ſchoon te maaken, en de natuurlyke affcheidingen in dezelven te bevorderen. 5. Onpynlyke Verſtoppingen, vooral van het knoestagtig ſoort in eenigen der Ingewanden van den buik. In deezen, als men dezelven kan ontdekken, zyn zagte wryvingen van den meesten dienst. *b.* Warme Stoovingen zyn ook van groot nut. *c.* Zagte braak- en buikopenende middelen zyn, in 't begin van onpynlyke Verſtoppingen der ingewanden van den buik, zeer nuttig. Maar wanneer eene Verſtopping in de Maag of elders onoplosbaar is, zullen de braakmiddelen meer nadeel dan voordeel doen. *d.* De inwendige ontbindende middelen hier toe voorgeſteld, zyn, de Smeltbaare Wynſteen (*), het Polychrest-zout, de Kwik en de Zeep. *e.* In zodanige Verſtoppingen moet ook een gepaste diëet voorgeſchreeven worden: de minst winderige groente, ſlap vleeschnat, en ligte vleesch-ſpyzen zyn de besten. *f.* Lichaams oefening en inzonderheid het paardryden is ook zeer heilzaam. *g.* Als de Lyders vol van geſtel zyn, kan in 't begin eene aderlating dienst doen. 6. Geweldige Gemoeds aandoeningen. Hier in moet *a.* Alles wat de geest ſterk en op een onaangenaame wyze aandoet, vermyd worden. *b.* De Zenuwen moeten verſterkt worden, om niet zo ligt geraakt te zyn. *c.* Sterker en ſtrydige Gemoedsaandoeningen ſtrekken hier in ſomtyds tot geneezing. *d.* Eene opkropping van zekere drift of mislukt verlangen wordt menigmaal door het genot van het begeerde voorwerp herſteld.

In

(*) *Tartarus ſolubilis.*

Digitized by Google

In het VIII. Hoofdſtuk wordt geſproken, *Over de geneezing van eenigen der merkwaardigſte toevallen, van de Zenuwziekten, Hypochondrie en Vrysterziekte.* In plaats van deezen en derzelver geneezingen op te noemen, zullen wy 'er één uitkiezen, en met de woorden van den Schryver voorſtellen, op dat men dus ook van de behandeling van het Werk konne oordeelen. En dit zal zyn eene Zenuw- of Krampagtige Aamborſtigheid; geen van de minst lastige Zenuw-kwaalen voor den Lyder, en moeilyk voor den Geneesheer.

„ In de waare krampagtige Aamborſtigheid, daar geen vastgezette verſtopping in de Long plaats heeft, nog eenig ſlym dezelve bezwaart, verligt men de aanvallen het best door een Aderlaating en Heulſap. Indien de Lyder van een vol geſtel is, moet men rykelyk aderlaaten; indien hy dit niet is, moet men maar een weinig bloed aftappen, of die ontlasting geheel nalaaten. Het Heulſap kan men geeven, of in de gedaante van het Pynſtillend *Elixir*, of in het volgende Drankje.

℞ *Aq. Menth. Unc.* 1 en een halve, *Laud. Liquid. Spir. volat. oleoſ. ana gtt.* XXV. *Syr. Comm. dr.* ij. M.

„ Ook zyn de Middelen uit Heulſap niet minder voordeelig, wanneer een waare krampagtige Aamborſtigheid uit *Sympathie* met de maag ontſtaat, dan wanneer de zenuwen van de longen zelven onmidlyk aangedaan zyn.

„ Dat gevoel van flaauwhartigheid omtrent de maag, met een dikwyls zugten en eene moeilykheid in 't ademhaalen, waar mede de Vrouwen na haare Verloſſing ſomtyds gekweld zyn, wanneer het Geerst uitſlag niet behoorlyk uitkoomt, word dikwyls verminderd of weggenomen, door een gift van het pynſtillend *Elixir*, of een Slikbrok van Bevergeil, Zout van Hartshoorn en Heulſap.

„ In de waare krampagtige Aamborſtigheid, vooral wanneer dezelve uit winden in de maag en darmen ontſtaat, of door dezen verzwaard word, zyn een ontbinding van Duivelsdrek, het Aftrekzel van Bevergeil, en de Geest van Hartshoorn, dikwyls nuttig; of ſchoon hunne krampſtillende kragt veel minder is dan die van 't Heulſap.

„ 2. Wanneer de krampachtige Aamborſtigheid veroorzaakt word door, of vergezeld gaat met eenige vastgezette verſtoppingen in de longen, of een groote verzameling van vogten in dezelven, moet men een geneeswyze inſlaan, eenigzins verſchillende van de voorige. Want of ſchoon de aderlaating hier even nuttig, en menigmaal noodzaakelyker is, dan in de waare krampagtige Aamborſtigheid; moet men

Digitized by Google

egter, om de aanvallen 'er van te verminderen, geen middelen uit Heulſap geeven, dan wanneer de longen door ontlastende, en verdunnende middelen genoeg gezuiverd zyn. Een groote blaar-pleister, tusſchen de Schouders, is van zeer veel nut om de fluimlozing te bevorderen, en de longen te verligten. Braakmiddelen zyn mede dienſtig, dog men kan ze niet veilig geeven, dan na dat de vlaag van Aamborſtigheid begint af te neemen. In ſommige Lyders vermindert een buik ontlastend middel van Manna en Zout van GLAUBER, of van den ſmeltbaaren Wynſteen, ſchier altyd den aanval, of neemt denzelven geheel weg; terwyl in anderen, die zwakker ingewanden hebben, alles wat ſchielyk afgang verwekt, het zy voedzels of geneesmiddelen, in ſtaat is om een nieuwen aanval te verwekken, of denzelven, reeds plaats hebbende, te verergeren.

„ Om een daatelyke verligting te verſchaffen, geef ik gemeenlyk den Geest van Hartshoorn, of het Zaamgeſtelde Aftrekzel van Bevergeil (*), verlengd in een genoegzaame hoeveelheid waters. Met het zelfde inzigt, kan men, vyf of zesmaal in de 24 uuren, een lepel vol geeven van de ontbinding van gelyke deelen Ammoniac-Gom, en Duivelsdrek, in Poley-water.

„ Een glaasje water met ½ gedeelte Azyn, en zoet gemaakt met Honig of Suiker, geeft dikwyls een aanmerklyke verligting in vlaagen van Aamborſtigheid; of ſchoon het onderſcheid der geſteldheden dikwyls zodanig is, dat ik Perſoonen ontmoet heb, wier ademhaaling door allerlei ſoort van zuuren altoos erger wierd.

„ Die aamborſtige lyders, wier maag en darmen zwak, en zeer met winden geplaagd zyn, bevinden zig beter by ligter vleesch-ſpyzen, en weinig wyn, dan by een dieet van melk en groentens; en de ontbinding van de Ammoniac-Gom met de Zee- Ajuins- Azyn (†), of de Zee- Ajuins-Pillen (‡) bekomen hun gemeenlyk zo wel niet, als het Duivelsdrek en de vlugge loogzouten.

„ Wanneer oude lieden, ter oorzaake dat de jigtſtoffe op de longen gevallen ware, met vlaagen van Aamborſtigheid aangetast worden, heb ik het meeste voordeel gevonden by blaarpleisters tusſchen de Schouders, en op de beenen gelegd, en by Slikbrokken, uit Ammoniac-Gom, vlug Ammoniac-Zout, en Kamfer, twee of driemaals daags gegeeven ".

De

(*) Zie de *Pharmacop. Edimburg.*
(†) *Acetum ſcillitieum.*
(‡) *Pharmac. Edimb.*

Digitized by Google

De Schryver ſpreekt nog van de wederkomst van deeze zamborſtige aanvallen te verhoeden: maar de bepaaldheid van ons beſtek noodzaakt ons af te breeken. Deeze zelfde bepaaldheid is ook de oorzaak, dat wy ons over byzonderheden van dit Werk niet hebben kunnen uitbreiden, 't welk wy anders met veel vermaak gedaan zouden hebben. Het zal genoeg zyn, zo wy onze Leezers hebben opgewekt, om het Werk van den Heer WHYT zelf te leezen. Men zal 'er behalven de verklaaring der onderwerpen, welken wy hebben opgegeven, menigvuldige gevallen en Waarneemingen in vinden, waar mede leergierige Geneesoefenaars, hun voordeel zullen konnen doen. Wy kunnen ook nu van het Vertoog van den Heer BIKKER, achter dit Werk gevoegd, niet ſpreeken, maar moeten dit tot een nadere gelegenheid uitſtellen.

Mathematisch Zinnen-Confect, of Wiskundige Uitſpanningen, voorgeſteld door PAUL HALCKEN, *in zyn leven Lid van de Societeit der Mathematiſche Wetenſchappen te Hamburg, en Mathematicus te Boxteboede. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aantekeningen vermeerdert door* JACOB OOSTWOUD, *Lid van de genoemde Societeit en Leermeester der Wiskunde te Oostzaandam. Te Purmerende by* Pieter Jordaan. 1767. *behalven het Voorwerk* 525 *bladz. in Octavo.*

DE Liefhebbers der Wiskundige Wetenſchappen, en inzonderheid der Rekenkunde, die het Hoogduitsch niet genoeg magtig zyn, om zich van de Schriften van den beroemden HALCKEN te konnen bedienen, zullen ongetwyfeld den Vertaler van dit Werkje voor zyne moeite dank weten: nadien het ene menigte van voorſtellen behelst, met welker oplosſing zy hunnen geest konnen vermaken; en verſcheidene regels aen de hand geeft, die hun in vele gevallen, ter ontknoopinge van ingewikkelde rekenkundige voorſtellen, van wezenlyken dienst konnen zyn.

Men vind hier in de eerſte plaetſe, by manier van *Voorbereiding*, ene geleidelyke ontvouwing van den ganſchen grond der *Algebra*; van 't berekenen zo der *Algebraſche* als der *Irrationale Species*; van 't oplosſen der *Æquatien*, en 't berekenen der *Vergelykingen*, 't zy dan *ſimpele*, of *vierkante*, *teerlings*, of *Vierkants vierkante vergelykingen*, als mede der *booge vergelykingen* in 't gemeen. Met opzigt tot het een en 't ander worden de regels duidelyk verklaard, en door

Digitized by Google

een genoegzaam aental van voorbeelden opgehelderd, die een oplettenden in ſtaet ſtellen, om voorts onverhinderd in de *Algebraſche* rekening voort te gaen. —— Hier aen volgen 574, ten deele *Arithmetiſche*, ten deele *Geometriſche* en ten deele *Astronomiſche* Voorſtellen; zommigen worden met hunne kunſtige ontbindingen opgegeven, doch de meesten worden zonder oplosſing voorgedragen; ten einde den Liefhebberen te meerder aenleiding en gelegenheid te geven, om zich te oeffenen, in 't behandelen der regelen, die ter ontbindinge van ſoortgelyke voorſtellen dienen, en hier behoorelyk ontvouwd worden. Zy, die in deze ſoort van oeffening vermaek ſcheppen, zullen in dit Werkje ene verſcheidenheid ontmoeten, die geſchikt is om hunnen geest te ſcherpen; en dus het zelve met zo veel genoegen nagaen, dat wy niet ſchroomen de volgende tael, uit een der Dichtſtukjes voor 't zelve geplaetst, ter aenpryzinge over te nemen.

Kunstminnaars ſtaan verrukt, tréen zy in dezen Hof,
Daar keur van bloemtjes pryken;
Deez' Lusthof voor 't verſtand verleend ons ruime ſtof,
Om kennis te verryken;
Hier heeft me een effen baan
Om in het diepst' geheim der Wetenſchap te dringen;
Gy vind in weinig blaên,
Een keurige overvloed van kunstbeſpiegelingen.

Plan van een nieuwe Methode, om regte linien te fortificeeren, de Liefhebbers van de Veſtingbouwkunde medegedeeld, door A. LIEFTINCK. *Te Leeuwaerden by* H. A. de Chalmot 1767, *in groot octávo* 75 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje is, gelyk hy in zyne Voorrede betuigt, van voornemen om meer over dit onderwerp te ſchryven, en laet dit zyn plan, rakende het fortificeren der regte linien, voor af gaen, om den ſmaek der Lezeren te toetſen. Zy, die hun werk maken van de Vestingbouwkunde, zyn de geſchiktſte beoordeelaers van zodanig een Werkje; en indien deze nieuwe Methode van den Heer LIEFTINCK, een wezenlyk voordeel heeft, is 't te hoopen, dat des kundigen hem verder zullen aenmoedigen: te meer daer hy, zo ver we 'er ſtyl- en wiskundig van konnen ſpreken, ene welgeſchikte en regelmatige manier van voorſtellen heeft; zo dat hy als Schryver niet onbekwaem voorkome.

DE

DE VRIEND DER JONGE JUFFROUWEN. *In veertien Redenvoeringen, door den Eerw. Heere* JAMES FORDYCE, Doctor in de H. Godgeleerdheid. *Naar den vierden Druk, uit het Engelsch vertaald. II. Deelen. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1767. *Behalven het Voorwerk*, 522 *bladz. in* 8*vo.*

DE zeer beschaafde Schryver, in de laatste *Redenvoering* des vorigen Deels, (*) de JONGE JUFFROUWEN kortelyk hebbende aangewezen, welke kundigheden, zyn's oordeels, meest zouden dienen om haren geest te verfieren, en het hart te vormen, brengt dezelven, in de Eerfte van dit Deel, met vele welfprekendheid, onder 't oog, welk een uitftekend nut deze befchaving des verftands natuurlyker wyze moet te wege brengen, zo ten aanzien van derzelver Deugd en Zeden, over 't geheel, Eere en Aanzien in de wereld, als inzonderheid met betrekking tot het genoegen, en geluk in dit leven. Zyne redenen zyn klemmend; zyne Schilderingen treffend. Zie hier die van ene nu verflenste Schoonheid, verlaten en veragt van hare vorige Aanbidders, en in haar' eigen' boezem niets vindende, dat het leven kan verzoeten.

„ Dag aan dag, dunkt my, zie ik haar tot den Spiegel toevlugt nemen, om te beproeven of niet deze vleier ftandvastiger zal blyven. In 't eerst ftaat zy verfteld, en wordt geërgerd over die domkoppen van mannen, welken een aanzigt, eene geftalte gelyk de hare, met ongevoeligheid kunnen aanfchouwen: maar na eene korte wyl begint ook het ftreelende glas, van welk zy voorheen het te rug-gekaatfte beeld van haar lieve Zelf, met verrukking plagt te ontvangen, zyne vleierijen te rug te houden. Zy wordt ontrust en neêrflagtig; zoekt troost by eene kamenier of nedrige vertrouwde, die haar, met eene ftatige tronie en flikflooienden toon, verzekert, dat zy fchooner is dan ooit, terwyl 't baatzugtige Schepzel in de vuist lacht, en haar heimelyk befpot. Ondertusfchen wordt alle bedenkelyke konst van optooifel, alle mogelyke vinding van verleidelyk fierfel, met meer dan gewoone zorgvuldigheid, in 't werk gefteld. Zy beziet haar zelve aan alle zyden; de breuk fchynt geheeld; de moed begint weder op te wakkeren; hare vreugd ryst in top. Vol hoop op nieuwe overwinning barst zy ten huize uit; lonkt, lacht en flikkert naar

(*) Zie NIEUWE VAD. LETT. bladz. III.

Digitized by Google

naar gewoonte in byeenkomsten; dees' of geen vertelt haar hoe wél zy 'er uitziet; 't arme hoofd zwymelt van de gewaande zege, en dus gaat de avond heen. Uitgeput door dit gewoel keert zy naar huis. Den volgenden morgen wordt de Spiegel weder geraadpleegd; zy is bleek, ziekelyk, ongedaan; de oogen ſtaan ingezonken; de rimpels vertoonen zig —— meer dan ooit, zy wordt op nieuw ontzet, verſchrikt, ſlaat over tot woede; het onweêr breekt los over hare bedienden, buldert uit, en bedaart. De kragt der gewoone middelen wordt uit-gepynigd, om haar weder op te flikken, en is 'er een, die eene nieuwe vinding heeft bedagt, om de natuur beter te vermoemmen, en den aanſchouwer te bedriegen, —— welk eene ontdekking! Dus wordt zy, tuſſchen geduurige wiſſelingen van hoop en vrees, vreugd en moedeloosheid, wegens een ding, dat voor hare zwakke en berooide ziel, van meer belang dan alle anderen is, elendiglyk geſlingerd, tot dat zy, door deze herhaalde en weldige ontroeringe, en de ſteeds voort-ylende jaaren, in hopeloosheid, hertbrekende hopeloosheid, nederzinkt; van ooit voortaan, wegens die ongelukkige bekoorlykheden, weder te zullen geroemd worden, welken zy nu, eindelyk, bemerkt onherſtelbaar verloren te zyn". Wil eene bedagtzame jonge Juffer dit belachlyk onheil voorkomen? „ Zy beſtede by tyds hare voornaamſte zorgen aan het edelſte gedeelte van haar zelve. Zy die zig daar van kwyt, zal in zekeren zin, en wel den besten, altyd jong zyn". Wenſchelyk voorwaar! dat de beminlyke Schryver zyn oogmerk mogt bereiken, met de Jufferſchap tot de deftigſte, zo wel als gelukkigſte verlustiging aan te ſporen. Welk eenen onuitbeeldelyken invloed dit zou hebben, op de verbetering onzer zedelooze Jongelingſchap, is tastbaar.

In de Negende en Tiende *Redenvoeringen* wordt de Godsvrugt, (maar eene verlichte, liefderyke en alleszins beminlyke Godsvrugt) geſchetst, en derzelver aanbelang en waardigheid met nadruk voorgedragen; waar na, in de Elfde, de Godsdienſtige Oeffeningen, in zo verre zy byzonderlyk de Vrouwen betreffen, uit gronden en omſtandigheden, die tot derzelver toeſtand in dit leven meer onmidlyke betrekking hebben, met eene inſcherpende kragt worden aangedrongen. Zo ernſtig, ondertuſſchen, als de Redenaar eene ongeveinsde, redelyke, hart-verbeterende Godsdienſtigheid aanpryst, zo weinig is hy een voorſtander van onverſtaanbare indrukſelen, en wilde dweepery. „ Die daar voor uitkomt, zegt hy, ſtelt den Godsdienst aan ſmaad en verag-

agtinge bloot. Gezond verſtand, bezadigde overweging, algemeene regtvaardigheid, menschlievendheid, zonder aanzien van party, gematigheid, die deugd in eenen vyand kan roemen; dezen moet men uit geenerhande voorwendſel, om geenerhande geloofs-begrippen laten varen. Een geloove zonder redelyke deugd, eene Godsdienſtigheid die met de reden ſtrydt, zyn niet de Christen-Godsdienst, maar ſchynheiligheid of bygeloof. Wagt u van dezulken, die, onder den gryns van yver, u zouden willen doen wankelen van den eenigen grond, welke, onder Gods zegen, uwe ſtandvastigheid, vorderinge en vertroostinge onwrikbaar vast kan maken; ik meen eene bezadigde Evangeliſche Godvrugtigheid". Behalven andere fraaie aanmerkingen, die ons in deze drie *Redenvoeringen* voorkomen zouden we inzonderheid wenſchen het keurlyk tafereel der deugdzame liefde, uit de Tiende, aan onzen Lezer te kunnen mededeelen. Dan het is te uitvoerig voor ons beſtek.

De Twaalfde *Redenvoering* heeft tot onderwerp, de Goede Werken, benevens zodanige vriendelyke en liefderyke gemoeds bewegingen, als zy voor af onderſtellen, en uit het kweeken der Godsdienſtige grond-beginſelen, te vore aangeprezen, eigenaartig vloeien. Dus komt hier in de eerſte plaats voor, het verband van den eerbied voor God met de Liefde jegens de Ouders, en vervolgens jegens Zusters en Broeders, welke laatſte in het voorbeeld eener uitmuntende Dame, van den Schryver voormaals gekend, met levendige verwen wordt afgemaald. Het overige dezer *Reden* behelst aanmerkingen over de Goede Werken, in eenen uitgeſtrekten zin, dat is, zulken die uit goedgunſtigheid en medelyden in 't algemeen voortvloeien.

In de twee laatſte *Redenvoeringen* wordt de zagtmoedigheid, op Christelyke grondbeginzelen gebouwd, als de eigenlyke voltooijing en hoogſte volmaking van alle voortreflykheid in eene Vrouwe, in alle hare lievenswaardigheid voorgeſteld. Dit ſtuk is, onzes oordeels, boven anderen, voortreflyk uitgevoerd; weshalven wy zo gehuwden als ongehuwden van de beminlyke Sexe, die zig met dit alleredelst ſieraad wenſchen te verſieren, noodigen het zelve een en andermaal, met alle mogelyke oplettendheid, te doorlezen. Onder de veelvuldige voordeelen dier bekoorlyke deugd, vergeet de Redenaar niet, hoe zeer de aanloklykheid van perſoon daar door wordt vermeerderd. Wy moeten ons tot dien enkelen trek bepalen. Dus uit hy zig. „ Dewyl zy gemeenlyk bedaarde hartstochten ten grondſlag heeft, teelt zy

Digitized by Google

natuurlyk, of bevordert gelukkiglyk, die gelykmatige bezadigdheid, welke altyd innemend is, en welke, als zy eene kiesche en gevoelige Ziel aantreft, geredelyk die bevalligheid van houding aanneemt, welke eigenaartiger, en voor een oplettend oog veel aantreklyker is, dan eenige andere, door het bywonen van zwierige Asembleën aangewend. Verbeeldt U een' kring van jonge Juffers, alwaar eene boven anderen uitsteekt door eene vloeiende, maar tevens bedaarde gespraakzaamheid, een zagtzinnig gelaat, een zedig gedrag, waar in geen zweemsel is, dat zy hare schoonheid voelt, geene ingenomenheid met haar zelve, geen toeleg om 't voorwerp der aandacht van 't gezelschap te worden, geene zigtbare oplettendheid op haren opschik en persoon; maar een aandagtig wezen, en gestadige believing van allen die by haar zyn; welk een uitstekend vermaak, welk eenen eerbied zal hare tegenwoordigheid noodzakelyk verwekken! Stelt, zo gy wilt, dat zy geheel stil zwygt, uit bereidwilligheid om aan anderen gelegenheid te geven, welken meerder lust hebben tot spreken; zal niet haar stilzwygen zelf bekoren? Maar als zy, plaats open vindende om in 't gesprek deel te nemen, zig met die zoetheid van stem, welke dikwils aan lieflyke gemoedsbewegingen eigen is, laat hooren, en, met zagte ongezogte toonen, gevoelens uitdrukt, die haar karakter eere aandoen, laat ik u zelven gissen, wat uitwerkinge dit op elk' gevoelig' Toehoorder moet hebben. Ach! myne Vriendinnen, wat is al de oogenblikkige fraaiheid, welke gy geduurig aan die lippen tragt te geven, vergeleken met de duurzame Schoonheden eener beminlyke Ziel, die in eene aangename redenwisseling van dezelven afvloeien. Laat ik 'er byvoegen; als de lieflykheid der zagtmoedigheid, de Ziel geheel heeft ingenomen, zal men dezelve dikwils zien uit de oogen stralen met eene tedere gevoeligheid, en op het aanzigt spelen met aanminlyke lachjes, zagter dan den zagtsten gloed van eenen zomerschen avondstond; inzonderheid, wanneer 't gemoed, ter eeniger tyd, in de levendiger aandoeningen van goedgunstigheid en vreugde is opgetogen. Of laat ons, eindelyk, onderstellen, dat droefheid en rouwe zulk een wezen met eene treurige statigheid en kwyning hebben overspreid; ook dan nog zal het eene deftige bekoorlykheid behouden, die onuitbeeldelyk treffend is. Trouwens schoonheid roert nooit het harte dieper, dan wanneer zy, zig zoetelyk en zonder weêrstand overgevende, op het punt schynt van onder den schok des ongeluks, of den druk van 't hartzeer te bezwyken".

In

Digitized by Google

In eene *Nareden* geeft de Schryver redenen van zyne ſchryfwyze, in deze *Redenvoeringen* gehouden, en beſluit met eenige teêrhartige vermaningen aan de Jufferſchap, om zig boven de gewoone beuzelary der Eeuw te verheffen, en als Wezens ter onſterflykheid geſchapen, te gedragen.

Dit tweede Deel heeft ons toegeſchenen, zo wegens 't gewigt der zaken, als meesterlyke behandelinge en mannelyken ſtyl, het eerſte nog merklyk te overtreffen. Over 't geheel betuigen wy met waarheid, geen zedekundig Werk te kennen, 't welk wy de jonge Juffrouwen en derzelver Moeders liever zouden willen aanpryzen; en voegen onzen hartelyken wensch by dien van vele anderen, dat de lofwaardige FORDYCE eerlang mag worden overgehaald, om zyne Gaven, ten nutte der JONGE HEEREN, op gelyke wyze aan te leggen.

Deductie van Vrouwe M. A. BURMANNUS, *geboore* VAN VLADERACKEN *tegen de behandelingen, aen Haer Eed'le, door Haeren Neef, den Heer* H. V. VLADERACKEN. *Te Amſterdam, by* Th. Kluyt 1767. *In groot quarto*, 48 *bladzyden.*

DEze Deductie behelst ene reeks van ſchandelyke bedriegeryen en mishandelingen, welke den Heer *Hendrik van Vladeracken* te laste gelegd worden, als door hem gepleegd, tot ruïne van zyne Tante, de Vrouwe *Maria Agatha Burmannus*, gebooren *van Vladeracken*. Hy komt hier voor als iemand, die zich jegens zyns Vaders Zuster, in hare hooge jaren, niet tegenſtaende al het goede dat hy van zyne jeugd af van haer en haren Egtgenoot ontvangen heeft, op de baldadigſte wyze gedraegt. Hy word beſchuldigd van haer door een ſnood bedrog als genoodzaekt te hebben tot het verkoopen harer Hofſtede; door gewelddadige middelen als gedwongen te hebben om dezelve te verlaten; en haer door liſt en onrecht haer geld en inkomen onthouden te hebben. De wanbedryven door hem bedreven, en 't gedrag door hem geleid, worden hier met de ſterkſte kleuren afgeſchilderd, en ten haetlykſte gemaeld: in zo verre, dat men zich naeuwlyks een afſchuwelyker Mensch, in deze betrekkinge, kan verbeelden, dan de Heer *van Vladeracken* hier ten toon geſteld word. De pen, in 't opſtellen van dit geſchrift gebruikt, is niet onbekwaam geweest, om het ſtuk in een verfoeilyk daglicht te ſtellen; en dien Heer, zo alles naer waerheid zy, gelyk men ten krachtigſte verzekert, naer verdienſte te behandelen.

De-

Digitized by Google

Deductie in zaken van JOHAN HEEREN, *in vyf byzondere Inſtantien Gedaagde by Mandamenten in cas d'Appel, ter eenre; op ende jegens* ANTHONY *en nu wylen* JOHAN VAN HANSWYK, *Impetranten in 't voorſchreeve cas, ter andere zyde, 69 bladz. in folio.*

HEt geval in questie, waer toe deze Deductie betrekkelyk is, word hier indezervoege voorgeſteld. De vraeg is.

„ Of, [na attente opmerking van de Privilegien der Poirters van 's Bosch, die men, op goeden grond, ſuſtineert *Vry* te zyn *van Alle Tolgerechtigheden*,] by een neutraal en bedaart oordeel zoude konnen opkomen de bevatting, dat een Poirter, Ingezeeten en Koopman van 's Bosch, *in vyf byzondere Scheepen* hebbende doen inladen eene quantiteit van Haver van diverſe Plaatzen op de Rivier de Maze; en *een van die* Scheepen hebbende doen komen *binnen de Stad* van 's Bosch; dog *de vier andere* hebbende doen afzakken na de plaatzen *in Hollandt* van derzelver deſtinatie; zonder dat van eenige van die ladingen *ergens in Brabandt Landroeringe is gedaan;* of nog evenwel *imaginabel kan zyn* die bevatting, dat *alle* de reſpective *alzo ingeladen en vervoerde Granen* (behoorlyken Poirterbrief aan de reſpective Commiſen, hoewel door hen niet verzogt, geexhibeerd zynde,) *moeten worden verklaart te zyn verbeurt* ten behoeve van den Pagter; en nog *daar by het Schip*, het welk *binnen de Haven* van 's Bosch was gekomen?"

De Gedaegde brengt in deze Deductie breedvoerig alles by, 't geen, zynes oordeels, een ieder moet bewegen, om deze vraeg *negative* te beantwoorden; doch bevonden hebbende dat hy in dit reſpective geval niet naer wensch geſlaegd is, zo heeft hy aen deze Deductie ene Waerſchouwing gehecht; waer in hy het voorgevallene ten baken ſtelt, en een ieder, die zulks mogt aengaen, raed, om, (zo lange hier in niet anders word voorzien,) daer op acht te geven, om zich voorzichtelyk voor Schade te hoeden.

Grond-

Digitized by Google

Grondbeginſelen van het Wisſelrecht, door wylen den Heer J. G. HEINECCIUS. *Uit het Latyn vertaald, op het Nederlanasch recht toepasſelyk gemaakt, en met Aanmerkingen vermeerderd. Door* Mr. K. K. REITZ. G. O. F. *Practiſerend Advokaat te Middelburg in Zeeland. II Stuk. Te Middelburg, by* Ch. Bohemer, 1766. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 177 *bladz. in groot octavo.*

Dit tweede Stukje, van het wel doorwrochte Werk van den Hoogleeraer *Heineccius*, dat allen, die enige betrekking tot den Wisſelhandel hebben, nuttig kan zyn, behelst enige Stukken, die in ene latere Latynſche uitgave, dan die welke de Heer Vertaaler voorheen gebruikt had, geplaatst zyn; zo dat het diene om het eerst uitgegeven Stuk te volmaken.

Men vind hier in de eerſte plaets ene *Verhandeling over de Feilen en Gebreken in den Wisſelhandel*, in 't openbaer verdeedigd te Franeker, door den Heer *Lochau*, en vervolgens uitgegeven door wylen den Heer *J. G. Heineccius*. In deze Verhandeling word, na ene beknopte ontvouwing van den aart en eigenſchap van den Wisſelhandel, nagegaan, welke de voornaemſte feilen en gebreken zyn, die in den Wisſelhandel in aenmerking komen, en wat het Wisſelrecht desaengaende bepale: het zy dan dat die gebreken ontſtaen uit de *wisſelhandelende perſoonen*, uit de *wisſelbrieven* zelve, uit derzelver *aenbieding* en *overlating* of *endosſement*, of eindelyk van *buiten af* uit toevallige oorzaken. Deze onderſcheidene gebreken worden hier, met opzicht tot het Recht, duidelyk verklaerd, en met voorbeelden opgehelderd, die ter beantwoordinge van verſcheidene vragen over dit onderwerp konnen dienen.

Hier aen volgt ene *Proeve eener Boekzaal van het Wisſelrecht, door* J. F. Eiſenhart R. G. *Hoogleeraar der Rechten te Helmſtad* enz. Deze Boekzael ſtrekt om den beoefenaren der Rechtsgeleerdheid, met betrekkinge tot het Wisſelrecht, aen te wyzen, welke Autheuren over dit onderwerp in 't algemeen, of enige van deszelfs leden in 't byzonder geſchreven hebben; ten welken einde de voornaemſte zaken hier toe behoorende onder zekere hoofden gebragt zyn. Dit Stuk is door den Heer *Reitz* nog merkelyk vermeerderd; ook heeft hy 'er bygevoegd de Ordonnantie op het Stuk van Wisſel te *Middelburg*, als mede de nieuwſte Ordonnantie desaengaende te *Rotterdam*, om dat ze niet algemeen voorkomen.

Ein-

Digitized by Google

Eindelyk worden ons hier nog medegedeeld enige *Vermeerderingen en Byvoegſelen op de Grondbeginſelen van het Wisſelrecht, door wylen den Heer* J. G. HEINECCIUS, die in de latere Latynſche uitgaven van dat Werk gevonden worden, en meerendeels dienen ter nadere opheldering en bevestiginge van 't geen in de vroegere uitgaven was voorgeſteld.

Afbeeldingen van de Hoogſtraet en Vischbrugge te Leyden. Met de Veranderingen, veroorzaekt door den Brand, op den 3 October des Jaers 1766. Met eene Beſchryving van dien Brand en andere daar toe betrekkelyke Zaeken. Gevolgd van eenige toepaſſelyke Gedichten. Te Leyden, by C. van Hoogeveen, Junior *1767. In groot octavo 64 bladz.*

DIt Stukje behelst ene nauwkeurige en tevens levendige beſchryving van den opgemelden Brand, die de Stad *Leiden* in 't algemeen, en voor al een aanmerkelyk gedeelte met deszelfs Vlammen te jammerlyk dreigde. De Opſteller van dit Verhaal maekt 'er byzonder zyn werk van; om te toonen, hoe 't bykome, dat de woedende Vlammen reeds zo veel gewelds geoefend hadden, eer men in ſtaat was dezelven een kragtigen tegenſtand te bieden. Hy verdeedigt, by die gelegenheid, zyne Medeburgers, tegen ene verdenking, die men op andere plaetſen gevoed heeft, als of het hun aen oplettenheid en yver ontbroken hadde. Verder deelt hy een byzonder berigt mede van de Collecte, ten behoeve der noodlydenden in dien Brand, vervolgens gedaen; waer in de Leidſche Burgery zich op ene loflyke wyze gekweeten heeft. Ten laetſten meldt onze Schryver nog op hoedanig ene manier die verzamelde penningen ten nutte der ongelukkigen bewaerd, beſteed, en de geruïneerde huizen weder herbouwd zyn; midsgaders welke nieuwe middelen hunne *Ed. Groot Achtbaeren* in 't werk geſteld hebben, om ſoortgelyke onheilen, zo veel in hun is, te kragtiger voor te komen.

Dit verhael wordt opgehelderd en vercierd door vier wel uitgevoerde Plaaten: verbeeldende de *Hoogſtraet en de Vischbrugge met de Huizen*, 1. voor den brand, 2. in den brand, 3. na den brand, en 4. herbouwd. Voorts is 'er nog bygevoegd een aental van dichtſtukjes, tot dit onderwerp betrekkelyk, die zeer wel ter zaeke geſchikt zyn.

Digitized by Google

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments: of Vertaling en Omschryving van het zelve, met oordeelkundige aenmerkingen en toepaselyke gebruiken. Door PH. DODDRIDGE, *Dokter en Professor der H. Godgeleerdheit te Northampton. Uit het Engelsch in 't Néerlandsch overgezet. Eerste Deel. Derde Stuk. Te Amsteldam, by* P. Meijer 1767. *behalven het Voorwerk* 345 *bladzyden in groot octavo.*

HEt derde Stuk van dit voortreffelyk Werk, welks nutheid door de voorgaende Stukken reeds overbekend is, behelst het Euangelische Verhael, van 's Heilands tweede Pascha, of liever van het Pinksterfeest des tweeden jaers zyner openbare Bedieninge, af, tot aen zynen togt na het Gadareensche. —— 't Zal den Lezer, zo we vertrouwen, niet ongevallig zyn, hier, tot een proefje van dit derde Stuk, te vinden, des Hoogleeraers opheldernde gedachten, over *de Bezending van* Joannes den Dooper *aen* Jesus Christus, *en het Antwoord des Zaligmakers aen de afgezonden Discipelen*, Luk. VII. 19—23. en Matth. XI. 2—6.

„ *En wanneer Joannes* de Dooper *in zyne gevangkenis*, [uit den mond zyner Discipelen,] van *de* verbazende en groote *Werken* en Wonderdaeden *van CHRISTUS gehoord had*, zoo *zondt by* een gezantschap, uit *Twee van zyne Discipelen* bestaende, aen Hem; nademael zyne Leerlingen, in 't gemeen, welke hem de tyding van die Mirakelen gebragt hadden, eenige twyffeling aengaende den Heere JESUS by zich zelve scheenen te voeden, of hy de beloofde MESSIAH wel was. [En] dus veeleer tot hunne byzondere voldoening, dan tot zyne eigene (*a*), zekere twee van zyne Discipelen, [die hy raedzaemst

(*a*) „ Tot hunne byzondere voldoening veeleer, dan tot zyne eigene.] De Heer L'ENFANT denkt, met eenige andere (gelyk van ouds JUSTYN *de Martelaer* en TERTULLIANUS dagten,) dat *Joannes de Dooper*, door zyne langduurige gevangkenis zoo mismoedig was geworden, dat *by zelf* begon *te twyffelen*, of de *Heere* JESUS de *Messias* was; en overeenkomstig hier mee, onderstelde hy, dat *onze* ZALIGMAKER, als Hy vervolgens zegt, *gelukkig is by, die aen my niet geërgerd word!* met die betuiging *Joannes* wil

Digitized by Google

zaemst hieldt in dat gezantſchap te gebruiken,] *tot hem geroepen hebbende, zondt* hy *ze* om als in zynen naem te ſpreken *tot* den ZALIGMAKER JESUS. —— *En* wel zondt hy heen, op dat zy den HEERE, uit naem van hunnen Meester rondult zouden afvragen wie Hy was? *zeggende* over zulks, dat zy *tot Hem* zouden zeggen: „ Wat zegt Gy op deze klaere en duidelyke vraeg, die wy U doen, *zyt Gy* de Groote en verwagte MESSIAH, van wien wy nu reeds zoo lang gewoon zyn

waerſchouwen, dat hy op zyne hoede zy tegen eene zoo gevaerlyke verzoeking. Maer in overweging genomen zynde, wat duidelyke *blyk* JOANNES voorheen ontfangen had, door een wonderdaedig Teken van den Hemel, en welke uitdrukkelyke en herhaelde *Getuigenisſen* hy zelf aen *Heiland* JESUS gaf, zoo kan ik my niet verbeelden, dat 'er mogelykheit voor die twyffeling van den *Dooper* kon wezen; inzonderheit daer hy zelf, toen hy nog in vryheit was, voorzien en voorzegd had, dat hy wel haast gekerkerd zou worden. Zie *Joannes* III. vers 30. alwaer hy onder 't voorſtellen van *minder te moeten worden*, zyne *trapswyze vermindering* te kennen geeft, door tuſchenkomst namelyk van in den kerker opgeſloten te zyn. —— In tegendeel konden *zyne Discipelen* zeer waerſchynelyk geergerd worden, [dat is zich ſtooten,] aen de omſtandigheit van hunnes Meesters zitten in den kerker, zoo wel als aen de *vryheit* van CHRISTUS verkeering en ommegang, die vry veel verſchilde van de *geſtrengheit*, welke by hen in gebruik was. Hierom kon hy het noodig agten, hen op den weg van verdere voldoening te leiden. Om hier by niet te zeggen, dat de *vuurigheit* van JOANNES hartsgeſtel hem eenigszins ongemakkelyk by zich zelven gemaekt kan hebben, over de *behoedzaembeit* die CHRISTUS in agt nam, om zelf niet opentlyk te verklaren dat hy de MESSIAH was; en dat hy zich kon verbeelden, dat het met zyne bediening als MESSIAHS *Voorlooper* overéénquam, dezerwyze aen te dringen op eene uitdrukkelyke verklaring. —— Om alle deze redenen verkies ik het dus te *vertalen* en *om te ſchryven*, dat het op eene volkomene voldoening van allen twyffel, en over zulks op eene ronde en uitdrukkelyke verklaring van dit ſtuk, doelt. Dit behaegt my beter dan het met LIMBURG (*) over te zetten, door: *Gy zyt de geen die komen moest, en zouden wy nae een ander zien?* dat is, „ wy verwagten geenen anderen MESSIAH dan u ". En dus vat men 't op, als een herhaeld oft vernieuwd *Getuigenis*, 't welk JOANNES gaf by wege van *Volmagten*, die het in zynen naem afleiden, daer hy het niet langer *in eigener Perſoon* kon doen. Maer all' de geest en kragt van CHRISTUS *Antwoord* zou men moeten verliezen, indien wy de Bezending des *Doopers* naer zulk een oogmerk, en in dezen zin, moesten opvatten ".

(*) „ *Theol. Christ.* Lib. III. cap. 11. §. 14 ".

Digitized by Google

zyn te ſpreken onder de aenwyzende benoeming van *de Geen* oft *Hy die komt* (*a*)? *Of hebben wy eenen anderen* onder die hoedanigheit en dat karakter *te verwagten?* Beantwoort toch deze vraeg zoo uitdrukkelyk als wy, ['t is het woord van onzen Meester *Joannes*,] voormaels ons Getuigenis aen U gegeven hebben.

„ *En wanneer de Mannen*, die van JOANNES gebruikt wierden, om zyne Gezanten aan *Heiland* CHRISTUS JESUS, met deze zoo gewigtige boodſchap, te zyn, *tot Hem gekomen waren*, deeden zy hunne Vraeg, gelyk hun Meester hen die in den mond gelegd had: en dus *zeiden zy* tot Hem: JOANNES *de* wydvermaerde *Dooper*, wiens kloekmoedigheit en trouw in het waernemen van zyn Dienſtampt aenleiding gaven tot zyne gevangenneming, *heeft ons tot U gezonden, zeggende, zyt Gy de geen* oft Hy *die komt*, belydt gy U zelven de Groote MESSIAH te wezen, *of hebben wy eenen anderen*, onder die aenzienelyke hoedanigheit, *te verwagten?*

„ *Nu* bepaelde zich de *Zaligmaker* JESUS op die vraeg door Daeden, veeleer dan door zyne Gezegdens, een antwoord te geven: *in dat zelfde uur* derhalven, terwyl zy by Hem, en dus ooggetuigen waren van 't geen hy deedt, (nadien het gezantſchap met toeleg volvoerd wiert, voor eene groote vergadering van volk, in welke, gelyk doorgaens, veele waren die quamen om van alderleie ongeſteldheden genezen te worden,) in dat zelfde uur, zeg ik, als de gezondene Discipelen hunne boodſchap deeden, oeffende CHRISTUS

(*a*) „ *De geen*, oft Hy *die komt.*] In 't Grieksch ὁ Ἐρχόμενος, [*de komende.*] Het ſchynt dat de godvrugtige *Joden*, door hun ſpreken van den MESSIAH onder deze bewoording *Hy die komt*, of *Hy die te komen ſtaet*, op de levendigſte wyze hebben uitgedrukt hun vertrouwende en vaste *verwagting* van Hem, midsgaders hun vuurig *verlangen* nae zyne verſchyning, als de grootſte en aengenaemſte *Gezant* van GOD aen de Menſchen, en als de wenſchelykſte Perſoonaedje, die *ooit* in de Werelt *quam* of *komen zou*. Men zie *Markus* XI. *vers* 9 *en* 10. vergeleken met *Pſalm* CXVIII. vers 26. *Daniel* VII. *vers* 13. *Habakuk* II. *vers* 3. volgens de *Zeventigen*, *Jeſaiah* LXII. *vers* 11. en *Zachariah* IX. *vers* 9. —— Biſchop PEARSON merkt met reden aen, dat *dit*, onder veel meer andere bewysredenen, klaer betoogt, dat het denkbeeld van *Twee* MESSIAHS, dat 's van eenen *Lydenden* en van eenen anderen *Zegepralenden*, een ydele droom is der *Latere* en *Hedendaegſche Joden*, welke aen de *Ouden* van die *Natie* t'eenemael onbekend was. Zie PEARSON *on the Creed* pag. 183. [in 't Nederduitsch: *Uitlegging over het Symbolum des Geloofs*"].

Digitized by Google

TUS het vermogen 't welk Hy bezat om Wonderwerken te doen, en dus *genas Hy 'er veele*, die toen rondom Hem waren, *van hunne ziektens en plaegen* (*a*), *en* Hy verloste hen *van* de bezetenheid der *booze geesten; en aen veele welke blind waren gaf Hy* genadelyk *het gezigt* (*b*).

„ *En* de HEERE JESUS ten zelfden tyde op hunne vraeg *antwoordende, zei tot hen*, [die van wegen den Dooper, als deszelfs Discipelen, gezonden waren,] *gaet heen, en verhaelt aen Joannes* all' *'t geen gy* tans *hoort en ziet*, [en] dus *de* aendagtwekkende *dingen welke gy*, geduurende uw hier zyn dezen dag, zoo in eigener perſoon *aenſchouwd en gehoord hebt*, als die waer van gy door anderen, welke oog en oorgetuigen van myne Wonderwerken en Leerredenen waren, onderrigt zyt geworden. —— [*Zegt namelyk*] in 't byzonder, *dat de Blinden het gezigt ontfangen, en de Kreupelen wandelen*, dat *de Melaetſchen gereinigd worden, en de Dooven hooren*, ja dat zelfs *de Dooden worden opgewekt*; *en* merkt dit geval op, dat ik geenszins den Grooten en Ryken vlei en naer den mond ſpreek, 't geen Bedriegers en Verleiders konnen doen, of dat ik myn last hoofdzaekelyk aen de Aenzienlyken verrigt, gelyk ſommige der Oude Profeeten moesten doen; maer dat door my, zoo als gy uit de Toehoorders die my tegenwoordig omringen ziet, *aen de Armen*, en zelfs aen de geringſten onder het Volk, myne Leer gericht is; en overzulks *word* aan hen *het Euangelium gepredikt*, hebbende zy dus het geluk, dat de heuchelyke blymaere der Eeuwige Zaligheit met alle vryheit openlyk onder hen word afgekondigd, en dat de zegeningen van dezelve hen worden aangeboden. —— *En* zyt

" (*a*) „ *Van hunne ziektens en plaegen.*] In 't Oirſprongelyke [heeft men, voor 't geen van de *Nederlanders* vertaeld wiert *quaelen*, het *Grieksch* μαστιγας], dat 's *plaegen* of *roeden*; 't geen waerſchynelyk eenige van de ſmartelykſte ongeſteldheden, hoedanige *Melaetſchheid*, *Beroerte*, verouderde *Bloedgang* oft *Loop*, en dergelyke zyn, betekent. Men vergelyke *Markus* III. *vers* 10 en V. *vers* 29, en 34. En dus kan die naem toeſpeling hebben op de onderſtelling dat zy zulke *Tuchtigingen* waren, welke het *groot Misbagen van* GOD tegen de perſoonen, aen welke zy toegezonden wierden, te kennen gaven. Vergelyk *Joannes* V. *vers* 14. en IX. *vers* 2.

(*b*) „ *En aen veele welke blind waren gaf Hy* genadelyk *het gezigt.*] De *Oirſprongelyke ſpreekmanier* εχαρισατο το βλεπειν. [*Hy begenadigde hen om te zien*], ſchynt uit te drukken, beide op hoe edelmoedige, en op hoe vriendelyke en toegenegene wyze, *onze Gezegende* VERLOSSER die Genezingen verrigtte".

Digitized by Google

zyt verzekerd, (voegt dit 'er verder by,) dat ik in zulke omſtandigheden verſchenen ben, welke reden geven om te zeggen: *gelukkig is hy die* om dezelve *niet aen my geërgerd word* of zich ſtoot, en daer door ten verderve ſtruikelt (*a*)! want hy moet byzonder wys en godsdienſtig zyn, die door de ſterke volksvooroordeelen, welke tegen my in myne omſtandigheden naer de werelt leggen, niet geſchokt word. Laet JOANNES deze dingen op zich zelve overwegen, en laet hy ze vergelyken met alle die Profetiën (*b*) welke voorſpeld hebben, dat de MESSIAH zoodanige Wonderdaeden als gy gezien hebt zou werken (*); dat hy het Euangelie aen de armen en geringen zou prediken (†); en dat veele Hem zouden veragten en verwerpen (§): en zoo zal hy, (en door gelykheit van reden ook gy,) met de overige van zyne Leerlingen, ligtelyk een overtuigend Antwoord opmaken, voldoende aen de Vraeg, welke gy, volgens uwe bezending, gedaen hebt, al doe ik 'er met myne woorden geene uitdrukkelyke verklaring op dezelve by (*c*)".

Hei-

(*a*) „ *Gelukkig is hy die .... niet aen my geërgerd word*, of zich ſtoot en daer door ten verderve ſtruikelt.] Dit gezegde had ten doel, eene ontzachgelyke *vermaning* te geven aen de Discipelen van JOANNES, dat zy toch op hunne hoede zouden zyn tegen de *vooroordeelen*, welke hen konden beletten CHRISTUS te ontfangen: en het behelst te gelyk eene kragtige aenduiding, dat hunne eindelyke Gelukzaligheid bepaeld zou worden, door den eerbied en de erkendtenis, die zy aen Hem betoonden; terwyl die *vooroordeelen* in 't algemeen tot der menſchen verderf en ondergang heerſchen zouden.

(*b*) „ Laet hy ze vergelyken met alle die Profetiën.] De Aertsbiſchop TILLOTSON heeft in 't breede de *overéénkomst* tusſchen de oude *Voorzeggingen*, en de *Gevallen*, waer op hier gewezen word, aengetoond. Zie TILLOTSON's *Works* Vol. II pag. 451 ſeqq. [of *Predikatiën*, in de Leerrede over *Matth.* XI. vers 2—6.] Dr. THOMAS JACKSON echter heeft dit ſtuk nog uitvoeriger bearbeid, in het Tweede Deel van zyne fraeïe en lezenswaerdige Verhandeling (*Discourſe*) over *dezen Tekst*. Zie deszelfs *Works*, Vol. II. pag. 470 ſeqq.

(*) *Jeſaiah* XXXV. *vers* 5, 6. (†) LXI. *vers* 1.

(§) „ VIII. *vers* 14. LIII. *vers* 1, 2, 3.

(*c*) „ Al doe ik 'er met myne woorden geene uitdrukkelyke verklaring op dezelve by.] Niets kon gepaster, natuurlyker, en overtuigender zyn voor JOANNES *Discipelen*, dan een *antwoord* als dit, 't welk zynen oorſprong nam uit het geen CHRISTUS werkelyk deedt, en zyn grond had in het blykbaerst *getuigenis* van

Digitized by Google

Heilige Leerredenen over de voornaamſte waarheden van den Christelyken Godsdienst. Door JOHAN ERNST SCHUBERT, *Abt van Michaëlſtein enz. Uit het Hoogduitseh vertaald, door* G. M. NEBE. *Vyfde en Zesde of laatſte Stuk. Te Amſterdam, by* P. Spriet en Zoon 1767. *te zamen* 280 *bladz. in groot octavo.*

DEze twee Stukken, waer mede de voortreffelyke Verzameling der Heilige Leerredenen van den Eerwaerden *Schubert* beſlooten word, bevatten de volgende onderwerpen. I. De liefde des evennaasten, 1 *Joh.* III. 13—18. II. De vervolging der onſchuld onder het voorwendſel van Godsdienst, *Joh.* XVI. 2. III. Dat God alleen de bekeering in den mensch werkt, *Matth.* II. 1—12. IV. De Afgod waer toe de mensch zich zelf maekt, *Luk.* XVIII. 9—14. V. De oorzaken der vyandſchap tegen de waerheden van den Godsdienst, *Joh.* III. 19 en 20. Dus ver het vyfde Stuk; in het laetſte vind men nog, I. De wellusten der Jeugd, 2 *Tim.* II. 22. II. Dat God zonden met zonden ſtraft, *Rom.* I. 21—24. III. De misſlagen der geloovigen, *Cal.* VI. 1—5. IV. De voordeelen, die de geloovigen uit het lyden dezes tyds trekken, *Rom.* VIII. 18. En eindelyk V. De zorg van God voor de menſchen by hunne intree in de waereld, *Luk.* II. 21.

Toe

GOD zelven door de verbazendſte *wonderwerken*, welke zy wisten, dat *hunne Meester* nooit voorgegeven had, te konnen of moeten doen. Zie wat men by *Joannes* X. *vers* 41 leest. *Wonderwerken* daarenboven van eene zoo weldaedige natuur, dat geene *geſtrengheden* of *onthoudingen* eenes afgezonderden levens daer mede op eenigerlei wyze in vergelykinge konden komen; en tevens *Wonderwerken* die een toegevoegden luister ontfingen van hunne voorſpelling door de *Profeeten* veele eeuwen te vooren gedaen, en wel in-'t-byzonder door die van *Jeſaiah*, de eigen Profeet, door wien *de Dooper* zoo byzonderlyk was beſchreven, en afgemaeld, dat *hy zelf* zich meermael op denzelven had beroepen. *Mattheus* III. *vers* 3. *Lukas* III. *vers* 4, 5, 6. en *Joannes* I. *vers* 23. weshalven zyn Leerlingen ongetwyfeld de Schriften van dien Profeet door en door gelezen hadden. —— Deze, en meer andere byzonderheden, zyn in een alderſchoonst licht gezet, door de meesterlyke hand van Dr. *Atterbury*, in zyne *Postbumous Sermons*, [of *Nagelatene Leerredenen*,] Vol. I. pag. 41—50. alwaer hy op eene zeer verſtandige wyze bekort heeft, alles wat zaekelykst is in de uitvoerige *Verhandeling* van den Geleerden Dr. *Jackſon*, aengehaeld in de voorgaende *Aentekening* (*h*)".

Digitized by Google

Tot een voorbeeld dezer Leerredenen diene het volgende bericht van 's Mans Redenvoering, *over de misslagen der geloovigen*, die onze oplettendheid byzonder tot zich getrokken heeft.

Zyn Eerwaerde vangt aen, met een voorstel, rakende de onmogelykheid van in dit ondermaensche leven tot zulk ene volmaektheid te komen, dat wy geheel zonder alle misslagen en zonden leven zouden. Dit is ene waerheid welker gegronde kennis hoognoodig is; zo ten aenzien van hun, die wanen, dat ze in dit leven volmaekt konnen worden, als met opzicht tot de zodanigen, die deze waerheid misbruiken, ter verschooninge hunner zonden. Ter onderrichtinge en waerschuwinge van den enen en den anderen, als mede ter aenspooringe van ieders plichtsbetrachting in deze omstandigheden, verdeelt hy zyne Leerreden in drie deelen. Om

(I.) te bewyzen, *dat de geloovige misslagen hebben*, (II.) *derzelver hoedanigheid* te beschryven, en (III.) *de plichten* te toonen, *die wy in aenzien derzelven in acht hebben te nemen.*

I. Wat het eerste betreft, de text zelve strekt tot een uitdrukkelyk bewys. De Apostel spreekt hier ongetwyfeld van ware geloovigen, en hy vooronderstelt, dat ze hunne misslagen hebben, als hy beveelt, de zodanigen weder te recht te brengen, *als ze somtyds van eene misdaed verrast wierden*; met die waerschuwende vermaning, *ziet op u zelven, dat gy ook niet verzocht word*; ter aenduidinge dat alle geloovigen hier aen onderworpen zyn, en steeds daer tegen op hunne hoede behooren te wezen. Dit denkbeeld word nog nader bekrachtigd uit zyne volgende tael, als hy zegt; *Zo zich iemand laet dunken, dat hy wat is, daer hy nochtans niets is, die bedriegt zich zelven*; leerende, dat zodanige opgeblazen menschen niet alleen zo heilig niet zyn als zy wanen, maer zelfs geen den minsten grond van heiligheid hebben. Het is by hem een vast kenmerk, dat een mensch geen ware gerechtigheid bezit, als hy zich verbeeld volmaekt te wezen; en men mag dus uit 's Apostels tael wel besluiten, dat geen mensch zonder gebreken is, zo lang hy in de waereld leeft. — Deze waerheid word verder ook bewezen uit andere schriftuurplaetsen, als daer zyn *Ps.* XIX. 13, *Job* XIV. 4, en de voorbeelden der braefste Mannen, als Job, *Job* XL. 3, en Paulus *Rom.* VII. 18, 19. 1 *Cor.* IV. 4. — En of dit nog niet genoeg zy, ze word daer en boven betoogd uit Godgeleerde grondstellingen, en wel byzonder uit den stryd

tusschen het vleesch en den geest, die voor den dood niet geheel een einde neemt.

Men brengt hier wel tegen in, dat Apostel Johannes evenwel spreekt van zulken, *die niet zondigen, die geen zonde doen*, 1 *Joh.* III. 6, 9. Maer als men dit tegenwerpt, behoort men ook gedachtig te zyn, dat die zelfde Apostel, H. I. 8, zegt; *zo wy zeggen, wy hebben geen zonde, zo verleiden wy ons zelven en de waerheid is niet in ons.* Hoe zal men dit overeenbrengen? Op deze wyze. *Te zondigen* en *zonde te doen* is by den Apostel *moedwillig en opzettelyk zondigen.* Dit heeft by wedergeboorenen geen plaets, maer des niet tegenstaende *hebben zy zonde*; zy zyn egter aen zwakheids-zonden onderworpen, die in een eigenlyken zin *misslagen* verdienen genoemd te worden. En dit leid ons tot het

II. Deel dezer Leerreden, de beschryving van derzelver *hoedanigheid.*

Men heeft hier omtrent voor af in 't algemeen aen te merken, dat de misslagen der geloovigen, zo wel als de moedwillige zonden der ongeloovigen overtredingen van Gods Wet zyn. De Apostel gebruikt in den text, in de grondtael, het zelfde woord, daer hy zich *Eph.* II. 1, 2, en elders van bedient, als hy van de zonden der godloozen spreekt. En zo alle zonde eene afwyking van Gods geboden is, volgens 1 *Joh.* III. 4, dan moet dit ook gelden omtrent de misslagen, die de geloovigen uit zwakheid begaen. —— Trouwens men kan hier aen niet twyffelen, als men overweegt, dat niet alleen de uiterlyke ondeugende werken, maer ook de kwade begeerten des harten, die God verbooden heeft, overtredingen der Godlyke wetten zyn; ja dat men ook enkel door gedachten zondigen kan, als men verkeerde gevoelens van God en zyne werken koestert, die de eer van God benevelen. —— Dit zo zynde, zo zyn de gebreken der geloovigen, 't zy ze misvattingen des verstands of zwakheden van den wil genoemd mogen worden, beledigingen van God en overtredingen zyner geboden. In zo ver komen ze met de zonden der ongeloovigen overeen; doch zie hier, waer in ze van dezelven onderscheiden zyn. — [We zullen deze bepalingen woordlyk overnemen.]

„ *Voorëerst* worden de misdaaden der geloovigen uit verrassing begaan. Ik verstaa hier door een besluit, dat men neemt, zonder te voren alles overwogen te hebben. Daar zyn zekere omstandigheden, waar by men zich in de uiterste verbaastheid bevind. Eene geweldige verwarring, die ons gemoed inneemt, duld ons niet, om eene handelwys, waar toe

Digitized by Google

toe wy als gedrongen worden, voor af genoegzaam te overweegen. Het kan zyn, dat wy anders weeten, dat zy verboden is. Doch wy zyn voor het tegenwoordige niet in ſtaat, om ons zulks te herrinneren. Dergelyke zonden worden doorgaans tegen over die geenen geſteld, die met opzet begaan worden. Deeze beſluit men naar eene rype overweeging. Men peinst op middelen en wegen, om zyn voorneemen in 't werk te ſtellen. En men verblyd zich, wanneer men daar toe gelegenheid verkrygt. Om deeze reden kunnen de groofſte euveldaaden, als moord, echtbreuk, diefſtal en dergelyke nooit overtredingen zyn, die uit onweetendheid ontſtaan. Want de uitvoering derzelven veſtigt zich altoos op een voorgenomen toeleg, en op eene uitvinding van daar toe dienende middelen. Ten minſten moet men zich altoos herinneren, dat ze verboden zyn, zo menigmaal ons daar toe gelegenheid gegeeven word; ten ware men in de uiterſte onweetenheid der natuurlyke, en goddelyke wetten leeft".

„ *Ten tweeden*, indien de geloovigen al met voordacht kwaad doen, dan zondigen zy ten minſten doch uit onweetenheid. Dit is het tweede, dat wy van de overtredingen der geloovigen hebben op te merken. Op dat zich echter de goddeloozen van dit voorwendſel niet bedienen, en hunne wanbedryven en doodzonden voor dergelyke fouten achten, zo herinner ik u vooraf, dat de onweetenheid tweederlei is. De eene is onvermydelyk, maar de tweede kan voorgekomen worden. De ongeloovigen begaan ook zomtyds zonden, die uit onweetendheid ontſtaan; en onder deezen bevinden zich dikwils ook de afſchuwelykſte euveldaaden. Wanneer de Heidenen hoererye en overſpel begingen, wanneer zy hunne goden menſchen offerden, wanneer zy andere ſchandelyke bedryven uitvoerden, zo deeden zy het in die meening, van den waaren God daar door eenen dienst te bewyzen. Wanneer de Jooden CHRISTUS en zyne leer vervolgden, zo yverden zy voor de Vaderlyke wet uit onweetendheid. En wanneer Paulus voor zyne bekeering de Christenheid vervolgde, zo geſchiedde het enkel uit onverſtand. Doch dit was eene onweetenheid, die zy zeer wel hadden kunnen vermyden. Dienvolgens moet men de zonden, die aldus begaan worden, voor geene zwakheden en misſlagen der geloovigen houden. Het is eene even zo groote boosheid, indien men zyne pligten met vlyt niet weeten wil, dan wanneer men ze weet, en evenwel moedwillig verzuimt. De onweetenheid, waar uit de misdaaden der

geloovigen ontſtaan, is of op haar zelve onvermydelyk, of doch ten minſten dus geſteld, dat ze door de byzondere omſtandigheden van zommige menſchen kunnen verſchoond worden. Daar zyn eenige handelingen, van welken het zwaar te beſlisſen valt, of zy goed of kwaad zyn. Wy zouden ze uit algemeene wetten door verſcheidene ſluitredenen moeten afleiden, wanneer wy derzelver hoedanigheid kennen wilden. Of zy vereiſchen eene uitgebreide kennis van veele zedelyke grondregelen; en by gebrek hier aan blyft dezelve voor ons verborgen. Wy achten ze voor onverſchillig, of gelooven zelfs wel dat ze geboden zyn. In dit oogmerk en gevoelen neemen wy geen bedenken om ze te begaan. Wy zondigen; doch deeze zonden zyn misſlagen der geloovigen ".

„ Hier by komt nog *ten derden* deeze omſtandigheid, dat zich de geloovigen over hunne begaane misſlagen bedroeven, zo dra zy van dezelven overtuigd worden, zy moogen de onweetendheid of de verhaasting tot hun oorſprong hebben. Want ook door deeze eigenſchappen, worden zy van de zonden der goddeloozen onderſcheiden. Een onwedergeboorne verblyd zich over het kwaad, dat hy bedreven heeft; hy vernieuwt het voorneemen om het te hervatten, en beroemt zich zelfs over zyne zonden gelyk die te Sodom. Maar een godvruchtige belyd zyn wangedrag; hy heeft berouw over het begaane; hy bid God om vergeeving; hy recht met hem op nieuw een verbond op; hy word opmerkzaamer en zorgvuldiger ".

Onze Leeraer, de gegrondheid van ieder dezer onderſcheidingen, afzonderlyk, beweezen hebbende, komt eindelyk tot het

III. Deel zyner Redenvoeringe, om te toonen, *welke plichten wy, ten aenzien van de misſlagen der geloovigen, in acht beoben te nemen:* zo met betrekkinge tot hun die de misſlagen bedryven, als met opzicht tot ons zelven.

Met betrekkinge tot hun die de misſlagen bedryven, beveelt de Apostel, *dat wy hen wederom te recht helpen, met eenen zachtmoedigen geest;* het welk in 't algemeen vereiſcht, dat wy geen onagtzame aenſchouwers zyn, maer ons met minzaemheid bevlytigen, om de zulken van hunne dwaelwegen te rug te leiden, en weder op het rechte pad te brengen. Dit ſluit wel byzonder in, dat wy de gebreken der geloovigen nooit hebben te billyken of goed te keuren; in tegendeel verplicht zyn den dwalenden hunne misſlagen te openbaren, en hen te overtuigen dat ze verkeerd gedaen heb-

Digitized by Google

hebben, daerom boete doen, zich voor GOD verootmoedigen, en zich in 't toekomende voor dergelyke misslagen wachten moeten; en dat wy deze hoogst noodige voorstellen, aen onze zwakke en dwalende broederen, hebben te doen met een zachtmoedigen geest, op zodanig ene wyze, dat hy aen onze liefde, vriendschap en oprechtheid, geenszins konne twyffelen.

Met opzicht tot ons zelven wil de Apostel, *dat wy zullen zien op ons zelven, dat ook wy niet verzocht worden.* Dit eischt in 't algemeen van ons, dat wy oplettend zyn om dergelyke misslagen niet te begaen; ten dien einde alles te vermyden, wat ons aanleiding tot zondigen kan geven, en de genegenheid ten kwade zo veel hinderpalen in den weg te stellen, dat ze ons niet zeer ligt konnen overweldigen. Dit sluit wel byzonder in, dat wy ons benaerstigen om steeds in de kennis van Gods wil toe te nemen, om ons te hoeden van kwaed te doen uit onkunde; dat wy hier mede paren, ene vlytige oeffening in de werken der Godzaligheid, om ons te minder door verrassing tot misslagen te laten verleiden; en dat wy dagelyks ons levensgedrag naeuwkeurig beproeven, met dankzegging voor 't goede, met smekinge om Gods verderen bystand, en ene genadige vergeving onzer zonden, met een waer berouw hebbend gemoed, en een ernstig voornemen, om door Gods genade alle kwade neigingen te wederstaen: dat ons in 't goede zal versterken, de onkunde uitrooijen, en tegen de verrassing wapenen. — De noodzakelykheid van ieder dezer plichten, wordt hier afzonderlyk aengetoond, en zyn Eerwaerde dringt derzelver betrachting, nae het voordraegen van enige byzondere hulpmiddelen, ten ernstigste aen, uit de overweging, dat wy dus doende ons geloof versterken, Gode gelykvormiger worden, en de beste Leermeesters zyn voor onzen Evenmensch, tot eer van God, tot nut van den Naesten, en ter vermeerdering van onze eigen eeuwige Gelukzaligheid.

De

De noodzaaklykheid van den Godsdienst in 't gemeen, en de zekerheid en voortreflykheid van den Christelyken in't byzonder. Beweerd en aangedrongen, tegen Atheisten, Deïsten, Heidenen, Mohamedaanen en Jooden. Door HENDRIK LUSSING, MATTHYSZ. *Eerste Deel. Te Amsteldam by* H. Vieroot. 1767. *behalven het Voorwerk en het Register, 482 bladz. in Octavo.*

SChoon de onderwerpen, in een Werkje van deze natuur vervat, menigwerven verhandeld zyn, kan men 't egter niet nutloos rekenen, derzelver ontvouwing op nieuw in 't licht te geven: aengemerkt het groot belang dat wy als Menschen in 't algemeen, en als Christenen in 't byzonder daer in hebben. Een nieuw Geschrift toch is min of meer in staet, om de aendagt van dezen of genen op te wekken; en ieder Autheur heeft zyne byzondere leiding, die zomtyds best geschikt is, om de oplettenheid van byzondere personen te vestigen; en schoon men al vele Geschriften over dit onderwerp gelezen hebbe, kan 't egter nog van nuttigheid wezen, ene op nieuw voorkomende Verhandeling deswegens te doorbladeren; voor zo verre dezelve veel ligt ons deze en gene byzonderheden van ene andere zyde, of in een ander daglicht doet beschouwen, dan wyze tot nog nagegaen hebben. —— Dit in opmerking nemende konnen wy niet nalaten, dit Werkje den Liefhebberen van Waerheid en Deugd ter Lezinge aen te pryzen; ons verzekerd houdende, dat zy het zelve, al ontdekken ze 'er geen nieuwe kundigheden in, met genoegen zullen lezen; aengezien de Heer LUSSING dit Stuk, op ene oordeelkundige wyze, met gematigdheid en vrymoedigheid, regelmatig behandelt.

Dit eerste Deel behelst vyf hoofdverhandelingen, waervan de eerste strekt ter betooginge van *Gods Aenwezen.* De twede dient ter naspeuringe van *Gods Eigenschappen, van het eind-oogmerk waerom hy de Waereld heeft voortgebragt, en van zyne Voorzienigheid omtrent dezelve.* Hier aen volgt ene derde, die ten onderwerp heeft, *de noodzaekelykheid van den Godsdienst, in aenmerking van onze verpligting aen God;* waer in *de vryheid des Menschen ten aenzien van zedelyke daden* bewezen, en tevens getoond word, *dat wy menschen verpligt zyn, onze zedelyke daden naer Gods oogmerk in te rigten:* het welk onzen Schryver leid, tot ene ontvouwing van *de onderscheiden gevolgen, die aan de al of niet betragting van onze verpligting noodzaeklyk verbonden zyn;* en een betoog, van *de onsterfelykheid van 's menschen zielen, en de zekerheid van een toe-*

Digitized by Google

toekomenden ſtaet, waer in enen ieder vergolden zal worden, naar zyne werken. De vierde Verhandeling gaet over *de ongenoegzaemheid van den Natuurlyken Godsdienst, in den tegenwoordigen ſtaet van 't Menschdom;* met aentooninge *dat 's Menſchen zedelyke ongeſteldheid uit zich zelven is, door 't misbruik van zyne reden en vryheid.* En in de vyfde of laetſte Verhandeling benaerſtigt onze Autheur zich om te doen zien, *de noodzaeklykheid, mogelykheid en waerſchynlykheid ener Bovennatuurlyke Godlyke Openbaringe;* met ontvouwinge van *de vereischten, die 'er in ene Godlyke Openbaring, zal ze van God zyn, en die by ons, in het verpligte onderzoek naer zulk ene Openbaring, zyn moeten.* Dit voorgeſteld hebbende, beſluit hy deze Verhandeling, met te bewyzen, *dat zulk ene Openbaring als wy noodig hebben, om, ten aenzien van onzen toekomenden ſtaet, op gronden van zekerheid gerust, te zyn, by de Heidenen of Mohammedanen niet te vinden is.* En hier op ſtaet in 't volgende twede Deel nader onderzogt te worden, *of 'er zodanig ene Openbaring by de Jooden en Christenen aen te treffen zy.*

Zie hier, tot een ſtaeltje zyner ſchryf- en denkwyze, het geen hy wegens de vereischten in ene Godlyke Openbaring, ter erkentenisſe van dezelve, voordraegt.

„ Geven alle Volken, byzonder die de noodzaaklykheid eener bovennatuurlyke Openbaaring erkennen, voor, dat zy, door middel van daar toe by God geſchikte menſchen, eene Openbaaring hebben ontfangen, dan zal ons, in ons onderzoek, noodig zyn, *voor eerst*, dat men van hun, die ons hunne Openbaaring, als van Goddelyken oorſprongk, aanpryzen, vordere, dat zy ons bewyzen geven *voor de Waarheid*, dat aan die Perzoonen, welken men zegt deeze Openbaaring ontfangen te hebben, om ze ons bekend te maaken, God zich geöpenbaard hebbe. En wel zo, dat wy hier door kunnen zien, *aan de eene zyde*, dat zy, door middel van eene buitengewoone verlichting, of door eene werking, die, zo ver wy zien kunnen, de krachten der natuur te boven gaan, voor zich zelven van de Waarheid hier van, ten vollen konden verzekerd zyn. En *aan de andere zyde*, dat zy, door hunne gedragingen, doorſlaande blyken gaven, geen andere bedoeling te hebben, dan het geene hun geöpenbaard mogte zyn, tot heil van den medemensch bekend te maaken. Dit mogen wy billyk vorderen, om *zeker te zyn*, dat zy, door onkunde, of verhitte verbeelding zich zelven niet misleid hebben, of ten oogmerke gehadt, om, tot hun voordeel, of om zich eenen naam te maaken, anderen te misleiden ".

„ *Het*

Digitized by Google

„ *Het tweede* waar op wy, by ons onderzoek, te letten hebben, betreft de voorgegeven Openbaaring zelve, te weten, dat zy ons niet belet, om Haar op allerlei wyzen te mogen beproeven, of zy onze toeſtemming, als eene Bovennatuurlyke Openbaaring, waardig zy. Met één woord, dat zy ons het gebruik van onze reden volkomen vrylaat. Dit is niet alleen nodig, om dat wy buiten de reden geen middel hebben om te weten of zy waarlyk van God zy, maar om dat het ontwyffelbaar zeker is, dat zy overëenkomende de reden zyn moet, zal zy van God haaren oorſprongk hebben, dewyl wy de reden van God hebben, en, zo lang wy zyn, nimmer kunnen ophouden redelyke wezens te zyn. Dit vereischte is derhalven, zo billyk, dat indien zy, in het onderzoek onze reden niet vrylaat, zy, zonder bedenking, als niet van God te zyn, mag verworpen worden ".

„ *Het derde*, en daar het byzonder op aankomt, is, dat haare inhoud zelf, ons, omtrent derzelver zekerheid en voortreffelykheid, onze toeſtemming afvordere: met zulke bewyzen hier voor op te leveren, dat wy, wanneer wy onze reden wel gebruiken, erkennen moeten, dat zy van niemand dan van God zyn kan: *zo* door de ontdekking, niet alleen van het geene *in*, maar ook *boven* het bereik der reden is; en echter by naauwkeurig onderzoek bevonden wordt, hier niet tegenſtrydig te zyn: *als* door de betaamelykheid en nuttigheid van het geene zy leert, ten aanzien van God en ons, om in zyne gemeenſchap herſteld te worden. Want waar ook dit niet gevonden wordt, in het geene men voor eene Godlyke Openbaaring opgeeft, behoeft men geene zwaarigheid, althans, te maaken, om dezelve te verwerpen. De reden is klaar. Immers wanneer zy ons niet méer ontdekt, dan het geene de reden ons leeren kan, verdient zy den naam niet van zulk eene Openbaaring als wy nodig hebben. Leert zy ons het geene tegen Gods natuur en Volmaaktheden, of tegen onze natuur ſtrydt, dan brengt zy haare valsheid, en dus haare verachting, zelf mede. En indien zy ons niet met zekerheid aanwyst, hoe wy Gode betaamende verzoend konnen worden, en wat wy doen moeten om gelukkig te worden, dan hebben wy haar niet nodig ".

Deze drie vereischten omtrent ene Openbaring te vorderen, dunkt hem, kan geen redelyk mensch wraken; en 't is tevens, zegt hy, „ waaragtig, dat indien wy eene voorgegeve Openbaaring mogten aantreffen, welke hieraan voldoet

doet, wy redenloos en kwaadaartig zouden handelen, wanneer wy dezelve onze toeſtemming, *als dan zouden weigeren*". — Op ene dergelyke wyze brengt de Heer LUSSING, verder, het geen by ons, in het onderzoeken naer zulk ene Openbaring, plaets behoort te hebben, tot drie vereischten, die kortelyk hier op uitkomen. „Wy hebben (1.) alle vooroordeelen af te leggen; en (2.) evenmaatige toeſtemming te geven aan de kracht der bewyzen, die zo voor als tegen den Godlyken oorſprongk eener Openbaaringe pleiten; en (3.) waar wy de Waarheid mogen aantreffen, haar opregtlyk hulde te doen". Deze drie vereischten wat nader verklaerd en aengedrongen hebbende, belluit hy met te betuigen.

„Of ik bedrieg my, of geen redelyk mensch kan deeze vereischten, welken by ons, wanneer wy, in de daad, naar eene Godlyke Openbaaring, uit liefde voor de Waarheid, willen omzien, anders dan allerbillykst erkennen. Ik vorder derhalven van de Deïsten, met welken wy ons, hier omtrent, nu byzonder bezig zullen houden, *dat zy deeze wederzydſche vereischten bepaald in 't oog houden.* Ik begeer, voor 't geene ik bewyzen zal, van hun niet de minſte toegevendheid: maar dat zy dan ook niet uit den band ſpringen".

JEHOVAH *verheerlykt door de Erkenning van den Waaren Meſsias* JESUS CHRISTUS. *Geſchreeven in 't Hoogduytsch door* CHRISTIAAN SALOMON DUYTSCH, *gewezen Joodſchen* RABBI. *En uit het Handſchrift vertaeld door* J. TRAST. *Gedrukt voor den Autheur. Te Amſterdam by* Dirk Swart, 1767. *Behalven het Voorwerk,* 176 *bladz. in groot octavo.*

DEze gewezen Joodſche Rabbi, door den Eerwaerden Ds. *E. P. C. van Eſen*, door den H. Doop, in de Christelyke Gereformeerde Gemeente te Amſterdam als een Medelid ingelyft, op den 25 Juny 1767, zoekt, volgens zyne aenduiding in de Voorreden, door dit geſchrift, *geen eer by menſchen*, maer bedoelt alleen het doen ener *openbare belydenisſe voor de menſchen.* En hier aen beantwoord dit Stukje genoegzaem: als behelzende ene geleidelyke voorſtelling van de Leer onzer Nederlandſche Kerke, waer in onze nieuw bekeerde, naer 't beloop van dit Geſchrift, zeer wel onderwezen is.

De

Digitized by Google

De betrekkelyke Staatsverandering van elk der Uitverkoorenen, voor ſynen Perſoon, in haaren rechten aard en grootheid beſchouwd. Door SAMUEL VAN HARDEVELDT, *Predikant te Valkenburg. Te Leiden by* Zeger van Egmont, 1767. *behalven de Voorreden,* 52 *bladzyden in groot octavo.*

MEn vind hier, gelyk ons de algemene Tytel nader verklaert, *Eene Verhandeling over een gewigtig ſtuk der Hervormde rechtzinnige Godsdienstleere, tot welks klaar en onderſcheiden begrip wel eene meerder overweeging vereischt wordt, dan men veeltyds denkt: naamelyk hoe het te verſtaan zy, dat Gods toorn en de vloek der Wet, op de Uitverkoorenen, voor welke de Heiland voldaan heeft, ook noch blyft rusten, tot het tydſtip hunner daadelyke perſooneele Rechtvaerdiging; met byzondere aanmerkingen over deeze weldaad, daar uit voortvloeiende: en wat elk hier omtrent tot Zaligheid moet noodig achten te ondervinden.* Onze Autheur ziet dit ſtuk als zo netelig in, dat hy ſchyne te oordeelen, niet in ſtaet te zyn, om het zelve op ene klare en gereed bevattelyke wyze te behandelen; althans hy geeft in zyne Voorrede te kennen, *dat het moeilyk is de hier behandelde zaaken wel te begrypen*, en dat zyne redeneerwyze vereischt, *dat dezelve met veel opmerking, zo als het een in verband met het andere ſtaat, en wel eens met herhaalde leezing, overwoogen worde.* Zy derhalven, die hun genoegen nog niet gehad hebben, in 't doorbladeren der Schriften voor eenige jaren, over de wyze der Regtvaerdiginge des Zondaers, van verſchillende Godgeleerden, niet zo zeer over 't *Leerſtuk zelve*, als wel over *de wyze hoe*, konnen hier op nieuw te regt geraaken; om zich in te wikkelen in ene beſchouwing, die haer opzicht heeft niet tot wezenlykheden, maer tot betrekkelykheden; die veelvuldigmael in de Godgeleerdheid gelegenheid geven, tot het bybrengen ener menigte van *diſtinctiën* of onderſcheidingen, die de zaek zelve eer verduisteren dan ophelderen. Maer die met ons berusten kan in de eenvoudige, en duidelyke Leer der Kerke, aengaende dit gewigtig Leerſtuk, konnen wy niet aenraden, zich met het lezen van dit Geſchrift te verpynigen, gelyk zyn Eerwaerde ſchynt te eiſchen: te minder, daer wy, zo ver we 't in zyn zamenhang beſchouwd hebben, niet konnen bemerken, dat zyne manier van beſchouwen het ſtuk klaerer maekt, of heilbegerigen zielen ene betere leiding aen de hand geeft.

Al-

Digitized by Google

Algemene Beſchryving van Oud en Nieuw Friesland. Door FOKKE SJOERDS. *Iſte Deel, I en II. Stuk. Te Leeuwarden by* Pieter Koumans 1766. *behalven het Voorwerk enz.* 909 *bladzyden in groot octavo.*

DE Schryver van dit Werk heeft zich, gelyk hy met den aenvang zyner Voorreden te kennen geeft, voorgeſteld, „ de oude Historie van Friesland op nieuw te beſchryven, het overtollige daar uit te laten, de latere ontdekkingen, door geleerde Mannen gedaan, daar in te voegen, en voorts de Gebeurtenisſen tot op onze tyden te vervolgen". En nademael verſcheiden byzonderheden, rakende den alouden en tegenwoordigen toeſtand dier Provincie, welker kennis tot het rechte verſtand der Geſchiedenisſe hoognoodig is, tot nog in geen behoorlyk daglicht geſteld zyn, zo is hy te rade geworden, zich eerst op derzelver ontvouwing toe te leggen, en ten dien einde dit Werk voor af te laten gaen, by wege van *Voorbereidinge tot de Frieſche Jaarboeken.*

Het zelve vangt aen met ene Inleiding, waer in onze Historie ſchryver den Lezer onder het oog brengt, welke Autheuren in 't behandelen der Frieſche Geſchiedenisſen in aenmerking komen; in hoe ver ze geloofwaerdig te achten zyn; en hoedanig ene hulp ze ter opheldering hier van verlenen. By die gelegenheid geeft hy ook ten ſlot te kennen, dat 'er met opzicht tot de twee laetſte eeuwen, ene ſchaersheid van openbare geſchriften is; het welk hem te meer beweegt om alle Liefhebbers te verzoeken, dat ze hem, zo ten aenzien der Oude, als wel inzonderheid der Nieuwe Historie van Friesland, de behulpzame hand gelieven te bieden; indien ze iets onder zich mogten bezitten, dat hem ter betere uitvoeringe van dit zyn Werk dienſtig zou konnen wezen; met toezeggінge van zyne getrouwheid en erkentelykheid, omtrent alle zodanige betoonde hulp.

Het eerſte Deel is verder onderſcheiden in acht Hoofdſtukken, welker inhoud op 'deze wyze opgegeven word. „ I. 's Lands gelegenheid en verdeeling in onderſcheide tyden. II. Natuurlyke verdeeling, vrugtbaarheid, voortbrengzelen, waterwerken, zylen *enz.* III. Van den oorſpronk der Frieſen, de eerſte bevolking dezer landen, talen *enz.* IV. Van de Zeden, Wetten, Regten en gewoonte der Frieſen voor en onder de Romeinen. V. Frieſche Oudheden, na de tyden der Romeinen tot aan de regeringe der Saxers.

Digitized by Google

VI. Invoering van 't Christendom hier te Lande, en de geſteldheid in dien tyd. VII. Staat van 't Christendom, zedert deszelfs aankomst alhier, tot op de Reformatie. VIII. Staat der Regeeringe *enz.* onder de Saxers, onder Keizer *Karel* den V, en *Philippus* den II". En in het twede Deel heeft men, volgens het bericht van den Opſteller, te verwachten.. „ De Staatkundige en Kerkelyke Beſchryvinge van Friesland; gelyk mede eene nieuwe Land- en plaatsbeſchryvinge dezer Provincie".

De Beminnaers der Vaderlandſche Geſchiedenisſen, zullen ongetwyffeld des Schryvers onvermoeide vlyt, in 't naſpeuren en by een zamelen van alles, wat tot zyn onderwerp betrekkelyk is, danklyk erkennen; en zyne verdere opletenheid wel willen aenmoedigen; ſchoon het Werk over 't geheel wat langdraedig geacht mogte worden, en de ſtyl niet gevallig zy: in hoope dat de Jaerboeken zelven, des te beknopter zullen wezen; en de ſtyl, 't zy door eigen oeffening des Geſchiedſchryvers, 't zy door behulp van anderen, enigermate verlevendigd en vloeibarer gemaekt zal worden.

Om 'er den Lezer nog ene byzonderheid, die men op zich zelve beſchouwen kan, uit mede te deelen, zullen wy ons oog vestigen op des Autheurs bericht van de ligging van Friesland, en de hoofdverandering van gedaente, die dit gewest ondergaen heeft.

Het ligt ongeveer tusſchen de 52 gr. 56 min. en 53$\frac{1}{3}$ gr. Noorder breedte, en tusſchen de 23$\frac{1}{3}$ en 24$\frac{1}{3}$ graaden der lengte, van de eerſte middaglyn, getrokken over de piek van Canarie. De lengte der Provincie van *Munnikezyl* tot aen *Slykenburg*, langs de Zee, is 26$\frac{1}{2}$ uuren gaens; en die van *Slykenburg* tot *Munnikezyl*, langs Overyſel, Drenth en Groningerland, is 15 uuren gaens, makende te zamen 41$\frac{1}{2}$ uuren gaens van 1500 roeden, 't welk den omtrek brengt op 62250 roeden. De breedte van Friesland, van Zuiden ten Noorden, van *Bleskyk* tot aen *Wierum* is 12 uuren gaens, of 18000 roeden; de lengte, van Oosten ten Westen, van 't hoog *Appelſche* veen tot *Hindelopen*, is 11$\frac{1}{2}$ uuren gaens, of 17250 roeden. En volgens den naeuwkeurigſten overſlag is de grootte dezer Provincie bevonden, aen land en water, te zyn, 209, 365, 625 vierkante Rhynlandſche roeden, of byna 348, 942 Morgen, de Morgen gerekend op 600 Roeden; makende, naer de gewoone benaming aldaer, 872, 356 pondematen, ieder van 240 Roeden. —— Wat verder de oude gedaente, en derzelver hoofdverandering be-

Digitized by Google

betreft, deze beschryft onze Autheur op de volgende wyze.

„ *Pomponius Mela*, die in de eerste Christen eeuw geleefd, en eene aardbeschryvinge geschreven heeft, onder den naam van *De situ Orbis*, van deeze gewesten spreekende, getuigt onder anderen aangaande den loop des Ryns, en deszelfs uitwateringe in de zee, aldus. De Ryn van de Alpen afdalende, maakt omtrent zynen oorspronk twee Meeren. —— Van daar langen tyd zig met een' vasten loop voortstrekkende, wordt hy niet verre van de zee, verdeelt: ter linkerhand behoud hy den naam en loop van een rivier, tot aan zynen mond toe; maar ter regterhand is hy eerst eng en zig zelven gelyk: daar na de oevers wyd en breed overstroomende, is hy niet meer een rivier, maar een groot meer; na dat hy de velden vervuld heeft, bekomt hy den naam van het Flie, en een eiland van dienzelven naam omvangen hebbende, wort hy wederom naauwer, en valt, in de hoedanigheid van eene rivier, in zee ". Volgens deze woorden heeft zig toen de Ryn ontlast in de kom of het water, dat tegenwoordig den voornaamsten boezem van de Zuiderzee uitmaakt, leggende tusschen Overysel, Noordholland en Friesland; van daar de noordoostlyke lage landen overstroomende, die thans in de gemelde zee verzwolgen zyn; nam hy zynen loop voorby de Kuinder, Stavoren, en het zogenaamde roode klif, alwaar hy zig een weinig verder ter linkerhand stortte in het meir *Medemelaca*, en ter regterhand zig omkrommende, alwaar hy den naam *Flevo* ontving, omvatte hy een rondagtig stuk lands, 't geen door de zamenvoeging der twee stroomen, een tamelyk eiland maakte, en den naam van *Flevo*, naar de wederzydsche stromen ontving; welk eiland, in volgende tyden afgespoeld zynde, tegenwoordig het *Breezand* schynt te zyn. —— De gemelde rivier zig ten Noordwesten van 't eiland in een gevoegd hebbende, ontlastte zig eindelyk, zo 't schynt, tusschen de eilanden ter Schelling en Flieland in de Noordzee. In latere tyden, wanneer de Zuiderzee zig, ten koste van vele nabyleggende landeryen, uitgezet, en een onveranderlyke diepte gekregen heeft, die zelfs by de laagste ebben vaarbaar is, is de oude benaminge van *Flevo*, te gelyk met de rivier en het eiland van dien naam verloren geraakt, en het een en ander door de zee ingezwolgen ". ——

„ Zo lang derhalven als het Flie slegts een aflopende, en alleen by hoge vloeden breede rivier was, die zomwylen de lage landeryen overstroomde, kon de Noordzee haar geweld

niet zeer ſterk aan den Westkant van dit Friesland oeffenen; dog groter was het gevaar aan den Noordkant, door de woede der invallende zee in 't zogenaamde Boerdiep of Middelzee, by de Latynen *Burdo* of *Burdinus* genaamt. Deeze vermaarde inham had zynen oorſpronk in de Sevenwolden, ſtroomde voorby de plaats, daar nu het dorp Oudeboorn legt, en ontlaste zig kort daar na in den wyden arm van dien naam, alwaar hy, allenskens breeder werdende, de wederzydze lage landen aan weêrzyden, by hoog water, overſtroomde, en zig eindelyk, tuſſchen de eilanden ter Schelling en Ameland, in de Noordzee uitſtortte. By oude tyden, ſchynt de zee geweldiger gevallen te zyn, door den mond van het Flie, alzo die by de Romeinſche Hiſtorieſchryvers zo zeer vergroot wort; maar naderhand nam zy haren togt met meerder geweld in het Borndiep, het welk van de Romeinſche ſcheepsvlooten dikwils bevaaren werd, wanneer ze naar de Eems voeren, om de binnen gelegene Duitſche natien te beoorlogen, nemende haren togt door *Druſus* graft, die die Veldoverſte had doen graven van den Ryn, tot in den Yſſel, en vervolgens door den Yſſel in het Flie. Daar na door Friesland, voorby Sneek tot in het Boerdiep, 't welk zy afzakkende om Oostergoo heen voeren naar de Eems. In 't laatst van de twaalfde eeuwe, viel de ſtroom zo ſterk in 't Borndiep, dat de Huisluiden, welker landen aan dat water lagen, de kosten van het dyken niet konnende dragen, hunne landeryen verlieten, en de eigenaars dezelve aan de kloosteren ſchonken. De kloosterluiden toen veel in getal zynde, hermaakten de dyken, en wonnen daar by zeer aanzienlyke goederen; te meer, alzo kort daar na de zee door den mond van het Flie inbrak, en eene groote opening maakte, 't geen veroorzaakt werd, wyl de Monniken van Ludingakerk van Harlingen naar Flieland, en Teſſel verſcheidene doorgravingen maakten, alwaar zy veele landeryen hadden. De Zee aldaar een vryen doortogt krygende, ſpoelde in korten tyd grote landſtreken weg, en veroorzaakte daar door metter tyd dien grooten Zeeboezem, die tegenwoordig de Zuiderzee genaamt werd. Strekkende alzo het geen tot ontlastinge van het water werd aangewend, tot bederf en onherſtelbare ſchade, van eene aanzienlyke ſtreek lands. Edog het geen in deze veranderingen aan de eene zyde verloren ging, werd op eene andere plaats overvloedig herſtelt en aangewonnen: de Middelzee had tot nog toe tuſſchen Oostergoo en Westergoo eenen vryen loop, tot aan het *Nieuwland* omtrent Bolswart, makende aan

den

den mond eene zeer wyde opening van Dykshoek tot aan Vyfhuizen, begrypende alzo het geheele Oud en Nieuw Bildt, mitsgaders alle de daar omtrent zedert ingedykte landen, gelyk duidelyk uit de legging van de oude zeedyken, of derzelver overblyfzelen nog te zien is. —— Maar vermits de gemelde doorgravingen omtrent het Flie, de zee aldaar een' vryen loop krygende, was de aanval in de Middelzee of 't Borndiep te zwakker, waar door de opſlyking allenskens aanwasſende, niet lang daar na een heerlyk ſtuk lands uitleverde, dat thans het vrugtbaarſte van geheel Friesland uitmaakt: —— waar door ook verſcheidene grietenyen zeer aanzienlyke weidlanden bekomen hebben". ——

„ En boven dien is zedert van tyd tot tyd, eene groote menigte kostelyk land aangeſpoeld, en, op verſcheide tyden, binnen gedykt: zo heeft men nevens de grietenye Ferwerderadeel, het zogenaamde Noorderleeg, benevens nog zeer veel groen buitendyks land, gewoonlyk de keegen genaamt; aan Westdongerdeel is een groot ſtuk land gevoegt, en door indyking binnen gebragt, lopende omtrent van Blya, voorby Holwert en Ternaard, tot op een ſtuk na aan Wierum. Nevens Oostdongeradeel heeft men de Lioesſemer en Anjumer ingedykte polders, die zeer aanmerkelyke en vette bouwlanden zyn, en niet weinig toebrengen tot den welvaart des lands, en der ingezetenen. Gelyk mede aan de Oostzyde van deeze grietenye ſchoone landſtreken zyn aangewonnen, en nu nog in deeze eeuwe, door het leggen van de Engwierumer nieuwe Zylen, de grietenyen Oostdongeradeel, Kollumerland en Dantumadeel zeer veel vergroot geworden zyn, en wel door het binnen brengen van al zulke landeryen, die voorheen by gemeene vloeden landwaarts in, tot aan de ſtad Dokkum, meestendeel van de zeewateren overgeloopen wierden". En 't is, gelyk onze Geſchiedſchryver wat lager aenmerkt, te denken, „ dat het voornaamſte deel der Frieſche natie oudtyds bewoont hebbe, de zandige en wateragtige landen, die wat van den zeekant af leggen, en dat die ſtreek het voornaamſte van Friesland is geweest: dat de uiterſte ſtreken naar den zeekant, die nu de hoogſte en vrugtbaarſte zyn ledig en onbebouwd hebben gelegen, bewoond van de armſte lieden, die de nood en armoede derwaarts hadden gedreeven. Dat de zee, zig maar een weinig verheffende, 't land bedekte, zo dat 'er meer wadden dan velden waren".

Digitized by Google

Geſchiedenisſen der Stad Zwolle. Uit Stads Boeken, Egte Stukken en Oude Chronyken by een vergadert en beſchreven. Door Mr. BURCHARD JOAN VAN HATTUM, *Eerſte Deels, tweede Stuk. Te Zwolle by* S. Clement en J. A. van Santen, 1767. *in groot Octavo* 229 *bladzyden.*

DIt tweede Stuk vervat een agtervolgend verhael van de merkwaerdigſte Geſchiedenisſen dezer Stad, van het jaer 1380 tot het jaer 1446. Geduurende dat verloop van tyd is *Zwolle*, naer uitwyzen van dit verhael, aen vele onlusten, zo van binnen als buiten, onderhevig geweest; en egter is die Stad, in 't midden dier omſtandigheden, merkelyk in luister toegenomen; en men kan, uit dit berigt, afnemen dat de Regering der Stad zich, naer gerade van dien tyd, bevlytigd heeft, om de regten der Stad te handhaven, en derzelver voorregten, zo veel in haer was, te verſterken en te vermeerderen. —— Voor 't overige behelst dit verhael, 't geen in den ſmaek van een uitvoerigen Chronyk, met enige aenmerkingen opgehelderd, geſchreven is, verſcheidene byzonderheden, die voor een inwoonder der Stad, of van wezenlyk belang zyn, of ten minſte aen zyne nieuwsgierigheid, rakende de byzondere lotgevallen van de plaets zyner inwooninge, konnen welgevallen. En hier toe heeft onze Schryver des te beter gelegenheid, alzo hem, gelyk hy bericht, door de Wel Ed. Hoog Agtbare Heren van de Magiſtraet der Stad, loflyk vergund is, niet alleen van het dus genaemd Privilegieboek, maer ook van de andere Stads boeken, op de Secretarie berustende, viſie en Copie op Stads kosten te konnen nemen; 't welk zyn Werk luister kan byzetten, en in de volgende tyden van ene uitgebreider nuttigheid doen zyn.

Korte Beſchryving der Stadt Monnikkendam, door den Wel Edele Geſtrenge Heer Capiteyn H. MEIJER, *in de voorige Eeuw uitgegeeven. Tweede Druk. Zynde agter het zelve nu ook gevoegt, de Privilegien rakende de Magiſtraats beſtellinge van Hertog* Aelbrecht, *in dato* 22 *Juny* 1404. *en Koning* Philips, *in dato* 26 *July* 1564. *Te Monnikkendam by* T. Tjallingius, 1767. *in groot Octavo* 46 *bladzyden.*

MEn vind in dit Stukje een beknopt bericht van het merkwaerdigſte, aengaende de opkomst, lotgevallen,

Digitized by Google

len, ouden en lateren toeſtand der Stad Monnikendam, mitsgaders van de Regeringsforme dier plaetze. De Liefhebbers van Plaetsbeſchryvingen konnen het gevoeglyk in hunne Verzameling ene plaets verlenen, als zynde, in zyne ſoort, genoegzaem volledig. De onlangs ontſtane onlusten tusſchen de Regenten dezer Stad, ſchynen wel inzonderheid aenleiding gegeven te hebben, tot de herhaelde uitgave van dit Stukje; en de nevensgaende Privilegien van Hertog *Aelbrecht* en Koning *Philips* dienen, ter bevestiginge van 't geen in 't geſchrift zelve, wegens de Magiſtraets beſtelling, gemeld word. De verkiezing van Borgermeesteren, die in dezen byzonder in aenmerking komt, en die we daerom den Lezer hier zullen mededeelen, geſchied op de volgende wyze.

De Vroedſchap beſtaet uit XXI Perſoonen. Men heeft altyd vier Burgermeesteren, alle jaren worden 'er drie nieuwe gekooren, en één uit de drie, die 't voorige jaer gekooren zyn, continueert het volgende jaer als Preſident. De tyd der verkiezinge daer zynde, welke invalt, op den 9den Augustus, vergaderen de XXI Perſoonen van de Vroedſchap, in het Choor van de Kerk, en gaen, nae voorgedane Predicatie, in 't openbaer tot verkiezinge over. „ Een Stads Bode heeft dan een fluwele ſakje, in het welk zyn 17 bonen (waar onder drie ſwarte, d'andre witte,) en gaet daer mede om; op dat een yder van de Vroedſchap een boon daer uyt trecke. De vier Borgermeesteren, hoewel ſy ook leden van de Vroedſchap zyn, en komen tot de kieſinge niet, waerom maer 17 bonen zyn voor d'andre 17 Perſonen. De drie, welcke elck een ſwarte boon getrocken hebben, nomineren uyt de Vroedſchap, hoewel daer wel buyten gegaen mag worden, drie Perſonen tot Borgermeesteren, welcke drie genomineerde de eerſte Nominatie genaemt wort. Hier is te letten, dat de afgaende Burgemeesteren, noch die 't jaer te voren Burgermeesteren geweest hebben, op de nominatie niet en mogen komen. Deſe drie eerst genomineerde nomineeren wederom drie anderen, welcke de tweede nominatie is. Hier in mogen ook wel komen, die de ſwarte bonen gehad hebben, ofte een of twee van haer, indien ſy 't jaer van te voren geen Burgermeesteren geweest hebben. Die de tweedemael genomineert ſyn, nomineeren wederom drie anderen, welcke de derde nominatie genaemt wort. In deſe nominatie mogen oock wel van de gene die in de eerſte nominatie genomineert ſyn, komen, gelyck ook van die de ſwarte bonen gehad hebben. Hier ſtaet ook noch wel te let-

Digitized by Google

ten, dat, ſoo eenige van de gene, die de ſwarte bonen gehad hebben, in de tweede nominatie komen, deſelve geen ſtemmen hebben, om Perſonen tot de derde nominatie te nomineren, dewyl dat ſy eens genomineert hebben, en niemant meer als eens nomineeren magh: maar moeten dan die gene, welcke neffens haer in de twede nominatie genomineert ſyn Perſonen tot de derde nominatie noemen".

„Als deſe drie onderſcheydentlycke Nominatien alſoo geſchiet ſyn, geeft een yder van de voorgeſeyde 17 Perſonen van de Vroetſchap ſyn ſtemme, of tot de eerſte, of tweede of derde Nominatie: welcke nominatie nu de meeste ſtemmen kryght, worden dan de drie perſonen, die in deſelve genomineert ſyn, Burgermeesteren, voor 't volgende jaer. Uit de drie Burgermeesteren, wort dan terſtondt daer na, op het Raethuys, by merendeel van ſtemmen van alle de 21 perſonen van de Vroedſchap een gekoren, die voor een jaer gecontinueerd wort, welcke men hier d'oude Burgermeester noemt, ende is Preſident van d'andre".

Proeve over de voornaamſte Langduurige Gezwellen, door DAVID VAN GESSCHER, Chirurgyn te Amſterdam. *Te Amſterdam by* Jan Morterre, 1767. *groot Octavo, 277 bladz. met het Register, zonder de Opdragt en Voorrede.*

DE langduurige Gezwellen zyn zeer gemeene gebreken, en maaken een groot deel van die welken tot de Heelkunde behooren. Hoe gemeen dezelven zyn, zyn echter veelen kwaalyk gekend en kwaalyk beſchreeven; en het is dit gedeelte der Heelkunde, welk tot nog toe minſt bewerkt, altbans minſt verklaard en met naauwkeurige onderſcheiding, verhandeld is. Veelen van deeze Gezwellen zyn zo door malkander yerwerd, dat men het een niet zelden beſchreeven vindt, met de hoedanigheden van een ander; ja ook de geneezing verkeerdelyk van het een op het ander toegepast, Roemwaardig is, derhalven, de yver van den Heer VAN GESSCHER, welke hem de moeite heeft doen neemen, dit voornaam ſtuk der Heelkunde eens op nieuw te onderzoeken, en, zo veel de duisterheid der ſtoffe toelaat, in een klaarer licht te ſtellen, om de opmerkenden voor dooling in begrip, en misſlagen in de behandeling, te beveiligen. Men vindt wel hier en daar eene goede aanmerking over dit of gene gezwel, maar geen Samenſtel van de meeste langduurige Gezwellen, waar in elk der zelven naar zynen byzon-

deren

Digitized by Google

deren aart, en afgeſcheiden van anderen, welken 'er, naar het uiterlyk aanzien, eenige gemeenſchap mede hebben, beſchreeven en verhandeld worden. De Heer VAN GESSCHER heeft, uit veele Schryvers, het beste aangaande het een of ander Gezwel gezogt en byeengevoegd. In de Voorrede zegt Hy: „ Ik vleije my geenzints, dat Ik eenig nieuw Licht, over de Stof, welke het Onderwerp deezer Verhandeling is, verſpreid hebbe. Overtuigd zynde, dat dusdanig eene uitvoering, alleen het werk is van verhevener Verſtanden, zullen dergelyke Gevoelens, nimmer by my plaats grypen. Misſchien zelfs is het waar, dat Ik niet gedaan hebbe, dan de Denkbeelden van anderen, verſpreid in een oneindig getal van verſchillende Samenſtelzels, in een kort beſtek byeen te brengen, en te verzaamelen in eene Orde, welke het verſtand der eerstbeginnende, in het onderzoek van deeze voornaame Tak der Heelkundige Weetenſchap, eenigermaaten konde te gemoete koomen ". Hy heeft dit in waarheid gedaan, en met veel oordeel gedaan; Hy heeft nog meer gedaan, Hy heeft 'er dikwils zyn eige gedagten bygevoegd, welken geenzins van gezond verſtand ontbloot zyn, en menigmaal merkelyke klaarheid geeven aan het onderwerp, welk verhandeld wordt.

Het Werk zelf is verdeeld in agt Afdeelingen. De eerſte behelst eenige voorbereidende aanmerkingen, betreklyk tot de Leere der Gezwellen, in het algemeen. De II. de Kliergezwellen. De III. de Beursgezwellen. De IV. het Vetgezwel. De V. de Gezwellen uit een vaste zelfſtandigheid beſtaande. De VI. de Wateragtige Gezwellen. De VII. de Gezwellen der Bloedvaten. De VIII. de Twyffelagtige Gezwellen. Elke van deeze Afdeeling heeft wederom haare onderverdeelingen.

Om nog wat byzonderder van dit Werk te ſpreeken, zullen wy, uit een en andere Afdeeling, onze Leezers eenig ſtuk onder het oog brengen. In de tweede Afdeeling, waar in de Kliergezwellen verhandeld worden, vindt men dezelven in drie ſoorten onderſcheiden; de Kropgezwellen, het Knoestgezwel en het Kreeftgezwel. Eer de Schryver tot de Kropgezwellen overgaat, maakt Hy deeze nutte aanmerking over de Kliergezwellen in 't algemeen: „ Dezelven konnen in twee Soorten onderſcheiden worden. In die der eerſte Soort, zyn de eigen vaten der Klieren aangedaan, en als opgevuld met eene Vloeiſtof, welke het geheele Lighaam der Klieren doet uitzetten. In de tweede Soort is het Gezwel oorſpronglyk, uit het Celwyze Weefſel, welk de

Digitized by Google

Vaten deezer Werktuigen met elkanderen verbind, en het is niet dan in deszelfs voortgang, dat het Vaatagtig Weefzel zelve, daar in deel neemt. Deeze Verdeeling is gegrond, niet alleen op het Ontleedkundig Denkbeeld van het ſamenſtel eener Klier, dat niet meer dan eene omwinding van Vaten, door een Celwys Weefſel vereenigt, toelaat, maar ook, op de meest waarſchynlyke Oorſprong van een ieder deezer Gezwellen". Het Kropgezwel behoort tot de eerſte Soort, het Knoest-en Kreeftgezwel tot de laatſte.

De Kenmerken, Oorzaaken en Oogmerken ter Geneezing van de Kropgezwellen worden omſtandig en klaar voorgeſteld. Zie hier iet aangaande de Geneezing: „ Kropgezwellen, welken of te veel veroudert zyn, dan dat derzelver Oplosſing kan gehoopt worden; of in dewelken het onvermogen der aangepreezen Oplosſende Middelen gebleeken zy; moéten door den weg van Verzweering geneezen, of, door behulp van het Mes worden weggenoomen. De langdraadigheid egter der behandeling, welke onvermydelyk is, verpligt ons in het eerſte deezer gevallen, tot het aanleggen van Ettermaakende Middelen, onder de gedaante van Pleisters. Men moet zich niet verhaasten met de opening deezer Gezwellen, ingevalle de zelven niet van zelfs doorbreeken. Hoe langer de Stof, welke het Gezwel maakt, beſlooten blyft, hoe vaardiger geſchied naderhand de Geneezing der Verzweering. In ſommige gevallen egter, kan het ongeduld des Lyders ons noodzaaken, om eenen uitgang te bezorgen voor het ingeſlooten Vogt: en als dan, wanneer het Gezwel klein is, doet men zulks door eene inſnyding: maar groot zynde, door het aanleggen van eenig Vermoogend Brandmiddel. Het geſtadig warm houden van het lydend Deel, is ter bevordering der Verzweering, ten uiterſten noodzaaklyk. Als zy doorbreeken, verbind men ze met Zuiverende, dog niét zeer ſcherpe Geneesmiddelen".

Hier op volgen, in de zelfde Afdeeling, het Knoestgezwel en Kreeftgezwel, welken breedvoerig en met groote naauwkeurigheid verhandeld worden. De derde Afdeeling behelst de Beursgezwellen. Hier onder worden gebragt, , 1. het Papgezwel, 2. het Boongezwel, 3. de Peesknoop, en 4. het Vorschgezwel'. Het Papgezwel en Honiggezwel, van de meeste Schryvers, voor twee onderſcheidene gebreken opgegeeven, worden, van den Heer VAN GESSCHER, voor een zelfde gebrek gehouden, en geoordeeld alleen in trappen te verſchillen. Het Smeer-of Vet-gezwel, doorgaans ook onder deezen verwerd, wordt, door onzen Schryver, hier

van

Digitized by Google

van onderscheiden, en afzonderlyk verklaard. Doch hy brengt de Gezwellen der Waterklieren (*) onder de Papgezwellen, en beschryft dezelven als Beursgezwellen. Niemant egter der geachtste Ontleedkundigen heeft tot nog toe, zo veel wy weeten, een Beursje in dezelve ontdekt. De Peesknoop en het Vorschgezwel (†) worden ook niet dan oneigenlyk tot de Beursgezwellen gebragt: want dus zou iemant de Slagaderbreuk en Aderspat ook wel tot de Beursgezwellen konnen brengen. Schryvers van Samenstelzels vallen ligt tot het gebrek van de Natuur binnen hunne verzonne bepalingen te besluiten; terwyl derzelver verscheidenheden veele uitzonderingen maaken, welken zich onder onze gemaakte bestekken niet laaten bedwingen: waarom het in veele gevallen beter is de dingen te beschryven zo alsze zich in de Natuur voordoen, dan al te zeer gezet te zyn om dezelven aan zekere gemaakte verdeelingen of soorten te willen hegten.

Aangaande het Boongezwel (§) heeft de Heer VAN GESSCHER iet byzonders, waarom wy hier van een gedeelte zullen overneemen. Na eenige redeneeringen over de onzekerheid van den oorsprong der benaaming, en de verschillende beschryvingen, van dit gebrek, vervolgt Hy dus: „ De eigen Zitplaats deezer Gezwellen, is een zeker soort van Slymbeurzen, welken aan het voorste gedeelte van het Kniegewrigt, aan het bovenste en zydelyke deel der Dye, aan het begin van den Voorvoet, aan het bovenste des Schouders, en aan het uitstekende gedeelte van den Elleboog, geplaatst zyn. Buiten ALBINUS heeft geene der Ontleedkundigen, voor zoo veel my bekend is, van deeze Slymbeurzen gesprooken: en het is niet onwaarschynlyk, dat men hierom tot heden toe, aangaande de waare Zitplaats van het Boongezwel zo algemeen gedwaald hebbe". —— Dan toont de Schryver wat Hy door eigen Ontleedingen hier van bevonden heeft.

„ De naaste Oorzaak van het Boongezwel, is eene ophooping van een Slymagtig Vogt, in de Beurzen zelve, van dewelken Ik zo aanstonds gesprooken hebbe. Tot de afgelegenen kan men brengen alle die dingen, welken door een geweldige werking op plaatzen alwaar dergelyke Slymbeurzen gelegen zyn, de Veerkragt derzelven vernietigen. Hevige Slagen derhalven, Vallen, en andere dergelyke Aandoeningen,

(*) *Glandulæ lymphaticæ.* (†) *Ranula sub Lingua.*
(§) *Lupia.*

Digitized by Google

gen, moeten als zoo veele vermoogende Oorzaaken deezer Gezwellen worden aangemerkt.

De Kenmerken van dit Gezwel, (dat op de Knie ontſtaande tot een voorbeeld genomen), zyn, behalven algemeene hoedanigheden, reeds gemeld „ Eene meer of min groote Zwelling op het midden der Knieſchyf, welke van een gering beginzel, allengskens toegenoomen zynde, en, tot een zekere hoogte gekomen, of ook by toeval Ontſteken geraakt, pynlyk word; een duister gevoel van Vogtgolving aanbied; en de Beweeging van het Been, vooral deszelfs buiging, op eene zeer merkbaare wyze verhindert.

„ Het Boongezwel, in 't algemeen genoomen, maakt zeer langzaame vorderingen. Maanden niet alleen, maar jaaren verloopen 'er dikmaalen, eer het tot eenige aanzienlyke grootte gekomen zy". Als 'er Ontſteeking bykoomt, „ zyn deszelfs voortgangen haastiger; en alsdan wordt het aangedaane Deel zeer pynlyk, het Gezwel zelve verzweerd, en ontlast, doorgebrooken zynde, eene Stof, welke niet alleen zeer taai en Slymig is, maar welkers geduurige uitloozing daarenboven, niet dan met zeer veel moeite overwonnen wordt". Voorts wordt de Geneezing van deeze Gezwellen, door oplosſende Middelen, en zo deeze het gewenschte einde niet bevorderen, door Ettermaakende Middelen aangeweezen; als ook hoe het gebrek na de doorbraak of openſnyding moet behandeld worden.

Het Vorschgezwel, zegt de Schryver, „ word ſomwylen gemaakt, door eene Ophooping van Kwyl in de Ontlastbuis van de Ondertongſche, ſomwylen, door een dergelyke ophooping in de uitloozende Buis van de Onderkaak-klier". Maar hem koomt zeer vreemd voor het zeggen van HEISTER, dat zulk een Gezwel een kankeragtige natuur kan aanneemen. Het koomt ons zo vreemd niet voor, om dat wy het ondervonden hebben, na dat het Kikvorschgezwel voor de tweedemaal geopend en van zyn ingehoude ſtoffe ontledigd was. Schoon dan zulke gevallen zelden voorkoomen, gebeurenze evenwel; en men kan ook zeer ligt begrypen datze konnen gebeuren, als men bedenkt, dat de Ontlastbuis welke het Vorschgezwel heeft gemaakt, en de Klier, tot welke zy behoort, één lichaam zyn. Als nu de Ontlastbuis een Gezwel onder de Tong heeft gemaakt, en de Klier van die Ontlastbuize verkankerd is, is zulk een gevolg niet zo ongelooflyk of onbegryplyk als het onzen Schryver voorkoomt.

De vierde Afdeeling bevat alleen het Vetgezwel, 't welk naar zynen aart en eigenſchappen wordt beſchreeven; en door

Digitized by Google

door verſcheiden voorbeelden getoond, dat het tot een ongemeene grootte, zo dat het verſcheiden ponden zwaarte krygt, kan aangroeijen: als ook dat het door wegneeming alleen te geneezen is. Hier op zegt de Heer VAN GESSCHER: „ Vetgezwellen die op plaatzen liggen, welken de Wegneeming verbieden, moeten met alle omzigtigheid voor doorbraak beveiligd worden. Gebeurd het, by Toeval, datze zig geopend hebben; en men om de voorgemelde reeden, de geheele uitroeijing niet beproeven konne, als dan behoorenze alleen met Droogende en Verkoelende Middelen verbonden te worden; en men moet alles wat Vet, Prikkelend, of van eenen heeten Aart is, vermyden".

In de vyfde Afdeeling, behelzende de Gezwellen uit een Vaste Zelfſtandigheid beſtaande, zyn vervat, het Vleeschgezwel, de Neusprop, de Vleeſchige Uitgroeijingen aan het Tandvleesch, de Vleeschbreuk, de Vleeschproppen der Vrouwlyke Teeldeelen en de Sponsagtige Uitzetting der Gewrigten'.

Van de Neusprop ſpreekende maakt de Schryver deeze onderſcheidingen: „ Schoon de Neusprop, den meesten tyd, van de Natuur is der Vleeschgezwellen; en niet onvoegzaam, door verſcheiden Heelkundigen, met den Naam van Vleeschprop, beſtempeld wordt; moet men egter niet begrypen, datze altoos tot deezen moet betrokken worden. Somwylen waarlyk, is dezelve van den aart der Uitwasſen, uit Beenbederf oorſpronglyk. Meermaalen, zyn zy niet dan een ſoort van Slymgezwellen, uit eene ophooping van het natuurlyk Slym, dat de Neusholten beſmeerd, in de Slymbeursjes zelve voortſpruitende. In enkele gevallen, hebbenze de vastheid zelve van Kraakbeen, en ſchynen als een enkele verlenging van een der Kraakbeenige ſtukken van den Neus te moeten beſchouwd worden. Men begrypt ligt, dat dit alles een merkelyk verſchil maakt, in derzelver Kentekenen niet alleen, maar ook in derzelver beoordeeling en Geneezing, en dat het gene, welk van den een deezer Gebreken gezegt word, niet toepaslyk kan gemaakt worden op allen". De Geneeswyze wordt naar deeze verſcheidenheden voorgedraagen.

Tot de Sponsagtige uitzetting der Gewrigten overgaande, zegt de Heer VAN GESSCHER: „ Men zal my misſchien tegenwerpen, dat het zelve in zoo weinig opzigten voldoet aan de hoedanigheden der Gezwellen uit eene Vaste Zelfſtandigheid beſtaande, dat men naaulyks reeden ſchyne te hebben, onze onder het algemeene opſchrift van deezen te begrypen.

Digitized by Google

pen. De oorſpronglyke verbastering egter van het Kliergeſtel der Gewrigten, die zoo naauw overeenkomt met de verandering van het Celwyze Weeffel, in de Knoest en Vleeschgezwellen; zoo wel als de verwoestende gevolgen van dit Uitwas, in alle opzigten gelyk aan die der zoo evengemelde gebreken; zyn zoo veele biezondere omſtandigheden, welken niet toelaaten datze onder eene andere Clasſe van Gezwellen gebragt worden".

In de zesde Afdeeling, van de Wateragtige Gezwellen, worden gebragt. 1. het Zugtgezwel, 2. de Watergezwellen, zoo van het Hoofd, als der Ruggegraad, 3. de Waterzugt in een beſlooten zak, 4. de Waterbreuk, 5. de Waterzugt der Gewrigten', Over de Watergezwellen van het Hoofd en der Ruggraat geeft zich de Schryver wat veel toe in ſpeeling des Vernufts, waarom wy, hier in, dezelfde bondigheid niet vinden, welke in andere ſtukken doorſtraalt. Dikwils is men te genegen om alles te verklaaren, en te weinig om onze onkunde te belyden. Daar wy geene ondervindingen te hulpe kunnen roepen, en alleen uit gemaakte onderſtellingen redeneeren, loopen we ligt gevaar in doolingen te vervallen, en anderen onze zwakheid en onvermogen te doen blyken. Dit mag met recht gepast worden op het willen verklaaren der Oorzaaken van gebreken, welken voor de geboorte ontſtaan; gelyk het Waterhoofd, en de *Spina bifida*, of het zo genaamde Watergezwel der Ruggraat. De Oorzaak van deeze gebreken is nog een Raadzel, en zal het misſchien wel altyd blyven.

Van de Waterbreuk handelende wederlegt de Heer VAN GESSCHER de onderſcheidingen welken van ſommigen hier in gemaakt worden, en naar zyn oordeel ongegrond zyn, en verklaart dan welken Hy voor waare houdt, op deeze wyze:

„Ik erkenne niet meer dan drie biezondere Soorten van Waterbreuken; in ieder van dewelken, het buitengevaatte Vogt, in even zoo veel verſchiliende Deelen huisvest. In de eerſte naamlyk, is het zelve bevat in het Celwyze Weefſel van den Balzak, onmiddelyk onder de Huid: in de tweede, in den Scheederok der Zaadvaten: en in de derde, in den Scheederok der Ballen zelve.

„Het eerſte Soort van Waterbreuk, word door ſommigen onder den Naam van Waterzugt des Balzaks beſchreeven. Het is vry gemeen aan Kinderen; en word zeldzaamer by Volwaſſenen waargenomen. In de laatſten ook, gaat dezelve gemeenlyk gepaard met eene algemeene Waterzugt des Lichaams, en behoord in dit geval, eerder als een toe-

val-

Digitized by Google

vallig, dan wel als een eigenlydig gebrek beſchouwd te worden. Somwylen egter, is de Ziekte plaatzelyk, en afhanglyk van een biezondere verandering in de Vaten zelve van het Celwyze Weeffel des Balzaks. In dit geval is het voornaamlyk, dat dezelve onder het getal der Waterbreuken moet gerekend worden".

Om dat de Waterbreuk in den Scheederok der Zaadvaten, de tweede ſoort, naamlyk, van ſommigen betwist wordt, tragt onze Auteur de wezenlykheid derzelve te bewyzen, zo door eene ontleedkundige beſchryving van den Schederok deezer Vaten, als door een voorbeeld van zodanig eene Waterbreuk, door hemzelve behandeld; en vervolgt dan dus:

„ Het derde Soort van Waterbreuk, de verzaameling naamlyk van Water in den Schederok der Ballen, gelyk dezelve meermaalen voorkomt, dan die der Zaadſtreng, is aan minder tegenſpraak onderhevig dan deeze. Men vind egter Schryvers, die dezelve eerder ſchynen aantemerken, als eene ophooping van Vogt, tusſchen de verdubbeling van de Vliezen des Scheederoks, dan wel, als eene verzaameling van het zelve, tusſchen de binnenſte oppervlakte van den Schederok, en de Ballen (*). Le dran beſchouwd dezelve als *Hydatides* op een der Ballen gevormd, en vergelyktze met dat Soort van Omkleede Waterzugt des Onderbuiks, in dewelke het uitgeſtorte Vogt in afzonderlyke Blaasjes begreepen is (†). Het is ondertusſchen zeeker, dat zoo wel de een als de ander deezer Heelkundigen, in dit opzigt gedwaald hebbe: en, dat het Vogt in dit geval, altoos in de Holte van den Schederok gehuisvest zy. Ik hebbe gezegd dat dit Soort van Waterbreuk gemeener was dan die van den Schederok der Zaadvaten; en moet 'er byvoegen, dat zulks afhanglyk is, van het biezonder maakzel des Schederoks in de welke zy gevormd word. De Schederok der Ballen immers, is in den ſtaat der Natuur zelve, eene zeer ruime Zak; en die altoos beſproeid word met een zeker ſlymagtig Vogt, door het welke deszelfs aanhegting, aan de oppervlakte der Ballen, verhoed worde. Eene te groote verzaameling derhalven van dit Vogt, dat op veelerhande wyzen kan te wege gebragt worden, is zoo wel geſchikt om eene Waterbreuk van dit Deel te doen voortkomen, dat het inderdaat te verwonderen is, dat dezelve niet nog meermaalen gezien worde". De Kenmerken, Oorzaaken en wyze van Ge-

(*) Garengeot, *Traité des Oper. Tom. I. Chap. VI. Art. 2.*
(†) Le dran, *Handw. der Heelk. pag. 131 en 132.*

Geneezing, worden, van elk verſchillend Soort afzonderlyk aangeweezen.

Ten beſluite van deeze Afdeelinge wordt nog gehandeld van de Waterzugt der Gewrigten. „ Twee Soorten deezer Ziekte zyn mooglyk ", zegt de Schryver, „ In de eerſte naamlyk, is het Vogt bevat in het Celwyze Weeffel, welk de Peezen en Banden der Gewrigten omvangd, en niet, dan door eene zeer losſe hegting met dezelven vereenigd is. In de tweede daarentegen, is hetzelve uitgeſtort in de eigen Holte des Gewrigts zelve, en, het is enkel by toeval, dat het gezegde Celwyze Weeffel, daar aan deel neeme ". Het eerſte, zegt de Heer VAN GESSCHER, kan zeer wel een Zugtgezwel der Geleeding genaamd worden. De Kenteekenen en oorzaaken van beiden aangeweezen hebbende, ſpreekt Hy van de gevolgen van het laatſte, als naamlyk de verzaameling van Water in de eigen Holte der Gewrigten plaats heeft, op deeze wyze: „ De gevolgen deezer Ziekte, als dezelve eenigermaate verouderd is, zyn ten uiterſten beklaaglyk. De ſcherpte welke het verzaamelde Vogt in dit geval verkrygt, veroorzaakt eene zeer gevoelige prikkeling in de omvangende Deelen des Gewrigts: de kraakbeenderen welken de uiteinden der gewrigte Beenderen bekleeden, gelyk ook het beenagtige deezer uiteinden zelve, worden verknaagd, en bederven: en ſomwylen zelfs komen 'er uitgroeijingen van Been, welken, van weerzyden tot elkander ſchietende, de twee gewrigte Beenderen, onmiddelyk ſaamenhegten. Deeze zelfde Stof daar en boven, door een langduurig verblyf van hoedanigheid verandert, baand zig zelfs een weg door de Bekleedzelen, en ontlast zig geheel of gedeeltelyk, onder de gedaante van een dik, lymagtig Vogt, eenigermaate naar witte Honig gelykende, en het zelfde zynde, welk de Grieken *Melicera* genaamd hebben (*). In dit geval komen 'er Pypzweeren, welken zeer dikmaalen van vleesagtige uitwaſſen gevolgd worden ". Als men deeze gevolgen in aanmerking neemt, zal men zich niet zeer verwonderen, dat ſommigen, onder de Genees- en Heelkundigen, dit Gebrek voor het zelfde houden als het Uitwas of Sponsgezwel der Gewrigten, door onzen Auteur te vore beſchreeven, of, gelyk Hy het uitdrukt, met het zelve verwarren (†).

In de zevende Afdeeling zyn vervat de Gezwellen der Bloed-

(*) CELSUS *Lib.* V. *Cap.* 26. *N.* 20.
(†) Zie onzen Schryver, bladz. 140.

Digitized by Google

Bloedvaten, de Slagaderbreuk en de Aderſpatten. In de agtſte de Twyffelagtige Gezwellen, waar onder gebragt worden, , 1. het Keelgezwel, 2. de Koude Verzweeringen, 3. de Lymphatieke Gezwellen'; en hier mede wordt dit Werk beſlooten. Wy kunnen van het zelve zeggen, dat wy het met groot vermaak geleezen hebben; en, ſchoon wy het wel niet overal even bondig, of alles nieuw, 'er egter zo veel goeds in vinden, dat wy het voor het beſte houden, van het gene, zo veel ons bekend is, over de Langduurige Gezwellen is geſchreeven. Het is in ſtaat om Leerlingen niet alleen, maar ook verder gevorderden, en Meesters in de Heelkonst, tot een behoorlyk denkbeeld van deeze Gebreken op te leiden.

Nodige en volſtandige Artſenykundige Onderwyzinge, uit de beste Artſenykundige Schriften, by een verzaameld, in een gepaste orde gebragt en ten nutte van 's Neerlands Gemeenebest in 't daglicht geſteld, door MATTHYS VAN DER HAAGE, Heelen Vroedmeester in Amſterdam, *Met Ontleed-Heel-Natuuren Scheikundige Plaaten. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* Gerardus Lequien, junior. 1767. *Quarto.* Dit Stukje wordt met bladz. 64 afgebroken.

WY vinden voor dit Stukje geene Voorrede of eenig beſcheid van het oogmerk des Schryvers in dit begonnen Werk. In het *Berigt en Conditie van Inteekening* van dit Werk, welk overal wordt uitgegeeven, wordt gezegd: „ Het oogmerk is om aan de *Heelkundige Leerlingen*, die zich voor een Arts ter Zee denken te begeeven, of op het Platte Land, of in ſommige Steeden neer te zetten, van langzaamerhand *Noodige en Volſtandige Artſenykundige Onderwyzinge*, ter hand te ſtellen, door welke zy een bekwaame Arts kunnen worden, en met welke zy in alle Artſenykundige Gevallen raad kunnen plegen, want in deeze *Onderwyzinge* zal gehandeld worden. 1. Over de *Anatomie*, of *Structuur* der Deelen eenes Menſchen Lichaams; 2. over de *Methodus Secandi* of Ontleeding van den geheelen Mensch tot byzondere Deelen; 3. over de *Phyſiologie* of *Natuurkunde*, betrekkelyk tot den Mensch; 4. over de *Hygicine*, of Bewaaring der Gezondheid; 5. over de *Pathologie*, of de Beſchryving der Ongezondheid; 6. over de *Materia-Medica*, of de Beſchryving der enkele en zaamgeſtelde Artſenyen; 7. over de *Chemie*, of Scheiding der Deelen; 8. over de *Se-*

Digitized by Google

miotica of Leering der Kenteekens van de Ziektens; 9. over de *Therapia In- & Externa*, of onderwyzing om de Uit- en Inwendige Kwaalen van een Mensch, door nuttige hulpmiddelen te herſtellen, of te verminderen; 10. over de Handelwyze hoe men de Kwaalen herſtellen moet, 11. over de *Konst* om een *Recept* wél te ordonneeren; 12. over de *Praxis Clenica* [*Clinica* zal het moeten zyn] of Lyderſchouwing tot herſtelling; 13. over de *Medicina Forenſis*, of Gerechtelyke Ziekte, Wond of Lykſchouwing te doen; 14. over de *Praxis Chirurgia* [*Chirurgica*] of Handkonst der Artſenykunde: al het welke de voornaamſte Deelen zyn, waar uit de Artſenykunde beſtaat".

Zie daar een voortreflyke belofte en een groot ontwerp; naar ons oordeel te groot om door één mensch wél uitgevoerd te kunnen worden. De Heer VAN DER HAAGE ziet 'er evenwel door, zo 't ſchynt. Hy zal een *volſtandigen*, dat is een volhardenden en aanhoudenden yver nodig hebben, om 'er alle behoorlyke moeite aan te doen en het ten einde te brengen.

Wat nu dit tegenwoordig Stukje aanbelangt: het eerſte Hoofddeel handelt *over de Artſenykunde, derzelver Deelen in 't algemeen, en de orde hoe die geleerd moet worden.* Het II. *Over den Oorſpronk, Aanwas en den tegenwoordigen ſtaat der* Artſenykunde. Deeze twee Hoofddeelen zyn geſchikt tot voorbereidzels of eene Inleiding tot het volgende; hoedanig iet wel voor dit Werk voegde. Met het IIIde wordt een begin van het Werk gemaakt, en dit heeft tot onderwerp de Ontleedkunde *en de Deelen waar uit dezelve beſtaat in 't algemeen; en de Orde, volgens welke die geleerd moet worden.* Het IV. is *Over de* Beenderen *in 't algemeen.* Het V. *Over de Zaamenvoeging der* Beenderen, *tot Geledingen en tot vereeniging.* Het VI. *Over een Geraamte en de verdeeling van 't zelve.* Het VII. over het Cránium *de Naaden van 't zelven, en over die des Aangezigts.*

Wy zullen nog iet opgeeven om de behandeling van den Schryver eenigzins te doen zien, uit het vierde Hoofddeel, *van de Beenderen in 't algemeen;* waar in het volgende voorkoomt: 1. „ Aangaande de *Beſchryving* van een Been. Een Been is aan, en voor zich zelfs, één van de ongevoeligſte, hardſte, droogſte en onbuigzaamſte Deelen eenes Dierlyken Lighaams. 2. Aangaande de *Zelfſtandigheid* eenes Beens. Een Been beſtaat voor het grootſte gedeelte uit eener Aarde, welke door de daar tuſſchen komende Olie- en Waterachtige deelen, in eene behoorlyke zaamenhang gebragt wordt.

3. Aan-

Digitized by Google

3. Aangaande de *Structuur* eenes Beens. Een Been is door Plaaten te zaamengeſteld, die na orde op elkander liggen, en die door vezelen te zaam gebonden worden. 4. Aangaande het *Begin*, *Aanwas* en den *Staat* eenes Beens. De voortbrenging van een Been, begint van een Vrugt in 's Moeders Buik, reeds van de derde Maand aan, en gaat op de volgende wyze toe: voor eerst beginnen zich vezelen en *daarna* dunne vliezen te openbaaren, welke zich naar orde over elkander liggen, en een dikke doch zagte huid voortbrengen: deze word allengskens dikker en harder, wanneer door de inwendige beweging en warmte, de Olie- en Waterachtige Deelen verjaagt, maar de aardachtige digt aan malkander geperst worden, daaruit dan allengskens Kraakbeen, en eindelyk werkelyk Been ontſtaat. Deze verandering van Vliezen in Been word *Beenwording*, en de Plaats waar de Beenwording begint, het *punt* van *Beenwording* genaamt, het welk altoos in 't midden eenes Beens is. 5. Aangaande de *Holtens* eenes Beens. De Holtens onderſcheid men in *In-* en *Uitwendige*. De *Inwendige* wederom, 1. in die welke tot de Geledinge behooren, en 2. in die welke binnen in de Beenderen gevonden worden. De Holtens die tot de Geledingen behooren, zyn A. Diepgaande en B vlakke. Die binnen in de Beenderen gevonden worden, zyn a of enkele lange holtens, waar in Merg ligt als in de Pypbeenderen, of daar word in zulke holtens een ſlym verzaameld, en dan worden zulke holtens Beenboezems genaamt; of het zyn b onderſcheidene Cellen, die van gelyken een vocht of eenig Merg in hebben, gelyk in de Spons-achtige Beenderen gevonden wordt. De uitwendige zyn die, welke veele naamen hebben als Groeven, Sleuven, Holtens, Gooten, Buizen, Inſnydingen, Induikingen, Gaaten enz. waar over by een ieder Been, breedvoeriger zal gehandeld worden".

Over het geheel koomt ons de behandeling en de ſchryfwyze wat dor en ſchraal voor: de dingen worden of maar genoemd, of zo kort beſchreeven, datze naauwlyks den behoorlyken indruk konnen maaken of nalaaten, welke 'er van behoorde na te blyven. Hierom dunkt ons ook dat het geheele derde Hoofddeel, als zynde een enkele optelling, en niets meer, zonder eenige vermindering van het Werk, 'er hadt konnen afgelaaten worden. Zelden vindt men een groot Werk zonder doolingen en misſlagen; dit is trouwens ook van geen mensch te eiſchen. Van de twee Plaaten welken by dit Stukje gevoegd worden, kan men niet zeggen, datze fraai zyn. Men heeft ze maar te leggen tegen twee

Digitized by Google

Plaaten, van gelyke vertooning, in het Werk van RUSTCHIUS, om hier van overtuigd te wezen. Doch wy willen ons oordeel opſchorten, tot dat wy eenig meerder gevolg van het Werk zien. Misſchien worden wy dan van andere gedagten.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende; getrokken uit de geachte Werken van Engelſche, Franſche en Hoogduitſche Schryvers; en tot een nutte opleiding in gemelde Weetenſchappen, ten dienst van onze Vaderlanders vertaald. Te Amſterdam, by de Wed. Kornelis van Tongerlo en Zoon, 1767. No. I. *in groot Octavo, 174 bladz.*

MEn heeft al voor eenige jaaren begonnen eenige voornaame Stukken, de Natuurkunde, dit woord in den ruimſten zin genomen, betreffende, uit de geagte Werken over deeze ſtoffe, in uitheemſche taalen, geſchreeven, in onze Vaderlandſche taale overgebragt, by een gevoegd, uit te geeven; om de zulken onder ons, welken geen vreemde taalen verſtaan, en echter begeerig zyn om hunne weetlust te voldoen, te hulpe te koomen. Men zogt hier door te gelyk te weeg te brengen, dat men niet nodig hadt allerhande groote Werken, door Academiën, of byzondere perſoonen uitgegeeven, te koopen en te leezen, 't welk niet elk een gelegen koomt, door eenige voornaame Verhandelingen uit zodanige Werken uit te kiezen, of zelfs korte Uittrekzels van dezelven te maaken, indienze wat lang waren, en van tyd tot tyd in kleine Werkjes op malkanderen volgende, 't Gemeen in handen te geeven. Dus heeft men onder anderen zien in 't licht koomen *Uitgeleeze* Natuurkundige of *Filozoofſche Verhandelingen*, en na dat deezen eenigen tyd hadden opgehouden, *Uitgezogte Verhandelingen, uit de Nieuwſte Werken van de Societeiten der Weetenſchappen in Europa enz.* welke Werkjes in 't algemeen vry gunſtig zyn ontvangen en van veelen onzer Vaderlanders met vermaak geleezen. Het laatstgemelde ook by den dood des Uitgeevers afgebroken zynde, ſchynt dit, welk wy nu voor ons hebben, in de plaats te koomen. Het is, ten minſte, aan de voorgaanden in veele opzichten gelyk, zo als men uit den Titel zelfs kan afleiden; en de uitvoering ſtemt ook met dezelven niet kwaalyk overeen. Alleen wordt by het ſlot van de Inleidinge gezegd, dat men zich niet te naauw zal bepaalen aan het Nieuwe, en niet dan

na

Digitized by Google

na het Nuttige en Vermaaklyke. Zo dat men dan hier wel zaaken zal vinden, welken zich, door het nut en vermaak, ſchoon niet door Nieuwigheid aanpryzen; doch nieuwe Werken en Verhandelingen zullen ook hun beurt geenzins misſen. Wy zullen onze Leezers een korte ſchets tragten te geeven wat in dit eerſte Stukje gevonden wordt.

Behalve dat in het ſlot van de Inleiding eenig verſlag gedaan wordt aangaande het Werk, isze eene Verhandeling op zich zelve, getrokken uit het Werk van DE BUFFON, *over de wyze hoe men de Natuurlyke Historie moet behandelen en leeren*, waar in weinig bedreevenen veel goede leſſen zullen vinden, om zich met vordering in deeze Weetenſchap te oefenen.

De eerſte Natuurkundige Verhandeling welke voorkoomt, heeft tot opſchrift: *Aanmerkingen tegen het Systema van den Heer* BUFFON, *over de formatie der Bergen; en Gisſingen omtrent de formatie van Dieren en Planten, door den Hr.* REINHART, *Raadsheer* enz. Het gevoelen van den Heer BUFFON, dat de Bergen al te zamen in 't water zyn geformeerd geworden, wordt tegengeſproken; inzonderheid dat de groote rotsagtige Bergen niet van den beginne af geweest zouden zyn. Voorts wordt ook het Systema van BUFFON, wegens de formatie der organiſche lichaamen wederlegd; terwyl dat van den Heer BONNET, dat de Zaaden welken zich allengs ontwikkelen, van den beginne af, in den anderen zyn opgeſloten geweest, ook onvoldoenend wordt geoordeeld; zo van Planten als ook van Dieren. En het koomt den Heer REINHART waarſchynlyk voor dat de eerſte beginzels van alle gewrigte lichaamen allerwegen in de lugt, in alle vloeibaare lichaamen en vogten voorhanden zyn; en deeze Spruitjes of eerſte beginzelen met de ſpyzen, in het lichaam der Dieren en Planten gebragt worden. En dat van elke Plant of Dier altyd zyns gelyk voortkoomt, wordt uit zekere geſteldheid der vaten, welken zulke deelen tot de deelen der voortteelinge toelaaten en anderen uitſluiten, of uit zekere *Sympathie* of *Antipathie* der deeltjes van de eerſte beginzelen zelfs afgeleid.

Hier op volgt *Een egt Berigt wegens Yſland.* Zynde een uittrekzel uit het Werk van den Heer HORREBOW, waar van op meer dan eene plaatſe van onze *Letteroefeningen* (*) omſtandig geſproken is. De Schryver van dit Berigt begroot het

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* D. VI. St. 2. bladz. 450. VII D. 2 St. bladz. 357 en 402.

Digitized by Google

het getal der Inwooners op dertig duizend, welk volgens HORREBOW op de beneden aangehaalde plaatsen op tagtig duizend begroot wordt; misschien is hier eene verzinning. Ook wordt hier in geene melding gemaakt, dat de berg *Hecla*, tegen de gissing van den Heer HORREBOW, in 't jaar 1766 wederom vuur gebraakt heeft, gelyk in onze *Letteroefeningen* 'er dit by wyze van Aanteekening is bygevoegd (*).

Dan koomen *Eenige Aanmerkingen wegens de Bereiding van het Staal, door den Heer* Commercie-Raad C. POLHEM. Hier in wordt aangeweezen welke veranderingen het Yzer ondergaat om Staal te worden, en welke de beste handelwyzen zyn om van yzer goed Staal te maaken.

Eenvoudig Middel om Bier of Wyn verscheide jaaren goed te houden. Door NIC. BRELM. Dit Middel bestaat in vaten met Bier in een kist zo te leggen, dat men dezelven rondom dik met droog zand bestrooije of overdekke. En de Vertaaler van dit Stukje voegt 'er by, dat men met wyn-flesen even eens zoude konnen doen, om eenigen wyn, waar voor men byzondere achting hadt, lang te bewaaren en goed te doen blyven.

Eenige byzonderheden der Natuurlyke Historie, getrokken uit de Reizen van den Heer TOZZETTI. Deeze byzonderheden zyn Zee-Planten, Waarneemingen over het voedzel der Aard-Planten, Houts Koolen die uit den Grond gegraaven worden, en Albast.

Beschryving van een byzonder soort van Acarus, Vogelluis geheeten: Acarus avium, pedibus tertii paris mole monstrosis. *Door den Heer* CAREL DE GEER. Dit Diertje, zo klein dat men het met het bloote oog naauwlyks zien kan, wordt aangaande zyne byzondere gedaante en maakzel beschreeven, en, zo als het zich door een Vergrootglas vertoont, in Plaat afgebeeld.

Beschryving van de Witte Mus (Scheesperlings). Door den Heer LINNÆUS. De gedaante, grootte, kenmerken en byzondere hoedanigheden van deezen Vogel worden, hier in, omstandig en naauwkeurig aangeweezen; als ook dat hy verandert van kleur, gelyk de witte Patrys, de Haas en andere Dieren, welken in koude Landen leeven. Dat des winters de kop, de hals en de borst van 't Mannetje wit is als sneeuw, dit wit in de hondsdagen vuil, van eene schelpkleur en als doorschynende, en de rug die des winters zwart is, een geele schaduw krygt, welke echter noit zo sterk is in

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* VII D. 2 St. bl. 364.

Digitized by Google

in de Mannetjes als in de Wyfjes. Dat zich deeze Mus des zomers onthoudt in de Gebergten van Lapland, welken met ſneeuw bedekt, en waar weinig andere vogelen zyn: zich aldaar onderhoudt, als de witte Patryzen, met het zaad van de Scherra (*Betulæ foliis orbiculatis crenatis.* Flor. Lappon. 342.) ſchoon hy ook Hennipzaad en Haver wil eeten. En 't gene zeer byzonder is, dat hy byna noit ſlaapt, maar den nagt met huppelen en vliegen doorbrengt. Deeze Vogel is hier in natuurlyke grootte in Plaat vertoond, nevens een uitgeſpreide vleugel, en de uitgeſpreide Staart.

Beſchryving van het Goud- of Zilver-Vischje, deszelfs wyze van beſtaan, onderhouden enz. Door den Heer LINNÆUS. Dit Vischje is reeds by onze Vaderlanders door de Beſchryving en Afbeeldingen van den Heer JOB BASTER bekend geworden. Men vindt hier ook het zelve in Plaat verbeeld, en op verſcheiderleie wyze en ſtand vertoond.

Berigt wegens het geneezen van Afgaande Koortſen, door middel van den Bast van Willige Boomen, door den Heer STONE. De Bast van den Wilgen-boom wordt hier, na menigvuldige ondervindingen, als een zeker middel tegen afgaande Koortſen aangeraaden; wel niet van evengelyke kragt als de Kina, maar dezelve zeer nabykoomende.

Eenige Opbelderingen wegens de verſcheidene Laagen of Beddingen der Aarde, en den Oorſprong der Bergen, naar de gedagten van den Heer DE BUFFON, *en uit zyne Natuurlyke Hiſtorie getrokken.* Men ziet hier in dat de Heer BUFFON van gevoelen is, dat alle de Aarde, welke thans bewoond wordt, t'eenigen tyd Zee is geweest, dat de hoogſte Bergen zelfs in Zee zyn geformeerd, en alleenlyk als oneffenheden moeten aangemerkt worden, welken vloeden en ſtroomen, tuſſchen het ſlib en zand, welk zy, van wederzyden opſtapelden, doorloopende, door lengte van tyd gemaakt hebben; dat het water of de Zee allengs den eenen Oort verlaat, en eenen anderen overſtroomt, en dat het geene thans Zee is, eenmaal Aarde is geweest, gelyk de tegenwoordige Aarde, om zo te ſpreeken, uit Zee is verreezen; dat deeze opvolging eene dier wiſſelvalligheden en veranderingen is, welken in alle wereldſche zaaken plaats hebben.

Brief van den Heer M. F. MUSARD *van Geneve, aan den Heer* JALLABERT, *over eenige* Foſſilia. Hier in wordt beweerd, dat de ſtoffe, welke het binnenſte vult der ſchelpen, die men uit den grond graaft, die welke dezelven omringt, die waar uit de afdrukzels beſtaan, en die der geheele laagen, daar men dit alles aantreft, niets anders is, dan het gruis of de

Digitized by Google

verbryzelde ſtof van andere ſchelpen, van dezelfde of dergelyke natuur als die, welken men in haar geheel aantreft.

Het laatſte Stukje waar mede dit Deeltje beſlooten wordt, is, *Een Berigt wegens eene zeldzaame Verſteening met Schelpen vermengd. Door den Heer* LE ROYER *de la Sauvagere.* Dit hebben wy reeds in onze Letteroefeningen ingevoegd (*).

Men ziet dat dit Werkje een merkelyk getal en vry groote verſcheidenheid van onderwerpen opgeeft, waarom het met vermaak en nut van onze Vaderlanders zal konnen geleezen worden.

(*) Men zie *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, 2 St. bladz. 204.

BERICHT,

wegens een Prentwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL.

OM, van tyd tot tyd, meerder aan het verlangen der Kunſtliefhebberen te voldoen, heeft de Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, nog voor het einde van dit Jaar 1767, vervaardigd de twaalfde Prent van zyn Werk, by onze voorige *Berichten* bekend (*): zynde gevolgd naar eene der uitmuntendſte Tekeningen van den älomberoemden Kunſtſchilder.

GERRIT DOUW.

gemerkt

G

1660

hoog 6¾ duim breed 5¼ duim.

Zeer dun en ſmeltende, en, op de uitvoerigſte wyze, met rood en zwart kryt geteekent. Dezelve verbeeldt een Meisje, zittende voor een Clavecimbaal te zingen, en houdende een Muziek-boek in de ſlinke hand, terwyl zy met de rechte den toon ſchynt aan te ſlaan.

De *expreſſie* van vrolykheid in de oogen, gevoegd by de ſchoonheid van een vriendelyk gelaat, de edele geſtalte, 't geestig Kapſel en de ſchilderagtige Kleding toonen, in deeze Tekening, zo door de verkiezing, als de behandeling, den Geest en de Verdienſten aan, welke dezen grooten Neder-

(*) Zie, onder anderen, *N. Vad. Lett.* I. D. bl. 32.

Digitized by Google

derlandſchen Kunſtenaar een' algemeenen roem by de beſchaafde Natien van Europa verworven hebben.

Het Origineel is al zedert veele jaaren berustende geweest in de Verzameling van den Uitvinder deezer Prentkonst.

De verdienſten en zeldzaamheid der Tekeningen van G. POUW, hebben dezelve reeds tot een' zeer aanzienlyken prys doen ſtygen, en nog onlangs heeft men te Amſterdam in den Jare 1758 by openbaare verkoopinge van de nagelaatene Verzameling des Heeren *S. Feitama* voor het afbeeldzel van onzes Kunſtenaars Moeder Ao. 1638, hoog 7½ duim en breed 6½ duim, in de manier als het bovengemelde gemaakt, eene ſomme van 299 Guldens betaald (*).

En dewyl de voornaamſte Kunstkenners het Origineel, waar na dit Prentje gevolgd is, den voorrang geeven op de voorgemelde andere tekening, kunnen de Liefhebbers hier aan ook tot hun genoegen beſpeuren, dat de Uitvinder zig toelegt op de verkiezing van Tekeningen, die zo kunſtig als zeldzaam, en van ongemeene waardye zyn.

Hoe gelukkig ondertusſchen hy in de Naarvolging geweest zy, laaten wy de Kenners oordeelen, terwyl het ons aangenaam is te zien, dat de uitſlag van deze onderneeming, daaglyks, anderen ter beproeving hunner Kunstvermogens uitlokt, als mede dat dit Werk niet ongunſtig by de Liefhebberen ontfangen wordt, 't welk af te neemen is uit het geringe overſchot der voorige afdrukken.

Om ook nog iets te zeggen aangaande het byzonder oogmerk van de Uitgaave dezer Prenten, kunnen wy onzen Lezeren berigten, dat de Autheur voornemens is, by gelegenheid, tot byvoegzel aan zyn Werk, te laaten volgen. *Eene korte beſchryving over de manieren van Tekenen in 't algemeen; en een Verhandeling over de ſoorten in de Nederlandſche Tekeningen in het byzonder, volgens de onderſcheiden tyden en ſmaaken; en laatſtelyk, de kunst, om, volgens zekere Merken, de Tekeningen der Nederlandſche* Meesters *te leeren kennen, en wel van de zodanige, welke in de Verzameling zyns werks voorkomen.*

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstkooper op de Angeliersgragt te Amſterdam, en by de Drukkers deezes *Intema en Tieboel.* By wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch wordt niet in Commisſie gegeeven.

RS.

(*) Zie Catal. van Tekeningen, nagelaaten door S. FEITAMA, *Kunstb.* A. No. 5.

Digitized by Google

PS. In opzigte van de Afkomst van den Kunstryken Schilder en Tekenaar HENDRIK AVERCAM (*) heeft de Heer ROLDANUS, *Secretaris te Campen*, aan onzen Autheur nader berigt gegeeven in eenen Brief van 2 Oct. 1767; waar in zyn Ed. schryft dat het hem „ ontwyfelbaar gebleeken is, „ dat de oudste Zoon van Mr. *Berend Avercam* genaamd is „ geweest *Hendrik*. Ook is alhier, vervolgt hy verder, on„ der den Heere Burgermeester MERVEDE, in eigendom be„ rustende, een fraaije Tekening van dien zelfden beroem„ den *Hendrik Avercam*, met zyn eige gewoone onderteke„ ning gemerkt, verbeeldende den toegevrozen Ysfel, waar „ op eene menigte perfoonen de winter Vermaaklykheden „ neemen, benevens de Stad Campen, en de lange Ysfel„ brug met de verschieten." — Waar uit dan ook blykt, dat „ die Kunstenaar alhier is bekend geweest.

(*) Zie boven, bladz. 35.

Proeve van Opvoeding voor een Volk; of Ontwerp van Letter-Oeffeningen voor de Jeugd. Door den Heere LOUIS RENE de CARADEUC de la CHALOTAIS. *Procureur Generaal des Koninks in het Parlement van Bretagne. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* S. J. Baalde, 1767. *behalven een kort Voorberigt*, 164 *bladzyden in groot Octavo.*

DEze Proeve door den Heer FORMEY, op wiens oordeel over Schriften van die natuur men zich wel mag verlaten, als *een waarlyk uitmuntend Werk* aangepreezen, in zyne bekende Verhandeling over de Opvoeding, bepaelt zich tot de Opvoeding der Jeugd, zo ver ze betrekking heeft tot de Letter-Oeffeningen; en strekt om te toonen, hoedanig ene handelwyze men hier, in stede van die welke in de schoolen gewoonlyk plaets heeft, met zeer veel nuttigheid zou konnen invoeren. — Na enige Voorbereidende Aenmerkingen over *de nuttigheid der Wetenschappen, de kwade manier van ze te onderwyzen en de hoedanigheid der Meesters;* als mede over *het getal der Schoolen en Studenten;* volgt ene opgave der *Grondregelen van een ontwerp van Letteroeffeningen;* en verder het *Ontwerp* zelve, behelzende het geen men hier omtrent in acht heeft te nemen, zo *van de Kindsheid af tot omtrent de tien jaren toe*, als na *het bereiken van de tien jaren;* met aenwyzinge der *Voordeelen van dit Ontwerp* en *der Maniere, op welke het zelve ter uitvoer gevragt zou konnen worden.* Het een en 't an-

Digitized by Google

't ander behelst wel etlyke byzonderheden, die voornaemlyk tot Frankryk te betrekken zyn; doch het is over 't algemeen van die natuur, dat het zich tot geen byzonder Gewest bepale, en allerwegen, daer de Wetenſchappen gehandhaefd worden, zyne nuttigheid konne hebben. —— Zie hier de *Grondregels*, die alomme, en zelfs in een Huiſelyk Onderwys, te ſtade komen.

„ Een Ontwerp van Letter-Oeffeningen voor de Jeugd, is de order, of de ſchikking der onderwyſingen, volgens welke de eerſte Weetenſchappen moeten dienen, ter verkryging van de volgende, en ſaamenloopen tot het einde en de oogmerken, die men zig voorgeſteld heeft ".

„ My dunkt dat deeſe leerwyſe geene groote verborgenheid behoorde te zyn. De grondregelen om de Kinderen te onderwyzen, behooren zulke te zyn, met welke de Natuur zelve hen onderwyst. De natuur is de beste der Leermeesters ".

„ 't Is dan genoeg, waar te neemen, op wat wyſe de eerſte weetenſchappen in het verſtand der Kinderen ingaan, en hoedanig volwaſſe Mannen ze van zelve verkrygen ".

„ De ondervinding, tegen welke men te vergeefs zoude Filoſofeeren, leerd, dat wy by onze geboorte eene ledige bekwaamheid mede ter Waereld brengen, die van tyd tot tyd vervuld word, dat 'er, om denkbeelden in de verſtanden in te drukken, geene andere wegen open zyn, dan de aandoening en de opmerking ".

„ Het ſcheind zeker te zyn, dat de Mensch geene kennisſen begind te krygen, voor en aleer hy gebruik van zyne zinnen begind te maaken. Zyn' eerſte aandoening is zyne eerſte kennis ".

„ De Kinderen, zoo min als de in jaaren gevorderde Perſoonen, zyn voor geene opmerkingen bekwaam, dan door middel van verkreege denkbeelden; de afgetrokkene denkbeelden veronderſtellen in den geest kennisſen, met welke zy zig kunnen vereénigen; men noemd ze afgetrokke, niet anders, dan om dat ze uit byſondere denkbeelden geboren worden: zy moeten by gevolg daar van voorgegaan worden, in de order der onderwyſing, zoo wel als in de order der Natuur. Gy zoud nooit kunnen doen begrypen, dat het geheel grooter is dan zyn gedeelte, aan iemant die van te voren geen denkbeeld van het deel nog van het geheel had ".

„ Dus is dan de fondamenteelen grondregel van elke goede leerwyſe, te beginnen met dat geene 't welk gevoelig is, om by trappen op te klimmen, tot dat geene 't welke verſtandelyk

Digitized by Google

lyk is; met het geene eenvoudig, tot dat geene 't welk samengesteld is; met zig van de uitwerkingen te verzekeren, alvorens de oorzaaken te onderzoeken ".

„ Het zekerste middel om anderen te onderwysen is, dat men zeleide door den weg, die men om zig zelven te onderwyzen, heeft moeten inslaan: elk nu kan door eige ondervinding weeten, dat de denkbeelden makkelyker zyn, na maate zy minder afgetrokken zyn, en dat ze nader aan de zinnen komen; zy hebben nog dat voordeel, dat ze door haar zelve kunnen bepaald worden; de afgetrokke denkbeelden in tegendeel zyn wydüitgestrekt, bieden niets zekers aan den Geest, en het oogmerk eenes Wysbegeerigen moet altyd weesen, om zyne denkbeelden te bepaalen en te bevestigen ".

„ 't Is dan een onveränderlyke regel, om door gevoelige en dikwils herhaälde voorbeelden, de bysondere kennisen in te prenten, wier algemeene grondregels, en afgetrokke bewoordingen, de indrukselen veronderstellen ".

, Indien men de vorderingen der Weetenschappen gade sloeg, zegt iemant die 'er den oorsprong wel van heeft ontward, (de Abt de *Condillac*) zouden zy in zulk eene order op elkander volgen, dat het geene de eene zou toebrengen aan de geene, die haar onmiddelyk zou voorgegaan zyn, te eenvoudig zoude zyn om bewysen nodig te hebben. Op die wyse zou men komen tot de allertusschenkomendste, en van deese wederom zonder moeite op de allereenvouwdigste, men zou ze naauwlyks kunnen vergeeten, of ten minsten zoo dat al gebeurde; het verband dat 'er tusschen hen zyn zoude, zou de gemakkelykheid, om ze weder te verkrygen, verschaffen '.

, Door dit middel vervolgt die Schryver zal men eerder scheinen nieuwe waarheden te ontdekken, dan de geene die reeds ontdekt zyn te verklaaren. Men zou niet alleen de jonge Luiden overtuigen, men zou hen ook in staat stellen, om zig zelven van alle hunne vorderingen reden te kunnen geven, en om 'er door haar zelve te maaken; zy zouden altyd weeten waar zy zyn, van waar zy komen, en waar zy heenen gaan: zy zouden zelve kunnen oordeelen van den weg dien de Leidsman hun zou voorschryven, en eene zekerder verkiezen, indien ze gevaar vonden, in dezelven te volgen '.

„ Men moet even zo wel Studeeren, om zig bekwaam te maaken, als om zig te onderwysen. Op wat wyse toch is 't dat de menschen zig bekwaam maaken, en kundigheden verkrygen? 't Is door het zien van verschillende voorwerpen, 't is door het aanhooren van geleerden Luiden; 't is door het krygen van ondervinding, door ernstelyk te overweegen: de geene die meêr gezien, meêr opgemerkt, meêr overwoogen heeft,

Digitized by Google

heeft, is de bekwaamſte: de geene aan welken men de beste voorſchrivten heeft gegeeven, heeft den zekerſten ſmaak; dat is het voordeel 't welk ſommige Kinderen boven anderen hebben: zy hebben een grooter getal voorwerpen onder hunne oogen gehad; daar is meêr keur in het geene men hun vertoond heeft; zy hebben beter voorſchrivten gehad, meêr voorbeeldelyke denkbeelden. Een Man die geene andere dan de Schilderſtukken van *Raphaël* en van *Titiaan* gezien had, zou zig niet vergenoegen met middelmaatige Schilderyen".

„ Uit deeze aanmerkingen volgd, dat elke leerwyſe die met afgetrokke denkbeelden begind, niet voor de Kinderen is ingerigt, en dat zy met het menſchelyk Verſtand ſtrydende is: deeſe aanmerking alleen verband de afgetrokkenheden uit alle de Leerboeken der Spraakkonst, der Welſpreekkunde, der Wysbegeerte, en over den Godsdienst".

„ 'Er moet een huis gebouwd worden, men moet ten eerſten de Bouwſtoffen verzamelen: het Gebouw der menſchelyke kennisſen moet opgetrokken worden, men moet de byzondere denkbeelden hebben welke dat Gebouw uitmaaken; de daaden, de waarneemingen, de ondervindingen maaken deszelvs grondſlag uit: men moet ze dan verzaamelen, zig die voorwerpen gemeen maaken, welke men zig in de beginſelen moet toepaſſen".

„ Dat de Kinderen veele voorwerpen zien, dat men ze ſchakeere, dat men ze onder verſcheide gedaantens vertoone, en dat by herhaalde reiſen; men kan hun geheugen en hunne verbeelding niet te veel vervullen met nutte denkbeelden, van welke zy in hunnen levensloop gebruik kunnen maaken (*a*).

, De verandering behaagd vooräl aan die jaaren, zegt den Abt *Fleury*; de Kinderen beſtudeeren liever in twee agteréénvolgende uuren, vier onderſcheide ſtoffen, dan een' eenige geduurende een uur. De eene Studie ſtrekt tot vermaak voor de andere, en hoe meêr verſcheidenheid in dezelve is, hoe minder het te vreeſen zy, dat ze zig onder elkander zullen verwarren. Een ander groot Meester in de Konst van onderwyſen ('*s Graveſande*) zegt in het 30ſte Hoofdſtuk zyner *Logica*, dat de geene die zig hebben aangewend, om ſlegts eenerlye ſoort van denkbeelden te oeffenen, hoe veel' bekwaamheid zy daarin ook mogten verkregen hebben, altyd kwalyk ſpreeken over andere onderwerpen. Hy voegd 'er by, dat om leerzaamheid en uitgeſtrektheid in het verſtand te verkrygen, men zig op veele

„ (*a*) Segnius irritant animos demiſſa per aures
Quam quæ ſunt oculis ſubjecta fidelibus....."

Digitized by Google

veele onder elkander verſchillende dingen niet toegelegt hebben '.

„ Alles wat men dient te weeten, is niet in de Boeken begreepen: duyſend dingen zyn 'er, welke men door de verkeering, door het gebruik, en door de Practyk kan leeren; maar alleen eenige gevormde verſtanden, konnen van die onderwyſinge nut trekken. De Mensch is gemaakt om te werken (*agir*) en hy Studeerd om 'er zig bekwaam toe te maaken. De Geest van ſtudie in de Waereld, zou tegen den Geest van werkzaamheid (*affaires*) ſtryden; maar men zal het werken kwalyk verſtaan, indien men niet geſtudeerd heeft. 't Is van gewigt, dat men de voornaamſte gronden van de buitengewoonſte kennisſen verkryge: de ondervinding, die de beste les is, zal het overige volmaaken. Indien men die gronden niet en bezit, is de eenigſte raad die men neemen kan, zyn oordeel op te ſchorten: Dit is van alle de Filoſofiſche voorſchriften het algemeenſte ".

„ De Studie behoord de bezigheid der Jeugd te zyn, en de verkwikking van den overigen tyd des levens, om de tuſſchenpooſingen des werks met nut door te brengen ".

„ De eerſte Jaaren zyn geenſints het Saiſoen des oogſtes, 't is de tyd om te zaaien, en om voorraad op te doen: Het oogmerk der Studiën is niet, dat de Jonge luiden by het verlaaten der eerſte Opvoeding, de gegronde denkbeelden van alle de Weetenſchappen moeten bezitten: dat zou een harſſenſchimmelyk project, een' dwaaſe mymering zyn; maar het kan gemakkelyk geſchieden, dat ze een ſchets van de voornaamſte hebben, dat ze een aantal grondregelen en kundigheden verkreegen hebben, en de Konst bezitten, om 'er meer te verkrygen; eene onwaardeerbaare Konst, en mogelyk hooger te ſchatten dan de Weetenſchappen zelve ".

„ Byna geheel onze Wysbegeerte, en Opvoeding beſtaan in woorden; 't komt 'er op aan, om de zaake zelve te weeten. Laaten we tot het waare en tot het wezendlyke komen; want de waarheid is in zig zelven niet anders, dan het gene is, het geene beſtaat, en in onzen Geest is 't alleen de kennis der beſtaanelyke zaaken ".

„ Dit oogmerk is zekerlyk billyker, en de weg om 'er toe te geraaken is regter, dan de kromme weg, door welke de Jongelingen niet dan tot de kennis van woorden en afgetrokkenheden komen ".

„ Het middel om te ſlagen, beſtaat in hunne nieuwsgierigheid gaande te maaken, het verſtand en de genie te helpen, uitgeſtrektheid aan de Ziel te geeven: dat zal men nooit doen door

door afgetrokke, drooge en verdrietige Studiën. Dat het geene gy hun vertoond aangenaam zy; prikkel hunne nieuwsgierigheid; vlei hunne eigelievde; houd ze in de vrolykheid welke aan die jaaren natuurlyk eigen is, en voeg niet by de Studiën het denkbeeld van arbeid, en van moeite. Zonder de geene onder de Weetenſchappen uit, uit welke men de nuttigſte gevolgen kan trekken, die de meeste betrekking hebben op het gebruik des burgerlyken leevens; op de zeden en op de deugd; die, welke de Ziel en den Geest verheffen: ſchat die oeffeningen het hoogst, welke veele nuttigheden te gelyk hebben; herhaal en onderzoek ze zelfs in den gantſchen loop der Opvoeding, zoodanig dat het van het begin tot aan het einde, dezelvde waarheden, dezelvde zaaken zyn, maar dieper ontvouwd ".

„ De ondervinding doet zien, dat men by het verlaaten der Schoolen byna alles, wat men 'er geleerd heeft, vergeet. Waaröm? om dat de kundigheden die men 'er verkreegen heeft, niet met de algemeene begrippen verbonden zyn? 't is om dat men niets wel onthoud dan het geene men dikwils herhaald heeft, en om dat de herhaaling derzelfde denkbeelden alleen indrukzels kunnen verwekken; die ſterk genoeg zyn, om ze langer te kunnen onthouden. De ondervinding doet ons insgelyks zien, dat men nooit vergeet, het geene geduurende de kindsheid in de fynſte vezelen der harsſenen, door menigvuldige en herhaalde redeneeringen is ingeprent. Geen Kind is 'er 't welk het Kaartſpeelen vergeeten heeft ".

„ Op deeſe gronden alleen rust het ontwerp 't welk ik voordraage. Elke goede leerwyze moet ſteunen op de natuur des menſchelyken verſtands, en op onbetwistbaare gronden. Een kort ontwerp kan meer zaaken behelzen dan een uitgebreid ontwerp. De Historie is het langwyligſte, nogtans zou men 'er veele verkortingen in kunnen maaken; alle de nutte Weetenſchappen voor een iegelyk mensch kunnen in weinig Boekdeelen beſlooten worden ".

„ Eene noodzaakelyke voorzorge is deeſe, dat men niet, gelyk men doet, alle moeite en allen arbeid omtrent de Kinderen verwerpe; hier in is 't gebruik der Schoolen het gebrekkigſte, om dat 'er te veel Opvoedelingen in eene Klaſe zyn. De Meesters moeten wel de Kinderen doen werken, maar zy moeten zelver het zwaarſte werk op zig neemen; en de Staat moet wederom zoo veel mogelyk de Meesters ontlasten, laatende door de bekwaamſte luiden goede grond- en leerboeken opſtellen ".

In-

Digitized by Google

Inleiding tot de Hollandſche Rechtsgeleerdheid; beſchreeven by HUGO DE GROOT, *met de aanmerkingen en byvoegſelen van* Mr. SIMON VAN GROENEWEGEN VAN DER MADE: *nu met Latynſche Aantekeningen uitgebreidt door* Mr. WILLEM SCHORER; *Præſident in den Ed. Hove van Vlaanderen, en Super-Intendent van de Leenen. Te Middelburg by* P. Gillisſen, 1767. *behalven de Voorreden enz. 778 bladz. in quarto.*

HEt hoofdoogmerk van den Heer en Meester *van Groenewegen*, in 't ſchryven zyner Aenmerkingen en Byvoegſelen, op dit uitmuntend Werk van den geleerden *de Groot*, was, het zelve te verryken, met de daer toe behoorende bewysſtukken, die *de Groot*, dit zyn Geſchrift in de gevangenis opſtellende, niet behoorelyk had konnen bybrengen. Maer de Heer en Meester *Schorer* ſtelt zich, in deze zyne Aentekeningen, een uitgeſtrekter oogmerk voor; om naemlyk het Werk zelve eenigzins uit te breiden, en, naer 's Lands hedendaegſche Regtsgeleerdheid, te vermeerderen. *De Groot*, zich der kortheid bevlytigende, is hier door, nu en dan, wel eens duister; 't geen *van Groenewegen* eenigzins, maer niet zo uitvoerig, als wel noodig ſcheen, heeft tragten te verhelpen: daer en boven zo heeft die uitmuntende Regtsgeleerde dit zyn Werk geſchreeven, volgens de inrigting der Regten en Regtspleging van die dagen; waer in met het verloopen van tyd, en 't aenkweken der Regtsgeleerdheid, gene geringe verandering is ontſtaen. Het een en 't ander te gemoet te komen, is het bedoelde van onzen Autheur, in deze vernieuwde uitgave, met zyne uitbreidende Aentekeningen; die doorgaende het voorgeſtelde van onzen grooten Hollandſchen Regtsgeleerden oordeelkundig ophelderen, en verder verſcheidene lezenswaerdige byzonderheden vervatten, met betrekkinge zo tot het Natuurlyke Regt, als de Burgerlyke Regtspleging van ons Vaderland in onze dagen.

Het komt zekerlyk in den eerſten opſlage enigzins vreemd voor, een Geſchrift, in de eigene tale van 't Land geſchreven, op te helderen en uit te breiden met Latynſche Aentekeningen; doch onze Autheur verdedigt zich deswegens, met zich te beroepen op 't voorbeeld van anderen, die op ene dergelyke wyze gehandeld hebben; en geeft tevens te kennen, dat men, zynes oordeels, de Regtsgeleerdheid met weinig vrugt kan behandelen voor hun die het Latyn niet verſtaan. Dit denkbeeld is misſchien gegrond, met opzigt tot de Regtsgeleerdheid in 't algemeen, maer zo juist niet als men 't bepaeld betrekkelyk maekt tot de Hollandſche Regtsgeleerdheid, ten minſte voor zo ver derzelver kennis voor de Hollandſche Natie van een wezenlyk belang is; hoedanig ene kennis men heeft aan te zien als het groote doelwit van dit Werk. *De*

Digitized by Google

De Bouworde van 't Stadhuis van Amſterdam, en de ſmaak der Nederlanderen, ten opzigte der Konſten en Weetenſchappen, verdedigd, tegen de ongegronde berispingen van den Heer C., in zynen Brief aan den Philoſooph. Te Amſterdam, by Yntema en Tieboel 1767. *In groot octavo* 39 *bladzyden.*

DE Briefſchryver C., tegen wiens beſchuldigingen dit Stukje ingerigt is, komt voor als een *Man van ſmaak*, en wel van zo fynen ſmaak, dat hy hier in het meerendeel der Liefhebberen van Konſten en Weetenſchappen in Nederland overtreffe. Dit doet hem, zo uitneemend met dat edel vermogen bedeeld, gewaar worden, dat het den Nederlanderen in 't algemeen, zo in de Weetenſchappen als in de fraaije Konſten aan ſmaak ontbreekt; wel byzonder valt zyn oog, by ongeluk, op 't Stadhuis van Amſterdam; en zyn Smaak wordt 'er zo ſcherp door aangedaan, dat hy niet konde nalaaten zyn afkeer te betuigen, van 't zien van zo een onregelmaatig Gebouw, dat op zulk eene ongeſchikte wyze ingericht, en zo onvernuftig kwanswyze vercierd is. — Hier tegen vertoont zich in dit Stukje een Nederlander, die 't oude denkbeeld nog blyft aankleeven, dat men *Oordeel* heeft te ſchatten boven *Vernuft*: en dat een Man van gegronde kundigheden, hoewel min leevendig van Geest, te waardeeren is boven een Man van ſmaak, die zich, door de leevendigheid zyner verbeeldinge, met oppervlakkige kundigheden vergenoegt.

Deeze is eenigermaate gebelgd over de geringagting waar mede de Briefſchryver zyne Natie beſchouwt, het komt hem voor, dat de Briefſchryver een Man van een verkeerden Smaak moet weezen, en die het aan Oordeel en Kundigheid, of Oplettenheid ontbreekt. Deeze Nederlander is wat eigenzinnig in 't beoordeelen van een Man van een goeden Smaak; hy kan niet toeſtaan dat een Man van Smaak zich ſchuldig maakt aan *tegenſtrydigheden, wanorders en verkeerde benamingen van zaaken, die uit onkunde of onoplettenheid voortſpruiten*; dat hy in deezen Brief menigvuldigmaal meent te ontdekken, en den Lezer hier onder het oog tragt te brengen. — Boven al gaan hem ter harte de berispingen des Briefſchryvers, raakende het voornaamſte der Amſterdamſche Praalgebouwen. Hy heeft meermaals te vooren gedagt, dat dit Gebouw aan te merken was als een uitmuntend Konſtſtuk; en hy kan dit zyn oordeel, gegrond op de vereischte kundigheden, tot nog niet afkeuren, ten gevalle van een Man van

Digitized by Google

Smaak, die, gelyk hy poogt te doen zien, hoe ſchrander dezelve ook anders moge weezen, zeker geene behoorelyke kundigheden van de Bouw- en Schilder-kunde bezit; 't welk hy hier by de ſtukken doet opmerken.

De Opſteller van dit Geſchrift betoont zich een yverig voorſtander te zyn van de Eer der Hollandſche Natie; die hy, ſchoon hy ze niet geheel vry ſpreeke van eene al te laffe navolging van anderen, egter manlyk verdeedigt tegen de beſchuldiging, dat ze geen Smaak zouden hebben. Wel byzonder verdienen zyne aanmerkingen over het pragtige Amſterdamſche Stadhuis de overweeging van allen, die 't zelve met oplettendheid beſchouwen, en geſchikt zyn om 'er Bouw- en Schilderkundig over te oordeelen; en verder in aanmerking te neemen, 't geen men in deszelfs opbouw, met opzigt tot de omſtandigheden van tyden en zaaken, in 't oog had te houden.

Dit Stukje pronkt op den Tytel met het Afbeeldzel van den grooten JACOB VAN CAMPEN *Architect* van gemelde Stadhuis, na eene Origineele Tekening van *J. Lievensz*, in 't koper gebragt.

Proef van onzydige Aanmerkingen over de Historie der Pauſen, van den Heere ARCHIBALD BOWER. *In 's Gravenhage, by* J. A. Bouvink 1767. *In groot octavo* 40 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje wenscht, „ dat een bekwaam en beſcheiden Liefhebber der waarheit den noodigen tyd beſteedde om de voornaamſte feilen, die dit Werk ontſieren, aan te wyzen"; en deze Proef ſchynt eenigermate ter aenſpooringe hier van in 't licht gegeven te worden. Veelligt was een oordeelkundig Werk van die natuur niet geheel ondienſtig; doch mogelyk zou de moeite die 'er aen vast is de nuttigheid niet evenaren; voor al niet als ze, na ene veelvuldige lezing, geen zaken van grooter belang aen de hand kon geven, dan deze proef verleent. Of één der Roomſche Pauſen, als *Damaſus*, wiens leven het onderwerp dezer Proeve is, wat min of meer euveldaden bedreven hebbe, min of meer ſchuldig zy aen 't geen hem ten laste gelegd word, (dat nog ſteeds, zo van de ene als andere zyde, uit partydige ſchriften opgemaekt moet worden,) kan der Kerkelyke Geſchiedeniſſe geen licht van een wezenlyk belang byzetten, en 't character van dien Paus niet lofwaerdig maken: weshalve het der moeite niet waerdig ſchyne zich daerom zo byzonder het hoofd te breken.

Digitized by Google

Beginſelen van de waaragtige zekere en nuttige Philoſophie in de H. Schriftuur geopenbaard, en met de zelf aandoenende Ondervinding, zo geeſtelyke als ligbaamelyke vergeleken: benefens een voorgaande Onderzoek over de tweede Oorzaaken, en de werkingen van dezelven in afhanging van God. Door BARTHOLOMEUS VAN VELSEN. *P. D. A. L. M. in zyn Wel Eerw. Leven, Bedienaar van 't H. Euangelie te Rotterdam. Tweede Druk op nieuw overgezien, en van veele Drukfouten gezuivert. In 's Gravenhage by* J. Thierry; 1767. *Twee Deelen in gr. Octavo, behalven het Voorwerk enz.* 986 *bladz.*

DIt Werk behelst ene ſoort van Godgeleerde Wysbegeerte, of een zamenweefzel van Theologiſche en Philoſophiſche kundigheden, in de ſchikking van een Godgeleerd Zamenſtel gebragt. Het ſtrekt om den Lezer de beginſels dier beide Wetenſchappen enigermate gelykerhand in te boezemen; en hem te bewegen tot het betrachten der plichten, welken men uit die beſchouwingen af te leiden heeft. Wel byzonder ſtelt de Autheur zich voor te toonen, in hoe ver men de Philoſophiſche kundigheden door de Openbaring kan bevestigen, en hoe alles ons opleid ter eerbiedige erkentenisſe van Gods aenbiddelyke Volmaektheden. De hoofdonderwerpen hier in verhandeld zyn; *het einde des Menſchen, de Kenniſe Gods, de Godlyke Openbaringe, de Menſchelyke Reden, de Heilige Schriftuur, Gods Aanweezen, Gods Naamen en Eigenſchappen, de Heilige Drieenheid, Gods eeuwige Werkingen, de Goddelyke Beſluiten, de Schepping der Waereld, de Engelen en Duivelen, 's Menſchen oorſprong en natuur, het Menſchelyke Ligbaam, 's Menſchen Geest, de Vereeniging tuſſchen Geest en Ligbaam en de Goddelyke Voorzieningheid;* welk laetſte gedeelte wel byzonder verſcheiden Godgeleerde Natuurkundige beſpiegelingen behelst. —— Het volgende ſtael, betrekkelyk tot den Regenboog, zy genoeg om de manier van uitvoering enigzins te doen kennen.

„ *Beſchouwens* waerdig is de *Boge, welke God in de wolken* of nedervallende regendroppelen *gegeven heeft tot een teken des verbonds tuſſchen Hem en de Aarde* Gen. IX: 13—17. Deeze *Boog* of *Regenboog* is dan dat *verſchynzel* of *veel verwig*

Digitized by Google

licht, 't geen *boogswyzen* zich vertoond *in de Wolken*, daar in *God dat geeft*, als Hy *wolken over de aarde brengt*; *in* welke *wolken* deeze *boog* ook *gezien werd* en *is*. Gen. IX: 13, 14, 16. met Jes. Syr. XLIII: 12, 13. Daarom Openb. X: 1. de *Engel*, die zekerlyk de *ongeschapen Engel* geweest is, 't zy God *H. Geest*, 't zy liever God *Zoon* Jesus Christus, *gezien* wierd *bekleed met eene wolke*, en een *regenboog was boven* het *hoofd*. Nader komt *de gedaante van den boge* voor *in de wolke* zynde *ten dage des plasregens*; Ezech. I: 28. En 't is ons waarschynelyk dat *Elihu den regenboog* omschryft Job XXXVII: 11, 15. Ook vermoeid Hy, (*Jathrhiia'h*) of Hy *God*, *dringd* aan door zynen *wind* en *geblaas*, (daar van vs. 9, 10.) Hy *dryft* herwaarts en derwaarts, *drukt op een*, en *vermoeid* zoo, by gelykenisse, anders Hy *doet arbeiden*, *in arbeid zyn*, en arbeidende *van zich uitgeven* en *nederwerpen*, terwyl *zich ontsluit*, *de dikke wolk* of digt op een gejaagde waterdampen, *Berii* (*door*) *klaarheid* vertalen het de onze; terwyl ze in hunne rantteekeningen ook aanmerken, dat dit woord vertaald kan worden, *door bevogtiginge*; want *Rii*, afstammende van *Raavah* of *Hirvaah*, wel *natmakinge*, *bevogtiginge* beduid; vergelykt Jes. XVI: 9. Sp. XI: 25. en *Be*, wel zo veel is als *om* of *onder* of *tot*; invoegen de zin zoude wezen, dat *God de dikke wolken door den wind op een jaagt*, *om van zich* den regen *uit te geven*, *om te bevogtigen*, of *onder het bevogtigen*, of *tot bevogtiging* en *natmaaking* van de aarde; met dat gevolg, dat *Hy ook verstrooid*, anders dat de *wolke* zelve *verstrooid*, onder het regenen en besproejen, (*Japhiidz*), of *verspreid* (Spr. V: 16.) en van zich uitgeeft en wederom kaatst *zyn* of *haar licht*; wanneer *Godt het licht zyner wolke verschynen laat* vers 15. En vervolgens vers 12. *Die* wolke of wolkige dampen ook *haar keeren* of wentelen of omzwerven en zweven hier en daar door de lugt-hemel *in* en door *omgangen*; anders *Hy* God zelve *keerd* en wenteld de *Ommegangen* of omvoeringen, wentelingen, draaijingen en veranderingen, welken alle de verhevelingen ondergaan, *naar zynen wyzen raad*, (*Bethachbuuloothaav.*) God, als *Schipper*, (*choobbeel* Ezech. XXVII: 8.) en *zaamenbinder* (Zach. XI: 7.) en groote stuurder van alle deeze dingen, de *touwen* (*Chubaalim* Jes. XXXIII: 23. en *Cabels* van 't geheelal en zo ook van de hemelsche toeschyningen als in de hand heeft, om met *behendigheid*, *wysheid* en *voorzigtigheid*, dat alles te stieren tot zyne oogmerken, *zoo dat ze doen* en *voortbrengen*, wind, regen, hagel, sneeuw, weêrligt, blixem, donder,

den

Digitized by Google

den regenboog enz. *naar dat Hy ze gebied* of bevel geeft; *en daar over ordere ſteld*; vers 15".

„ Zoo zyn dan eigentlyk de *regendruppelen*, uit de wolke nedervallende, de plaatze daar de *boge ingezien werd*; en daarom vertoond zich dezelve nooit, ten zy het *regend*, juist niet daar den aanſchouwer ſtaat, maar daar de boog aanſchouwd werd. Ook zyn deeze *lugtdruppels* regt bekwaam, om dusdanig eene *boge* te doen ſchynen met zulk een *veelverwig licht*, gelyk de *kunst* de natuur nabootzende, zulks aanwyst, dewyl die *druppels*, eene *dunne* en *gekloofde* ſtoffe zynde, wel veele *lichtſtralen* kunnen doorlaten; maar ook te gelyk, om dat ze *rond* zyn en veel *dikker* dan de lugt, zulleh ze vele lichtſtralen op zich ontfangende, en *breken* en *weêrom kaatzen* moeten; want, de *lichtſtralen*, van de *Zonne* afkomende, (dewyl by het *Maanlicht* zelden regenbogen vernomen werden,) en *op* of *in* de *regendruppelen* ſchynende, (ziet Openb. X: 1.) verliezen haare regte beweeging en *breken* daar in ten minſten *tweemalen*, en na die brekinge *ſluiten* ze wederom tot in het ooge van ons, die den regenboog aanſchouwen, volgens de *eigenſchappen* en *wetten* van het licht, naar uitwyzen der Gezigtkunde. En hoewel het *zonneſchynzel* op alle de nederdalende druppelen valt, zo geeft dat van alle die aan ons ooge geene *wederſtuitende glans*, maar alleen van die druppelen, welke tot eene zekere *bepaalde wytte* of *boek* van ons' ooge, als van een gemeen *midſtip*, af zyn; en, naar de rekening van naauwkeurige natuurbeſchouwers, juist eenen hoek maken van omtrent 42 graden. Doch de *tweede regenboog*, die men wel *boven* de eerſte geplaatst vind, en die de *verwen regt anders* geſchikt heeft, en veel *flaauwer* vertoond, en door de eerſte of benedenſte ſchynt *veroorzaakt* te werden, bevind men, dat vereischt *tenen boek* van 52 graden. En zo men maar *een ſtuk* van deeze booge gezien werd, dewyl het in zeekere gedeelte van den lugthemel alleen regend, dan vertoond zich een *Weêrsboofd*. Ook kan men wel begrypen dat, hoe lager *de Zon* is en hoe meer die aan den *Gezigteinder* naderd, deeze boog ook zoo veel te *grooter* wezen zal in haaren omtrek. En dat mede de *Verwen* van dezen boog, uit de zeldzame mengeling van *licht* en *ſchaduwe*, zeer verſcheiden wezen moet, is af te nemen uit de veelerlei buigingen en afkaatzingen der lichtſtralen; zoo dat eenige *allerlei verwen* in den regenboog vinden; doch deeze drie zyn wel de voornaamſte; (*a*) de *ronde* of brandende en vuurige, welke de buitenſte is; (*b*) de *groene*, niet ongelyk aan den *Smaragdus*, (Openb.

Digitized by Google

IV: 3.) en (*c*) de *blaauwe* of donker bruine; waar by fommigen noch de *geele* noemen. Welke gemengelde *verwen*, uit eene *zwarte* wolke ſchitterende eene *ſchoone* en *verwonderenswaerdige gedaante* vertonen; waarom de *Heidenen* zelve wat *groots* van dezen boog gevoelden, en haar veele voortreffelyke eigenſchappen toevoegden".

„ Maar *Gods Woord* leeraard ons dezen boog aan te merken als *een teeken des verbonds tuſſchen God en tuſſchen de aarde*; waar by God zelve zich verbonden heeft te *zullen gedenken aan zyn eeuwig verbond* des vredes; en waar by *alle levendige zielen van allen vleesch* zich verzekeren kunnen, *dat de wateren nooit meer wezen zullen tot eenen* algemeenen *vloed, om alle vleesch te verderven.* Gen. IX: 13, 15, 16, 17. Namelyk, de *Regenboog voor den Zondvloed* wel *geweest* en gezien *is*, en dus eigentlyk *geen natuurlyk teeken* zyn zal van deeze bevryding des algemeenen watervloeds, of ſchoon dezelve anders wel een bewys is van eenen *matigen* en *geenen algemeenen regen*; want (*a*) de *ſtoffe* van deeze booge was reeds voorheenen, de *regendruppels* en de *zonneſtralen*; en (*b*) alle de *teekenen* des verbonds juist geene nieuwe zaaken zyn geweest, maar zulke, die te vooren waren, doch door Goddelyke inſtellinge een nieuw *gebruik*, met eene nieuwe *beduidenisſe* ontfangende; gelyk ook (*c*) deeze *boog* van God te vooren *gegeeven* was, maar nu tot een teeken des verbonds *zyn zoude*. Gen. IX: 13. Maar de Goddelyke *wil*, afzondering en *inſtelling* gaf aan dezen *boge* zulk eene *bovennatuurlyke beduidenis*; terwyl ze ondertuſſchen ook zeer veele *overeenkomſten* had met het geen ze te beduiden had. Want, gelyk mogelyk, onder de *oprigtinge van het verbond* met *Noach* en met allen vleeſche, *een regenboog* in de wolke zich vertoond zal hebben; volgens Gen. IX: 12, 13, 17. *Dit*, dat geziene daar, *is het teeken*; Alzoo *verbeeld* dezelve zeer eigentlyk, dat God *d'aarde door den vloed niet meer verderven zal*, maar *behouden* en *zegenen*, om zyner kerke wille, en om dat *vrouwen zaad* op der aarde *te doen overblyven*, tot aan de voleinding der eeuwen. Gen. IX: 11, 15, 1, 2, en VIII: 21, 22. met Gen. III: 15. Jeſ. LIV: 9, 10. 2 Pet. III: 5, 6, 8, 9".

„ Want (*a*) in de *wolken* en *ten dage des plasregens*, als het bruine zwerk zich alom donker en ſchrikkelyk vertoond, dreigende d'aarde te overſtorten en te overſtromen; zoo zien (*b*) in de *booge* de inwoonders van den beneden aarde, dat het aan alle de hoeken van den lugthemel *niet even naar* en *zwart* daar uit ziet; anders zouden geene zonneſtralen van den regen een *glanzig* en *ſchitterend licht* door de lugt heenen

Digitized by Google

neu zenden, en tot onze oogen afkaatzen; maar, ze geeft hoope, dat de *ſtortregen* der Goddelyke toorn en het *opzwellend water* van de helſche afgronden de Waereld en de Kerke niet geheel overſtelpen zullen, ziet Jeſ. LIV: 7, 8, 9. (*c*) Want, de *Zonne der Geregtigheid* zal altyd zyne lieffelyke ſtralen ook ſchitteren laten door alle de wolkwateren en regenplaſſen der duistere tegenheden heenen; zoo dat of ſchoon die aan de lippen komen, evenwel de genade, goedertierenheid en ontferming van God, die een *Zon* en *Schild* is, zorge zal dragen voor den ondergang van Waereld en van Kerke. Ziet Mal. IV: 2. Jeſ. XLIV: 1, 2. XLV: 12, 13. XLIV: 4—9. XLIX: 14, 15. Pſ. XXIII: 1—4. Matth. XVI: 18. Joh. VI: 37, 39. X: 28. Openb. XII: 1, 4, 5, 13—17. (*d*) Dies deeze *boog* geplaatst is *in den Hemel*, daar ze van alle kan gezien werden, die dan vryheid hebben, om in ongelegenheden ooge en harte *na den Hemel* op te heffen tot God, *dien Vader der lichten*; Jac. I: 17. (*e*) Welke ook alleen deeze boge *geven kan*, en *gegeven heeft* met andere blyken en uitwerkingen van zyne vrye en onverdiende genade. (*f*) Welke boge wy dan te *aanſchouwen*, te geloven, met eerbied en verwondering te overdenken, en God, die ze geeft, aanbiddende en vertrouwende, ons zelven daar in te *verblyden* hebben. (*g*) Ja *altyd*, zoo lange deeze waereld ſtaat, zal deeze boog in de wolken gezien werden; als dat *teeken van een eeuwig* beſtendig en onveranderlyk zout *verbond*. Gen. IX: 12, 16. met VIII: 21. En (*h*) wat fraaijer, om ons te vertonen (*aa*) Gods *regtvaerdigheid*, *geſtrengheid*, *ſuiverheid* en *heiligheid* niet alleen, affchitterende van dat *vuurige* en roode daar; maar ook (*bb*) zyne *genade*, *goedertierenheid*, *langmoedigheid*, *barmhertigheid* en groote ontferminge, in dat helder *groene* van deeze booge als met letteren te leezen? (Openb. IV: 3.) Die ook in dat gemengelde *donkerbruine* als te ſamenvloejen. (*cc*) Hier is mede een *boge*, en oorlog gereedſchap, maar (*aaa*) zonder *peeze*, (*bbb*) zonder *pylen*, (*ccc*) met de *boornen* na de aarde hangende, (*ddd*) *niet gerigtet* na den aanſchouwer, en (*eee*) *te ſaamgetrokken*, om daar mede, ter belediging, te ſchieten of te treffen; want God *niet meer toornen*, *niet meer ſchelden wil* Jeſ. LIV: 9. maar geeft *Vrede* op der aarde. Luk. II: 14".

Digitized by Google

Schriftmaetige en Uitgebreydde Verhandeling over Spreuken XXIV: 21 en 22. *Door* J. W. SWEMMELAER. *In Leeven waerdig en geliefd Leeraer in de Nederduitſche Gemeente te Batavia. Te Batavia by* François Tetsch, 1766. *behalven het Voorwerk* 150 *bladzyden in groot quarto.*

DE Eerwaerde *Swemmelaer* heeft de taël van *Salomon*, Spreuken XXIV: 20, *Myn Zone, vreest den HERE, en den Koning: en vermengd u niet met hen, die na Veranderinge ſtaan. Want haar Verderf zal haastelyk ontſtaan: en wie weet haarder beider Ondergang*, tot een onderwerp zyner Leerreden uitgekoozen; by gelegenheid der openlyke voorſtellinge van zyne Hoog-Edelheid PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, als Gouverneur Generaal van Nederlands India enz. enz. enz. Hy heeft zich vervolgens voorgeſteld dezelve wat breeder uit te breiden, en met aentekeningen te verryken, om ze op zodanig eene wyze door den Druk gemeen te maken. De volkomene uitvoering hier van is door den dood verhinderd, doch zyn Eerwaerde Amptgenoot, *Jan Jacob Meijer*, heeft de moeite wel willen neemen, om het nog te kort ſchietende, uit des Autheurs eigenhandige papieren, verder ter drukperſſe te ſchikken.

Zyn Eerwaerde neemt de woorden van *Salomon* in dezen zin. „Ze bevatten in zig een alleruitnemenſte Vermaning, gepaard met een allernadrukkelykſte drangreden, tot heil en nut van alle zulke Kerkkinderen, die Vyanden van de *Dwaasheid* der Godlozen, en daar en tegen Vrienden van de ware Wysheid der Regtvaerdigen zyn willen: die moeten ter verkryginge van beſtendige rust en vrede, van heil en zaligheid, wel zorge dragen, om tog ten allen tyde God, en die naast God hier beneden de hoogſte Magt in handen heeft, alle Onderdanigheid en Gehoorzaamheid te bewyzen; zonder ooit of ooit de allerminſte gemeenſchap te hebben en te oeffenen met zulke Booswigten, die uit een gansch verkeerden grond en inzigt, na allerlei zondige en verderfelyke *Veranderingen*, zo omtrent *Goddelyke* en *Kerkelyke*, als omtrent *Menſchelyke* en *Burgerlyke* dingen, ſtaan en haken; en die zig alzo niet ontzien, om hunne onreine handen aan het Heilige te ſlaan, met God namentlyk van zyn Eer en Heerlykheid, en den Koning van zyn Gezag en Magt te beroven, dog die zig hier mede in het uiterſte gevaar brengen; nademaal en God, en de Koning, duizend middelen in

Digitized by Google

in handen heeft, om zulke Beroerders van Land en Kerk, en dat eer zy 'er zelfs om denken, op 't allerverſchrikkelykſte te ſtraffen". Men ontmoet hier, in de verdere behandeling, verſcheiden aenmerkingen over dit onderwerp, die ten getuigen van des Schryvers belezenheid en goed oordeel konnen verſtrekken.

JOANNES RATELBAND *Inwyings Redevoering over de Chriſtelyke Godvrucht, den Godgeleerden volſtrekt noodſakelyk. In het Nederduitsch vertaald door* CORNELIUS JONGSMA. S. S. Th. S. *Te Leeuwaarden by* P. Koumans 1767. *in quarto* 35 *bladz.*

DEze Redenvoering, ſchoon ze meer in den ſmaek van ene Leerreden of Verhandeling, dan in die ener Redenvoeringe opgeſteld zy, en zyn Hoog-Eerwaerde zich wat ligt tot uitweidingen overgeve, is echter in dien zin goed te noemen; dat ze de Godsvrucht op het oog heeft, en derzelver betrachting in een Godgeleerden ten ernſtigſte aenpryst. Een onderwerp dat zeker zyne nuttigheid heeft; als dienende om Leeraers en Hoogleeraers, als mede zulken inzonderheid die zich in hunne jeugd den Heiligen Dienst toeweyen, onder 't oog te brengen, dat ze zich hebben te benaerſtigen, om niet alleen Geleerd maer ook tevens Deugdzaem te worden; wanneer ze eerst regt geſchikt zyn, om, onder Gods genadige hulp, der Kerke het bedoelde nut toe te brengen.

Overdenkingen en Alleenſpraaken over verſcheide gewigtige onderwerpen, met bygevoegde Gebeden, voor elken dag in de week. Opgeſteld ten dienſte van die geene, die eenige luſt hebben om den weg des levens te bewandelen. Van C. W. R. SCHOLTEN, *Med. Doctor. Te Zutphen by* A. J. van Hoorn 1767, *behalven de Voorreden en een Toezang* 344 *bladz. in octavo.*

DIt Geſchrift voegt zeer wel by het voorgaende Stukje van onzen Autheur, getyteld, *De weg des Levens gevonden en anderen aengeprezen;* als zynde op de zelfde ſtigtelyke en gematigde manier van denken, overeenkomſtig met de daer in voorgedragen gevoelens, opgeſteld. De overdenkingen zyn van die natuur, dat ze zeer wel geſchikt zyn, om het gemoed tot ernſtige gedachten op te wekken; en

Digitized by Google

de gebeden beantwoorden eigenaertig aen die overdenkingen. Omtrent de Gebeden heeft hy, gelyk hy in de Voorreden meld, dit byzondere boven al in 't oog gehouden, dat hy ze niet zo zeer geschikt heeft voor ware geloovigen, die de formulier gebeden minst noodig hebben, als wel voor anderen, die ze meer behoeven. „ De Spreeker in deeze Gebeden, *zegt hy*, is geen wedergebooren Christen, die reets met God verzoend is, en den weg des levens in der daad bewandeld; maar een redelyk mensch, die de Goddelyke Waarheden kend en de noodzaaklykheid van geloove en bekeering toestemd, die door de voorkomende genade van God min of meer lust en geneigdheid ten goede verkreegen heeft, en daar na tragt om een goed Christen te worden ".

Voorleezing over de Natuur, Uitgestrektheid en het Nut der Zedenleer, op bevel en in de hooge tegenwoordigheid van Zyne Keurvorstelyke Doorluchtigheid van Saxen, FREDERIK AUGUSTUS, *gedaen den* 29 *April* 1765. *Op de Universiteits Bibliotheek te Leipzig, door* C. F. GELLERT. *Te Amsterdam by* S. van Esveldt 1768. *behalven een kort Voorberigt* 35 *bladzyden in Octavo.*

DE Heer *Gellert* behandelt hier dit voorgestelde Onderwerp, niet op een Wysgerigen trant, met afgetrokken bespiegelingen, maer op ene levendiger wyze, die ongetwyfeld beter geschikt was naer de algemene vatbaerheid zyner Toehoorderen, met oppervlakkiger beschouwingen, welken echter in diervoege voorgesteld zyn, dat ze in dien smaek konnen behagen. Ze lopen allen te zamen, om de voortreffelykheid der Zedenleere ten levendigste af te malen, en ieder Lezer zodanige denkbeelden in te boezemen, die eigenaertig strekken, om de beoeffening en betrachting dier Leere ten krachtigste aen te pryzen; en behelzen te gelyk verscheiden byzondere Zedenlessen, die, op de natuur gegrond, niet anders dan heilzaem konnen zyn, voor hun die ze in acht nemen. —— Van dien aert zyn inzonderheid de volgende, welker betrachting niet te sterk aengeprezen kan worden; die de Heer *Gellert* voorstelt als *algemene hulpmiddelen*, welken ons de natuur aenbiedt, om tot de deugd te geraken, en ons in dezelve te bevestigen.

„ Zie eene duidelyke, overtuigende en volledige kennis van uwe pligten, hunne noodzaaklykheid en voortreflykheid

Digitized by Google

heid te verkrygen; vernieuw en bevestig deze kennis dikwyls, bewaar ze voor dwaalingen, en besteed ze, zorgvuldig tot het gedrag en de beleeving daar van, en leer bevinden, dat uw pligt, zelfs de moeijelykste, uw geluk is. —— Waak over uwe hartstogten en uwe lusten, zy verleiden u; mistrouwen u, daarom, zelv' verstandig, beproef, dagelyks, uw hart en uwen wandel met opregtheid; want elke nieuwe dag is voor u een nieuw Leven. —— Denk menigmaal, in eene plegtige stilte, met eerbied aan God, en zoek in de beschouwing van zyne volmaaktheden en werken, en in de blyken van zyne byzondere Voorzienigheid en liefde jegens u, den heiligsten aandrang, om overal opregt te handelen; om dat Hy u overal ziet. Laat u deze beschouwing tot eene nedrige dankbaarheid, en tot een gewillig gebed om zyne hulp en genade opleiden; want wat waart gy zonder haar? —— Leer, even als u zelv', zo mede de menschen, waar mee ge omringd zyt, en de Waereld, die gy bewoont, met haare Goederen, en hunne wezenlyke waarde, gestadig, zorgvuldiger kennen. —— Denk naarstig, aan 't groot oogmerk, waarom ge op aarde leeft, menigmaal aan de kortheid van uw Leven, aan de waardigheid en onsterflykheid van uwen Geest, aan de belooningen der deugd aan de straffen op ondeugd, niet alleen in dit Leven, maar in eene ganesche eeuwigheid. —— Verbreek nooit den prikkel van uw geweeten, en de inwendige schaamte voor het kwaad; zy zyn de Beschermengels van het goede. —— Tragt, vroeg in uwe jeugd, gemoedelyk te leven, voor dat zig uw hart tegen het goede verhardt. —— Tragt u met nutte dingen steeds, bezig te houden, en leer, moeite op u te neemen; want zonder moeite is 'er geen geluk, geene verdienste, en geene deugd. —— Weiger u, menigmaal, zelfs geöorloofde vermaaken, om de heerschappy over uwe neigingen te beweeren. —— Vlied de verkeering met ondeugenden, zoek het gezelschap van braave menschen, en leer voorzigtigheid uit hunne voorbeelden, en wysheid uit de onderregting der verstandigen, en uit het leezen van nutte schriften voor het verstand en 't hart. —— Doe dit, en vaar voort, het te doen; dan zult gy in deugd en gelukzaligheid toeneemen".

Digitized by Google

Het overvloeijend Herte, of nagelatene Verzen van den Godvrugtigen JAN LUYKEN. *Vercierd met Vyf en Tachentig Konſtige Figuren, in den ſmaak des Auctеurs getekend en in 't Koper gebragt, door* CORNELIS VAN NOORDE. *Te Haarlem, by* C. H. Bohn 1767. *Behalven het Voorbericht enz.* 281 *bladz. in octavo.*

DE Verzen, in dit Stukje vervat, zyn, zo als het Voorbericht ons leert, door den Maker juist niet te zamengeſteld, met oogmerk om ze op zodanig ene wyze het licht te doen zien: ze komen in het eigenhandige geſchrift voor als invallende gedachten, waer van de Autheur zich mogelyk by tyd en gelegenheid wilde bedienen. Enige Liefhebbers van 's Mans Schriften hebben dezelven in ene zekere orde gebragt, om aen derzelver verzamelinge ene ſchikking te geven, die enigermáte aen des Autheurs overige ſtichtelyke Werkjes mogt beantwoorden. —— De inhoud zelve is overeenkomſtig met dien van verſcheidene andere zodanige bekende geſchriften van *Jan Luyken*; als behelzende, ene ſtichtelyke uitbreiding van Godsdienſtige gedagten, veel al afgeleid uit deze en gene voorvallen des menschlyken levens, uit enige bybelſche geſchiedenisſen of dergelyken: zo dat ze niet wel konnen nalaten van in den ſmaek te vallen van hun, die 's Mans Schriften hoogagting toe dragen. Tot een voorbeeld ſtrekke zyne eerſte bedenking, ſlaende op het gemeene Spreekwoord, *Een Schip op Strand is een Baek in Zee.*

Wat zit 'er meenig Schip op Strand,
Om haar, die door de woeste baaren,
Na 't ver geleegen Eeuwig Land,
De groote Waereld-Zee bevaaren,
Te ſtrekken tot een klaare baak,
Om nood en ongeval te myden,
Op dat men daar toe niet geraak'
En meede Schipbreuk kom' te lyden.
O Schippers van zo dieren Goed,
Te ſlof in 't ſtieren en in 't peilen,
Op 't Schip de mensch van vleesch en bloed,
Dat doet zoo meenig Schip verzeilen;
Maar die op alle Zaaken let,
Uit onderwys in acht genoomen,
Zal, zyne Reis op God gezet,
Met God behouden overkomen.

De

Digitized by Google

De manier van denken en voorſtellen is hier, en zo ook gemeenlyk door 't geheele Werkje, zo wel overeenkomſtig met die van *Jan Luyken* in zyne andere Schriften, dat men den Autheur genoegzaam alleen daer uit konne erkennen. Om dat egter de uitgave dezer Verzen, zo langen tyd nae 's Mans andere Werkjes, enigzins grond ter verkeerde verdenkinge desaengaende kon verlenen, zo hebben de Uitgevers in hun Voorbericht de echtheid van dit Tractaetje verzekert, door 't volgende verhael.

„Men weete, dat JAN LUYKEN zich, omtrent het jaar 1699, buiten Haarlem met 'er woon nedergezet hebbende, geduurende zyn verblyf aldaar, eene zeer nauwe gemeenſchap gehouden heeft met zynen hertelyken Vriend *Daniel Bellinchuys*; die de Zoon was van *Roelof Bellinchuys*, een Boezemvriend van den Aucteur, als uit de Brieven, aan 't einde van dit Werkje te vinden, is af te neemen. Deeze *Daniel Bellinchuys*, die de Bezitter geweest is, van het oorſpronglyk Handſchrift van dit Tractaatje, heeft, uit hoofde der nauwe Vriendſchap, tuſſchen hem en den Aucteur, dit Geſchrift, tot een aandenken of ter gedachtenisſe van zynen Vriend, bekomen, en 't zelve als een ſchat, dien hy hoog waardeerde, onder zich gehouden, en zorgvuldig bewaard. Even zoo heeft ook de Weduwe van *Daniel Bellinchuys* zich, na het overlyden van haar Echtgenoot, deswegen gedraagen; en hierdoor heeft het, tot op haaren dood, genoegzaam als in een hoek verſchoolen gelegen. Met haar afſterven geraakte het in handen van haare Zuster, in wier handen het zich tegenwoordig bevind. Door deeze verwisſeling van Bezitteren is het, na dat het eene reeks van meer dan vyftig jaaren in de Familie verborgen was gebleeven, allengskens aan den eenen en anderen Liefhebber der geestryke en zeer ſtichtelyke Werken van den Godvruchtigen JAN LUYKEN kennelyk geworden: en zy, die de hand van JAN LUYKEN kenden, hebben allen eenpaarig verzekerd, dat het, overeenſtemmende met de opgemelde overlevering, ontegenzeggelyk voor een eigenhandig geſchrift van dien geachten Man gehouden moet worden".

In-

Inwyings-Redenvoering van DIDERICUS VAN DER KEMP, *by het aanvaarden van het Hoogleeraar-Ambt der Kerk-geſchiedenisſen op 's Lands Hooge Schole te Leyden. Uit het Latyn verduitscht. Te Leyden, by* J. Haſebroek *en* A. Kallewier 1767. *In groot octavo* 87 *bladzyden.*

HEt onderwerp, dat zich de Hoogleeraer voorſtelt, is *de goede hoop, welke ook thans nog voor de Kerk van Nederland overſchiet.* Zie hier de gronden, waer op hy zyne hoop vestigt, zo als ze met het afloopen der Redenvoeringe kortlyk by een getrokken worden.

„ Zoo lang als het gezach onzer Leerformulieren heilig en ongeſchonden blyft, zoo lang als de Kerkvergaderingen hare Vryheid behouden, zoo lang als het onze Kerke niet ontbreekt aan hare treflyke, en niet alleen in ſchyn, maar ook in de daad om hunne verdienſten eerwaardige Bedienaars, zoo lang het aantal en de uitnemendheid der geenen, welke onderwyzen en onderwezen worden op onze Scholen, hope geeft, dat het aan dezulken niet ontbreken zal, zo lang 'er eindelyk een waardig Nakroost van den naam en ſtamme van Oranjen overblyve, zoo lang kunnen wy daar van verzekerd zyn, dat, wat 'er van de navolgende eeuwen ook geworden moge, de jongſte ondergang ons zoo haast noch niet beſchoren is. Ja, zoo wy door de ontwyfelbare trouwe der Geſchiedenisſen niet misleid of te leur geſteld worden, kan het niet anders zyn, of onze zaken moeten by deze hulpmiddelen en in ſtand blyven, en groeijen en bloeijen".

Onze Hoogleeraer vleit zich met het denkbeeld, dat alle deze zaken zo wel ſtaen, en met het vooruitzicht dat ze beſtendig op dien voet zullen blyven, dat hy oordeele grond te hebben, om het best voor Nederlands Kerk te hoopen; 't welk hy voordraegt als een Redenaer, die de zaek van de hem gevalligſte zyde beſchouwt, en het ongunſtige of verzwygt, of bemantelt.

Men heeft hier wel in aenmerking te nemen, dat de Hoogleeraer zich niet voorgeſteld heeft, te ſpreken, van de hoop die 'er nog overſchiet ter bevorderinge van uitbreidinge van het Ryk der Waerheid en der Deugd, of der *éene Heilige Algemeene Christlyke Kerke;* maer ter inſtandhoudinge van *onze Heerſchende Nederlandſche Kerk*, die ſteunt op het handhaven harer vastgeſtelde Leer-Formulieren; en gevolglyk ook in ſtand moet blyven, zo lang het meerder gedeelte der Geestlyk-

Digitized by Google

lykheid, derzelver handhaaving eenſtemmig noodig oordeelt; gelyk dit tot nog plaets heeft, en waerſchynlyk eerſtdaegs niet zal veranderen. Men heeft onze vastgeſtelde Leer-Formulieren, volgens de denkbeelden van zyn Hoog-Eerwaerden, als volmaekt en onverbeterlyk aen te zien; en mag zich derhalven, zonder een nader onderzoek, gerust daer aen houden; dat het gemaklykst voor de Leden, en veiligst voor de heerſchende Kerk is, zo ze onveranderlyk dezelfde moet blyven.

Brief aan den zeer geleerden Heer T. P. over het belang en gewigt der opgemelde Inwyings Redenvoeringe. Als mede, over de ongerymdheid der grondbeginſelen, in de Redenvoering van den Hoogleeraar BONNET, *over de Verdraagzaamheid voorkomende. Uit het Latyn vertaald, en met een Voorbericht van den Nederduitſchen Vertaler over dat zelfde onderwerp vermeerderd. Te bekomen te Amſterdam, by de* Wed. Tongerlo en Zoon *en elders. In groot Octavo* 49 *bladz. behalven het Voorbericht van* 10 *bladz.*

DE Schryver en Vertaler van dezen Brief en dit Voorbericht zyn Lieden, die, zo als men uit dit geſchrift kan afnemen, zich niet blindlings aen 't zogenaemde gezag der Kerklyken konnen onderwerpen: ze zyn van gedagten, dat ieder mensch, met een gezond Verſtand begiftigd, voor zich zelven over den Godsdienst moet oordeelen. Dus denkende komt het hun voor, dat de denkbeelden, die de Hoogleeraers *Bonnet* en *van der Kemp*, of ten aenzien der ware Kerke, of met opzicht tot de Kerklyke Verdraegzaemheid, inboezemen, al te bekrompen zyn. Ze konnen zich ook niet verbeelden, dat onze Leerformulieren, van feilbare menſchen opgeſteld, zo volmaekt en onverbeterlyk zouden wezen; ze beweren in tegendeel dat onze Nederlandſche Kerk nog ene merkelyke hervorming noodig heeft: en houden ten ſterkſte ſtaende, dat de redeneerwyze onzer Hoogleeraren in dezen gehouden niet voegt aen enen Hervormden, maer de eigenaertige tael van enen Geestlyken der Roomſche Kerke is.

Men vind hier verſcheiden redeneringen bygebragt, die zeker de opmerking der inwoonderen van een Vry Land verdienen; en etlyke bewyzen, die inzonderheid ſtrekken om aen te duiden, dat de Hoogleeraer *van der Kemp* zich hier meermaels bedient van ene haetlyke en misleidende manier van

Digitized by Google

van voorſtellen, die men niet wel in een Godgeleerden Redenaer, die de Liefde en Waerheid altoos in 't oog behoort te houden, kan verſchoonen. —— De Voorſtanders van ene redelyke en voor de Maetſchappy hoognuttige Vryheid, zo in den Godsdienst als in den Burgerſtaet, zullen dit Stukje over 't geheel met genoegen lezen; maer zy die 't handhaven ener byzondere Gezindheid hooger ſchatten, dan 't voorſtaen der Christlyke Leere in 't algemeen, konnen 't niet met ſmaek doorbladeren: en deszelfs lezing is hun ook bezwaerlyk aen te raden; ze mogten 'er by verliezen; zich van hun gemak berooven, en tot eigen onderzoek van den Godsdienst verplicht oordeelen, dat velen zulker Leden wat lastig ſchynt.

J. L. VAN MOSHEIM, *Raad der Kerke en Kantzelier der Univerſiteit van zyn Groot Brittann. Majeſteit te Gottingen. Verhaal der nieuwſte Chineeſche Kerkgeſchiedenisſen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam, by* H. Vietoor 1765. *In octavo* 90 *bladzyden.*

DE Hoogduitſche Uitgave der *Kerklyke Geſchiedenisſe van het Chineſche Keizerryk, door* J. B. DU HALDE *beſchreven*, heeft aenleiding gegeven tot het opſtellen van dit *Hiſtoriſch Verhael.* Men verzogt naemlyk by die gelegenheid den Heer Raed *van Mosheim*, tot het ſchryven ener Voorreden voor dat Werk, en wel op die wyze, dat hy de *nieuwſte* Kerklyke Geſchiedenis van dat Ryk daer in mogte verhandelen; alzo het berigt van *du Halde* deswegens gebrekkelyk was. Deze, dit verzoek gunſtig beantwoordende, bevond wel dra, dat hy, ten rechten verſtande, ook tot de vroegere tyden moest opklimmen; en in gevolge hier van behelst dit Stukje een kort begrip van de Chineſche Kerkgeſchiedenisſen, zedert de ſtichting der Roomsch Catholyke Gemeente aldaer door de Jeſuiten, tegen het einde der zestiende eeuw, tot op het jaer 1745. Dezelve is, zo ten aenzien der Geſchiedenisſe zelve, als ten opzichte van het gedrag der Jeſuiten in 't byzonder, der opmerkinge waerdig; en de manier, op welke onze oplettende Schryver het voorgevallene verhaelt, en met enige tusſchenkomende aenmerkingen doorvlecht, moet enen ieder onder de Proteſtanten genoegen geven.

Het beloop der Geſchiedenisſe komt kortlyk hier op uit. Tegen het einde der zestiende eeuwe werden drie Italiaenſche Jeſuiten na *China* gezonden, die, gelukkig ſlagende in het

Digitized by Google

het ſtichten der Roomsch-Catholyke Gemeente in dat Ryk, eerlang nieuwe medehelpers ontvingen, onder welken *Matheus Riecius*, één der drie eerſten, het Hoofd, en de bekwaemſte bleef, zo lang hy leefde. Deze word ook hierom de Vader en Stichter der Chineſche Kerke genaemd. *Riccius* ſtelde alles in 't werk, wat hy maer enigzins beſtaenbaer kon denken, om de gemoederen der Natie in te nemen; en ging zelfs zo ver, dat hy, als uit inſchikkelykheid, den ouden Godsdienst der Chinezen met den Christelyken, en de Zedenleer van *Konfucius* met die van *Christus*, voor een aenmerkelyk gedeelte, vereenigde. Hier door nam de Gemeente, ſchoon ze ook nu en dan gedrukt wierd, hand over hand toe, en de medehelpers van *Riccius* vonden geen zwarigheid in deze handelwyze. Maer, omtrent het jaer 1630, kwamen 'er enige Dominikanen en Franciskanen in *China*, om mede te werken ter bekeeringe der Chinezen; en dezen ergerden zich grootlyks aen de bekeeringswyze van Vader *Riccius*. Hier uit ontſtond een hevige twist tuſſchen deze Zendelingen, en 't verſchil werd wel dra naer *Rome* overgebragt, met hevige klagten tegen de Jeſuiten. De *Congregatie*, ter voortplantinge des geloofs geſchikt, ſtelde de Jeſuiten in 't ongelyk, en Paus *Innocentius* de 10de bekragtigde die uitſpraek, in 't jaer 1645. Doch de Jeſuiten kreunden zich des niet, en volhardden in hunne handelwyze; 't welk de onlusten onder de Zendelingen deed toenemen. Nae verloop van enige jaren beſloten de Jeſuiten iemand uit hun naer *Rome* te zenden, om hunne zaek te verdedigen; en deze wist dezelve in zodanig een licht te ſtellen, dat de *Regthank der Inquiſitie* een vonnis ten hunnen voordeele velde, en Paus *Alexander* de 7de dit vonnis bevestigde in 't jaer 1656. Dit ſtelde de Zendelingen op 't hevigst tegen elkander; herhaelde klagten werden naer *Rome* gezonden, en men ontvong van daer een antwoord, dat de zaek, om zo te ſpreken, aen ieders eigen gewiſſe overliet; 't welk Paus *Klemens* de 9de goedkeurde, in den jare 1669.

Intuſſchen waren de Christenen, onder 't beſtier dezer Zendelingen, onderling verdeeld, en nog ſteeds aen groote onderdrukkingen bloot geſteld geweest: maer omtrent het jaer 1669, toen Keizer *Kam hi* de Regeering aenvaerdde, nam die onderdrukking een einde. Deze Keizer, een groot Voorſtander van Kunſten en Wetenſchappen, begunſtigde inzonderheid de Jeſuiten alleszins, en uit dien hoofde ook de belyders van den Christelyken Godsdienst in 't algemeen; waer door de Gemeente meerdere voorrechten kreeg, en zich

Digitized by Google

zich wyder uitbreidde. De Jesuiten vleiden zich zelfs met de bekeering des Keizers, doch zagen zich hier in ten laetsten te leur gesteld. — Terwyl de Gemeente dus vry was van verdrukking van buiten, was ze 't echter niet van onlusten van binnen; de gemelde verdeeldheden bleven stand houden; en ze borsten ten kragtigsten uit, omtrent het jaer 1684, toen enige Fransche Priesters, ter verkondiginge van het Geloof, in *China* kwamen. De voornaemste hunner, *Karel Maigrot*, veroordeelde het gedrag der Jesuiten, en kantte 'er zich inzonderheid met het jaer 1693 openlyk tegen aen; hy verdedigde zyn gedrag, by den Paus, met een brief, en één zyner medgezellen, naer Rome trekkende, in 't jaer 1696 versterkte den inhoud mondlyk. De Jesuiten zonden hier tegen een geschrift, met een nevensgaend getuigschrift van den Keizer, door ene menigte van Chinezen bezwooren; waer door men beweerde, dat de Jesuiten niets inwilligden, dan 't geen waereldlyke Ceremonien en Staetsgewoonten waren, op welken een gedeelte der rust en welvaert van het Ryk steunde. Het vonnis dat hier op volgde, in 't jaer 1704, was weder ten nadeele der Jesuiten, doch liet evenwel enige inschikkelykheden voor de Chinesche gewoonten toe. De Paus *Klemens* de XIde had reeds in 't jaer 1702 een Afgezant benoemd, die ook in 't jaer 1705 in *China* kwam. Deze wraekte het gedrag der Jesuiten wel, doch matigde zich in 't eerst voorzichtelyk; maer toen hem het opgemelde vonnis, in 't jaer 1707, ter hand kwam yverde hy heftig tegen de Jesuiten; 't welk hem, en allen die van zynen aenhang waren, zeer veel onheils veroorzaekte; terwyl de Keizer de zaek der Jesuiten handhaefde. Men herhaelde en versterkte inmiddels te Rome het geslagene vonnis, in 't jaer 1710, ten strengste; doch de bekendmaking hier van in *China*, in 't jaer 1714, bragt geen verandering te wegen, in de handelwyze der Jesuiten, die allerhande uitvluchten vonden, om 'er zich niet aen te onderwerpen. De Paus, moeilyk over dit gedrag, vervaerdigde op nieuw, in 't jaer 1715, ene Bulle, die zeer streng opgesteld was, om de Jesuiten ten naeuwsten te bepalen: maer derzelver aenkondiging, in 't jaer 1716 had geen beter gevolg dan al het voorgaende; en vernieuwde de onderdrukking der Christenen, die den Paus boven den Keizer gehoorzaemden: terwyl de Jesuiten op nieuw uitvlugten vonden, om zich der Bulle niet te onderwerpen. De Paus, dit verstaende, zond anderwerf, in 't jaer 1720 een Afgezant na *China*; die in 't wezenlyke niet gelukkiger slaegde, en zich eindelyk genoodzaekt

Digitized by Google

zaekt vond, om de Bulle, overeenkomſtig met zynen geheimen last, merkelyk te verzachten, doch op voorwaerde van geheimhouding. Paus *Innocentius* de 13de, intuſſchen tot die waerdigheid verheven, het voorgevallene verſtaende, was deswegens zo verſtoord, dat hy den Generael last gave, om alle de Jeſuiten uit *China* te roepen, en tot nader orde verbood, de Societeit met nieuwe Leden te vermeerderen. Dit baerde ſchrik in veler gemoederen; doch dezelve liep met den dood van dien Paus ten einde; te meer daer deszelfs Opvolger *Benedictus* de 13de zich, op de goede beloften der Jeſuiten, zeer gemaklyk liet vinden; 't welk ten gevolge had, dat de Jeſuiten in hunne gewoonte volhardden, en dit verſchil te *Rome* voorts ruſtte.

Geduurende deze omſtandigheden verloor de Kerk in *China* hare beſcherming met den dood des Keizers, die in 't jaer 1722 overleed. Deszelfs Zoon en Opvolger *Yong tching* begunſtigde de Jeſuiten wel als Geleerden, doch niet verder; hy herriep de voorrechten die de Christenen van zynen Vader verkregen hadden, en deed de verdrukkingen der Gemeenten hand over hand toenemen. Niet tegenſtaende dit algemene onheil, hield het onderlinge twisten tuſſchen de verſchillende Leeraers in *China* nog beſtendig ſtand. De ene party wraekte de opgemelde verzachting der Bulle, en de andere maekte 'er geen geheim van, maer kondigde ze openlyk der Gemeente aen, in 't jaer 1721. Dit vermeerderde de verbittering dermate, dat men op nieuw klachten naer *Rome* zond, en een Franciskaner Monnik kwam, ter ondersteuninge van dezelven, in 't jaer 1734, uit *China* te *Rome*, alwaer hy den Paus *Klemens* den 12den terſtond verſlag van 't voorgevallene mededeelde, en op het onderzoek der zake aendrong. Hy verkreeg reeds, in 't jaer 1735, een *Brevet*, waer door die zo even gemelde afkondiging gewraekt, voor krachtloos verklaerd, en geheel vernietigd werd; maer, 't geen men verder bedoelde, de volſtrekte vernietiging van die vergunde verzachting, deze zaek hield men ſlepende, en daer verliep met het onderzoek zo veel tyds, dat de Paus overleed, eer het verſchil beſlist ware. Eindelyk gaf de Paus *Benedictus* de 14de ene Bulle uit, in 't jaer 1742, waer mede hy die verzachting geheel vernietigt, en ten ſcherpſte beveelt dat de Bulle van *Clemens* de XIde volſtrekt gehoorzaemd worde. Doch dit heeft, naer de berichten, zo min invloed by de Jeſuiten, als het voorgaende; ze volharden in hunne gewoone handelwyze, en verſterken zich hier in te meer, doordien *Kien-Long*, op den dood zynes Vaders, in 't jaer

Digitized by Google

1737, tot den Throon verheven, in de voetſtappen zynes Grootvaders treedt, en dus dit gedrag der Jeſuiten aenmoedigt. Hier by komt nog, dat ze, het geen ze voorheen nooit konden erlangen van *Benedictus* den 14den verkregen hebben, dat hy, in den jare 1745, aen een Jeſuit den Biſchopsſtaf van *Peking*, en deszelfs uitgebreiden omtrek in handen gegeven heeft; zo dat hun gezag, en in de *Kerk* en aen het *Hof* hen in ſtaet ſtelle, om alles naer hun goeddunken te regelen.

Die dit beloop dezer Geſchiedenisſe, welke in dit Stukje, door verſcheidene byzonderheden nader ontvouwd word, oplettend beſchouwt, vind zich natuurlyk bewoogen, om met onzen Schryver ten ſlot te zeggen: „ Hoe krank en zwak is het Hoofd der Roomſche Kerk? Hoe ſterk en magtig zyn derzelver Stenden? Hoe weinig acht die Societeit den Paus? die hem de naukeurigſte gehoorzaamheid ſchuldig is? Wat al twedragt en onrust is in die Kerk, die zig zo zeer over haare Eendragtigheid en rust beroemt? hoe verwert ziet het 'er met de inwendige toeſtand van het Roomſche Hof uit? Hoe veele Konſtenaryen heeft men niet uitgedagt, om de kragtigſte Wetten van den Paus kragteloos te maaken? Hoe dikwerf worden de Beſluiten van de Kerk, die onwankelbaar moesten zyn, verandert? Hoe ongeſchikt en gebrekkig is derzelver Regeering? Heeft 's Werelds Heiland zyne Gemeente in alle de deelen der Weereld aan de heerſchappy en het opzigt van één eenige Biſchop in Europa onderworpen; dan heeft hy aan één Mensch meer opgedragen, als hondert uitvoeren konnen, en een der onvolmaaktſte Regeeringswyzen uitgekozen ".

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. IX Deels III Stuk. Te Haarlem, by J. Bosch 1767. *In groot Octavo 673 bladz. behalve de Waarneemingen van het Weer op Zwaanenburg.*

HEt gene in dit Stuk eerst voorkoomt is een *Nieuwe Oploſing der ſtelkundige vergelykingen van de Vierde Macht, en hier door ook van de Derde Macht: door* WILHELM OTTO REITZ. De Schryver wil den Lezeren iet nieuws onder de oogen brengen omtrent de ontbinding van Vierkants-Vierkante Vergelykingen, thans genoemd Vergelykingen van de Vierde Magt; met minder omſlag en meerder zekerheid, dan de Teerlingſche van de Derde Magt doorgaans opgelost wor-

Digitized by Google

worden: terwyl in tegendeel alle Wiskonſtenaars tot hier toe die van de Vierde Magt voor veel moeilyker gehouden hebben, als gewoon zynde de zodanigen eerst in Teerlingſche te hervormen, en door behulp van deezen, (wanneer 'er een rationaale wortel van te ontdekken is) twee vierkante Vergelykingen te maaken, waar uit dan eindelyk de vier Wortelen gevonden worden.

Het Opſchrift van de volgende Verhandeling is, *Beſchouwingen wegens de Kracht der Vloeiſtoffen, en inzonderheid die van het Water. Door* J. F. HENNERT, *uit het Fransch vertaald door* J. J. BLASSIERE. Het oogmerk en de korte inhoud, welk wy hier van alleen kunnen opgeeven, wordt door den Heer HENNERT zelve dus voorgeſteld. „ In myne *Verhandeling wegens de Moolens die door Water gedreeven worden*, welke Ik laatst aan de *Maatſchappye* voorgedraagen hebbe, was myne veronderſtelling, dat de botſing van 't Water op een oppervlakte gelyk is aan een *Cylinder* Water, welker grondvlakte de gebotſte oppervlakte is, en waar van de hoogte gelyk is aan de hoogte van 't verval der botſende Waterbeek. Maar de Meetkunſtenaaren, die dit deel der Natuurkunde behandeld hebben, niet alle met den ander overeenſtemmende, wegens de hoegrootheid der kracht van het nederſtortende Water; zoo heb Ik my voorgeſteld wederom van nieuw af aan hier omtrent eenige navorſchingen te onderneemen, op dat 'er dus doende geen gebrek aan myne *Theorie* wegens de gedachte Molens zoude overblyven.

„ Deeze Verhandeling heeft drie deelen: In het eerſte word aangetoond, welke zekerheid ons de *Theorie* nopens dit onderwerp geeven kan. Vervolgens onderzoek Ik de genoomen Proeven, om de botſing van 't Water met naauwkeurigheid te bepaalen; en hier geef Ik eene wyze op, volgens welke men (myns bedunkens) deeze Proeven met meerder zekerheid, en gegronder verwagting van goede uitwerking, zoude kunnen in 't werk ſtellen. Eindelyk zal men eenige verbeteringen voorgeſteld vinden, welke op myne evengenoemde *Theorie* gemaakt zouden moeten worden, indien de kracht van 't Water, zoo als Ik die geſteld had, te merkelyk van de ondervinding verſchilde ".

Vrye Gedagten van PETRUS VERSLUYS *over den Boom der Kennisſe des Goeds en des Kwaads, vooral over deszelfs inwendige Natuur, of die eenig beſchadigend vergift in zig hebbe gehad.* De naam van deezen boom, als de *boom der kennisſe des goeds en des kwaads* meent onze Schryver van God zelve daar aan gegeeven te zyn; en oordeelt dit duidlyk te blyken uit

Digitized by Google

Gen. II. 9 en 17. Verſcheide gedagten over de reden van die benaaming voorgeſteld hebbende, treedt hy tot het onderzoek van den inwendigen aart van den boom. Hier omtrent is hy van gevoelen dat deeze boom „ een *inwendig verborgen vergif* gehad hebbe, nadeelig voor den mensch naar het lichaam, en door middel van het lichaam, ook nadeelig voor de ziele".

De Heer VERSLUIS tragt dit te bewyzen, voor eerst, uit het *verbod*, om van dien boom niet te eeten, met de bygevoegde bedreiging; op tweederleie wyze. 1. Uit de woorden van de bedreiging, welken niet zyn, *Gy zult, van dien boom eetende, voorden gedood*, maar *Gy zult daar van eetende ſterven.* Waar mede het hem toeſchynt duidlyk te kennen gegeeven te worden, „ dat 's menſchen dood aan het gebruik der Vrugt van dien Boom, als ene natuurlyke oorzaak des doods, ware vastgemaakt, en daar uit, ten zy God het verband, dat hy had gelegd, wederom verbrak, natuurlyk zoude volgen". 2. Om dat het bezwaarlyker zynde zich te onthouden van een boom die goed, dan van een boom die kwaad was, Gods oogmerk hier door te meer wordt beantwoord, om een ligte beproeving op den mensch te doen. „ Op dat hy zo, zondigde hy, te minder in ſtaat zou zyn, zig te verantwoorden, en Gods regtvaardigheid in het ſtraffen te helderder zoude uitblinken". Ten andere dringt de Schryver aan op de vergelykinge van den *boom der kenniſe* of der *voorzichtigheid*, met den *boom des levens*, welken op verſcheide plaatſen zo nadruklyk tegen malkander overgeſteld worden, doet hem dit denken, dat gelyk in den eenen een kragt des levens, in den anderen een kragt des doods zal geweest zyn. Vervolgens tragt hy zyne gedagten te ſtaaven met eenige omſtandigheden uit de *geſchiedeniſe der verzoekinge* zelve, en het gene *op 's menſchen zondenval gevolgd is.* In het overige van deeze Verhandeling worden eenige tegenwerpingen en zwaarigheden, tegen het gevoelen van den Schryver, beantwoord. Tot ſlot merkt hy aan dat men, om al het voorgezegde „ evenwel niet behoeft te denken, dat alleen om die rede, zonder eenig verder uitzigt, het genot van die vrugt verboden zy geworden: —— en dat het voorſchrivt door God gegeven, om die vrugt niet te gebruiken, blotelyk als een vaderlyke lievderaad zou moeten worden aangezien. —— Neen. Dat voorſchrivt blyft daarom *in aard* evenwel een waaragtig verbod van God als opperſte Wetgever. De *rede* en het *oogmerk* daar van, om den mensch te beproeven, blyvt nogtans zyne kragt behouden. Die boom, ter beproe-

vin-

Digitized by Google

vinge geſchaapen, was de zaak, waaromtrent God zyn waaragtig gebod aan den mensch gav, ter zyner werkelyke regtmatige beproeving, die zo lang, als 't hem behaagde, duren zoude, en de gewigtigſte zaken bedoelde".

Verhandeling over het Gehoor van den Cachelot of Pot-Walvisch. Door PETRUS CAMPER. Deeze, ſchoon beknopte, Verhandeling beſtaat uit eene Voorrede, vyf Hoofdſtukken en naauwkeurige verklaaringen der nevensgevoegde Afbeeldingen. In de Voorrede verſchoont zich de Hooggeleerde Schryver, dat hy van de orde welke hy, in het zevende Stuk der Maatſchappye, aangaande het Gehoor der Visſchen, beloofd hadt te zullen volgen, is afgeweeken; en gelegenheid gekreegen hebbende het Gehoor-tuig van een Cachelot magtig te worden, hier van nu het volgende aan de Maatſchappy mededeelt. Hier in wordt dan het geſtel van 't Gehoor van een Visch welke met Longen ademt, en derhalve door middel van lugt hooren moet, onderzogt en beſchreeven, als voorzien met eenen Gehoor-weg, Trommelvlies, Gehoorbeentjes en Slakkenhuis. Het aanmerklykst is, zegt de Heer CAMPER, „ dat deeze Visch geene halfronde buizen heeft, welken nogthans in alle andere Dieren, als geſchubde en kraakbeenige Visſchen, den Crocodil, en de meeste kruipende *Amphibia* gevonden worden; als mede in alle Vogelen en viervoetige Dieren, zoo algemeen zelf, dat DU VERNEY hierom van begrip was, als of het *Organum Auditus* in dit deel moest gezeten zyn, dat is, dat de ziel de aandoening van het geluid in de kromme buizen verkreeg, even als van het licht op het netvlies van het oog".

Om dat de vliezige deelen verrot waren, eer onze Schryver het been van den Cachelot ontving, vondt hy ook het Trommelvlies niet, doch twyfelt echter geenzins, om de overeenkomst der andere deelen, of het is 'er geweest. Ook koomt het hem niet onwaarſchynlyk voor, dat 'er eene buis gaat uit den Trommel naar den mond of keel, gelyk in de viervoetige Land-Dieren, en kruipende *Amphibia*.

„ Dit ſtuk zo zeldzaam en geheel nieuw zynde", zegt de Heer CAMPER, „ heb Ik zeer naauwkeurig afgeteekend, op verſchillende wyzen, van voren, van agter, van boven en van onder, — en de juiste grootte gevolgd".

Hier op volgen de gemelde vyf Hoofddeelen: het I. *Over het beenagtig Gehoortuig des Pot-Walvischs in het algemeen.* II. *Over de Trommel.* III. *Over de Gehoorbeentjes.* IV. *Over het Slakkenhuis.* Deeze Hoofddeelen moeten geleezen wor-

Digitized by Google

den met de Afbeeldingen 'er tegen te zien, om dat men 'er anders geen begrip van kan maaken.

Het V. Hoofdd. handelt *Over de wyze van Hooren deezer Dieren.* Na eenig verſchil van de wyze van hooren en gehoortuigen, in dieren en menſchen, kortelyk aangeweezen te hebben, zegt onze Schryver: „ De groote Walviſchen en onze Pot-Walvisch enz. hebben geen uitwendig Oor, maar eenen naauwen Gehoorweg, Trommelvlies, een ſtyven Hamer, Aambeeld en Styfbeugel, dog ſlegts één Vengſter, een klein Portaal, een ruim Slakkenhuis, maar geene kromme Buizen.

„ Alle de Dieren welken door lucht hooren, hebben de Trompet van *Euſtachius* zeer zigtbaar, de Cachelot of Pot-Visch heeft 'er wel geſchiktheid toe, maar Ik hebbe geene gelegenheid gehad die te ontdekken, het is dan uit de *Analogie* waarſchynlyk. Het blykt dus naa genoeg, dat dit Dier, of ſchoon het door middel van lucht hoort, het geluid minder volmaakt gewaar worde, dan andere viervoetige Dieren. Dit is ten minſten zeker, dat wy uit de overeenbrenging van allen deezen Zintuigen nog geen recht denkbeeld vormen konnen van het waare *Organum Auditus* of zetel des Gehoors, nog van het deel, 't welk de verſchillende drillingen, zoo van lucht, als water, aan de Ziel mededeelt, dan alleenlyk, dat het door middel van het zevende paar Herſentzenuwen geſchiedt. De gedaante van het Slakkenhuis ſchynt 'er niets toe te doen, want de Vogelen hebben eene rechte Buis, en hooren even volmaakt als wy".

Verhandeling over de ſnelheid van den Wind, door JOHAN LULOFS. Hier op vindt men achter aan het Werk nog een *Byvoegzel* over dezelfde ſtoffe, en door den zelfden Schryver.

Waarnemingen van twee perſonen, van een en denzelven Hond gebeten, en beide aan de Watervrees geſtorven: door J. H. OTTENS, Med. Doct. Deeze twee gevallen worden met naauwkeurigheid beſchreeven, het een was van een jongetje van zes jaaren, het welk op den 28 Mey 1765 gebeeten, den 27 Juny de Watervrees aankwam, en den 30 ſtierf. Het ander van een man van 53 jaaren; een dag laater dan het gemelde kind gebeeten, en niet tegenſtaande eenige beroemde behoedmiddelen gebruikt waren (zonder dat aan een van beiden de onderdompeling in zee ſchynt in 't werk geſteld te wezen) op den 22 August. ook de Watervreeze kreeg; en zo wel voorgaande als in het toeval aangewende middelen van Kwik, Cinnaber, Moſchus, Camfer, Opium enz. alle vrugteloos bevonden zynde, op den 24 insgelyks overleedt.

Aan-

Digitized by Google

Aanmerkingen over de Inenting der Kinderpokjes, door J. HOVIUS, Med. Doctor. Deeze Aanmerkingen zyn een naauwkeurige verzameling van al het gene hoofdzaaklyk voor en tegen de Inenting gevonden wordt; en door een zo bekwaame hand als van den Beroemden HOVIUS byeengevoegd, overwaardig om geleezen te worden. De Verhandeling is niet zo ingerigt, dat wy 'er een voldoend kort begrip van kunnen geeven.

Byzondere Wanſchapenheid, in eene menſchelyke Vrugt gevonden. Tweede Berigt. Raakende de Deelen in het Bekken, en de overige Byzonderheden, met eenige Aanmerkingen daar toe betreklyk. Door M. VAN GEUNS. In het agtſte Deel van de *Verhandelingen der Maatſchappye* hadt de Heer VAN GEUNS begonnen verſlag te doen van verſcheidene Byzonderheden in het Lyk van een eerstgebooren Kind ontmoet; en wy hebben hier van te zynen tyd eenig berigt gegeeven (*). Nu vervolgt hy het zonderlinge welk zich daar in verder opdeedt. Naamlyk, in het Bekken, tuſschen de Blaas en den regten Darm, vertoonde zich een ſoort van tweede Blaaze, meer uitgezet en grooter dan de regte Waterblaas; welke by nader onderzoek bleek de plaats van de Schede te bekleeden. De Waterblaaze opgeblaazen wordende, ging de wind, als de Blaas vol was in deeze *Vagina* over. Het bleek derhalve dat 'er een weg was uit deeze *Vagina* naar de uitwendige deelen, doch alleen door middel van de Waterblaaze, waar in dezelve met een kleine opening eindigde. De *Clitoris* ontbrak. Aan de Lyfmoeder zelve was niets byzonders, dan dat zy wat ſcheef was, door dien de linker Buis van *Fallopius* vry hooger aan den bodem zig inplantte, dan de regter; ook was de eerſte alleen van een Eijernest voorzien, en ging door in de holte van den *Uterus*, terwyl de regter by de Lyfmoeder geſloten was. In de Banden was ook eenig verſchil. Verders waren de Pisvoerders, in haar gewoonen loop van de Nieren naar de Blaaze, naauw door een celagtig Vlies gehegt aan de uitgezette zyde der Schede. Hier by wordt kortelyk aangemerkt, hoe veele onheilen uit zulk een geſtel natuurlyk hadden moeten volgen, indien het ſchepzel niet door andere ongeſchiktheden, te vore gemeld, zo vroeg geſtorven ware. Van de deelen welken nu beſchreeven zyn wordt eene Afbeelding in Plaat vertoond, welke klaarheid geeft aan het gezegde.

Na dit alles werden nog eenige byzonderheden in en aan het

(*) Zie *Vaderl. Letteroefen.* VI. *Deel*, 1ſte *Stuk*, bladz. 31.

Digitized by Google

het zelfde lichaam bevonden. De ſlinker Navelſlagader ontbrak, doch ter vergoeding was de regter van een buitengewoone dikte; ja zelfs de geheele regter *Iliaca*, van haaren oorſprong uit de *Aorta* af, ſcheen wel zesmaal zo veel inhoud te hebben als de ſlinker; en de *Hypogaſtrica* of *Iliaca interna*, eer de voortgaande tronk dan een tak der *Iliaca* in Kinderen zynde, behieldt deeze dikte, tot daar zy in de gemelde zwaare *Umbilicalis* overging.

Verders, was 'er, naby de inplanting van het Dunne Gedarmte in het Dikke, op de rondte van het eerstgenoemde, eene uitbreiding van zelfſtandigheid (*diverticulum*,) hol, hoornswyze gekronkeld, en met den Darmbuis gemeenſchap hebbende. Van deezen uitwas hing nog af een vry lang tepelvormig aanhangzel of darmtje, door een celagtig Vlies of uitbreidzel daar aan verknogt.

Eindelyk, was nog aan de Regterhand een zesde of boventallige Vinger. Hy was kleiner dan de gewoonlyke kleine Vinger, en nevens den zelven, aan de buiten zyde geplaatst; zoo dat hy ſlegts door vel, eenige vliezen, vaatjes en verſcheidene zenuwtakken, gehegt was aan de geleding des kleinen Vingers met de Hand, zonder dat 'er een afzonderlyk beentje in de Voorhand, voor dit Vingertje ware. Ook hadt het geene Spieren of iet werktuiglyks, behalven de Zenuwen. Voor 't overige beſtondt het, gelyk de andere Vingers, uit drie Beentjes, doch zeer klein.

Tuſſchen beiden voegt de Heer VAN GEUNS een algemeene ſchets der onregelmaatigheden aan welke de *Uterus* en *Vagina* in gedaante, ſamenſtel en plaatſing onderhevig zyn, naar de waarneemingen der Schryveren, die hem te dezer gelegenheid zyn voorgekomen.

Nadere Uitbreiding omtrent het gebruik van de Olie van Jodenlym. Door M. HOFKENS *de* COURCELLES. De Schryver verdedigt zich tegen de genen die betuigen de Olie van Jodenlym in inwendige Verzweeringen vrugteloos gebruikt te hebben, door aan te wyzen, dat men voor een Verzweering gehouden hebbe het gene in de daad geene Verzweering was; en eenige ſlymige ſluimen, uit de Long opgegeeven, voor etter hebbe aangezien; of ten andere, dat men geen acht geſlagen hebbe op de nevensgaande ziekten by, of de oorzaaken van eene Verzweering, welken door de gemelde Olie niet kunnen weggenomen worden; als is, by voorbeeld, een algemeene ſcherpte in de vogten, welke eindelyk de Long doorgeknaagd heeft. Hy beweert en houdt ſtaande, dat het Middel van nut is geweest in Verzweeringen, welken

Digitized by Google

ten gevolgen waren van kneuzing, kwetzing en ontſteekingen, voorgevallen in gezonde lichaamen, of daar een rottig bederf oorzaak der Verzweering was. In *Ulceratien* der Ingewanden, zegt hy, 't zy de ſtof etteragtig, of *Ichoreus* was, is zy hem het allervermogendſte voorgekoomen, en, dat dezelve Lyders geholpen heeft, niet tegenſtaande de ſtof was opgenomen, en hier door een uitteerende Koorts ware veroorzaakt.

Nu volgen nog eenige *Berichten aan de Maatſchappye gegeeven.* Het eerſte is: *Waarneeming van de Zons-Verduisteringe, den* 16 Augustus 1765. *Gedaan te Parys, door den Heer* MESSIER, *uit het Fransch vertaald door* JOHAN LULOFS.

Waarneeming van de Zons-Verduisteringe, den 16 Augustus 1765. *Gedaan te Leyden, door* JOHAN LULOFS.

Waarneeming over den Rhinoceros of Neushoorn, door SAMUEL GMELIN, Artz te Tubingen. Men heeft tot nog toe in twyfel geweest, of 'er meer dan één ſoort van deeze Dieren is, om dat men 'er vindt met één en ook met twee Hoornen. De Heer GMELIN beſlegt dit geſchil, met te zeggen": Daar is tot noch toe maar een ſoort van *Rhinoceros* bekend, en de *Aſiatiſe* verſchild niet van de *Afrikaanſe.* Het Dier in jaaren toeneemende, heeft altyd twee Hoornen, jonger zynde één, en geboorен wordende geen Hoorn". Aan de *Kaap de Goede Hoop* zegt hy nog, „ heeft men Dieren van dit geſlagt gezien, welke drie Hoornen droegen".

Bericht van een Chamelion aan de Kaap de Goede Hoop. Gezonden aan de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. Door A. E. *van* BRAAM HOUCKGEEST. De Schryver maakt eenige aanmerkingen over het verſchil tuſſchen de *Kaapſche* en *Noord-Afrikaanſche Chamelions.* Het byzonderſte in dit Bericht is het gene aangaande de Voortteeling van de *Chamelions* gezegd wordt, in 't algemeen geloofd door Eyerlegging te geſchiedden. Het tegendeel zegt de Heer HOUCKGEEST „ heb ik in de Kaapſe ondervonden, —— wanneer ik op een morgen naar gewoonte myne liefhebbery bezoekende, een jong vondt, en by naauwkeurig onderzoek een getal van zes ontwaarde, die pas ter wereld waren gekomen. Ik had een getal van wel veertig ſtuks Ouden in een Boompje op myn Kamer, waar door de jongen dagelyks vermeerderden, en zulks wel met zes telkens, 't geen my deedt vooronderſtellen, dat de *Chamelions* niet meer te gelyk voortbragten. De weetlust ſpoorde my echter aan om verder onderzoek te doen, ten welken einde ik eenige Ouden opende, en ik bevond toen verſcheidene met twaalf, en andere

Digitized by Google

met zes jongen bezet, ieder in een byzonder Vlies beflooten, terwyl echter alle de Vliezen aan den anderen waren, als aan een draad geregen. Het onderſcheide getal deed my giſſen, dat de *Chamelions* dus in twee byzondere reizen hunne jongen voortbragten, en dat die met zes reeds de helft hadden geworpen". Het koomt den Schryver voorts niet onwaarſchynlyk voor, ſchoon hy het niet vast ſtelt, dat alle *Chamelions* leevende jongen voortbrengen; en dat het gene men voor Eijeren heeft aangezien, de Vliezen zyn waar in de Vrugt zich formeert.

Noch vindt men onder deeze Berichten, *Waarnemingen en Aanmerkingen over de Koude in de maand January 1767. Door* J. C. PALIER, Predikant te Well en Amerzode. En eindelyk de Waarneemingen van de Lugtsgeſteldheid op Zwanenburg, in 't jaar 1764. waar mede dit Stuk der Verhandelingen beſloten wordt.

Manier om de Ettergezwellen, welke onder het bereik des Heelmeesters zyn, te openen en te behandelen; als mede Hulpmiddelen hier toe dienſtig.

Dicam inſigne, recens, adhuc indictum ore allo.
HOR. Lib. III. Od. 25.

(Uit het Fransch vertaald.)

Te Rotterdam, by A. Bothal *en* D. Vis, 1767. *In groot Octavo* 398 *bladzyden.*

ZUlk een groot Boek over het openen en behandelen van Ettergezwellen! verbeelden wy ons, zullen veele Chirurgyns, op het gezigt van dit Werk, van verwondering uitroepen; om dat zy gewoon zyn ſlegts een enkel Hoofdſtuk, by dezen of genen Heelkundigen Schryver over zodanig een onderwerp, te leezen. Het is inderdaad wat groot; doch een groot boek kan wel een goed boek zyn, al dunkt het ons wat groot naar gelang der ſtoffe, welke 'er in verhandeld wordt. En in dit Werk worden, onder den Titel van Ettergezwellen te openen en behandelen, zo veelerleie ſoorten van gezwellen gebragt, welken men 'er niet in zou verwagten of zoeken, dat het hier door te grooter en uitgebreider is geworden. Of 'er die allen by behooren en te pas koomen is een vraag, waar over de Schryver en veelen van

zyne

zyne Leezers niet op gelyke wyze zullen oordeelen. Doch laat ons tot eenig verſlag van het Werk zelve overgaan.

Noch de Schryver noch de Vertaaler heeft zich, door zynen naam voor het Werk te plaatſen, willen bekend maaken. In het *Voorbericht aan den Nederduitſchen Leezer* wordt gezegd, dat het zyne geboorte verſchuldigd is aan de Koninglyke Academie der Heelkunde, welke, in het jaar 1761, eenen prys geſteld hadt op de Vraage: *Hoe de manier te bepaalen op welké men de Ettergezwellen moet openen en behandelen*? Welke, om datze, voor de eerſte reize, door niemant, naar genoegen van de Akademie beantwoord was, voor de tweedemaal werdt uitgeſchreeven in het jaar 1763. Dat dit Werk tot beantwoording van die Vraage geſchreeven is, blykt uit het beloop der behandeling zeer klaar, ja de Schryver ſpreekt, op ſommige plaatſen, met byvoeging van de Akademie te beantwoorden. Men heeft dan rede hetzelve aan te merken als een antwoord op de gemelde Vraage, waarſchynlyk aan de Akademie gezonden, doch niet met den prys beſchonken: de Schryver van het Voorbericht gist, om dat het, volgens de bepaaling van de Akademie, te groot was, en gevolglyk, naar derzelver inſtelling, niet gerechtigd om naar den prys te dingen. Doch 't zy hierom, of om eene andere reden, dat de prys 'er niet aan toegekeurd is; de Schryver van het Werk heeft echter goedgevonden, gelyk in zulke gevallen meermaalen geſchiedt, het zelve in 't licht te geeven; en nu vertaald is het ook onze Landsgenooten ten nutte gemeen gemaakt. Zo men uit de Spreuk of het Devys, op den titel gemeld, wilde oordeelen, zou men niet wel nalaaten kunnen te denken dat de Auteur zich verbeeld heeft, veel byzonders en nog ongehoord voor den dag te brengen: wy kunnen 'er echter zo veel nieuws niet in vinden.

Zie hier den Inhoud en Verdeeling van het Werk, met de vertaalde woorden van den Schryver: „ De Ettergezwellen, welke door de Heelkunde aangetast worden, maaken drie verdeelingen uit. d'Eerſte bevat in zig die der zagte deelen; de Tweede die der harden; en de Derde de zodanige, welke eenigzints hunne betrekking tot de eerſte of tweede verdeeling hebben.

„ De Ettergezwellen van de Eerſte verdeeling zyn in- en uitwendig. De inwendige worden geformeert, 1. in de mond en keel; 2. in de Borst; 3. in de Buik. De uitwendige, 1. in de Vetrok; 2. in de Spieren; 3. in de Klieren.

„ De Tweede verdeeling der Ettergezwellen beſtaat uit die,

Digitized by Google

die, welke bepaalt zyn, 1. in het celagtig weefzel der beenderen; 2. in het lichaam der *Apophyſes*; 3. in de holligheid der groote beenderen; 4. in de zagte deelen die met Beenderen bedekt zyn.

„ De Derde bevat in zig die geene, welke zig formeeren, 1. in de geledingen; 2. in de vliezige deelen; 3. in de peesagtige deelen; 4. onder de nagelen van de handen of voeten; 5. in de kraakbeenige deelen ".

De Inhoud van het Tweede Deel wordt dus beſchreeven:

„ Wanneer een Ettergezwel geopend is, zo vereischt het de daagelykſe zorge van hem, aan wien deszelfs geneezing aanbevoolen is; en het is in deeze zorgen, dat deszelfs geeiste behandeling beſtaat. Ik gaa dezelve zo regelmatig maken, als my mogelyk zal zyn, en nieuwe kragten inſpannen, om het menschdom, en daar door de *Academie* dienst te doen.

„ Ik zal dan, dewyl ik aan dit deel de beste order wil geeven, alle de Ettergezwellen, even als in het vorige, in drie *Claſſen* verdeelen. In de eerſte Verdeeling zal ik my bezig houden met de plaatſelyke middelen aan te wyzen, welke zo wel voor de inwendige als uitwendige Ettergezwellen der zagte deelen geſchikt zyn; in de Tweede zal ik my toeleggen, om de middelen aan te toonen, welke in die der harde deelen te pas komen; in de Derde zal ik de noodzaaklyke drogeryen voor die geene aanwyzen, welke door den aard van derzelver zelfſtandigheid eenige verwandſchap met het een en ander van de voorgaande ſoorten hebben ".

In deeze Verdeeling is dit byzonder, dat de Schryver van de Ettergezwellen der zagte deelen handelende, van de inwendige, als in de Borst en den Buik begint, en dan tot de uitwendigen, in de Vetrok en Spieren; en dus van het verborgenſte tot het min verborgene overgaat. De meesten die een goede Leerwyze volgen, beginnen met het openbaare, en doen het gene men daar uit leert dienen om het duistere en verborgene, zo veel te gemaklyker en beter te verſtaan. Doch men kan ligt toegeeven dat een Schryver zich een orde voorſtelt naar zyn eige verkiezing: het komt 'er maar op aan dat elk geval op zich zelve wel verklaard worde.

De Schryver behandelt alles met veel naauwkeurigheid. In het eerſte deel van het openen der Ettergezwellen ſpreekende, ſtaat hy by de gevallen ſtil; volgens welke rigting de opening moet gemaakt worden, hoe groot, met welk inſtrument, en hoedanige plaatſing van den Lyder; en dit zo wel in de Ettergezwellen der zagte als der harde deelen,

of

Digitized by Google

of van zulken welken onder harde deelen verborgen zyn, gelyk de Herſenen, onder het Bekkeneel, en de Spieren, onder het Schouderblad gelegen. Onder deeze naauwkeurigheid is echter niet alles van even veel gewigt, en veele ſtukken zouden met eenigen minderen omſlag van naauwkeurigheid konnen beſtaan; zo ze niet van ſommigen voor neuswyzigheid zullen aangezien worden.

In het tweede is Hy insgelyks zeer breedvoerig over de behandeling en middelen, welken in byzondere gevallen moeten gebruikt worden, en geeft, in veelen, Voorſchriften, welken geenzins verachtelyk zyn; inzonderheid hoedanige men op ontblootte beenderen moet gebruiken; waar in wy onze Chirurgyns wel durven raaden hem, doch met eenige omzichtigheid, na te volgen. Maar zyne redeneeringen over de kragten en werking der voorgeſchreeven middelen, door derzelver olie, zuur of vlug zout, zwavel en Phlegma, en wat elk deezer op de vaste deelen en vogten doet; zullen by veelen niet zeer klemmen, veel min betoogbaar voorkoomen.

Men kan in 't algemeen van dit Werk zeggen, dat men in het zelve, over het openen en behandelen der Ettergezwellen, zeer veel goede en nutte aanmerkingen, hier en daar in goede Werken verſpreid, vindt byeengevoegd, waar by de Schryver ook de zynen, en eene wydluftige redeneering over alles heeft gedaan: zo dat 'er veel goeds in wordt gevonden, en waardig is van onze Vaderlandſche Heelmeesters geleezen te worden. Wy zullen nu nog door een en ander ſtukje, uit het Werk, onze Leezers hier van eenige ſchets tragten te geeven.

Onder de Ettergezwellen van den Buik wordt eerst geſproken van die van het Net, dan van de Lever, van de Maag, en van de Waterblaaze. Van allen wordt onderſteld datze, om geopend te mogen worden, met het gedeelte, waar in het Ettergezwel is, aan het Buikvlies vastgehegt zyn. Wy zullen van het laatstgemelde het voornaamſte welk hier over gezegd wordt eens opgeeven. De Schryver ſtaat wel toe dat de Ettergezwellen in de zelfſtandigheid der Blaaze, en, gelyk gemeenlyk, in haar celagtige rok, niet op allerleie plaatſen geopereerd kunnen worden; en vervolgt dan dus:

„ De eenigſte, die een uitwendige opening toelaaten, zyn, volgens ons gevoelen, wanneer het veretterde gezwel zig op den bodem der Blaas vertoont, of by deszelfs hals geplaatst is; daarenboven moet het ook vasthegtingen hebben tus-

tusſchen deeze plaatſingen, en de behoudende deelen; op dat zy dus geplaatst, en onder dit beding, zig door een zigtbaare verheffing ontdekken.

„ De vereiste vasthegting heeft natuurlyk zo wel aan de zyde van den bodem, als aan die van den hals des Blaas plaats; dus zullen alle de Ettergezwellen van dit ingewand, die zig in het eene of ander deezer deelen zullen aankondigen, en uitwendig door de teekenen, welke de andere *caracterizeeren*, vertoonen, zonder vermetelheid door de Heelkunde kunnen aangetast worden.

„ De plaats der opening zal dan aan de regter of linker zyde, van het middenſte gedeelte van de *musculus pyramidalis* zyn; en voor die van den hals ook aan de regter of linker zyde van het *perineum*, na dat zy zig aan de een of andere zyde zullen voordoen.

„ Wanneer de tegenwoordigheid deezer Ettergezwellen wel beweezen is, zal de opening waar door men zig voor zal ſtellen dezelve te ontlasten, op de volgende wyze gerigt worden, te weeten, voor die van den bodem der Blaas volgens de *perpendiculaire* lyn, en ſchuins voor die van den hals; om dat men in deeze rigting, betreklyk de eerſte, niet te vreezen heeft, dat de ſneede door een pynlyke inkrimping van de zyde der *aponeurotiſe* en *tendineuſe* deelen, welke men gedwongen is door te ſnyden, om tot in de vergaderplaats van het Ettergezwel te kunnen koomen, zal gevolgd worden; en wat de tweede aanbelangt, men loopt geen gevaar om den regten darm te beledigen.

„ Wat de uitgeſtrektheid dezer twee openingen aanbelangt; de plaatſing der Ettergezwellen laat 'er geen zeer groote toe; want aan de zyde van het ſchaambeen moet men zeer oplettend zyn, om de ſneede niet te hoog te doen, uit vreeze van buiten de *regio* van de Blaas te gaan; en aan de zyde van het *perineum*, dezelve niet te laag te doen nederdalen, uit aanmerking, dat men gevaar zoude loopen, van den regten darm te kwetzen. Dezelve moet egter zodanig zyn, dat al de etterſtoffe zig ontlasten kan.

„ Voor dat men deeze *Operatie* onderneemt, is het noodzaaklyk zig omtrent het ſoort van werktuig, waar van men zig bedienen moet, voor af te bepaalen. —— 't Geen het zekerſte is, is dat Ik den overledenen Heer CURADE de Zoon, —— deeze *Operatie* op een Ettergezwel aan den bodem der Waterblaas heb zien doen, met een regte *bistouri*, geleid door een *trocar*, 't geen op weinig onderſcheid na even als dat geene gemaakt was, 't welk de Heer FOUBERT voor het

Steen-

Digitized by Google

Steenſnyden uitgevonden heeft. Ik zal dan in een diergelyke gelegenheid my van geene andere bedienen; en het regte *bistouri* maar alleen gebruiken voor de Ettergezwellen van de Blaas, die tegen het *perineum* aankomen.

„ Deeze werktuigen ſchynen my in alle opzigten den voorrang boven het gewoone *trocar* te verdienen; om dat men door derzelver aanwending eene opening maakt, om al de in de vergaderplaats verzamelde Etterſtoffe aanſtonds te kunnen ontlasten; in plaats dat men met het andere op zyn hoogst alleenlyk uitgang aan het *fereuſte* gedeelte verſchaft; 't geen oorzaak kan zyn, dat voor het tegenwoordige de dikke overgebleevene etter in een verharding, en in 't vervolg in *ſchirrhus* eindigt.

„ Den Lyder op den rand van zyn bed, of op een leunſtoel gezeeten, met het lichaam half agterover hellende, en behoorlyk ondersteund zynde, laat ik, wanneer 'er een *abſces* aan den bodem der Blaas zit, en het zig aan het onderſte middenſte gedeelte van het *hypogaſtrium* opdoed, met het platte van de hand eens helpers de te voore geſchoore bekleedzelen na boven ſtryken; daar na ſteek Ik in de regter of linker zyde van het middenſte gedeelte van het *pubes*, naar dat de golving het zigtbaar maakt, en zo digt by het been als mogelyk is, een *trocar*, welkers *canul* met een goot of groef voorzien is; vervolgens haal ik de priem uit de *canul*, om te zien of ik in de vergaderplaats gekomen ben.

„ Hier van door de verſchyning des etters overtuigd zynde, laat Ik een regte *bistouri* in de groef van de *canul* glyden met het ſcherp na boven, om een ſneede van omtrent twee duimen hoogte te doen; en welke niet dan de vetrok en de bekleedzelen bevat. Deeze eerſte ſneede volbragt hebbende, zet Ik weder op nieuw de rug van de *bistouri* in de goot van de *canul*, om door het zelve een weinig verder te brengen, het Ettergezwel te bereiken; en om in het openen van het zelve de ſpieren van den Buik die tegen het zelve aankomen, tot op omtrent een duim hoogte te doorſnyden.

„ De *canul* heb Ik dan niet meer noodig; de voorſte vinger van de linkerhand kan my alleen dienſtig zyn, en is my voldoende. Ik breng dan dezelve, na dat ik vooraf ook den helper, die de bekleedzelen na boven geſpannen hield, zyn hand heb laaten wegneemen, in de holligheid van het Ettergezwel, om daar door van de uitgeſtrektheid en afmeetingen verzekert te zyn.

„ Indien Ik na deeze twee opmerkingen reden heb te gisſen, dat de grond van het Ettergezwel door deszelfs verhef-

Digitized by Google

heffing nog verwyderd is van de bovenſte hoek der tweede gedaane ſneede, verlenge Ik door behulp van dezelfde vinger, en met het *bistouri* deeze tweede ſneede eenige lynen verder; al was het maar om de aanwending der geneesmiddelen gemaklyker te maaken.

„ Wanneer men een klaar beweeze Ettergezwel digt by den hals der Blaas moet openen, zal men den Lyder, die hier door aangetast is, byna op dezelfde wyze als voor de *Operatie* van de Steen, tot de hooge toeſtel, plaatſen. By aldien de aangeweeze opening een mansperſoon betreft, brengt men (het *ſcrotum* door een helper laatende opſchorten) de voorſte en middenſte vinger van de linker hand in den *anus*, om het Ettergezwel na de linker zyde des Lyders te doen naderen, en het daar door te verpligten zig van buiten wel te vertoonen, en het zelve te bepaalen. Het *abſces* dusdanig in bedwang houdende, zoekt men met de voorſte vinger van de regter hand naar het punt, alwaar zig het midden punt bevinden kan; het zelve gevonden hebbende, doed men, op de hoogte van eenige lynen van 't zelve, met het regte *bistouri*, welkers ſneede na beneden gekeert en gerigt is, volgens de van de *ſymphyſis oſſium pubis*, tot aan de *tuberoſitas oſſis iſchii* getrokkene lyn, een inſnyding in de vetrok van omtrent anderhalven duim lengte.

„ Zo dra deeze inſnyding gedaan is, maakt men door middel van de voorſte vinger der regter hand die men daar inbrengt, en van die der linker hand, welke reeds in den *anus* gebragt is, eenige beurtelingſe drukkingen om de etterſtoffe te doen golven, en zig te verzekeren, of de ſneede regt op de oppervlakte van het Ettergezwel is. Men neemt vervolgens het *bistouri* weer, altyd met deszelfs ſcherp na beneden gekeert; men ſteekt het in de vergaderplaats aan de bovenſte hoek van de eerſte ſneede, welkers rigting men altyd volgen moet, en men daalt al ſnydende met het zelve tot aan de onderſte hoek neder, 't geen eene groote opening genoeg maakt, waar door zig de veretterde vogten volkomen ontlasten kunnen; en ver genoeg van het *intestinum rectum* af is, om het zelve voor alle belediging beveiligd te doen zyn ". De Schryver voegt 'er nog by, hoe in 't zelfde geval deeze opening by eene vrouw gedaan moet worden.

Hier op volgen Afdeelingen van de Ettergezwellen in den *Vetrok*, en dan in de *Spieren*. Doch dit is een ingebeelde en geen wezenlyke onderſcheiding. Men zou een Ettergezwel in den Vetrok konnen bepaalen even onder de huid te zyn:

Digitized by Google

zyn: maar een Ettergezwel in de Spieren is ook een Ettergezwel in den Vetrok, alleen wat dieper en tusschen de Spieren, of de vezelen der Spieren gelegen. Want dat de Spieren in de zelfstandigheid van derzelver vezelen, byzondere Ettergezwellen krygen, is tot nog toe van niemant bewezen. Iet dergelyks kan men van de Klieren zeggen, waar van onze Schryver ook al een byzondere Afdeeling maakt.

De tweede Hoofdverdeeling bevat, gelyk reeds te vore gezegd is, de Ettergezwellen der harde deelen. De Franschen naamlyk neemen het woord *Abscès* [waar voor wy nog geen goed Neerduitsch woord hebben] zo ruim, van 'er allerhande gezwellen door te verstaan, waar in eenige ontaarte vogten beslooten gehouden worden. Dus zyn *Spina Ventosa* en andere gebreken der beenderen, waar in iet dergelyks plaats heeft, ook al met den naam van *Abscès* genoemd. De Schryver wyst aan hoe uit zodanige beenderen de bedurve stoffe uitgang kan gegeeven worden, door een' opening in dezelven te maaken, en hoe dit behoort te geschieden. Men zou evenwel, met reden, mogen zeggen, dat dit gedeelte van het Werk, als eigenlyk tot de gebreken der Beenderen behoorende, van eene Verhandeling over de Ettergezwellen hadt konnen afgelaaten worden.

In de derde Hoofdverdeeling komen ook onderscheidingen voor, welken nimmer in de natuur plaats hebben, als van de Vliezen en peesagtige deelen, als of in deeze deelen, op zich zelve, en afgezonderd aangemerkt, Ettergezwellen ontstonden, of eerst ontstonden, zonder dezelven met de bekleedzelen of andere deelen gemeen te hebben, of daar in eerst ontstaan, zich aan andere deelen gemeen gemaakt te hebben; 't welk men weet in de natuur zo niet te geschieden. En het gene nog vreemder is, Hy spreekt hier in ook van de Ettergezwellen der Kraakbeenige deelen. Dat in het Kraakbeen Ettergezwellen kunnen ontstaan, meent Hy te bewyzen door twee gevallen: het eene is eene verharding in zyn eige linker oor, veroorzaakt toen hy nog een kind was; het ander een dergelyke aan den ingang van den gehoorweg (*meatus auditorius*) van eene vrouw, welken beide Hy onderstelt, in het begin, Ettergezwellen van het Kraakbeen geweest te zyn: wy oordeelen dat zulke onderstellingen dit voor niemant, behalve onzen Schryver, zullen bewyzen.

Om nu nog iet te geeven uit het tweede Deel, zullen wy onze Leezers voorhouden het gene aangaande de behande-

ling van een geopende *Spina Ventosa* gezegd wordt. „ De grond van het Ettergezwel, of, 't geen op het zelfde uitkomt, van de *Spina Ventosa*, door de hier bove aangeweeze *operatie* ontblood zynde, erkenne Ik, aan de eene zyde, dat men regt zoude hebben, het gebruiken van het *cauterium actuale* van vermetelheid te beschuldigen; van de andere zyde, weerhouden zynde door de vrees, om eenig verschriklyk toeval te doen ontstaan door het aanwenden van het *aqua mercurialis* op het vlies, 't welk de oppervlakte van de holligheid van het aangedaane been bedekt, zoo blyft 'er my niet dan één middel over, 't geen in waarheid zwak is, om de bederving binnen de paalen te houden: het is de aanwending van scherpe *essentien*, welke de Scheikunde ons bereidt; zoodanige zyn, die van de nagelen, kaneel enz. middelen, welke aangewendt om een brand te stuiten, even als bylen en zaagen werken, wanneer men ze een weinig verder kan brengen, als de doodelyke indrukzelen zyn, welke de deelen ontfangen hebben.

„ De manier om d'een of ander deezer te vooren laauwgemaakte of gesmolte *essentien* aan te wenden, bestaat hier in, dat men de steekwieken van een evenreedige groote aan het gebrek, daar mede bevogtigd, om ze, na ze te vooren aan een draad hebbende vast gehegt, in de holte van de vergaderplaats te steeken; en ze aldaar vierentwintig uuren te laaten zitten, welke den tusschentyd uitmaaken, die men tusschen de verbanden moet laaten verloopen.

„ Deeze handelwyze moet zoo lang agtervolgd worden, tot dat de steekwieken geen etter meer mede sleepen, en dat de stinkende reuk, die zy te vooren uitwaasemden, verdreeven zy; om dat dit hier de teekenen zyn, dat de kragten der bederving ten onder gebragt, en het vermogen, 't welk zy had om zig uit te breiden, overwonnen is: welk voordeel men gemeenlyk, wanneer de zaak mogelyk is, na verloop van veertig dagen geniet.

„ Als dan is het tyd om zich toe te leggen op de *exfoliatie* deezer beenige zelfstandigheden, van welke de natuur geen werk meer maakt, en waar voor de kunst geen middel van herstelling meer oplevert. Men moet ze, op wat manier zulks ook zy, van die geene afscheiden, waar van men haare hervoortbrenging verwagt. Vermits het echter te vreezen is, dat men de verrotting niet ten eenenmaalen vernietigd heeft, en dat 'er nog eenig zaad overblyft, bekwaam om den Lyder nog langer in 't lange pak te houden, zal men om deeze dubbelde reden een plaats-middel aanwenden, 't welk

aan

aan deeze beide *indicatien* teffens vervuld: het is de ontbinding, by voorbeeld, van een half vierendeel loods nagel oly in twee oncen *spiritus vini*, waar in men zo veele ſteekwieken (*) zal bevogtigen, als 'er nodig zyn om de vergaderplaats van het Ettergezwel op te vullen.

„ Men zal van deeze handelwyze niet eer afgaan voor dat de *exfoliatie* ſchynt te willen geſchieden. Dit teken te voorſchyn komende, zal men met de nagel-oly ophouden, om niets meer dan de *ſpiritus vini* door middel van ſteekwieken aan te wenden, tot dat de vergaderplaats zuiver is; en dat deszelfs oppervlaktens vleeſchige zelfſtandigheden vertoonen.

„ Tot dien ſtaat van zaaken gekomen zynde, en 'er niets meer vereiſcht wordende als geneesmiddelen aan te wenden op deelen, die gemaklyk voor de voortſtuwingen der ſlagaderlyke kolommen wyken, neemt men alleen zyn toevlugt tot den *balſamus Arcæi*, waar mede men zo veel ſteekwieken beſtrykt, als men nodig heeft om de holte, welke de natuur begint te vervullen, zagtelyk op te vullen; en naar mate zig de deelen verheffen, vermindert men, of de groote, of het getal der ſteekwieken.

„ Om reden echter van de geſteldheid, welke zy door haaren aard van zagtheid, die haar als eigen of *idiopatisch* is, hebben om boven maten te groeijen, zullen de met den *balſamus Arcæi* beſtreeke ſteekwieken, geſchikt voor derzelver verband, in *ſpiritus vini* bevogtigd worden; of, 't geen nog beter is, men zal ze eerst bevogtigen, en vervolgens met den *balſamus Arcæi* beſtryken.

„ Door deeze handelwyze moet het Ettergezwel, zoo het voor een *radicale* geneezing vatbaar is, geneezen; ten minſten, doed de handelwyze, de geneesmiddelen, derzelver trapswyze aanwending, dit alles, ons gelooven, dat 'er deeze geneezing uit moet volgen, zo zy anders mogelyk is.

„ D'een en ander der voorgeſchreve *eſſentien* in de behandeling voor de Ettergezwellen van de holligheid der groote beenderen, bezitten uitermate doordringende beſtand-deelen, voor al, wanneer zy, voor dat men ze aanwendt, door het vuur *gerarefieerd* zyn; 't geen nog eenige graaden meer aan haare natuurlyke beweeglykheid byzet.

„ Deeze beſtand-deelen zyn de *ætheriſe* en *geëxalteerde* oly, en het vlug zout. Der zelver eigenſchap is om tot in het

(*) Zulk eene uitdrukking, van *eene holte met veele ſteekwieken op te vullen*, luid wat vreemd: doch wy vinden dezelve meermaalen in dit Werk.

het lichaam der beenige vezeltjes zelve in te dringen; om ze in haare bewegingen van *rarefactie* te ſchokken; om zo door ze ſterk uit te rekken te verbreeken; en door de ſcheiding des geheels, die zy hier maaken, den weg af te ſnyden voor de beſmetting, die altoos verder tragt te gaan. Het is op deeze wyze, dat deeze *eſſentien* op de beenderen werken; het is door haare werking, dat de bederving ſtuit".

Van de naauwkeurigheid der Vertaaling kunnen wy niet oordeelen, om dat wy het Franſche Werk niet gezien hebben.

Vyf aardige en Vermakelyke Blyſpeelen. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven, Profeſſor der Hiſtorien enz. Vyfde Deel. Te Amſterdam, by* S. van Esveldt 1768. *In octavo* 442 *bladzyden.*

DE Spelen, in dit vyfde Deel vervat, zyn in denzelfden ſmaek als de voorgaande geſchreven, en doelen alleszins op beriſpenswaerdige bedryven en characters, die gemeenlyk in een beſpotlyk daglicht geſteld worden.

Het eerſte Spel voert ten tytel *Bramarbas* of *de ſnoevende Officier*, en ſtrekt voornaemlyk om het character van een ſhorkenden, doch laf hartigen, Windbuil af te malen, wordende te gelyk dat van een ſnoevenden Pedant, als hem in zyne ſoort niet ongelyk, mede ten toon geſteld.

Het volgende draegt den naem van de *Herſchepping des Bruidegoms*, en ſtelt ons voor oogen, hoe beſpotlyk het zy, dat eene bejaerde Dame, met afleggінge van alle deftigheid, zich overgeeft tot een wulps gedrag, met oogmerk om zich met een jongen Saletjonker in den Egt te verenigen.

Het derde Spel heeft ten opſchrift *de elfde Junius*. Deze benaming doelt op een gebruik in Koppenhagen, daer de elfde van Juny, zo wel als de elfde van December, een termyn is, op welken men het geld op interest uitzet, of wel de verloopene interesten voor het uitgeleende geld betaeld moeten worden. De Autheur heeft hier inzonderheid het oog op de verlegenheid veler Schuldenaren tegen dien dag, en de listen, die men bedenkt, om de Schuldeiſchers, zo 't mogelyk zy, te leur te ſtellen.

Het vierde Spel word de *Republiek* of *het Gemeenebest* genoemd, en is ingericht ter beſpottinge van de menigte der Projectmakeren; die door verwaendheid of ſlinkſche inzigten gedurig in de weer zyn, met het voor den dag brengen van nieuwe Projecten, welken het Gemeenebest, in ſtede

van

van voordeelig te zyn, gelyk men voorwend, niet zelden merklyk nadeel toebrengen.

Het laetſte Spel eindelyk heet *Plutus*, of *Pleitgeſchil tuſſchen Armoede en Rykdom*; het heeft ten doelwit het beſtraffen van 't misbruik des Rykdoms, en te toonen hoe gevaerlyk dezelve voor een Gemeenebest is.

De vier eerſte Spelen zyn doorgaende geestig, en behelzen, onder een t'zamenloop van grappige omſtandigheden, verſcheidene vernuftige ſlagen, die den Lezer vermaken; men vind dit ook hier en daer in 't laetſte Spel, doch 't heeft een voorrecht boven de andere, dat het zaekelyker is; waerom wy deszelfs inhoud wat byzonderer zullen melden.

De Autheur voert hier ten Tonele de Burgers van ene Stad, die geen overvloedigen Rykdom bezit, en in vergelyking met anderen Arm genaemd mag worden. Deze Burgers, wanende dat hunne Stad gelukkiger zou zyn, indien ze grooten Rykdom bezat, hebben eindelyk, door menigvuldige ſmekingen en offeranden, *Jupiter* bewoogen, om hun toe te zeggen, dat hy *Plutus*, den God des Rykdoms, zal zenden; en wel niet blind, gelyk die anders zyne gaven uitdeelt, maer ziende, op dat hy zyne giften aan de braven en deugdzamen ſchenke. —— Dit vervult aller gemoederen met vreugde; maer *Diogenes* voorziet met droefheid daer uit den ondergang der Stad; voorſpelt dat die brave en deugdzamen, welken 'er nu nog in de Stad zyn, hier door zo boos en ondeugend zullen worden als de anderen; en beweert dat *Jupiter* dit verzoek heeft toegeſtaen, om hen te overtuigen, dat hunne gebeden dwaes zyn, en dat ze nadeelige dingen begeerd hebben. —— De tyd van de vervulling der belofte is eindelyk daer. *Plutus* verſchynt, en word onder allerleie vreugdebedryven ontvangen. *Esculapius* geeft *Plutus* het gezicht, en deze ziet de menſchen, niet ſlegts zo als ze zich uitwendig vertoonen, maer zo als ze inwendig geſteld zyn; of wel, zo als ze zich tot nog gedragen hebben; zonder dat hy hunne toekomende gemoedsgeſtalte, of gedrag, in 't genot van den Rykdom, kan voorzien. —— Naer deze kundigheid ſtaet hy vervolgens den Rykdom uit te deelen, en ieder Burger, om zo te ſpreken, vleit zich met de hoop, dat hy niet misdeeld zal blyven. —— *Plutus* gaet voorts volgens deze kundigheden te werk, en begiftigt de genen, die hy tot nog voor braef en deugdzaem erkent; maer weigert zyne gaven aen zulken, die 'er zich voor uitgeven en 't niet zyn. —— Men heeft intuſſchen *Penia*, de Godin der Armoede, geraden de Stad te verlaten, maer op hare weigering, en

begeerte om zich openlyk voor 't Gerecht te verdeedigen, vergadert eerlang de Raed, en *Penia* en *Plutus* verdeedigen ieder hunne zaek; doch de Raed, ten voordeele van *Plutus* ingenomen zynde, verbant *Penia* voor eeuwig uit de Stad, en derzelver grondgebied. —— Het gevolg intusschen van dat alles is oneenigheid en verwarring. Die zich misdeeld bevinden zyn met nydigheid, en die Rykdom ontvangen hebben zyn met trotschheid vervuld; daer openbaren zich by die Ryken ondeugden, waer voor men hen, zo lang ze in de Armoede leefden, niet vatbaer geoordeeld zou hebben. —— Het een en 't ander brengt zo veel onlusten te wegen, dat de geheele Stad in oproer geraake, en de Raed zich in de uiterste verlegenheid bevinde; tot dat *Jupiter* zich eindelyk openbaert, om de zaken weder in de voorgaende orde te herstellen, en zich aldus doet hooren.

„ Den ongelukkigen toestand, waar in deze Stad en Republiek gebragt is, moeten zig de Burgers enkel en alleen zelv' toeschryven. Want, door hun onredelyk en aanhoudend klagen en bidden, hebben ze den Hemel als gedwongen, hen te verhoren. Dus ziet gy nu by eigen ondervinding, hoe ongegrond en dwaas de meeste Beden der menschen zyn, die den Hemel als bestormen, ter verkryginge van zodanige dingen, die hen meest schadelyk zyn. Leert daarom uit dit voorbeeld, verstandig te worden, en verlaat u voortaan, op des Hemels wyze schikking, die best weet, wat u dienstig is. Wanneer gy bid, bid dan niet om sterkte, om overwinning, om Rykdom, en dergelyke dingen; maar bid in 't algemeen om alles, wat de Hemel voor u dienstig oordeeld. Of bediend u van het voorschrift, dat u een van uwe beste Philosoophen heeft gegeven. *Geef ons ô Hemel! dat geen, wat ons nuttig is, al is het dat wy 'er zelfs niet om bidden. Weiger ons, het geen ons schadelyk is, al is 't ook dat wy 'er nog zo zeer om bidden.* Na dat u dan een bewys gegeven is, zo zal hier mede 't Treurspel een einde nemen. *Plutus* is reeds met zyne vorige blindheid geslagen, en heeft bevel deze Stad nog heden te verlaten. *Penia*, welke zig hulten de Stad naby de poort nog ophoud, zal in Triumph weer ingehaald worden".

Dit volgt ook terstond op de verschyning van *Jupiter*, en *Diogenes* zegt ten beslute. „ Zo is en blyft nogtans de ondervinding, de grootste en beste Leermeesteres! Deze Stad geloofde, dat aan haar geluk niets ontbrak dan de tegenwoordigheid van *Plutus*, en dat ze volmaakt en zeker zyn zou, wanneer hem zyn gezigt zou verleend zyn. Zy heeft den Hemel daarom, door haare aanhoudende en on-

Digitized by Google

ruimige Gebeden vermoeid, en eindelyk verkregen wat ze wenschte. Maar, al te schielyk is zy van de dwaasheid harer wenschen en van de kwade gevolgen des Rykdoms overtuigd. Zy was reeds naby den afgrond van haar bederf, en volkomen ondergang, zo niet *Jupiter*, door 't verbannen van *Plutus*, en het te rug roepen van *Penia*, nog ter regter tyd haar was te hulp gekomen. Mogt nu elk een, door dit voorbeeld, verstandig worden! Mogten wy 'er doch allen uit leeren, dat niemand waarlyk gelukkig te noemen is, dan die zyne begeertens paalen stelt, die niets meer wenscht, dan 't geen hem dienstig is; die anderen even zo veel goeds, als zich zelv' gunt: Met een woord; die altoos tragt met zyn staat te vrede te zyn, en den grootsten Rykdom in de vergenoegzaamheid stelt".

Een Toneelspel van dien aert kon niet wel missen van eenen Geest, als die van HOLBERG, aenleiding te geven tot het maken van verscheidene Characters; ook vind men 'er ettelyken in, die niet ongevallig voorgesteld zyn. Men zie hier nog, tot een voorbeeld, in *Davus*, het character veler menschen, die hunne verkeerdheden steeds trachten te verschoonen. *Davus*, het oogmerk van *Plutus* verstaen hebbende, maekt de volgende overwegingen by zich zelven.

„ Nu moet ik my zelf, myn Leven en gedrag, eens naauwkeurig onderzoeken, en zien, of ik met myne rekening bestaan kan; of ik onder de goeden dan kwaden te tellen ben, en of de Hemel my, dan of ik den Hemel iets zal schuldig blyven. Ten minsten hope ik, wanneer ik myn Debet en Credit opmaak, en myn goede bedryven met myn kwade vergelyk, dat de rekening wel tegen malkander zal opgaan. Wel aan! ik zal 'er eens de proef van nemen. —

„ Voor omtrent twee jaar brak ik de Kast van myn Heer open, waar in drie zakken met geld lagen. Een van dezen nam ik wel weg, en dit was in zo ver een misgreep; maar, om dat ik de twee anderen liet leggen, zo rekene ik dit tot myne verdienste, om dat ik, op zulk eene manier, myn Heer immers die twee zakken schonk, daar ik ze, anders even zo goed als den eenen, mee had kunnen neemen. — Verder: dagelyks heb ik misdaan: maar ik hebbe ook dagelyks den Tempel bezogt, zo dat deugd en ondeugd by my gestadig verwisselden. Ja ik kan zeggen, dat ik nooit aandagtiger bad, dan wanneer ik iets misdreven had. — Wyders: ik ben dikwils dronken: maar nogtans gebruike ik nooit sterken drank, dan wanneer myn maag van haar stel is. Om dat ik nu dagelyks een kwaade maag heb, zo moet

ik ook dagelyks drinken. —— Al verder: voor deezen hebbe ik zeer gaarne gedanst, en ik moet belyden, dat ik het voor een zondig vermaak houde. Maar, na dat ik exteroogen gekregen heb, zo hebbe ik, in de laatste vier jaaren, in 't geheel niet meer gedanst, en dit bewyst duidelyk, dat ik begonnen heb myn Leven te verbeteren. —— Nog eens; ik heb menigmaal een valschen Eed gedaan, of myn Eed gebroken, en de heiligste toezeggingen niet gehouden. Maar, ik heb ook menigmaal meer gehouden, dan ik behoefde. Ik heb valsche getuigenissen gegeven, maar nooit, dan alleen ten gevalle van myn goede Vrienden. Myn huisgenooten, inzonderheid myne meiden, heb ik altyd hartelyk bemind; want om harentwil heb ik eens zelfs de mantels, en kleeren van myn Vrouw verzet. Als ik nu alles wel overweeg; dan gaat het een tegen 't ander op; ja ik durf byna zeggen, dat het goede 't kwaade byna overhaald. —Ten hoogsten hebbe ik in vier-en-twintig uuren, waar uit dag en nagt bestaat, niet meer dan twaalf uuren gezondigd. Want, wanneer ik de nagt mee reken, die insgelyks uit twaalf uuren bestaat, en waar in ik niet gezondigd heb, dan zondige ik op een dag even zo veel als ik niet zondig: immers zegd men, wie wel slaapt, zondigd niet. Daarom hope ik, *Plutus* zal my van 't getal der deugdzamen, en die zynen weldaden waardig zyn, niet uitsluiten. Ja, ik hoop dit met regt en billykheid. Want, laat ik nog eens overrekenen".

(„*Hy gaat op en neer en telt op de vingeren*",

„Een zak genomen, daar en tegen twee gegeven. Den eenen dag ondeugend, den anderen deugdzaam. Sterken drank gedronken, wegens een zwakke maag. Zedert vier Jaar, na dat ik met exteroogen gekweld ben, niet meer gedanst. Valsch getuigenis, maar uit liefde tot den Naasten. Medelydend omtrent myne Meiden. Den halven leeftyd met slapen, zonder zonde doorgebragt. Hei! lustig! ik heb het gewonnen. Ik ben een braaf Man. *Plutus* kan my niet vergeten. En, by aldien hy zig weigeragtig mogt tonen, zo leg ik hem maar myne rekening voor de neus; die is zo duidelyk en egt, dat 'er zelfs de beste rekenmeester geen fout in zal kunnen vinden. Verheug u daarom *Davus*; zy goeds moeds, en overleg maar by tyds, hoe ge uw geld zult aanleggen".

De

De Deken van Killerine, Zedekundige Geschiedenis. t' Samengesteld uit de Gedenkschriften van een doorluchtige Ierſche Familie. Uit het Fransch vertaald, door J. T. N. *Te Nymegen by* J. Tosyn. 1765. *Zes Deeltjes in octavo.*

ENe Ierſche Familie, of wel drie Broeders en éne Zuster, die, in de omwentelinge des Ryks, hun Vaderland verlaten, en na Vrankryk overſteken, om aldaar hun fortuin te vestigen, is het onderwerp dezer Geſchiedenisſe. De oudſte Broeder, *de Deken van Killerine*, komt voor als de Beſtierder zyner Broederen en Zuster; doch de verſcheidenheid der humeuren en inzichten laet niet wel toe, dat zy zich beſtendig aen zynen raed onderwerpen; waer door ze dikwerf een gedrag leiden, dat hem zeer tegen de borst is, 't welk hy, door ene geſtrenge Zedekunde, te vergeefsch tracht te ſtuiten. Ze worden door hunne levenswyze ingewikkeld in netelige omſtandigheden, daer 't zomtyds niet gereed is te bepalen, hoe ver men de zeden der Waereld al, of niet zal toegeven. Ze vervallen door hun gedrag in onheilen, die niet ligt te herſtellen zyn. En de twee Broeders *George* en *Patricius*, door welken Zuster *Roſa* zich veel al laet leiden, brengen inzonderheid, door hunne handelwyze, zeer verwarde omſtandigheden te wegen, die door de welmenende ſchikkingen van den *Deken van Killerine*, zomtyds nog verwarder gemaekt worden. Het een en 't ander maekt een zamenweefzel van ingewikkelde gevallen, die de aendacht des Lezers bezig konnen houden; en de ontknooping is meerendeels redelyk wel geſchikt: zo dat het ganſche verhael niet ongevallig zy om te lezen; 't welk nog meer plaets zou hebben, zo de tael wat vloeibarer, en 't papier wat beter ware: de eerſte is gemeen, en 't laetſte is flecht. —— Doch wat hier van ook zy, 't Geſchrift is van dien aert, dat het wel geteld konne worden, onder de lezenswaerdige Schriften van deze ſoort, die tevens vermaken en ſtichten. Men kan 'er inzonderheid gebruik van maken, om te leren, hoe bezwaerlyk het zy zich toe te geven in de Waereld, en de Zedekunde van 't Euangelie in 't oog te houden. Dit ſchynt enigermate het hoofdoogwit dezer Geſchiedenisſe te zyn, waer toe de verſchillende hoofdcharacters meermaels aenleiding geven. „ De *Deken* toch, (gelyk ons in de Voorreden gemeld word,) is een Christen van den eerſten rang, en van eene ſtrengheid die in 't eerst te ver loopt, maar die eindelyk gewaar wordende van wat nood-

hoodzaakelykheid het in de menschelyke t'samenleving is zig somtyds naar de zwakheid van een ander te rigten, met de schaal van het Euangelie in de hand, al de verzagtingen die de liefde vereischt, en de regtvaardigheid duld, gaat zoeken. *George* is een eerlyk man, maar zonder andere beginzelen dan die van de natuurlyke Zedekunde, [geschikt naer de denkbeelden die de Waereld gemeenlyk van de Eer heeft.] *Patricius* en *Rosa* komen voor als van een twyfelagtigen aart; zy zyn goed, maar zwak, en gelyk als geschapen om gelegenheid aan de twee andere te geven van hunne beginsels in eene gedurige bezigheid te houden, en gevolgelyk in een helderen dag te stellen, het groot verschil dat er is tusschen twee eerlyke luiden, waar van de één 't niet is dan volgens de grondregels der Wereld, en de ander volgens die van 't Christendom". —— Het verhael van 't volgende onderhoud strekke tot een staeltje van dit verschil.

George had zyne Zuster *Rosa* in gezelschappen gebragt, die geenszins onder de goedkeuring van den *Deken* konden vallen; dit had boven al aenleiding gegeven tot een gemeenzamer ommegang met zekeren Hertog, die bekend stond voor een Man van *intrigues*, en ook *Rosa* met zyn bezoek vereerd had. Dit bezoek van den Hertog maekte den yver des *Dekens* dermate gaende, dat hy, na 't afloopen van 't zelve, niet konde nalaten, *George* en *Rosa*, die hy reeds te vooren over die gezelschappen berispt had, deswegens scherpe verwytingen te doen; met betuiginge, dat hy *Rosa* zekerlyk zou beletten van haren plicht te wyken, en *George* van zyne Zuster tot het slachtoffer zyner staetszucht te doen dienen.

„ *George* hoorde my, zegt de *Deken* in 't verdere verhael, met veel ongeduld aan. Vervolgens zeer bedroefd schynende over 't wantrouwen dat ik over de eerlykheid zynet inzigten toonde te hebben, verzogt hy my dat ik hem meer regt doen zou, en niet geloven dat de eer van zyn' Zuster hem min waard, dan aan my waare. Hy stemde toe dat het bezoek van den Hertog my niet zonder reden mishaagde, en betuigde my dat verre van 'er 't minste toe gedaan gehad te hebben, hy gewisse maatregels zou nemen, om te beletten dat het in 't toekomende niet weer gebeurde. Maar na dit soort van voldoening daar 'k voldaan over begon te worden, was ik zeer verwonderd hem van toon en spraak te hooren veranderen. Myn Broeder, zei hy my, met een' zwier van voorzigtigheid, die hy beter dan jemand wist na te maken,

Digitized by Google

ken, zult ge my nu toeſtaan, om u natuurlyk uit te drukken 't geen ik denke? 'k Heb duizend redenen die my verpligten tot de agting en de vriendſchap die 'k voor u heb; ook zal ik geheel myn leven deeze twee waarneemen. Maar 'k weet niet of 'k u dezelfde onderwerping voor 't overige kan belooven. 'k Heb de verwytingen, daar ge my deezen morgen mede overladen hebt, by my zelven overwoogen, en hoe meer ik my onderzoek, hoe min ik ze vind verdiend te hebben. Wy beſchouwen de zaaken niet van dezelfde zyde. Gy zyt een Kerkelyk man, een eerwaardige Godgeleerde, en 'k beken dat zoo wy tot denzelfden ſtaat geſchikt waaren, wy niet beter konden doen dan ons, naar uwe grondregels te gedraagen. Maar onze geboorte en onze neigingen ons voor de Wereld ſchikkende, vereischt deeze roep een' heel verſchillende levenswyze. Geloof my bequaam met het weinige verſtand dat ge in my kent, om tewoordig de zaaken te onderſcheiden, gelyk ze met myn' eer en fortuin overéénkomen. 'k Ben in een' ouderdom, vervolgde hy, waar 'k geen' oogenblik moet verliezen zoo 'k tot iets in de Wereld wil geraaken. Myn Zuster moet ook bedagt zyn om zig te vertoonen, of al de voordeelen die ze uit haar' jeugd en ſchoonheid kan trekken, verzaaken. Gy mistrouwt haar' deugd: Dit is een al te quaad denkbeeld van haar te hebben. Voor my, wien 't zonder twyfel alzoo veel als u past gevoelig over de eer van ons Huis te weezen, 'k betrouw me op de haare door haar' eige deugd. En zoo 't gebeurde dat ze laſhartig genoeg was om ons t'onteeren, ik vrees niet het in haar byzyn te zeggen, alle myn' tederheid voor haar zou me niet beletten, haar 't hart te doorbooren. Betrouw u dan voegde hy 'er by, en op haar en op my; en ſtel u niet meer tegen den voortgang onzer zaaken met te laaken, d'éénigſte middelen die ze konnen doen ſlaagen".

„ Deez' taal die *George* den tyd gehad had, zonder twyfel van te vooren te overpeinzen, en daar hy zig na ze geëindigd te hebben, in ſcheen toe te juichen, was nergens goed toe als om myn medelyden te verwekken. 'k Haaste my 'er hem de zwakheid van aan te toonen, door hem te doen zien, dat hy op een valsch beginſel geredeneerd had: dat dit groot verſchil dat hy tuſſchen een' Kerkelyk Man, en een' Man van de Wereld ſtelde, 'er in de daad niet was, vermids 't 't maar twee verſchillende wyzen waaren, om dezelfde pligten te vervullen; dat een man van de Wereld en een Geeſtelyke twéé Christenen waaren, waar van de één niet minder verpligt was als de ander om de ondeugd te haaten, en

de

de deugd te oefenen; dat wel is waar, hunne uiterlyke bezigheden van elkanderen verſchilden; maar dat zonder dezelfde te zyn, zy moesten voortkomen uit het zelfde beginſel, 't welk is aan God te behaagen, en zyn' ziel te behouden: in één woord, dat 'er geen beroepen waaren, die ons niet verpligtten de gelegenheden van zondigen t'ontvlugten, en dat by gevolg 't opvolgen myner grondregels alzoo noodzaakelyk was voor zyn' Zuster, en hem, als voor my zelven. Zoo 't onmogelyk is, voegde ik 'er by, dat een' Christelyke opvoeding gekreegen hebbende, gy de waarheid van 't geen ik u zeg, niet gevoeld, oordeel wat dienst gy zult doen aan uw' Zuster, met haar zonder omzigtigheid in 't midden der gevaaren te brengen. Zy zal 'er vergaan, en haar onheil zal uw werk weezen. Gy zult haar 't hart doorbooren, zegt gy, zo ze haaren pligt vergeet. Vreemd middel! Ziet gy dan niet dat dit haaren ondergang reeds vervuld veronderſtelt, en dat 'er naar één moet gezogt worden, dat haar' ſchande kan voorkomen? Verhaast niets; dit is de eenigſte gunst, die 'k u heb te verzoeken. Laat uw' Zuster den tyd om den afgrond die haar omringt te onderſcheiden; ze zal 'er ten minſten niet inſtorten zonder geweeten te hebben, dat ze hem had konnen ontwyken. Gaa geene gelegenheden zoeken; laat ze van zelve ontſtaan. Daar zyn 'er noodwendig voor een perſoon van de wereld, ik weet het; maar de Godsdienst vermindert 'er 't gevaar van, als men hem genoeg eerbiedigt om 'er zig niet dan met onwil aan bloot te ſtellen; in plaats dat het altyd op 't uiterſte is als men 'er met vrijen wille wil inloopen".

„ Dit geſprek dat nog veel langer duurde, en in 't welk ik de elendige beginſels van *George* met de ſterkſte wapens van den Godsdienst aantaste, maakte geen' den minſten indruk op zyn gemoed. Hy deed my door al zyn' antwoorden verſtaan dat hy zig boven myn' kleine bevreesdheden geloofde; dat zyn Godsdienſt de eer was; of dat zoo hy 'er al eenig verſchil tuſſchen ſtelde, dit niet ten voordeele van den Godsdienst was, dewyl hy 'er de wetten en de pligten, door zyn' valſche denkbeelden van eer, van uitleide. Wy ſcheidden met zoo weinig overéénkomſt, dat hy myne redeneeringen voor Monnikſche bekommernisſen uitkreet, en dat hem gedreigd hebbende hem te zullen verlaaten, om weêr naar *Killerine* te keeren, hy my koeltjes antwoordde, dat hy niet voorneemens was zig tegen myn vertrek aan te kanten".

Digitized by Google

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verzameling van Leerredenen, gehouden te Brunswyk Lunenburg Wolffenbuttel. Door den Abt J. F W. JERUSALEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BALTHASAR CARULL. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* P. Spriet *en Zoon*, 1767. *behalven het Voorbericht* 342 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Baron *de Wolff* heeft enige dezer Leerredenen, zo als ze in de Fransche tale uitgegeven zyn, met zyne lofspraek vereerd, als zeer wel geschikt, naer den tegenwoordigen smaek en tyds omstandigheden, die een meer beredeneerden prediktrant vereischen, dan oudtyds algemeen gebruiklyk was. „ Men heeft, (zegt hy ten slot,) slechts deeze Redenvoeringen te leezen, om 't onderscheid gewaar te worden dat 'er is, tusschen eenen redelyken Prediktrant, en dien waar van de Predikers zich gewoonlyk bedienen, en die zyne waardy in eenen anderen tyd kon hebben, maar in den onzen hervorming van nooden heeft. Men heeft, zeg ik, deeze kleine verzameling slechts te doorleezen, om te bemerken, dat de Schryver volmaakt bedreven is in de konst van besluitenderwyze te denken; dat hy verre gevorderd is in de goede en gezonde Wysbegeerte, en dat hy, by uitneemendheid, de Reden en de Openbaaring weet te vereenigen, 't zy in 't verklaaren zyner tekften, 't zy in de toepassing die hy maakt". Dus ver de Baron *de Wolff*, wiens bekwaamheid in 't beoordeelen van beredeneerde Leerredenen, naer zyne denkwyze geschikt, niet wel in twyfel getrokken kan worden: ook zullen zy, die deeze Leerredenen doorbladeren, gereedlyk erkennen, dat het in dien smaek uitgewerkte Verhandelingen zyn.

Het eerste Deel, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, vervat negen Leerredenen over de volgende onderwerpen: I. *Het vertrouwen op de Goddelyke Voorzienigheid; beschouwd als een waar middel om ons in ons ongeluk te vreden te stellen.* Matth. XV: 21—28. II. *De oorzaaken van den haat der waereld tegen de waarheden van den Godsdienst.* Joh. XV: 26, 27 en XVI: 1—4. III. *Dat de Christelyke Godsdienst, wel verre van met de burgerlyke saamenkeeving strydig te weezen, veel meer derzelver volmaaktheid, zo veel mogelyk, bevordert.* Matth. XXII: 15—22. IV. *De zalige gerustheid der geenen*

Digitized by Google

die door het geloof de verzekering hebben dat zy van God bemind worden. Joh. XVI: 23—30. V. *Van de Liefde tot de Vyanden.* Matth. XVIII: 23—35. VI. *Het gedrag der Geloovigen in hun lyden, naar het voorbeeld van hunnen Heiland.* Matth. IV: 1—11. VII. *Van de dwaasheid der geenen die hunne verwaande en zondige oogmerken, in weerwil van God, poogen uit te voeren.* Matth. II: 13—18. VIII. *De verpligting der Christenen om in dit leven voornaamlyk naar de Eeuwigheid te ſtreeven.* Luc. XVI: 1—9. IX. *Van den Perſoon onzes Verloſſers.* Joh. I: 1—14.

Zie hier, tot een byzonder ſtael, des Autheurs bedenkingen over 's Heilands woorden Matth. V: 38—41. by gelegenheid zyner Verhandelinge over *de Liefde tot de Vyanden.* Zyn Eerwaerde getoond hebbende, dat de Zelfverdediging, op ene behoorlyke wyze bepaeld zynde, in de natuur gegrond is, en dus door gene Godlyke Openbaring afgeſchaft kan worden; doet verder opmerken, dat de Christelyke Godsdienst, ons leerende onze Vyanden lief te hebben, byzonder. Matth. V: 43—45. en Rom. XII: 17—21, in genen deele ons verbied zorg te dragen voor onze eigene behoudenis.

„ 't Is waar, *zegt hy voorts*, de Heiland ſchynt in éene uitſpraak verder te gaan, en ons de beſcherming van ons zelven werkelyk te verbieden. De eigen woorden zyn deeze, Matth. V: 38—41. *Gy hebt gehoord dat 'er gezegd is: oogh om ooge, tand om tand. Maar Ik zeg u, dat gy den kwaaden niet weder-ſtaan zult; maar zo u iemand eenen ſlag geeft op uwe rechter wang, dien bied ook de andere. En zo iemand met u rechten wil, en uwen rok neemen, dien laat ook den mantel. En zo u iemand dwingt éene myle met hem te gaan, zo gaat met hem twee.* De Heiland ſchynt in dit bevel, de hoedanigheid van onze natuur uit het oog te verliezen, en ons ten prooije te geeven aan de moedwilligſte beledigingen onzer vyanden. —— Doch eene korte proef zal ons aanſtonds overtuigen, dat zyn oogmerk ook hier het menſchelykſte, het natuurlykſte, en billykſte is. —— God had in 't oude testament het aangehaalde recht van vergelding, aan de Overheid tot een richtſnoer in de bepaaling haarer ſtraffen, voorgeſchreeven. En gelyk de geheele burgerlyke wet van 't Joodſche volk, in 't algemeen, by uitneemendheid menſchelyk, en in dezelve het volmaaktſte voorbeeld is van alle burgerlyke wetten, zo was ook dit recht van vergelding, ten hoogſte overëenſtemmende met de billykheid, en met veele wysheid afgemeeten, zo wel ter verhinderinge van den wrevel, als ter verſchooning van de menſchelykheid. Maar gelyk in 't algemeen, ten tyde van den Verloſſer,

ter, de voortreffelyke wet van Mozes in alle ſtukken verdorven was, zo was 't ook hierin, daar ieder een dit recht, 't welk alleen aan de Overigheid ten richtſnoer was gegeeven, zich zelven aanmaatigde, en naar zyn gevoelen zich gerechtigd hield, om, ingevolge het zelve, alle beledigingen, welke hem wedervoeren, perſoonelyk te moogen vergelden. Dit misbruik was in de oogen des Heilands, die gekomen was om met de wet der liefde, de gevoelens der menſchelykheid, en met deezen de algemeene welvaart en rust onder de menſchen weder te herſtellen, eene onophoudelyke bron der onnatuurelykſte onrechtvaardigheden, die door ſteeds nieuwe verbitteringen noodwendig eeuwige vyandſchappen onder de menſchen moest veroorzaaken, en allen gevoel van Godsdienst, en liefde by hen verdooven. En dit gevaar, 't welk 'er voor de orde en rust van 't gantſche menſchelyk geſlacht onvermydelyk uit moest ontſtaan, was zo groot in zyne oogen, dat Hy niet alleen, zonder uitzondering, alle perſoonelyke wraak, als onrechtvaardig en ontmenſcht, verbood, maar, om hen daar van zo veel meer af te houden, 'er nog deeze even zo wyze en menſchelyke wet byvoegde: dat wy zelven liever eene nieuwe beledíging van onzen vyand moeten aanneemen, dan dat wy ons, door eene verhitte vergelding, in 't gevaar zouden ſtellen, om met hem in eene werkelyke vyandſchap te vervallen. Een ongeluk, dat onder al het kwaad, 't welk de menſchen kan treffen, het allergrootſte is; — dat ons onbekwaam maakt tot alle pligten van den Godsdienst, en de menſchelykheid; — dat ons alle gelykvormigheid met onzen Schepper ontneemt; — dat ons geene van de zoetheden des levens, meer laat ſmaaken; — dat ons gemoed in de deerlykſte onrust ſtort; — dat de kleinſte beledigingen vergroot en vereeuwigt, en dat, indien het algemeen wierd, de menſchen onder elkander tot woedende dieren, en de waereld tot een moordſpelonk zou maaken".

„ Maar dat het, dierhalven, het oogmerk des Heilands niet is om ons het behoud van onze weezenlyke welvaart te verbieden, blykt ten klaarſten uit de ſoorten en graaden der beledigingen, die Hy by naame aanhaalt. 't Is waar, zy betreffen de drie edelſte en grootſte dingen die wy bezitten, te weeten: ons ligchaam, onze goederen, en de vryheid. Maar indien het zyn oogmerk was geweest, dat wy dezelven aan den moedwil, en roof onzer vyanden geheel zouden overgeeven, dan zou Hy zich van eene gansch andere uitdrukking hebben bedíend. Terwyl Hy nu zekeren geringen graad van onrechtvaardige ontmoetingen, en beledigingen uitdrukkelyk noemt,

zo is 't ook openbaar, dat Hy 'er ons niets dan deezen regel mede heeft willen geeven: dat wy by de reeds geledene beledigingen eerder nog een gedeelte van onze rust, en van ons vermogen aan moeten opofferen, dan ons te ſtorten in de niet overteziene gevolgen van wraak en vyandſchap, die voor onze welvaart, en rust altoos oneindiger gevaarlyker zyn, dan ooit de daadelykſte beledigingen kunnen worden. —— Maar waar is de reden, die dit bevel voor onnatuurelyk kan uitkryten? Hoe veele Heidenſche Wysgeeren, (op wien men zich, wanneer men de leeringen van Jeſus wil wederſpreeken, zo veelvuldig beroept, zonder hen ooit te hebben gelezen,) hebben deeze leeringe niet met dezelfde woorden voorgedraagen! En hoe veelen, die in 't ongeluk zyn van met hunne naasten, in zulk eene treurige betrekkinge te ſtaan, bevestigen niet dagelyks, met hunne beklaagelyke ondervindinge, de Goddelyke wysheid van deeze weldaadige wet, en wenſchen, voor een tienmaal grootere ſchade, dan de eerſte oorzaak van hun ongeluk was, hunne voorige rust weder te kunnen koopen, of verdoemen, ten minſten in hunne harten, de tiranniſche dwaasheid der waereld, en hunne eigene zwakheid, welken hen daar toe niet laaten komen?"

De Lieflykheden van des Heeren Huys voor een opregte van wandel, ofte Opening van den 84 Pſalm. En de betamentlykheid van Jeſus gedrag tegen de Murmureerders verdedigt. Door twee Parabolen, ofte Verklaring en Toeigening van Lucas 15: v. 1 — 10. Door THEODORUS ARENDS, *Bedienaar des H. Euangeliums te Olderſumergaast. t'Embden by* Jan Brantgum, 1767. *in quarto* 269 *bladzyden.*

EEne oppervlakkige en langdradige, ſchoon ſchetswyze, ontvouwing dier twee gedeelten der H. Schriften. Het hoofdoogmerk van zyn Eerwaerden is, zo als hy in zyne Voorreden te kennen geeft, lauwe Christenen op te wekken; doch zyne manier van behandelen is 'er niet zeer toegeſchikt; vermits ze, ten uiterſte dor en ſchraal, den Lezer geen szins uitlokt, maar eer verveelt; en hy die beſluiten kan dit Geſchrift te doorbladeren, moet althans in dat opzicht, niet luiw genoemd worden. —— Onze Autheur munt inzonderheid uit, in eene manier van uitweiding, die van ouds zeer gemeen was, doch tegenwoordig veel al, als onnut en laſtig, gewraakt word: wanneer men naemlyk, by gelegenheid der benoeminge van een zeker voorwerp, zich niet bepaalt tot de voorna-

me

me betrekkingen, in welken die benoeming in den zamenhang voorkomt, maer zich in 't breede uitlaet over alle de byzonderheden, die als daer toe betrekkelyk bedacht konnen worden.

De enkele benoeming by voorbeeld, van *Koning* Ps. LXXXIV: 4, doet hem uitweiden over 't algemeene Leerstuk van 't Koningryk van den Messias, zo als hy 't in ene Godgeleerde Verhandeling over dat onderwerp zou nagaan; en dit niet alleen, maer hog daar en boven houd hy zynen Lezer op, met hem het oog te doen vestigen, op ene menigte van byzonderheden, die tot een Koning betrekkelyk zyn, om te toonen, dat ze ook hier plaats hebben. By voorbeeld, in opzicht van 't geen een Koning eigen is, als

„ 1 Een Palleis, Ps. 5, 8, 11, 4, zynde de kostelyke *Tabernakel* en *Tempel*, daar alles *heerlyk* was. Hag. 2, 8, 13".

„ 2 Een Throon, Ps. 93, 2. Heb. 8, 1. Ps. 110, 2. Jes. 66, 1. Ps. 45, 7. V. Lampe in Ps. 45 p. m. 228 & Roëll. Comm. ad Eph. p. m. 395".

„ 3 Een Scepter, Ps. 45, 7. V. Lampe in Ps. 45. p. m. 241, & Roëll loc. p. 396".

„ 4 Een Kroone, Ps. 41, 4. Openb. 14, 14. V. Lampe loc. p. m. 260".

„ 5 Heirscharen, Ps. 103, 21. Jer. 5, 19. Jes. 54, 5".

„ 6 Onderdaanen, Ps. 119, 3, Tit. 2, 14. V. Roëll loc. p. m. 399".

„ 7 Gesanten, Eph. 4, 24. 2 Cor. 4, 1, 5, 19, 20".

„ 8 Lyfwagt, de Engelen, Dan. 7, 9. Ps. 68".

„ 9 Wetten, Jes. 2, 2, 23, 22".

„ 10 Voorrechten, Rom. 14, 17".

„ 11 Kerker, 1 Pet. 3, 19".

„ 12 Beulen, Matth. 18, 34".

„ 13 Vyanden, Ps. 110, 1, 2".

„ 14 Wapenrustingen, Eph. 6".

't Kan zyn, dat zodanig ene Predikwyze geschikt is om Oostvriezen wakker te houden, (dit kan de Leeraer best weten;) maer in onze Kerken in Holland zou men dus doende velen, zo ze niet te moeilyk wierden over het nutloos tydspillen, veel eer in slaap prediken.

Digitized by Google

De Bron van alle zegeningen, of het groote Schathuis geopent; beneffens de gevende Liefde van Christus, en de aannemende eigenſchap des Geloofs. Door Mr. RALPH ERSKINE. *Bedienaar van het Euangelium der Zaligheid, te Dunfermliene in Schotland. Uit het Engelsch vertaald door* JAN ROSS. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven, S. de Waal *en* G. v. d. Brink Janszoon, 1767. *behalven het Voorbericht* 199 *bladz. in Octavo.*

DE Werkjes van den Eerwaerden *Erskine* zyn overbekend, als zeer ſtichtelyk op 's Mans gronden, en eigenaertig dienende ter aenmoediginge en vertroostinge van hun die gewoon zyn, op zyne manier te denken; des het genoeg zy te zeggen dat dit Stukje op de eigenſte wyze behandeld is, als 's Mans overige bekende Geſchriften. Het behelst twee Leerredenen over 2 Cor. V: 18. en Gal. II: 20; die met ſtichtinge gelezen konnen worden, van alle de zodanigen, wier ſmaek naer die behandelinge der Godgeleerdheid geſchikt is.

Predikatie van den Heer ERMAN *Bedienaar des Goddelyken Woords, Predikant van de Franſche Gereformeerde Gemeinte, en Hoogleeraar der Welſprekendheid. Uit het Fransch vertaalt. Door* J. P. J. DU BOIS. *Te Berlyn by* S. v. Bourdeaux *en in 's Hage by* J. du Mee, 32 *bladz. in groot Octavo.*

DEze Leerrede, uitgeſproken te Berlyn, op den 4 October 1767, by gelegenheid van het huwelyk tusſchen zyne D. H. den Heer WILLEM DE VYFDE, Prins van Oranje en Nasſau enz. enz. enz. en haare K. H. Mevrouwe SOPHIA FREDERIKA WILHELMINA, Princeſſe van Pruiſen, enz. heeft ten onderwerp den plicht van te bidden voor Koningen, en alle die in hoogheid zyn, volgens 1 Tim. II: 1, 2, 3. Dezelve is wel gepast naer de omſtandigheden uitgevoerd, doch jammerlyk vertaeld.

D. ERICH PONTOPPIDANS, *Kragt der Waarheid om het Ongeloof te overwinnen. In 't Nederduitsch overgebragt van* C. W. R. SCHOLTEN. *Med. Doctor. Te Cleef by* G. C. B. Hoffman *en Utrecht* R. de Meijere, 1767. *behalven het Voorwerk* 426 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Werk is geſchikt om een ieder af te ſchrikken van de Vrygeestery; wel byzonder om onnadenkende Spotters met

Digitized by Google

met God en Godsdienst tot inkeer te brengen, of hen, enigermate tot inkeer gekomen zynde, op te wekken, om een recht gebruik te maken, van de genade die God hen verleent, en verder ter zaligheid aenbied. Het behelst ten dien einde, na ene voorafgaende ontvouwing van de algemene oorzaken des Ongeloofs, een verhael van de bekeering van verſcheiden *Atheïsten* en *Naturalisten*, ſtrekkende grootlyks om te doen opmerken, hoe ze tot het Ongeloof vervallen, en ter Bekeeringe gekomen zyn; in welk ene ongerustheid hunne eigen gronden hen gebragt hebben, en aen welke ſinertlyke gemoedsaendoeningen ze bloot geſteld zyn geweest, op het bezef van de verkeerdheid hunner beginſelen. Na deze verhalen, die men verzekert ten volle getrouw en echt te zyn, vind men hier nog enige verhandelingen, die insgelyks door verſcheiden voorbeelden opgehelderd worden, en welken dienen om te toonen, de kwade gevolgen des ongeloofs in dit leven, de rampzalige vrugten des ongeloofs in de uure des doods, en de mogelykheid van de bekeering der ongeloovigen: waer by nog komt een Aenhangſel, behelzende de gedachten van den Heer *Haller* over de practicale gevolgen des ongeloofs. —— Alles is zeer wel ingericht naer het hoofddoelwit des Autheurs, en men vind hier by een verzameld, 't geen in verſcheiden Schriften verſpreid is; dat voor zommige Lezers zyne nuttigheid kan hebben. —— Wy zouden hier veelligt op het een of ander voorbeeld een weinig ſtaen blyven; maer vermits een ander Stukje van dien aert, ons onder het doorbladeren van dit Werk ter hand gekomen, ons een ſoortgelyk voorbeeld aen de hand geeft, worden wy bewoogen om hier van af te zien.

Gods Genade en zyn vrymagtig Albeſtuur ontdekt in de zeldſame levens gevallen, en zonderlinge Bekeering van den Wel Eerw. Heere JOHN NEWTON, *Predikant te Olney in Buckinghamshire, door hem zelf beſchreven in XIV Brieven. In het Nederduitsch vertaald. Te Rotterdam by* P. Holſteyn, 1767. *in Octavo* 236 *bladzyden.*

DE Eerwaerde Heer *T. Haweis*, te *Aldwinckle* in *Northamptonshire*, de Uitgever dezer Brieven in de Engelſche Tale, verzekert ons, dat de Eerwaerde Heer NEWTON deze Brieven, op zyn verzoek, aen hem geſchreven heeft, dat dezelven een volkomen waer verhael behelzen, en met

Digitized by Google

toeſtemming van den Autheur het licht zien. Ze behelzen een bericht van 's Mans levensloop, met aentekeningen van, en aenmerkingen op, verſcheiden byzondere gevallen zynes levens, waar in hy, zynes oordeels, de hand ener byzondere Voorzienigheid over zyn perſoon ontdekt, en onder welken hy trapswyze tot een Godsdienſtig leven opgeleid, en daer in bevestigd is. —— Het algemene beloop der zake komt hier op uit. —— Hy had in zyne jeugd ene Godsdienſtige Moeder, die hem Godsdienſtige denkbeelden inboezemde; doch hy verloor dezelve al vroeg. Tot jaren van onderſcheid gekomen zynde verviel hy tot ene ſlordige levenswyze; echter bleven hem nog enige indrukzels van den Godsdienst by; doch ze verzwakten allenskens, en hy ſloeg eerlang over tot een volſtrekt Godloos leven. Ter zee vaarende was hy ene reeks van wederwaerdigheden onderhevig, die hem aen de grootſte rampen bloot ſtelden, en hy zag zich menigwerf op ene aenmerkelyke wyze voor het uiterſte verderf behoed, en als uit de handen des doods gered. Dit nogtans had een langen tyd geen, of niet dan een voorbygaand indruk op zyn gemoed; tot dat eindelyk een dreigende ſchipbreuk hem tot inkeer begon te brengen; het welk vervolgens den grondſlag lei tot de verbetering van zyn gedrag. Deze verbetering was wel niet beſtendig, doch ze was echter van dien invloed, dat ze hem bewaerde voor grove uitſporigheden, en hy werd vervolgens allenskens, inzonderheid onder de verkeering met enigen der zogenaemde Methodisten, in enen Godsdienſtigen wandel bevestigd, en eerlang een Leeraer van dat Euangelie, dat hy voorheen beſpottede. —— Het verhael is, in den ſmaek zulker Lieden, niet kwalyk opgeſteld, en in zo ver niet te wraken.

Offerhande des Loſs. Door CHARLOTTA AMELIA BONVOUST. *Te Utrecht by* A. van Paddenburg, *behalven het Voorwerk* 122 *bladzyden in groot Quarto.*

EEn nauwkeurig en onderſcheiden bericht van de gemoedlyke bevindinge der Vrouwe *Bonvoust*, van haren eerſten inkeer, tot op haren bevestigden ſtand. *Ene gelofte gedaen hebbende van den Heer, by uitkomst, ſchryvende te zullen eeren,* ſtrekt dit geſchrift ter vervullinge harer geloſte. Men moet hier de welmenendheid in acht nemen, en gedachtig zyn, dat we allen niet even eens over den Godsdienst konnen denken. In den ſmaek van onze Schryfſter denkende, zal men 't Stuk geleidelyk en ſtichtelyk oordeelen, maer in een tegengeſtel-

den

den smaek zynde zal zodanig een geschrift vreemd voorkomen; en verscheiden bedenkingen onderhevig zyn. Wat hier van ook zy, de uitvoering is zeer bysonder; zo in 't verhael zelve, als in 't cieraed van den Titelplaet, en vier Vignetten; 't welk dit Stuk, onder deze soort van schriften, waerlyk opmerkelyk maekt. De manier van denken, waer aen men gewoon is, maekt een zeer krachtigen invloed op 's Menschen gemoed, en geeft dus, boven al in 't Godsdienstige, aenleiding tot zeer verschillende bevindingen.

De Hedendaagsche Historie, beschreeven door een Gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald enz. IV Deel II Stuk. Te Leiden by P. v. d. Eyk en. *behalven de Bladwyzers* 397 *bladz. in Quarto.*

DE vroegere Turksche Geschiedenissen, tot op den tyd van *Jenghiz Khân*, in 't voorige Stuk ontvouwd zynde, zo neemt dit tegenwoordige een aenvang met de oprechting van het groote *Mogolsche* of *Mungl. Ryk*, door den beroemden *Jenghiz Khân*, onder wien de *Mogollen* en *Tartaren* vereenigd zyn, en die, als *de groote Khân der Mogollen en Tartaren*, de grondlegger geweest is van een zeer wyd uitgestrekt Ryksgebied. —— De oprechting van dit Ryk, door *Jenghiz Khân*, en deszelfs uitbreiding en bevestiging door zyne Opvolgers, tot op den dood van *Húpilay* of *Kubilay Khân*, den zesden Keizer van dat Ryk, die ook over geheel *China* heerschte, word hier in 't breede, en zo onderscheiden als de natuur der berichten toelaet, voorgedragen, en behelst dus het voorgevallene in die gewesten, zedert het jaar 1176 tot op het jaar 1294 onzes Heren. Het geheele beloop dezer geschiedenisse bestaet genoegzaem uit eene aeneenschakeling van krygsverrichtingen, waer door een Vorst, die slechts een gering landschap onder zyn gebied had, zyne heerschappy gestadig uitzettede, en welke zyne Opvolgers op eene dergelyke wyze nog verder uitgebreid hebben.

Zie hier wat wel byzonder aenleiding gaf tot den grooten inval der Mogollen en Tartaren, in de zuider deelen van Asia, die van zo verbazende gevolgen geweest is, dat het eene gedeelte voor, het andere gedeelte na, zich aen den *grooten Khân* hebbe moeten onderwerpen. —— Na dat *Jenghiz Khân* alle de Turksche stammen onder zyne gehoorzaemheid gebragt, en de rust in zyne staten hersteld had, nam hy voor de vriendschap met zyne nabuuren aen te kwe-

Digitized by Google

ken, en wel inzonderheid met *Soltân Mohammed Karasm Shâh*. Dit gelukte hem ook voor eenigen tyd, 't welk den koophandel over en weder deed bloeijen; doch eerlang begon *Soltân Mohammed* ongerust te worden over de grootheid van den nabuurigen *Khân*; dit had ten gevolge minder betoon van agting, en 'er ontftonden wel eens tergende vyandlykheden, van de zyde der Onderdanen des *Sultâns*. Doch *Jenghiz Khân* liet 'er zich niet door bewegen om den Soltân den oorlog te verklaren, in tegendeel befloot hy, als hebbende een oogmerk om zyne onderdanen door den koophandel te verryken, en hunne zeden, door het verkeeren met vreemdelingen, te beschaven, met hem in vrede te leven, en zelfs een vast bondgenootschap aen te kweken: dan dit befluit werd in het jaar 1218 door het volgende geval overdwarst.

„ De goede orde, en volkome veiligheid voor de reizigers, welke *Jenghiz Khân* in zyne heerschappyen gemaakt, en ingesteld had, lokte de kooplieden van alle kanten derwaarts; en onder anderen uit *Groot Bukharië*, 't welk onder *Soltân Mohammed* stond. Toen 'er sommigen van deze laatsten met zeer kostelyke koopmanschappen waren aangekomen, liet ze *Jenghiz Khân* by zig komen, maar zy eischten zulk een buitensporigen prys voor hunne waren, dat hy 'er zeer over vertoornd wierd; en als hy hun meer dan duizend kisten met allerleie soorten van kostelyke waren vertoond had, zeide hy tot hen: Dat ze hier aan wel konden zien, dat het de eerste maal niet was, dat hy zulke koopmanschappen gekogt had: maar dat, naardien ze hem zo onbeschaamd durfden overeischen, hy voorgenomen had hen met dezelve soorte te betalen, en dus liet hy hen hunne goederen, zonder iets daar van te koopen, weder mede nemen. Hier op ontbood hy wederom andere kooplieden, met diergelyke waren, en begon verscheide partyen te bedingen; maar zy, gewaarschuwd door 't gene hunne landsgenoten gebeurd was, zeiden tot den Khân: Dat ze het aan hem lieten om zo veel voor hunne goederen te geven als het hem gelieste; en dat, zo hy 'er al niets voor wilde betalen, hy die evenwel na zig kon nemen, en dat zy 'er wel te vrede mee zouden zyn. Dit antwoord was zeer wel na *Jenghiz Khâns* zin: want hy liet hun niet alleen de dubbelde waarde voor hunne goederen betalen; maar gaf hun ook vryheid om de rest daar van in zyn leger te verkopen, zonder dat hy den eersten iets het allerminste vergunde.

„ Op het vertrek dezer kooplieden na hun eigen land, nam de

Digitized by Google

de Khân de gelegenheid waar om 't gene hy beraamd had ter uitvoeringe te brengen. Hy zond met hun vier honderd en vyftig kooplieden van zyne eige onderdaanen, om in des Soltâns ſtaten te handelen. Zy werden verzeld van *Mohammed* van *Karazm*, *Ali Khoja* van *Bokhâra* en *Tuſef* van *Otrar*, drie van zyne hofbedienden, als gezanten aan dien Monarch, met een zeer beleefden brief, behelzende, dat hy zyne kooplieden, geduurende hun verblyf in zyn ryk, zo wel gehandeld had, dat hy zig vleide, dat de Soltân het zelve aan zyne Onderdaanen zou doen, welke om handel te dryven na zyn gebied reisden: dat hy by zyne belofte bleef, om als een goed vadet met den Soltân te handelen; en ſtaat maakte, dat hy ook, van zyne zyde, als een goede zoon, ten opzigte van hem zou te werk gaan, en dat deze verbintenisſen, van weêrskanten naargekomen, hunne beide ryken, en tevens ook hunne glorie zouden vergroten.

„ Na dat de gezanten door *Mogulistân*, *Karakitay* en *Turkestân* gereisd waren, kwamen ze eindelyk te *Otrâr*, ook *Arabs Farab* geheten, zynde eene ſtad van groten koophandel, gelegen ten noorden der riviere *Sihan*, thans *Sir* genoemd, in het westeinde van *Turkestan*, doch onderhorig aan Soltân *Mohammed*. Zy gingen terſtond den gouverneur begroeten, zynde een volle neef van des Soltâns moeder, welke hem den naam van *Gaghir Khân* had gegeven. De kooplieden gingen insgelyks by hem hunnen pligt afleggen, en hem eenige geſchenken aanbieden; doch als iemand van hun, zynde een zynet oude-kennisſen, hem onbedagtelyk by zynen eerſten naam *Inaljk* noemde, nam hy dat zo euvel, dat hy, zonder verdere pligtpleginge, de gezanten en kooplieden liet aanhouden, en vervolgens een bode afvaardigde om den Soltân kennis te geven, dat 'er te *Otrâr* vreemdelingen waren gekomen, welke zig wel voor kooplieden en gezanten uitgaven; maar dat, naardien hy ſterke redenen had om te vermoeden, dat ze lets kwaads in den zin hadden, hy hen had laten aanhouden, tot dat hy zou weten, hoe hy met hun gehandeld zou willen hebben. *Mohammed* gaf hem, zonder de zaak nader te onderzoeken, bevel om hen terſtond ter dood te brengen, welk vonnis *Gaghir Khân* ook ſtrikt uitvoerde, en alle hunne goederen ten behoeve van den Soltân verbeurd maakte.

„ Na beneden deze zaak word, (*) door de Schryvers, van

(*) [*Na beneden deze zaak word.* Dit is eene zeldzame uitdrukking, veelligt komt 'er eene drukfout by; *en na beneden word deze zaak* wil mogelyk zeggen, *het laatſte gedeelte dezer geſchiedenisſe word.*]

Digitized by Google

van *De la Croix* gebruikt, eenigzins anders verhaald. Zy zeggen ons, dat *Jenghiz Kbân* een gezant met de *Karazmier* kooplieden zond, welke verzeld waren door honderd en vyftig *Mogulſche* kooplieden; vier van welke het voornaamſte bewind over den handel hadden, dat hy ook beval, dat alle hunne vrouwen, en grote heeren eenigen hunner bedienden met de kooplieden zouden zenden, om het fraeiſte, 't welk ze in de landen, daar ze door reisden, vonden, te kopen; dat de meeste van dit grote gezelſchap *Mohammedaanen* waren; en dat, tot meerder veiligheid, de wagten op de wegen, welke al reeds in zyn gebied waren aangeſteld, verdubbeld waren, dat ze te *Otrâr* gekomen zynde, de gouverneur, welken ze *Gayer Kbân* noemen, hen zeer beleefd ontving, en beloofde aan den Soltân van hunne aankomſte aanſtonds kennis te zullen geven; dat de gezant, misleid door zyne vriendelyke behandeling, al te openlyk van het geld ſprekende, 't welk de kooplieden by zig hadden, de gierige gouverneur, met oogmerk om zig met dien buit te verryken, hen in zynen brief aan den Soltân als verſpieders beſchreef, welke zeer naeuwkeurig vernamen naar de ſterkte der bezettingen, en 's lands krygsmagt, met oogmerk, zo hy voorgaf, om de zwakſte zyde, waar door men in zyn ryk kon vallen te ontdekken; dat hy hier op, bevel hebbende ontvangen, om op de Moguls een wakend oog te houden, met magt, om in deze zaak, zo als het hem goed dagt, te handelen, een beſluit nam den gezant en zyn gehele gezelſchap, vier honderd en vyftig in getal, van kant te helpen; dat hy ze, tot dit einde, liet nodigen om in zyn paleis te komen huisvesten, waar hy hen allen, den eenen na den anderen, in 't heimelyk liet ombrengen, en zig vervolgens van hunne ſchatten verzekerde.

„ Niet tegenſtaande de verraderlyke gouverneur alle mogelyke omzigtigheid gebruikte, om zyne misdaad verborgen te houden, op dat ze niet tot *Jenghiz Kbâns* kennis mogt komen; egter had een der kooplieden het geluk van den moord te ontkomen, en bragt 'er dien vorst tyding van; welke, op het verhaal van zulk eene onverwagte en verfoeilyke daad, zig ten uiterſte verwood maakte, en, na dat hy onmiddelyk bevelen tot het verzamelen van zyne krygsmagt had laten afgaan, aan den Soltân deed weten (*), dat, vermits

(*) „ Volgens Abu'lfaray, werden 'er drie gezanten afgezonden, anderen zeggen maar een, welke het onderwerp van hun ge-

mits hy, door zulk eene snode daad alle de verbintenissen tusschen hen verbroken had, by hem van nu af aan voor zynen dodelyken vyand verklaarde, en dat hy door eenen fellen oorlog wraak over hem zou nemen. Men zegt, dat, toen de Khân aan zyne kinderen, en de grote heren van zyn hof, de geschiedenis van den moord te *Otrâr* verhaalde, hy dien met zulke akelige verwen afmaalde, dat hy alle harten met droefheid en toorn vervulde, en het ombrengen van zyn gezant met zulk eene heftigheid uitdrukte, dat het niets dan wraakzugt en verwoedheid tegens Soltân *Mohammed* inboezemde, zulks dat ze hem voor een monster hielden".

Hier op volgde, naer uitwyzen der verdere geschiedenisse, ene zeer groote toerusting, en voorts een bloedige oorlog, die den Soltân *Mohammed* in 't jaar 1220 alle zyne Staten deed verliezen, terwyl hy ter nauwer nood, met de vlugt, de handen zyner vyanden ontkwam, en afgemat, door moeite en verdriet, op 't eiland *Abaskun*, aan de pleuris overleed.

gezantschap met zulk eene heftigheid ontvouden, dat de Soltân, in plaats van zyn gouverneurs misdaad kwaad te keuren, den gezant liet ombrengen. Hy voegt 'er by, dat *Jenghiz Khân* zo aangedaan was over deze barbaarsche behandeling, dat hy drie dagen lang weende, en niet eeten, noch rusten kon, tot dat alles in gereedheid was gebragt, om zig over dien hoon te konnen wreken".

Historie van Groenland, behelzende eene nauwkeurige beschryving van 's Lands ligging, gesteldheid, en natuurlyke zeldzaamheden, den aart, zeden en gewoonten, der Inwooneren aan de Westzyde by de Straate Davis; 's Lands aloude en nieuwe Geschiedenissen: en in 't byzonder de Verrichtingen der Missionarissen van de Broeder Kerk, door welken twee Gemeenten van bekeerde Heidenen, aldaar gesticht zyn; alles in eigen Persoon onderzocht en opgesteld, door DAVID CRANZ. *III Deelen, in groot Octavo, met Plaaten. Te Haarlem, by* C. H. Bohn *en te Amst. by* H. de Wit, 1767.

ZORGDRAAGER, ANDERSON, EN EGEDE, zyn als Beschryvers van de noordlykste deelen des Aardkloots beroemd, en in elks handen: hier doet zich de Heer CRANZ op, om het zyne toe te brengen tot volmaaking der beschryvingen, die wy reeds van de gemelde gewesten hebben: hy erkent de verdiensten zyner Voorgangeren, en merkt, wat de

de Natuurlyke Historie betreft, zyn werk aan als een verklaaring en aanvulling van de Beschryving door den Eerwaarden EGEDE in 't licht gegeeven. —— De Historie, welke wy thans voor ons hebben, is in vyf Hoofd-Afdeelingen onderscheiden. De Iste bevat de Ligging en gesteldheid des Lands. De IIde handelt van de Dieren en Planten. De IIIde beschryft de *Groenlandsche* Natie, in haare leevenswyze, zeden, gewoonten, godsdienstige begrippen, deugden en ondeugden; De IVde stelt ons voor oogen de Geschiedenisse des Lands. Hier heeft de Heer CRANZ alle moeiten aangewend om alle de berigten, die hy, dien aangaande, hadt opgespoord, naa zyne te rugkomste, uit de fonteinen zelve, te scheppen; het een met het ander te vergelyken; 't *Verlooren Groenland* uit TORFÆI *Groenlandia antiqua*, en uit de berigten, die de Zendelingen der Broederschappen, in de tien laatste jaaren, nopens de Oostzyde, verkreegen hadden, als ook de afkomst der tegenwoordige Wilden, en het uitsterven der voormaalige *Noorweegsche* Inwooneren, volgens de waarschynlykste vermoedingen, op te maaken en te beschryven. De Geschiedenis der eerste Volkplantinge en bezendinge naa dit land, tot op het jaar 1736, is een uittrekzel, uit het *Verhaal van het begin en den voortgang der zendinge na Groenland*, *uitgegeeven door den Heer* EGEDE. Deeze vier Boeken maaken het eerste Deel uit. De Vde en laatste Hoofdafdeeling, die de twee volgende Deelen beslaat, is de Geschiedenisse van de zendinge der Broederen na *Groenland*; opgemaakt uit de dagverhaalen, en eenige brieven der Zendelingen; dit Verhaal begint van het jaar 1733 en loopt tot het jaar 1762. Hier aan zyn twee byvoegzels gehegt, behelzende het eene uittrekzels van brieven door bekeerde *Groenlanderen* geschreeven, en het ander het leeven van den *Missionaris* FREDERIK HÖHNISCH.

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van het Werk, waar uit wy nu het een en ander, tot een staaltje van 's Mans schryfwyze, zullen mede deelen. —— Wegens het *Dryfhout* geeft de Heer CRANZ ons deeze aanmerkingen. „ De Stichter der natuur aan dit koud en steenachtig land, den groei des houts ontzeid hebbende, heeft hy zorg gedraagen, dat de stroom der zee ten deele zonder, ten deele, en wel meest, met het ys te gelyk, veel hout met zich brengt, en tusschen de Ylanden zitten laat. Ware dit zo niet, hadden wy geen hout om te branden, en de arme Groenlanders, die wel geen hout, maar spek gebruiken om te branden, hadden dan geen hout, om hunne huizen te dekken, hunne tenten op te rich-

Digitized by Google

richten, hunne booten te bouwen, of hunne pylen te vervaardigen, waar mede zy zich voedzel, dekzel, en spek om te lichten, te warmen en te kooken bezorgen moeten. Het zyn ten deele groote met den wortel uitgerukte boomen, die door een veeljaarig omdryven, en aan het ys stooten en wryven, zo wel van takken als schortsen geheel ontbloot, en door groote houtwurmen doorvreeten zyn. Weinige van dit Dryfhout zyn wilgen-elzen en berken-struiken, die uit de Siörden, in het zuiden komen; insgelyks groote stammen van abeelen-hout, die wel verder van daan moeten komen. Het grootste gedeelte echter is greene- en denne-hout. Men vindt ook veel hout met zeer fyne aderen en weinig takken, 't geen ik voor Lorken-hout houde, dat gemeenelyk op hooge steenachtige bergen groeit; als ook een digt roodachtig hout van aangenaamer geur, dan het gemeene denne-hout, met kenbaare dwars-aderen, welke ik van één zoort houde met het op de hoogste *Puntnezbergen* wassende, schoone en naar den Ceder ruikende *Zirbel-hout*, waar mede de kamers bekleed worden.

„ Dus kan men wel nagaan, dat dit hout uit een wel vruchtbaar, doch tevens koud en bergagtig gewest zynen oorsprong hebben moet. Maar waar dit gewest zy valt bezwaarelyk te bepaalen. Uit het nabuurig America, by voorbeeld van *Terra Labrador*, kan het niet komen, door dien het gemeenelyk met het ys komt, 't welk met den stroom niet daar van daan, maar derwaards heenen dryft. Wilde men zeggen dat het uit *Canada* kome, en met den stroom noord oostwaard dryve, tot het valle in den stroom, die van Spitsbergen afdaalt, en herwaards gedreeven worde: zo moest 'er toch eenig hout van dien landaart, als eiken, onder gevonden worden; dat, buiten eenige planken van verongelukte scheepen, zich hier in 't geheel niet zien laat. *Ellis*, die het ook in *Hudsons bay* gevonden heeft, verhaalt, pag. 132, dat zommigen het uit Noorwegen afleiden; nogthans gelooft hy, dat de sterke noord-westlyke winden deezer streeken het zouden beletten herwaards te komen; zo als de hevige stroomen, die uit de *Straate Davis* en *Hudsons-bay* zuidwaards gaan, het zelve in den weg moesten zyn, wanneer het van de Americaansche kust zoude afzakken. Hy leidt het dan zelfs uit het zuidelyke gedeelte van Groenland af, en grond zyn gevoelen op een misgevat naricht van den eerwaardigen Heere *Egede*. Deeze spreekt wel van Berken en Elzen, die een schenkel dik zyn; maar het Dryfhout bestaat uit pynboomen, diergelyken hier in 't geheel niet wassen en dikwils zo groot zyn als een mast-boom.

„ Ik

„ Ik wil toch deeze zonderlinge zaake een weinig verder nafpooren. Dat het met den ſtroom en het ys komt is een vastgeſtelde zaak. Dit ys komt uit het Oosten. Waar de grootſte meenigte van Dryf-hout gevonden wordt, daar moet het ook van daan komen, en hoe verder men het beſpeurt, hoe verder men deszelfs oorſprong hebbe op te zoeken. Nu wordt het by Ysland meer dan wel hier ter plaatſe gevonden, en zo veel ik uit eenen ouden Hollandſchen *Zee-ſpiegel* zien kan, zo vindt men ook ten zuiden van *Jan-mayen yland*, in den 75ſten graad, twee houtbogten, daar insgelyks met het ys zo veel hout in gedreeven wordt, dat men 'er een ſchip mede bevrachten kan. Men moet derhalven deszelfs oorſprong nog verder of tegen de Pool of tegen het Oosten zoeken. Schoon 'er nu onder de Pool al land ware, zo konde het hout daar ter plaatſe zo min wasſen als in Groenland. Het moet gevolglyk uit Siberien of het Aſiatisch Tartaryen komen; waar het door de wilde bergwateren, opgezwollen van den regen, die geheele plekken, zo van het land als van de rotſen, met de boomen wegſpoelen, van de bergen afgeſcheurd, in de grooter rivieren nedergeſtort, en ter zee ingevoerd wordt. Van hier wordt het te gelyk met het dryfys door den Oostlyken ſtroom naar de Pool gedreeven, en dan met den ſtroom, die, *Spitsbergen* voor by, uit het Noorden vloeit, tuſschen *Ys* en *Groenland* oostelyk heenen *Staatenhoek* om, in de *Straate Davis*, tot op den 65ſten graad, gevoerd. Door dien nu deze ſtroom aldaar afneemt, zo dringt het niet verder naar het noorden, waarom men het zelve by en over *Disco* niet meer vindt, en de weinige overblyfzels van dit hout worden door eenen tegenſtroom westwaard naar America gedreeven.

„ Ik heb ook in *Gmelins* reize, door Siberien, het een en ander aangaande dit Dryf-hout gevonden. Het Ruſsich vaartuig, dat in den jaare 1735, ter ontdekkinge eener noordoostlyke doorvaart, op hoog bevel, uit de rivier *Lena* naar *Kamtſchatka* vaaren zou, trof in zyne winterhaven eene menigte groot Dryf-hout aan, waar van zich het manſchap huizen bouwde. De Schryver voegt 'er deeze aanmerking by (*). „ Men vindt aan de ys-zee, op twee honderd Werſten (†) verre van den oever, geene bosſchen, en nochthans de zee by de oevers met hout bedekt, 't welk van elders zodanig aangedreeven wordt, dat op veele plaatſen, als het wa-

(*) Tom. II. p. 415.
(†) 7 of 8 maaken eene duitſche myl.

wäre, hooge bergen van Dryfhout opgeſtapeld ſtaan. Het beſtaat geheel uit Lorken-boomen en dennen". Naar luid der narichten van dien Schryver vindt men tuſſchen den *Ob*- en *Jeniſei*-ſtroom aan den zee-oever, ook groote hout-hoopen van cederen en dennen. Het friſſche hout ligt digt aan den oever, en verder landwaard in vindt men verdorde en verrotte ſtammen. By de rivier *Tura*, die zich in den *Ob* ontlast, en op meer plaatſen van Siberien, als ook op het *Riphaiſche* gebergte, dat Siberien van Rusland ſcheidt, groeit wel geen eiken- en beuken, evenwel eene menigte Pynboomen-hout, en in 't byzonder de zogenaamde Siberiſche *Ceder*, die, volgens de beſchryving, met den bovengemelden *Zierbel-boom* over een komt. Zou 'er nu, volgens opgave van dezelfde narichten, tuſſchen de *Jeniſei*- en *Lena*-ſtroom aan den zee-oever geen Dryfhout gevonden worden, en oostwaard af van den *Lena*, alwaar het toch by groote hoopen ligt, niet uit het land kunnen komen, door middel van de rivieren, die tot by *Kolyma* ſlechts klein en ondiep zyn: zo moest men een groot gedeelte van dit Dryfhout nog verder heen opſpooren. Nu vindt men dit Dryfhout ook op de kust van *Kamtſchatka*, daar nochthans geene dennen wasſen, maar volgens het verhaal der inwooneren door eenen oosten wind, en dus vermoedelyk uit het tegen over liggend America, aangedreeven worden. (*) Door dien nu de beweeginge der zee, en gevolglyk ook de meeste en ſterkſte ſtroomen van het oosten naar het westen gaan, konde men ligt op de gedachten vallen, dat een gedeelte van dit hout door den *Ob* uit Siberien, maar ook een gedeelte uit de westzyde van America, om *Kamtſchatka* heenen, tot aan den *Lena* kome, van waar zich dan een party nader naar de *Pool* heen, van daar naar Spitsbergen, en vervolgens naar Groenland wendt".

Indeezervoege, ſchoon in allen deele zo breedvoerig niet, behandelt onze Schryver de Natuurlyke Historie van Groenland. Zyne beſchryving van de Groenlandſche Natie laat zich met plaiſier leezen, en komt ons zeer nauwkeurig voor. Van de Weetenſchappen der Groenlanderen zullen wy iets, ten voorbeelde, overneemen.

„ By de Groenlanderen vindt men, (ſchoon dit anders by veele woeste volken, die ook niets kunnen aantekenen, gevon-

(*) MULLERS verzameling der Rusſiſche geſchiedenisſen, III Band, pag. 67. de inwooners visſchen groote balken tuſſchen de Ylanden op, en onderſtutten met denzelven hunne van aarde opgebouwde huizen".

Digitized by Google

vonden wordt,) geen eenig heldendicht, dat eene overlevering van de ontmoetingen of bedryven hunner voorvaderen vermeldt. Van dezelven weeten zy niets, dan dat zy kloek ter jagt geweest zyn en de Noormannen verslaagen hebben: daar en tegen munten zy uit in hekeldichten en gezangen.

„ In de geslachtrekeningen zyn zy redelyk bedreeven, kunnende dikwyls eene geslachtlyst van tien voorouderen, nevens alle byzondere takken van afstammelingen opnoemen, 't geen menig arm Groenlander in zynen nood te stade komt: want niemand hunner schaamt zich zyner arme nabestaanden, en hem die bewyzen kan, met eenen welgegoeden Groenlander, hoe verre ook vermaagschapt te zyn, zal het ten tyde van armoede, aan geen onderhoud ontbreeken. Hier by heb ik nog aan te merken, dat de Groenlanders het vermogen en de bekwaamheid tot den arrebeid voor de eenige, ten minsten voor de voornaamste deugd, ja voor hunnen adel houden, ook stellen zy, dat deeze aart of hebbelykheid van den Vader op den Zoon erve.

„ De schryfkunst bezitten zy in 't geheel niet. In voorgaande tyden waren zy zelfs beschroomd, om een brief, dien men aan dezen of geenen gericht hadt, mede te neemen, of eenig boek aan te raaken, in dat vermoeden, dat het toverye zy, dat iemand uit een weinig zwart op wit de gedachten van eenen anderen weeten of raaden kan: ook maakten zy zich de verbeelding, dat de Priester, die hun de Goddelyke geboden voorlas, uit het boek eene stemme verneemen moest. Thans echter zyn zy gaerne overbrengers van brieven, niet alleen om het loon, dat ze 'er ryklyk voor ontvangen, maar ook door dien zy 't zich eene eere rekenen, de stemme van eenen Heere door het land te draagen. Zommigen der Groenlanderen hebben zelfs eischen en Obligatien den kooplieden in geschrift reeds gezonden, tekenende, het geene zy begeerden, door middel eener uitgebrande koole op een stuk vel, en het getal der dagen, wanneer zy betaalen zouden, aanwyzende door zo veele streepen. Zy hielden ook het gegeeven woord stiptlyk, en scheenen slechts verwonderd te zyn, dat een wys en schrander Europëer hun schilderen niet zo wel, als zyn eigen krabbelschrift, begrypen of verstaan kon.

„ Wat hunne tydrekeninge betreft, dezelve strekt zich ook niet verre uit. Zy rekenen jaaren en dagen naar winters en nachten, en kunnen tot het twintigste jaar omtrent weeten, hoe veele winters iemand geleefd heeft; maar verder kunnen zy niet tellen. Echter hebben zy thans van de aankom-

Digitized by Google

komiſte des eerſten Zendelings, en eeniger daar na gevolgde bekende Europeaanen, als ook van het aanleggen deezer of geener volkplantinge, zekere tydperken te rekenen begonnen, waar door zy nu in ſtaat zyn om te verſtaan te geeven, die werdt by de aankomſte of 't heen gaan van dien gebooren, toen men eijeren verzamelde en zee-honden ving: want door deeze uitdrukkinge: *men verzamelt eijeren* of *men vangt zee-honden* verdeelen zy het jaar. Te weeten zy rekenen van het *Solſtitium hyemale* of den kortſten dag des winters, dien zy door de ſtraalen der zonne aan de klippen, op eenige dagen na, redelyk wel bepaalen kunnen, drie volle maanen tot op de lente; maar den tyd van het *Æquinoctium*, of wanneer dag en nacht even lang is, weeten zy niet te bemerken. Ten deezen tyde nu verkiezen zy voor hunne winterwooningen de tenten. Wanneer zy de maane viermaal hebben vol gezien (in April naamelyk) weeten zy, dat zich de kleine vogels vertoonen, en de raaven eieren leggen. De maane ten vyfden maale volgroeid geweest zynde, komt de tyd, dat de *Angmarſet* en de zee-honden, vergezeld van hunne jongen, te voorſchyn komen. Wanneer de maane ten zesden maale volkomen is, broeit de Eider-vogel zyne eieren. Door dien de Groenlanders echter, in de klaare zomernachten, de maane niet meer in aanmerkinge kunnen neemen, zouden zy zeker in hunne tydrekeninge verwarren, ten ware zy zich voor een gedeelte naar het toenemen der Eider-vogelen en der zee-honden in grootte en gedaante, en gedeeltlyk naar het ſchynen der zonne op de bergen en klippen regelden; waar door zy in ſtaat geſteld worden, om, met genoegzaame bepaalinge van tyd, te zeggen, wanneer de zee-honden, viſſchen en vogels, hier of daar heen trekken zullen, en wanneer de tyd vorderen zal, om hunne winterwooningen van geleeden ſchade te herſtellen, welke wooningen zy, in 't algemeen, kort na den 29ſten September of St. Michiel betrekken.

„ De verdeeling van den nacht regelen zy naar het op of ondergaan van zekere ſtarren, en die van den dag naar de ebbe en den vloed, ſchoon zy daar in naar het wasſen of aanneemen der maane geduurige veranderingen dienen te maaken. —— Zy gelooven, dat de Aardkloot op zekere zuilen rust, die van ouderdom dermaaten bros zyn, dat zy dikwyls kraaken, weshalven, ten ware de *Angekoks* dezelve geduurig herſtelden (om 't welk te bewyzen die tovenaars zomtyds het een of ander ſtuk van een vermolmd hout vertoonen) de Aardkloot reeds voor lange zou zyn ingeſtort.

Digitized by Google

Den Hemel plaatſen zy op eenen hoogen ſpitſen berg in het noorden, op den welken zy vaſtſtellen dat hy zich rond draaije.

„ De Hemelſche ligchaamen zyn, naar hunne wanbegrippen, Groenlanders of dieren, die, in voorgaande tyden geleefd hebbende, door zekere nadeelige noodlottigheden derwaard heenen gevaaren zyn, en, naar het onderſcheid der ſpyze, eene witte of roode glinſteringe van zich af geeven. De *Planeeten*, die zich in hun loop ontmoeten, gelooven zy dat twee vrouwen zyn, die elkander bezoeken of met malkaêr twisten. De losſe of verſchietende ſtarren zien zy voor zodanige zielen aan, die uit den hemel nu en dan ter hellevaart heenen gaan. De ſtarren onderſcheiden zy door byzondere naamen: zo noemen zy, by voorbeeld den *Urſa major* of grooten Beer *Tukto*, het Rendier; het Zevengeſternte, *Kellukturſet*, dat is een hoop honden, die eenen beer vervolgen, en naar dit geſternte regelen zy de nacht-tyden; de *Gemini* of tweelingen *Killab Kuttuk*, des hemels borstbeenen; den gordel van *Orion*, *Siektat*, de verwilderden, of afgedwaalden, om dat zy, ter zee-honden vangſte uit zynde, en hunne wooningen niet weder kunnende vinden, derwaards opgenomen en onder de ſtarren geplaatst zyn. —— Zon en Maan houden zy voor natuurlyke zuster en broeder. —— Het Noordorlicht houden zy voor de zielen der afgeſtorvenen, die in den hemel met den bal ſpeelen, en ten dans gaan. Wanneer het blixemt, gelooven zy, dat twee vrouwen een zeehondenvel, dat gedroogd is, uitrekken, door wiens wappering de donder zou veroorzaakt worden. De regen zeggen zy is het overloopend water uit den hemelſchen vyver; en zo de dyken doorbraaken, zou de hemel, dus denken zy, invallen".

Van vry algemeenen ſmaak zal 't geen, in het eerſte Deel, voorkomt, weezen; doch de twee andere Deelen zullen, op verre na, zo algemeen niet behaagen. Zy alleen, die de begrippen der Broederkerke toegedaan zyn, zullen ze met vermaak leezen. Dan wie ze ook leest zal zich moeten verwonderen over den arbeid door de Zendelingen aangewend en de moeilykheden van hun ondergaan, om den *Groenlanderen* hunne begrippen van den Christlyken Godsdienst mede te deelen. Wy zullen hier alleen melden, hoe veele Groenlanders, zedert het jaar 1739 tot tegen den herfst 1762, door hun gedoopt zyn: dit geeft de Heer CRANZ, uit het Kerk-boek der Broederen in deezer voege op.

„ Het getal te *Nieuw Herrnhut* beloopt een weinig meer

dan

dan 700, zonder de zulken te rekenen, die zy den voormaligen Misſionaris *Drachart* hebben helpen doopen, of die ze, by het afzyn van den Deenſchen Misſionaris, verzogt zynde, op de volkplanting gedoopt hebben; en die 'er in *Lichtenfels* nog by gekomen zyn. Van deezen zyn nu reeds 250 by den Heere; en de Gemeente te *Nieuw Herrnhut* beſtaat tans, na in den beginne ettelyken naar *Lichtenfels* te hebben laaten gaan, uit 421 gedoopten, onder welken zig 174 Avondmaals-leden bevinden. Behalven deezen zyn 'er nog 39 Leerlingen, en 11 onlangs eerst aangekomenen, zo dat het getal aller inwoneren 471 bedraagt.

„ Volgens de Koor-verdelingen zyn 'er tans 122 getrouwde lieden; 3 weduwnaaren; 62 weduwen, van welken 46 reeds in 't heidendom weduwen geworden zyn, en als zulke met haare kinderen haren toevlugt tot de Broeders genomen hebben; het getal der ongetrouwde Broederen, benevens zulke jongelingen, die reeds in de ſchool gaan, en in den *Kajak* leeren vaaren, beloopt 101, en dat der ongehuwde Zusteren met de ſchoolmeisjes 116. Het getal der kleine jongens maakt 31 uit, en dat der kleine meisjes 25, dus te zamen 460 zielen.

„ Te *Lichtenfels* bevonden zig, volgens een in den zomer 1762 ontvangen berigt, 100 gedoopten, van welken 63 aldaar gedoopt zyn, doch de overigen zyn van *Nieuw Herrnhut* derwaards getrokken. Behalven deezen waren 'er nog 38 Leerlingen en 30, die eerst in dit jaar aldaar gekomen zyn, dus te zamen 168. 'Er bevinden zich 18 gedoopte huisgezinnen, die in twee groote huizen woonen, onder deezen zyn niet begreepen, de ongehuwde vrouwsperſoonen en weduwen, die haare eigene huizen hebben, echter onder de huisgezinnen verdeeld zyn, om te dienen en daar door haar beſtaan te vinden". —— In het Iſte Boek hadt de Heer CRANZ eene uitrekening medegedeeld, volgens welke het getal der Inwoonderen van *Groenland* nauwlyks 10000 zielen bedragen mag; en dan is het getal der Bekeerelingen vry groot, te meer als men in aanmerkinge neemt hunne verſtrooide leevenswyze, die het Bekeeringswerk der Broederen zeer moeilyk en langwylig maakt.

Ten beſluite van dit Berigt zullen wy nog iets uit het eerſte Byvoegzel opgeeven, 't geen duidelyk toont hoe de *Groenlanders* de taal der Broederen wel geleerd hebben. In de Uittrekzels uit brieven van getrouwde Mannen komt ons onder anderen voor. „ Niets dan zyn bloed maakt ons zalig en vergenoegd. Ik bid hem derhalven, dat hy myn hart als

een vaatje onder zyn kruis gelieve aan te merken, en 't met veele druppelen van zyn bloed te vullen. Want dit in 't hart te gevoelen is toch iet dat alles overtreft; en dikwerf is het my, als of zyne zyde tans eerst doorstooken wierdt. Hier door wordt myn hart leevendig gemaakt en verblyd. En dit ligt my ook het naast, waar ik my immer bevinde, het zy te huis, op het land, of op de zee", enz. —— Een ander schryft „ Ik verberg my dagelyks in 's Heilands geopende zyde, gelyk een vogeltje in de kloven der steenrotsen, en zyn bloed verkwikt my als een klein kind. Schoon ik in 't lichaamelyke dikwerf gebrek heb, myn hart heeft egter altoos zyn deel, en dit maakt, dat ik steeds vergenoegd blyve". *enz.* Eene Weduw drukt zich dus uit. „ Ik gevoel in der daad, dat ik de slegtste ben onder myne Zusters, en dat wil ik ook gaarn zyn: want wanneer ik my zo arm en elendig gevoele, dan vertroost my de Heiland door zyne nabyheid. En dewyl hy my zo lief heeft, zo ben ik zeer beschaamd en myne ziel is met tedere gevoelens van nederigheid voor hem vervuld, en dankt hem voor zyn lyden en alle zyne wonden".

Verhandeling over de Natuur, Oorzaaken en Geneezing der Zenuwziektens, Hypochondrie en Vrysterziekte enz. Door R. WHYT. *Uit het Engelsch vertaald en vermeerderd met een Vertoog over de Oorzaaken welken de Zenuwziekiens in ons Land zo gemeen, en thans zo veel gemeener dan voorheen maaken; door* LAMBERTUS BIKKER M. D. en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen.

WY hebben van het Werk van den Heer WHYT een uitvoerig berigt gegeeven (*), doch wegens de bepaaldheid van ons bestek, op denzelfden tyd, niet van het bygevoegde Vertoog van den Heer BIKKER konnen gewaagen, 't welk wy nu by deeze gelegenheid zullen poogen te vervullen. Dat de Zenuwziekten in ons Land gemeen, en tegenwoordig gemeener zyn dan in vroeger tyden, meent de Schryver dat een iegelyk door eige opmerking ligt kan ontdekken, zonder dat het ander bewys nodig hebbe. De vraag is derhalve: *welke de oorzaaken zyn, die de Zenuwziekten in ons Land zo gemeen, en thans zo veel gemeener dan voorheen maaken!* De oplosfing van deeze vraage, of de Verhandeling zelve bestaat of kan bekwaamelyk verdeeld worden in twee Deelen; in het eerste

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* I D. bl. 246.

Digitized by Google

eerſte wordt onderzogt welke de oorzaaken niet zyn, in het tweede welken ze inderdaad zyn. Dus komt eerst voor de byzondere gelegenheid van ons Land, en de eigenaartige geſteldheid van onze lugt, welke hoe algemeen van uitheemſche Aardryks-beſchryvers en van onze eigen Landsgenooten, als aanleidelyk tot *Melancholie* aangemerkt, de oorzaak niet kan wezen; om dat hier in geene veranderinge gekoomen zynde, dezelve geene oorzaak kan zyn van de verandering, dat is te zeggen, vermenigvuldiging van Zenuwziekten. De Heer BIKKER merkt hier by aan, dat men niet altyd het zelfde denkbeeld aan het woord *Melancholie* heeft gehegt, en van de Zenuwziekten, nu zo by ons genoemd, heeft onderſcheiden; en ſchoon wel dikwils het een het ander voortbrengt, en zy beiden gepaard gaan, echter ook wel afzonderlyk voorkoomen. Het gebrek van deeze onderſcheiding wel op te merken, meent Hy, heeft gemaakt, dat men het gene op deeze kon gepast worden ook tot gene heeft overgebragt; en 't gene eenigzins aanleiding kon geeven tot het eerſte, ook voor de algemeene oorzaak aangezien van het laatſte. Hier op gaat nu de Schryver over tot het onderzoek van andere oorzaaken, welken van veelen gehouden worden de Zenuwziekten in ons Land, zo menigvuldig voort te brengen.

De eerſte is het Volks karakter. De Schryver wil wel toeſtaan, dat het *Climaat* veel invloed heeft op onze geſteldheid, wyze van denken en zeden, zo wel als op den ſtaat en ziekten van ons lichaam; en wy door het onze wat meer peinsagtig, ernſtig en minder vrolyk dan andere volken zyn; doch niet, dat hier in de eerſte oorſprong van onze *Melancholie* en Zenuwziekte is te zoeken. Ons nationaal karakter, meent Hy, wordt dikwils te ver uitgeſtrekt en te algemeen gemaakt. Men vindt in eenig ander *Climaat*, by voorbeeld, onder de Franſchen, de *Melancholie* niet minder dan by ons.

Volgt onze Lugt, of de invloed derzelve op de geſteldheid van ons lichaam; dezelve is, volgens het eenpaarig oordeel der Natuurkundigen, in ons Land over 't algemeen, zwaar, koud en vogtig. Dewyl nu de drukking van den Dampkring op onze lichaamen, naar maate van zyne zwaarte, de deelen van het zelve vaster ſamendrukt, harder en ſterker maakt; kan deeze geen oorzaak van menigvuldige Zenuwziekten wezen; om dat deeze uit verzwakking en teergevoeligheid van het Zenuwgeſtel ontſtaan. En men kan hier niet tegen inbrengen, dat onze Lugt veele veranderingen onderhevig is; om dat de veranderingen doorgaans voordeelig zyn voor onze natuur, en nutter dan een geſtadige evengelykheid. Van de koude onzer

Digitized by Google

Lugt, welke over 't algemeen, niet meer dan gemaatigd is, moet men het zelfde zeggen als van de zwaarte en drukking; datze onze deelen niet verſlapt maar hard maakt. Een zeer ſtrenge koude kan de Zenuwzieken wel wat ongemaklyker doen worden, om dat hun lieder geſtel ligt geraakt is; doch dit maakt geene verandering ten opzichte van het algemeen. De Vogtigheid van onzen Dampkring zou onze deelen verſlappen; maar behalven dat dezelve niet veel grooter is dan die van andere landen, en de lugt niet altyd vogtig is, en ons Land nu drooger dan voorheen, gaat de vogtigheid van onze lugt doorgaans gepaard met koude, waar door de verſlappende eigenſchap der vogtigheid zeer verminderd of vergoed wordt. En zo we 'er al eenigzins door verſlapt worden, maaktze ons eer log en ongevoelig dan teergevoelig of ligt geraakt.

De Geneeskundige beſchryvingen der verſcheiden Landen leeren ons, zegt de Heer BIKKER, dat de Zenuwziekten nergens gemeener, of in hooger trap zyn, dan by de Volkeren van heete en drooge Gewesten, onder de verzengde Lugtſtreeken. En dat de Zenuwziekten hier te Lande noit eigen, en maar ſedert weinig tyd zo gemeen onder ons geworden zyn, beweert Hy, om dat in de Werken van BOERHAVE, aan wiens doordringend oog naauwlyks iet ontvlugtte, ſchier geen gewag gevonden wordt van die Zenuwkwaalen, welken uit een te grootte gevoeligheid en ligtgeraaktheid der vaste deelen, ontſtaan. Hier by kan nog gevoegd worden, dat de inwooners van ons Land, van alle tyden, voor ruwe en harde menſchen, en dus niet zo teergevoelig zyn bekend geweest. Eindelyk voegt de Schryver hier nog by, dat ſchoon de Zenuwziekten vry algemeen onder ons heerſchen, zy echter niet zo algemeen zyn, dat 'er allerlei ſoort van menſchen in ons Land, vroeg of laat, van aangetast worden; 't welk zou moeten zyn, indien menze voor Landziekten kon doen doorgaan.

Hier op volgen nu de wezenlyke Oorzaaken, waarom de meergemelde Ziekten in ons Land zo gemeen en gemeener zyn dan in vroeger tyden. De eerſte is *Een weeklyke Opvoeding.* Door te groote broeijing en koestering van de kinderen zo dra ze geboren zyn; vervolgens door te dikke en zwaare kleeding, en te veel opſluiting in warme kamers; door te veel magtige en voor nog teedere maagen onverteerbaare ſpyzen; een werkloos leven en te weinig lichaams beweging, of te vroegtydige opgelegde Letteroefening, wordt het lichaam, belet zich te verharden, blyft zwak en teer, en wordt tot Zenuwziekten voorgeſchikt. Daar nu zulk eene opvoeding in ons Land is doorgedrongen, zeer verſchillende van die onzer

Voor-

Digitized by Google

Voorouderen, is het niet te verwonderen dat de Zenuwziekten nu menigvuldiger zyn dan in vroeger tyden, en in onze Steden nog meer dan ten platten Lande, waar de opvoeding nog niet zo bedurven is, en meer naar de natuur geschikt.

II. Een tweede Oorzaak is *een Algemeene Overdaad in Spyzen.* Van de eenvoudige en voedzaame spyzen onzer Voorouders afgeweeken, heeft men de Overdaad in de maaltyden, in plaats doen koomen. De menigvuldige soorten van Geregten, Byspyzen en Nageregten, waar by sterk gekruidde Sausen gevoegd worden, noopen de aanzittenden om hunne Maag onmaatig op te vullen, en een ongeschikt mengelmoes van strydige spyzen en dranken, welken men tusschen beiden gebruikt, door te zwelgen. En wat kan dit anders uitwerken dan het gemelde Ingewand verderflyk bezwaaren, geweldig uitzetten en verlammen, deszelfs zenuwen onaangenaam prikkelen en ontstellen, de scheivogten een nadeelige gisting doen ondergaan en ontaarten; en dus de verteeringskragten onherstelbaar verzwakken, de spyskooking t'eenemaal bederven en de gezondheid gevaarlyk ondermynen; dat is, met één woord, den grondslag leggen van allerhande Zenuwziekten: vooral zo hier by koomt, gelyk doorgaans geschiedt, nagtbraaken, dronkenschap en andere gezondheids krenkende ongeregeldheden.

III. *Het eeten van menigvuldige vette magtige Spyzen, van Zuuren en Zoetigheden.* Dat zodanigen op de tafelen van weelige menschen, in ons Land, daaglyks opgedischt worden, zal niet ligt iemant, die de hedendaagsche levenswyze, in onze Steden, maar eenigzins heeft beschouwd, in twyfel trekken. Dat nu vette en magtige Spyzen de meeste menschen kwaalyk bekoomen, Zode, Kolykpynen, geweldige Braakingen en verzwakkende Buikloopen verwekken, worden de sterkste menschen zelfs dikwils gewaar. Zy zyn derhalven in staat de Maag en Darmen kragteloos te maaken. Dat de gistbaare Zuuren van schaadelyke uitwerkingen zyn op de Zenuwen, en de overhand in de eerste wegen krygende, kramp- en Stuiptrekkingen in kinderen, Maag- en Hoofd-pynen, winderige Opspanning, Benaauwdheden, Flaauwten, ja ook Stuiptrekkingen in veele Vrouwen verwekken, is niet minder kennelyk; en de bleeke kleur welke zy krygen die zich hier aan overgeeven, toont wel hoe zeer het natuurlyk gestel hier door bedurven en verzwakt wordt. Wat eindelyk de Zoetigheden belangt; de Suiker, door zwakke maagen in overmaat gebruikt, verdunt uit eigener aart onze vogten, verslapt onze vezelen, en wordt ligtelyk zuur; vooral wanneer zy, gelyk

Digitized by Google

in de Suikergebakken met meelige zelfſtandigheden gepaard is. Dit alles kan derhalve niet nalaaten aanleiding tot Zenuwziekten te geeven.

IV. *Een onmaatig gebruik van Vrugten en zelfs van Moeskruiden.* Dat het veel eeten der eerſten ſchaadelyk kan worden, zullen veelen wel willen toeſtaan; maar aangaande de Groenten zal het by elk een zo gemaklyk niet inwillen. Verſche Vrugten zyn voordeelig voor menſchen die tot hitte en gisting van het bloed overhellen, en ligt Ziekten van Ontſteeking krygen: maar in magere en koude geſtellen, en in werkelooze lieden zynze nadeelig. Alle Vrugten en Groenten, inzonderheid die van ons Land, zyn zeer waterig en windrig. En uit hoofde van beide deeze hoedanigheden wanneer ze onmaatig gebruikt worden, verweeken en verſlappen zy de maag, en geeven dus aanleiding tot Zenuwkwaalen, ten minſte kweeken en koesteren zy dezelven; vooral zo hier bykoomt de nadeelige gisting en zuurwording, welke zy in het zelfde geval dikwils in de Maag ondergaan. Die nu bedenkt dat de Plantagien, Tuinen, Moeslanden, Kweekeryen en Broeijingen in onzen tyd grooter overvloed van Ooft en Aardvrugten opleevert, dan by onze Voorouders, zal ligt begrypen dat de aanlokzelen tot onmaatigheid hier in nu grooter zyn dan voor heen, en zo veel meer aanleiding tot Zenuwziekten geeven.

V. *Het onmaatig drinken van Thee en Koffy.* Dat dit thans eene gewoonte is onder ons veel gemeener dan in vroeger tyden, en maar ſedert ruim 60 jaaren zo algemeen is geworden, behoeft geen bewys; en de ſchaadelykheid van het zelve voor de gezondheid is reeds zo veelmaalen en zo duidelyk getoond, dat het byna overtollig ſchyne 'er meer van te zeggen. Immers moet het laauw of warm water, in menigte gedronken, noodzaaklyk de Maag en Darmen verſlappen, de ſcheivogten derzelven te veel verdunnen, de natuurlyke ſlym welke hen beſchermt, affpoelen, en dus de Zenuwen ontblooten, de Spysverteering bederven; vervolgens het ganſche lichaam doorweeken en verzwakken. En zo men hier byvoegt, zegt de Schryver, de ſchaadelyke hoedanigheden, welken de Thee en Koffy op zich zelve bezitten, het ſamentrekkend zuur dat de eerſte, en de olieagtige ſcherpte die de laatſte aan het water mededeelt, waar door zy de Zenuwen der Ingewanden zekerlyk nadeelig prikkelen, en niet zelden Kramp-Kolyken veroorzaaken; en eindelyk de verzwakkende zweeting welken zy beiden verwekken, heeft men geen meer bewys nodig, dat het overbodig drinken van Thee en Koffy allerleie wegen

voor

Digitized by Google

voor Zenuwziekten opent, dezelven met verdubbelde kragten onderhoudt, en gevolglyk met recht onder de voornaame oorzaaken van de hedendaagsche menigvuldigheid dier kwaalen, geplaatst wordt.

VI. *Een overbodig, ontydig en verkeerd gebruik van Medicynen, mitsgaders een slappe en strenge Leefregel.* Dat veelen door een verkeerd gebruik van Medicynen, in een voorgegaane ziekte, in Zenuwkwaalen gevallen zyn; dat deezen door herhaalde Aderlaatingen, Braakingen en Buikzuiveringen verergeren: ja door een gestadig gebruik van allerhande Geneesmiddelen, waar toe Zenuwzieke personen niet dan al te zeer geneigd zyn, gestadig verzwaard worden, kan niemand in twyfel trekken, die bedenkt hoe de eerstgemelde dingen verzwakken, en de anderen de natuur gestadig ontstellen en in ontroering houden: voor al wanneer nu het een, dan het ander, en niet zelden strydige dingen door Geneesheeren worden aangeraaden en gegeeven. En by deeze gelegenheid merkt de Heer BIKKER te regt aan, dat het een zeer kwaade gewoonte is, zo ligt aderlaatingen te doen in gevallen van schrik of ontsteltenis, vooral wanneer men, gelyk doorgaans, zwakke Onderwerpen voorheeft, wier aandoenlykheid 'er door vergroot wordt. Een slappe en strenge Leefregel, bestaande in zich veel te broeijen en uit de lugt te houden, ligte spyzen te gebruiken, en veel te bed te liggen, is insgelyks zeer aanleidlyk om het gestel teder en vatbaar te maaken, en oorzaak te worden van Zenuwziekten, of zo ze 'er reeds zyn, dezelven te verzwaaren.

VII. *Een werkloos, gemakkelyk en wellustig Leven.* Dat onze Landsgenooten, inzonderheid de Ryken en de Vrouwen zich veelal van lichaamelyken arbeid ontslaan, de Kooplieden hun meesten tyd zittende op de kantooren doorbrengen, winkeliers en zittende handwerkslieden, waar van onze Steden overal vol zyn, ook weinig lichaams beweging hebben, doet hen zeer week en teder worden; daar hunne Voorvaders het land bearbeidende sterke en harde menschen waren. En hoe meer hier van ontaart hoe meer aan Hypochondrie en Zenuwziekten onderworpen.

VIII. *Een te vroegtydige of ongeregelde Minnehandel, en Onane zonde.* Daar zyn zekerlyk, zegt de Schryver, meer dan te veel redenen om te gelooven, dat ook deeze ongeregeldheden thans veel gemeener zyn dan voorheen; en of schoon 'er die niet waren, zyn 'er echter meer dan genoeg om dezelven als medewerkende oorzaaken, van de tegenwoordige menigvuldigheid der Zenuwziekten aan te zien; hy voegt 'er by, selfs meene Ik, dat alle de oorzaaken, welken wy tot hier toe

Digitized by Google

toe beſchouwd hebben, geene die Kwaalen zo regtſtreeks, en op zo eene magtige wyze voortbrengt als deeze. Dit wordt voorts door verſcheide voorbeelden overtuiglyk beweezen.

IX. *Een te ſterke Vermoeijing van den Geest.* Hier onder wordt begreepen allerleie inſpanning van gedagten, welke den geest afmat; en dus zo wel het te ſterk blokken van onze Kooplieden, als het te veel ſtudeeren van onze Geleerden. En zo iemant mogt denken dat het getal van Letteroefenaaren onder ons thans niet zo veel grooter is dan in vorige tyden, de Heer BIKKER antwoordt, het kan zyn met betrekking tot de Studien van Taalkunde, Oudsheidskunde en Geſchigtkunde: maar ten opzichte van de Wysbegeerte, de Zedekunde, de Natuurkunde en andere nutte weetenſchappen kan hy dit niet toeſtaan; het grooter getal van Boeken welken daagelyks uitkoomen, het aanhoudend en groot vertier derzelven, de algemeener leeslust, en moogelyk ook zyne eige geneigdheid voor deeze weetenſchappen, doen hem het tegendeel gelooven. Dat nu zulk eene vermoeijing alsze te ver gaat, meer vermoeit dan de arbeid des lichaams, wordt by de ganſche geleerde wereld toegeſtaan, en de ondervinding bevestigt het. Hier door kunnen dan niet minder dan door andere oorzaaken, alle de dierlyke en levenswerkingen benadeeld en verzwakt, en dus de grond gelegd worden tot de vermenigvuldiging der Zenuwziekten in ons Land.

De X. en laatſte oorzaak hier opgenoemd, word geſteld in *Strenge en zwaarmoedige Gevoelens van Godsdienst.* Deeze oorzaak wordt wel niet geteld onder de zulken, welken thans ſterker en algemeener heerſchen dan voorheen, nademaal een redelyke Godsdienst, geholpen door een gezonde Wysbegeerte het onzinnige en redenlooze, in onze dagen, 'er merkelyk van beſnoeid en ingekort heeft. Doch het ſtrenge en zwaarmoedige welk ook nu by ſommigen heerscht, meent de Schryver nog een voornaame plaats te bekleeden onder de oorzaaken, welken tot de hedendaagſche menigvuldigheid der Zenuwkwaalen medewerken. Dat ziekten van het lichaam uit zekere geſteldheden of werkingen van de ziele konnen ontſtaan en in tegendeel, is uit menigvuldige gevallen baarblyklyk. Voorts wordt tot bewys bygebragt, dat men menſchen van een afzonderlyk en ingetogen leven, doorgaans zwaklyk, zieklyk, ligt aandoenlyk, droefgeestig, met één woord, onderhevig aan allerhande Zenuwkwaalen vindt. Dit wordt uit de onderlinge betrekking van ziele en lichaam, en de aandoening van de eene op het ander nog eenigzins verklaard, en hier mede deeze Verhandeling beſlooten.

De dingen welke hier als Oorzaaken van de tegenwoordige me-

Digitized by Google

menigvuldigheid der Zenuwziekten voorgeſteld worden, zyn geen ingebeelde maar wezenlyke oorzaaken. Konden onze Landsgenooten, of veele van hun, dezelven vermyden, zy zouden zich van menigvuldige toevallen bevryden, en de Zenuwziekten zouden wederom minder algemeen worden. Wy raaden alle Hypochondriſche Mannen en Vrysterzieke Vrouwsperſoonen, ja ook onze nog gezonde Vaderlanders van beiderleie kunne, dit Vertoog naarſtig te leezen, en 'er zich, zo veel mogelyk, naar te gedraagen. De aangenaame beredeneering van elke oorzaak, de bondige overtuiging, en een gloeijende yver en ernst, waar mede alles wordt aangedrongen, maakt de leezing gevallig en vermaaklyk.

Wederlegging van het Kort Berigt, op de Beſchryving van eene doodelyke Watervrees, door den Heere J. W. MEYNICHUS Stads Med. Doctor te Gouda. *In de Boekzaal van de Maand Augustus* 1767. *geplaatst: gevolgt van eene Broederlyke Raadgeving aan den Schryver van de onlangs uitgekomene Apologie* &c. *Door* J. VEIRAC Med. Doctor te Gouda.

Vel Veſtrum
Fervens difficili bile tumet jecur.
HORATIUS.

Te Gouda, by Gysb. *en* Willem de Vry, 1767. *in groot Octavo.* 58 *bladzyden.*

HEt is niet nieuw dat twee Doctoren, by een zelfden Zieken geroepen, niet van eenerlei gevoelen zyn aangaande de Kwaale, welke zy voor zich hebben. Dit is ook hier het geval geweest. Dr. VEIRAC werdt gehaald by eenen Lyder die van een hond gelikt was, welke hond te vore van een andere hond gebeeten, en eenige teekenen van hondsdolheid geevende hadt men, uit vreeze voor meer kwaad, den zelven doen verdrinken. Deeze omſtandigheid gevoegd by andere teekenen, waar onder ook de Watervreeze zelve, hadden gemelden Doctor den Lyder doen aanmerken en behandelen als eenen door een dollen hond beſmet. Dr. MEYNICHUS, ook by deezen Zieken gehaald, was van oordeel dat de kwaal geene honds dolligheid was, maar de toevallen moesten aangemerkt worden ontſtaan te zyn van een ſchrik, welke de Lyder, kort voor zyn toeval, was aangedaan. Dr. VEIRAC, zogt hem door een onderling geſprek van zyn gevoelen af te brengen,

Digitized by Google

gen, doch te vergeefs. De Lyder ſterft. Dr. VEIRAC, om in 't openbaar te toonen dat hy goede redenen hadt gehad om den Zieken, als door een dollen hond beſmet en de Watervreeze hebbende aan te merken en te behandelen, geeft eene Beſchryving van de Ziekte in de Boekzaal van de maand Juny 1767. Dr. MEYNICHUS hier in gemeld, en hier over geraakt, geeft een Berigt op deeze Beſchryving, in de Boekzaal van de maand Augustus des zelfden jaars; waar in hy de teekenen, van Dr. VEIRAC, als teekenen van de Watervreeze in den gemelden Lyder opgegeeven, zo wel als van honds dolheid in den verdronkenen hond, een andere verklaaring tragt te geeven, en te beweeren dat alles aan den gezegden ſchrik moet toegeſchreeven worden. Hier op ſlaat nu deeze Verdediging, waar in Dr. VEIRAC zyn opgegeeven teekenen van Watervreeze, door beſmetting in den Lyder, en van honds dolheid in den verdronkenen hond, op nieuw aandringt en ſtaaft. Van weerzyden, is, gelyk het in zodanige twiſtſchriften gemeenlyk gaat, niet zonder invloeijing van onvriendelykheden geſchreeven. Behalve de rechtvaardiging van Dr. VEIRAC, zien wy niet dat zyn geſchrift van eenig merklyk nut voor het Gemeen kan zyn.

Heelkundige Oefeningen, betreffende, voor eerst, over het Bloedſtempen, en de daar toe gepaste Hulpmiddelen. Door een Genootſchap. Eerſte Stukje. Te Middelburg, by Hendrik Sas, *1767. in gr. Octavo. 55 bladz. zonder de Opdragt en Voorred.*

WY raaden het genootſchap van deeze vier Chirurgyns, hunne byeenkomſten met yver te vervolgen; doch dezelven nog een geruimen tyd te doen dienen, om elk zich zelven en malkanderen meer en meer bekwaam te maaken, eer zy zich verder onderwinden met zulke geringe Geſchriften, als dit hun *Eerſteling* is, in 't openbaar te verſchynen; waar in niets voorkomt 't gene niet menigvuldige maalen, en op een betere wyze geſchreeven is. Hier by toonen deeze Schryvers geen behoorlyke kennisſe van hunn' eige moedertaale te hebben; terwyl zy de Latynſche woorden, welken hier en daar invloeijen, ook wel wat rabraaken.

Na

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken der Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende; Getrokken uit de geachte Werken van Engelsche, Fransche *en* Hoogduitsche *Schryvers; en tot een nutte opleiding in gemelde Weetenschappen, ten dienst van onze Vaderlanders vertaald.* No. 2. *Te Amsterdam, by de Wed.* K. van Tongerlo *en* Zoon. 1767.

WY hebben onze Leezers, aangaande den toeleg, het oogmerk en de nuttigheid van dit Werkje onderhouden, en eenig berigt gegeeven van deszelfs inhoud, vervat (*) in het eerste, waar op nu dit tweede Stukje volgt. Men vindt in dit tegenwoordige ook een vry groot getal van zeer weetenswaardige zaaken, welken der opmerkinge onzer Vaderlandsche Liefhebbers van natuurlyke dingen verdienen. De Zaaken of Verhandelingen welken hier in voorkoomen, zyn de volgende.

„ De Steen in de Blaas en Nieren der Rotten ontdekt, en ter opheldering van dat zelfde Ongemak, in de Menschen, beschouwd. Uit een Brief van den Heer MORAND, *Geneesheer, Lid van de Kon. Akad. der Weetenschappen enz.* aan den Graaf *de Lot.*

„ Proeven aangaande de Vermeerdering van Gewigt in sommige Stoffen, als dezelven tot Kalk verbrand worden.

„ Vermeerdering van Gewigt van de Olie van Vitriool, wanneer dezelve aan de Lugt blootgesteld wordt. Door W. GOULD, *Lid van het Collegie Wadham te Oxford.*

„ Eenige Deelen van het Menschlyk lichaam, tegennatuurlyk verplaatst.

„ Een Vogt met Zout- en Metaal-deelen bezwangerd bevriest niet. Door J. M. HOFFMAN, *Geneesheer van den Keurvorst van Brandenburg.*

„ Van Linnen 't welk by nagt licht van zich gaf. Door J. M. CAMERARIUS, *Professor te Tubingen.*

„ De Historie der Mieren. Door den Heer FRANÇOIS CARRE.

„ Nadere Opheldering van eenige Byzonderheden in het Berigt van den Heer CARRE, wegens de Historie der Mieren. Door den Heer DE LA SONINÈRE, *Lid van de Academie der fraeije Letteren te Angers.*

„ Van

(*) N. *Vaderl. Letteroefen.* I Deel, bladz. 202.

„ Van eenige Verſchynzelen met opzicht op de Zwaarte van de Lugt, en de Oorzaak welke de Kwik in de Barometer doet ryzen en daalen. Door J. C. BRUNNER, *Geneesheer van den Keurvorst van de Paltz.*

„ Van de Toevallen op de Beet van een Adder, en derzelver Geneezinge.

„ De Uitwerkingen van een Brandglas, door Verbreeking der Zonneſtraalen.

„ Zeldzame Uitwerkingen van Scheurbuik, voorgevallen te Parys, in het jaar 1699. Door den Heer POUPART.

„ Hiſtorie van den berg Veſuvius, en verſlag van de Verſchynzelen, welken men daar aan heeft waargenomen. Door den E. Vader *Joannis Mariâ della Torre, Reguliere Clerk van de order der Somasques, Hoogleeraar der Natuurkunde in het Aarts-Biſchoplyk Collegie te Napels, en Correſpondent van de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen te Parys.*

„ Kenteekenen van een beſlooten Waterzugt. Door den Heer DU VERNEY *den jongen.*

„ Voorzeggingen aangaande de Waterzugt, welken men kan opmaaken na de Doorſteeking. Door den Heer DU VERNEY *den jongen.*

„ Waarneeming van eene Klopping der Aderen, gelyk aan de Klopping der Slagaderen. Door den Heer HOMBERG.

„ Dat de Planten inderdaad Yzer inhouden, en dit Metaal noodzaaklyk is tot derzelver natuurlyke Samenſtelling. Door den Heer LEMERY, *den Zoon.*

„ Over drie Hoender-Eijeren in een ouden Muur gevonden.

„ Hiſtorie der Kevers. Door M. ROESEL".

Zie daar ſtoffen voor Nieuwsgierigen en Leergierigen. Wy zullen hier nog alleen op laaten volgen de byzondere Waarneeming van de Verplaatſing der Deelen in het Menſchelyk lichaam; oordeelende dan genoeg gedaan te hebben om dit Werkje onze Vaderlandſche Lezers bekend te maaken en aan te pryzen.

De perſoon welke het onderwerp maakte van de Ontleding, was geſtorven, 72 jaaren oud zynde. Men vondt een algemeene verplaatſing van alle de deelen in de Borst en den Buik.

„ Het Hert lag dwers in de Borst; zyn ſtomp gedeelte naar de linker zyde gekeerd, lag net in 't midden, zyn geheel lichaam en zyn punt naar de regter zyde uitgeſtrekt. Van de twee holligheden was de linker aan de regter zyde, en de regter aan de linker; en dit maakte dat de Ooren van het Hert ook anders dan gewoonlyk geplaatst waren: want

het

Digitized by Google

het grootſte der Ooren en de holle Ader waren aan de linker zyde van het Hert, en deeze Ader naar beneden daalende langs de wervelen van den Rug, doorboorde het Middenrif aan de linker zyde, en hieldt dezelfde zyde in den Buik, tot aan het heilig been. De ongepaarde Ader, uit de bovenſte ſtam van de holle Ader voortgekoomen zynde, hieldt de regter zyde van de Rugwervelen. Het kleinſte Oor en de groote Slagader waren geplaatst aan de regter zyde van het Hert, zo dat de groote Slagader haare bogt maakte aan die zyde, en tuſſchen de twee hoofden van het Middenrif doorgegaan zynde, daalden zy naar beneden tot aan het heilig been, houdende de regter zyde van de wervelen der Lendenen, en de holle Ader geſtadig aan de linker zyde.

„ De Long ſlagader boog zich, by haaren uitgang uit de regter holligheid van het Hert, aan de linker zyde geplaatst, ſchuin naar de regter zyde; 't welk deedt gelooven dat de Longen ook van plaats veranderd waren. En inderdaad, de regter was alleen verdeeld in twee kwabben, en de linker in drie; ſtrydig met de gewoone verdeeling. De Slokdarm de Borst ingaande, liep van de linker naar de regter zyde over de groote Slagader; en doorboorde, haaren weg vervolgende, het Middenrif aan de zelfde zyde; invoegen dat de bovenſte mond van de Maage, zich ook ter zelfde plaatſe bevindende, met den bodem was gelegen in de regter zyde van den bovenbuik, en haar uitgang in de linker, waar de twaalfvingerige Darm begon; welke zich in het darmſcheil verſchool, en in de regter zyde weder te voorſchyn kwam; en hier bevondt zich het begin van den nugteren darm. Het eind van den omgewonden, het begin van den kolyk-darm en de blinde waren geplaatst in de linker zyde van den onderbuik; van waar de kolyk-darm beginnende op te klimmen naar den bovenbuik van dezelfde zyde, onder de Maag voortging, om te koomen in de regter bovenbuik, en voorts langs de regter lendenen en benedenbuik in de holte van den onderbuik. Deeze koers is geheel ſtrydig tegen de gewoone, in andere onderwerpen, zo wel als die van alle andere darmen, behalven den regten.

„ De Lever was geplaatst in de linker zyde van den Buik; haar grootſte kwabbe beſloeg den geheelen bovenbuik van deeze zyde. De inſnyding bevondt zich tegenover het zwaartwyze kraakbeen, en de kleine kwabbe week naar den regter bovenbuik. En zo liepen de galvoerders en Poort-Ader van de linker naar de regter zyde.

„ De Milt was gelegen in de regter bovenbuik; en het

Alvleesch lag dwers van de regter naar de linker zyde, tegen het twaalfvingerige gedarmte. Men kon ook zeggen, dat de Nieren en de Ballen verplaatst waren: want de regter Nier was laager geplaatst dan de linker, en de regter Zaad-Ader nam haar oorſprong uit de regter uitmelkende Ader, en de linker uit de ſtam van de holle Ader. En dezelfde omkeering ſcheen ook plaats te hebben in de zwarte Galdoosjes; want het linker kreeg zyne Ader uit den ſtam van de holle Ader, aan de linker zyde van de lendewervelen; en de Ader van het regter Galdoosje kwam uit de regter uitmelkende Ader. Zo dat niet alleen de ingewanden van de Borst en den Buik verplaatst waren, maar ook de Slagaderen en Aderen".

De nieuwe Reiziger; of beſchryving van de oude en nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé, *IIIde Deel in groot octavo* 434 *bladz.*

VAn het Eerſte en Tweede deel deezes Werks hebben wy voorheen aankondiging gedaan (*), en den aart van 't zelve voor oogen geſteld. Het derde Deel, 't geen wy hier voor ons hebben neemt een aanvang met den XXIXſten Brief en eindigt met den XLIſten. In den XXIXſten Brief geeft de Abt eene beſchryving van *Ormus*, *Diu* en *Suratte*. Het *Ryk en de Staaten van den Grooten Mogol* verſchaffen hem ſtoffe tot de vyf volgende. De XXXVſte Brief beſchryft *Golconde*; de XXXVIſte behelst een berigt van de *Kust van Cormandel*; de twee volgende zyn vervuld met merkwaardige aantekeningen over *Cylon*; in de XXXIXſte ontmoet men eene beſchryving van de *Malabaarſche Kust*; de XL en LXIſte handelt van *Goa en deszelfs omleggende landſtreeken*. Wy zullen 't een en ander, uit dit Deel, tot ſtaaltjes, onzen Leezeren, mede deelen.

In den XXXVſten Brief, die *Golconde* beſchryft, geeft de Abt DE LA PORTE, naa de beroemde Diamant-mynen van dit Gewest vermeld te hebben, het volgende berigt van den handel in die Edelgeſteentens. „ In de mynen van Golconda, dat is te zeggen; te Kaolkonde en te Coulour, word een zeer grooten handel in diamanten gedreven. De kooplieden komen hier uit alle gewesten van Indiën, en de wyze op welke zy onderling handelen, verdient aangemerkt te worden. Alles geſchied met de diepſte ſtilzwygentheid. De Koo-

(*) *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* ID. bladz. 58.

Digitized by Google

Kooper en Verkooper zitten op de hakken tegen over elkanderen. Een hunner maakt zynen gordel los; de verkooper neemt de regterhand van den kooper, en bedekt dezelve in de zyne met het einde van deezen gordel. Zoo hy de geheele hand neemt, zoo betekent dit het getal van duizend. Zoo dikwyls hy dezelve drukt, zoo dikwyls werd dit getal herhaalt. Zoo een Diamant duizend roupyen waardig is, zoo drukt men tienmaal de hand; maar zoo de verkooper alleen de vyf vingeren van den kooper neemt, zoo betekent dit alleen vyf hondert. Iedere vinger wyst het getal van hondert aan. De helft van de vinger wil vyftig zeggen, enz. Door dit middel, ſpreeken de twee belang hebbende perzonen, nóg met de oogen noch met de mond, maar alleen met de hand; en het gebeurt dikwyls dat, een zelve diamant, op een plaats, in tegenwoordigheid van een menigte getuigen verſcheide maalen gekogt en verkogt wordt, zonder dat iemand, uitgezondert de koopers en verkoopers, konnen zeggen tot wat prys.

„ Wanneer de verkooping in 't openbaar geſchiet, zoo is 'er altoos een Bevelhebber van den Koning, die 'er het opzigt over heeft, om dat men in het gewigt niet zou bedrogen worden, zonder dat hy eenig voordeel van de koopliéden geniet. Hy is gelast om alle de diamanten te wegen, en men moet zig aan hem in dit ſtuk onderwerpen. De Indianen hebben een regel, die weinig in Europa bekent is, om de nauwkeurige waarde van iedere ſteen te kennen. Zy onderzoeken eerst hoe veel dezelve weegt, en zien vervolgens of hy volmaakt is. Ik heb u hier voren gezegd, Mevrouw, wat zy door deeze volmaaktheid verſtaan (*). Ik veronderſtelle dat een diamant van dezen aart, een karaat wegende, vyftig kroonen kost, en dat men wil weeten hoe veel hy kosten zou, wanneer hy twaalf karaaten weegt. Men vermenigvuldigt dan twaalf door twaalf, en men bekoomt dus hondert vier en veertig. Men vermenigvuldigt vervolgens honderd vier en veertig, door de waarde van een ſteen van een karaat, het géen de ſom van zeven duizend twee hondert kroonen uitmaakt. Maar 't is nog niet genoeg dat men de waarde van een volmaakte diamant weet: men moet mede die weeten van de ſteenen welke zulks niet zyn, dit geſchiet me-

(*) Zy verſtaan 'er door dat de Diamant naar eene zuivere waterdrop gelykt, eene regelmaatige gedaante, geen vlekken, noch ſtrootjes, noch aderen, noch andere gebreken van dit ſoort heeft.

Digitized by Google

mede door denzelven regel, en men begint met de waarde van een ſteen van een karaat. Veronderſtelt dat een onvolmaakte diamant vyftien karaaten weegt, en bepaalt de waarde van de eerſte karaat op dertig of ten hoogſten op vyftig hollandſche guldens, volgens de trap van zyn ſchoonheid. Vermeerdert zyn gewigt door vyftien; vervolgens vermeerdert deeze uitkomst door de waarde van een ſteen van een karaat, deeze vermeerdering zal de waarde van een onvolmaakte diamant doen zien welke vyftien karaaten weegt. Wanneer gy deezen regel volgt, zoo kunt gy ligtelyk de waarde van de twee ſchoonſte ſteenen weeten welke bekend zyn, de eene in Azia, en de andere in Europa. De eerſte is die welke voormaals in de ſchatkamer van den Grooten Mogol was; hy woog by de twee honderd en tagtig karaaten, en men meent dat hy thans in die van Thamas Kouli-Kan is. Hy was volmaakt en van een goed water, ſchoone gedaante, en had alleen een klein barsje, zonder welk men de waarde van de eerſte karaat op tagtig hollandſche guldens zou moeten bepaalen, maar wanneer wy hem maar alleen op vyf en zeventig guldens begrooten, zo moet zyne waarde vyf millioenen agt honderd en tagtig duizend hollandſche guldens bedraagen. De tweede diamant is die welke de Groot Hertogen van Toskanen bezeten hebben, hy weegt honderd en dertig karaaten, en word twee millioenen en zesmaal honderd agt duizend drie honderd en vyf en dertig Franſche livres waardig geſchat. Hy is zuiver en van eene ſchoone gedaante en alle zyden met facetten geſlepen; maar vermits zyn water eenigzints op het citroenkleurige trekt, zo ſchat men zyne waarde, maar op honderd vyf en dertig Franſche livres de karaat".

Tot een voorbeeld van eenen anderen aart diene, 't geen de Abt, in zynen XXXVIIſten brief, die de eerſte over *Cylon* is, van den *Piek van Adam* en de algemeene geſteldheid van dat Eiland aantekent. „ Den hoogſten berg van het geheele eiland is die welke de Portugeezen de *Piek van Adam* noemen, en die men op een afſtand van twintig uuren in Zee ontdekt. Uit dezelve komt een rots voort, die een vierde van een uur hoog is en de gedaante van een pyramide heeft, maar zoo ſteil is, dat men 'er niet als door middel van een yzere keten kan opklimmen, die van den top tot aan de voeten reikt. Men rekent, van den voet van den berg tot aan den hoogſten top van de rots, een weg van omtrent twee uuren, die zoo moeijelyk is, dat men meer als agt uuren noodig heeft om dezelve af te leggen. Schoon de top puntig

gé-

gelykt, wanneer men hem uit de vlakte beſchouwt, zoo vormt hy egter een vlakte die meer als twee hondert ſchreden in de middelyn bevat, in welkers midden een groot meer is, dat zeer diep is, en het beste water dat men drinken kan. Uit het zelve komen verſcheide beken voort, die in ſtortvloeden langs de zyden van den berg neder vallen, en na dat zy zich vereenigt hebben, drie groote rivieren vormen welke de vlakte beſproeijen en vrugtbaar maaken. By dit meer is een breede ſteen, in welke het indrukzel van een menſchen voet ſtaat, die tweemaal de natuurlyke maat overtreft, en die zeer natuurlyk uitgehouwen is, als of het in wasch ingedrukt was. In gedachten dat dit een indrukzel van de voet van onzen eerſten Vader is, zoo hebben de inwoonders van dit land hier een groote eerbied voor, en beſchouwen het als een verdienſtelyke zaak om hier een bedevaartsreis naar toe te doen, voor al op den eerſten dag van het jaar, die voor hen in de maand Maart voorvalt. Men ziet als dan op dezen berg ommegangen van een tallooze menigte van mannen, vrouwen en kinderen. Men heeft om dezen ſteen boomen geplant; en verder heeft men huizen voor de bedevaart reizigers gebouwt, met een kerk voor een Priester die hier de offerhanden ontvangt en aan de godvrugtigen duizent wonderwerken verhaalt, die door de kracht van deezen ſteen uitgewerkt zyn.

„ Het ſchynt dat de Natuur vermaak heeft geſchept in het eiland Cylon met de zeldzaamſte voortbrengzelen der aarde te verſieren. Zy heeft het zelve onder de gelukkigſte lugtſtreek geplaatst: zyne bergen zyn met boomen bedekt, en zyne valeijen door vrugtbaare beeken beſproeit. Maar zie hier, het geen dit land volgens myn gedagte het zeldzaamſte heeft. Wanneer de Westen wind waait, hebben alle de Westelyke gedeeltens van dit eiland regen, en dit is als dan het jaargety in welke men den landbouw oeffenen moet. Geduurende deeze tyd genieten alle landen die voor het Oosten blootgeſtelt zyn, een drooge lugt en een helderen Hemel; dit is de tyd om te oogſten. Wanneer, in tegendeel, de Ooste winden hier heerſchen, zoo veroorzaaken zy regen in de Oostlyke gedeeltens, die hier door in ſtaat worden, om op hun beurt bebouwt te worden, terwyl dat de Westzyde de aangenaamſte bekoorlykheden, en het ſchoonſte jaargety geniet, en ziet het zaad ryp worden, en den oogst inzamelen. Den regen van de eene zyde, en de droogte van de andere zyde, ſcheld zig gewoonlyk in het midden van het eiland af; en den berg die in het midden legt, terwyl hy aan de eene zyde droog is, werd hy aan de andere zyde bevogtigt.

Digitized by Google

Uit eene vogtige plaats trekkende, vind ik my eensklaps in een brandende lugtſtreek overgebragt, en den afſtand van het zelve is niet meer als hondert ſchreden van elkanderen gelegen".

Ten beſluite van dit berigt, ſtrekke de beſchryving, die de *Nieuwe Reiziger* geeft van een Schouwſpel te *Goa* in het Collegie der Jeſuiten vertoond. „ Het onderwerp van 't zelve was *de Veſtiging van den Roomſchen Godsdienſt in de Indien*, en de bezwaarnisſen, die de Zendelingen ontmoet hadden in het ſtigten van de Kerk alhier. Dit Schouwſpel wierd door jonge Indianen uitgevoerd, die door de Jeſuiten gedoopt en in den Roomſchen Godsdienst onderweezen waren. De eerſte uitkomst geſchiede door een Dansmeester die alleen danſte en die zich hier in voor een Portugees wel kweet. De andere Danſers waren overeenkomſtig met hunne rollen gekleet, maar zonder masker, en hadden ieder een kroon van bloemen op hun hooft. De uitkomst, die het onderwerp van het Ballet deedt kennen, beſtond uit vyftien perzoonen, die ieder een ſtuk van een gebroke pylaar droegen, die zy te zamen voegden om dezelve te herſtellen; andere hadden bloemkransſen, waar mede zy de pylaar verſierden, wanneer hy herſtelt was. Uit het einde van deze pylaar kwam een bloem voort, die zich van zelfs opende, en het afbeeldzel van de Maagd Maria met het Kind Jeſus in haaren arm vertoonde. Verſcheide ſprongen van welriekende wateren kwamen 'er ter zelfder tyd uit voort, als zoo veel fonteinen uit alle de deelen van de pylaar, en verſpreiden een zeer liefelyken reuk door de geheele Zaal. Deeze eerſte uitkomst wierd gevolgd van twaalf jonge Indianen die zongen, en ieder op een onderſcheide Muzyk *Inſtrument* ſpeelden. Gemaskerde Mooren danſten vervolgens met Castagnetten die volmaaktlyk aan de Muzyk beantwoorden. Een eenig Man kwam vervolgens, die op de Spaanſe wys gekleet en gemaskert, en geheel met vogel nesten bedekt was, en maakte gebaarden en postuuren van een Harlekein, dit was zoo veel als de klugt van het ſpel. Het ſtuk eindigde door een uitkomst van twaalf kleine Jongens die als Aapen gekleed waren, en door een Concert op de Portugeſe wyze. De Jeſuiten zeiden my dat zy deze uitſpanningen van tyd tot tyd gaven, zoo wel om de Mahometaanen als Afgodendienaars tot het Christendom over te haalen, en om de Kinderen, na hunne Letter oefeningen eenige uitſpanning en vermaak te geeven".

—— Op dit geval maakt de Vertaaler, die zyn Werk door nauwkeuriger *Nederduitsch* eenen voeglyken zwier zou byzetten, de volgende korte aanmerking. *Een treffelyk oogmerk waarlyk, men mag zulk een middel ter bekeering wel een duivelſche vinding noemen, om den Godsdienst te beſpotten.*

Ver-

Digitized by Google

Verzameling van Mengelschriften, door den Heere J. A. UNZER, M. D. *Schryver van den Artz of Geneesheer. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, II de Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *in groot Octavo*, 316 *bladzyden.*

WAnneer wy van het eerste Deel deezer *Mengelschriften* berigt gaven (*), hebben wy genoeg van den aart deezes Werks gezegd. Weshalven wy in deezen niets anders zullen doen, dan alleen den Inhoud der Stukken opgeeven, en iets ter proeve onzen Leezeren, opdischen. Dit tweede Deel bevat de XIX volgende stukken. (I) *De Zwakheid en Sterkte des Ligbaams Natuur, en Zedekundig beschouwd.* (II) *Aanmerkingen over het Karakter der Noord-Amerikaansche Wilden.* (III) *Brief over eenige Heidensche Religie Secten.* (IV) *Gedagten over eenige Philosophische Gevoelens der Malabaaren.* (V) *Aanmerkingen over de Philosophie der Kalmukken.* (VI) *Aanmerkingen over de Leevenswyze, het Karakter en den Koophandel der Laplanders.* (VII) *Gedagten over de onsterflykheid van 's Menschen Ziele.* (VIII) *Nieuw Leerstelzel van de Zitplaats der Ziele, in een' Brief aan Jongkvrouwe* J. (IX) *Verhaal van het geene veele Wysgeeren van de Zielen der Dieren gedagt hebben.* (X) *Over het lang Leeven der Menschen.* (XI) *Van de Voorzeggingen uit de Aangezigten en Handen der Menschen.* (XII) *Onderzoeking of de Droomen iets betekenen.* (XIII) *Gedagten over Droomen, Gezigten en Verschynzelen:* (XIV) *Oud Huisraad of Prullen uit de Weetenschappen.* (XV) *Verhandeling van de Zuure Gezigten.* (XVI) *Onderzoek of, en hoe men de Vergetenheid kan bevorderen* (XVII) *Gedagten over den Invloed der Sterren in de Woorden.* (XVIII) *Onderzoek of de Wysbegeerte een waaren Troost voor de Ongelukkigen heeft?* (XIX) *Aanmerkingen over den Dood.* Doctor UNZER behandelt deeze onderwerpen op een' trant, die dit Deel met geen minder genoegen dan het voorgaande zal doen leezen.

In het dertiende Vertoog, 't geen tot opschrift voert *Oud Huisraad of Prullen uit de Weetenschappen*, vinden wy onder meer andere, deeze opgeteekend, *Prullen uit de Godgeleerdheid.* —— „ Het Gebod; *zyn Evennaasten en zyne Vyanden lief te hebben.* Ik kan niet begrypen, waarom men deze *Spreuk* niet al over lang in de *Catalogus* van de *Godgeleerde Prullen* gesteld heeft: want wie ter Waereld maakt 'er toch wel eenig ge-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* VII D. I St. *blads.* 462.

gebruik van? Ik heb veele goede Luiden bezogt, die hun Woonvertrek geheel, met dergelyke Gedrukte Spreuken, verfierd hadden; doch deze Spreuk heb ik 'er nooit onder gevonden. Een Oud Schoolmeester heeft my verhaald, dat hy die Spreuk, twee weeken lang, aan zyn Kamerdeur geplakt had, doch naderhand, (wyl zyn Buurman, deswegen, den Gek met hem ſchoor, welken ſchimp hy niet verdraagen konde,) daar weder afgeſcheurd hadde. Ik heb een beroemd Godgeleerde gevraagd of ik deze *Spreuk* niet mede in myn *Catalogus* konde zetten, en hy heeft my geantwoord: ja zekerlyk! — by zo verre gy de Wetten, *Prullen* noemt, die helaas! al te weinig Menſchen opvolgen: — doch waar zult gy dan met de *Tien Geboden* heen? Naar de *Prulle Zolder*.... Neen! viel hy my daar op in de rede; zoek liever de Prullen in andere Weetenſchappen; maar ſteek den Gek niet met de Gebreken der Menſchen".

Laaten wy zien hoe hy hier in ſlaagt. *Prullen uit de Regtsgeleerdheid.* „ *De Pligten der Echte Lieden.* Geen Getrouwd Perſoon zal ontkennen, dat dit loutere *Oude Prullen* zyn. Wanneer Echte Lieden zig hunne Pligten, omtrent elkanderen, herinneren, en zich daar aan onderwerpen wilden dan hadden zy wel dag werk! By de Burgers en Boeren is de Echt reeds Hemel genoeg op Aarde, wanneer Man en Vrouw elkander maar niet dagelyks Slaan; by Voornaame Lieden, zo zy maar niet dagelyks met elkander Kyven; en by de Allervoornaamſte, zo zy elkander maar niet dagelyks Zien. Deze zyn de eenigſte Pligten der Echte Lieden, die nog eenigzins gebruikt worden. Al het andere is maar *Prulle-Kraam*".

Prullen uit de Artzenykunde — „ Hier in zyn veele *Prullen!* — De gantſche *Diæteticon*, of de *Onderwyzing*, raakende de Gezondheid door een Ordentelyke Levenswyze [is een *Prul.*] De *Artzen* zyn als de Ouderwetſche Styfhoofdige Luiden, die zig met Oudmodisch Goed oppronken. Schoenen met Veters toegebonden; Rolkouzen boven de Knie; Kamizoolen die over de Kniën hangen; lange Rokſpanden, die tot over de Kuiten reiken; lange Daſſen, ja Genaaide Hangdaſſen, waar aan men bykans een gantſche Familie zoude kunnen ophangen; kort en rond afgeſneeden eigen Hair, dat loodregt als Zwavel ſtokken, tot op de Schouderen afhangt; zulk een *Prulle-Kraam* is het, en even zo Ouderwetsch, ja, even zo belagchelyk, wanneer een *Artz* met *Gezondheids Regelen* voor den dag komt. Wat zal men wel van een Mensch denken, die tegen Gemanierde en Eergierige Lieden zegt, Dat zy zig niet moeten Dronken Drinken; dat zy niet altyd moeten

Digitized by Google

ten Smullen; dat zy niet geheele Nagten lang Rinkelrooijen; niet altoos met de Handen op den Buik, in een zagt Bekleede Leuningſtoel zitten; ja niet eens ontugtig zyn"? Zyn dat wel Regelen voor onze Hedendaagſche Waereld? Ik ben maar een Gering Mensch, (gelyk een Mensch zig Gering noemen kan, die het wel voelt, dat de Nakomelingen zig over hem verwonderen zullen; zo als elk Schryver, of Auteur, een gering Menſche zyn kan; men zal my, hoop ik, wel verſtaan:) ik ben maar een gering Mensch; doch, dat zoude voor my geheel Onverdraaglyk zyn, wanneer een *Artz*, die in Oude Tyden niet eens voor een regt Eerlyk Man geacht wierd, my den Raad wilde geeven, „dat ik my niet moeste Ergeren, wanneer iemand myn Geſchrift verachte; dat ik my niet al te zeer Verheugen moeste, wanneer my de Schryvers van Nieuwspapieren prezen; dat ik my maar half Zat moest eeten, wanneer een *Mecenas* my eens trakteerde; dat ik geen Wyn noch Coffy zou Drinken, zo my een goed Vriend eens wat te goed wilde doen; dat ik niet zo veel zou Zitten en Schryven, wanneer my een Boekverkooper hoop gaf, om iets van myn Werk te zullen Drukken; dat ik niet zo moeste Nagtbraaken, wanneer ik een Werk onderhanden had, als, by Voorbeeld, dit tegenwoordige is; *enz.*" Ik zou niet Wys zyn, wanneer ik zulke Raadgeevingen wilde opvolgen, en dat om geen andere reden, dan om Gezond te blyven. Wie zal wel, op zulke gemeene voorwaarden, Gezond willen blyven? Wie zal matig, zonder Hartstogten, en ſteeds Arbeidzaam willen zyn, om Oud te worden? Myne Heeren *Artzen!* uwe *Gezondheids Regelen* zyn maar *Prullen!* Wy begeeren niet Gezond te zyn! wy verlangen niet Oud te worden! Predikt Gy-lieden uwe Lesſen liever voor het Gepeupel!

Prullen uit de Metaphyſica, of Bovennatuurkunde — „ *De Leere van de beste Waereld.* Zy raakt al uit de Mode. Wie als Jongeling bewezen heeft, dat deeze *Waereld* de *beste* was, die kan ze als Gryzaart naauwelyks meer verdraagen. Hoe kan ook wel een *Waereld* de *Beste* zyn, waar in zulk een groote meenigte van allerlei *Prullen* is, als in de *Weetenſchappen?* — Met één woord, de gantſche *Methaphyſica* is *Prulle-kraam.* Zy zal de algemeene Grondbeginſelen van alle Menſchelyke Kennisſe in zig bevatten, en evenwel zyn 'er geen ergere Twistmaakers, in de Geleerde Waereld, dan de *Metaphyſici* of *Bovennatuurkenners;* en geen Weetenſchap word van de Geleerden zelfs meer aangevogten, dan de hunne. De Menſchen zouden immers niet over de *Metaphyſiſche* Waarheden twisten, wanneer dezelve algemeene Gronden der Menſchelyke Ken-

Kennisse waren. In *Vrankryk* heeft men in 't geheel geene *Metaphysica*; zy is derhalve *Hoogduitsche Prulle-Kramery*".

Prullen uit de Natuurleere —— „ *Een meenigte Theoriën van de Electriciteit.* Een meenigte geheel Nieuwe *Prullen*, van welke verscheiden naauwlyks vier Weeken lang gedraagen zyn geworden. Men kan 'er niet gevoeglyk een *Catalogus* van maaken, wyl die *Prullen* nog dagelyks vermeerderen".

Prullen uit de Zedekunde —— „ Hier is byna alles *Prullen.* De Zedekunde is de *Diætetiom* der Ziele, en ze is even zo Onnut als de *Gezondheids-Regelen* der Geneesheeren zyn. Men onderscheid, in beide, Regtschaapen Luiden, in 't geheel niet van 't Gemeen. Men verlangt van de Aanzienlykste Luiden, dat zy niet alles doen zullen wat hen behaagt; zy zullen God vreezen, en hem voor oogen houden; zy zullen zelfs Bidden; zy zullen een Onberispelyken Levenswandel leiden; niet Borgen zonder te Betaalen; altyd hun Woord houden; kortom, zy zullen zelfs nog zo Eerlyk Leeven en Sterven, als de Kleere- en Schoenmaakers'. Dit alles gaat buiten twyffel te verre. Luiden van Hooger Geboorte moesten eigentlyk hunne Zedekunde zelfs Opstellen, en zodanig Schryven, als zy die voor goed bevonden; want het is genoeg, dat zy zodanig Leven, als het hen behaagt, en dat zy de Vryheid alleen hebben, van niet anders te Leven. Het is 'er byna zodanig mede gesteld, als met de *Tien Geboden.* Het is zeer loflyk, dat het *Gemeen* zig daar aan verbind, en dezelve onderhoud; maar zullen dan ook andere Aanzienlyke Luiden juist, langs dien zelfden Weg, ten Hemel komen"?

Prullen uit de Litteratuur. —— „ Hier toe behooren de *Oosterschc*, *Griekschc* en *Latynschc Taalen*, de *Oudheden*; de Kennis der *Muntspeciën*, *Gedenkpenningen* en de *Oude Geschiedenissen.* Alle deeze *Prullen* zyn reeds in de Uiterste Verachting, en die tegenwoordig een Geleerd Man van den eersten Rang zyn wil, schaamt zich byna, *Latyn* en *Grieksch* te verstaan. Deze *Woorden-Kraam* en de gantsche overige *Rommelzoo*, welke tot de *Oudheid* behoord, verkrygt met regt zyn plaats in de allerdonkerste Hoeken van den Turfzolder. Waarom zoude men zig ook wel daar mede het Hoofd breeken, of de *Hebreeusche* Taal zonder Puncten geleerd kan worden, of niet? en wat DEMOSTHENES en CICERO daar over door malkander Gezwetst hebben? Als ik *Griekschc* Dichters lezen wil, dan behoef ik slegts de Duitsche Vertaalingen na te zien, welke den Poeët KLOPSTOK overtreffen; zo verstaan ik van het eene zo veel als van het andere. Wil ik HORATIUS lezen, of schynt my VIRGILIUS zo noodzaakelyk te zyn, dan behoef ik

my

Digitized by Google

my ſlegts neêr te zetten, en zelfs *Odén* of eene *Æneas* te ſchryven: want niemand twyffelt meer, of ieder Vernuftig *Duitſcher* is, alle Dagen, in ſtaat om even zulke goede Vaarſen te maaken, als de Romeinen gedaan hebben. Wy kunnen alzo onze Vooroordeelen voor de Ouden zeker laaten vaaren. Ik heb myn HOMERUS aan een Jood verkogt, en myn VIRGILIUS uitgeſneden om den Band tot een Omſlag voor Couranten en Nieuwspapieren, te gebruiken. Uit het Huis met die *Prullen!* Weg met die *Woorden Kramery! Zaaken, Zaaken* moeten 'er voor den dag gebragt worden"!

Nog iets, uit het XVIIde Vertoog, *Over den Invloed der Sterren in de Woorden* —— „ *Saturnus* is een Huiverige en Koude Planeet, die, gelyk men weet, de Zielen, welke onder zyne Regeering tot beſtaanlykheid komen, met Traagheid, Koelzinnigheid en Affchuwelykheid overſtelpt. Onder deze Droefgeestige Regeering is het Woord *Echt* gebooren. Volgens zyn Natuur moest dit Woord de yver der Liefde opwekken en ontſteeken, de Driften gaande maaken, en de Harten aller Menſchen met *Kuiſche Wellust* vervullen. Maar de Affchuwelyke *Saturnus* is alleen daar de ſchuld van, dat dit Woord altoos eene tegengeſtelde Werking veroorzaakt. Men kan een Vrouwsperſoon, tot Stervens toe beminnen, zo lang zy zig verſtandelyk van dit Woord weet te onthouden. Doch zy behoeft zig ſlegts eenmaal te Verzinnen, en haare Minnaars het Woord *Echt* te noemen: dan zal zy hen daar mede, als Sneeuw voor de Zon doen verdwynen, en Ys koud van haar zien weg vlieden. Meest alle Jongelingen roemen de *Vrye Liefde*, en niet den *Echt*, en evenwel is toch de *Echt* de hoogſte Vryheid der *Liefde*. Het is derhalven niet de Betekenis, maar dat Ongelukkig Woord zelfs, welk twee Harten met Koelzinnigheid tegen elkander vervult, die zig te vooren op het tederſte beminden".

Bataefſche Veldvreugd, ter gelegenheid van het Huwelyk zyner D. H. WILLEM DE VYFDE *Prins van Oranje en Naſſau*, enz. enz. enz. *en haere K. H.* F. S. WILHELMINA. *Erfprinceſſe van Pruiſſen. Verſierd met Zangen en Danſen* enz. *Door het Kunstgenootſchap, onder de Zinſpreuk:* Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Te Leiden, gedrukt voor het Kunstgenootſchap* 1767. *in Octavo* 30 *bladzyden.*

EEn Landſpel in één Bedryf van drie Tonelen, niet oneigen geſchikt naar de bedoelde omſtandigheden. ——

Phi-

Digitized by Google

Philémon en *Mæris*, twee oude Herders, kouten te zamen over het geluk, dat men zich uit den Echt dier Doorluchtige Perſoonaadjen voorſpelt; terwyl enige jonge Veldlingen bezig zyn met het vercieren ener Eerpoorte; waer over zy vervolgens het goedvinden dier oude Herderen afvraagen. —— Na het vertrek der oude Herderen, die weggegaan zyn, om de overige jeugd tot de algemene vreugdebedryven te roepen, voltooijen de jonge Veldlingen, naer den gegeven raed, het aengevangen Werk, en ieder Knaep heeft inmiddels het geluk dat hy het blyde Jawoord van zyne geliefde Herderin mag erlangen. —— Voorts komt *Philémon* en *Mæris* weder met een gevolg van jonge Lieden; *Mæris* verzoekt aller aendagt op het geen *Philémon* ſtaet voor te dragen, en deze meld hun daer op het geluk van Nederland, door de Dapperheid van 't Huis van Oranje, met voorſtellinge van het heil, dat men uit deze Vorstlyke Echtverbintenis hoopt te erlangen. Hier op werd de jeugd door *Mæris*, ter blyde Feesthoudinge, in zyne hut genoodigd, en aengemoedigd om in het zelfde Huwelyksſpoor te treeden; 't welk *Philémon*, op het toeknikken der jonge Veldlingen, zyne zegenwenſchen, zo over hen, als over het Vorstlyk Paer doet uitboezemen. In tuſſchen is 'er in ſtilte, op het Toneel, een beeld der Min gebragt, waer aen ze alle hulde doen; maer zo als men het beeld wil bekroonen, verdwynt het eensklaps, en *Cupido* vertoont zich levende voor hun. Hy meld hun met korte woorden, hoe hy 't is, die de harten der jonge Veldlingen aen een verbonden heeft, op hunne vreugde over 't Vorstlyke Paer, dat hy insgelyks verenigd had, en hy wend zich vervolgens tot deze hooge Echtgenooten, welken hy, onder 't aenbieden eniger friſſche bloemtjes, alle heil toewenscht. —— Het een en 't ander gaet gepaerd met tuſſchen komenden Zang en Dans van de Feesthoudende jeugd, die zich ten beſluite aldus laet hooren.

Goede Hemel, ſla uwe oogen
Op Oranje en zyne Bruid,
In wier heil ons heil zich ſluit.
Spaer ben door uw alvermogen?
Laet den Staet,
Laet al 't Volk, in uwen zegen;
Hunne wenſchen zien verkregen.
En het Zaed
Van dees Hooge Trouwgenooten
Ons geluk en heil vergrooten,
Dan kent blydſchap pael noch maet.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Loveringh. *Behalven de Voorreden, enz.* 639 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt tweede kenmerk ener Godlyke Openbaringe, door den Hoogleeraer LILIENTHAL vastgesteld, is, *dat ze noch zich zelve, noch andere onwraekbare waerheden der Rede en der Ondervindinge, tegenspreke* (*). Het Ongeloof nu beweert, dat dit kenmerk niet gevonden word, in de Openbaring, in 't Heilige Bybelboek voorgesteld. Men houd staende dat die Schriften dikwerf de onloochenbaerste waerheden der Rede en der Ondervindinge tegenspreken; ja dat ze zelfs eene menigte van gezegdens en berichten in zich vervatten, die onmogelyk over een gebragt konnen worden; zo dat men ten minste zoude moeten stellen, dat een dier tegenstrydige stellingen voor valsch te erkennen zy. —— Dit voorgeven van 't Ongeloof te wederleggen, is de taek welke onze Hoogleeraer in dezen op zich neemt: waer omtrent hy zich in dit derde Deel bepaelt, tot het uit den weg ruimen der veelvuldige strydigheden, die men aen de Schryvers van dit Godlyk Boek wil opdringen; bewerende dat 'er geen *wezenlyke* maer slechts *schyn-strydigheden* in voorkomen; die, door een aendachtig onderzoek en behoorlyke onderscheiding, volgens de regels ener welgegronde Uitlegkunde, zeer wel over een te brengen zyn.

In de uitvoering hier van houd onze Authëur dezelfde handelwyze als in 't voorige. Na enige voorafgaende aenmerkingen, zo over 't onderscheid tusschen ene *wezenlyke* en ene *schyn-strydigheid*, en 't geen men deswegens met opzicht tot den Bybel in acht heeft te nemen; gaet zyn Hoog-Eerwaerde, volgens de orde der Bybelboeken, alle de Schriftuurplaetsen na, die met anderen schynen te stryden; en bevlytigt zich om te toonen, hoe die schyn strydigheden, ter oplossinge der tegenwerpingen van 't Ongeloof, vereffene

(*) *Zie boven bl.* 90.

Digitized by Google

fend konnen worden. —— Men heeft dus in dit Deel ene niet ongeſchikte Commentarie van alle zodanige plaetzen, der Heilige Schriften, die met elkanderen ſchynen te ſtryden; en ene oplosſing van etlyke zwarigheden, die velen Lezeren der Bybelbladen, in den eerſten opſlag, moeite baren, en hun zomtyds als onoplosſelyk voorkomen. Tot ene proeve hier van diene het volgende ſtael.

„ *Matth. XXI.* 18-20. *vergeleken met Marc. XI.* 12-14. 20, 21. *Menigerleye zwaarigheden omtrent het gebeurde met den vygeboom*".

„ De berichten van *Mattheus* en *Marcus*, aangaande den vygenboom, dien *Jeſus* vervloekte, ſchynen tegen elkander te ſtryden. Mattheus verhaalt dit geval *Cap.* XXI. 18—20. aldus: *En des morgens vroeg, als hy wederkeerde, hongerde hem; en ziende eenen vygeboom aan den weg, ging hy naar hem toe, en vondt niet aan denzelven dan alleenlyk bladen; en zeide tot hem: uit u worde geen vrucht meer in der eeuwigheid; en de vygeboom verdorde terſtond. En de Discipelen, dat ziende, verwonderden zich, zeggende: hoe is de vygeboom zo terſtond verdorret!* Doch het verhaal van *Marcus Cap.* XI. 12—14. luidt aldus: *En des anderen daags, als zy uit Bethanien gingen, hongerde hem. En ziende van verre eenen vygeboom die bladen hadde, ging hy om te zien, of hy ook iets op denzelven zoude vinden, en daar by gekomen zynde vond hy niet dan bladen; want het was de tyd der vygen niet. En Jeſus antwoordende zeide tot denzelven: niemand eete eenige vrucht meer van u in der eeuwigheid. En zyne Discipelen hoorden 't.* Hier op wordt verhaald het uitdryven der verkoopers en koopers uit den Tempel, en dat de Heere *Jeſus* 's avonds wederom na buiten gegaan is. En dan wordt vs. 20, 21 het verhaal in deezer voegen vervolgd: *En des morgens vroeg voorby gaande, zagen zy dat de vygeboom verdorret was van de wortelen af. En Petrus zulks indachtig geworden zynde, zeide tot hem: Rabbi! ziet, de vygeboom, dien gy vervloekt hebt, is verdorret.* Hier meent men eene viervoudige ſtrydigheid gevonden te hebben: Volgens *Mattheus* zal deeze vygeboom geſtaan hebben aan den weg; maar volgens *Marcus* van verre. De eerſte zegt, dat *Jeſus* deezen boom vervloekt hebbe, om dat 'er geen vygen aan waren; en *Marcus* voegt 'er by, dat het de tyd der vygen niet was: en hier uit zou volgen, dat de ontſtentenis der vygen geene genoegzaame reden der vervloekinge geweest zy, gemerkt geen boom, voor den tyd, vruchten dragen kan. Volgens het bericht van *Mattheus* hadden de Discipelen zo terſtond beſpeurd

Digitized by Google

ſpeurd, dat de vygeboom verdord was; het geen, volgens het verhaal van *Marcus*, eerst den volgenden dag geſchiedt zou zyn. En terwyl deeze de verwondering deswegen aan Petrus toeſchryft, eigent *Mattheus* dezelve aan alle Discipelen. De eerſte zwaarigheid is van geen belang. De vygeboom ſtond daadlyk aan den weg; maar in eenigen afſtand van de plaatſe, alwaar Jeſus hem eerst gewaar werdt. Van meerder belang is de tweede zwaarigheid. Men kan niet zeggen, dat Jeſus zich alleenlyk gehouden hebbe, niet te weeten, of 'er vygen op den boom waren, indien het nog de tyd der vygen niet geweest zy. Het zou, by voorbeeld, ongerymd zyn, in den Lente, op eenen appelboom vruchten te zoeken. Wie zal dan aan Christus zulk eene gedachte toeëigenen? Veel meer moet hy reden gehadt hebben, te vermoeden, dat, in dien tyd, op eenen vygeboom vruchten zyn konden, ſchoon deeze boom daar van ontbloot was. Des gaf dan Christus daar door een blyk, dat hy, in den ſtaat zyner vernederinge, zich ſomwylen van het volkomen gebruik zyner Alweetenheid onthouden en veele dingen niet geweeten hebbe".

„ *Hoe Christus in ernst niet heeft konnen weeten, dat op den boom geene vygen waren; naardien het buiten den tyd der vygen was*".

„ Hoe is dan uit deeze zwaarigheid te komen? Sommige meenen, dat de woorden van *Marcus* eene toeſtemmende vraage in zich vervatten: *want, was het niet de tyd der vygen?* Maar dergelyke vraagen vindt men anders in de ſchryfwyze der Evangelisten, by 't verhaalen van geſchiedenisſen, niet. En waar mede zal men bewyzen, dat de eigenlyke tyd der vygen toenmaals reeds voor handen geweest zy? Volgens de gedachte van anderen, zou men wel in dien tyd vygen hebben konnen inzamelen; maar deeze boom was daar van ontbloot geweest, om dat het toenmaals geen goed vyge jaar was, 't welk καιρος betekenen zal, naamelyk, een tyd, die tot het voortbrengen eener zaake bekwaam is. Maar deswegen zouden evenwel nog al eenige vygen op deezen boom hebben konnen geweest zyn; terwyl hy niet één vyge hadt. Nog minder kan men zeggen, dat Christus, deezen boom van verre ziende, dien gehouden hebbe voor eenen boom van eenen anderen aart, die in dien tyd reeds rype vruchten hadt konnen draagen; maar daar by gekomen zynde, was dezelve een vygeboom geweest, waar van men toen nog geene vruchten verwachten kon; want daar ſtaat uitdrukke-

lyk: *Jesus zag eenen vygenboom van verre.* Ook kan Christus niet gemeend hebben, dat misschien nog vygen van den voorleden Jaare op deezen boom zyn zouden; want in zulken gevalle zou deeze boom geene verſche bladen gehadt hebben. En waarom zou *Marcus* dan ook daar by gevoegd hebben: *want het was de tyd der vygen niet.* Doch men kan zich dit geval zeer wel voorſtellen onder de volgende omſtandigheden. Christus, eene menigte bladen aan deezen boom ziende; meende, dat deeze vygeboom was van de vroege ſoort, die tweemaal 's jaars, in de Lente en in den Herfst, vruchten voortbrengen (*); want het is bekend, dat aan de vygeboomen de bladen laater komen dan de vruchten. Vermits het nu de tyd der vygen nog niet was; dat is te zeggen: de gewoone tyd, wanneer men de vygen inzamelde, was nog niet gekomen; zo kon *Jesus* vermoeden, den boom nog vol vruchten te vinden, indien de boom anders vruchtbaar geweest ware; maar hy vond niet, dan bladen; tot een zeker bewys, dat deeze boom, in weerwille zyner aangenaame vertooninge, evenwel onvruchtbaar was; want een vygeboom van de vroege ſoort moest toen reeds rype vruchten hebben. En zo hy ook van de laatere ſoort geweest ware, dan zouden 'er ten minſten kleine vygen aan geweest zyn, naardien 'er reeds zo veele bladen aan waren. Derhalve vervloekte Christus deezen boom, deels tot een zinnebeeld, hoe het met de Joodſche Kerk gaan zoude; en deels om te vertoonen een blyk zyner Godlyke Almagt, dat hy, wanneer hy wilde, van zyne Godlyke Eigenſchappen volkomen gebruik maaken kon. Gelyk het in tegendeel mede noodig was blyken te geeven, dat hy, in den ſtaat zyner vernederinge, van zyne Godlyke Eigenſchappen niet altoos een volkomen gebruik maakte: want anders zou het onbegrypelyk geweest zyn, hoe men hem zou hebben konnen vangen en dooden (†)".

„ *Of*

(*) „ Dergelyke vygeboomen waren in 't Joodſche Land; waar van te zien zyn JOH. CLERICUS *in Nov. Test. ad Marc. XI. pag.* 252. HERMAN. WITSIUS *in Meletem. Leydenſ. Diſſert. X §. 7. pag.* 410. en HILLERUS *in Hierophytico L. I. Cap. XVII. §. 14.* PLINIUS *Hiſtor. Natur. L. XV. Cap. XVIII. Tom. II. pag.* 194. gewaagt van zulke vygeboomen, die tweemaal 's jaars, naamelyk, in den Oogstyd, en wanneer de druiven ryp wierden, vruchten voortbrengen. Nu begon de Oogst in *Canaän* terſtond na het Paaschfeest, en dus niet lange na deeze gebeurtenis".

(†) „ [Het zou gantsch niet ſtrooken met het beſtek van dit Werk,

Digitized by Google

„ *Of de Discipelen zo terſtond beſpeurd hebben, dat deeze vygeboom verdord was*".

„ De vervloeking van den vygeboom hadt terſtond haare uitwerking. *Mattheus* zegt: *de vygeboom verdorde terſtond;* doch dit kon men niet zo aanſtonds en oogenbliklyk beſpeuren; want de verwondering der Discipelen, waar van *Mattheus* ſpreekt, ontdekte zich eerst den daar aan volgenden dag, toen zy den boom verdord vonden. Dit blykt uit het onderwys, welk Christus aan hun by deeze gelegenheid gaf, en overeenſtemt met het geene, waar van *Marcus* zegt, dat Christus de redenen van dit onderwys eerst den volgenden dag uitgeſproken heeft. Hy zegt daarom ook alleenlyk, dat de Discipelen het gehoord hebben, toen Christus deezen vygenboom vervloekte. Hier op kwamen zy met Christus in de Stad, alwaar hy, die koften en verkoften, uit den Tempel dreef, en 's avonds naar *Bethanien* wederkeerde. En des morgens vroeg met zyne Discipelen weder naar *Jeruſalem* gaande, worden deeze gewaar, dat de vygeboom verdord was van den wortel af, verwonderen zich daar over, en zeggen jegens elkander, hoe is deeze vygeboom zo terſtond verdorret! tot dat eindelyk *Petrus* dit aan Christus zelve zegt, die daar uit aanleiding neemt aan zyne Leerlingen allerlei heilzaame leſen te geeven".

Werk, een oordeelkundig vertoog te doen van de verſcheide oplosſingen deezer zwaarigheid, welke de Uitleggers van alle tyden niet weinig belemmerd heeft. My komt de opvatting van Dr. DODDRIDGE over *Matth.* XXI. 18—20. het allereenvoudigſte voor, en waar van onze Auteur, in het wezenlyke niet verſchilt. Zie mede WHITBY over *Marc.* XI. 13. I. M. H.".]

De Zedenleer der Heilige Schrift, in de Hoogduitſche Taal beſchreeven, door J. L. v. MOSHEIM *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge School te Gottingen: Naar 't Oorſpronklyke, volgens den Vierden, Vermeerderden en Verbeterden Druk vertaald. Eerſte Deel. Eerſte Stuk. Te Utrecht, by* G. T. en A. v. Paddenburg 1768. *Behalven de Voorreden* 493 *bladzyden in quarto.*

ZY die de *Kern der Zedenleere* van den Heer *Mosheim*, of het *Volledig Uittrekzel dier Zedenleere*, voor enigen tyd in 't licht gebragt, doorbladerd hebben, zullen vry algemeen een verlangen gevoeld hebben, dat zo uitgewerkt ene Zedeleere hun eens volledig in hunne Moedertale ter hand geſteld

Digitized by Google

mogt worden. Aen dit verlangen nu, wordt, met de uitgave van dit eerſte Stuk, aenvanglyk voldaen; en men vleit zich, dat de Beminnaers der Christlyke Zedeleere 'er geen minder genoegen in zullen vinden, dan ze zich uit de opgemelde Schriften voorgeſteld hebben. —— De geheele Zedeleer word in dit Werk by manier van Stellingen voorgedragen, die door verdere aenmerkingen opgehelderd en bewezen worden. De nadere ontvouwing dier Stellingen in deze aenmerkingen is indiervoege ingericht, dat zyn Hoog-Eerwaerde Natuur en Openbaring, het Godlyk Woord en de dagelykſche Ondervinding geſtadig hand aen hand doet gaen; om, in ene welgegronde kennis der Menschlyke natuure, de vereischte plichtsbetrachting ten klaerſte onder 't oog te brengen. De twee uiterſten, die van ene al te *ſtrenge* of al te *ſlappe* Zedenleere, waer door vele zedekundige Schriften hunne waerde en nuttigheid verliezen, worden, door den Heer *Mosheim*, het geheele Werk door beſtendig in 't oog behouden, om ze te vermyden. Hy benaerſtigt zich alleszins om de Zedeleer op zodanig ene wyze te verklaren en ter betrachtinge aen te dringen, als ze in de Heilige Schriften voorgeſteld word; aen menſchen, die de uiterſte volmaektheid in dit leven niet konnen bereiken, maer de ernſtigſte poogingen hebben aen te wenden, om trapswyze volmaekter te worden; en aen zulken, die niet uit de waereld moeten gaen om Godsdienſtig te leven, maer den Godsdienst ter harte hebben te nemen, terwyl ze de dingen van dit leven, naer dien ſtaet, in welken de Voorzienigheid hen geſteld heeft, behoorlyk handhaven.

Om hun, die de opgemelde *Kerø*, of het *Volledig Uittrekzel*, niet gezien hebben, een geregeld denkbeeld van het beloop van dit Werk te geven, zullen wy het zelve met des Autheurs eigen woorden voordragen, en ons in dezen daer toe bepalen: de uitgave der volgende Stukken zal ons verder wel gelegenheid geven, om een en ander byzonder ſtael, ter proeve der uitvoeringe, mede te deelen.

Het Werk vangt aen met ene Voorbereiding, waer in ons voorkomt ene algemene ontvouwing van de Zedeleer, met aentooninge, dat het beter is, dezelve afzonderlyk te verhandelen, dan ze in een agtervolgend voorſtel met de Geloofsleer te verenigen; als mede dat de Heilige Schrift de grondſlag dier Leere is. Hier aen volgen enige gepaste aenmerkingen over het geen in een Zedeleeraer voornaemlyk vereischt word, en de dwaelwegen die hy te vermyden heeft; mitsgaders over het onderſcheid dat 'er te vinden is tusſchen

de

Digitized by Google

de Zedenleer der Heilige Schrift en die der Rede, en wat men hier omtrent in acht heeft te nemen. Dit afgehandeld hebbende toont zyn Eerwaerde, dat het doelwit van de Zedenleer der Heilige Schrift is, der menſchen *in-* en *uitwendige heiliging*; en dit leid hem tot de volgende tweledige verdeling en opgave van 't beloop zynes Werks.

Aengemerkt hebbende, dat de Zedenleer op verſchillende wyzen verdeeld, en dus op onderſcheiden manieren ontvouwd kan worden, laet hy ieders ſchikking in hare waerde, en drukt zich wegens de zyne in dezer voege uit.

„ Ik heb dien weg verkoozen, die de gemaklykſte, de naaste en van de Heilige Schrift zelve aangeweezen is. Ik brenge alles, wat tot de Zedenleer behoort, tot *de inwendige heiligheid der Ziele*, en tot *de uitwendige heiligheid des Levens*. En onze Heiland heeft, zoo ik niet zeer mis hebbe, beneffens zyne getuigen, deeze verdeeling zelf aan de hand gegeeven. Jeſus zegt Matth. V: 16. *Laat uw licht alzo lichten voor de lieden, dat zy uwe goede werken zien, en uwen Vader in den Hemel pryzen.* Hy onderſcheidt in deeze woorden twee dingen, duidelyk van malkander, het inwendig licht der ziele, dat niemand zien kan, en de uiterlyke goede werken, die gezien worden. Hy wil, dat het eerſte door de laatſte openbaar en bekend gemaakt zal worden. Het licht, 't welk naar zyne uitſpraak, in de harten zyner leerlingen branden moet, is, het geen wy *inwendige heiligheid* noemen. De woorden *licht* en *verlichting*, betekenen, eigenlyk, in de Heilige Schrift ſlegts die zalige veränderring, welke in het verſtand der wedergeboorenen ontſtaat. Maar wie weet niet, dat van veele dingen, die niet kunnen geſcheiden worden, dikwils ſlegts het één geſteld, en teffens alle gemeend en verſtaan worden? Jeſus noemt een ſtuk van de heiligheid der Ziele, en meent alles, wat 'er in de ziel toe moet gerekend worden. Wat hy *goede werken* noemt, die hy als het ſchynzel en den glans van 't inwendig licht aanmerkt, dit is juist dat geen, wat wy de *uitwendige heiligheid des levens* noemen. En dus is Jeſus onze voorganger in deze verdeeling. —— Dit konden wy uit meer plaatzen zyner reden aantoonen. Doch waar is het toe noodig? Wy willen ſlegts nog de één en andere plaats van zyne getuigen aanhaalen, waar in dit zelfde onderſcheid voorkomt. —— Paulus beſchryft den zaaklyken inhoud der Zedenleer, met deeze woorden: *de hoofdzom van 't gebod is liefde van een rein hart, van een goed geweeten, en van een ongeveinsd geloof.* 1 Timoth. I: 5. Men behoefd niet te bewy-

zen, dat deeze plaats van de Zedeleer handelt. Het woord *gebod*, is 'er al bewys genoeg van. *Paulus* is gewoon, alles, wat ter verbeteringe der Christenen behoort, het *gebod* te noemen, en tegen over dit woord het *geloof* te ſtellen. Dit gebod, of de ganſche Zedenleer, beſtaat, gelyk de Apoſtel zegt, in twee dingen, in de *liefde*, en in die *dingen*, waar uit de liefde vloejen moet, de welke hy *een rein hart, een goed geweeten en een ongeveinsd geloof* noemt. Door de liefde, die hy hier vordert, moet men niet de inwendige genegenheid tot God en den Naasten verſtaan; maar de uiterlyke liefde, die door tekenen, werken, weldaaden en gedienſtigheid beweezen wordt. —— De inwendige liefde is van het rein hart, en de overige dingen, die *Paulus* opnoemt, niet onderſcheiden. En, daar hy zegt, dat deze liefde komen moet uit het *hart*, dan moet ze eene uitwerking van het door God bekeerd en gereinigd hart, en geene inwendige eigenſchap daar van wezen. Men ziet hier, daarom wêer de beide hoofddeelen, die we opgegeeven hebben. —— Wat wy de *inwendige heiligheid* noemen, dat wordt door *Paulus*, door de woorden, *een rein hart, een goed geweeten, en een ongeveinsd geloof*, aangeweezen. Hy klimt in deze woorden neder, en eindigt met het geen volgens zyne natuur het eerſte is. Een *ongeveinsd*, opregt, levendig *geloof* in Jeſus, 't geloof, dat geheel iets anders, dan de waan der valſche Christenen is, is het begin en de oorſprong van die heiligheid, welke in de ziel woont. Uit dit geloof ontſtaat een *goed geweeten*. —— Die met hunnen Heiland door het geloof verëenigd zyn, zyn door het zelve vry geſproken van alle aanklagt, en dugten noch beſchuldigers, noch regterſtoel. Hun geweeten is vry in Christus. *'Er is niets verdoemelyks aan de geenen, die in Christus Jeſus zyn.* Rom. VIII: 1. Op het geloof en een gerust geweeten, volgt het rein *hart*, de vernieuwing der ziele, die in alle haare kragten gezien wordt, die 't verſtand opheldert, den wil heiligt en de begeertens maatigt. Wat wy *uitwendige heiligheid* noemen, dat drukt de Apoſtel met het enkel woord, *liefde*, uit. —— Zo bezigt hy dit woord in zeer veele plaatzen. *De liefde*, zegt hy onder anderen, *is de vervulling der wet.* Rom. XIII: 10. Wat kan de *liefde* hier anders zyn, dan de pligten en werken, die naar het voorſchrift der wet volbragt worden? En dezen zin bekragtigt het voorgaande oogſchynlyk. —— Ik voege 'er nog eene plaats van een anderen Apoſtel by, *Petrus* vermaant de Heiligen met deeze woorden: *nademaal door zyne Godlyke kragt alles, wat tot het Leven en*

een

een Godlyken wandel dient, ons geſchonken is, zo wendt alle uwe naarſtigheid aan, en voegt by uw geloof deugd. 2 Petr. I: 3, 5. Deze vermaning tot Godzaligheid begint met eene erinnering, dat de geloovigen ſterkte en kragt van den Heere ontfangen hadden, zynen wil na te komen, en een deugdzaam leven te leiden. De Godzaligheid heeft dus haaren Grondſlag in de verändering van het hart, en in de kragt, die den regtvaardigen door de genade medegedeeld wordt. Deze kragt, en alles wat 'er toe behoort, noemt de heilige man voort daarop het *geloof*. Hy wil, dat de deugd door het geloof zal beweezen worden. Dienvolgens moet het geloof dat geen zyn, wat de kragt en ſterkte geeft, de deugd te beleeven. Dit geloof moet de moeder der deugd zyn. Wie twyfelt daar aan, dat hier die uiterlyke deugd genoemd wordt, die zig door werken en daaden zien laat? De reden is duidelyk van een zaak, die in de waereld moet getoond worden. Gevolglyk hebben we *Petrus* mede tot een voorganger. Deze brengt twee ſtukken tot de ganſche Godzaligheid, de *Godlyke kragt* of het *Geloof*, dat in 't hart is, en de *deugd*, welke door het geloof bekend gemaakt en beweezen wordt. Deze beide dingen hebben we de in- en uitwendige heiligheid genoemd. En de enkele woorden maaken dus alleen tuſſchen ons en den Apostel een onderſcheid".

„ In 't *eerſte hoofd-deel* moet des menſchen natuurlyke toeſtand, voor al, worden overwogen. Wie kan de gelukkige verändering regt begrypen, waar in we door de heilzaame genade geplaatst worden, die de elende vooräf niet kent, die de natuur hem medegedeeld heeft? En wie kan de ziektens der ziele geneezen, zonder vooräf de *oorzaaken* daar van na te gaan? Naderhand zal men de *middelen* moeten weeten, die de Heere verördend heeft, om van onze natuurlyke elende verlost te worden. *Eindelyk* zal men den toeſtand van hen, die 't hart voor de Godlyke kragt geopend hebben, overwegen, en de inwendige heerlykheid en rust der geheiligde Christenen moeten beſchryven en afbeelden. Deze zaligheid noemd men den *ſtaat der genade*".

„ In 't *ander hoofd-deel* zullen we van de pligten handelen, die 't Leven der Christenen van het leven der overige menſchen onderſcheiden. Daar in zullen we, meest al, de gewoone verdeelingen behouden. —— Men weet, wat 'er eenigen tegen dezelve hebben ingebragt. Maar men heeft, naa een verſtandig overleg, beſlooten, dat men, ten minſten, even zo verſtandig te werk ging, wanneer men den grootſten hoop volgde, dan wanneer men zig naar het oor-

deel van eenige weinigen ſchikte. Zo lang als de oude wegen gelyk zyn, en tot geene onwiſe zydwegen leiden kunnen; zo lang is het, myns bedunkens, best, op dezelve te blyven. Ondertusſchen laat men elk een zyne vryheid, en hoopt daarëntegen, dat anderen omtrent ons niet onbillyker zullen te werk gaan. —— De pligten, die de Heilige Schrift voorſchryft, moeten of van alle menſchen, hoe ook hun toeſtand zyn moge; of ſlegts van zekere menſchen waargenomen worden, die in deze of geene omſtandigheid en toeſtand geplaatst zyn. *De algemeene pligten zyn betrekkelyk op God, op anderen menſchen, en op ons zelv'.* De pligten omtrent Geesten en onzigtbaare ſchepzelen zyn zo weinig in getal, dat het niet noodig is, om 'er een byzondere afdeeling van te maaken. En wat men, mogelyk, omtrent redelooze ſchepzelen, moet waarneemen, is even zo gemaklyk en met weinigen te zeggen. —— De *byzondere pligten* laaten zig, best, naar de verſchillende ſoorten van verpligtingen beſchouwen, waar aan de menſchen zyn gehouden. Wy zyn leden der algemeene maatſchappy, die God op aarde heeft opgeregt. Wy zyn leden van den Staat, of de burgerlyke zamenleving, waar in wy ons ophouden. Wy zyn, eindelyk, leden van de geestlyke gemeenſchap, welke de Kerk genoemd wordt. Elke van deze verpligtingen vordert van ons een byzondere levenswyze.

„ By de beſchryving en voorſtelling dezer pligten willen we, inzonderheid, op de Heilige Schrift zien. Wy willen de rede, en die dingen, die 'er uit afgeleid kunnen worden, niet vergeeten. De zaak zelve zal het zomtyds vorderen, dat we met dezelve raadpleegen, en zekere dingen aanroeren, die onder de Wyzen dezer waereld verhandeld zyn. Doch het voornaame doelwit zal gerigt zyn naar dat boek, het welk God, ter onderrigting van het menschdom heeft laaten opſtellen ".

Volgens deze ſchikking vind men nog in dit Deel, na deze gemelde Voorbereiding, de ontvouwing van *de natuurlyke verdorvenheid des Menſchen;* welken elendigen ſtaet de Heer MOSHEIM, een ſtemmig met de vastgeſtelde Leer onzer Nederlandſche Kerke, zeer onderſcheiden verklaert; om voorts in een volgend deel de *oorzaaken* daer van na te ſpooren, en de middelen ter verlosſinge te overwegen.

Het

Digitized by Google

Het ontdekt Joodendom. Door J. A. EISENMENGER, *Professor der Oosterſche Talen op de Univerſiteit te Heidelberg. Eerſte Deel, Eerſte Stuk. Te Amſteldam by* H. Vieroot, 1767. *in Octavo* 444 *bladzyden.*

DE Hoogleeraer *Eiſenmenger* heeft veel moeite aengewend om de Joodſche Schriften te doorbladeren, en zich met de Jooden in redenwisſeling te vervoegen; wel byzonder met oogmerk om hunne Godsdienſtige gevoelens te doorgronden, en voor al na te gaan, op hoedanig ene wyze deze Natie denkt en ſpreekt, over die dingen, die de Christenen en den Christelyken Godsdienst betreffen. Zyne deswegen gedane ontdekkingen heeft by vervolgens in dit Werk by een verzameld, onder zekere hoofden gebragt, en in 't licht gegeven; om de Waereld te toonen hoe ongerymde gevoelens van Godsdienst de Jooden voeden, en hoe bitter zy den Christelyken Godsdienst lasteren. Dit eerſte Stukje behelst zes Hoofddeelen, welke betrekkelyk zyn tot der Jooden denkbeelden rakende *God den Vader*, *den Zoon*, *en den Heiligen Geest*, die eensdeels ten uiterſte ongerymd, en anderendeels ten hoogſte Godlasterlyk zyn. —— De nieuwsgierigheid kan iemand beweegen, om dit Stukje hier en daer in te zien, maer 't is niet denken, dat 'er velen gevonden zullen worden, die 't geheel met oplettenheid zullen doorlezen. De Hoogleeraer is niet ſpaerzaem geweest in 't mededeelen zyner berichten; maer ſchynt zich veel eer voorgeſteld te hebben, bykans alles wat hem voorgekomen was op te geven, en met ene ganſche lyst van plaetſen uit de Joodſche Schriften voor te dragen. Hier door loopen 'er vele byzonderheden onder, die nauwlyks der opmerkinge waerdig zyn; en men word vermoeid door de menigte van aenhalingen; te meer zo men 'er enig werk van maken wil om ze te beoordeelen, als ze byzondere opmerking waerdig ſchynen. Men ontmoet echter, aen de andere zyde, ook hier en daer aenmerkingen en overwegingen, die hare nuttigheid konnen hebben, ten rechten verſtande van de Joodſche gevoelens; welken dit geſchrift het doorbladeren waerdig maken voor hun, die 'er belang in hebben, of nieuwsgierig zyn, om te weten, op hoedanig ene wyze deze Natie over den Godsdienst denkt en ſpreekt.

Ge-

Digitized by Google

Gedenkwaardige, Vermakelyke, en in deze en ten allen tyde zeer nodige, nuttige en leerzame Deenſche Brieven, vertaalt door JOH. WILH. HEYMAN. *Med. Doctor. Zesde Deel. Te Leiden, by* Joh. Haſenbroek, 1768. *in gr. Octavo* 760 *bladz.*

DE hoofdonderwerpen der voorgaende Deelen, naemlyk de bronwellen van het verderf des Chriſtendoms, en de natuurlyke beſchryving van Noorwegen, (welke laetſte als ene uitſpanning tuſſchen de andere geſprekken in dit Werk gevoegd is,) worden in dit Deel afgehandeld. De Aziatiſche Prins *Menoza* komt nu voor als, behoorlyk onderwezen zynde, in ſtaet geſteld, om de Kerk in zyn Vaderland op ene geregelde wyze te hervormen en te vestigen, met behulp der wel onderrichte en Godsdienſtige Geestlyken, die hem tot dat einde zullen vergezellen. In gevolge hier van ſluit de briefwisſeling in dit Stuk, met het oogmerk van *Menoza* om eerlang te vertrekken, en de belofte van zyn verder wedervaren in 't vervolg te zullen melden. — Aen deze Brieven heeft men nog gehegt ene uitvoerige Verhandeling van den Heer PETRUS HANSSEN, Hoog- Vorſtelyke Sleeswyk- Holſteinſche- Conſiſtoriaal-Raed, Superintendent en Hofprediker, welke ten tytel voert. *De zegenpralende Religie der Chriſtenen.* — De Eerwaerde Opſteller dezer Verhandelinge bevlytigt zich om de uitmuntendheid van den Christelyken Godsdienst te ontvouwen; en denzelven op ene zo overtuigelyke wyze als ten hoogſte heilzaem voor te dragen, dat een ieder, dit nagaende, bewogen behoore te worden, om dien te omhelzen, en ſtandvastig te blyven aenkleven.

Deze Verhandeling, die ener aendachtige lezinge waerdig is, behelst vyf gronden of bewyzen, ter aentooninge der voortreffelykheid van onzen Godsdienst. „ I. De Religie der Christenen is geſchikt, om alle ſmertelyke Aandoeningen uit het Menſchelyke Gemoed weg te neemen. II. Zy verwekt Aandoeningen in 't Gemoed, welke onder alle mogelyke de aangenaamſte zyn, en het wezentlyke der Menſchelyke Gelukzaligheid uitmaaken. III. Zy leerd hoe de Verzoening der Menſchen met Godt, op eene de Goddelyke Volmaaktheden betamende wyze, in 't werk geſteld wordt, dat byna alle Volkeren wel gezogt, dog niet hebben konnen vinden. IV. Zy behoud voor alle Religien, tegenwoordig in de Wereld bekendt zynde, den Voorrang. V. Het Menſchelyk Geſlagt is door de Christelyke Religie uit eenen deer-

Digitized by Google

deernis waardigen en onzaligen ſtaat, als mede een Wangedrag, vol van Grouwelen en velerhande Moeilykheden verlost en bevrydt, waar in het zelve waarſchynelyk weder geraken zou, als deze Religie te gronde ging". — De hoofdzaken in 't eerſte en twede bewys voorgeſteld en aengedrongen, konnen hier enigermate ter nutte proeve ſtrekken.

Onder de ſmertlyke Aendoeningen, waer voor de Mensch bloot geſteld is, komt hier in de eerſte plaets, *de Wroeging van het Geweten, over de Daden en Handelingen, welke van de volmaekte Rigtſnoer des Levens afwyken.* Hier tegen verleent de Christelyke Godsdienst den Mensch, de Leer van Gods Genade in 't Werk der Verlosſinge door Jeſus Christus.

Ene twede is *de kwade geſteldheid van den Geest, die haren oorſprong neemt, uit het misnoegen over de verdorvenheid en gebreken der Menſchen, waer van men de nadeelige uitwerkſelen ondervinden moet.* Wel byzonder, *wanneer de Christenen door allerhande Ongeluk, Kruis, Wederwaerdigheden en Elenden gedrukt worden.* De Christelyke Leer verſterkt ons hier tegen, door de ernſtigſte leſen, en de nadrukkelykſte aenmoedigingen, die geſchikt zyn om ons op te beuren, en alles met lydzaemheid te doen ondergaen; in navolging van 't voorbeeld van onzen Leermeester, in de verzekering van een aenſtaend euwig heil.

Hier by komen nog de ſmertlyke Aendoeningen, *welke ontſpruiten uit het verlies onzer Nabeſtaenden, en die welke ons lief en waerd waren:* mitsgaders *de Afkeer voor den Dood, en de Vreeze die de Mensch voor denzelven heeft;* en eindelyk *de Vreeze van 't geen na den Dood volgen zal.* In alle dezen heeft een Christen, die het Euangelie gelovig omhelst, de allerkrachtigſte hulpmiddelen, door ene genoegzaeme kennis der toekomende Gelukzaligheid, en de ſterkſte verzekering dat alle ware geloovigen 'er deelgenooten van zullen zyn.

En gelyk dus de Christelyke Godsdienst geſchikt is, om die ſmertlyke aendoeningen te weren, zo is dezelve ook aen de andere zyde in ſtaet, om het menschlyk gemoed met de aengenaemſte aendoeningen te vervullen. Die Godsdienst naemlyk verleent den Mensch; *Blydſchap uit een zuiver geweten; Vreugde in God; het Leven der Geloovigen in hunnen Verlosſer; Vergenoegdheid met onze levens omſtandigheden; de Hoop op het toekomende,* en eindelyk, *de Voorſmaek der Hemelſche Heerlykheid.* — Zy die de Christelyke Leer oprecht ge-

Digitized by Google

geloven, en in ernst beleven, ondervinden dezen heilzaamen invloed, die geen andere Godsdienst leer, op zo krachtige ene wyze, kan verlenen; voor 't zo ver allen anderen of aan de kundigheden, of aan de vereischte bewyzen mangelt.

Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historie-Schryver der Stad. Elfde Stuk. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1767.

AMsterdams beroemde Historie-schryver, in 't voorgaande deel de Regten der Stad in 't algemeen voorgedraagen hebbende, gaat met den aanvang van het tegenwoordige over, tot het ontvouwen van de *Voorregten der Poorters* of *Burgers* deezer Stad, die hy in 't eerste Boek onderscheiden verklaart. Het geen hy deswegens meldt, en met nevensgaande aanmerkingen in een te duidelyker daglicht stelt, kan merkelyk dienen ter opheldering van verscheidene byzonderheden; die, inzonderheid voor de Burgers deezer Stad, en zulken die met hun handel dryven, van een weezenlyk aanbelang zyn. Hy is hier toe, gelyk hy uitdrukkelyk te kennen geeft, te beter in staat gesteld, door 't gebruiken eener *Verhandelinge over het Amsterdamsche Poorterschap*; die door de nette pen van wylen *Jacobus Noordkerk* opgesteld is, en berust ter Secretarye deezer Stede; daar de Schryver de post van eersten Stads Klerk, eenige jaaren, loffelyk, heeft waargenomen.

Op het ontvouwen van der *Poorteren-Voorregten* volgt, in het tweede Boek van dit Deel, eene beschouwing van de *Schutterye*n, *Burger-Compagnien*, *Wagten en Bezetting der Stad*. Dit onderwerp wordt hier insgelyks naauwkeurig behandeld, met byzondere meldinge van de oude schikkingen desaangaande, en de tegenwoordige gesteltenisse; om te doen opmerken, in hoe ver dezelve al of niet veranderd zy; het welk dit gedeelte byzonder nuttig maakt voor hun, die daar toe eenige betrekking hebben.

Eindelyk behelst dit Stuk nog, in 't laatste Boek, een berigt van de voornaamste beroemde Persoonaadjen van Amsterdam; dat ons op eene beknopte wyze voordraagt, eene genoegzaame melding van zodanige Persoonen, die, of in Amsterdam gebooren zyn, of een aanmerkelyk gedeelte van hun leeven aldaar doorgebragt, en door hunne uitmuntendheid tot luister der Stad verstrekt hebben. De Liefhebbers

van

Digitized by Google

van 't naſpooren van den lof der beroemde Mannen, inzonderheid van ons Vaderland, zullen dit gedeelte met genoegen doorbladeren, en met zeer veel vermaak zien, dat Amſterdam, ook in dit opzigt, niet minder ſtof tot roem heeft, dan eenige andere Stad.

't Is wel waar dat men, zich in den vroegſten tyd hier ter Stede bykans geheel toeleggende op den Koophandel en Zeevaart, in die dagen luttel zorgde voor 't aankweeken der Geleerdheid, welke dies tyds ook vry algemeen verwaarloosd werd; doch 't is tevens egter, volgens dit berigt, zeker, dat men, nog voor het afloopen der vyftiende eeuwe, drie Amſterdammers vond, welken zich, in die dagen der onkunde, eenigen naam wisten te verkrygen: te weeten, *Nicolaas van Amſterdam*, omtrent het jaar 1440, *Henricus van Amſterdam* omtrent het jaar 1470, en *Joannes van Amſterdam* omtrent het jaar 1480. Ook is 't bekend dat *Willem* en *Jan Eggert* midsgaders hun Neef *Jan Eggert Hartgertsſoon* en deszelfs Vrouw *Wendelmoet*, in die onverlichte eeuw, alhier het hunne toegebragt hebben, om de Geleerdheid, naar den ſmaak van dien tyd, te bevorderen. En gaat we een weinig verder, dan vinden we in de zestiende eeuw, toen de Geleerdheid herleefde, reeds verſcheidene Amſterdammers, die den lof van Geleerde Mannen erlangd hebben. Onder deezen telt hier onze Hiſtorieſchryver, *Alardus van Amſterdam*, *Nicolaas Cannius*, *Cornelius Crocus*, *Joannes Sartorius*, *Joannes Timannus*, *Johannes Monſenus*, *Nicolaas Everhard*, *Sybrand Pompejus Occo*, *Gisbertus Horſtius*, *Bernardus Deſonius Kroonenburg*, *Pieter Pauw*, *Dirk Volkaertszoon Koornhert*, *Henrik Laurenszoon Spiegel*, *Roemer Viſcher*, (met zyne Dogters *Anna* en *Maria Teſſelſchade*, beroemd van wegens haare Digt- Zang- en Speelkunde enz.) *Petrus Opmeer*, *Maarten Janszoon Koster*, *Sebaſtiaan Egbertszoon*, *Ellerd de Veer* en *Cornelis van Haamrode*. Benevens deezen komen hier nog veele anderen in aanmerking, die met lof gedagt worden, ter oorzaake van hunne uitmuntendheid, zo in den Kryg en Regeering als in de Schilder- Teken- en Beeldhouwkunde. Vestigen we voorts het oog op de beroemde Mannen van de zeventiende en achtiende eeuw alhier, dan worden we gewaar, dat derzelver aantal, met het toenemen der Stad, en het opregten der Doorlugtige Schoole, niet weinig is vermeerderd. Om ze eenigermaate in orde te melden, vindt de Heer WAGENAAR het geraaden, dezelven in vier ſoorten te onderſcheiden; naamlyk in *Staat-* en *Krygskundigen*, *Geleerden*, *Digters* en *Konſtenaars*. Onder ieder deezer

ter hoofdsoorten zyn 'er etlyken, op welker voortreffelykheid Amsterdam, met het hoogste regt, roem mag draagen; welker werkzaamheid en bedryven, gelyk die der voorgemelden, in deezen, door de welbesneeden pen van onzen Historieschryver, onpartydig en ongesmukt, op eene gevallige wyze, hem byzonder eigen, beschreeven worden. —— Om 'er nog een voorbeeld van te geeven, zullen wy ons bepaalen tot het geen onze Schryver meldt wegens den Hoogleeraar *Jacobus Philippus d'Orville*, die, voor weinige jaaren, hier ter Stede, overleeden is, en ongetwyfeld eene plaats verdient, onder de geleerdste Amsterdammers.

„ Zyn Vader was *Joan d'Orville*, die hier van Hamburg met der woon gekomen was, en grooten en gelukkigen Koophandel dreef. Zyne Moeder heette *Catharina Neys*. Hy werdt, hier, op den agt en twintigsten July des jaars 1696, gebooren, en, in zyne jeugd, tot den Koophandel, geschikt. Doch in de Latynsche en Griekse Taalen onderweezen zynde, toonde hy, in den ouderdom van zeventien jaaren, zulke uitsteekende blyken van bekwaamheid tot de Latynsche Poëzye, dat de Vader zig, schoorvoetende, beweegen liet, om den jongen *d'Orville*, in 't jaar 1715, te zenden naar 's Lands Hooge Schoole te Leiden, daar hy de Professoren *Gronovius*, *Burmannus*, *Noodt* en anderen hoorde. Midlerwyl, deedt hy eene reis naar Londen; bezogt 'er de voornaamste Boekzaalen, en voltrok, te Leiden te rug gekeerd, zyne studien, waar na hy, in February des jaars 1721, tot Doctor in de beide Regten, bevorderd werdt. Hy zette zig neder in den Haage; doch geenszins met oogmerk, om zig aan de oefening der Regtsgeleerdheid over te geeven. Hy bleef 'er niet langer dan twee jaaren, toen hy eene reis deedt naar Brabant en Frankryk, en in 't jaar 1724, eene tweede naar Engeland, van waar hy, op 't einde des jaars 1725, in Holland te rug keerde. Hy woonde, sedert, dan eens te Amsterdam, dan wederom te Utrecht, te Leiden, of in den Haage; doch 't leedt slegts tot in den voorzomer des jaars 1726, toen hy eene andere en veel grooter reis naar Italie ondernam, met oogmerk, voornaamlyk, om het Eiland Sicilie te bezien. Hy volbragt deeze reis gelukkyk, en keerde, binnen twee jaaren, door Duitschland, te Amsterdam, te rug. In alle deeze reizen, hadt hy zyn werk gemaakt van het bezoeken der Geleerden; het doorzien der meeste en voornaemste Boekeryen; het doorbladeren en vergelyken van oude Handschriften, en het onderzoeken van allerlei oudheden: uit al het welke, hy eenen groo-

Digitized by Google

grooten voorraad van geleerde aantekeningen verzamelde, van welken veelen zyner vrienden zig, by het uitgeeven van oude Grieksche en Latynsche Schryveren, nuttiglyk, bediend hebben. In den aanvang des jaars 1730, nam hy in overweeging, om zig te Utrecht neder te zetten. Doch Burgermeesteren van Amsterdam besloôten, juist op dien tyd, hem het Professorschap der Historien en Welspreekendheid, in de Doorluchtige Schoole alhier, welk, na Francius dood, niet begeven geweest was, op te draagen. Hy aanvaardde deeze post, die hy, twaalf jaaren agtereen, bekleed, en in 't jaar 1742, vrywilliglyk, aan den zeer geleerden *Petrus Burmannus Secundus*, toen Professor in dezelfde weetenschappen op de Friesche Hooge Schoole, afgestaan heeft. Hy leidde, sedert, een stil leven, zig egter, zo veel hem zyne lighaamlyke gezondheid toeliet, vermaakende in Letteroefeningen: waar van de weereld, nu en dan, de vrugten zag, in de *Miscellaneæ Observationes*, die, van tyd tot tyd, in 't licht kwamen. Hy arbeidde ook aan zyne geleerde reis door Sicilie; doch werdt, door de dood, belet, dit werk in 't licht te geeven. Na verscheiden' hevige aanvallen van den steen, overleedt hy, tusschen den dertienden en veertienden September des jaars 1752 (*a*) De voorgemelde Professor *Burmannus*, zyn Opvolger, deedt, op den twee en twintigsten October, eene treffelyke Lykrede over den overleeden, van den gewoonlyken Predikstoel in de Nieuwe Kerke, onder eenen ongewoonen toevloed van vreemdelingen en ingezetenen. Ook heeft hy, in 't jaar 1763, de *Sicula*, of *Oudheidkundige Reis door Sicilie* van zynen afgestorven vriend, aan de geleerde weereld medegedeeld. D'*Orville* hadt eenen Broeder gehad, *Pieter* genaamd, die tot Doctor in de Regten bevorderd was; doch zig op den Koophandel toegelegd heeft: met welken hy, nogtans, de Geleerdheid, en de Digtkunde in 't byzonder zo wel wist te paaren, dat de Professer d'*Orville*, in 't jaar 1742, eenen fraajjen bondel Latynsche Poëzye van hem in 't licht gegeeven heeft. Hy was een jaar jonger dan de Professor, en is, op den derden January des jaars 1739, overleeden.

Digitized by Google

Beſchouwingen van de Werken der Natuur. Ten opzigte van de Viervoetige Dieren, Vogels, Viſchen, Tweeſlachtige en Kruipende Dieren, Inſecten, Plantgewaſſen en Bergſtoffen. Ter betooginge van Gods Magt, Wysheid en Goedheid. Of, Vervolg op de verbeterde tweede Uitgaave van J. RAY *Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge, enz. Te Amſterdam, by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, Yntema en Tieboel. *Behalven het Voorwerk en Register 645 bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorreden van het Werk, dat wy hier aankondigen, worden wy onderrigt, dat des Schryvers eerſte oogmerk was een *Engelsch* werkje van JOHN WESLEY te vertaalen, en tot een Vervolg op J. RAY's *Gods Wysheid in de Werken der Scheppinge* te doen dienen; dat hy, om reden, daar vermeld, van dit doel afzag en te raade wierd ſlegts een en ander gedeelte van dit *Engelsch* Stukje, ten dien einde, over te zetten: doch dit mede verwerpende, heeft hy verkoozen liever de rol van Schryver dan die van Vertaalder te ſpeelen. „Meenende, *gelyk hy zich uitdrukt*, grooter dienst te zullen doen met WESLEY nevens andere Schryvers over de *Natuurlyke Historie*, in eenen rang te plaatſen, en uit dien ryken overvloed, de ſtoffe te verzamelen tot het opmaaken van het dienſtig geoordeelde Vervolg op het Werk van RAY. —— Dit, *dus vervolgt hy*, is de oorſprong deezer Beſchouwingen, die tevens derzelver aart genoegzaam aanwyst. Elk der Beſchouwingen vervat de voornaamſte, de zekerſte waarneemingen, welken, van tyd tot tyd, omtrent die voorwerpen, gedaan zyn, by een verzameld uit de Werken der grootſte Mannen, die zich hebben toegelegd op de onderſcheidene deelen der Natuurlyke Historie, welke hier voorkomen. — 't Kan niet wel anders zyn of de zodanigen onzer Leezeren, die eenigermaate hun werk gemaakt hebben van het doorbladeren der Werken van deeze ſoort, zullen veele ſtukken aantreffen, die zy reeds elders vonden; iets waar over wy geene verſchooning behoeven te verzoeken, dewyl dit in de natuur ligt van ons Werkje; het beste by een te vinden kan, onzes inziens, niet dan aangenaam en ten hoogſten nuttig weezen, en ik bedrieg my grootlyks, indien ieder Beſchouwing hier van tot geen bewys zal kunnen verſtrekken. Zo veel mogelyk was, hebben wy uit de oorſpronglyke bronnen geput". —— Wyders, verklaart de Schryver. „Veel grooter zou ik met weinig moeite elke *Beſchouwing* hebben kun-

nen

nen doen worden: want meermaalen heb ik my met, nimmer om ſtoffe verlegen gevonden, en het ſchiften hadt niet zelden meer werks in, dan iemand zich mogelyk verbeeldt. —— Aangenaamer zou ik ook deeze Beſchouwingen hebben kunnen maaken, voor dat ſlag van Leezeren, wier ydele nieuwsgierigheid het ſmaaklykſte voedzel vindt in vreemde en ongelooflyke vertelzeltjes, de ſchandvlekken van veele Werken over de Natuurlyke Historie; maar 't lustte my voor gezuiverder weetlust te ſchryven".

Ziet daar het oordeel 't geen de Schryver zelve over zyn Werk velt; wy kunnen 'er ons zegel aan hangen, en 't zelve als een Kort Begrip van de voornaamſte Deelen der Natuurlyke Historie aanpryzen. Zy, die de laatſte Uitgaave van RAY hebben (*), zullen hier veele ſtukken nader opgehelderd vinden. Ook kan het als een Werk op zich zelven ſtaande worden aangemerkt. Terwyl de veelvuldige aanhaalingen van zodanige Werken, die een nog volledíger berigt in 't *Nederduitsch* wegens zommige byzonderheden mededeelen, eene bekwaame handleiding verſchaffen, tot het grondig beoefenen der Natuurlyke Historie, voor onze Landsgenooten.

Wy moeten het nog wat nader doen kennen. Behalven eene *Algemeene Inleiding* over de verpligting tot het *Beſchouwen van de Werken der* NATUURE, en de wyze op welke men daar in moet handelen, bevat dit Stuk Zeven Beſchouwingen. (I.) *Van de Viervoetige Dieren.* (II.) *Van de Vogelen.* (III.) *Van de Viſchen.* (IV.) *Van de Tweeſlachtige en kruipende Dieren.* (V.) *Van de Gekorve of Bloedlooze Diertjes, gemeenlyk Inſecten genaamd.* (VI.) *Van de Boomen, Planten en Gewaſſen.* (VII.) *Van de Delf-Myn-ſtoffen en Metaalen.*

De eerſte, tweede, derde, en vyfde *Beſchouwing* zyn op denzelfden trant geſchreeven, zy bevatten de hoofdbyzonderheden en algemeene eigenſchappen der Dieren, daar in ten voorwerpe genomen; en worden beſlooten met eene breedere beſchryving van de zeldzaamſte Dieren in het *Viervoetige Geſlacht*, onder de *Vogelen*, *Viſchen*, en *Inſecten*. —— Ten voorbeelde diene het beloop der Beſchouwinge van de *Vogelen*. In deeze ontmoeten wy, naa eene algemeene bepaaling wat *Vogels* zyn, en welke hunne onderſcheidende kenmerken uitmaaken, eenige aanmerkingen over hun vliegen, het maakzel der Vleugelen, en wegens hun zwemmen. Verder handelt de Schryver van de Pooten, van het Gezigt, van het Ge-

(*) Zie hier van een Berigt in de *Vaderl. Letteroef.* VI D. I St. pag. 194.

Gehoor, van den Reuk en Smaak, van de groote verſcheidenheid der Bekken, van de Maag der Graan en Vleesch-eetende Vogelen, van de Stem, van de Wapenen, van de Voortteeling, de Nesten, en de zorg voor de Jongen; wyders deelt hy de beste waarneemingen mede over de *Stryk* en *Trek-vogelen*. Hier aan volgt eene beſchryving van den *Gryp-vogel*, van den *Struis-vogel*, van den *Kaſuaris*, van den *Fregat-vogel*; van het *Storm* of *Onweers-vogeltje*; van den *Pellikaan*; van den *Pauw*; van den *Pappegay*; van den *Ys-vogel*; van de *Hoppe*; van den *Water-ſpreeuw*; van de *Zwaan*; van de *Colibrietjes*. De byzondere beſchryvingen zyn in deeze, gelyk ook in de andere Beſchouwingen, vry breedvoerig: wy zullen een der kortſte hier plaatſen.

„ Wegens ſnelheid van vlugt is het *Storm* of *Onweers-vogeltje* beroemd; doch nog aanmerkenswaardiger uit hoofde van de ſchoone kleuren, die, ten eerſten aanziene, zich niet voordoen: maar egter, op een nader beſchouwen, 'er in gevonden worden; ook trekt de wondere eigenſchap van ſtorm of onweer te voorſpellen, aan dit *Vogeltje* toegeſchreeven, en waar van het zyn' naam ontleent, onze aandagt. In grootte verſchilt het weinig van een *Leeuwrik*. Op 't eerſte gezigt bemerkt men bykans niets, dan een zwarte pluimagie, doch ontdekt, de dag 'er wel op vallende, een blauwagtig purper daar onder verſpreid en ſpeelende, welke kleur verandert, en nu ſterker dan zwakker van gloed is, naarmaate van het licht; aan den hals ziet men die mengeling van groen en purper, welke den hals der *Pauwen* en *Duiven* zo veel cieraads byzet; de kop is bykans geheel donker blauw; de vleugels zyn gedekt met eenige witte veertjes; de ſtuit en de ſtaartpennen hebben 'er ook iets van, 't geen niet weinig toebrengt tot de ſchoonheid van deeze, in de daad, ſchoone pluimagie. De bek is zwart: de pooten, die tot aan 't lyf ongevederd zyn, en de breede voeten, hebben dezelfde kleur; ook worden de vingers door een zwart vlies zamen gevoegd. De zorgdraagende NATUUR heeft dit *Vogeltje*, dat bykans altoos vliegt, en over de oppervlakte van de zee zweeft, om de kost te zoeken, met vleugels voorzien, die, naar evenredigheid van het lichaam, zeer groot zyn, ſlaande ruim een voet uit, weshalven zy, geſlooten zynde, voorby den ſtaart ſteeken.

„ Doch genoeg over de kleur en geſtalte van het *Onweers-vogeltje*, om 't zelve te doen kennen, en niet als weinig beziens waardig voorby te gaan, wanneer 't ons in de verzamelingen der Liefhebberen voorkomt: wegens de andere

by-

byzonderheid, die het berugter maakt, en onder de Zee-lieden, als een voorboode van naakend onweer doet aanzien, zullen wy nog iets zeggen, en eenige aanmerkingen bybrengen, die toonen, hoe 'er, ten dien opzigte, niets wonderdaadigs plaats heeft; maar zulks toegaat, volgens een algemeene wet, den leevenden ſchepzelen, door de NATUUR gegeeven, de wet van zelfbehoudenis naamlyk. De berigten der Zee-vaarenden, dat, wanneer 'er onweer op handen is, deeze *Vogeltjes*, eer dat de Scheepslieden eenig ander teken van ſtorm ontdekken, rondsom de ſcheepen komen vliegen, zyn te veelvuldig en eenſtemmig om 'er geloof aan te weigeren; doch 't zou bygeloof weezen, met veelen hunner te gelooven, dat zy, door een zonderling beſtel des Hemels, het dreigende gevaar aankondigen. Men neemt egter hunne aannadering, te regt, voor een teken van ſtorm: want zy zoeken, tegen dien tyd, een veilig ſchuil in de luwte van het ſchip, en komen, kort voor dat dezelve begint te woeden, aanvliegen, het naderend onweer door hun ontdekt, op de vlugge wieken voor uit ſnellende, in 't midden der zee, waar zy geen ander beſchutzel, hun als dan hoognoodig, kunnende vinden, het eenigst, een zeilend ſchip, neemen. De groote vleugels, daar wy van geſprooken hebben, ſtellen hun in ſtaat om, by ſtil en gemaatigd weer, ver en hoog te kunnen vliegen: maar die zelfde vleugels maaken hun, als het hevig ſtormt, een ſpeelbal van den wind, tegen welks kragt zy niet beſtand zyn, ook kunnen zy het dan zwemmende niet in 't water houden, het geweld der baaren overmeestert hun daadlyk. Om dit dubbeld leevensgevaar, in lugt en water, te ontwyken, vervoegen zy zich aan den ly-kant van een zeilend ſchip, of daar agter, ſteeds den koers, dien 't zelve houdt, volgende, tot dat het onweer geweeken is, wanneer zy, die door dit middel den dood ontkomen zyn, (want niet weinigen ſneuvelen des niettegenſtaande,) wederom de vlugt neemen, en de ruimte kiezen".

De vierde Beſchouwing gaat over de Tweeflachtige en Kruipende Dieren, vermeldende de *Schildpadden* van onderſcheidene ſoort, en de *Krokodillen*. Men ontmoet in dezelve den *Salamander*, den *Kameleon*, de *Kikvorſchen*, de *Padden*, en onder deeze de *Surinaamſche Pipa:* de kruipende Dieren, *Slangen*, *Adderen* en *Aard-wormen*. Omtrent alle deeze zyn hier de laatſte en beſte waarneemingen in een kort begrip gebragt.

De zesde Beſchouwing, *van de Boomen, Planten en Gewaſſen*, vangt de Schryver dus aan. „ In onze voorgaande Be-

Digitized by Google

ſchouwingen van het *Ryk der Dieren*, hebben wy, van het voedzel, dat den leevenden bewoonderen der aarde ten deele valt, ſpreekende, een en andermaal moeten gewaagen van den milden overvloed der ſpyzen, die het *Groeijend Ryk* daar aan verſchaft, en daar uit reeds leeren kennen, de Wysheid, de Goedheid, en de Magt des grooten MAAKERS en ALVERZORGERS, in het voortbrengen en in ſtand houden van *Planten* en *Gewaſſen*, zonder welken het binnen kort, om zo te ſpreeken, gedaan zou zyn met de *Dieren* des velds, de *Vogelen* des hemels, de *Viſchen* der Zee, het *Kruipend* en *Bloedloos Gedierte*. Doch dit gedeelte van de Werken der NATUURE verdient niet min eene byzondere Beſchouwing dan de andere, tot welker opmerkende naſpeuring wy ons verledigden. —— Hebt ge dan Leezers, leerzaamheid en ſtigting kunnen raapen, op ons geleide de gemelde hoofdbyzonderheden overweegende, wy durven uwe aandagt weder uitnoodigen om ons te vergezellen, in de Beſpiegeling van *Boomen*, *Planten* en *Gewaſſen*; zy zal, in deezen hof der NATUURE zich bezig houdende, door de ſchoonſte gezigten bekoord, door de weetenswaardigſte ſtukken tot onderzoeklust aangezet, en door de wonderen, hier bykans allerwegen verſpreid, verbaasd, en in heilige verrukkingen opgetoogen worden.

Dat vry 't weetgierig oog zich ſlaa alle kanten,
Verrukt door 't gloeiend ſchoon der veelgekleurde Planten,
't Wordt mildelyk onthaald, 't vindt telkens roemens ſtof
En wekt d'ontvonkten geest, om 's hoogſten SCHEPPERS lof
Te zingen". —— —— —— —— ——

In deeze Beſchouwing komen de volgende hoofdzaaken voor; de Zaaden der *Gewaſſen*, hoe elk zyn byzonder Zaad hebbe, en hoe zeer zich dit groeiende uitbreidt; de tweeërlei Kunne der *Planten*; de Groei derzelven en het voedzel 't welk zy neemen; de omloop der Sappen. Ook merkt de Schryver aan wat de Lugt aan de *Planten* toebrengt, en hoe noodig het Licht den *Gewaſſen* is. Hy weidt uit over de wortels der *Planten*, neemt de Stammen der *Boomen* en de Steelen der *Gewaſſen* in opmerking, en toont wat nut de Bladeren doen: de Bloezems en Bloemen ſtelt hy voor met de woorden van den Dichter SCHIM, en laat den dichterlyken Landman POOT van de Vrugten ſpreeken. Waar op de Beſchryvingen van eenige opmerkenswaardige *Planten* en *Boomen* volgen.

't Zal

't Zal onzen Leezeren niet ongevallig zyn, in dit Berigt ook te zien, hoe de Schryver, in zyne Beſchouwingen, eenig byzonder deel opheldert. Van de noodwendigheid der Lugt voor de *Planten* geſprooken hebbende, gaat hy dus voort. „ Deeze noodwendigheid der Lugt is vry algemeen bekend; maar byzonderder is de waarneeming, wegens het Licht, dat de *Planten* niet minder behoeven. Dat de bladeren van veele *Planten* 's nagts eene andere geſtalte aanneemen, dan zy over dag hadden, werd van de Ouden reeds opgemerkt, en is, door de proeven der hedendaagſche Natuuronderzoekeren, nader bevestigd. Doch waar aan hebbe men deeze verandering toe te ſchryven? Hette of koude, droogte of vogtigheid, veroorzaaken ze niet: want hoe zeer deeze ook veranderen, het verſchynzel vertoont zich geregeld. De onfaalbaarſte Leermeesteresſe wyst ons den oorſprong hier van in het Licht te zoeken. De proeven van Dr. HILL kunnen hier ten bewyze dienen. Deeze Heer plaatſte een Plant *Abrus* in een plaats, waar dezelve een maatig daglicht kreeg, zonder door de zon beſcheenen te worden; de bladeren vielen loodrecht neder en ſlooten zich onder zamen; in dien ſtand bleeven zy den geheelen nagt. Een half uur naa het aanbreeken van den dageraad, begonden zy zich weder uit te ſpreiden, en een vierendeels uurs, naa het opkomen der zonne, waren zy geheel uitgeſpreid. Langen tyd voor zonnen ondergang, begonden zy weder neer te vallen, en, toen de avond viel, ſlooten zy zich als voorheen. —— Den volgenden dag, zette hy de *Plant* op een plaats, waar minder Lichts was, de bladeren rigtten zich 's morgens op, maar zo veel niet, en vielen 's avonds vroeger. —— Op den derden dag, plaatſte hy haar in een venſter op 't Zuiden, geheel in den zonneſchyn; reeds vroeg in den morgen, hadden de bladen den horizontaalen ſtand bereikt; ten negen uuren waren zy hooger, en bleeven dus tot den avond, wanneer zy weder horizontaal wierden, en allengskens tot den gewoonen ſtand van rust geraakten. —— Des volgenden daags ſtondt ze op dezelfde plaats, doch de zon ſcheen niet: wel dra kreegen de bladeren den horizontaalen ſtand, maar kwamen niet hooger, 's avonds ſlooten zy zich naar gewoonte. —— Om te bewyzen, dat deeze veranderingen alleen door 't Licht veroorzaakt worden, zette Dr. HILL, op den avond van den zesden dag, de *Plant* in een boekenkas, waar de morgenzon in ſcheen, als de deuren open ſtonden. De volgende dag was zeer helder, de bladeren ontſlooten zich 's morgens vroeg, en waren ten negen uuren in denzelfden ſtand als op den derden dag

Digitized by Google

gemeld is. Toen floot hy de deur van de boskenkas digt, die een half uur daar naar openende, vondt hy de bladeren, even als in den nagt, geflooten: by het openen der deuren kreegen zy, in twintig minuuten, hunne volkomene uitgebreidheid weder. Dit herhaalde hy verfcheide keeren, altoos met den zelfden uitflag: wy kunnen derhalven, door het toelaaten of uitfluiten van het Licht alleen, die *Plant* deeze veranderingen laaten ondergaan. Hier uit is het zeker, zegt de Heer WESLEY, in navolging van Dr. HILL, dat het geen de *Slaap der Planten* genoemd wordt, enkel toe te fchryven is, aan de afweezigheid van het Licht (*). Dat de hette of koude de oorzaak niet kan weezen, blykt uit de waarneeming van den grooten LINNÆUS; te weeten, dat die opening en fluiting der *Planten* niet flegts voorviel in de open lugt; maar ook in beflooten plaatfen, in ftooven, daar de lugt altoos in eene eenpaarige warmte wordt gehouden, of daar dit verfchil ten minften zo gering is, dat men het naauwlyks kan voelen, en dus hier in geene aanmerkinge kan komen.

„ Dan 't geen nog kragtiger de noodzaaklykheid van het Licht voor 't Groeijend Ryk aantoont, is de uitflag van het onderzoek, 't geen de Heer BONNET deedt, omtrent de gedaante-verandering der *Planten* door de *Franfchen Etiolement* geheeten, 't geen wy gevoeglyk *Slenterigheid* kunnen noemen, beftaande daar in, dat de ftam tot eene ongewoone langte opfchiet, bleeker en doffer van kleur is dan anders, geene bladeren of fcheuren zydwaards uitgeeft, en, flegts aan het boven einde, eenige zeer kleine mismaakte bladeren heeft, die witagtig zyn. „ Ik heb my toegelegd, fchryft de Heer BONNET, om te ontdekken, wat deeze ontaarting veroorzaakt; of ze kome van het aardryk, van gebrek of overvloed van water, lugt, warmte, licht, of iets anders. Door veele proeven meen ik bevonden te hebben, dat deeze wanftaltigheid enkel fpruit, uit gebrek aan Licht. *Gewafen* van eenerlei foort, in denzelfden grond geplant, op gelyke wyze begooten en gehouden in eenerlei licht en warmte, zyn behoorlyk opgefchooten, wanneer zy open of met glazen klokken overdekt ftonden: hoewel de laatst gemelden een weinig kleinder bleeven: maar

(*) De Leezer kan de aanmerklingen van LINNÆUS over den *Slaap der Planten* vinden, in de *Vaderl. Letteroefen*. IV Deel 2de Stuk, bladz. 232. Zie ook de *Uitgez. Verhandelingen*, V Deel, bladz. 1. Waar men een byzonder berigt vindt, *van het waaken der Bloemen*, nevens eene optelling van de *Planten*, die zulks onderworpen zyn.

Digitized by Google

maar die met houten bakken bedekt waren, zo dat 'er geen licht op vallen kon, zyn al te maal op de gezegde wyze misgroeid. Dat ze een min ſterke kleur hebben, verwondert my niet, doch 't is ongelyklyker, dat meer of minder Lichts de geſtalte en figuur van het Gewas zelf kan veranderen (*)". Eene byzondere proeve ten bewyze hier van, vermeldt hy in deezer voege. „ *Franſche Raapen*, die uitgegroeid waren in een zeer donkeren kelder, hadden zeer ſlenterig loof gemaakt, met uitermaate lange ſtronken, ſchemerwit van kleur; de bladeren zich niet kunnende ontwinden; derzelver kleur was geelagtig wit. Ik ſneed de ſtronken af van een groot deel deezer *Raapen*, en bragt daar van het ondereinde in vaaſen vol water, welke ik in een tuin deed brengen, daar ik ze bezyden elkander, allen in dezelfde blootſtelling van lugt plaatſte. Eenige vaaſen zette ik onder kookers van bordpapier, met blauw papier gedekt, die het licht volſtrekt wegnamen: zommigen waren geheel digt, anderen aan het boveneinde open: men ſloot Thermometers in deeze kookers, en een ander Thermometer werd ter zyde in de ſchaduw geplaatst. —— Een etmaal verloopen zynde, werden de ſtronken, die aan het Licht waren blootgeſteld, groen; doch die onder de kookers waren veranderden niet van kleur, en bevonden zich, naa 't verloop van verſcheide dagen, nog zo zuiver wit als den eerſten dag. De Thermometer niet te min bewees, dat zy aan dezelfde warmte waren blootgeſteld geweest, als de geenen, die men niet in kookers beſlooten hadt (†).

De zevende en laatſte Beſchouwing, die van de *Delf-Mynſtoffen* en *Metaalen* handelt, bepaalt zich meest tot de *Edelgeſteentens* en de *Metaalen*. Vry breedvoerig worden de *Kristallen* en de *Diamanten* beſchreeven, en de verdere *Edelgeſteentens* in haare voornaamſte byzonderheden voor oogen geſteld. De *Robyn* ſtrekke ten voorbeelde. „ De *Robynen* zyn zeer ſchoone, doorſchynende, ſchitterende Steenen, en hoe wel van onderſcheide kleur, allen naar het roode trekkende. Eenigen zyn hoogrood als bloed, en worden, wanneer zy meer dan twinting karaaten wegen, *Karbonkels* genaamd, zy ſchitteren als een gloeijende kool, 't geen de oorſprong dier benaaming is: dit ſoort is het hardſte, en kan best van alle *Robynen* gepolyst worden: men vindt ze te *Cambagna* en *Bisnagar*, en in 't gebergte van *Capelan*, gelegen in de Koningryken van *Ava*

(*) In een' Brief aan den Heer van GEER te *Stokholm*, gedagtekend, den 30 Sept. 1755.

(†) *Mem. de Mathem. & de Phyſique.* Tom. IV. p. 619.

Digitized by Google

Ava en *Pegu*. —— De bleeke *Robyn* is helder rood en roos- of vleesch kleurig, doormengd met eene blaauwe schemering, welke maakt, dat deeze Steen eenigzins na 't violet helt; dezelve is zo hard niet als de voorgemelde, en wordt zomtyds van *Bisnagar*, en van het eiland *Ceylon*; doch meest van *Mexico* en *Brasil*, herwaards gezonden. —— *Boheme*, *Silesie* en *Hongarije* verschaffen ligt roode *Robynen*, die meest wit zyn, doch eenige roodheid laaten doorblinken; ze hebben, gepolyst zynde, eene oogstreelende speeling. —— Eindelyk vindt men, op *Brasil*, een soort van *Robynen*, die slegt rood is, en gelyk de andere in het vuur zyn kleur niet behoudt, deeze wordt het minst geagt en gezogt, schoon hy onder de handen van den Juwelier nog vry veel in luister toeneemt. De gedaante der *Robynen* is zeer verschillende: men ziet 'er achthoekige, ronde en langwerpige; zy worden, in hardheid, naast de *Diamanten* gesteld, en kunnen een sterker vuur dan dezelve uitstaan, de beste veranderen niets van kleur, alleen worden ze eenigzins week. Zo dat, ten opzigte van de beste *Robynen*, het alleen een vertelzeltje is, dat de inwoonders van *Pegu* de kunst zouden hebben, om de kleur deezer Steenen door het vuur te verhoogen".

Om ook van de *Metaalen* iets op te leveren zullen wy het Goud neemen, hier over laat zich de Schryver dus hooren. „ Het tweede edele Metaal, of liever het alleredelste is het *Goud*, het heeft bykans geene veerkragt nog klank; maar de meeste zwaarte en de grootste rekbaarheid van alle lichaamen, eene rekbaarheid die aller verwondering gaande maakt (*), en alleen het *Goud* benomen wordt door het inmengzel of den damp van *Tin* (†). Behalven deeze verandering is het *Goud*, om zo te spreeken, onveranderlyk; lucht noch water hebben 'er eenig vermogen op, ook vermindert dit Metaal, wanneer het met niets anders vermengd is, door het vuur niet; het smelt rasser dan *Koper*, en wel op het oogenblik als het begint te gloeijen; *Konings-Water* is het eenig smeltvogt, dat het *Goud* kan ontbinden. Men heeft verscheide soorten van dit kostbaarste Metaal, verschillende in zwaarte en kleur; het *Europisch Goud* is hooger of geeler van kleur dan het *Americaansche*.

„ De vier werelddeelen leveren *Goud* uit. De Goud-mynen van

(*) [*Hier geeft de Schryver, in eene breede Aantekening, de voornaamste proeven deswegen op.*]

(†) [*Te deezer plaatse wyst hy op zyn gezegde van het* Tin *handelende.*]

Digitized by Google

van *Hongarijen*, *Zweeden*, *Noorweegen*, *Spanje* en *Portugal* zyn in *Europa*, die van *Japan* en *China* in *Asia* bekend. Doch *Africa* is veel ryker in dit Metaal, zo omtrent de Rivier *Senegal*, als dieper landwaards in, en op *Guine* of de *Goud-kust*; in de landen van *Monomotapa*, waar het fynſte en zuiverſte *Goud* van gansch *Africa* gevonden wordt, krygt men het zonder moeite, gelyk TAVERNIER aantekent, als men ſlegts twee of drie voeten diep in den grond graaft. Op eenige plaatſen van dit land, die niet bewoond zyn, dewyl 'er geen water is, vindt men, op de oppervlakte der aarde, het *Goud* by ſtukken van verſcheide gedaante en gewigt: hy zelve hadt 'er, om de zeldzaamheid, eenige ſtukken van mede gebragt. Dan *America* overtreft, in overvloed van *Goud*, alle plaatſen der wereld, in dit wereld-deel zyn de grootſte ſchatten der Natuure gevonden, en het edelſte Metaal, elders als met een ſpaarzaame hand (*) uitgereikt, komt hier in eene verbaazende menigte te voorſchyn; breede en diepe *Goud-aders* leveren ſchatten, by ſchatten, uit (†), en 'er ſchynt eene onuitputbaare voorraad van dit Metaal te weezen. 't Is der moeite waardig, aangaande dit ſtuk BARBA te hooren. „ De landſtreek *Carabaja* is voorzien met overvloed van het fynſte *Goud*, en hoewel eene ongelooflyke hoeveelheid daar uit gehaald is, en dagelyks gehaald wordt, nogthans beginnen zy het werk op nieuw, en volgen de aders onder den grond, daar zy tot nog toe alleen de ſtukken derzelven verzameld hebben, die door de regens waren afgeſpoeld. Het land van *Larecaja*, grenst aan dat van *Larabaja*, en vloeit over van *Goud*, 't welk in verſcheide beeken van dat land gevonden is, in gedaante en kleur gelyk hagel, 't welk geſmolten, en deszelfs uitwendige korst en

(*) *Met een ſpaarzaame hand*, zeg ik; naardemaal het *Goud* in veele Goud-mynen zo ſchaars voorkomt, dat men 'er dikwyls de kosten niet van goed kan maaken, hoe weinig ook aan werkloon betaald worde, dewyl men 'er ſlaaven toe gebruikt, zo als de Abt CAPPE D'AUTEROCHE aanmerkt, wegens de Goud-mynen in *Siberie*. Dit is ook de rede dat men, naa de ontdekking en vermeestering van het Goudryk *America*, veele Goud-mynen in andere Landen geheel onaangeroerd gelaaten heeft.

(†) ACOSTE betuigt, dat, van de eerſte aankomst der *Spanjaarden* in *Peru*, naamlyk in het jaar 1545, tot het jaar 1574, de Koning zes-en-zeventig millioenen voordeels heeft gehad, en van het jaar 1576 tot het jaar 1585 drie-en-dertig millioenen: zo dat, in den tyd van veertig jaaren, honderd elf millioenen, in *Spanje* zyn gezonden; ongerekend 't geen aan de Overſten, aan de Metaalwerkers, en aan den oorlog is te koste gelegd.

Digitized by Google

en mengzels verteerd zynde, roodkleurig wordt. Naast aan *Larecaja* grenst *Tipuane*, waar de jongens, wanneer het regent, dikwyls het *Goud* in kleine brokjes, als pitten van appelen verzamelen (*)". Men verbeelde zig egter niet dat het daar te lande altoos zo zuiver voorkomt en zo weinig moeite kost, neen, 't word niet zelden uit diepe mynen, met veel Erts gemengd, na boven gebragt, invoege dat men, naar 't verhaal van den Heer FRESIER, maar twaalf oncen *Gouds* uit duizend ponden Erts trekt. De Heer VALMONT DE BOMARE merkt aan, dat het *Goud* bykans door de geheele wereld in het zand, en wel byzonder in het rivier-zand verspreid is, ter plaatse waar de rivier een hoek maakt; dus zyn 'er in *Frankryk* verscheide rivieren, welker zand *Goud* in heeft, schoon in eene zeer geringe hoeveelheid. In *Boheme* wordt het somtyds by stukjes, ter grootte van een Ert, in 't rivier-zand gevonden: in *Silesie* is bykans geene rivier of het komt 'er in voor; in *Peru* wordt uit het water veel *Goud* gehaald, en in *Africa*, zegt LEMERY, is een groot getal *Negers*, die niets anders doen, dan duiken, om op die wyze *Goud* te zoeken. De *Pactolus* in *Lidien*, tegenwoordig *Sarabat* geheeten, is by de Dichters, wegens haar *Goudzand*, beroemd. BECHER, die niet volstrekt ontkent, dat de Metaalen in het water geformeerd worden, stemt egter niet toe, dat dit *Goud* daar zyn oorsprong heeft; het water door de aarde, met dit Metaal vermengd, heen vlietende, voert het mede (†)".

Dit Berigt van een Werk, 't geen eene zo uitgebreide stoffe, en stukken van zo verschillende natuur behandelt, is, hoe zeer wy de kortheid zogten, wat breed uitgeloopen; doch wy konden 'er niet minder van zeggen, zonder aan 't zelve te kort te doen. Wy sluiten met het zeggen,

Indocti discant, & ament meminisse periti.

(*) BARBA *Verhandeling van de Metaalen*, bladz. 90.
(†) VALMONT DE BOMARE *Mineralogie*, Tom. II. p. 240.

Ontleed- en Heelkundige Verhandeling over de Uitzakkingen der Lyfmoeder en Schede. Uitgegeven door een Gezelschap van Utrechtse Heelmeesters, *onder den Zinspreuk:* Juvenes Diligentia Discunt. *Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg, 1767. *in groot Octavo* 167 *bladz.*

DIt Gezelschap van Utrechtsche Heelmeesters heeft zich in 't jaar 1764, reeds met achtinge doen bekend worden

den door eene *Ontleed- en Heelkundige Verhandeling over den Ontwrigten Voet;* waar van wy onze Leezers hebben verslag gedaan (*). Zy geeven thans een nieuw blyk van hunne naarstigheid en zugt om hunne Vaderlandsche Konstgenooten nuttig te zyn; is het niet door iets nieuws voor den dag te brengen, het is, om 't gene by onze Vaderlanders nog niet algemeen bekend is, algemeener bekend te maaken, door het gene hier en daar van Schryvers, welken niet in aller handen zyn, of in vreemde taalen geschreeven hebben, over de gebreken op den Titel gemeld, in hunne Moedertaale by een te zamelen, en 'er hun onderling oordeel, tot opheldering, aanvulling, of zelfs verbetering by te voegen: gelyk met recht gezegd kan worden in dit Werkje gedaan te zyn. De onderwerpen waar van gehandeld wordt zyn gewigtig, en een behoorlyke kennis van derzelver aart en behandeling voor alle Heelmeesters zeer nodig.

Het Werk is verdeeld in zes Hoofdstukken. Het I bevat een *Ontleedkundige beschryving dier deelen de welke in het Werk zelve de Meeste betrekking hebben, als de Uterus, Vagina* enz. In het II wordt gehandeld *over de Uitzakking der Lyfmoeder.* In het III *over de Omkeering der Lyfmoeder.* In het IV *over de Uitzakking der Schede.* In het V *over de Fungus Vaginæ.* In het VI *over de Fungus Uteri.*

Alles wordt op een onderscheide, klaare en leerzaame wyze voorgesteld, en, waar het vereischt wordt, met redenen en ondervinding gestaafd. Men vondt in het tweede Hoofdstuk de Uitzakking der Lyfmoeder tegen alle twyfeling en tegenspraak, ten klaarste bevestigd, goede aanwyzingen om de herstelling te doen, en de weder uitzakking te beletten, waar toe door deeze Heeren een Werktuig door hen uitgedagt of naar een ander verbeterd, beschreeven en aangepreezen wordt.

Wy zullen, om onze Leezers eenig begrip te geeven van de behandeling der Schryvers, een klein gedeelte uit het begin van het derde Hoofdstuk, met hunn' eigene woorden opgeeven. „ Men noemt het een omkering der Lyfmoeder, wanneer een meerder of minder gedeelte van deszelfs Bodem zodanig nederwaards koomt, dat het door de mond der Lyfmoeder heen oogzienlyk voor 't gezigt, of door 't gevoel zich vertoont".

„ Nooit kan zodanig een ongemak plaats hebben, ten zy 'er alvorens twee zaaken zyn voor af gegaan: dat is dat de Lyfmoeder in zyn Bodem is uitgezet, en dat deszelfs mond zich verwydert heeft ". „ Dit

(*) *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, I Stuk. bladz. 194.

Digitized by Google

„ Dit beide gebeurt ten tyde der Baring van een voldragen kind, dierhalven zullen wy de gemeenſte oorzaak, waar door de Lyfmoeder zich koomt om te keeren, onderſtellen; of voor te vallen door een onkundige of reukeloze behandeling by de afhaling der nageboorte geoeffent; of door de nawëen, waar door de bodem der Lyfmoeder door deszelfs mond wordt heen geperst".

„ In de Baring van een kind kan alles voorſpoedig gaan, dat is dat 't, zonder de Moeder daar veel of lang van lyd, kan geboren worden; maar dan volgt 'er dikwils, dat de nageboorte niet ras wil volgen, de vroedvrouw rust niet voor dezelve af te haalen met alle mogelyke ſpoed, en die ten toon te ſpryden voor de omſtanders en naastbeſtaande; op dat zy daar door blyken geeve, dat 't werk door haar in zyn volle beſlag verrigt is. Zommige wagten den tyd met aandagt af, en rekenen 't zich een eere die kundigheid te bezitten, dat zy de poging der natuur om zich van de nageboorte te ontdoen weten af te wagten; en al vertoeven zy wat lang, 't geluk dat zy de barende vrouwen daar door toebrengen, ſtelt haar in de *Conſcientie* gerust; ja zelfs leggen deeze liever de vrouwen met de nageboorte by zich te bed, als dat zy dezelve met geweld zoude willen afſchillen, of uittrekken; latende aldus de natuur daar zelve meester over, om zonder behulp der handen die af te ſcheiden en uit te dryven. Voorzigtige behandeling door zo veel BEROEMDE MANNEN in deeze eeuw aangeprezen; en wiens betogingen daar alle op uitkomen, dat ze nooit toevallen door 't agterblyven der nageboorte gezien hebben; ten zy om die af te haalen alvorens veel moeiten was aangewend geweest, en waar door 't inwendig geſtel der Lyfmoeder verſcheurt, gekneust, of andere onheilen door de onvoorzigtige bewerking der hand was aangedaan. —— Wanneer ſterk getrokken wordt aan de Navelſtreng, zal men den bodem der Lyfmoeder nederwaards haalen, en die door de geopende mond der Lyfmoeder heen trekken, en maken een omkering van den bodem der Lyfmoeder. Een gebrek van welks droevige gevolgen zo vele Schryvers gewagen".

De tweede oorzaak zullen wy met de woorden onzer Auteuren hier byvoegen. „ Ongelukkig kan het zomtyds gebeuren, dat de bodem der Lyfmoeder door de perſende nawëen ten binnenſte buiten keert. In weinige andere gevallen gebeurd het, dat de bodem der Lyfmoeder zo veel is uitgezet, en deszelfs mond zodanig verwydert is, gelyk ten tyde der baring, dat de bodem zich daar van kan omkeeren. Men vind een zonderling geval in de *Mém. de Chir.* dat een menigte bloed zich

Digitized by Google

zich in de bodem der Lyfmoeder vergaderd had, by welker ontlasting de mond zich verwydert hebbende, de bodem der Lyfmoeder daar door heen ſchoot, en dus omkeerde. Zulke en diergelyke zaaken, 't zy door bloed, water of wind aan de Lyfmoeder gelegenheid gevende tot de uitzetting zyner bodems, en verwydering van deszelfs mond kan men dan tot de oorzaak der omkeering tevens gevoeglyk ſtellen".

Wy zullen 'er niet meer byvoegen om dat wy gelooven, dat alle die hun werk van deeze en dergelyke zaaken maaken, de Verhandeling geheel zullen leezen. Jammer is het dat deeze ſchrandere Schryvers zig niet een weinigje meer toeleggen op netheid van Taale: want ſchoon men in een Werk als dit gaarne eenige taalfauten over 't hoofd ziet, laaten zy echter niet na het zelve te ontſieren.

Lexicon Medico-Phyſicum, Botanicum & Chemicum, of Genees- Natuur- Kruid- en Scheikundig Woordenboek enz. *Tweede Deel Eerſte Stuk, Tweede en Derde Stuk. Te Amſterdam, by* J. Morterre, 1765, en 1767. *Het Eerſte Stuk* 742 *zonder het Register, en de twee laatſte* 1228 *bladz. met een Bladw.*

WY verkiezen van deeze drie Stukken van dit Werk te gelyk te ſpreeken, om dat ze alleen een vervolg zyn van het Eerſte en de ſtoffen geene betrekking hebben tot elkander. Wy hebben van het Eerſte, by deszelfs Uitgaave, verſlag gedaan, en gezegd hoe wy het zelve aanmerkten (*); wy kunnen van deeze laatſte Deelen ook niets nieuws zeggen, om dat der zelver behandeling met het voorgaande gelyk is. Om evenwel onze Lezers, die van het Eerſte, en ook van deeze Stukken, nog onkundig zyn en begeerig om 'er iet van te weeten, eenig genoegen te geeven, zullen we 'er eenige zaaken, in de zelven voortkoomende, woordelyk opgeeven. Wy verkiezen hier toe uit het Eerſte Stuk van het Tweede Deel, het gene op het Woord *Reſina* voorkoomt, en in 't byzonder raakende de *Reſina Corticis Peruviani*, Harst van Koortſe-bast.

„ Hier toe word veel goede Koortz-bast vereischt; men trektze in wyn of water af, het geen gedroogd en op Brandewyn gezet zynde, eene *Reſina* geeft, deeze beide zwavels zig vereenigd hebbende, word wyders door de Helm, een *Spiritus* en *Phlegma* afgetrokken, zo vindt men een weinig *Reſina*, maar die het vermogen niet heeft welk men haar toeſchryft. Heeft iemant begeerte de gemelde *Reſina Kina Kina* te bereiden, zo kan hy dezelve nog aldus bereiden. „ De Cor-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* IV Deel. I Stuk. bladz. 29.

Digitized by Google

„ R. *Corticis Peruviani optimi* Beste Kina Kina drie ponden.
„ Stampt deeze Schors tot een fyn Poeder, en doet het in een glaze *Cucurbita* of Kolf, giet 'er dan by *Spiritus vini rectificati* of Overgehaalde Brandewyn, drie pintjes ".

„ Maakt het vat toe, en laat het zo 5 of 6 daagen digereeren, en doet naderhand den geest met een zacht vuur distilleeren, de aanbranding verhoedende. Als dan moet gy de massa uitstorten en op een digte linnen doek vergadert zynde met een drukpars, voorzien met warm gemaakte yzere plaaten sterk uitperschen, op dat 'er alle de geest, die de *Resina* of harst in zig onthoudt, uitgeparst worde, deeze moet men dan bewaaren. Het achtergebleeven *Magma* word wederom in bygegooten overgehaalde Brandewyn gedigereert, en na even dezelfde distillatie, op gelyke wyze, uitgeparst, of van alle vogt beroofd. Laat naderhand deeze beide Tinctuuren, de eerst gemengden door 't staan blyven gezuiverd zynde, in eene *Cucurbita* doen, en met eene groote hoeveelheid van gemeen water verdunt, zagtjes destilleeren; op dat 'er alle de geest benomen werde, die voor het zelfde gebruik en andere voordeel bewaard word. De *Resina* op de grond achter blyvende; word zo veele reize met koud water afgewasschen, tot dat ze onsmakelyk en zonder kleur achter blyft ".

Wy zullen hier op laaten volgen het gene van de *Lapis Lazuli* gezegd wordt. „ De *Lapis Lazuli*, *seu Lapis Cyanus*, Azuur Steen, is een harde Steen, hebbende kleur van blaauwe Koornbloemen, voorzien met kleine adertjes of puntjes van Goud of Zilver. Men haaltze uit de Goud- Zilver en Koper- mynen, in Asia, Africa, Italien, Duitschland. Men maakt 'er een kostbaare Verf van, die men van den Orientaalschen Azuur steen maakt, het blaauw van Ultremarin; zy verandert door den tyd niet. Het blaauw van Duitschland is zo zeer niet geagt, want het verandert ligt, als het aan de onguurheden van de lugt bloot gesteld is; en word in vervolg van tyd groen. Men kiest Azuursteen die van een hooge blaauwe kleur is, hebbende hier en daar eenige goudstipjes: de beste moet met moeite in stukken kunnen gebroken worden, en geene verandering in 't Vuur ondergaan. De *Smalta* of *Cobalt* is byna van dezelfde aart en kleur ".

In het Tweede Stuk van het Tweede Deel, vinden wy dit byzondere aangaande den Eenhoorn. „ *Unicornu*, de Eenhoorn, wordt van veele voor een fabelachtig dier gehouden, maar geloofwaardige Reizigers verhaalen, dat men in de Provincie *Agaus*, in 't Koningryk *Damot* in Abissinie inderdaad Eenhoorens vindt, en dat dit dier zo groot is als een middelmaa-

Digitized by Google

maatig paard, en eenen hoorn van omtrent vyf voeten [illegible] het voorhoofd heeft, dit dier is kaſtanje bruin van hair, met een zwarten ſtaart, en zwarte voeten, waar van eenigen een heel korten, anderen een zeer langen ſtaart hebben en maanen die tot op den grond hangen; verder is het een woest dier en niet te temmen, dat zich in de dichtſte bosſchen onthoud, en dat deeze dieren zelfs ſchuw voor elkander zyn, en zig alleen met de merrien gemeen maken, in de tyden als deeze tochtig zyn, en eindelyk dat zy in deeze gelegenheden afgryſelyk briesſchen (*). Men toont in de Kabinetten van eenige Liefhebbers van natuurlyke Zeldzaamheeden horens van 6 of 8 voeten lang, Spiraalswyze uitgegroefd in hunne ganſche lengte, die eenige voor horens van Eenhoorens houden, maar het zyn inderdaad horens van een zoort van Walvisch *Narwal* genaamd. Dus is in de Zee een zodanige Visch voor handen, genaamd *Unicornu marinum* of Zee Eenhoorn, het welk men voor een zweetdryvend, hartſterkend, en ook voor een goed middel tegen de ſtuipen als de *Ungula Alcis* houdt. Daar word ook een zeeker hoorngelykend Mineraal, dat is gegraven Elpenbeen (*Unicornu vel Ebur foſſile*) gevonden, het welk zuur temperend, worm dryvend en in de Geelzucht dienſtig geacht wordt. Dit zy hoe 't wil, zo is nogthans het een zo veel waardig als het andere, en men moet hier wederom herhaalen, het geen van de Hertshoorn, yvoor en Elandsklauwen is gezegt, dat zy namelyk zeer weinig of niets ter herſtelling van de menſchelyke gezondheid bybrengen, maar ſlechts als overtollig vogt indrinkende middelen (*Abſorbentia*) kunnen gebruikt worden".

Men kan van dit Woorden-boek zeggen, gelyk van veele andere in de Geneeskunde en andere Weetenſchappen, dat ze alle eenige nuttigheid hebben, en den Leerlingen van dienst konnen zyn: doch dat alle een regtmaatigen wensch overlaaten naar betere.

Naauw.

(*) Wy laaten de geloofwaardigheid van deeze beſchryving, voor den Auteur of zyne Reizigers: maar zo dit dier een Hoorn van vyf voeten voor het Voorhoofd heeft, en de Hoorn zo ſtaat als de Schilders hem doorgaans op dit dier afbeelden, zal het den hoorn, als het zynen kop om laag buigt, om gras of ander voeder van den grond te eeten, tegen den grond ſtooten, eer zyn kop of bek aan den grond is, om let van daar op te neemen; en gevolglyk zyn hoorn hem in den weg zyn, om te eeten of te drinken. Zulke gebreken of onvolmaaktheden vindt men niet in de werken der Natuur.

Digitized by Google

Naauwkeurige Verhandeling over de Bastaard Gall-inſekten, van de Cochenille en van 't Pools Scharlaken-zaad. Uit het Fransch vertaald van den Heer REAUMUR. *Te Amſterdam by* D. Weege, 1767. *in groot Octavo.* 62 *bladz.*

DE beroemde Schryver toont, in deeze Verhandeling, waar in de Bastaard Gall-inſecten van de Gal-inſecten (*) verſchillen, en meent dat de Cochenille onder de Clasſe van de Bastaard Gall-inſecten behoort. Hy wyst aan waar zy zich meest onthouden, en hoe ze te vinden zyn; wat het nest is, en uit welk een ſtoffe het beſtaat, waar in men de jongen deezer diertjes vindt, dat zy leevende jongen werpen, en geene eitjes leggen; dat zy een *Tromp* of Zuiger hebben, waar mede zy in de ſchorſen der boomen booren; dat de moeder, als zy alle de jongen gebaard heeft, ſterft, verdroogt en uit het nest valt.

Hier op gaat de Heer REAUMUR over tot de Cochenille, welke Hy eenigzins beſchryft, en maakt verſcheide aanmerkingen over de onzekerheid, waar in men zo lang geweest is, of men de zelven tot de Gewasſen of Dieren moest brengen; tot dat de laatſte meening, door de moeite van den Heer RUUSCHER, die om het geſchil en de weddenſchap, welke hy hier over met eenen zyner vrienden hadt aangegaan, te beſlegten, egte bewyzen uit Amerika deedt koomen, welken eenpaarig getuigen dat de Cochenille een inſect is, 't welk leevende jongen baart, en een groot gedeelte van zyn leven doorbrengt op een plant, *Opuntia* of Indiaanſche Vyg geheeten, waar uit het de ſap zuigt. Uit deeze en eenige andere hoedanigheden, welken in 't vervolg gemeld worden, beſluit de Schryver dat de Bastaard Gall-inſecten onder de Clasſe der Cochenille behooren.

Men vindt hier na verſcheide aanmerkingen over de eigenſchappen en verſchillende ſoorten van Cochenille, de aankweeking, inzameling, drooging enz. veel al, gelyk de Schryver zelf erkent, uit het Werk van den Heer RUUSCHER, by onze Vaderlandſche minnaars der Natuurlyke Historie bekend, getrokken; en van hoe veel belang deeze kleine diertjes zyn in den Koophandel, uit een Brief van den Heer NEUFVILLE te Am-

(*) Van de Galnoot inſecten vindt men eenig berigt, door den zelfden Schryver, in de *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, 2de Stuk, bladz. 434 enz. Waar in ook eenige aanmerkingen over de Poolſche Kermes of Scharlaken-korrel voorkoomen.

Digitized by Google

Amsterdam, in 't jaar 1736 aan den Heer DU FAY, te Parys, gezonden, en korten tyd daar na in de Akademie geleezen. Eindelyk, dat Hy van oordeel is, dat de Cochenille ook wel, in andere Volkplantingen van Amerika zou konnen aangekweekt worden, zo wel als te Mexiko.

Van de Poolsche Kermes of Scharlaken-korrel wordt ook eenige beschryving gegeeven; en de Heer REAUMUR gelooft, op voorgang van den Heer BREYNIUS, dat het mede een insect is, en onder de Classe der Gall insecten behoort.

Wy achten het niet nodig van dit Werkje meer te zeggen; om dat het door zyne kleinheid, den naam van den Autour, welken het op het voorhoofd draagt, en de aangenaamheid van het onderwerp, onze Vaderlandsche Liefhebbers van de navorsching der natuurlyke dingen, zal uitlokken om het geheel te leezen.

De Sympathia, seu Consensu partium Corporis humani, ac potissimum Ventriculi, in statu morboso, Dissertatio Medica, Authore HENRICO JOSEPHO REGA, Medicinæ Doctore, in Academia Lovaniensi Professore &c.

Confluxio una, conspiratio una, & consentientia omnia. HIPPOCRATES *Lib. de Alimento.* §. 4. fol. 595.

Editio altera, ab innumeris mendis repurgata. Harlemi apud J. van Lee, 1765. *Octavo p.* 240.

Geneeskundige Verhandeling van de Medelydendheid der deelen van het menschelyk lichaam enz. *door* H. J. REGA.

DIt Werkje voor veel jaaren in 't licht gekoomen, en ons nu, onder de gedaante van een nieuwe Uitgaave, of liever met een nieuwen titel, in handen vallende, hebben wy niet ten eenenmaale onwaardig geacht onze Vaderlandsche Lezers op nieuw te doen bekend worden. Dat 'er eene Medelydendheid der deelen van het menschelyk lichaam, in het zelve, plaats heeft, wordt in 't algemeen erkend, gelyk ook dat dezelve, wel waargenomen, van veel nut kan zyn in 't behandelen van ziekten, en 'er in 't algemeen te weinig acht op wordt gegeeven. Dit heeft den Heer REGA bewogen deeze Verhandeling op te stellen, en de Medegevoeligheid tusschen alle de voornaame deelen van het menschelyk lichaam, in zo verre men dezelve door ondervinding kan nagaan, aan te wyzen, om misslagen in de kennisse en behandeling van ziekten, zo veel

Digitized by Google

mogelyk, voor te koomen. Zyn voornaam oogmerk, naamelyk is, te toonen, dat zeker toeval zich in eenig deel kan doen gewaar worden, terwyl de oorzaak in een ander deel gehuisvest is. Iemant kan, by voorbeeld, pyn in 't hoofd hebben, en de oorzaak kan in de Maag ſchuilen, enz.

In het geeven van eene Bepaaling, wat men door Medelydendheid verſta, merkt hy aan, dat dezelve tweederlei is, als: voor eerst, een ſamenloop van verſcheide deelen om deeze of gene werking te volbrengen; ten andere, een zeker Medelyden der deelen, waar in het een ongemaklyk aangedaan wordende, het ander ook op een gelyke of verſchillende wyze van een onaangenaame aandoening wordt aangegreepen. De eerſte zou konnen genoemd worden eene ſamenſtemming van werkingen; de tweede van lydingen. De laatſte bedoelt de Schryver eigenlyk, om dat deeze in de Praktyk der Geneeskunde voornaamelyk te pas koomt. Dezelve te verklaaren en 'er reden van te geeven, bekent hy bezwaarlyk te zyn, ſchoon hy, hier na, zulks door onderſtelling tragt te doen, zonder hier in gelukkiger dan anderen te ſlaagen. 't Is genoeg, dezelve te vinden, ſchoon men de reden of oorzaak niet weete te ontdekken.

Het Hoofd heeft medegevoeligheid of verwekt medelydendheid aan alle de deelen van het lichaam; hier toe worden de toevallen bygebragt, welken op Panbreuken, kwetzing van Herſenvliezen of Herſenen volgen, waar onder het Ettergezwel in de Lever niet vergeeten wordt. De Maag verwekt een algemeen medegevoel over het geheele lichaam, als blykt uit de gevolgen van der zelver goede en kwaade geſteldheid, het Zuur in de Maag verwekt ſtuipen over het ganſche lichaam, in kinderen; de uitwerkingen van Vergif, nog in de Maag beſlooten, zyn bekend, het vergif door een braakmiddel ontlast zynde, houden de uitwerkingen op. Hier op ſpreekt de Heer REGA vervolgens van de Medegevoeligheid der Maage met andere deelen, het Hoofd, dewyl Duizeling en Beroerte dikwils uit een gebrek in de Maag ontſtaan; de Tong, de Keel, en de deelen van het Verhemelte, de Borst, en brengt by, dat Hoest en Aamborſtigheid dikwils door een Braakmiddel gered worden; met alle de Ingewanden van den buik, met de uitwendige deelen van het Lichaam, de Leden, Huid enz.

Na dit alles weidt hy breed uit om een algemeen denkbeeld te geeven van de Koortſen, en te beweeren dat veele Koortſen, voornaamlyk kwaadaartige, en de afgaande Koortſen genoegzaam altyd haare zitplaats in de Maag hebben. Hoe deeze laatſte uit haare oorzaak in de Maag ontſtaan, en haare tuſ-

ſchen-

Digitized by Google

ſchenpoozingen en wederkeeringen hebben, poogt de Schryver door redeneering te verklaaren. Doch deeze verklaaring, gelyk van veel anderen, is zo onvoldoende, dat het niet der moeite waard is 'er op te blyven ſtaan.

Vervolgens ſpreekt hy van het groote medegevoel der Baarmoeder; met het Hoofd als blykt uit de pyn in 't Achterhoofd; met de Oogen en het Aangezicht, waar in zich blyken toonen van de tegenwoordigheid der ſtonden. Men vindt in dit Hoofdſtuk verſcheide fraaije opmerkingen; alleen onderſtelt de Schryver de oorzaak van de ziekte, welke men Opſtyging noemt, te algemeen in de Baarmoeder gezeten te zyn. De medegevoeligheid van de andere Ingewanden van den buik, der Darmen, Lever, Milt, Darmſcheil, Nieren en Blaaze wordt ook door voorbeelden aangeweezen: waar onder aanmerklyk is dat een der Nieren ongeſteld geworden zynde, de andere ook doorgaans gebrek heeft. De medegevoeligheid van de deelen der Borst onderling, en met andere deelen wordt ook in overweging genomen; de Ontſteeking van het Middenrif doet de Herſenen aan, en maakt raaskalling.

De Schryver beſluit, eindelyk, met de medegevoeligheid der overige, en voornaamlyk uitwendige, deelen van het lichaam. De oogen geeven eenige blyken van de geſteldheid der Herſenen; het eene Oog doet het ander ligt aan door medelyden; uit het wryven der Neuze van kinderen beſluit men dat ze wormen in het Gedarmte hebben; koude Voeten verwekken pyn in den Buik, *enz.*

Wy zullen dit voor genoeg houden om eenige ſchetze te geeven van dit Werkje, waar in veel fraaije opmerkingen, doorgaans met Waarneemingen bevestigd, gevonden worden. Het kan den Geneeskundigen van nut zyn, om niet zo ligt te misſen in de zitplaatſe der Kwaalen, en de plaaster, gelyk men zegt, bezyden de wond te leggen.

GEORGI D'ARNAUD *Vitæ Scævolarum Disſertatio Postuma. Edidit, adjecta præfatione, obſervationibus & indice,* HENRICUS JOANNES ARNTZENIUS. *Trajecti ad Rhenum apud* G. H. Kroon 1767. *absque prefatione & indice, nec non Epicedio in funere* G. D'ARNAUD *per* P. BURMANNUM SECUNDUM, 122 *pp. in Octavo ch. m.*

DEze Verhandeling van den geleerden *d'Arnaud*, over de *Romeinſche Scævolás*, uit deszelfs nagelaten papieren in 't licht gebragt, en met aenmerkingen opgehelderd door den

Digitized by Google

oudheidkundigen *Arntzenius*, zal den Liefhebberen dezer Oefeningen niet ongevallig wezen. Vermits verſcheiden perſoonen den bynaem van *Scævola* gedragen hebben, heeft zulks nu en dan wel eens gelegenheid gegeven, om dezelven onder elkander te verwarren, en de bedryven van den enen aen den anderen toe te eigenen. Om de hier uit ontſtane duisterheid te verlichten hebben reeds enige Oudheidkundigen zich benaerſtigd, om de verſcheidendheid dezer gelyknamige perſoonen oplettend na te gaen; en de Heer *d'Arnaud* brengt in deze Verhandeling, gelyk ook de Heer *Arntzenius*, het zyne toe, om dit in een nog helderer daglicht te ſtellen. Men vind dus in dit Stukje de verſchillende *Scævolas* nauwkeurig onderſcheiden, en met oplettenheid aengetoond, welke bedryven aen die of dezen *Scævola* toe te eigenen zyn: by welke gelegenheid ook, ter zake van de Regtsgeleerde *Scævolas*, etlyke byzonderheden, de Romeinſche Regtsgeleerdheid betreffende, nader opgehelderd worden.

Kort Begrip der Geographie, opgeſteld tot gebruik der Jonge Lieden, of Uittrekſel der Nieuwe Geographie, van den Heer Abt NICOLE DE LA CROIX. *Vermeerderd met eene Geographie der Nederlanden, en in eene nieuwe Geographiſche order geſchikt, door den Heer* J. F. FABRE. *In 's Gravenhage by* P. v. Os, 1767. *behalven de Voorrede enz.* 201 *bladzyden in Octavo.*

EEn geſchikt handboek, ter onderwyzinge van de Jeugd; behelzende ene geregelde leiding, ter aentooninge van 't geen in 't Aerdrykskundige, omtrent de onderſcheidene gewesten van den Aerdbodem, voornaemlyk in aenmerking ſtaet genomen te worden.

Beſchryving der Schilderyen in de Oranje Zaal, van het Vorſtelyke Huis in 't Bosch, den onvergelykelyken Heldt F. HENDRIK, *Prins van Oranje en Naſſau, door zyne Weduwe Mevrouwe de Princeſſe* A. VAN SOLMS, *ter eeuwiger gedachtenisſe opgerecht. Naauwkeurig beſchreeven door* JAN VAN DYK. *In 's Hage by de Wed.* O. van Thol *en* Zoon, 1767. *in* 8vo. 58 *bladz.*

ALle Kunstkundigen, zo vreemdelingen als inboorlingen, die immermeer deze Zael beſchouwd hebben, ſtaen als verrukt over derzelver grootſche vertooning, en boven al

Digitized by Google

al opgetoogen, door het zien der voortreffelyke Schilderſtukken, waer mede dezelve van onderen tot boven vercierd is. Zodanig een verrukkelyk gezicht doet ieder een natuurlyk aen; maer boven al de zulken, die, behalven dat ze 't fraeie der Schilderkunde konnen opmerken, niet onkundig zyn van 's Lands Geſchiedenisſen, waer toe deze Stukken grootlyks, byzonder ten opzichte van Nederlands beroemden Heldt, betrekkelyk zyn; en tevens ene genoegzame kennis van 't zinnebeeldige der Schilderkunde bezitten. Om den onkundigen hier in te gemoete te komen, is dit geſchrift niet ondienſtig, als behelzende ene beknopte ontvouwing van 't geen door ieder Schilderſtuk word aengeduid; zo dat het den aenſchouwer dezer Vorſtlyke Zale tot ene nuttige handleiding konne dienen.

Muzikaale Verlustiging beſtaande in Nieuwe Nederduitſche Gezangen, met een Baſo Continuo. Tevens geſchikt om op de Clavecimbaal, Viool, Dwarsfluit en andere Inſtrumenten geſpeeld te worden. Gecompoſeerd door BARTHOLOMEUS RULOFFS. *Organist in Amſteldam. Te Amſteldam by* J. Smit.

DIt tweede Stuk, dat twaelf Muzikale ſtukken bevat, evenaert in de uitvoeringe aen de vorige uitgave van de elf eerſte (*), en verdient dus den Liefhebberen aengeprezen te worden. Dit kan te vrymoediger geſchieden, om dat de daer toe geſchikte dichtſtukjes, ſchoon ze, naer gewoonte, veel al de Min ten onderwerp hebben, en op een vrolyken trant loopen, echter niets behelzen, dat zedige ooren redelyker wyze kan kwetzen; zomtyds zyn ze ook nog al geestig uitgedagt. Van dien aert is onder anderen het volgende, dat ten opſchrift heeft.

DE KOOPMAN.

Koopmanſchap vergroot myn ſtaat.
'k Doe in veelderhande waaren.
Schoone! zo 'k met u mag paaren,
'k Zal u toonen hoe het gaat.
'k Hou ook wonder van troqueeren:
Dit kan ik u aanſtonds leeren.
Geef me uw hart, ik geef u 't myn',
Kan 'er waarder ruiling zyn.

(*) *Zie boven bl.* 165.

Digitized by Google

AMOSIS, *Treurſpel door* J. NOMSZ. *Te Amſteldam by* Izaak Duim 1767. *behalven het Voorbericht enz.* 56 *bladz. in Octavo.*

DE Inhoud en het beloop van dit Tooneelſtuk komt kortlyk hier op uit. *Thermutis*, de Dogter van *Amoſis*, Koning van Egypte, heeft een geheimen minnehandel, met *Metofis*, een der eerſten Staetsdienaeren en voornaem Legerhoofd. Intuſſchen word ze door *Belus*, een eerſten Staetsdienaer en Gunſtling des Konings, ten Echt aengezocht. Deze zich afgeſlagen ziende, en enigermate agter 't geheim gekomen zynde, tracht zich op *Metofis* te wreken; beſchuldigt hem van verraed, en brengt te wege, dat hy eerst van 't Krygsbewind beroofd, en vervolgens uit *Memphis* gebannen wordt. *Metofis* vlied na 't gebergte, en ſtelt zich aen 't hoofd eniger Rovers, om den ondergang van *Memphis* te bewerken, tot wraek over 't ongelyk hem aengedaen. *Belus* beſtryd hem, op last van den Vorst, en doet, op ene behaelde overwinning, de blyde tyding in *Memphis* hooren, dat het heir van *Metofis* verſlagen, en dit hoofd zelf geſneuveld is. Dit treft het hart van *Thermutis*, die hare ſmertlyke aendoeningen over 't lot van *Metofis*, en 't voorheen geſchiede, aen hare Vriendinne *Zamis* ontvouwt. —— Met dit geſprek vangt het eerſte Bedryf aen, en in 't zelve verſchynt vervolgens *Amoſis*, die zyne Dogter een Huwelyk met *Belus* voorſlaet, om dien Staetsdienaer aen zich te verbinden; dewyl hy anders voor de toenemende grootheid van *Belus* vreest. *Thermutis* ſlaet dien voorſlag af, of zoekt ten minſte uitſtel, en beweert dat dezelve niet ſtrekt tot veiligheid van het Ryk. Dit onderhoud word afgebroken, door de tyding der aenkomſte van *Belus*. De Koning vertrekt, om hem gehoor te verlenen; en *Thermutis* beklaegt zich over haer lot.

In het tweede Bedryf ſlaet de Koning dit Huwelyk aen *Belus* voor, als ene belooning zyner getrouwheid en dapperheid; en zegt *Thermutis* aen, dat zy hem heeft te gehoorzamen, en *Belus* ten Gemael te nemen. Hier uit ontſtaet ook een geſprek tuſſchen *Belus* en *Thermutis*, waer in zy haren afkeer van hem duidelyk verklaert: en *Belus* geeft, in een volgend onderhoud met zynen Vriend *Amenofis*, te kennen, dat hy in dezen alleen uit ſtaetzucht werkt, en ſlechts bedoelt de hand van *Thermutis* te huwen, om het Ryk te zekerer machtig te worden; met betuiginge dat hy dit, het ga ook hoe het ga, door zal zetten. Met

Digitized by Google

Met het begin van 't derde bedryf verſtaet *Thermutis* uit *Zamis*, dat *Belus* den Koning listig ophitst; en ze word hier van wel dra ten volle overtuigd, door de komst des Konings met *Belus*, en het daer op volgend geſprek, over dit onderwerp; in 't welke *Thermutis*, hoe ſterk de Koning ook op dit Huwelyk aendringe, volſtrekt weigert het zelve toe te ſtemmen. Deze ſcherpe redenwisſeling word geſtuit, door een inkomend bericht, dat *Metofis* in den ſlag niet geſneuveld, maer nu gevangen en geboeid aen 't Hof gebragt is. Hier op word *Metofis* voor den Koning geleid; deze beſchuldigt *Belus*, als een verraderlyken Lasteraer; erkent dat hy zich uit wanhoop onder 't rot der roovers begeven heeft; en eindelyk openbaren, zo *Thermutis* als *Metofis*, hunnen geheimen minnenhandel; uit kracht van welken zy, echtlyk vereenigd, ook een heimlyk opgevoeden Zoon hebben; 't welk den Vorst in de hevigſte woede brengt.

Het vierde Bedryf neemt een aenvang met ene ontdekking van *Kleofis*, tweede Staetsdienaer; dat *Belus*, door 't muitend grauw, den dood van *Metofis* zoekt, ter voldoeninge zyner Staetszucht; en *Belus*, op 't Toneel komende, gelast *Kleofis* de muitery te keer te gaen; na wiens vertrek *Amenofis* aen *Belus* bericht geeft van de gemaekte ſchikkingen, hem met een goeden uitſlag vleit, en 't veinzen aenraed. Intusſchen nadert de Vorst; die geeft *Belus* te kennen hoe 't muitend Volk hem wil dwingen om *Metofis* met den dood te ſtraffen, en hy zyn Vorstlyk gezag daer door benadeeld acht; hy gebied *Belus* de muitery te ſtuiten, en doet *Thermutis* voor zich verſchynen. Hier op ſtelt hy *Thermutis* voor, om *Metofis* als een Staetsgevangen in 't leven te behouden, mits dat zy met *Belus* in den Echt trede; en dreigt haer, in geval van weigering, *Metofis* te zullen dooden. Dit brengt haer in een tweeſtryd, doch een volgend geſprek met *Metofis* doet hen beiden tot de keuze des doods beſluiten; *Thermutis* wil dan met hem ſneeven, maer ze werd *Metofis* ontrukt, en in bewaring genomen.

In 't Vyfde bedryf eindelyk horen we *Amoſis*, ontroerd over des Volks muitzucht, *Thermutis* op nieuw dringen tot den Echt met *Belus*, en haer dien voorſlag ſtandvastig weigeren. Middelerwyl brengt men dien Vorst bericht, dat *Metofis* ter dood gebragt is, doch tevens dat *Belus* door 't Volk voor Koning uitgeroepen word. *Amoſis* begint *Belus* te verdenken, beklaegt zich over zyne zorgloosheid, en *Thermutis* beweent het lot van *Metofis*. Intusſchen komt *Belus* te voorſchyn en plaetst zich op den Throon; *Amoſis* en *Ther-*

Digitized by Google

mutis verwyten hem zyne verradery, dat hy by manier van beſpotten beantwoord. Doch in 't midden dezes geſpreks komt *Metofis*, die, door het beleid van *Kleofis*, (welke de muitende menigte had tegengeſtaen,) bewaerd was, met een magtig gevolg te voorſchyn, en doet *Belus* den ingenomen zetel ruimen. Voorts verklaert hy *Amoſis* weder Koning, ontvouwt het gepleegde verraed van *Belus*, en de list van *Kleofis* om het zelve te verydelen. Dit alles heeft ten gevolge dat de Koning het openbare huwelyk van *Metofis* met *Thermutis* toeſtemt, en *Belus* ter gevangenisſe doet leiden, om hem vervolgens te ſtraffen.

De Schryver van dit Treurſpel geeft het zelve op als het eerſte ſtuk zyner eigen vinding; hy twyfelt niet of 'er zyn misſlagen in, doch hy hoopt dat men 'er zo veel goeds in zal vinden, dat hy der aenmoediginge waerdig geoordeeld worde, en belooft alle verſtandige berispingen als leerzaem te zullen aenmerken. —— Dit drukt een loflyk character uit, en in vertrouwen dat de Heer *Nomsz* dit in ernst meent, geeft het den Liefhebberen van 't Tooneel des te meer vryheid om het Stuk vrymoedig te beoordeelen.

De vinding is over 't geheel niet verwerpelyk, de algemene wetten van het Treurſpel zyn wel in acht genomen, en de *verſificatie* of beryming is voor 't meerendeel redelyk wel; 't een en 't ander toont, dat de Autheur, zich bevlytigende om zyne vermogens te beſchaven, in ſtaet is om goede vorderingen te maken: voor al, indien hy zelf dit zyn Treurſpel met een ſtreng oordeel wil beoordeelen, om de gebreken te leeren vermyden. —— Dit doende zal hy zelf terſtond zien, dat hy de ſpreekwyzen en redeneringen, die hy gebruikt, met wat meer oplettendheid had konnen nagaan; de menigvuldige herhaling van de woorden, *teder*, *drift* en dergelyken had konnen voorkomen; en de gezogte woordſpelingen, die een deftig geſprek niet eigen zyn, had mogen vermyden: deze en ſoortgelyke byzonderheden loopt een Dichter in zyn yver wel eens over 't hoofd, en ze zyn in zo ver in een jong Dichter enigermate te verſchoonen, mids dat hy vervolgens oplettender zy. —— Voor 't overige zyn ons in 't doorbladeren van dit Stuk, hier en daer etlyke dingen voorgekomen, die ſchynen te ſtuiten, en der nadere overweginge des Opſtellers waerdig zyn, om 'er zich vervolgens voor te wachten.

Thermutis word hier voorgeſteld als ene Princes, die zich zo ver heeft laten vervoeren, dat ze zelfs een Zoon by *Metofis* heeft; dit ſchynt het character van ene Princes niet wei-

nig

Digitized by Google

nig te benadeelen; dit was te vermyden geweest. Die Zoon doet het geheele Spel door niets tot de zaek; ene zuivere liefde ener kuiſche Princeſſe, en eens eerbewarenden Staetsdienaers, had hier deftiger vertooning gemaekt, zonder de geſchiedenis te veranderen. —— *Metofis* geeft ongevergd, zonder enige de minſte aenleiding, gelegenheid tot het ontdekken van zynen minnehandel, die of geheel tot op het laetſte voor den Vorst verborgen had konnen blyven, of op ene geleidelyker wyze openbaer had konnen worden, zonder het beloop van 't Spel te benadeelen. —— *Amoſis* komt geſtadig voor, niet zo zeer als een deftig Vorst, maer eer als een knorrig en eigenzinnig Huisvader, zo dat hy 't Vorstlyk character genoegzaem verlieze; 't welk ook zyne geſprekken met *Thermutis*, en haere beantwoordingen, niet zelden tot onbeſcheidenheid doet vervallen. — *Belus*, den throon beklommen hebbende, gedraegt zich zo niet, als men van een heerschzuchtig Overwinnaer zou verwachten: hy betuigt openlyk, buiten enige noodzaeklykheid, voor de menigte, dat niet dan Staetzucht het roerzel zyner daden is. Zodanig ene betuiging voor zynen Vriend *Amenophis*, in 't vertrouwen, was niet oneigen, maer ze is onnatuurlyk ten aenhooren der menigte, als niet geſchikt om dezelve in te nemen. Ook is het geheele geſprek van *Belus* met *Amoſis* en *Thermutis* by die gelegenheid, over en weder, niet Vorstlyk. —— Het ganſche vierde en vyfde bedryf is zeer verward, de knoop en de ontknooping van het Spel is zo natuurlyk niet ingericht, als men wel zou begeeren. —— Het derde en vierde Tooneel van 't vyfde bedryf moet byzonder ſtuiten in 't vertoonen. *Amoſis* en *Thermutis* ontvangen bericht, dat het Volk *Belus* tot Koning uitroept: ze zyn hier over aengedaen, doch geen van beiden word bewoogen, om nader te vernemen wat 'er van de zaek zy. *Amoſis* valt in twyfel omtrent *Belus*, en geeft zich over tot enige zedekundige bedenkingen over de hovelingen en 't hof; en *Thermutis* weid enigermate uit over 't ongelukkig lot van *Metofis*. In dit gewigtig tydſtip beraedſlagen ze niets, en *Belus* komt, zonder enigen tegenſtand te ontmoeten, in de Hofzael, en plaetst zich, zonder de minſte verhindering, en zonder enig geweld, op den throon: 't ſchynt, zou men byna zeggen, of *Amoſis* en *Thermutis* het bericht van geen groot belang achteden, en dat *Belus*, den Vorst misleidende, knaphandig op den throon ſloop; dat ver van natuurlyk in die omſtandigheden is.

De Heer *Nomsz* zal wel doen, en by de Liefhebbers meer achting behalen, indien hy, by 't opſtellen van ene tweede proe-

ve

ye zyner bekwaemheid, den eigen aert van Vorstlyke characters, en de natuur der omstandigheden beter in acht neme; waer op we, uit deze en gene gunstige berichten, nog al merkelyke hoop hebben.

Uitmuntende Verhaalen van merkwaardige Gebeurtenissen, voorgesteld door den Heere MARMONTEL, *en volmaakt door den Schryver van den Berhymschen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten. I. Deel. Te Amsterdam, by* S. van Esveldt 1768. *Behalven de Voorrede* 326 *bladzyden in octavo.*

Dit Werkje heeft ten hoofdoogmerk de denkbeelden van Wysheid, Deugd en Eer in 't bevalligste licht te stellen, om dezelven, in ene gelukkige en beschaefde Zamenleving, al spelende aen te kweken. Hier in zyn deze Schryvers, mag men wel zeggen, ten uitersten naer wensch geslaegd. Men heeft in de geschiedenissen uitgezien na onderwerpen, die geschikt waren tot treffende zedekundige verhalen; en ze vervolgens indiervoege uitgebreid en ontvouwd, dat ze ons het voortreffelyke der Deugd en 't schandelyke der Ondeugd ten nadrukkelykste doen opmerken; en als met de hand leiden tot ene geregelde bestiering onzer hertstogten. Het nuttige en vermaeklyke is hier zo wel te zamengepaerd; als immermeer in enig geschrift van die natuur; en 't kan niet wel anders zyn, of zelfs zy, die 't uit enkel inzicht van vermaek doorbladeren, zullen 'er min of meer nuttigheid uit trekken.

Men vind in het eerste Deel vyf Verhalen. *De gelukkige Egtscheiding, de goedhertige Gemaal, de weergaloze Vrouw, de beproefde Vriendschap* en *de bekeerde Menschhater.* Ieder dezer Verhalen behelst ene zekere bepaelde leering, die het geheele Verhael door in 't oog gehouden word; doch dezelve is gemeenlyk met verscheiden byzondere leeringen doorvlochten, die de aendacht des Lezers waerdig zyn, en dezelve natuurlyk vestigen. Tot een staeltje dienen de volgende aenmerkingen over het onderwys der jonge kinderen, die ons in het Verhael van *de weergaloze Vrouw* voorkomen. *Acelia*, met regt ene *weergaloze Vrouw* genaemd, strekt hier ten voorbeelde, hoe ene Huisvrouw in staet is, om een verwaerloosd Huisgezin, op de boorden des verderfs gebragt, door verstand en minzaemheid, niet tegenstaende de verwilderde driften van haren Echtgenoot, die ze echter tot bedaren weet te brengen, in een gewenschten stand te herstellen.

On-

Digitized by Google

Onze Autheur, dit character malende, komt onder anderen ook tot het opvoeden harer kinderen, en verhaelt by die gelegenheid het volgende voorval.

„ Men ſprak, in de nabuurſchap, met veel lof, van twee Echtgenoten, die in eene vermakelyke eenzaamheid, hun grootſte vermaak vonden in het opvoeden van de teedere vruchten hunner liefde. Laat ons dit eerwaardige paar gaan bezoeken, zeide *Acelia*, om van deeze deugdzaame menſchen goede leſſen te ontfangen. Aldaar komende zagen zy het beeld van het geluk en der deugd. Myn Heer en Mevrouw *de Lisbé*, in 't midden van hunne jonge familie, zig alleen bezig houdende om het verſtand en 't gemoed van die beminnelyke kinderen, goede begrippen en indrukzelen te geeven.

„ *Acelia* wierd getroffen door de bevalligheid, de welleevendheid, en boven alles, door het vergenoegd en vrolyk humeur dier kinderen, dat in alle hunne daden en woorden te leezen was. Men vond by hen geenzints die onbeſchaafde vreesachtigheid, nog de gewoone kinderlyke onbeſcheidenheid. Tot *Acelia* naderende om het gewoon compliment af te leggen, zo vertoonde derzelver houding en ſpraak niets dat gedwongen of gemaakt was, maar als of een uitmuntend naturel alles had voortgebragt, zo onbedwongen had de gewoonte hunne wyze van doen gemaakt, volgens de grondbeginzelen eener volmaakte opvoeding. Dit is geen enkel bezoek om de welvoegzaamheid te bewaren, zeide *Acelia* tegen Mevrouw *Lisbé*, maar wy zyn gekomen om ons te doen onderwyzen in de kunst, om onze kinderen op te voeden, en te bidden ons de grondbeginzelen, én de wyze hoe dezelve werkſtellig te maken, daar gy u, met zulken goeden uitſlag, van hebt weeten te bedienen, op te geeven, ten einde onze kinderen mede gelukkig te maken; waar op onder die deftige menſchen, dit fraaije mondgeſprek ontſtond (*).

„ Mevr. *Lisbé*. Helaas, Mevrouw, daar is niets eenvoudiger als dit. Onze grondbeginzelen loopen op dit kort begrip uit: dat men de kinderen moet behandelen als kinderen, door hen al-ſpelende in het nuttige te onderwyzen; de zaaken die men ze leeren wil, in de grootſte eenvoudigheid, zonder vermenging met iets anders, voor te ſtellen, tot geen tweede zaak over te gaan voor dat zy het eerſte begrepen hebben, en hen niets te onderwyzen dan het geen zy gemakke-

(*) Om het geduurig herhalen van *zeide by* en *zeide zy* voor te komen, heeft men dit Werkje t'zamen geſteld, uit ene vermenging van Verhalen en Samenſpraken.

Digitized by Google

kelyk konnen begrypen, en na evenredenheid van hunne aanwasſende vermogens, tot zaken van meerder belang over te gaan, moetende de grootheid van 't verſtand en begrip, altoos het geen men hen leeren wil, overtreffen, om de leergierigheid altoos even levendig te houden.

„ *Aelia.* Ik begryp dat het moeijelyk valt zulks in volmaaktheid werkſtellig te maken, en dat daar toe veel wysheid, oplettendheid en voorzichtigheid noodig is, daarom bid ik u my te zeggen, hoe gy daar in te werk zyt gegaan.

„ *Mevr. Lisbé.* Onze leerwyze loopt mede op eenige weinige zaaken uit, Mevrouw: dezelve beſtaat hoofdzakelyk, om de kinderen, door de nieuwsgierigheid tot de leering op te leiden, om het denkbeeld van dwang en arbeid, onder dit lokaas te verbergen, en hunne nieuwsgierigheid zelfs te doen rykhalzen, na het geen men hen onderwyzen wil; ten dien einde geeven wy hen, als in 't voorby gaan, een oppervlakkig denkbeeld, dat hen vermakelyk voorkomt, en hunne nieuwsgierigheid gaande maakt, zo dat zy zelfs verlangen te weeten, het geen men hen zoekt te doen begrypen. Het zwaarſte van allen is, den yver om elkander in 't leeren voorby te ſtreven, in hen te ontſteken, zonder dat de een den ander benyd, doch de goede uitſlag daar van, moet mogelyk meerder aan het geluk dan aan onze verdienſten of bekwaamheid worden toegeſchreven.

„ *Aelia.* Gy hebt, ongetwyffeld, zeer bekwame meesters uitgezogt, om ze te onderwyzen.

„ *Mevr. Lisbé.* Geenzints Mevrouw; wy hebben ze zelfs onderwezen in het geen wy ze wilden leeren; ziet gy niet hoe een duive, het voedzel voor haar jongen, eerst klein maakt, en gedeeltelyk verteerd, wanneer zy het zelve aan hare jongen mede deeld, waar door zy die en teffens haar zelve voed, wy hebben het voorbeeld van die vogel nagevolgd, zoekende de zaken, welke wy onze kinderen willen leeren, eerst zelfs wel te verſtaan; daar uit ontſtaan twee voordeelen en twee vermaken; te weeten ons zelven te leeren, en te gelyk onze kinderen te onderwyzen.

„ *Heer Lisbé.* Deeze arbeid is voor ons eene vermakelyke uitſpanning, een wellustig tydverdryf geworden, om dat wy de onderwyzing, in afgetrokkene kundigheden, beſparen, tot dat hun verſtand, door de jaaren, ryp genoeg zal zyn geworden om ze, zonder vermoeijing, te konnen bevatten; en wy bepalen onze leſſen, voor het tegenwoordige, alleen tot dat geene, wat onder de zinnen valt. De kindsheid is de ouderdom, waar in de verbeelding allerlevendigst, en het geheu-

Digitized by Google

heugen allerleerzaamst is, waar in de kinderen gewoon zyn na te apen wat zy zien doen, en na praaten wat zy hooren zeggen; het is aan de voorwerpen van die twee werktuigen, waar toe wy onze kinderen zoeken te bepalen. De oppervlakte der aarde is een beeltenis, de geschiedenisſen der menſchen, en van de werken der natuur is eene aaneenſchakeling van tafreelen; de natuurkunde der taalen beſtaat maar in de geluiden; het zichtbaar gedeelte der wiskunde komt op lynen en ſtreepen uit; alle de kunſten konnen door afteekening voorgeſteld worden. De Godgeleerdheid en de Zeedekunde zelven, kan men door het voorbeeld, en de aandoening der zinnen, beeter dan door denkbeelden doen bevatten; in een woord, alle de eenvoudige en oorſpronkelyke grondbeginzelen komen voort door de zinnen; nu bezitten de zinnen in de kindsheid, meerder fynheid, naaukeurigheid en levendigheid als in een rypen ouderdom. Men neemt dan de natuur in haar volle kragt, als men 'er in de kindsheid gebruik van maakt, ten einde aan de kinderen voor te ſtellen en te doen kennen, alles tot welkers begrip, de redeneering, de aaneenſchakeling van ziel en zinnen niet ten vollen noodig is. Voeg hier by dat de ziel, nog vry van alle andere zorgen, zig geheel hier aan hegt, dat de ziel, uit haar natuur greetig na de kennisſe is, en zo zy geen gelegenheid heeft om tot het rechte verſtand der zaken te geraken, vervalt zy tot voorordeelen, die bronnen der dwaasheid zyn; maar in de kindsheid zyn alle de ſchatkamers van het verſtand nog leedig, waar in men de denkbeelden na goedvinden in order kan ſchikken, voor al zo men in die ſchikking de order der natuur volgd; indien men zig niet overhaast, met de denkbeelden op een te hoopen, en de een door de anderen te verſmooren, maar dat men aan ieder eenvoudig denkbeeld de noodige tyd verleend, om zig op zyn regte plaats vast te zetten; en hier in beſtaat de kunst der onderwyzing.

„ *Acelia.* Ik zie, maar zonder daar voor te ſchrikken, dat dit eene geſtadige oplettendheid vereischt.

„ *Mevr. Lisbé.* Die oplettendheid heeft niets, dat moeijelyk of verdrietig valt. Men leeft vergenoegd in 't gezelſchap der kinderen, men verliest ze nooit uit het gezicht, men ſpreekt ze aan op eene gemeenzame en liefderyke wyze; men gewend ze de zaken te onderzoeken en nagedagten te maken, men helpt ze met langmoedigheid hunne denkbeelden zig ontwinden, men maakt ze nooit afkeerig, door haastige en toornige woorden, of teekenen van verachting te toonen; de geſtrengheid, die alleen goed is om het kwaad te verbee-

te-

teren, wanneer het uit onachtzaamheid voortkomt, komt in den loop van de gezegde opvoeding byna nooit te ſtade; want dewyl men de natuur geene kwaade gewoontens laat aanneemen, behoeft men geene dwangmiddelen aan te wenden, om dezelve uit te roeijen.

„ *Acelia.* Zou ik my niet ſchuldig maken aan onbeſcheidenheid, Mevrouw, indien ik u bad, by het geeven van uwe leſſen eenmaal tegenwoordig te zyn.

„ *Mevr. Lisbé.* Ik zal aan uwe begeerte, Mevrouw, zonder uitſtel trachten te voldoen.

„ Daar op riep Mevrouw *Lisbé* haare kinderen, die in een hoek van de kamer te zamen ſpeelden, zonder eenig geruchte te maken, zo langen tyd als dit onderhoud duurde; maar op het eerſte bevel vlogen zy in de armen van hunne moeder, met eene zo ongemaakte blydſchap, welke de liefde alleen voortbrengt, dat *Acelia* daar van aangedaan wierd, zo wel als haar Gemaal, die daar by tegenwoordig was. Kom myne kinderen, zeide Mevrouw *Lisbé*, antwoord uwe moeder op haar vragen, dewyl Mevrouw de goedheid heeft van 'er na te luisteren, om te zien wat gy geleerd hebt.

„ *Acelia* konde zig niet genoeg verwonderen, over de order en klaarheid, welke in de vragen der moeder, en antwoorden der kinderen doorſtraalde, ten teeken, dat een en ander wel eenvoudige maar juiste denkbeelden daar van vormden, doch zy ſtond, boven alles opgetogen, over de zeedigheid en bevalligheid, waar mede zy, beurt om beurt, de vragen der moeder beantwoordden, en de eensgezindheid die onder hen heerschte, en 't onderling belang dat zy alle namen om met lof te antwoorden, zynde de meest geoeffenſte uitgeſtrekt om zyn broeder of zuster, op de minſte verlegenheid by te ſtaan". —— Het groot oogwit van *Acelia* was, haren Gemaal *Melidor* vermaek daer in te doen ſcheppen, en hem dus aen te moedigen om met haer mede te werken in 't opvoeden hunner kinderen, waer in ze ook, volgens het verdere verhael, gelukkig ſlaegde.

Papieren betreffende CH. LODEWYK VAN DAHLEM, *eertyds Lutherſch Predikant, onlangs tot de Roomſche Kerk overgegaen.*

EEn Prullekraam van de laſſte ſoort,

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten, die in deeze en de voorgaande eeuwe in Engeland zyn uitgekomen, in eenige Brieven aan eenen Vriend, door den Wel Eerwaardeh en zeer geleerden Heer JOHN LELAND, Doctor in de Godgeleerdheid, en Bedienaar des Godlyken Woords te Dublin; *uit het Engelsch vertaald, door* E. NOTEBOOM. *Tweede Deels IIde Stuk. Te Utrecht; by* A. van Paddenburg, *in groot Octavo.*

BY gelegenheid der uitgave van het Iste Deel deezes voortreffelyken Werks, als mede by het verschynen van het eerste Stuk des IIden Deels, hebben wy, naar verdiensten, tot lof daar van gesprooken (*), en wy zyn zo gelukkig van het tegenwoordig, geheel vertolkt, onzen Vaderlanderen te mogen aanpryzen. — De Vertaalder heeft, wegens de uitgebreidheid deezes IIden Deels, het zelve in tweeen gesplitst, en maakt, in dit tweede stuk, een' aanvang met den Xden Brief, die, gelyk alle de volgende, de Schriften van den Lord Viscount BOLINGBROKE betreft. — Den verkorten inhoud der Brieven, benevens een en ander staaltje, zullen wy onzen Leezeren voor oogen stellen.

De Xde Brief behelst een onderzoek van 't geen Lord BOLINGBROKE aangaande eene Openbaaring in 't gemeen opgeeft, hoe hy de noodzaaklykheid eener Openbaaring ontkent: waar van het tegendeel, in verscheide opzigten, wordt aangeweezen, en tevens, door het overweegen van de uitvlugten, welke die Heer maakt, getoond, dat het ontwerp van zyne Lordschap strydig is met zyn eigen gevoelen, en strekt om de nuttigheid en noodzaaklykheid van eene Godlyke Openbaaring te doen zien. In den XIden Brief overweegt en bestrydt de Eerw. LELAND Lord BOLINGBROKE's gansch vreemde voorstelling van de *Joodsche* Openbaaring, de betwiste waarheid van het Geschiedverhaal van MOSES verdeedigende. Met den XIIden Brief, gaat onze Schryver voort om den voortreffelyken inhoud van de Schriften des Ou-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V Deel, Iste Stuk, bladz. 433, en VI Deel, Iste Stuk, bladz. 339.

Digitized by Google

Ouden Testaments, te handhaven tegen de veelvuldige ſmaadlyke beſchimpingen van den meergemelden Lord. De XIIIde Brief gaat de verdere tegenwerpingen tegen de Boeken van MOSES, en de andere Schriften des O. Testaments, te keer, als dat de Wetten van MOSES niet ſtryden tegen de wet der Natuur; in 't breede handelt onze Schryver over 't bevel om de *Canaaniten* uit te rooien, en ſtelt het geval van PHINEAS en MATTATHIAS, in een helder licht. In deezen Brief verdeedigt hy ook het verhaal van MOSES, aangaande de Schepping der wereld en den val des menſchen, en weidt breed uit over de drangreden met welke de Wet van MOSES geſtaafd is. —— Dus afgehandeld hebbende wat de *Joodſche* Openbaaring betreft, treedt hy tot het voordragen en wederleggen van de aanvallen door Lord BOLINGBROKE, op den Christlyken Godsdienst gedaan; ten dien einde behelst de XIVde Brief: hoe gunſtig die Lord ſpreekt van den voortreffelyken aart, en het oogmerk van de oorſpronglyke Christlyke Openbaaring; hoe hy verſcheide tegenwerpingen der *Deïsten* tegen dezelve oppert, en nogthans den Godlylyken oorſprong daar van ſchynt te erkennen: maar dat hy des niet tegenſtaande de Leerſtukken van den Christlyken Godsdienst tragt veragtlyk te maaken, en de bewyzen van deszelfs waarheid en Godlykheid haare kragt te beneemen. In het byzonder toont de Heer LELAND, dat de wet der Natuur en het Christendom niet tegen elkander ſtryden; dat het Euangelie geenzins eene nieuwe voorſtelling is van PLATO's leer; dat het Euangelie van CHRISTUS niet ſtrydt met dat van PAULUS. Verder doet hy in deezen Brief zien, hoe Lord BOLINGBROKE erkent, dat de wonderwerken van het Christendom, indien ze waarlyk geſchied zyn, volkomene bewyzen van deszelfs Godlyk gezag opleveren; hoe hy zelf toeſtemt, dat de Euangelien ons een recht berigt geeven van de redenen en daaden van JESUS; maar nogthans tragt de geloofwaardigheid van dezelve te vernietigen. In tegenſtellinge waar van onze Schryver, zyn voorgeeven, dat wy het oorſpronglyk opſtel, of anderzins plegtig bevestigde afſchriften daar van in onze handen moesten hebben, onderzoekt; en toont, dat de verſchillende wegen, die zyn party inſlaat om rede te geeven van de voortplanting van het Christendom niet voldoen; noch ook dat het geen hy van de geringe uitwerking, die de Christlyke Godsdienst tot verbetering der menſchen gehad heeft, bybrengt, iets ten nadeele bewyst. Wyders, dat het Geloof, waar op de Christlyke Godsdienst gegrond is, niet wegneemt dat dezelve op

eene

Digitized by Google

eene voldoende zekerheid steunt. In den XVden Brief worden de tegenwerpingen tegen de Wetten en Leerstukken van het Christendom overwoogen: en in 't byzonder gehandeld over de wyze van 't voordraagen der Zedekunde in de Euangelie Schriften, over de Euangelie wet wegens de Echtscheiding en Veelwyvery: ook vervangt deeze Brief eene verdeediging der Christlyke leere van eenen Middelaar en de verlosing door het bloed van CHRISTUS; benevens eenige aanmerkingen op het zeggen van BOLINGBROKE, dat de trekken van de Leere der H. Drieëënheid by alle oude *Theistische* Philosophen gevonden worden. De XVIde en laatste Brief verdeedigt de Leer van het Christendom, nopens de toekomende vergeldingen, en stelt wyders voor oogen, hoe de eerste Christenen zeer te onregte door den Lord zwaarlyk beschuldigd worden, als mede hoe het waare Christendom geene aanvallen van deszelfs bekwaamste bestryders te vreezen heeft. —— Aan deeze Brieven hegt de Eerw. LELAND, ten besluite van dit werk, een ernstige Aanspraak; ingerigt tot de *Deisten*, en de belyders van het Christendom.

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van dit Tweede Deels tweede Stuk, uit welken ruimen voorraad wy nu nog iets moeten overneemen.

Onder de tegenwerpingen, welke Lord BOLINGBROKE tegen de *Mosaïsche* Huishouding oppert, is ook deeze. „ Dat de eerste grondregelen, en het geheel beloop van de *Joodsche* wetten, dat volk ontheffen van alle zedelyke pligten jegens andere menschen. —— Dat hun geleerd worde zig zelven aan te zien voor een uitverkooren geslagt, van de andere volken der wereld onderscheiden; en verre van andere menschen verpligt te zyn, het gene die aan hun en onder elk verpligt zyn. Dit moeste noodzaaklyk ten wege brengen eene onregtvaardigheid en wreedheid in hun geheel gedrag, tot welke de wet vryheid gaf, en waar op hunne profeeten en priesters aandrongen" (*). En elders merkt Hy aan, dat de eerste grondregelen van hunnen Kerk- en burgerstaat de *ongezelligheid* zy: en dat daarom hunne zeeden en gebruiken verschillende gemaakt waren van den aart en neiging der andere menschen (†).

„ Deeze beschuldiging, schryft de Eerw. LELAND, is zwaar. Maar indien dezelve nauwkeurig ter toets gebragt word, zal deeze *ongezelligheid* enkel daar in bestaan: Dat zy door

(*) *Vol.* III: p. 290. Zie ook *Ibid.* p. 283.
(†) *Vol.* V: p. 148. Zie ook *Ibid.* p. 198.

Digitized by Google

door hunnen Godsdienst en plegtigheden van de *Heidenen* afgezonderd waren, en daar in met dezelve geene gemeenschap hadden, zo als de *Heidenen* hadden onder elkanderen; het welk ook niet zoude hebben konnen geschieden, zonder het groot oogmerk van hunne voortreffelyke instelling om verre te stooten: Dat zy geene huwelyken met de Afgoderdienaars mogten aangaan; en verpligt waren zig nauwkeurig aan de waarneeming van hunne eigene wetten en gewoonten te houden; veele van welke geschikt waren om hen, buiten vermenging en vereeniging met andere volken, als een onderscheiden volk, te bewaaren. En slaan wy gade het groot onderscheid dat 'er was tusschen hunne wetten en instellingen, en die, welke by andere volken in gebruik waren; dat de ganssche wereld, buiten hen, met de Afgodery en Veelgodery als overstroomd was; en dat zy zelve zeer geneigd waren om naa te volgen de Afgodische gewoonten van hunne nabuuren, tot welke, de menschen van alle tyden zo zeer genegen zyn geweest; zo is het ligtlyk te zien, dat, indien 'er gene nauwkeurige zorge gedragen ware geweest, om hen door byzondere plegtigheden en gewoonten van andere volken te onderscheiden, en het huwelyken met hunne Afgodische nabuuren te beletten, het onmogelyk geweest zoude zyn, dat hun burgerstaat en Godsdienst, zo als die van God ingesteld was, hadden konnen bewaard blyven, en zy met der haast onder andere volken zouden vermengd geworden zyn. Waar van het gevolg geweest zoude zyn, dat zy zig vereenigd met den Godsdienst der *Heidenen*, en hunnen eigenen verlooren zouden hebben. En zo zoude het groote oogmerk van deezen voortreffelyken burgerstaat, die zo wel geschikt was om den dienst van den éénen waren God te bewaaren, in tegenstelling van de algemeen heerschende Afgodery en Veelgodery, geheel vervallen zyn: en alle volken der wereld zouden in dezelfde algemeene Afgodery zyn ingedompeld geworden, en misschien gebleven, tot op deezen dag. Want, volgens het oogmerk van de Godlyke wysheid, moeste het *Joodendom* den weg baanen, voor het Christendom. En al het gene, dat men in den *Mahommedaanschen* Godsdienst goed kan noemen, is uit een van deeze twee Godsdiensten afkomstig. Maar of schoon het Israëlitische volk verpligt ware zich zelven van andere volken onderscheiden te bewaaren, en niemand, die zig niet onderwierp aan de byzondere wetten van hunnen burgerstaat, voor een eigen en wettig lid van hun gemeenebest kon aangemerkt worden, echter waren zy niet verpligt om hun-

Digitized by Google

hunne weldaadigheden aan die van hun eigen volk, te bepaalen. Zy wierden, door verscheide uitdrukkelyke gebooden en wetten, geleerd goedertieren en vriendelyk te zyn jeegens die van andere volken, jeegens de vreemdelingen, die door hun land reisden, of zig onder hen ophielden. Medelydende omtrent hen te zyn, en hen in alle vriendelyke diensten de behulpzaame hand te bieden. Dit wierd hun niet enkel toegelaaten, maar zy wierden daar toe door hunne wet zeer krachtig en nadruklyk verpligt, waar van een ieder, die de beneeden aangehaalde plaatzen (*) onpartydig overweegt, overtuigd moet zyn. En de *Jooden* zelven merken aan, dat de gebooden, die een vriendelyk gedrag jeegens de vreemdelingen voorschryven, één- en twintig maal in de wet uitgedrukt staan".

„ Het is enkele valschheid en lastertaal, dat de *Jooden*, volgens hunne wetten, de vryheid hadden en door hunne Profeeten aangezet wierden, om wreedheid en onrechtvaardigheid aan andere volken te pleegen; en dat zy ten aanzien van dezelve ontslaagen waren van alle zedelyke verpligtingen, van alle regelen van regtmaatigheid, trouwe en billykheid. Ook is 'er niets in hunne wetten, dat hen verpligt om anderen, wegens hunne gevoelens in het stuk van Godsdienst, te vervolgen, of te dwingen, om zig te voegen naar hunne byzondere plegtigheden. In tegendeel zy gaven aan die van andere volken, die den éénen waren God, den Scheppèr en Onderhouder van alles, dienden, vryheid onder hen te woonen en God in den Tempel te dienen, waar toe in denzelven eene plaats voor hun was afgezonderd: al ware het, dat zy de plegtigheden, die byzonderlyk aan hun volk voorgeschreven waren, niet waar naamen. Hoe gelukkig zou het zyn geweest, indien die regel van verdraagzaamheid by die van andere belydenisfen, ten allen tyde, onderhouden ware geweest.

Dat zy zig zelven als een uitverkooren volk van God konden aanmerken, moeste hun verpligten om God voor deeze dierbaare voorrechten eerbiedig en ootmoedig te danken, en in hun verwekken den vuurigsten iever, om door de zuivere oeffening van den Godsdienst, en allerlei deugden, boven andere volken uit te munten, ten einde hun wandel met dat karakter en die voorrechten overeenkomen mogte. Indien zy daar van een misbruik maakten en trosch en stout waren, dat

(*) Lev. XIX: 34. XXV: 35. Num. XXXV: 11. Deut. X: 17, 18, 19. XXIV: 19 — 22.

Digitized by Google

dat kwaad moest niet aan de wet, maar aan hun toegeſchreven worden. De menſchen zyn altyd genegen geweest om ware of ingebeelde voorregten te misbruiken. De *Gricken* hielden alle andere volken der wereld voor *Barbaaren*. En PLATO, in *zyn vyfde Boek van de Wetten*, voert SOCRATES in, als leerende de *Gricken*, om de *Barbaaren* voor hunne *natuurlyke vyanden* te houden, en geeft hun een voorſchrift hoe zy zig jegens hen draagen moesten, dat bezwaarlyk met de gemeene regelen van menschlievenheid overeengebragt kan worden. — De Christenen konnen het niet anders dan als hun groot voorrecht beſchouwen, dat zy onderſcheiden zyn van zo veele volken der wereld, die in de grootſte onweetenheid en woestheid verzonken liggen. En het zoude een bewys zyn van de onverſchoonlykſte onopmerkzaamheid en ondankbaarheid, wanneer men verzuimde de goede voorzienigheid van God voor die groote weldaad ootmoedig te danken. Maar het ſtaat hun daarom niet vry andere volken wreed en verachtlyk te behandelen".

In den XVden Brief, waar in de wetten en leerſtukken van het Christendom overwogen worden, vermeldt de Eerw. LELAND, dat de Heer BOLINGBROKE, aangaande de Egtſcheiding, zegt, , dat, wanneer die toegelaaten wordt, de *Mongamie* (of alleen maar eene vrouwe te mogen hebben,) voor eene redelyke inſtelling zoude konnen gehouden worden, maar, zonder dat, eene onnatuurlyke, ongerymde en wreede wet zy: dat dezelve ten eenemaal aanloope tegen het oogmerk van de natuur, en de beste middelen, ter vermenigvuldiging van het menſchelyk geſlagt, dwarsboome (*)'. Hier op merkt onze Schryver het volgende aan".

„ De wet van *Mozes* aangaande het toelaaten van de veelwyvery en de egtſcheiding, ſchynt Hem wonder wel te behagen, en Hy meent, dat dezelve in dit ſtuk veel redelyker zy, en beter over een koome met de wet der Natuur, dan het Christendom. Maar hy heeft de leere van *Mozes*, omtrent de echtſcheiding, niet getrouwlyk voorgedragen. Hy zegt, de wettige reedenen van echtſcheidinge waren menigvuldig' (†), onder welke Hy ook deeze telt, wanneer een

(*) *Vol.* V: p. 163.

(†) De Vertaalder voegt hier deeze aantekening uit het *Supplement* nevens. , Het gelust hem aan te merken, dat Gods volk in dit opzigt een voorrecht hadde boven alle andere volken, de veelheid van wyven kon de echtſcheiding minder noodzaaklyk gemaakt hebben: of indien de man geen welgevallen aan haar alle hadde, kon hy zig bedienen van by wyven'. Men zou hier uit moe-

een getrouwt man eens anders vrouw aantrof die Hem bevallig voorkwam, of welke hy voor hem dienſtiger oordeelde om te trouwen'. Waar meede Hy te verſtaan geeft, als of dit *eene wettige reeden van echtſcheiding* ware, dat is, een reeden, in de oorſpronkelyke wet byzonder en uitdrukkelyk gemeld; het welk valsch is. Dit was alleen eene verkeerde uitlegging van eenige *Joodſche* Meesters, die zo wel in dit, als in meer andere gevallen, den waren zin van de oorſpronkelyke wet verdraaiden. Men vindt in der *Jooden* Heilige geſchiedenisſen geene uitdrukkelyke melding van echtſcheiding, na de wet dien aangaande gemaakt, tot op den tyd van *Jezaia* en *Jeremia*, die by gelegenheid daar gewag van maaken. In laatere tyden van den *Joodſchen* ſtaat, ſchynen de Echtſcheidingen meer in gebruik te zyn geweest, en om geringere reedenen. Of ſchoon 'er ook toen veelen onder de *Jooden* waren, welken die ruime uitlegging, by zommige van haare Meesters gegeven, zeer tegen de borst was. Onze Schryver ſpreekt van het geſchil, tusſchen de Schoolen van *Hillel* en *Sammeas*, over de echtſcheiding' en zegt, dat, CHRISTUS het zelve, ten voordeele van de laatſte beſchikt hebbe, en duidelyk maar een ſoort van ſchandelykheid, tot eene wettige reeden van echtſcheidinge ſtelle' (*). En Hy toont duidelyk van oordeel te zyn, dat onze Zaligmaaker hier in ongelyk hebbe. En Hy doet 'er ſchimpende by, *dat de wet der genade by de Christenen ouder ware, dan de wet der Natuur en die van* Mozes (†). Het gene dat 'er op volgt beſtaat in veele woorden, die niet om 't lyf hebben, vermengd met zeer aanſtootelyke aanmerkingen nopens de Maagd *Maria* wegens de achterdogt, die *Jozef* hadde, *dat zy reeds bezwangerd geweest mogte zyn voor Haar trouwen.* Dit geeft Hy op als eene byzonderheid, welke wy te weeten koo-

moeten denken, dat het aan het volk van God, in hunne wet zelve, toegelaaten ware veele vrouwen te hebben, en behalven die, noch bywyven, die geene echte wyven waren. Dat heeft wel plaats in de wet van *Mahomed*, in welke aan elken man toegeſtaan werdt vier wyven te hebben, en zo veele ſlavinnen, als hy onderhouden kan. Maar daar is geenzins zulk eene inſtelling in de wet van *Mozes*. En de bywyven van welke wy leezen in de H. Schrift, zyn in der daad echte wyven geweest, of ſchoon zy geen huwelyks-giften hadden. Dit blykt uit het geval van het bywyf van den *Leviet* (*Richt.* XIX). Hy word uitdrukkelyk haar *Man*, en haar Vader, meer dan eens, zyn *Schoonvader* genoemd, zie vers 3, 4, 5, 7 enz.

(*) *Val.* V: p. 179. (†) *Ibid.* p. 171.

Digitized by Google

koomen door *Juſtinus Martyr*, even als of het een ſtuk ware van eene geheime geſchiedenis, daar een ieder, die het Euangeli geleezen heeft, weet, dat de Euangelist melding maakt, zo wel van den argwaan van *Jozef*, en hoe die buiten rede was, als ook op wat wyze dezelve is wech genomen. (*Matth.* I: 18—24)".

„ Hy noemt de veelwyvery en de echtſcheiding uitdrukkelyk zulke *inſtellingen*, *die de rede en openbaaring op haare zyde hebben.* Waar mede Hy voor een wyl ſchynt te erkennen, dat de wet van *Mozes* van God was, om daar uit eene voorſpraak voor de veelwyvery en echtſcheiding, te mogen bybrengen. En hy ſpreekt daar van, even of het inſtellingen waren, die ſtellig en uitdrukkelyk in de zelve voorgeſchreeven, en op Godlyk gezag bevolen waren. Maar dit is het ſtuk niet getrouwlyk opgeven. Zy wierden op zyn hoogst alleenlyk als by oogluiking toegelaaten. De veelwyvery word in de wet van *Mozes* nergens uitdrukkelyk toegelaaten, veel min bevolen. Maar daar zyn verſcheide dingen, die duidelyk eene afkeuring van dezelve mede brengen. Van dien aart is byzonder het verhaal, dat daar in gedaan word, hoe God by de eerſte Schepping één vrouwe voor één man gemaakt hebbe en vaſt geſteld, dat deeze twee, in eene onverbreekelyke vereeniging, *een vleesch zouden zyn.* Het eerſte voorbeeld van de veelwyvery, waar van *Mozes* gewag maakt, is *Lamech* een nakomeling van den Godloozen *Cain*, en die, volgens het weinige, dat van hem gezegd word, van een ſlegt beſtaan moet geweest zyn. En of ſchoon Hy naderhand voorbeelden opgeve van veelwyvery onder zommigen van de *Patriarchen*, verhaalt Hy echter daar by zulke omſtandigheden, die eene zeer nadeelige vertooning maaken van dat gebruik, en de gevolgen daar van. Het hoogſte dat men zeggen kan is, dat dezelve in de wet niet uitdrukkelyk verboden zy. Maar daar zyn eenige wyze ſchikkingen bygevoegd, welke (het is waar) wel veronderſtellen, dat de veelwyvery toen in eenig gebruik was, maar teffens klaarlyk ſchynen gericht te zyn om dezelve tegen te gaan, en de misbruiken, die daar uit te verwachten waren, te verbeteren en te beteugelen (zie *Exod.* XXI: 9, 10. *Deut.* XXI: 15, 16, 17.) De wet aangaande de echtſcheiding (*Deut.* XXIV: 1—4) ſtelt *iet ſchandelyks* tot eene oorzaak van echtſcheiding, het welk zommige van de *Joodſche* Meesters zelve, inzonderheid de *Caraïten*, die zig naauwkeurig aan de letter van de wet houden, verſtaan van overſpel of ten minſten van een oneerbaar en onkuiſch gedrag. En *Mozes* onderſtelt, dat eene vrouwe, door eenen ſcheidbrief van haaren man

man verstooten, door een tweede huwelyk verontreinigd wierd, en beval daarom, dat het nooit in de magt van haaren eersten man zoude staan om haar wederom te neemen. Het welk kennelyk diende om dit gebruik bezwaarlyker te maaken, en langs dien weg tegen te gaan. Het is waar, de Heiland zegt (*Matth.* XIX: 8.) dat *Mozes* zulks heeft toegelaaten van wegen de hardigheid hunner herten: en het behaagt zyne Lordschap dit uit te leggen, als of Christus beweerde, „dat God bygeloovige gebruiken als door de vingeren zag, en zelfs misdaaden toeliet, even als of het instellingen waren van zyne wet, om de hardigheid hunner herten" (*). Maar hier op mogt men toepassen, die onderscheidingen van de Rechtsgeleerden, welke Hy zelf en met goedkeuring aanhaalt, tusschen eene volkomene, en eene minder volkomen, toelaating, waar van de eene iemand recht geeft om iet te doen, en de andere iemand bevryd van straffe, als hy het doet (†). Het is de laatste soort van toelaatinge, welke omtrent de veelwyvery en echtscheiding plaats heeft, en waar van onze Heiland spreekt, wanneer Hy zegt, dat dezelve hun was toegelaaten van wegen de hardigheid hunner herten: niet als of God die begunstigde en goedkeurde: maar ze was toegelaaten in zo verre, dat 'er in de wet gene straffe daar op gesteld ware. Doch wanneer God zynen welgeliefden Zoon in de wereld zond, om het allerzuiverst en volmaaktst ontwerp van Godsdienst in te voeren, is dit gebruik veel duidelyker verbooden, dan te vooren geschied was. En in steede van eene gepaste tegenwerping te zyn tegen de wetten van het Christendom, levert het in tegendeel een bewys uit van derzelver uitmuntende voortreffelykheid; dewyl door die wetten zorge gedraagen is voor de handhaaving van het wederzydsche recht van beide de *Sexen*; tot versterking van den band der eenigheid tusschen de getrouwden, waar aan zeer veel gelegen is, om beide de ouders in de opvoeding van hunne kinderen, te beter te vereenigen; tot bevordering van de vreede en goede order in de huisgezinnen; en tot bedwang van losheid en ongebondenheid. Daar in tegendeel de veelwyvery en de menigvuldige echtscheidingen strekken om wel de helft van het menschlyk geslacht te brengen tot eene jammerlyke slaverny, dezelve te berooven van haar natuurlyk recht, de bitterste jalousiën en scheuringen in de huisgezinnen te veroorzaaken, en te verhinderen eene wel geregelde opvoeding voor de kinderen. Zy geven gelegenheid tot onnatuurlyke verminkingen, en vieren den teugel aan de on-

(*) *Vol.* V: 170. (†) *Vol.* IV: p. 151—174.

Digitized by Google

ongeregelde driften. Voor het overige zal ik alleenlyk maar aanmerken, dat een Schryver, die by niemand verdagt gehouden word van met een gunſtig vooroordeel voor de wet van het Christendom ingenoomen te zyn, in eene zeer verſtandige verhandeling, uit overweeging en vergelyking van het geene voor en tegen de veelwyvery en de echtſcheiding konde gezegd worden, getoond heeft, dat de wet, die dezelve verbied, op beetere reedenen gegrond is, en dienſtiger voor 't algemeen welzyn van het menschdom en de goede order van de Maatſchappy, dan het teegenſtrydig gebruik. Zie Mr. HUME's *Zeede- en Staatkundige Proeven.* Proeve XXII. over de Veelwyvery en de Echtſcheiding".

Liber Deuteronomii perpetua Analyſi illuſtratus, ſtudio & labore NICOLAI HOLTII. Eccleſiæ Dei Miniſtri in Koudekerk, nunc Emeriti. Lugduni Batavorum, apud *J. Haſebroek* & Ultrajecti *A. v. Paddenburg* 1768. absque Ep. Nuncup. & Præf. 208 pp. in quarto.

Of

Ontledigende Verklaring van 't Boek Deuteronomium, door NICOLAAS HOLTIUS. *Rustend Leeraer te Koudekerk.*

DEze ontledigende Verklaring ſtelt den Lezer ſchetswyze den inhoud van het boek *Deuteronomium* voor oogen; ze ontvouwt hem het zelve in zyne Hoofd- en Onderdeelen, met onderſcheidinge van ieder byzonder Lid, en aenduiding van het verband dat ieder volgend Lid met het voorgaende heeft. Het is voor de Geleerden, min of meer, op ene ſoortgelyke wyze uitgevoerd, als de Eerwaerde *Hartman* zyne ontledigende Verklaring over de Bybelboeken voor de min geoefenden ingericht heeft; en kan van dienst zyn, als ene handleiding, om den zamenhang der byzondere Leden, althans volgens het gevoelen van zyn Eerwaerden, te gereeder na te gaen.

Het byzonderſte van dit Werk is, dat de Eerwaerde *Holtius*, zich boven al bevlytigd heeft, om de Joodſche hoofd en onderdeeling, als mede hunne zinſcheidingen enz. zo veel mogelyk is, in 't oog te houden, en zyne ontlediging naer dien leidraed te ſchikken. Zyn Eerwaerde merkt deze Joodſche verdeeling juist wel niet aen als van ene Godlyke ingeving, doch hy ſpreekt 'er in zyn Voorbericht op ene zeer gunſtige wyze van; en geeft niet duister te kennen, dat hy niet

Digitized by Google

niet vreemd is van te denken, dat dezelve onder ene byzondere ſchikking der Godlyke Voorzienigheid is ingevoerd. Ten minſte heeft men, zynes oordeels, die verdeeling aen te merken als van ene zeer oude herkomst, en derzelver Autheuren te houden, voor echte getuigen van 't oude Joodſche Geloof; welker voetſtappen men niet, dan in den uiterſten nood, als men reden heeft om te vooronderſtellen, dat 'er een misſlag in de Copyen is ingeſloopen, of iets van ſoortgelyk gewicht voorkomt, heeft te verlaten. En op dezen grondſlag is het Werk met zo veel oplettenheid en nauwkeurigheid uitgevoerd, dat het genoegen ſtaet te geven by hun, die ene gelyke hoogachting voor die Joodſche verdeeling hebben.

MATHO: *of Jongelings Waereld-beſchouwing. In tien Zamenſpraaken. Waar in de verſchynſels der ſtoffelyke waereld beknoptelyk verklaard, en daar uit de beginſels van den natuurlyken Godsdienst afgeleid en overtuigelyk bewezen worden. Naar de vermeerderde en verbeterde derde Uitgaave uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1767. *Behalven den korten Inhoud en den Bladwyzer, 376 bladzyden in groot octava.*

ZY die het eerſte Deel van dit wel doorwrochte Werk doorbladerd hebben, getuigen eenparig hun genoegen over des Schryvers handelwyze. De manier op welke PHILON zynen Leerling MATHO, in deze Zamenſpraken, onderwyst, is zo natuurlyk, geleidelyk en klaer, dat ieder oplettende, zonder juist ene verhevene kundigheid te bezitten, dezelve gemaklyk konne verſtaen, en gereedlyk nagaen. En 't gebruik, dat hier ſteeds gemaekt word van alle de voorgeſtelde kundigheden, om uit de ſchepzelen op te klimmen tot den Schepper, (dat één der gewichtigſte uiteinden van de beſchouwing der ſtoflyke waereld is,) komt hier alleszins in dien nadruk voor, dat eerbied voor 't Godlyke Opperwezen, onder 't vermeerderen van de kennis zyner Werken, het onvermydelyke gevolg ener aendachtige lezinge zy. En heeft men dit in 't eerſte Deel opgemerkt, men zal 't in 't tweede niet minder gewaer worden; nadien het zelve op de eigenſte wyze geſchikt is, en in vele gevallen ſtrekt, om de voorheen gemelde kundigheden in derzelver gevolgen uit te breiden, of nog nader op te helderen, en ſterker te bevestigen, uit

nieu-

Digitized by Google

nieuwe kundigheden, tot welken MATHO, door 't geregeld onderwys van PHILON, in dezen opgeleid word.

Dit tweede Deel behelst de vier laetſte Zamenſpraken van dit Werk, die grootlyks ten onderwerp hebben, de voornaemſte byzonderheden, welke in aenmerking komen, met opzicht tot den afſtand, loop, onderlinge betrekking enz. der Hemelſche Lichamen en onzer Aerde; met ene ontvouwing der voortreffelyke uiteinden van een volmaekt goed, machtig en wys Wezen, in dat alles zo duidelyk doorſtralende. Dit gedeelte met aendacht doorloopende leert men, of herinnert men zich, het wezenlyke der Hemelloopkunde; terwyl ons tevens onder het oog gebragt word, hoe de Ouden hunne Tydrekenkunde daer op gevestigd hebben, hoe dezelve van tyd tot tyd verbeterd is geworden, en volgens welke vaste regels men heden daer omtrent te werk kan gaen. Dit geeft onzen Schryver te gelyk aenleiding, tot het mededeelen van een beticht, over het verſchil tuſſchen den *Ouden Styl*, eertyds ook in ons Vaderland gebruikelyk, en den *Nieuwen* of *Gregoriaenſchen*, waer van men zich thans bedient. Dit onderwerp der oude en hedendaegſche Tydrekeninge word hier nauwkeurig ontvouwd, en met nevensgaende tafelen, en voorbeelden ter berekeninge van 't geen daer toe betrekkelyk is, opgehelderd, en in zodanig een licht geſteld, dat het van ene uitgebreide nuttigheid zy, ten aenzien der Tyd- en Geſchiedkunde. Verder ontmoet ons hier, behalven deze en gene byzondere aenmerkingen, die ons opleiden tot ene ernſtige betrachting van onzen plicht, ene nadruklyke manier van de onſtervelykheid der Ziele te bewyzen, en de dwaesheid en onbeſtaenbaerheid der Godverzakerye aen te toonen. —— Men kan hier uit genoegzaem afleiden, dat dit Geſchrift, met het hoogſte regt, in den rang der nuttigſte Werken over onderwerpen van die natuur verdient geplaetst te worden; en om 'er nog een byzonder ſtael uit mede te deelen, zullen wy ons oog vestigen op de denkbeelden hier voorgeſteld, ten aenzien van de onbepaelbare uitgeſtrektheid des Heel-Als, die ons met de eerbiedigſte verwondering over deszelfs grooten Maker moet vervullen.

Philon zynen Leerling herinnerd hebbende, hoe 't, uit kragt van het geen ze voorheen beſchouwden, zeker is, dat de Zon, indien ze op een verderen afſtand geplaetst wierd, ons kleiner zou toeſchynen; dat hare ſchynbare grootte, naer gerade wy verder van de Zon waren, ons kleiner en kleiner zou worden; zo dat ze tot in het oneindige van ons geplaetst, ein-

Digitized by Google

aindelyk uit ons gezicht zou verdwynen; doet hem opmerken, dat ook dit plaets moest hebben, in alle andere lichamen, die de Zon in grootheid en glans mogten evenaren. MATHO dit, als uit zich zelve klaer, gereedlyk toeſtemmende, zo vervolgt de onderwyzende Zamenſpraek indezervoege.

„ PHILON. De afſtand nu der vaste ſtarren van ons, is zo groot, dat de afſtand der Zonne van de Aarde, in vergelykinge van denzelven, ſlegts een punt zy.

„ MATHO. Wees zo goed van my te onderrigten, op wat grond dit zeggen rust.

„ *P.* Gy moet u voor af herinneren, dat de middellyn van de *magnus orbis*, (gelyk hy genoemd wordt) of de jaarlykſche loopweg der Aarde, volgens de algemeene rekening, van des Zons afſtand, ruim 40,000 halve Aardkloots middellynen lang is; dat is ruim honderd en zestig millioenen Engelſche mylen", [of ongeveer zes en veertig millioenen mylen van 3000 Geometriſche ſchreden of één uur gaens.]

„ Wanneer nu de Aarde in het tegenoverſtaende punt van haaren jaarlykſchen loopweg is; of wanneer zy eenige der vaste ſtarren honderd en zestig millioenen mylen nader is gekomen, en van andere even ver is afgeweeken, zo ſchynt zy evenwel, ten haaren opzigte, niet van plaats te zyn veranderd: ook ſchynen de ſtarren ten opzigte van elkanderen niet van plaats verwisſeld te hebben: het welk niet geſchieden kon, indien de middellyn van den jaarlykſchen loopweg der Aarde eenige Evenredigheid hadde met den afſtand der vaste ſtarren.

„ *M.* Laat my dit een weinig nader overweegen. —— Indien ik duizend jaaren agter een, ieder jaar 160,000 mylen voorwaarts trok, en evenwel niet bemerken kon, dat ik eenige onbeweegelyke lichaamen, welke voor uit liggen, nader kwam, noch van andere, welke agter my zyn, verder afweek: en indien een lichaam, geduurende die geheele reize, dezelfde hoogte boven myn hoofd behield; —— dan begryp ik duidelyk, wat hier uit moet volgen; dat deeze lichaamen namelyk op een onbegrypelyken afſtand van my zyn, en dat de ruimte, welke ik doorgetrokken ben, met deezen afſtand niet kan vergeleeken worden: want anders zouden zy ſchynen, ten opzigte van elkanderen, van plaats te zyn veranderd; even gelyk de voorwerpen op eene ruime vlakte, wanneer men dezelve doortrekt, van ſtand veranderen.

„ *P.* Gy hebt u hier van een beter denkbeeld gevormd, dan ik u daar van kon gegeeven hebben: dit is evenwel geen verdigtſel; gy volbrengt inderdaad deeze reis, niet één's in dui-

Digitized by Google

duizend jaaren, maar ieder jaar tweemaal. Want gy zyt weezentlyk op den 10den Juny [te weten Oude Styl, dat is 21 Juny Nieuwe Styl,] 1000 maal 160,000 mylen verder van het noordlyk gedeelte der Hemelen, dan gy op den voorgaanden 10den [of 21ſten] December waart: en evenwel kunt gy niet bemerken, dat gy ten hunnen opzigte van plaats zyt veranderd.

„ *M.* Dit leert my nu een denkbeeld maaken van den voorheen onderſtelden *onmeetelyken* driehoek, wiens grondlyn is de middellyn van den jaarlykſchen loopweg der Aarde; en welke beide zyden, in de Aspunten der Hemelen elkander ontmoetende, naar onze bevatting, evenwydig zyn. Waar uit wy beſloten, dat de grondlyn, in vergelykinge der zyden, ſlegts een punt was. Het een bewys heldert het ander op(*): en

(*) Om deze opheldering te beter te doen bemerken, zullen wy dat gedeelte der onderrichtinge van PHILON, waer op in dezen geoogd word, hier nevens voegen.

„ *P.* De as der aarde wyst altyd op het aspunt des hemels; op dat punt namelyk, het welk in de dagelykſche omwentelinge der aarde onbeweegelyk ſchynt: want hier door koomt het, (door den onmeetbaaren afſtand der hemelen,) dat de as altyd evenwydig aan zich zelven blyft.

„ *M.* Ik begryp dit niet; ik bidde u verklaar het my wat nader.

„ *P.* Ik verbeeld my dan een middellyn getrokken door den loopkring der aarde van het noorden tot het zuiden, of van het begin van *Cancer* tot aan het begin van *Capricornus;* en byaldien de as der aarde verlengd wierdt, wanneer zy aan de uiteinden is van deeze middellyn, zo zouden deeze verlengingen in het Aspunt van den hemel te zamenkoomen, en met die middellyn een driehoek maaken: dit niet tegenſtaande ſchynt de as egter evenwydig aan zich zelven te blyven.

„ *M.* Zelfs wanneer haare verlengzels de twee zyden van een driehoek maaken?

„ *P.* In dat geval zelfs.

„ *M.* Ik kan dat niet begrypen; ten zy dan dat ik onderſtelle, dat de beide zyden onmeetelyk lang zyn, en dat de middellyn van den loopkring der aarde ongemeen kort is ten opzigte van eene derzelven, of als een punt tuſſchen haar beide in gelegen.

„ *P.* Zo is het inderdaad geſteld.

„ *M.* Het ſchynt dan als of de geheele middellyn van den loopkring der aarde al zo klein is met betrekking tot den afſtand der hemelen, als de halve middellyn der aarde is, ten opzigt van den afſtand der Zonne.

„ *P.* Zo is 't.

„ *M.* Dat is verbaazend! Wy kunnen naauwlyks een *recht* denk-

en hier uit zie ik, dat wy met reden de Evenwydigheid van den As der Aarde met zich zelven vast ſtelden, geduurende haaren geheelen jaarlykſchen loop; waar aan wy de verandering der Jaargetyden voornaamlyk zyn verſchuldigd.

„ *P.* Hoe groote lichaamen moeten derhalven, dunkt u, volgens dit berigt, de vaste ſtarren wezen, welke op zulk een verbaazenden afſtand zigtbaar zyn?

„ *M.* Verbaazende klompen zekerlyk: niet kleiner *misſchien* dan de Zon.

„ *P.* 'Er komt in dit geval geen *misſchien* of *veelligt* te pas, MATHO; naardien men met onwraakbaare bewyzen betoogen kan, dat de Zon, op dien onmeetelyken afſtand, niet grooter zou ſchynen dan eene der vaste ſtarren: ja zelf niet gezien zou konnen worden, zo het niet een ſchynend lichaam was. Deeze lichaamen zyn evenwel zichtbaar op grooter afſtanden, dan door de regels der gezigtkunde kunnen gemeeten worden. En dit is de reden ook, waarom de beſte Starrekundigen, met groot recht, hebben vastgeſteld, dat de *vaste Starren* verbaazend groote ſchynende lichaamen zyn, der Zonne in glans evenaarende: of dat zy zelve als zo veele Zonnen zyn.

„ *M.* Ik gebruikte het woord *misſchien*, niet om dat ik twyfelde; want dit beſluit vloeit uit het zo aanſtonds gezegde voort, te weeten, dat de geheele middellyn van den jaarlykſchen loopkring der Aarde, in vergelykinge van den afſtand der vaste ſtarren, ſlegts een punt is. Maar waarom zeide gy, dat zy zich op grooter afſtand vertoonen, dan de wetten der gezigtkunde reiken?

„ *P.* Wanneer zy door een Verrekyker gezien worden, welke de voorwerpen ruim honderdmaal vergroot, ſchynen zy niet grooter dan voor het bloote oog; of zy vertoonen zich veel eer kleiner, maar beter afgetekend: om dat de trillende flikkering of glinſtering hier door wordt weggenomen. Waar uit men dit gevolg trekt: byaldien de afſtand tuſſchen ons en de vaste ſtarren 99 maal kleiner was, dat zy dan evenwel

denkbeeld maaken van den afſtand der Zonne; welke egter nog maar een punt is in vergelykinge van dien anderen afſtand. Op dien voet moet het geheel Planeet-ſtelzel maar eene kleinigheid zyn, wanneer het vergeleken wordt met die ontzachlyk groote holligheid, waar aan de vaste ſtarren flikkeren.

„ *P.* Kleiner dan een *Nootedop* in vergelyking van een *ruim gewelf*.

„ *M.* Ik moet dit in myn geheugen prenten, en 'er op myn gemak over denken".

Digitized by Google

wel niet grooter zouden ſchynen dan tegenwoordig. En vermits de breedte of middellyn der voorwerpen kleiner wordt, naar maate dat de afſtand toeneemt; zo zouden de vaste ſtarren (volgens de regels der gezigtkunde) al languit ons gezigt verdweenen zyn, voor dat haare afſtand 99 maal grooter was geworden. Weshalven de Zon, indien zy zo verre van ons af ware als de vaste ſtarren, ſlegts een lichtend punt zou ſchynen, dat geene breedte had; en ware het niet een lichtend lichaam, zy zou op dien afſtand zelf niet gezien kunnen worden.

„ *M.* Ik heb nooit te vooren hier over eenige zwaarigheid gehad: het geen gy 'er egter nu byvoegt, geeft my een versch vermaak. En vermits de grootſte lichtende lichaamen in die onmeetelyke ruimte met 'er tyd verdwynen moeten, zo kunnen derzelver verſchillende ſchynbaare grootheden aan den verſchillenden afſtand gevoegelyk worden toegeſchreven: onderſteld zynde namelyk dat zy allen even groot zyn.

„ *P.* Op die onderſtellinge kan 'er geene andere reden voor worden uitgedagt.

„ *M.* Deeze oneindigheid van het ſtoffelyk Heeläl verbystert onze verbeelding, en is in den letterlyken zin onbegrypelyk!

„ *P.* Wanneer gy dit, [in de gevolgen die men hier uit kan afleiden (*),] met oplettenheid verder nagaat, zult gy iets opmerkelyks ontdekken. 's Menſchen geest berust alleen in die uitwerkzels der Goddelyke Almagt, wier grootheid men niet kan bezeffen noch doorgronden; en wel voornamelyk dan, wanneer dezelve agt geeft op de *grootheid*, *menigte* en *wysheid* zyner werken. Want zo lang het iets meer begrypen kan, zo lang beſchouwt het de Almagt als bepaald: en wyl dit laatſte tegenſtrydig is, zo kan de mensch ſlegts dan alleen in zyn onderzoek berusten, wanneer hy aan magt en wysheid geen einde kan vinden. GODS Alvermogen, uit dit byzonder oogpunt beſchouwd, doet zich voor ons op als een gepast voorwerp onzer eerbiedigheid en aanbiddinge! Voorheen merkten wy aan, dat wy van het *midden* een weinig zien; maar hoe zouden wy ons te leur geſteld vinden, zo wy een der uiteinden te zien kwamen! Onze geest zou gansch misnoegd zich ſtille houden, vindende dat 'er niets meer na te ſpeuren was. En daar dit een teken is van de eenwigheid (mag ik my zo uitdrukken?) van 's menſchen geest; welke moet dan de grootheid dier kragt zyn, daar wy noch het begin, noch het einde, noch de uitgeſtrektheid van GODS werken kunnen vinden"! *His-*

(*) Enige dier gevolgen heeft onze Autheur hier tusſchen beide ontvouwd, doch 'ons beſtek laet ons niet toe hier op ſtaen te blyven, waerom wy dezelven hebben overgeſlagen.

Digitized by Google

Historieſche Zamenſpraaken, over de noodzaaklykheid van den Godsdienst in den Huwelyken Staate; als mede van de overeenkomst in Godsdienſtige gevoelens tusſchen de Getrouwden. Met een Aanhangzel, over de noodzaaklykheid van Godsdienſtige Dienstbooden te neemen en wegens het beter beſtuur derzelven. Uit het Engelsch, naar den achtſten Druk vertaald. Te Amſterdam, by de Erven van F. Houttuin. *II. Deelen, met Plaaten in Octavo, 636 bladz.*

EEn Roman van eenen byzonderen aart, kondigen wy hier onzen Leezeren aan. Dezelve betreft een gewigtig onderwerp, de noodzaaklykheid van den Godsdienst in den Huwelyken ſtaate, als mede van de overeenkomst in Godsdienſtige gevoelens tusſchen getrouwden. Deeze twee ſtellingen worden hier door drie hoofd gevallen opgehelderd en van verſcheide kanten beſchouwd, terwyl verſcheide tusſchen komende geſchiedenisſen tot het zelfde einde ſtrekken. Wie een ernſtig tydverdryf, in 't leezen van Schriften van deezen aart zoekt, zal hier voldoening kunnen vinden. Daar wy dit Stukje ook wel durven aanraaden aan jonge lieden van beide Sexen, die veel al over 't Huwelyk, en de pligten aan dien ſtaat verknogt, volgens den hedendaagſchen trant, losbandig denken, zo zy gezegd mogen worden in 't geheel te denken.

De Vader der drie jonge Juffers, welke, in dit Werkje, de voornaamſte rol ſpeelen, verſmaadde alle Godsdienſtige inzigten in het Huwelyk; doch zy hadden van eene Godvrugtige Moeder op haar ſterfbedde, deeze twee grondlesſen ten aanziene van het Huwelyk ontvangen.

„ 1. *Noit eenigen Man te trouwen, hoedanig zyn perſoon of middelen ook mogten weezen, die ten minſten niet beleedt een Godsdienſtig Man te zyn*, ten

„ 2. *Noit eenigen Man te trouwen, hoe Godsdienſtig by ook mogt ſchynen, indien hy dezelfde beginzels en denkbeelden van den Godsdienst niet hadt als zy* ".

Over 't opvolgen deezer twee regelen loopt de geheele Roman. De jongſte Juffer, die in agt neemende, ſlaagde, hoe weinig het 'er ook naar geſchaapen ſtond, uitneemend wel; terwyl de middelſte Zuster, door 't verzuimen van de laatſt voorgeſtelde les, ſchoon anders, naar wensch, getrouwd, een ongelukkig leeven leidde: ook vondt zich de oudſte Juf-

ser in een Huwelyks aanzoek ingewikkeld, welks verhaal tot opheldering van den tweeden grondregel dient.

Tot een voorbeeld der Schryfwyze ſtrekke het begin der eerſte Zamenſpraak.

„ *Vader.* Wel, Dogters, gy denkt nu weinig, wie van U waarſchynlyk het eerſte zal getrouwd weezen. Wat zegt gy, Kind, (*zich tot de jongſte wendende*) ik hoop gy zyt 'er mede te vrede, dat uwe oudſte Zusters U voorgaan?

3*de Dogter.* Ja, ja, myn Heer, ik hoop dat beide myne Zusters my mogen voorgaan: ik zie in de wereld niets om my zo zeer te haasten.

Vad. Hoe? wat is de oorzaak dat gy zo ſchielyk geene liefde tot de wereld hebt? Denkt gy U zelve te goed voor ieder een, of ieder een te goed voor U?

3*de Dogt.* Neen, myn Heer, ik ben zo hoogmoedig niet om het eerſte, noch zo nederig om het laatſte te denken: maar ik wensch van my zelve te denken, gelyk ik behoor.

Vad. Hoe is dat bid ik U?

3*de Dogt.* Myn Heer, my dunkt ik leef al te wel om myn ſtaat voor een erger te verwisſelen, en 't is 'er geen tyd na om 'er een beter voor te krygen, derhalven begeer ik te blyven die ik ben.

Vad. Hoe? Is deeze tyd zo veel ſlimmer dan de voorgaande, bid ik U.

3*de Dogt.* Neen, myn Heer, dat weet ik niet: maar ik ben volkomen te vrede met uw eerſte voorſtel, om myne Zusters voor my uit te huwelyken.

Vad. Wel, wel, en indien gy voor uwe Zusters gaat, zal 'er, zo 't U gelykt, hoop ik, niets kwaads bedreeven zyn; ik durf zeggen, geen uwer Zusters zal 'er om verſtoord weezen. Waar op de twee Oudſten zeiden, neen, neen, wy zullen het met vermaak zien, en zy gingen aan 't boerten met haare jongſte Zuster, zo dat ze haar bykans vertoornden.

Gy houdt, *zeide de Oudſte Zuster*, uwe waar zeer op geld, en valt de heele wereld aan, als of 'er niets U goed genoeg in te vinden was.

Zy zal, *vervolgde de tweede Zuster*, zich zo gemaklyk als een ander laaten overhaalen, verzeker ik haar, indien ze in ernst gevraagd wordt: *waar op zy, niet tegenſtaande haar Vader tegenwoordig was, met elkander, tuſſchen jok en ernst, wat te driftig begonden te ſchertſen.*

3*de Dogt.* Dat mag zyn, gelyk myne ouder Zusters my leeren; ik hoop zy hebben ten oogmerk my een goed voorbeeld te geeven: want *het is haare beurt eerst.*

1ſte

1ste *Dogt.* Wy weeten dat niet; indien eene goede gelegenheid U voorkomt, zult gy ze noode kunnen afslaan, en heggen, *dat die beter dan gy zyn, moeten voorgaan.*

3de *Dogt.* Schoon gy beiden myne ouder Zusters zyt, vraag ik wat gy verstaat door eene *goede gelegenheid*; mogelyk hebt gy dat niet meer overwoogen dan ik, in dat woord is veel opgesloten.

1ste *Dogt.* O! ik zal het U met weinig woorden verklaaren: *een Man van middelen, en die U behaagt.*

2de *Dogt.* Neen; gy mogt het by het eerste hebben laaten berusten: wat verscheelt het hoe de Man is, als hy maar middelen heeft?

3de *Dogt.* Is dat het voorbeeld 't welk myne ouder Zusters voor hebben my te geeven?

Vad. Ja, en een goed voorbeeld ook, Kind.

3de *Dogt.* Gy zyt genegen tot boerten, myn Heer, maar ik geloof gy zoudt niet in uw schik zyn, met op die wyze eene Egtgenoot voor uwe Dogter te kiezen.

2de *Dogt.* Ik hoop myn Vader zou wel, *en ik ben zeker ik zou.*

3de *Dogt.* Dat is geen teken voor my dat gy de zaak ryplyk hebt overwoogen, gelyk ik reeds aanmerkte.

2de *Dogt.* Wat wilde gy meer hebben *dan ruime middelen van bestaan?* Wat legt 'er aan gelegen hoe de Man is? Hy zou een groote menigte van persoonlyke gebreken over 't hoofd zien, ten wille van rykdom.

3de *Dogt.* Belangende persoonlyke gebreken zou ik mogelyk niet kouriger zyn dan gy, indien 'er niet iets anders mangelde.

2de *Dogt.* Wat kan 'er ontbreeken, zo 'er gelds genoeg is?

3de *Dogt.* Niets hoop ik, wanneer myne Zuster eene keuze doet.

2de *Dogt.* 't Moge ook zo zyn, als gy kiest.

3de *Dogt.* Ik vrees dat 'er egter iets zal haperen.

2de *Dogt.* Wat my betreft ik zal nu niets anders onderzoeken, als ik daar van verzekerd ben.

3de *Dogt.* Niet! Wilde gy een Egtgenoot hebben, die geen *Godsdienst* hadt?

2de *Dogt.* Wat gaat my zyn *Godsdienst* aan? Hy zal een *Christen* zyn hoop ik.

3de *Dogt.* En wat, indien hy dat niet ware?

2de *Dogt.* Hy zy dan een Heiden, en is hy ryk wat raakt het eerste my?

3*de Dogt.* Dit is een blyk van 't geen ik te vooren zeide, dat gy de zaak niet ryplyk hebt overwoogen.

2*de Dogt.* Neen, in de daad, ik niet: maar ik onderstel myne jonger Zuster heeft het gedaan.

3*de Dogt.* Uw jonger Zuster heeft U dit noit verteld; maar my dunkt het vereischt niet veel overweegens om te zeggen, indien ik immer trouwde, ik wilde, enkel om het geld, geen Schelm, geen Heiden, geen overgegeeven Boswicht, geen Man zonder *Godsdienst*, hebben; indien gy denkt dat deeze zaaken geene tegenwerpingen zyn, en in 't geval van 't Huwelyk deeze zwaarigheden moesten overgestapt worden, moet ik U zeggen, Zuster, dat het schynt of deeze zaak U meer in 't hoofd geleegen heeft dan my, ten minsten tot een verkeerd oogmerk.

2*de Dogt.* Wel, dat zy zo, en dan mag daar uit volgen, dat, wanneer gy 'er ook meer op gedagt hebt, gy van myn gevoelen zyn zult.

3*de Dogt.* Hoe, trouwen aan een Godverzaaker! Aan een Man die geene beginzels heeft! Die GOD noch Duivel kent.

2*de Dogt.* Ja, ja, dat of iets anders, indien go maar een ruim bestaan hebt, Kind. Een ruim bestaan, zal alle deeze dingen opweegen, gy zoudt hem neemen, ik verzeker het U.

3*de Dogt.* Neen, Zuster, niet voor alles dat ik met myne oogen kan zien.

2*de Dogt.* O! Gy kent uw eigen gemoed niet, voor dat het op de proef gesteld is: wy zullen U daar naa eene andere taal hooren spreeken.

3*de Dogt.* Ik ben nog zo niet begaan om een Egtgenoot, hoe 't ook met myne Zusters moge weezen.

Het Aanhangzel, over de Dienstbooden, is op denzelfden trant geschreeven, en behelst zeer goede aanmerkingen, wel inzonderheid over 't getuigenis geeven wegens hun gedrag. —— Doch wy wyzen den Leezer tot het Werkje zelve, naa alleen nog gezegd te hebben, dat de langwyligheid, die op zommige plaatsen gevonden wordt, eer aan te merken is als een gevolg van de schryfwyze by Zamenspraaken, dan als een wezenlyk gebrek in de behandeling der stoffe.

Digitized by Google

Hedendaagſche Historie, of Tegenwoordige Staat van Amerika. Tweede Deel. Met nieuwe Landkaarten en Afbeeldingen. Te Amſterdam by Iſaak Tirion 1767. *behalven den korten inhoud en bladwyzer*, 685 *bladz. in groot Octavo.*

DE Beſchryving van *Peru*, in 't eerſte Deel aengevangen, word in dit tweede agtervolgd, en beſlooten: verder vind men in dit Stuk een bericht van de overige zuiderlyker landen van Amerika; te weten *Tucuman*, *Paraguay*, *Chili*, 't Land van *Magellaan* en de Eilanden in de groote *Zuid zee*. Hier aen is gehecht ene beſchryving der Bezittingen van de Kroon *Portugal*, in Amerika; naemlyk *Brazil* en het Land aen de rivier der Amazonen. Voorts die van Fransch *Guajana* en het Eiland *Cayenne*. En ten laetſte een bericht van *Suriname*, de *Berbiesjes*, *Eſſequebo* en *Kuraſſau*, aen de West indiſche Kompagnie der Vereenigde Nederlanden toebehoorende. —— Wy zullen mogelyk zommigen onzer Lezeren geen ondienst doen, met hun uit dit gedeelte, (zynde de natuur van 't Werk voor 't overige genoeg bekend,) onder 't oog te brengen, een beknopt bericht van de breedere beſchryving van *Paraguay*, welke landſtreek, met opzicht tot de latere geſchiedenisſen der Jeſuïten, de algemeene opmerking tot zich trekt.

Dit Land, het welk zich uitſtrekt om en aen de rivier van *Paraguay*, die uit het groote Meir *Xarayes*, op omtrent 18 graden Zuider breedte in Zuid-Amerika gelegen, zuidwaards loopt, en eindelyk, op ruim 30 graden, die groote breede ſtroom *Rio de la Plata* word, is reeds ontdekt in den jare 1526. Doch de Spanjaerden zyn weinig gevorderd in het te onderbrengen van deszelfs Inwoonders; voor dat de Jeſuïten, nu omtrent anderhalve eeuw geleden, een zagter weg inſloegen, om dit Volk tot gehoorzaamheid te brengen. —— Als een Bisdom aengemerkt is aen 't Aertsbisdom van *Charcas* onderhoorig, en als een Gouvernement ſtaet het enigermate onder het Onderkoningſchap van *Peru*. —— De Spaenſche Volkplantingen zyn van niet veel aenbelang; de Stad *Aſſomption*, de verblyfplaets van den Gouverneur der Provincie, is het voornaemſte; de Franciscanen zyn 'er Priesters van alle de Parochien. Maer de Volkplantingen der Zendingen, in welken geen andere Pastoors dan Jeſuïten zyn, maken het grootſte gedeelte der Ingezetenen van dit Bisdom uit.

Deze Zendingen bepalen zich ook niet tot dit Bisdom,

maer ſtrekken zich ten deele nog uit in die van *Santa Cruz de la Sierra*, *Tucuman* en *Buenos Ayres*. De Jeſuïten begonnen hunne prediking voor omtrent anderhalve eeuw, onder de *Guaranies*, die boven aen de rivier *Uruguay* en *Parana* woonden, en voorts wel honderd mylen hooger op in 't Land, ten Noord-westen van *Guayra*. Deze Indianen, grenzende aen de Portugeſche Volkplantingen in *Brazil*, waren geduurig bloot geſteld, aen de ſtroperyen der Portugezen, die hen tot Slaeven in de Mynwerken en Plantagien wegvoerden. Om de nieuw-bekeerden hier voor te bewaren, beſloot men dezelven, ten getale van 12000 in *Paraguay* te brengen; en men heeft 'er ene dergelyke menigte uit andere landſtreken bygebragt, om ze met meer rust en in veiligheid te doen leven. Het getal der Bekeerlingen nam vervolgens geſtadig toe, en men telde, in 't jaer 1734, tweeën dertig vlekken of dorpen van *Guaranies*-Indianen, die over de 30000 Huisgezinnen bevatteden; ook waren 'er in dat zelfde jaer zeven Volkplantingen van bekeerde *Chiquitos*-Indianen, in het Sticht van *Santa Cruz de la Sierra*; en men was voornemens het getal der Dorpen te vermeerderen, wegens het toenemen der inwooneren. —— De Zendingen zyn omringd van Afgodiſche Indianen, onder welke de Jeſuïten dikwils prediken, en nu en dan halen ze 'er etlyke over, die met hun na de Dorpen der Bekeerlingen gaen, aldaer onderwezen en gedoopt worden. De ene Natie der daer omſtreeks wonende Indianen is handelbarer dan de andere, naer gerade dat ze arbeidzamer zyn; om dat ze, Christenen wordende, zich tot den arbeid moeten begeven; doch zelfs zyn 'er van de min handelbaren, die het Roomſche Geloof omhelzen, als ze, by gelegenheid, hunne Vrienden in de Dorpen der Bekeerlingen bezoeken, en hunne levenswyze beſchouwen.

De Lugt dezer Landſtreke is in 't algemeen vochtig en gematigd, en de grond is 'er vruchtbaar, zo in Europiſche als Americaenſche gewaſſen. Men houd het Land van *Paraguay* veel al voor ene der vruchtbaerſte delen van Amerika; ook vermenigvuldigt het gedierte dat men 'er in verſcheide ſoorten vind, en zelfs het Europiſche Vee, zich aldaer zeer ſterk. Inzonderheid word 'er veel Katoen ingezameld, daer de Indianen Stoffen en Kleedjes van weven; ook word 'er veel Tabak geteeld, en een weinig Zuiker, benevens ene groote hoeveelheid van 't Kruid van *Paraguay*, dat, zo men wil, nergens anders groeit. Met deze Koopwaren dryven de Jeſuïten handel, door middel hunner Commiezen, te *Santa Fe* en *Buenos Ayres*.

Het

Het bestuur der Jesuiten over de Indianen is, volgens de berichten, verwonderlyk geregeld. Ieder Volkplanting heeft, behalve den *Gouverneur*, hare *Regidors* en *Alcaldes*, naer het voorbeeld der Steden in geheel *America*; en de Gouverneur wordt door de Indianen wel benoemd, maer 't is de Priester die hem bevestigt; op dat 'er geen onbekwaem persoon aengesteld worde. Ook geschied 'er geen straffoefening dan ten overstaen van den Pastoor; en de zwaerste straffoefening bestaet in zweepslagen; waer aen ze zich, uit agting voor den Pastoor, gehoorzaem onderwerpen: deze agting, zegt men, gaet zo ver, dat ze, al wierden ze zonder reden gestraft, nogtans het zouden denken verdiend te hebben; en men wil dat ze zich nauwlyks in enige zware misdaden verloopen.

Ieder Volkplanting heeft zyn byzonder wel voorzien Arsenael; en alle de Inwoonders worden, des namiddags, op de Feestdagen, op zeker plein van 't Dorp, in den wapenhandel geoefend; zynde het Volk van ieder Dorp in Kompagnien verdeeld, hebbende ieder ene eigen kleeding *enz.* Men begroot het gereguleerde Krygsvolk der Jesuiten, in *Paraguay*, wel op 70 à 80 duizend Man.

De Parochie-Kerken beschryft men, als boven mate prachtig; en men kan niet wel twyfelen, of de Jesuiten zullen 'er ook Schoolen opgerecht hebben, om de Wetenschappen te onderwyzen, en zorg dragen, om 'er allerleie Kunsten en Handwerken te doen oefenen.

Betreffende het Geestlyk Bestuur. Ieder Dorp heeft zyn Pastoor; die één, en zo 't Dorp zeer Volkryk is, nog een tweeden Priester tot zyne hulp heeft; wordende daer benevens bediend door zes jongens; ze maken dus een Collegie uit, waer in alle de uuren van den Kerkedienst net gereguleerd zyn. De Pastoor moet geduurig de Plantagien bezoeken, om te zien of alles wel behoorlyk gade geslagen wordt. Op zekere tyden komt hy in de Vleeschhal, om het Vleesch onder de Huisgezinnen te verdeelen. Hy heeft daer en boven de Zieken te gaen zien, en te vernemen, of ze wel opgepast worden, en geen gebrek hebben. Door 't een en 't ander geen tyd hebbende om de overige deelen zyner Bedieninge waer te nemen, zo komt hem zyn Stedehouder te hulp. Deze houd ook dagelyks, uitgenomen op Donderdag en Zaturdag, Katechizatien; en op Zondag woonen alle de Ingezetenen den dienst by. —— De Provincialen der Orde worden geacht de verdienſten der Geestlyken best te kennen; uit dien hoofde hebben de Gouverneur en de Bisschop

hun regt, tot het aenstellen der Pastooren, aen dezen afgestaen; en de Provinciaal heeft alleen het regt van aenstelling. —— De *Guarinies*-Indianen hebben een Superieur Generael, die omtrent in 't middelpunt der Zendinge zyn verblyf heeft; en onder hem zyn twee Vice-Superieurs, die zich omtrent de uiterste grenzen der Zendinge onthouden. Ieder Pastoor heeft, zo voor hem als voor zyne ondergeschikten, van den Koning ene jaerlykſche wedde van 300 Ryksdalers. Deze Som word den Superieur in handen gestelt, en dezelve geeft daer voor 's maendelyks aen de Pastooren, het geen zy tot voedzel en dekzel noodig hebben; zo hun verder iets ontbreekt, moeten ze zich by hem aendienen, wanneer hy 't hun bezorgt. De *Chiquitos*-Indianen, wel anderhalfmael honderd mylen noordlyker aen de grenzen van *Peru* wonende, hebben een Superieur of Provinciael op zich zelven.

Op de byzondere berichten, rakende de gesteldheid en 't bestuur van dit gewest, kan men niet volkomen staet maken; men heeft ze van de Jesuïten of van de Spanjaerden, die hier omtrent partyen zyn, en men twyfelt niet meer of de Jesuïten hebben, onder den dekmantel van Godsdienst en Onderwerping aen de Kroon van Spanje, het voordeel hunner Societeit bchartigt. Geen Vreemdeling, ja zelfs geen Spanjaerd, word in hunne Volkplanting toegelaten, de Jesuïten geven voor, dat dit geschied, om de eenvoudigheid der Indianen niet weg te nemen; maer men heeft reden om te denken, dat het veel eer geschied, om het geheim van hun gebied niet te doorgronden.

Dit laetste heeft wel byzonder plaets met opzicht tot de Goud- en Zilvermynen. De Jesuïten houden staende, dat ze in het Land der Zendingen niet zyn; doch men twyfelt, op goeden grond, geenszins aen de valschheid van dit voorgeven. Men wil ook, dat de Jesuïten, om alle onderzoeking des aengaende voor te komen, steeds een vliegend legertje van 5 à 6 duizend man in 't veld houden, om op de grenzen te patrouilleeren: aen den oostkant hebben ze alles wat tot levens onderhoud kan strekken vernield, en het Land langs de Zeekust tot ene Wildernis gemaekt, om den Portugezen het indringen in 't Land te beletten. Wat den Spaenschen Gouverneur aengaet, die het Land der Zendingen, geduurende de vyf jaren, eens moet bezoeken, en het getal der Inwooneren opnemen; dezen weten zy te overreden, dat hy zich met hunne opgave te vrede houd, in het ontvangen der schattinge van 't Hoofdgeld, 't welk een Ryksdaler 's jaerlyks is, van ieder Ingezeten. Men vermoed ook,

dat

dat ze reeds een Diamant-myn in hunne magt gekregen hebben, tot groot nadeel van Portugal. —— 't Is voor 't overige uit hunne algemene handelwyze duidelyk genoeg gebleken, dat ze alleszins na de onafhanglykheid ſtaen; en Spanje en Portugal hebben, reeds in den jare 1750, ondervonden, dat ze zeer magtig zyn; toen ze zich, door den tegenſtand der Inwoonderen van *Paraguay*, genoodzaekt vonden, om van hunne bedoelde beperking der wederzydſche grensſcheidingen af te ſtaen; vermids dit niet geſchieden kon, zonder dezelve op enige plaetſen door het Land der Zendingen te laten lopen, 't welk men aldaer in geenen deele toeſtond, en met geweld verhinderde. Men wil zelfs dat één der Jeſuiten, in 't jaer 1755, waerſchynlyk de Superieur Generael, onder den naem van *Nikolaes den I*, zich tot Koning van *Paraguay* zou opgeworpen hebben; waer uit men beſlooten heeft, dat ze ene onafhanglyke heerſchappy van hunne Orde aldaer wilden vestigen.

De Nieuwe Reiziger, of beſchryving van de Oude en Nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *IVde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blusſé, *in gr.* 8. 402 *bladz.*

MEt dit IVde Deel gaat de *Nieuwe Reiziger*, op dezelfde wyze, als in de drie voorgaande deelen (*), voort, beſigtgevende van het meldenswaardigſte hem in de doorgetrokke Landen, voorgekomen. Het behelst dertien Brieven, beginnende met den XLIIſten, die van de *Maldiviſche Eilanden* handelt; de XLIIIſte loopt over het *Eiland Sumatra*; de XLIVſte beſchryft het *Eiland Java*; de XLVſte ſtelt de *Eilanden Borneo, Macaſſer* en *de Molukken* voor oogen; de XLVIſte vermeldt de *Philippyniſche Eilanden*; de XLVIIſte betreft de *Marianiſche Eilanden, Nieuw Guinée* en *Nieuw Holland*; de XLVIIIſte, en de drie volgende Brieven, behelzen eene beſchryving *van het Koningryk Siam*, welks *Nabuurige Koningryken* het onderwerp van den LIIſten Brief uitmaaken; over het *Koningryk Boutan* wordt in den volgenden gehandeld; de *Koningryken Tenquiu* en *Cochinchina* leveren ſtoffe uit tot den laatſten Brief.

't Geen de Abt DE LA PORTE, in den LIIIſten Brief, van zyne inkomst in *Laſſa*, de Hoofdſtad van het Koningryk *Boutan*, ſchryft en van den Godsdienst der Inwoonde-

(*) Zie hier over *N. Vaderl. Letteroefen*, I Deel, bl. 58, 394.

deren dienst Lands vermeldt, zal, in deezen allen, ter proeve voor onze Leezeren dienen.

„ Voor dat wy te *Lasa* kwamen, trokken wy door een keten bergen, die op elkanderen gestapeld zyn, en welkers beschouwing verschrikkelyk is. De wegen tusschen deeze bergen zyn zo smal, dat men 'er gemeenlyk niet anders als een plaats vindt om den voet te zetten; en de afgronden, die ter regter en ter slinker zyden zyn, maaken dezelve nog gevaarlyker. In deze gevaarlyke wegen, doed men zig door de bergbewoonders draagen, en het geen U vreemt zal voorkomen, Mevrouw, is dat de Vrouwen en Dogters de vreemdelingen dezen dienst bewyzen. Wanneer zy onze Karavaan gewaar wierden, kwamen zy uit haare wooningen; en zy maakten met ons verdrag om onze persoonen, goederen en voorraad te draagen. Zy hadden een wrong op haare schouderen, aan welk een groot kussen was vast gehegt, 't geen ons tot een zitting verstrekte. Drie van deze Vrouwen losten elkanderen beurtelings af om één Man te draagen; en ons reistuig was op bokken gelaaden. Deze Vrouwen, welke de Mannen draagen, winnen niet meer als één roupy in vyf dagen; en men betaalt dezelfde prys voor iederen bok ".

„ De Inwoonders van *Boutan* bidden een God in drie Perzoonen aan; het zou een groote Godslastering onder hen zyn, wanneer men drie Goden erkende; maar in deze drie Perzoonen stellen zy een meerder en minderheid. Zy geloven dat een derzelver Mensch geworden is, doch alleen tot zyn vermaak, en dat zyne Moeder hem uit de zyde, en niet op de gewoone wyze gebaart heeft. Zy noemen deze Persoon *Lama-Cotebo*, 't geen *God-Priester* betekent, zy hebben eenige kundigheid van de Schepping der Werelt, en zeggen dat zy door het vuur vergaan zal. Zy stellen Engelen, een Paradys en een Hel, en geloven dat beide deze Staaten geen einde zullen hebben. Zy hebben mede een denkbeeld van een Vagevuur, dat is te zeggen een plaats, in welke de Zielen zo lang lyden moeten, tot dat zy alle haare misdaaden verzoend hebben. Zy ontsteeken waskaarsen voor de beelden van hunne Heiligen, voor welke zy uit eerbiet nederbuigen, en in welke zy een groot vertrouwen stellen. Zy doen hunne Heiligheid in de lydzaamheid, nederigheid, onthouding, mededeelzaamheid, bespiegeling en in de afzondering bestaan. Men heeft in *Azia* een beroemde Tempel, naar welke de Vreemdelingen uit een Godsdienstigen yver komen. Neby den Altaar is een gestoelte, dat van ver-

verschillende soorten van vergult en gesnéde hout gemaakt is, agter het zelve, is op een verheven plaats het beeld van een eerwaardig Man geplaatst, met een kap op het hoofd, welke na die geen gelykt die de Roomsche Priesters by plegtige gelegenheden op hebben. Op het hoofd van dit beeld ziet men een driehoek van welke de driehoeken ongelyk zyn, 't geen de Godheid verbeelt. Dit is het van alle de beelden voor welke zy den grootsten eerbied hebben, en voor welke zy de meeste wierook branden, waskaarsen ontsteeken, buigingen en nederknielingen verrigten. Wanneer zy van 't zelve eenigen gunst erlangen willen, gaan zy na den Tempel brengen 'er groote aalmoesen, en geven de Priesters of andere Lieden geld om voor hen te bidden, en voor hen ommegangen om den Tempel te doen. Zy doen dezelve op de knyen, of geheel ter aarde leggende, de armen langs het hoofd uitgestrekt, en zy tekenen met de vingers de plaats op welke hunne handen rusten. Zy heffen zig dan op en gaan eenige schreeden voort, en wanneer hunne voeten op de afgeteekende plaats zyn, zo werpen zy zig weder neder, en maaken weder nieuwe tekenen, zo lang tot dat zy den Tempel dus omgegaan zyn, en op de plaats weder komen van welke zy beginnen. Deeze omtrek is zeer lang en zy doen dezelve drie of vier maal agter elkanderen, en de weg van deezen omgang is altoos met lieden vervuld, gelyk te *Lorrette* gestadig Godsdienstige Bedevaards-reizigers op de knijen om de Kapel kruipen ".

„ In het midden van den Tempel van *Lassa*, heeft men eene uitgestrektheid die door gordynen van Lynwaat afgeschut is, in welke de Geestelyke gestadig met lezen en zingen bezig zyn. Zy vervangen elkander op bepaalde tyden, en volgens de order, die in het Klooster in agtgenomen word. Om den Tempel heeft men kleine Kapellen, welke met traliën gesloten zyn, en waar in men de doodkisten ziet welke met den naam van Heiligen gestorven zyn: want schoon dit Volk de dooden niet begraaft, zo doen zy egter dit aan de Kloosterlingen, welker leven deze uitzondering verdiend. Men heeft altoos groote lampen die om hunne graven branden, en afbeeldzels welke die genen verbeelden die hier begraven zyn ".

„ In de Maand Maart vierd men in dezen Tempel, geduurende agt dagen, een plegtig Feest, by welk een verbazende menigte Volks zig laat vinden, welke hier toe van de uiterste grenzen van het Koningryk komen. Men heeft hier zomwylen twintig duizend Kloosterlingen, gereed, welke ge-

gedurende het Feest op kosten van het Klooster onderhouden wierden. Het is als dan dat de ommegangen om den Tempel met de uitenste Godsvrugt door een verbazende menigte gedaan worden: het is waar dat 'er, onder de menigte, verscheide zyn welke niet anders doen als lachen, spotten, met groote schreden voortwandelen, en nog agting voor de plaats nog welvoegelykheid voor zig zelfs betonen.

„ Wanneer men door dit Land reist, ontmoet men dikwyls, ver van de Steden en Plaatzen, die door de Wereldlyke bewoont worden, Monnike-Kloosters, in welke de Regel met alle gestrengheid in agt genomen word. Men doet hier gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid, en geen Monnik mag uit het Klooster gaan, nog veel minder buiten het zelve slaapen, zonder verlof van den Oppersten. Wanneer een Monnik van misdaad overtuigd word, bind men hem met de armen aan een Kruis, aan de deur van het Klooster, en men laat hem drie dagen in dezen staat. Vervolgens maakt men zyne banden los, en men jaagt hem uit het Klooster als onwaardig om in gezelschap van de andere Monniken te leven. Het staat hem dan egter niet vry om het Ordens kleet te verlaaten en te trouwen, hy moet *Monnik* blyven, en van het eene Klooster naar het andere gaan om zyn brood te bedelen.

„ Deze Monniken zyn ten naasten by op dezelfde wys gekleet, als de Roomsgezinde de Apostelen in de schilderyen opschikken. Zy dragen een lange rode rok zonder mouwen, en hebben een stuk geel stof over de schouderen, met welk zy hunne armen bedekken wanneer het koud is. In ieder Klooster heeft men een Opperhooft, dat den naam van *Lama* voerd: want schoon het gemeen dezelve aan alle Kloosterlingen geeft, zoo is hunnen regten naam die van *Dara*, 't geen een graad van minderheid betekent. Het algemeen Opperhooft van alle de Priesters en Monniken van dit Koningryk werd de *Groote* of *Heilige Lama* genaamt. Het Volk gelooft dat de Geest Gods in hen woont, en het is hierom dat zy hem Heilig noemen, en zy geloven dat alle zyne beslegtingen in het stuk van den Godsdienst onfeilbaar zyn. Dezen grooten Lama leeft in de eenzaamheid en afzondering, en koomt uit zyn Klooster alleen drie of vier maalen in het Jaar, en maar eenmaal in de Stad. Hy is als dan van een talryke en pragtige stoet vergezelt. De Koning is verpligt om hem met alle de Groote van zyn Hof te vergezellen; en al het Krygsvolk is onder de Wapenen. De Priester zit te Paard, en is met een lang kleet behangen;

met

met een hoogen hoed op 't hoofd. Verſcheide Lamaas van den eerſten rang op dezelfde wys gekleet, en met een Biſchops myter op het hoofd, omringen hun Opperhoofd, zy zyn weder van mindere Kerkvoogden, en van een verbazende menigte Monniken vergezelt.

„ Wanneer de groote Lama ſterft, raadplegen de andere Lamaas de Profeet, om te weten waar zyn Ziel gebleven is, of om beter te zeggen, op wien de Geest Gods rust die hem aanbliès". Deezen Propheet, die volſlaagen de rol van een dolleman en bedrieger ſpeelt, als mede de verkiezing van den Opvolger des overleden *Lama's*, beſchryft de Abt te breedvoerig om hem te volgen, wy zullen, 't geen hy verder meldt van 't Gezag des grooten *Lama's*, die ook den naam van *Eeuwigen Vader* of *Algemeenen Priester* draagt, dewyl men veronderſtelt dat hy niet ſterft maar in een ander lichaam overgaat, hier by voegen.

„ Men ſchryft hem alle de volmaaktheden van de Godheid toe, en vooral een onderſcheide kennis van de geheimſte gedagten der Ziel. Hy werd niet alleen van de Inwoonders van Boutan aangebeden; maar een verbazende menigte vreemdelingen komen hem haaren eerbied bewyzen en zynen zegen ontvangen. Zy komen van de uiterſte grenzen van Indiën, uit Tartaryen en uit China, en de Vorſten betonen geen minder drift tot deze Bedevaart als hunne Onderdaanen. De Priester legt in een ſoort van alkovie op kusſens en kostbaare Tapyten, en ontvangt de aanbiddingen zonder de minſte beweging te doen. Hy groet niemand, en ſtaat zelfs voor de Grootſte Vorſten niet op. Hy legt zomtyds zyn hand op het hoofd van die genen, welke zig voor hem nederbuigen; en zy gelooven als dan dat zy van alle hunne zonden gereinigt zyn. Deze bygeloviglheid gaat zoo ver, dat zy zelfs zynen drek eerbied bewyzen: men verzamelt dezelve zorgvuldig, iedere maal dat deezen Man aan de behoeftens der natuur voldaan heeft; men laat dezelve drogen, maakt ze fyn, en doet ze in zakjes, welke de groote als een Heiligdom aan den hals draagen, en aan welke zy de kragt toeſchryven om de ziektens te genezen, of voor te komen. De Priesters trekken een aanmerkelyk voordeel van deze tot poeder gebragten drek: Zy vullen 'er kleine doosjes mede, welke zy op de markten doen verkopen, en waar mede de fynen hunne ſpyzen beſtroijen.

„ De Groote Lama heeft twee honderd Kerk-voogden van den eerſten Rang, welke door zyn Regtsgebiet verſpreit zyn, en onder zyn Gezag de Kerkelyke bedieningen oefenen.

nen. Zy vormen onderling een soort van Oppergezag, om de tugt en goede order te handhavenen. Zy bestaan uit Leden welke in waardigheid met de Roomsche Aartsbisschoppen, Bisschoppen en Priesters over een komen. Men heeft hier mede Abten, Prioren, en andere Opperhoofden om de Kloosters te bestieren. Dezé Geestelyken hebben veel vermogen op den Geest van het Volk; zy hebben het zelfde Gezag over de Grooten, en alle de Rykdommen van dit Land zyn in hunne handen. Het uitstekende Gezag van het Opperhoofd der Lamaas is ongevoelig aangegroeit, gelyk dat van den Roomschen Bisschop. De Tartaarsche Vorsten hebben dat geen voor hen gedaan, 't geen Karel de Groote, en andere Vorsten voor den Roomschen Stoel deden. Hun weereltlyk Gezag wierd eerst in zeer naauwe palen besloten, maar het breide zig zoo merkelyk uit, dat het zig aan de Vorsten zelfs gedugt maakte, aan welke zy de eerste grondslagen van hunne magt verschuldigt waren. Zy hebben zedert verscheide omwentelingen ondergaan, en zyn beurtelings met het Oppergezag bekleet geweest, en van 't zelve berooft, het Koningryk Boutan wierd beurtelings door Geestlyke Vorsten en beurtelings door erflyke Koningen geregeert. Het staat tans onder een weereltlyk Vorst; maar het zou niet vreemd zyn, vermits de sterke aankleving van het Volk aan de Priesters, dat het wel ras onder het bestuur van de Kerkelyken over ging. Het Geestelyk Gezag van de Opperpriesters van Lasa, breid zig over verafgelege Koningryken uit; maar men heeft 'er telkens eenige, welke zig hunne gehoorzaamheid onttrekken, en dit Geestelyke Ryk heeft menigvuldige verminderingen ondergaan. De Groote Lama woont gemeenlyk in het voornaamste Klooster van Lasa, in welk men drie duizend Monniken telt. Men heeft vyf andere Manne-kloosters in deze Hoofdstad, en een Vrouwe-klooster, waar in zy in de grootste regelmaatigheid leven: het is aan de Nonnen niet geoorlooft om met iemand anders als met haare Bloedverwanten te spreeken. Behalven die genen welke het Klooster bewoonen, heeft men andere welke in haare huizen zich onthouden, maar den zelfden regel in agt nemen, en zekere dagen van het Jaar in het Klooster doorbrengen, om haare onderdanigheid aan de Abdis te toonen. Schoon zy dus buiten het Klooster leven, zoo weet men egter niet dat hier eenige wanorde uit ontstaat. —— Zy draagen omtrent een kleet gelyk dat der Monniken, die alle een Rozekrans van Amber of Koraal hebben, die aan hunnen gordel hangt, en zy laaten hem door hunne handen gaan, wanneer zy hunne Gebeden opzeggen.

DA-

Digitized by Google

DAVIDIS DE GORTER A. L. M. Philoſ. & Med. Doct. Acad. Imper. Nat. Cur. & Scient. Petropol. ut & Societ. Reg. Lond. Holm & Batav. Harlem. Sodalis, *Flora Belgica, exhibens Plantas per fœderatum Belgium crescentes. Trajecti ad Rhenum, apud* Abrahamum a Paddenburg, 1767. *Octavo majori*, pagg. 418.

Lyst der Gewasſen welken in het vereenigd Nederland groeijen, door DAVID DE GORTER, Philoſoph. en Med. Doctor enz.

NAar maate de Kruidkunde tot meerdere volmaaktheid is gekoomen, zyn ook de zogenaamde *Flora's*, dat is de Beſchryvingen van Gewasſen, aan byzondere gedeelten van het Aardryk eigen, vermenigvuldigd, waar door de inwooners van eenig Gewest gelegenheid wordt gegeeven, om met een opſlag van het oog te zien, hoe ver zich dit gedeelte der Natuurlyke Historie, ten hunnen opzichte uitſtrekt. Men hadt reeds zodanige beſchryvingen van eenige gedeelten van ons Nederland, doch geen volkoome van het geheel. Weshalven de Heer DE GORTER den Liefhebberen der Kruidkunde eenen aangenaamen dienst heeft gedaan van deezen arbeid op zich te neemen, en de Werken over de Kruidkunde met zulk een aangenaam Stuk, voor de Inwooners van ons Vaderland niet alleen, maar ook voor buitenlanders, die de Kruidkunde handhaaven, te vermeerderen.

De Schryver hadt in 't jaar 1745, nog te Harderwyk Profeſſor zynde, een Gelderlandſche *Flora* uitgegeeven, en in 't jaar 1757, aan 't Hof van Rusland zynde, met een Byvoegzel vermeerderd. In zyn Vaderland wedergekeerd, en bevindende dat die *Flora* was uitverkogt, beſloot hy, in plaats van een nieuwen Druk, eene *Flora Belgica* te geeven. „ Hier in", zegt de Heer DE GORTER, „ heb Ik behalven de Planten, in de *Flora Gelro-Zutphanica* opgenoemd, allen gebragt, welken in het Werk van COMMELIN, *Catalogus Plantarum indigenarum Hollandiæ*, en in de *Flora Friſica* van DAVID MEESE geboekt ſtaan, als ook in het *Index alter Plantarum* van den Grooten BOERHAAVE, die de inlandſche Gewasſen onderſcheidt met 'er zulk een teeken † by te zetten. Wy hebben evenwel *Ceraſtium dichotomum* enz. en eenige anderen uitgelaaten, om dat ze ons voorkoomen uitlandſche te wezen. Ik heb, daarentegen, onze *Flora* verrykt met veele anderen, met * geteekend, welken my in myne reizen door het Vaderland voorgekoomen, of door myne vrienden me-

medegedeeld zyn. —— Ik heb 'er ook eenige Gewasſen ingebragt, welken tot gebruik van de keuken dienen, en op velden en akkers gekweekt worden of gemeen zyn in de tuinen, van COMMELIN opgenoemd, welken eenigzins het regt van inboorlingſchap hebben verkreegen, en bezwaarlyk van de inlandſchen kunnen afgeſcheiden worden.

„ Om de Planten in orde te ſchikken, hebbe Ik de Leerwyze van den beroemden LINNÆUS, uit de geſlachten afgeleid, gevolgd, welke tegenwoordig meest wordt geacht, en Ik my gemeenzaam gemaakt hebbe. De byzondere Onderſcheidingen en de gemeene Naamen heb Ik ook overgenomen uit de *Spec. Plantar.* Edit. 2a 1763. van dien zelfden Grooten Man, waar van Ik de bladzyden en de Nommers voor de *Species* gezet, overal heb aangehaald, en 'er ook de Nommers uit de *Flora Gelro-Zutphanica*, en de *Flora Friſica* van MEESE bygevoegd. De Verſcheidenheden heb Ik onder haare ſoorten gebragt.

„ De overige Gewasſen, van myne Voorgangers aangeteekend, welken wegens een onvoldoende beſchryving, of om dat Ik zelfs de plaatſen van derzelver voortkomst, niet bezogt hadt, met geene zekerheid bepaald, of tot de *Species Plantarum* van LINNÆUS hebben konnen gebragt worden, heb Ik aan 't einde van dit Werk, in het Aanhangzel beſchreeven. Laat zy, die ze voor hun oog krygen, dezelven bepaalen. Ik geloove ondertuſſchen, dat de meeſten niets anders zyn dan Verſcheidenheden.

„ Eenige weinige gelykluidende naamen heb Ik maar by de Planten gevoegd, om het Werk niet, zonder noodzaaklykheid, te vergrooten. —— Doch Ik heb C. BAUHINI *Pinax* en J. BAUHINI *Historia Plantarum* overal gezet by de Gewasſen, welken van COMMELIN opgegeeven worden, die zyne alphabetiſche lyst volgens de naamen, van de gemelde Auteuren aan de Planten gegeeven, geſchikt heeft; en op dat men afbeeldingen van gemeene Planten zou konnen nazien, heb Ik by allen een of andere goede plaat aangeweezen.

„ De Nederduitſche gemeene, en by die op het land woonen, gebruiklyke naamen, welken Ik in de ſchriften van Kruidkundigen vondt, of op myne reizen hoorde, heb Ik by de Planten gevoegd, ten nutte van de zulken welken 'er aan gelegen is dezelven te weeten, en in de Latynſche taale en Kruidkunde niet zeer geoefend zyn. Doch deeze naamen verſchillen dikwils op verſcheiden plaatſen, zo dat dezelfde naam niet zelden aan verſchillende Gewasſen wordt gegeeven. —— De plaatſen waar de Gewasſen voortkoomen, heb

Ik

Digitized by Google

Ik uit de *Catalogus* van COMMELIN, uit de *Flora Frisica* van MEESE en uit onze *Flora Gelro Zutphanica* hier overgebragt: en 'er bygevoegd, welken my van Vrienden waren aangeweezen of door eige omwandeling door de Provincie van Utregt enz. waren bekend geworden. Alle die plaatsen heb Ik in onze Vaderlandsche taale uitgedrukt, om dat veele dorpen en vlekken, rivieren en stroomen, eige naamen hebbende, bezwaarlyk in 't Latyn kunnen uitgedrukt worden. Doch van veele inlandsche Planten, van den Grooten BOERHAAVE gemeld, welken hy of zelf verzameld, of door zyne Discipelen opgezogt gekreegen heeft, heb Ik de plaatsen der voortkomste niet konnen aanwyzen, waarom Ik by dezelven alleen dit teeken † heb gezet.

„ Dat 'er nog wel veele Gewassen in ons Nederland overig en van onze Voorgangers zyn voorby gezien, twyfele Ik niet, wie heeft alle schuilhoeken doorkroopen? — Ik verzoeke hierom alle kenners en liefhebbers der Kruidkunde, zo hun, op hunne landhoeven, dorpen of velden eenig inlandsch Gewas voorkoomt, hier niet gemeld, of eenig ander 't welk zeldzaam is, my zulks te willen bekend maaken, om dat de *Flora Belgica* hier door een meerdere volmaaktheid kan krygen. By de Planten, welken in de Geneeskunde gebruikt worden, en in de Apotheek-boeken der voornaamste steden van Nederland opgeteld worden, hebbe Ik de naamen welken men in de Winkels in gebruik heeft, bygevoegd, en de deelen der Gewassen aangeweezen waar van men zich bedient, op dat de Apotheekers weeten zouden waar zy de gebruiklyke kruiden konnen verzamelen.

„ Tot slot van de inlandsche Gewassen koomen eenige Plant-dieren, welken van onze Voorouders tot het Ryk der Gewassen gebragt zyn. Veelen van deezen in Nederland zyn byeengezameld door de onvermoeide navorschers der natuurlyke dingen, J. BASTER en P. S. PALLAS".

Wy hebben geoordeeld onze Leezers geen beter verslag van dit Werk des Heeren DE GORTER te kunnen geeven dan hun een kort begrip van de Voorrede mede te deelen. Het Werk zelve is niet geschikt om 'er een korte schets van te kunnen opmaaken; alzo het geheel bestaat in eene optelling en ordeschikking van de Planten, welken in ons Nederland van natuure voortkoomen, waar by hier en daar eenige weinige aanmerkingen gevoegd zyn, waar mede zich de Liefhebbers der Kruidkunde zullen komen vermaaken.

Digitized by Google

BELISARIUS. *Naar het Fransche van den Heere* MARMONTEL. *Medelid van de Fransche Akademie. Met Printverbeeldingen. Te Amsteldam, by* Pieter Meijer 1768. *Behalven het Voorwerk 324 bladzyden in octavo.*

DE Held, hier ten Toonele gevoerd, is *Belisarius*; in 't midden der zesde eeuwe, de beroemdste Veldheer van Keizer *Justinianus*; onder wiens regering hy, door zyn beleid en dapperheid, de Vyanden des Ryks verslagen, en het Gebied des Keizers bevestigd en uitgebreid heeft. Een Veldheer gevolglyk aen wien het Keizerryk in 't algemeen, en de Keizer in 't byzonder, de hoogste verplichting had; maer even dit, gelyk het voortreffelyken Mannen meermaels te beurt viel, strekte tot zyn nadeel. Zyne voorspoed, en de daer uit volgende toejuiching des Volks, maekte hem eerlang het voorwerp van veler nyd; en deze wisten ten laetsten het gemoed des Keizers met wantrouwen en vreze te vervullen; het welk ene beschuldiging van medepligtig te zyn in zeker gesmeed verraed, hoe ongegrond ook, gereedlyk ingang by den Vorst deed vinden. Dit had ten gevolge, dat *Belisarius*, van alle zyne waerdigheden beroofd en in de gevangenisse geworpen wierd; doch daer verliepen slechts enige maenden, of de belasterde Veldheer wist zyne onschuld zo duidelyk te bewyzen, dat hy wel dra ontslagen, in zyne goederen en eerampten hersteld, ter beschaminge zyner Lasteraren, de openbare eerbewyzen van een onschuldigen ontvinge. — Van deze Geschiedenis, van dien in 't ongeluk gedompelden, doch weder in geluk herstelden Veldheer, bedient zich de Heer *Marmontel* in dit Geschrift, om, als uit den mond van *Belisarius*, zo Overheden als Onderdanen, en allen menschen in 't algemeen, huunen Burgerlyken en Godsdienstigen plicht voor te dragen.

Hy maelt, in de eerste plaets den rampzaligen staet, waer toe *Belisarius* vervallen was, met de levendigste coleuren; en schetst te gelyk in hem het character van een Man, die zyn ongeluk geduldig draegt; die het hem aengedane ongelyk geenszins op zyn Vaderland wil wreeken, maer in tegendeel nog dezelfde zucht voor het welwezen des Ryks in zynen boezem voed, en ook anderen zoekt aen te spooren om dat te behartigen. — Onze Autheur schikt den leiddraed zyner geschiedenisse vervolgens op zodanig ene wyze, dat hy gelegenheid hebbe, om den Keizer *Justinianus* zelven, door middel van een Jongeling, die, op zeker toevallig gesprek met

Digitized by Google

met *Belizarius*, met de hoogſte achting voor dien rampſpoedigen Veldheer bezield was, in het verblyf van *Beliſarius* te brengen. Dit geeft hem gelegenheid om *Beliſarius* (die intuſſchen niet weet, dat hy tot den Keizer zelven het woord voert (*),) herhaelde onderhandelingen met dien Vorst te doen houden, over de oorzaken die een Ryk verzwakken, de middelen welke dienen om 't zelve te verſterken; het geen een Vorst in zyne regering heeft in acht te nemen, om de gemoederen des Volks aen zich te verbinden, en wat hy als dan van hunne zyde kan verwachten; met een woord over 't geen kan dienen ter bevorderinge van 't algemene welzyn van een Ryk of Gemeneheſt. —— Eindelyk word dit Verhael beſloten met ene ontdekking des Keizers, en de luisterryke herſtelling van *Beliſarius*.

Het ene en 't andere word hier zo manlyk, ernſtig, nadruklyk, en met zulk een innemenden ſtyl voorgedragen, dat men alleszins uitgelokt worde, om zyne aendacht te vestigen, en met gretigheid te lezen, ja 't gelezene te herlezen; om de verſcheidene byzondere characters, hier en daer ingevlochten, te beter na te gaen, en de zedekundige grondbeginzels in 't beloop van dit geſchrift voorgeſteld, te dieper in 't gemoed in te prenten. —— Men kan, dit Werkje doorbladerende, niet wel nalaten zich te verwonderen, zo over het vernuft als over de vrymoedigheid des Schryvers, in 't naburige Vrankryk. Om hier van overtuigd te zyn, hoore men het geſprek van *Beliſarius* met den Keizer, over de gewetens-vryheid der Onderdanen, welk de Heer *Marmontel* aldus doet luiden. — By gelegenheid ener aenmerkinge van *Beliſarius* over de ongerymdheid van 't gedrag der Vorſten, *die deeze waereld tot een hel maaken, in den naam van een God van vrede*, zelde Juſtinianus,

„ Gy

(*) Deze onderſtelling valt hier te gereeder, om dat de Heer *Marmontel* zich in dit Stukje bedient van een vry algemeen gevoelen; dat naemlyk de Keizer *Beliſarius*, hem los latende om een opſtand des volks te ſtuiten, in de gevangenis beide de oogen zou hebben doen uitſteken, en hem zo van alles ontbloot, dat hy zyn brood moest gaen bedelen. Schoon dit waerſchynlyk eerst in de twaelfde eeuw verdicht, en als valsch te verwerpen zy; is 't gebruik hier van in een geſchrift van deze natuur niet te wraken; te meer, *daar het denkbeeld van den armen en bedelenden Beliſarius*, (gelyk hy in zyne Voorreden zegt,) *zo gemeenzaam geworden is, dat men naauwlyks aan hem denken kan, zonder hem als zodanig eenen te beſchouwen.*

„ Gy doet daar een zeer gewigtige vraag ontstaan! zy behelst niet minder dan te weeten, of een Vorst het recht heeft in zyne staaten de éénheid van leerstellingen en godsdienstoefening te vorderen. Want indien hy dit recht heeft, kan hy het op hardnekkige wederspannelingen niet oefenen dan door straf en geweld.

„ Dewyl ik ter goeder trouw handel, zeide *Belisarius*, stem ik gereedlyk toe dat alles wat invloed kan hebben op de zeden of van belang zyn voor de algemene rust het gebied van den Vorst onderworpen is, niet om te vonnisfen over de waarheid en de dwaaling, maar om te vonnisfen over het goede en 't kwaade dat 'er uit voortspruit: want de eerste grondregel van alle geloof, is dat God behaagen schept in order, en dat hy niets dat dezelve kan stooren goedkeurt. Wel nu, zeide de Keizer; twyfelt gy of 'er tusschen de algemeene zeden en den godsdienst een naauwe en noodzaakelyke betrekking plaats heeft? Ik erken, zeide *Belisarius*, dat 'er waarheden zyn die invloed op de zeden hebben, maar merk op dat God deeze waarheden derwyze in onze harten heeft ingedrukt, dat geen verstandig mensch aan dezelven twyffelt. In plaatse dat de geheimzinnige waarheden, die wy door de openbaaring alleen konden kennen, tot de zedekunde niet betrekkelyk zyn. Onderzoek haar behoorlyk: God heeft dezelven van den keten onzer pligten afgescheiden, op dat 'er, buiten de openbaaring, overal braave lieden zouden zyn. Daar nu de Voorzienigheid, de rust der samenleeving, de welvaart van het menschdom, het lot der verstendommen, den goeden en kwaaden uitslag der ondermaansche dingen onafhangklyk gemaakt heeft van deeze verheven waarheden; waarom handelen de opperheeren niet gelyk zy? Dat deezen ter goeder trouw onderzoeken, of men, zulk of zulk een leerpunt geloovende of niet geloovende, daarom beter of erger zal zyn, zich beter of slechter burger, getrouwer of ongetrouwer onderdaan zal betoonen. Dit onderzoek zal hen ten regel verstrekken; en hier door ziet gy dat ik hen onthef van zich met een menigte verschillen te bemoeijen.

„ Ik zie, zeide de Keizer, dat gy hen alleen de zorg overlaat van het geen de belangen van het menschdom betreft; maar is 'er voor hen een heiliger pligt dan uitvoerders te zyn van de bevelen des Hemels? Ach! dat zy de uitvoerders zyner goedheid zyn! riep *Belisarius* uit, en dat zy de helsche bediening van uitvoerders zyner wraakoefening te weezen, aan de duivelen overlaaten! De goedheid zelve vordert, zeide de Keizer, dat de menschen verlicht worden, en dat de waarheid

ze-

Digitized by Google

zegenpraale. Zy zal zegepraalen, zeide *Belisarius*; maar uwe wapens zyn de haare niet. Merkt gy niet, dat gy, de waarheid het zwaard in de handen geevende, het aan de dwaaling tevens ſchenkt? dat het, om 't zelve te gebruiken, genoeg zal zyn 't gezag in handen te hebben? en dat de vervolging van ſtandaarden en ſlachtoffers veranderen zal, naar dat het gevoelen zal zyn van den ſterkſten? Dus heeft Anaſthaſius hen vervolgd, welken Juſtinianus beſcherm't; en de kinderen der geenen die toen wierden omgebragt, brengen op hun beurt de nakomelingen van hunne vervolgers om 't leven. Zie daar twee Vorſten welken dachten God te behaagen door menſchenmoorden; wel nu, wie van beiden is verzekerd dat het bloed 't geen hy heeft doen ſtroomen aan den Opperheer behaaglyk is? In de uitgeſtrekte ruimten der dwaaling, is de waarheid niet meer dan een ſtip. Wie heeft die enkele ſtip gevonden? Elk een beweert dat hy zulks gedaan heeft; maar op wat grond? En geeft de klaarblyklykheid zelve hem het recht om te eiſchen, met het zwaard in de vuist te eiſchen, dat een ander 'er van overtuigd zy? De overtuiging komt van den Hemel of van de menſchen. Indien zy van den Hemel komt, heeft zy van zich zelve een zegepraalend vermogen; indien zy van de menſchen komt, heeft zy alleen het gezag dat de reden op het verſtand heeft. Ieder mensch is voor zyn eigen ziel verantwoording ſchuldig. 't Komt derhalven aan hem en aan hem alleen toe, zich te bepaalen omtrent eene keus van welke zyn eeuwig bederf of heil afhangt. Gy wilt my noodzaaken om te denken gelyk gy? Maar zie eens hoe duur het my te ſtaan komt, zo gy u bedriegt. Gy zelf, wiens dwaaling onſchuldig kon zyn, zult gy onſchuldig weezen wanneer gy my hebt doen dwaalen? Helaas! hoe komt het in de gedachten van een' ſterveling, zyn geloof tot een wet te willen maaken? Duizende anderen, niet minder welmeenende, zyn verleid en bedrogen geworden. Maar al was hy zelfs onfeilbaar, ben ik verpligt hem zodanig te veronderſtellen? Zo hy gelooft om dat God hem verlicht heeft, dat hy dien ſmeeke my ook te verlichten. Maar wat zekerheid voor hem en van my, zo hy op het getuigenis der menſchen gelooft! Het eenige punt, waar omtrent alle de partyen het eens zyn, is, dat geen van hen iets begrypt van het geen zy durven bepaalen; en gy wilt my tot een misdaad rekenen te twyfelen omtrent het geen zy bepaalen! Laat het geloof van den Hemel komen, het zal bekeerlingen maaken; maar met edikten zal men nooit anders dan weerſpannigen of guiten maaken. De dappere lieden zullen martelaars, de bloo-

Digitized by Google

den huichelaars worden; de dweepers van ieder party zullen losgelaaten tygers zyn. Beschouw dien wyzen Koning der Gothen, dien Theodorik, wiens regeering niet dan op het einde voor de regeering van den besten onzer Vorsten zwichte. Hy was een Ariaan; maar wel verre van te eischen dat men zyne gevoelens aannam, strafte hy deeze eerlooze en heiligschendige gedienstigheid in zyne gunstelingen met den dood. „ Wat zou u weerhouden van my te verraaden, zeide hy, my die slechts een mensch ben, dewyl gy om my den geenen verraad dien uwe vaders hebben aangebeden? De keizer *Konstantius* dacht even zo. Hy reekende het zyne onderdaanen nimmer tot een misdaad hunnen godsdienst getrouw te zyn; maar zyne hovelingen wierden misdaadig by hem, wanneer zy den hunnen afzweerden om hem te behaagen, en hun ziel verraadden om zyn gunst te winnen. Och! had het den Hemel behaagd dat *Justinianus*, gelyk zy, geweigerd had over de gedachten te willen heerschen! Hy heeft zich in ondoorkomelyke geschillen laaten wikkelen; zy hebben hem meer arbeids gekost dan zyn nuttigste verrichtingen. Wat hebben zy uitgewerkt? muitery, oproer en moord. Zy hebben zyn rust en de rust zyner staaten verstoord.

„ De rust der staaten hervatte de Keizer, hangt af van de eensgezindheid der gemoederen. Dit is een dubbelzinnige grondregel, dien men dikwils misbruikt, zeide *Belisarius*. De gemoederen komen nooit beter overeen, dan wanneer elk vryheid heeft, om te denken gelyk hem goeddunkt. Weet gy wat de oorzaak der jaloezy, der onverdraagzaamheid en der dwinglandy onder de verschillende gevoelens is? 't Is het belang, 't welk de Vorsten ongelukkiglyk aan dezelven verbinden; 't is de gunst die zy de eene sekte betoonen, ten nadeele en met uitsluiting van alle de strydige sekten. Niemant wil veracht, versmaad of van de voorrechten van een' getrouw' burger en onderdaan beroofd worden; en zo dikwerf men in een' staat de menschen in twee partyen schift, waar van de eene de andere van de voordeelen der samenleeving ontzet, zal de verwezen party, wat ook de beweegreden der uitsluiting zyn mag, het vaderland als haar stiefmoeder beschouwen. Het beuzelachtigste onderwerp word gewigtig, zo ras het een' wezenlyken invloed op den staat heeft. En geloof vry dat het deeze invloed is, die de partyen gaande maakt. Dat men het zelfde belang hechte aan een verschil over het getal der zandkorrelen aan den oever der zee, zo zal men denzelfden haat zien gebooren worden. De dweepery is meesttyds niet anders dan de afgunst, de begeerlykheid, de hoogmoed, de glo-

Digitized by Google

glorizucht, de haat en de wraakzucht (*a*) die zich in den naam des Hemels den vryen toom geeven; en van deeze goden is het dat een bygeloovig en geweldig Vorst de onverbiddelyke dienaar word. Dat 'er eens op aarde niet te winnen zy met over den hemel te twisten; dat de yver voor de waarheid niet meer een middel zy om zyn' mededinger of zyn' vyand te bederven, om op hunnen ondergang zich te verheffen, met hunne goederen zich te verryken, een voorrecht te verkrygen, 't welk zy konden vorderen; dan zullen alle de gemoederen bedaaren, alle de sekten zich stil houden.

„ En de zaak van God zal verwaarloosd worden, zeide Justiniaan ".

„ God heeft u niet noodig om zyn zaak te handhaaven, zeide *Belisarius*. Is het uit kragt van uwe edikten dat de zon opgaat en dat de starren aan den hemel blinken? De waarheid schittert door haar' eigen luister; en men verlicht het verstand niet door de vlammen der brandstapels. God laat den Vorsten de zorg over om de daaden der menschen te beoordeelen; maar het recht om over de gedachten te vonnisen behoud hy voor zich alleen; en het bewys dat de waarheid hen niet tot scheidslieden verkooren heeft, is dat niet een van hen vry van dwaaling is ".

Indien de vryheid in het denken zonder bepaaling is, zeide de Keizer, zal de vryheid in het doen wel ras mede zo worden ".

„ Geenszins, hernam *Belisarius*: hier keert de mensch weder onder het gezag der wetten; en hoe meer dit gezag zich binnen zyne natuurlyke paalen zal besluiten, hoe minder geweld het zal behoeven te gebruiken om rust en vrede te bewaaren. De rechtvaardigheid is de grootste steun van 't gezag; en het gezag is nimmer wankelbaar dan als het van zyn grondzuil ontbloot is. Hoe wilt gy de menschen gewennen een' mensch zich tot een' God te zien opwerpen en gewapenderhand gebieden, te gelooven 't geen hy gelooft, en te denken gelyk hy denkt? Vraag onze veldheeren, of men met het zwaard overtuiging te wege brengt. Vraag hen wat de strengheid en het geweld, in Afrika over de Wandaalen geoefend, hebben uitgewerkt. Ik was in Sicilië, Salomon kwam 'er woedende en wanhoopend aan. Alles is in Afrika verlooren (zeide hy my:) de Wandaalen hebben de wapens opgevat; Karthago is ingenomen, het is aan de plondering over-

(*a*) „ *Privatæ causæ pietatis aguntur obtentu, & cupiditatum quisque suarum religionem habet velut pedisequam.* (Paus Leo aan den Keizer Theodosius. ")

Digitized by Google

overgelaaten; en binnen zyne muuren en in de omliggende landſtreeken zwemt alles in een zee van bloed; en dat door eenige mymeraars die zelf elkander niet verſtaan, en het nimmer eens zullen zyn. Indien de Keizer zich 'er mede bemoeit, indien hy edikten maakt omtrent ſpitsvondigheden, waar van hy niets begrypt, zo mag hy zyne geestelyken aan 't hoofd zyner legers ſtellen: ik voor my zie 'er van af; ik ben wanhoopig. Dus ſprak die braave man tot my. Tuſſchen ons gezegd, hy had gelyk. De menſchelyke driften zyn meer dan genoeg om een zo uitgeſtrekt Ryk te ontrusten, zonder dat de dweepery in 's zelvé haare toorts komt zwaaijen".

„ En wie zal de gerezen onlusten ſtillen? Vroeg de Keizer. De verdrietlykheid, antwoordde *Beliſarius*, de verdrietlykheid van over het geen men niet verſtaat te twisten; zonder dat 'er iemant naar luistert. De opmerking, met welke men de nieuwigheden heeft vereerd, heeft zo veel uitvinders van nieuwigheden voortgebragt. Dat men 'er geheel geen gewigt in ſtelle; wel haast zullen dezelve uit de mode geraaken; en men zal andere middelen kiezen om een' naam te maaken. Ik vergelyk alle deeze lieden by de kampvechters in het worſtelperk. Indien zy alleen waren, zouden zy elkander omhelzen. Maar men beſchouwt hen, en zy vermoorden elkander".

„ In waarheid, zeide de jongeling, [die Justinianus tot *Beliſarius* geleid had,] zyne redenen zouden my byna overtuigen. 't Geen my in dezelve tegenſtaat, zeide de Keizer, is dat hy den yver van een' Vorst nutteloos voor den Godsdienst maakt".

„ De Hemel hoede my hier voor, zeide *Beliſarius!* Ik ben wel verzekerd, dat ik hem het onfeilbaarſte middel laat om denzelven van zyn Volk te doen beminnen: door namelyk de zuiverheid van zyn geloof uit de zuiverheid zyner zeden te doen kennen; door zyne Regeering te ſtellen tot een voorbeeld en onderpand der waarheid, die hem verlicht en geleid. Niets is gemakkelyker dan bekeerlingen te maaken, wanneer men gelukkigen maakt; en een rechtvaardig Oppervorst alléén heeft meer vermogen op de gemoederen, dan alle de vervolgers te ſamen. Het is ongetwyfeld gemakkelyker de menſchen te doen vermoorden, dan hen te overtuigen; maar indien de Opperheeren God afvroegen, Welke wapenen zullen wy gebruiken, om u naar behooren te doen aanbidden? En God hen met een antwoord verwaardigde, hy zou zekerlyk zeggen: *Uwe deugden*".

Uit-

Digitized by Google

Uitmuntende Verhaalen van Merkwaardige Gebeurtenisſen, voorgeſteld door den Heere MARMONTEL. *En volmaakt door den Schryver van den Berlynſchen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten. IIde Deel. Te Amſterdam, by* S. v. Esveldt 1768. *in Octavo* 356 *bladzyden.*

DIt tweede Deel, in denzelfden ſmaek als 't voorige uitgevoerd, behelst acht Verhalen; die ten tytel hebben: *De Heerderinne der Alpen. De kwade Moeder. De goede Moeder. De ſchool der Vaders. De gewaande Filoſooph. Het huwelyk der Samnieten. De gelukkige Boerin* en de *Weetal.* Ieder dezer verhalen heeft zyn zedelyk doelwit, en de Heer MARMONTEL, die de gave van vertellen by uitnemenheid bezit, weet het zelve op ene bevallige en treffende wyze in 't oog te doen loopen. In 't doorbladeren van dit Stukje heeft het geſprek van den Vader der *gelukkige Boerinne* met haren Verleider, onze oplettenheid byzonder tot zich getrokken; de levendige ſchildery van 't verachtlyk misleiden ener onnozele Maegd hier voorgeſteld, moet ieder edelaertig gemoed bekooren. Zie hier kortlyk wat 'er van de zaek zy.

Baſilus, in den Krygsdienst en geſchikten rang opgevoed, doch door een ongelukkig regtsgeding zynes Vaders tot lager ſtand gebragt, geneert zich, in onderwerpinge aen zyn lot, met den Landbouw. Ene overſchone Maegd *Laurette*, zyne Dochter, is hem in den ouden dag tot troost, vermaek en ondersteuning. Een jonge Graef *Luzy*, verlieft op haer; doch het verſchil van ſtaet duld, gelyk hy naer de *mode* oordeelt, geen huwelyk, en zyn beſluit, om haer in ſtilte te vervoeren, is wel dra gemaekt. Die onnozele Maegd, niet beſtand tegen de aenſlagen van den listigen Graef, ziet zich eerlang haren Vader ontroofd, en in Parys gebragt; alwaer ze, terwyl men haer in den waen brengt, dat haer Vader over haer afwezen gerust geſteld is, wel dra gewent aen ene weeldrige en wellustige levenswyze, terwyl ze den Graef oprechtlyk bemint, en van zyne hartlyke liefde verzekerd is. Na verloop van enige maenden word *Laurette* in die gerustheid geſtoord, door haren Vader, die haer eerst by toeval ontdekt, en vervolgens, door zyn Vaderlyk gezag, beweegt, om 't huis van den Graef te verlaten, en zich met hem weder na 't Land te begeven; met agterlatinge van alles wat haer de Graef geſchonken had. *Luzy*, in wiens afzyn dit geſchied was, *Laurette* niet t'huis yindende, is ten uiterſte aengedaen over haer gemis; ſtelt alles in 't werk wat tot harer naſporinge kan dienen, en ontdekt eindelyk, dat

Lau-

Digitized by Google

Laurette zich weder op 't Land by haren Vader bevind. Op deze ontdekking rent die Graef in aller yl derwaerds, en ontmoet *Laurette* werkende in den wyngaerd, dit geeft aenleiding tot een hartroerend gesprek tusschen *Luzy* en *Laurette*, waer in zy den Graef de standvastigheid harer liefde wel aenduid, doch hem tevens te kennen geeft, hoe ze niet kan besluiten haren Vader anderwerf zodanig een verdriet aen te doen. Onder deze redenwisseling kwam, (gelyk de Heer MARMONTEL zyn verhael vervolgt,) *Bazilius* aen, „ en *Luzy*, hem eenige treeden te gemoet gaande, knielde voor hem neder. Niet zonder ontsteltenis vroeg hem ".....

„ *Bazilius.* Wat begeerd gy? (en eenige treeden te rug gaande; toen hy zag dat het *Luzy* was, vervolgde hy,) vertrek ongelukkige! verberg u voor myn gezicht ".

„ *Luzy.* Neen, maar ik zal voor uwe voeten sterven, zo gy my niet wild hooren spreeken ".

„ *Bazilius.* Na dat gy de Dogter hebt onteerd en bedurven, durft gy u nog voor de oogen van haaren Vader vertoonen "?

„ *Luzy.* Ik beken myne misdaad. Zie daar myn degen; straf my, maar zo gy na my geliefd te luisteren, hoope ik dat gy medelyden met my zult hebben ".

„ *Bazilius.* Helaas! zo ik zo laf, indien ik zo wreed was als gy geweest zyt, zo zou ik de degen aanvatten, om u loon na verdiensten te geven, (en zig daar op na *Laurette* wendende, en haar aanspreekende, vervolgde hy,) zie daar Dogter, hoe laghertig de misdaad, en hoe laf de schaamte is, die een mensch dwingt voor de voeten van zyn mede mensch in 't stof te kruipen, en zyne verachting te verdragen "?

„ (Dit was onmogelyk te verdragen, en met fierheid opstaande, zeide) ".

„ *Luzy.* Zo ik maar alleen ondeugend was, dan zou ik, verre van u om genade te smeeken, u braveren, en myn Vrouw tegens uw wil en dank, in uw byzyn doen vervoeren. Neen, schryft dan myne vervoormoediging toe aan eene beweegreden, die veel eerlyker veel edelder van natuur is; aan de liefde, aan de deugd zelve; aan myn verlangen om eene misslag uit te wisen, die mogelyk verschoonbaar is, maar die ik my zo gestrengelyk verwyt, om dat myn hert goed en deugdzaam is ".

„ (Daar op stelde hy alle zyne Welsprekentheid, en het geen eene tedere en oprechte liefde hem inboezemde, te werk, om zig te verontschuldigen, alles toeschryvende aan de vuurige driften der jeugd, en de dronkenschap van de drift der liefde) ".

„ Bd-

„ *Bazilius.* De wereld is gelukkig, dat uw drift, geen begeerte na geld was; want dan zoudt gy een *Cartouche* zyn geweest".

„ *Luzy.* Een *Cartouche?* wat zeggen is dat "?

„ *Bazilius.* Ja een *Cartouche;* en waarom niet? Zou uw gemoed laag genoeg zyn van te geloven, dat de eer en onschuld van minder waarde zyn, als de rykdommen en het leeven? Hebt gy u niet bediend van de zwakheid, van de onervarenheid van die ongelukkige Dogter, om haar die tweé dierbaare panden te ontsteelen; en meend gy my haaren Vader, minder kwaad gedaan te hebben, dan of gy my vermoorde? Een *Cartouche* is gerabraakt, om dat hy goederen, die men missen kan, gestolen had, maar gy hebt gerooft het geen een wel opgevoede Dogter, dat een Vader, die een eerlyk man is, zonder te sterven niet verliezen konnen; en wat hebt gy dan niet verdiend? Gy zyt van adelyke afkomst, en meend een edelman te zyn, maar dit zyn de bewyzen van adeldom, waar op gy hoogmoedig zyt. In het oogenblik, dat het ongeluk my zo gevoelig trof, wanneer de booste mensch medelyden met my getoond zoude hebben, sprak gy my aan, gy scheen my te beklagen, doch zeide in uw hert: Zie deeze ongelukkige heeft niet meer dan éene Dogter ter zyner vertroostinge behouden; dit is het eenigste goed dat de Hemel hem heeft gelaten, maar morgen zal ik hem daar van beroven. Ja, Barbaar; Ja Verrader, zie daar wat 'er in uw Ziel omging: En ik, ligtgelovige, ik verwonderde my over u, ik overlade u met zegeningen, ik smeekte den Hemel dat hy alle uwe wenschen wilde vervullen; en uwe wenschen waren om myne Dogter te verleiden! Wat zeg ik ongelukkige! Ik leverde haar aan u over, ik belaste haar u na te loopen, inderdaad om u het Goud, dat vergift, waar door gy my dagt te bederven, wedet te geeven. Het was als of de Hemel my waarschouwde, dat dit een verradersch, een gevaarlyk geschenk was; dog ik weerstond die aandoening, ik bleef my verbeelden, dat gy medelydend en edelmoedig waard; dog gy waard onmedogend, bedrieglyk; en de hand, die ik zoude gekust, en met myne traanen nat gemaakt hebben, bereide zig om my 't herte uit het lyf te rukken". (*).

„ Daar op zyn rok openende, vertoonde hy alle de wonden, die hy in de verdediging van het Vaderland ontfangen had, waar na hy aldus vervolgde: ")

„ Zie daar wat man gy onteerd hebt! Ik heb meerder bloed voor

(*) Dit ziet op een geschenk, waar mede *Luzy*, daegs voor 't vervoeren van *Laurette*, by gelegenheid van een hevig onweder, dat de hoop des Landmans vernietigd had, den ongelukkigen *Bazilius* onderstunde.

voor den Staat vergoten, als 'er door uwe Aderen vloeid; maar wat hebt gy, nutteloze Edelman, ten dienſte van het Vaderland uitgevoerd. Uwe daden zyn, een Vader ongelukkig te maaken! de Dogter te onteeren! myn en haar leeven te vergiftigen! Zie daar het ongelukkige ſlagtoffer uwer verleiding, die nu het brood, dat zy eet, in haare traanen week maakt. Opgevoed in de eenvoudigheid van een onſchuldig en werkzaam leeven, zo beminde zy, 't geen zy nu haat: Gy hebt haar het werken en d'armoede ondraaglyk gemaakt; zy heeft de vreugde met de onnozelheid verloren, en zy kan de oogen, zonder ſchaamrood te worden, niet meer opſlaan. Dog het geen my boven alles wanhopende maakt, en het geen ik u nooit zal vergeven, is, dat gy het herte myner Dogter voor my geſloten hebt; ja, gy hebt de gevoelens van de natuur in haar uitgeblust, en gemaakt, dat het gezelſchap van haaren Vader haar tot een ſtraffe verſtrekt. Helaas! moogelyk..... Ik durf niet voortgaan..... Mogelyk ben ik haar hatelyk geworden".

„ Ach Vader! riep *Laurette*, op deeze woorden uit, hebbende tot nog toe gezwegen, als zynde overſtelpt van ſchaamte en droefheid. Ach beminde Vader! zeide zy, gy ſtraft my te wreed. Ik verdien alles, behalven het verwyt dat ik heb opgehouden u te beminnen. Dit zeggende, wierp zy zig ter aarde neder, omhelzende zyne knien. *Luzy*, zeer weemoedig geworden zynde, volgde haar voorbeeld, en knielde naast haar voor *Bazilius* neder; Eerwaarde Vader zeide hy, vergeef het my! Omhels uwe kinderen! En zo de ſchaker van *Laurette*, den naam van haaren Gemaal zig niet al te onwaardig gemaakt heeft, dan ſmeek ik u toe ſtaan, dat zy myne wettige Gemalinne mag worden".

„ Deeze bekeering zoude een harder herte, dan dat van *Bazilius* week gemaakt hebben. Zo 'er een ander middel te vinden was, zeide hy tegen *Luzy*, om myn eer te herſtellen, en beider misdaad uit te wiſſen, zo zou ik uwe aanbieding van de hand wyzen; maar dit is het eenigſte, en daarom neem ik ze aan, meerder om uwent als om mynent wille; want ik begeer, ik verwagt niets van u, maar ik meen myn leeven, in het bewerken van mynen Wyngaard, die my hodig onderhoud verſchaft, te eindigen".

Kort hier na werd het Huwelyk tuſſchen deze twee Gelieven voltrokken; en men wendde alle pogingen aen om *Bazilius* zyne geringe woonplaets te doen verlaten; doch vrugtloos; tot dat de Graef eindelyk een aenzienlyk Landgoed in de nabuurſchap kogt, *Bazilius* overhaelde, om zyne oude dagen aldaer door te brengen, en het opzicht over die goederen aen te nemen. De oude Man behartigde aldaer het voordeel zyner kinderen, en zy genooten het volmaektſte genoegen, dat een deugzame Echt kan geven.

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Jacobs Worſteling met God en derſelver Saalige uitkomst en gevolg, Meevens Jacobs Optogt van Sichem naa Bethel, ter betaaling ſyner belovte. Vertoond en verklaard in eenige Leerredenen over Gen. XXXII: 24—32. en Gen. XXXV: 1—15. Door WILHELMUS KOOLHAAS. *Profeſſor der Oosterſe Taalen en Oudheden, en Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam* 1768. *behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 337 *bladzyden in Quarto.*

DEze aenmerklyke geſchiedenis van den Aertsvader Jacob word, gelyk den beoefenaren der Bybelſchriften bekend is, op zeer verſchillende wyze verklaerd, naer gerade der gronden op welke de Uitleggers ſteunen, die, van hun als waerheden in 't algemeen aengenomen zynde, een beſtendigen invloed hebben op hunne opheldering der byzondere gevallen. De Hoogleeraer *Koolhaas*, zich vasthoudende aen de Leere onzer Nederlandſche Kerke, en wel byzonder eenſtemmig zynde met onze rechtzinnigſte Leeraren, in 't denkbeeld der lichaemlyke verſchyningen van Gods Zoon, in de dagen der Aertsvaderen, verklaert dit merkwaerdige voorval ook op zulk ene manier, dat het overeenkomſtig zy met den gewoonen uitleg, die ons in de ſchriften onzer Godgeleerden meermaalen voorkomt; zo dat wy des aengaende den nieuwsgierigen Lezer hier uit niet nieuws hebbe mede te deelen. Voort 't overige echter betoont zyn Hoog Eerwaerde, in dit Werk, zeer duidelyk, dat hy geenzins de Man is, om zich enkel door 't gezag van vroegere Uitleggeren te laten leiden, maer zyn eigen oordeel gebruikt, en geen zwarigheid maekt van den gemenen weg te verlaten, als het licht der Waerheid hem, zyns oordeels, voorlicht; dat in 't opheldren van deze en gene ſpreekwyzen doorſtraelt. Hier van vinden we, onder anderen, een voorbeeld in zyne aenmerkingen over de beloofde Zegeningen van Abraham; welker hoofdzaeklyken inhoud wy zo terſtond zullen melden, na een kort woord over de ſchikking van dit Geſchrift gezegd te hebben.

Het behelst een aental van vier Leerredenen, over Gen. XXXII: 24—32. en zes Verhandelingen over Gen. XXXV:

1 — 15, die hier in onderscheiden zyn. In de Leerredenen word het verhandelde met ene onderscheidende toepassing, ter versterkinge in 't geloof, en aenmoedigínge ter betrachtinge aengedrongen: en in de Verhandelingen houd onze Hoogleeraer de gewoonte van in 't slot kortlyk voor te dragen, het gebruik dat men van de overwoogen stoffe behoort te maken. Het een en 't ander is met oordeel en gemoedlyk uitgevoerd; zo dat het, naer 's Mans oogmerk, konne dienen, om *daar door tot navolging van het Geloov, en van den Godvrugtigen wandel, in gedurige oefening van Geloov, selfoverloochening en heiligheid, van dat voornaam Voorbeeld des Geloovs*, JACOB, *bevorderd, opgewekt en geſterkt te worden.*

Wat nu aengaet de bovengemelde aenmerkingen, dezelve komen in, by gelegenheid van het verklaren van den *zegen*, op welks ontvangen JACOB zo ernstig aenstaet Gen. XXXII: 26. Hier mede begeerde JACOB, (gelyk men uit de omstandigheden der geschiedenisse, als mede uit de voorgaende en volgende handelingen des HEEREN met dien Aertsvader, kan afleiden,) een Deelgenoot en Erfgenaem te zyn van de zegeninge aen zyne Vaderen ABRAHAM en ISAAC beloofd. Dit geeft onzen Hoogleeraer aenleiding, om dese beloofde segeningen wat nader te ontvouwen.

Hy beschouwt ze eerst in 't algemeen, zo als God belooft; *Ik sal u tot eenen* GOD *zyn, ende uwen Saede na u*; en *Ik ben u een Schild, uwe seer groote Loon.* Gen. XVII: 7. en XV: 1. Dit sluit in, niet allen allerlei tydlyk en aerdsch heil, maer ook allerleie geestlyke en eeuwige segeningen. —— Dit breeder getoond hebbende, gaet hy over tot ene beschouwing der meer bysondere beloften, die tot twee te brengen zyn. De eerste is. *Ik sal u tot een groot Volk maeken, en u seegenen, en uwen naem groot maeken: en weest een Seegen. Ende ik sal seegenen, die u seegenen; en sal vervloeken die u vloekt; en in u sullen alle Geslagten des Aerdryks geseegent worden.* Gen. XII: 2, 3, XVIII: 18, vergel. met XXVIII: 14, en Gal. III: 8, 9. De tweede is, dat *in synen* SAADE *alle Volkeren of Geslugten der Aerde souden geseegent worden*: eigenlyk, volgens de bysondere kracht van 't grondwoord, (in de buiging *Hithpahel*,) *dat se sig wegens dat* SAAD *geseegend, en welgelukselig achten souden; en sig dus over het selve beroemen souden.* Gen. XXII: 18 vergel. met XXVI: 4.

Deze twee beloften worden, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, door de Uitleggers gemeenlyk niet genoeg onderscheiden; hy erkent wel dat de ene uit de andere voortvloeit, en dat ze veel overeenkomst met elkanderen hebben, doch

doch hy beweert tevens dat ze onderscheiden zyn. In de tweede belofte „ word bepaaldlyk aan ABRAHAM, gelyk ook naderhand aan DAVID is geschied, beloofd, dat GOD uit de vrugt syner lendenen, soo veel het Vleesch, of de menschelyke natuur aangaat, den MESSIAS, als den Bron, en Oorsprong aller *Seegeningen*, verwekken soude". En in de eerste belofte „ word wel geene uitgedrukte melding gedaan van dat Seegenende SAAD, maar sulks word hier onderstelt. De hoofdsaakelyke inhoud komt hier op uit: dat, in gemeenschap, en met ABRAHAM, als van GOD verkooren, en gestelt zynde tot een VADER aller Geloovigen, soo uit de JOODEN, als ook uit de HEIDENEN, sy aan alle de weesentlyke *Segeningen* van het GENAADE-VERBOND, van GOD met ABRAHAM opgerigt, aandeel ontvangen souden". Het woord נִבְרַךְ, (staende in de Hebreeuwsche verbuiging *Niphal*,) word in de eerste belofte zeer wel overgezet door *gesegend worden*; maer in de tweede belofte leest men הִתְבָּרֵךְ, (in de Hebreeuwsche verbuiging *Hithpahel*,) dat zo veel zegt, als *sig te seegenen, sig welgelukssalig te achten*, of *te beroemen*. De onderscheidene betekenisien dier verbuigingen worden, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, meermaals door de Uitleggeren niet behoorlyk gade geslagen. In den Hebreeuwschen Bybel-styl, zegt hy, hebben de woorden in *Niphal* eigenlyk *eene lydelyke beteekenis*, en de verbuiging *Hithpahel* heeft doorgaens en voornaemlyk *eene tot sig selven te rug keerende beteekenis*; welke verscheidenheid van betekenis men ook hier in 't oog dient te houden.

Ter nadere bevestiginge dier betekenisse van dit woord, in de verbuiginge *Hithpahel*, beroept hy zich op de andere plaetzen der Bybelschriften, daer dit woord aldus voorkomt; en merkt deswegens aen; „ dat dit woord GOD selve tot een voorwerp heeft, als *over en twegens welken men sig seegent, en wel gelukssalig acht*". De plaetzen daer men dit woord verder op die wyze vind, zyn Deut. XXIX: 19, Jes. LXV: 16, Jerem. IV: 2. en Ps. LXXII: 17. In de drie eerste is 't door onze Overzetters ook vertolkt *sig selven zegenen*, en 't is uit den aert der zake duidelyk, dat men 't aldaer in dien zin heeft te nemen. Wat de laetste plaets betreft, hier hebben onze Vertalers *gezegent worden*; doch de Heer *Koolhaas* is van gedachten, dat men 't hier ook gevoeglykst overzette; „ *Ende sy sullen* sig in Hem seegenen; *alle Heidenen sullen hem welgelukssalig roemen*". Naamlyk den beloofden MESSIAS, den Geestelyken en tegenbeeldigen SALOMO. Soo hebben het hier, *zegt hy*, ook sommige Uitleggers overgezet; als *Junius* en *Tremellius*, *Piscator*, *de Muis*, *Calvinus*, *Coccejus*,

Gejerus en andere". En men kan, gelyk hy vervolgt, hier uit ligtlyk opmaken, „ dat in deeze woorden ſig *in iemant te ſeegenen*, of *welgelukſaligh te achten*, een Göddelyk voorwerp vereischt word, en eene Goddelyke eer opgeſlooten legt; ſoo dat men hem erkent, als de eenige bron, oorſaak en ſchenker van allerlei ſeegeningen, en ſig dus wegens het aandeel aan hem, en aan ſyne ſeegeningen welgelukſalig acht".

Onze Hoogleeraer voorziet wel, dat hem ligt twee tegenwerpingen gemaekt zouden konnen worden, waerom hy dezelven in ene aentekening tracht voor te komen, en ze aldus beantwoord.

De eerſte word ontleend uit Hand. III: 25, daer Petrus dit woord in de lydelyke betekenis gebruikt. Men zou 'er op konnen antwoorden, dat Petrus ſlegts de Griekſche vertaling volgt; doch als men 't oogmerk van Petrus nagaat, kan men zien, dat hy niet doelt op de tweede, maer op de eerſte belofte, in welke de lydelyke betekenis plaets heeft; en dat hy door het woord *Zaed* hier niet verſtaet den *Meſſias*, maer het *Volk van Israël*. 't Oogmerk toch van den Apostel is niet, te toonen dat de Meſſias de bron en oorzaek aller zegeningen is, maer te doen opmerken, dat de Jooden en 't Zaed van Abraham *Kinderen des Verbonds* waren, gelyk hy te vooren gezegd had. Men zou derhalve hier door *in uwen zade* geſchiktlyk konnen verſtaen, *met uwen zade*, agtervolgens de tael van Paulus, die Gal. III: 9, deze belofte verklaert, door *gezegent te worden met den geloovigen Abraham*. In dien zin ligt ook de belofte aen Jacob, Gen. XXVIII: 14. *In u ende in uwen zade*, dat is, met u en met uwen zade, in gemeenſchap daer mede, *ſullen alle geſlachten des aerdtbodems gezegent worden*, deel erlangen aen den zegen, als erfgenamen van die beloften des Genade-Verbonds.

Men zou hier ten tweede konnen inwerpen, dat de *Chaldeeuwſche Uitbreiders* en *Alexandrynſche Taelmannen*, dat onderſcheid dier twee verbuigingen niet in acht neemen; en dit woord, zo wel in 't ene als in 't andere geval, in ene lydelyke betekenis verſtaen, en door *gezegend worden* overzetten. Doch hier omtrent ſtaet aen te merken, dat het Hebreeuwſche Dialect van den Bybel verſchilt van dat der Chaldeeuwſche en Syriſche ſprake. In 't eerſte heeft die onderſcheidene betekenis dezer verbuigingen plaets, maer in de anderen word zulks niet gevonden. Ook is 'er rede om te denken, dat de Jooden, al vroeg na hunne wederkeering uit Babel, het byzondere taeleigen van den Bybel, ten minſte in vele

op-

opzichten, van langzamerhand vergeten, en zich het Syrisch-Chaldeeuwsche Dialect aangewend hebben; het geen men hier en daer uit den styl der *Chaldeeuwsche Uitbreidingen* gereedlyk kan afleiden. En op eene dergelyke wyze heeft men te oordeelen over de Autheuren der *Griekſche Overzettinge.*

Voorts laet zich de Hoogleeraer by deze gelegenheid ook nog uit, over de woorden van Paulus, Gal. III: 16; waer omtrent hy de volgende aenmerking voorſtelt.

„ Op deeſe aan ABRAHAM gedaane belovte ſiet ook beſonderlyk en bepaaldelyk de Apostel PAULUS, in ſynen Brief aan de Galatiërs, Cap. III: 16. Dit beloovde SAAD van ABRAHAM alleenlyk en bepaaldelyk verſtaande van dat *Geſeegend, en Seegenend* SAAD by uitneemenheid, naamlyk CHRISTUS".

„ Dus luiden ſyne Woorden: *Nu ſoo ſyn de belovtenisſen tot Abraham, en ſyne Saade geſprooken: hy ſegt niet; ende den Saaden, als van veelen; maar als van een: ende uwen* SAADE, *welk is* CHRISTUS".

„ Over deeſe plaats heb ik kortelyk deeſe volgende aanmerking te maken. Verre de meeste Uitleggers, in die onderſtelling zynde, dat hier de APOSTEL een leeker bewys, of demonſtratie bybrengt, getrokken, of ontleent uit het enkelvoudig getal van 't Woord זרע, of *Saad*, om daar door te bewyſen, dat hier bepaaldelyk, en alleenlyk CHRISTUS, dat beloovde SAAD by uitneemenheid moet verſtaen worden, hebben ſig ſeer veel moeite gegeeven, om de genoegſaame kragt van ſulk een bewys aan te toonen, ſtaande te houden, en te verdeedigen, tegen de Jooden, en andere ligtvaardige Vitters en beknibbelaars der Heilige Schrivten".

„ Dog ik denk, dat al het geen dien aangaande geſegt is, den Jooden, en allen anderen, geenſins ſal voldoen".

„ Op dat ik ſegge, ſoo als het by my legt, het voldoet my ook niet (*). Ik vinde, daar in gantsch geen kragt tot eenig bewys, waar van men met reede denken ſoude, dat het den Jooden ſoude kunnen voldoen: dog ik moet hier ook byvoegen; dat ik niet van die gedagten ben, dat hier PAULUS een argument of bewys wil bybrengen tegen de Jooden, uit het enkelvoudig getal van 't Woord SAAD: ik meen.

(*) Auctores, qui præcipue hanc in rem ſuam navarunt operam, hic citare licet Guſetium ad Chiſuk Emoen. Parte II. Cap. 9ō & in Lexico ad Voc. זרע & Surenhus. in Libro καταλλαγη ad hunc locum.

meen dat de Apostel hier leerende, verklarende of ophelderende wyse spreekt. Ik geloove, dat hier althans voor deese *Joden* en *Joodegenooten* niet soo seer sulk een bewys nodig was: dewyl dit voornaam Hoofdstuk van de Geloovsleer der Vaderen, schoon wel in dien tyd seer verduisterd, en verbasterd, egter niet gelochent wierde; dat'er naamlyk sulk een Seegenend SAAD by uitneemenheid, te weeten, de MESSIAS, te syner tyd soude koomen, welke syn soude het SAAD of SOON van ABRAHAM, en wel nader bepaalt, van JUDA, en van DAVID. Had de APOSTEL noodsaak gehad, deese Grondleer te bewysen, ik denk, dat hy soude sulks eerder gedaan hebben uit de drie voorheen gemelde plaatsen, Jes. LXV: 16, Jerem. IV: 2, Ps. LXXII: 17, die in 't saaklyke van den selven inhoud zyn met de beloovde Segeningen ABRAHAMS, Gen. XXII: 18 en Cap. XXVI: 4. en daar uit ontleent, en overgenoomen zyn. Daar dit selve Grondwoord ברך, gelyk we betoogt hebben, een Goddelyk voorwerp vereischt, als beteekenende: *sig in, of wegens iemand geseegend en zelgelukzalig te achten;* en dus hem als de bron en oorsprong aller weesentlyke Seegeningen te erkennen: welke eer aan geen eindig schepsel, of eenige geseegende Natie toekomt. Behalven dit bewys, kan ook deese selve Grondwaarheid ligtelyk uit veele andere getuigenisen van het Propheetisch Woord overvloedigelyk beweesen worden.

Lettre a M. BONNET, *Professeur en Theologie a l'Université d'Utrecht. Par le Traducteur Francais de son Discours sur la Tolerance.* 1767.

Noodige Waarschouwing aan den Hollandschen Franschman, over den bovengenoemden Fransschen Brief aan den Heere Professor BONNET.

Brief aan den zeer geleerden Heer N. C. *over het belang en 't gewigt der Aanmerkingen, op de Inwyings Redenvoering van den Hooggeleerden Heer* D. v. d. KEMP. *Vervat in den Brief aan den zeer geleerden Heer* T. P. *Als mede over de Ongerymdheid van de Grondbeginzelen, waar uit de Redenvoering van den Hooggeleerden Heer* G. BONNET *over de Verdraagzaamheid in dien Brief en deszelfs Voorreden beoordeeld word.* 1767.

DEze drie Stukjes behooren by den *Brief aan den Heer* T. P, waar van we onlangs gewag gemaekt hebben

ben (*); in welks Voorreden de bovengenoemde Fransche Brief ook in aenmerking genomen word; doch die ze niet leest zal 'er niet by verliezen. De *Fransche Briefschryver* behandelt zyn onderwerp luchtig, en brengt de denkbeelden der Hoogleeraren *Bonnet* en *van der Kemp* tot een uiterste, dat die Heren zelve vermoedelyk niet zouden verdedigen. De *Noodige Waarschouwing* is een rillant geschrift tegen den gemelden Brief, dat wel geestig genaemd kan worden, maer in dit geval niet uitdoet; dat de Schryver mogelyk ook niet bedoeld heeft. De *Brief aan den Heer* N. C. is in zyne soort niet kwalyk opgesteld, in 't doelwit van de gevoelens des Briefschryvers aen den Heer *T. P.* ten deele in een bespottelyk, ten deele in een hatelyk daglicht, te stellen, door dezelven ten sterkste te trekken: hoedanig ene handelwyze van dienst mag wezen om zyne party by 't gemeen zwart te maken, maer de waerheid niet bevordelyk zyn kan.

(*) *Zie boven bladz.* 329.

De wysgeerige Christen in zyne Eenzaamheid. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by A. D. Selschap *en* P. Huart 1766. *behalven de Voorreden* 125 *bladz. in gr. Octavo.*

DEze *Wysgeerige Christen* geeft hier ene reeks van bespiegelingen, in den smaek van den Eerwaerden *Harvey*, hoewel min winderig, die met stichting gelezen konnen worden, voor zo ver ze alleszins geschikt zyn, om de gedachten des Lezers op te leiden, tot eerbied voor den Schepper, Onderhouder en Bestierder van 't Heel al, en een levend bezef van zyne verplichting, tot een deugdzamen wandel. Ze zyn afgedeeld in twaelf Vertoogen, die ten opschrift hebben. *De Schepper*, *Morgengedagten*, *de Eeuwige*, *Avondgedagten*, *de Almagtige*, *de Opgaande Zonne*, *de Alwetende*, *de ondergaande Zonne*, *de hoogste Goedheid*, *de Morgen*, *de Voorzienigheid* en *de Avond*. Zie hier de *Morgengedagten*, die wy, om de kortheid van 't Vertoog, tot een stael hebben uitgekoozen, waer uit men des Autheurs schryfwyze enigermate kan leeren kennen.

„ Morgen-Gedagten ".

„ *6 Godt, gy zyt myn Godt, ik zoek u in den daageraat! Psalm* 63. vers 2 ".

„ Ik ontwaake! het licht van den nieuwen dag, een on-

Digitized by Google

ſchatbaar geſchenk van myn genadigen Schepper, verlicht myn oogen, en roept my op nieuw tot de bezigheden des levens. De donkere gevaaren des akeligen nachts zyn verdweenen. Ik voele myne leden door eenen zagten ſlaap verkwikt. Leven en gezondheid zyn thans op nieuw myn eigendom. Een friſe vloed van levens geesten ſtroomt door myne Zenuwen, en ſpoort my tot bezigheden aan. Myne eerſte bezigheid zy den Schepper geheiligt! wien anders dan Hem, behooren de eerſtelingen der krachten, die zyn geſchenk zyn"?

„ Wat verrukkelyke aandoeningen doorſtroomen myn hart? God! myn Vader! en Opperheer! Gy Goedertierendſte! Uwe milde hand ſchenkt my met deezen nieuwen dag een nieuw leeven, om uwe goedheid op nieuw te kunnen ondervinden, en dien edelen wellust te ſmaaken, dien de zalige drift der dankbaarheid aan den beminnelykſten weldoener ſchuldig is. Ik hadde even zo weinig regt, deezen dag te moogen beleeven, als zo veele duizenden, welke in deezen nacht van hun noodlot zyn overvallen; die met de ſlaap de dood, en met de tyd de eeuwigheid verwisſelt hebben; die ontſlaapen zyn, om nimmer het licht der Zonne weêr te aanſchouwen, en die niet eer zullen ontwaaken, dan na dat deeze zonne zal uitgebluscht zyn. O gy! die gisteren nog waart, wat ik heden ben, inwooners van 't ryk der lighaamen, en nu zyt, wat ik, wie weet hoe ras ook, zyn zal, burgers van 't ryk der geesten! O gy! onder welke veelen, misſchien met aanſlagen zwanger gingen, die de thans lichtende zonne ter rypheid zoude brengen, maar die door den ſchielyken, den onverwagten ſlag des doods te loor geſtelt zyn! Gy! die de bitterheid van 't laatſte oogenblik beproeft hebt, welke men ſlegts eens beproeven kan, en nu by bevinding weet, wat ſterven is! Gy! die nu bevint, wat de eeuwigheid is, en van welke veelen zelfs aan haare wezenlykheid tot op het laatſte oogenblik twyffelde, in 't welke haar yzeren arm naar u grypende, u aantaſtte, en U in den afgrond haares Oceäans met onweerſtaanbaar geweld oogenbliklyk gedompelt heeft, Uwe naauwlyks verſtyfde lyken zullen myne leeraars zyn. Uwe verbleekte lippen zullen my wysheid prediken. Gy zyt daar, waar ik u heden, of morgen onfeilbaar volgen moet. De oceäan heeft u in zynen onmeetbaaren ſchoot verzwolgen, daar ik, aan zynen ſlibberigen en ſteilen oever, met onzekere treden, nog wankelende omzwerve. Uw noodlot is voortaan vastgeſtelt. Gods vinger heeft u lieder oordeel in de tafel der Eeuwigheid

Digitized by Google

heid te vooren gegraveert. Een onuitwischlyk geschrift! Myn noodlot is nog onzeker. Nog staat het in myne handen, of liever in de uwe, myn God, en myn Vader! Ik leeve nog, om my tot het geluk des eeuwigen levens bekwaam te maken. Ik hoore nog de roepende stem uwer lankmoedigheid. Ik zal ze ook niet te vergeefs hooren".

„Ik spoede my tot de bezigheden deezes levens. Ik zal ze verrigten zonder my van u te verwyderen. Niets te doen, ja! geene gedagten in my te laaten huisvesten, waar door ik u mishaagen zoude, is myn ernstig voorneemen. De vergenoegingen die uwe goedheid my thans schenkt, wil ik, als blyken uwer genade, tot dryfveeren der Godzaligheid heiligen. Ik wil een verbond met myn zinnen maaken, dat de schyngoederen der aarde my niet zullen verblinden. Alle genegenheden myns harten zullen U alleen zyn toegewyd. Alweetend God! Gy kent myn hart, en Gy beproeft my. Ik verlaate my veilig op uwen genadigen bystant, wanneer my de kennis myner zwakheid kleenmoedig maakt. Weer zulke verzoekingen af, die myne krachten te boven gaan! Vergeef de misslagen, die een reedlyk hart uit overhaasting begaat! en laat niet toe dat ik in zulke zonden valle, die my van de zalige hoope die ik op uwe genade vestige, zoude kunnen berooven. Ik kenne geen grooter geluk, dan U tot een genadigen Godt te hebben; ik zal niet anders, dan aldus, denken". —

Letterkundige Brieven ter verdediging van de Leer en Leeraars der Gereformeerde Kerk, tegen de heimelyke aanslagen in de Schriften van den Denker *en in de* Vaderlandsche Letteroefeningen. *Te Dordrecht, by* A. Blusé 1768. *In groot octavo* 101 *bladzyden.*

VAn de zes Brieven in deze Verzameling vervat zyn de vier eersten betrekkelyk tot den *Denker*, en wel bepaaldlyk tot No. 173 en 175 als mede No. 204 en 235; die ten onderwerpe hebben de manier van het Godsdienstig onderwys der Jeugd, de Rechtzinnigheid en de Verdraegzaemheid, midsgaders het gebruik van 't menschlyk oordeel in 't onderzoeken van den Godsdienst. De Briefschryver en de Denker zyn ver van eensgevoelend in deze stukken; elk loopt sterk na 't uiterste. Doch wy zullen voor tegenwoordig desaengaende niet uitweiden, en deze Brieven, als ons niet rakende, voor rekening van den *Denker* laten; om dat

Digitized by Google

de Briefschryver ook nog iets te zeggen heeft ten laste van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*; waar op we, om onze Lezers te voldoen, wel een weinig dienen staen te blyven. —— Met opzicht tot dit ons Maendwerkje komt hier alleen in aenmerking No. V. van het eerste deel der *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, dat den Briefschryver door een Vriend is toegezonden; zynde *de andere Stukken*, gelyk hy zegt, *nooit* door hem *gelezen*. Mogelyk is dit een geluk: dit ééne Stukje doet hem twee Brieven over onze schryf- en denkwyze in 't licht geven; welk een aental van Brieven zou 't niet geworden zyn, zo hy ze allen gelezen had! Maar misschien is 't een ongeluk: zo hy 'er meer gelezen had, was zyn verstand, mag men denken, opgehelderd, en hy beter in staet gesteld om over onze schryf- en denkwyze te oordeelen; dat hem veelligt te rug zou hebben konnen houden, of voorzichtiger hebben doen schryven. Doch dit zy zo 't zy, de Man is vol vuur, en dan kan men 't meeste van de menschen niet vergen.

De Opsteller dezer Brieven schetst zich zelven als iemand, *die yvert voor de suivere Leer onser Kerke, voor Waarheid en Deugd*, en by wien *hier ook wat yver mée gepaart gaat voor het Huis van Oranje en de Stadhouderlyke Regering*; en 't schynt ons toe dat we in de Brieven duidelyk zien doorstralen, dat hy wel inzonderheid tot het schryven aengezet is, door het lezen onzer gedachten over de *Wederlegging der Deisten*, door den Eerwaerden BARUETH: waer omtrent we gezegd hebben, dat die Heer in dat geschrift *meer welmenendheid dan oordeel toont*. De hoogachting, met welke deze Briefschryver voor dien Heer aengedaen is, kan hem hier toe zeer wel aenleiding gegeven hebben, te meer daer de schryf- en denkwyze van den Opsteller dezer Brieven zo wel overeenkomt, met die van den Heer BARUETH in 't opgemelde geschrift, dat wy ons over dit Stukje op dezelfde wyze moeten uitlaten, en zeggen, *dat ook deze Schryver hier meer welmenendheid dan oordeel toont*. Echter met die byvoeging dat het woord *welmenendheid* hier te bepalen is tot 's Mans yver voor onze Gereformeerde Kerk; dewyl men anders ene *kwaedmenendheid* gewaer word met opzicht tot de Schryvers der *Vaderlandsche Letter-Oefeningen:* in zo verre hy dezelven als *Socinianen* zoekt af te malen, zonder daer toe enigen grond te hebben.

Hier op komt de groote inhoud van deze Brieven uit; en de Schryver betuigt 'er ons voor te moeten houden; waarom? om dat we zodanige gevoelens verdeedigd hebben? dit

zegt

Digitized by Google

gegt hy niet uitdrukkelyk; 't zou ook te grof geloogen zyn, en niet wel ſtrooken met deze en gene byzonderheden in vroegere ſtukjes; doch die heeft onze Man niet gelezen. Hy oordeelt alleen uit dit één Stukje, en leid het enkel af uit onze oordeelvelling over enige Schriften in 't opgemelde vyfde Stukje. Het wezenlyke is tot deze manier van redenering te brengen. Het *Sociniaenſche* gevoelen van den Biſſchop *Warburton* word door de Schryvers der Vaderlandſche Letter-Oefeningen niet veroordeeld; de handelwyze van den Hoogleeraer *Lilienthal*, ten aenzien van 't Prophetiſche Woord, erlangt hunne goedkeuring niet; het geſchrift van den Eerwaerden *Barueth* toont hun meer welmenendheid dan oordeel, en 't Werk van den Eerwaerden *de Wit* is hun zo langdradig, dat het aendachtig lezen een meer dan gemeen geduld vereiſche: deze drie laetstgenoemde Schryvers kanten zich ernſtig tegen de *Sociniaenen*, en hunne Schriften worden niet geprezen. Gevolglyk, de Schryvers der Vaderlandſche Letter-Oefeningen zyn *Socinianen*. —— Jammer is 't voor den Briefſchryver, dat hy zyne bewysreden niet algemeen heeft konnen maken, en zeggen. De Sociniaenſche boeken worden nooit, en de Schriften die tegen de Socinianen ſtryden, of de Rechtzinnige Schryvers, als toos, door deze Schryvers gewraekt; gevolglyk ze zyn Socinianen. Dan zou het argument nog eenigen ſchyn hebben; maer dit kon niet; want in dat eigentlke vyfde Stukje word met lof geſproken van den Eerwaerden *Peaeſall*, den Hoogleeraer *Conradi* en den Heer *Voet*, mannen van onbetwistbare rechtzinnigheid. Dit niet konnende geſchieden moest het bewys zo goed gemaekt worden, als doenlyk is. Ze veroordeelen één Sociniaens geſchrift niet, en ze geven te kennen dat ze over drie Geſchriften, die tegen de Sociniaenſche denkbeelden aenloopen, niet voldaen zyn; gevolglyk ze zyn Socinianen. —— Een krachtig argument zeker! —— Wat zou men zeggen, als wy op onze beurt dus dachten? De Schryver dezer Brieven maekt gewag van de uitgaven van *Ocellus Lucanus* en *Timeus Locrenſis*; en zegt, dat de *Marquis d'Argens* deze Autheuren *met ſeer geleerde Aanmerkingen en Verhandelingen heeft uitgegeven*; zonder 'er een woord ter waerſchouwinge by te voegen: Gevolglyk, onze Briefſchryver is niet vreemd van de gevoelens, welke de *Marquis d'Argens* aldaer voorſtaet; ſchoon hy 'er zomtyds op ene wonderlyke wyze met de Leere der Openbaringe omſpringe: waer van wy ons te meer verzekerd houden, om dat we in één dezer Brieven zien, dat de Schryver niet alleen gebruik maekt van,

maer

maer zelfs ſtilzwygende een ſtukje overneemt, uit één der *ſchandlykſte vrygeestige Schriften*, genaemd *Defenſe de mon Oncle*: dat zeer vreemd klinkt voor een *Verdeediger van de Leer en Leeraers der Gereformeerde Kerke*. Wy houden ons verzekerd dat zulk ene gevolgtrekking ons voor de uiterſte verachting bloot zou ſtellen, en ieder doen denken dat dezelve geen wederleggen waerdig was.

Om de oordeelkunde van den Briefſchryver nog nader te bemerken, zal 't genoeg zyn onze aendacht op een byzonder voorbeeld, waer in hy wel de meeste kracht ſchynt te ſtellen, met opzicht tot ons oordeel over *Warburton*, te veszigen. „ Wy vertrouwen, dus luid onze aenmerking, dat velen der Lezeren van *Warburtons* geſchrift zich meer zullen verwonderen over de vernuftige redeneervyze die hy hier in vele gevallen houd, dan zich op zodanig ene manier laten overtuigen; en dat zelfs *zy*, die met hem eens zyn, in 't denkbeeld, dat het gros der Jooden voor de Babiloniſche gevangenis geen denkbeeld had van een Toekomenden Staet van Beloning en Straf, velen zyner bewyzen zullen wraken". Onze Briefſchryver heeft het voornaemlyk op dit laetſte geladen, en zegt, dat de Schryvers hier „ onmooglyk ontgaan kunnen de gegronde verdenking, van dat ſy mede eens zyn met *Warburton* in het ſelve Denkbeeld: Want ſy keuren dat Denkbeeld niet af, maar alleenlyk *veelen der Bewyzen*, die tot ſtaving en ſterking van dat Denkbeeld door *Warburton* in zyn Werk worden bygebragt. 'Derhalven daar blyven by hun *eenige Bewyzen* over, die ſy oordeelen goed te weezen, tot ſtaving en ſterking van *Warburtons* gevoelen". Waer uit blykt dit alles? Wy ſpreken van tweeërleie ſlag van Lezers; wat regt heeft men nu om hier uit onze woorden te beſluiten, dat wy eer tot de laetſte dan tot de eerſte ſoort van Lezers behooren? Konden wy, die in voorige Stukjes, (welke onze Briefſchryver niet gelezen heeft,) wel getoond hebben, dat wê *Warburton* meer voor een vernuftig dan een bondig Schryver houden, op zodanig ene wyze niet ſpreken, als we onder de eerſte ſoort van Lezers behooren? en konden we, van de andere ſoort van Lezers ſprekende, die zekerlyk *enige zyner bewyzen* goedkeuren, zich ten hunnen opzichte wel anders uitdrukken? Als wy zeggen dat *zulke Lezers zelfs velen zyner bewyzen zullen wraken*, ſluit dat in, dat 'er by ons *enige* goede bewyzen overblyven? Iemand die meent, dat hy hier een ſtrik gelegd heeft, welken wy niet ontgaan konnen, heeft geen oordeels genoeg om ſtrikken te leggen.

De

Digitized by Google

De Opsteller dezer Brieven gaet voort en zegt. „ Want soo die *Letteroefenaars* in dat selve Gasthuis niet siek lagen, sy souden dat Onbybelsch Gevoelen ten eenenmale hebben afgekeurd". Dit is ten eenenmale mis. Het afkeuren of goedkeuren der gevoelens is juist de zaek niet der Letteroefenaren. Het plan dat wy ons, in deze Letteroefeningen, voorgesteld hebben, en 't geen we tot nog het beste plan van dit soort van Werkjes oordeelen, sluit dit niet in. Onpartydigheid is een hoofdvereischte, dat wy geoordeeld hebben boven al in 't oog te moeten houden: en 't staet daerom by ons vast, onze gedachten over de uitkomende Godgeleerde Schriften der Waereld mede te deelen; zonder eenige acht te slaen op de Gezindheid tot welke de Schryvers behooren, en onze oplettendheid te vestigen op de manier der uitvoeringe. De byzondere gevoelens der Schryveren, of onze byzondere gevoelens over deze en gene verschillende Godsdienstige denkbeelden, doen hier derhalve niets ter zake: de vraeg is hier voornaemlyk, of een Schryver op zyne gronden bondig redeneert, of hy zyn onderwerp, volgens zyne manier van denken, en inzicht, wel behandelt, en 't Werk dus ingericht is, dat het door menschen van enigen smaek met nut of genoegen gelezen kan worden; 't zy om te zien hoe wederzydsche partyen hun stuk beredeneren, of met andere min of meer nutte oogmerken. Dat dit ons plan is, zou de Briefschryver hebben konnen bemerken uit onze voorgaende Stukjes, zo hy dezelven gelezen had; 't welk hem dan zou hebben doen zien, dat het de zaek der Letteroefenaren niet was, *om dit Onbybelsche Gevoelen ten eenenmale af te keuren.* Men heeft dit oordeel derhalven aen te zien als 't oordeel van iemand die uit onkunde een misslag begaet; dat in zo ver te verschoonen is, als het te verschoonen is, dat men over onze schryf- en denkwyze oordeelt uit één enkeld Stukje, daer men gelegenheid heeft om dezelve door vergelyking uit omtrent honderd na te gaen. —— Laet deze verschoning zo veel gelden als ze kan, ze geeft ons echter, daer zulk ene verschoning noodig is, geen gunstige gedachten van 's Mans oordeel: we willen hem evenwel daerom nog niet geheel veronachtzamen, als hy vervolgens de Schryvers van de Letter-Oefeningen ene les geeft, hoe ze hun oordeel moesten uitbrengen. Laet ons hem hooren; een mensch kan, al toont hy in zeker geval niet veel oordeel; nog wel een goeden raed geven; een gek zelfs kan zomtyds dingen zeggen, die opmerking verdienen. Ze moesten, volgens hem, *hun oordeel aldus behben uitgebracht:*

bracht. „ Dat ſy vertrouwden, dat verſtandige Lezers, *alle de Bewyzen* van *Warburton* voor ſyne vreemde en onſchriftmatige ſtelling *wraken ſullen*". Dit gaet gansch niet; hier is volſtrekt gebrek van oordeel. Hy noemt ons in deze Brieven *onvoorſigtige Crityken*, *wier oordeelen en critiſeeren al vry meesteragtig toegaat*, zo dat hy ons ene al te groote ſtoutheid toeſchryve; en hy leert ons hier veel *onvoorzichtiger* en veel *meesteragtiger* te werk gaen. Hy wil dat we zeggen zullen, dat alle menſchen, die zo niet oordeelen over een geſchrift als wy, lieden zyn, die geen verſtand hebben. Zo ſtout zyn we niet, en we hoopen 't nooit te worden. Wy ontkennen niet, dat we nog al enige verbeelding hebben van onze oordeelkunde; anders hadden we deze Letter-Oefeningen niet ondernomen; en 't komt ons voor dat de uitgebreide en nog ſteeds toenemende goedkeuring, die ons Maendwerkje alomme ontmoet, ons hier toe te meerder grond verleent: maer we zyn verre van die verwaendheid, van te durven denken, dat wy, en zy die 't met ons eens zyn, alleen het verſtand hebben, en dat zulken die anders over een Werk oordeelen gekken zyn. Zodanig iets kan, volgens onze manier van denken, alleen vallen in menſchen, die meer welmenendheid voor hunne party dan oordeel toonen.

Wy zouden hier mede van den Brieffchryver, met wien wy ons veelligt langer opgehouden hebben, dan hy waerdig is, geheel afzien; was 't niet, dat wy 't geraden vonden, nog een kort woord te zeggen, met betrekking tot de uitdrukking op den Titel; die ons voorſtelt als zulken, welken *heimelyke aanſlagen* hebben, *tegen de Leer en Leeraars der Gereformeerde Kerk.* —— Wy laten het den Brieffchryver raden, hoe vele en welke Leden en Eerwaerde Mannen onzer Gereformeerde Kerke deel hebben in dit Maendwerkje; we zyn zo min genegen om hem hier omtrent enig licht te geven, als we zyn zin willen doen, met ene belydenis voor hem af te leggen, by mangel van welke hy ons dreigt, *ons voor Socinianen te zullen houden.* Dit zy zo, een Man die in drift is en maer één Stukje leest, kan dit ligt doen: zo zou iemand, die alleen den brief van Apoſtel *Jacobus* leest, de Schryvers van 't Nieuwe Testament ligt voor *Pelagianen* houden konnen: máer die bedaerder denken konnen dit geen bondig oordeelen noemen. —— Genoeg zy 't, ter beantwoordinge der bovengemelde misduidinge, by deze gelegenheid te doen opmerken, hoe vele Godgeleerde Schriften van beroemde Mannen onzer Gereformeerde Kerke, hier en daer in onze Letter-Oefeningen, met ongeveinsden lof gedacht

zyn.

Digitized by Google

zyn. De namen van *Venema*, *Hollebeek*, *Chevallier*, *Curtenius*, *Andriessen*, *Vos*, *Schacht*, *Schutte*, *Sibelius*, *Voet*, *Buurt*, *Kleman*, *Abresch*, *Martinet*, benevens die der buitenlandsche Godgeleerden, niet min ernstige bestryders der Socinianen, *Doddridge*, *Mosheim*, *Stapfer*, en die van meer anderen, zo in als buiten ons Vaderland, zyn en blyven door hunne Schriften, een ieder op zyne gronden, by ons in hoogachting. En zo zeker als 't is, dat de gedachte Werken dezer beroemde Mannen den toets van een naeuwkeurig oordeel konnen doorstaen, even zo zeker is 't, dat 'er vele Schryvers, zo wel in als buiten onze Gereformeerde Kerk, gevonden worden, die Schriften voor den dag brengen, welken dien lof niet waerdig zyn, en waer in de Schryvers *meer welmeenendheid dan oordeel toonen.*

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels elfde Stuk. Vervolg der Insekten. Te Amsterdam by de Erven van* F. Houttuin. 1767.

DIt Stuk, welk met Hoofdstuk XXXVIII aanvangt, eindigt met het XLIIIde. De inhoud derzelven is: XXXVIII. „ Algemeene beschryving der Rupsen, ten opzigt van haare verschillendheden in Gestalte en Levens-manier, enz. Verdeeling derzelven, door REAUMUR in zeven Klassen, naar het getal der Pooten en andere byzonderheden: in vier Klassen door de HEER, volgens de Overwintering in de Eyertjes, in Poppen, of als Rupsen en Kapellen; hoar schadelykheid en het vermaak dat en tegen, dat zy ons toebrengen. XXXIX. Algemeene beschryving van de Poppen of Paapjes, die door sommigen Nimfen geheeten worden, en verscheide keurige Waarneemingen van DE HEER MUSSCHENBROEK en anderen, tot bewys van derzelver Ademhaaling, die door LYONET ontkend wordt. De manier hoe zy zig zelf ophangen, of van de Rupsen met een Bandje opgeschort, of in verscheiderley Tonnetjes en Spinzels, ja veelen in de Aarde verborgen worden. Als ook hoe men het uitkomen der Kapellen grootlyks kan vervroegen of vertragen, volgens de uitvinding van REAUMUR. XL. De Eigenschappen der Kapellen in 't algemeen, en haare Verschillendheden; als ook de uit en inwendige deelen der Voor-

tee-

teeling, meest volgens de nieuwe Waarneemingen van den Heer DE GEER, inzonderheid ten opzigt van de Lugtgaatjes of Stippen door hem ontdekt. Voorts de onderscheiding en Verdeeling der Kapellen, volgens REAUMUR, ROESEL en LINNÆUS. XLI. Beschryving van 't Geslagt der Dag-Kapellen, volgens derzelver Verdeeling in zes Benden, van Trojaansche en Griekſche Ridders, Parnas-Danaus- en Nimf-Kapellen, zo geoogde als ongeoogde; benevens die Gemeene of Kleine genoemd worden, en Ongeſchikte, als niet tot de gemelde t'huis gebragt zynde. XLII. Beschryving van 't Geslagt der Pylſtaarten, waar onder die van ſommigen Onrusten of Avond-Kapellen genoemd worden, en eenige anderen, welke, wegens de gelykheid van Geſtalte, tot dit Geslagt betrokken zyn. XLIII. Beſchryving van 't Geslagt der Nagt Kapellen, by ſommigen Uilen genaamd, die verdeeld worden, naar dat de Sprieten, in de Mannetjes, gepluimd zyn of ongepluimd, en waar by komen de Landmeeter of Spanrups-Kapellen, ook Krammetjes getyteld; de Bladrollers, de Motten en Veer Uiltjes, als byzondere Benden uitmaakende van dit Geslagt, tot het welke zy, wegens eenige gelykheid van Geſtalte, zyn t'huis gebragt".

Den algemeenen inhoud dus opgegeeven hebbende, zullen we, gelyk wy aangaande de vorige Stukken van dit Werk gedaan hebben, eenige byzonderheden uit het zelve voorhouden, om onze Leezers te vermaaken en te beter over de behandeling zelve te doen oordeelen. In de algemeene beſchryving deezer Insecten heeft onze Auteur best gevoordeeld REAUMUR te volgen, „ die de Rupſen eerst in aanmerking neemt, ten opzigt van haare Geſtalte, Verſchillendheden en Levensmanier, vervolgens de Poppen, waar in zy veranderen, en eindelyk de Kapellen of Vlinders, door welken de Eitjes worden gelegd, daar de Rupſen uit te voorſchyn koomen". De geſtalte van een Rups wordt op deeze wyze beſchreeven:

„ Aan de geheele Wereld is de algemeene figuur van een Rups bekend. Men weet dat dezelve het Lyf lang en ſmal, en rolrondagtig heeft, doch die byzonderheden, welken haar van een Worm onderſcheiden, zyn zo Wereldkundig niet. Het Lyf beſtaat uit twaalf Ringen, die zeer kennelyk aan elkander gevoegd en op elkander beweeglyk zyn. Voor aan den voorſten Ring zit de Kop, welke voornaamelyk beſtaat uit twee ronde, Hoornagtig harde Kalotjes, waar onder, voorwaards, twee ſtyve ſcherpe Nypers of Tanden den Bek maaken, dienende de Rups tot het afknaagen der Bladen,

Bloe-

Bloemen en ſomtyds van de Schors of van het Hout zelf, om daar in te booren. Dit Werktuig is het, waar mede de Rupſen zulk een deerlyke verwoesting aanregten in de Boſſchen, Tuinen en Plantagiën, beneemende het Geboomte dikwils al zyn Groente en Vrugtbaarheid. Onder den Bek, in de Onderlip, is een klein Gaatje, door het welke de draad paſſeert, dien dit Inſekt weet te ſpinnen. De Ringen van het Lyf zyn nagenoeg van een zelfde figuur; rond van omtrek doch van onderen een weinig vlak, uitgenomen de agterſte of uiterſte, onder aan welken zich de Opening bevindt, die tot loozing van den Afgang dient. Die Ring is doorgaans van Kegelswyze figuur, met verſcheide ongelyke zyden, en aan 't end geknot. Sommigen evenwel hebben dit Lighaamsdeel, dat dikwils meer de gedaante van een Nagel heeft, niet onder de Ringen geteld, gelyk MALPIGHIUS, en dan zouden 'er maar elf zyn. De vliezigheid deezer Ringen onderſcheidt de Rupſen reeds van verſcheide andere Inſecten, wier Lighaam van dergelyke Geſtalte is, en ook beſtaat uit twaalf Ringen, doch die harder en Hoornagtig zyn van zelfſtandigheid, gelyk de Kop der Rupſen".

Volgens REAUMUR worden de Rupſen Oogen toegeſchreeven, ſchoon anderen dezelven ontkend hebben. Ieder Rups heeft agtien rondagtige plekjes, welken als zo veele Lugtgaatjes zyn, waar door zy ademen; 't welk beweezen wordt uit het byna oogenbliklyk ſterven van de Rups, als deeze gaatjes met olie gevuld worden. De gemelde lichaamsdeelen hebben de Rupſen alle gemeen, doch in het getal der pooten zynze van elkander verſchillende.

Na van verſcheide ſoorten van Rupſen en veele byzonderheden der zelven aangemerkt te hebben gaat de Schryver over tot de Poppen of Paapjes, waar inze veranderen om Kapellen te worden. Dit geſchiedt op veel byzondere en verſchillende wyzen, welker ſommige zeer verwonderlyk zyn, en met het uiterſte beleid en overleg ſchynen te geſchieden. Daar zyn 'er die zich op een behendige wyze aan hun achterſte en met den kop om laag, door middel van hun ſpinzel, ergens aan ophangen zo lang zy in den ſtaat van Pop zyn. Anderen verkiezen een horizontaale plaatſing, tot de verandering, en weeten zich, door hunne ſpinning, zodanig eene plaatſing te geeven. Hier op volgt de verandering van Rups in Pop. Sommigen zyn naakt, anderen ſpinnen zich in, en maaken Tonnetjes, gelyk men ze noemt, van hun eigen ſpinzel, als een ſoort van zyde; van zyde met hun hair; van bladen der planten; van boomſchors, ſchuitswyze,

langwerpig, en ook wel van gemengde ſtoffe; en van aarde boven den grond gemaakt.

De Rupſen in Poppen veranderd blyven niet alle even lang in deezen ſtaat eer zy 'er als Kapellen of Vlinders uitkoomen. Sommigen doen dit reeds in tien, vyftien of twintig dagen; anderen niet dan na verloop van verſcheide maanden, of zelfs byna van een geheel jaar. En dit verſchil hangt niet enkelyk af van de byzondere eigenſchap der Inſecten; want de Poppen van een zelfde ſoort van Rupſen, hebben, naar dat zy vroeger of laater tot dien ſtaat gekoomen zyn, eene duuring van eenige dagen of van etlyke maanden, eer zy tot Kapellen overgaan. Tot een voorbeeld hier van wordt bygebragt de Schoone Venkel Rups, die de Koningin Pagie uitleevert. Als deeze tegen 't eind van Augustus of in 't begin van September verandert, blyft haar Pop den winter over, en het duurt negen of tien maanden eer zy een Kapel wordt; daar die zelfde Rups in de maand July veranderende, niet meer dan dertien dagen een Pop blyft. Het gunſtig of ongunſtig Saizoen ſchynt hier omtrent groote verandering te maaken. De *Heer* REAUMUR bevondt ook, door Proeven, dat hy het uitkoomen der Poppen, voor den natuurlyken en gewoonen *tyd, door* bygevoegde warmte, merkelyk kon doen vervroegen, *en door* een meerdere koude met de Poppen, by voorbeeld, in een kelder te zetten, zeer vertraagen: zo dat men op alle tyden van het jaar eenige zou konnen doen uitkoomen; maar het zou niet gemaklyk zyn 'er op alle tyden de kost voor te vinden.

Welke Dieren men door Kapellen of Vlinders verſtaat, is genoeg bekend. Zy zyn van de Rupſen, waar uit zy zyn voortgekoomen, zeer onderſcheiden door Wieken te hebben en het vermogen van te kunnen vliegen. „ Onder de geſtalte van Rupſen hadden deeze Inſecten een grove en vaste ſpyze, gelyk de Bladen der Boomen of Planten, of zelfs de Schors en het Hout gebruikt; den Staat van Poppen hadden zy, en ſommigen Maanden lang, als ſlaapende doorgebragt, nu gevleugeld, en in volkomenheid op het Toneel verſchynende, zou men mogen denken, dat zy eerst regt begonnen te leeven, en dus ook byzonder eenig voedzel noodig hadden. Men vindt 'er, ondertuſſchen, veelen, inzonderheid onder de Nagt-kapellen, die in 't geheel niets ſchynen te nuttigen, en het is ten hoogſten waarſchynlyk, dat zulke Dag-kapellen, die den Winter overblyven en zig als dan hier of daar verbergen, ten minſte geduurende dat Saizoen ook niets gebruiken. Anderzins moeten zy iets uit de Bloemen zuigen, dewyl zy die opzoeken en van de eene op de andere vliegen, of ook misſchien

Digitized by Google

ſchien van het Sap der Bladen, of van de Daauw, die op dezelven legt, iets nuttigen. Het ſchynt dat de Voortteeling het hoofdzaakelyke oogmerk is, waar toe zy in de Wereld koomen; gelyk veelen ook, zo dra dezelve is volbragt, wel dra ſterven".

Na een algemeene beſchryving van deeze diertjes zegt onze Autheur. „De verſcheidenheid der Rupſen en Kapellen is ongemeen groot. Juffr. MERIAN hadt van de inlandſche of Europiſche, met die van Suriname, omtrent *twee honderd en zestig* Soorten opgegeven; doch de Heer N. STRUYCK heeft van Oost- en Westindiſche, Afrikaanſche en ander uitlandſche, uit de Kabinetten van verſcheide Liefhebbers, *drie honderd agt en zeventig*, en boven dien *honderd drie en vyftig* Inlandſche, door hem zelf om en in Amſterdam verzameld, op het naauwkeurigſte doen aftekenen in haar natuurlyke Koleuren: zo dat dit een getal uitmaakt van *vyf honderd een en dertig* byzondere Soorten van Kapellen. Naderhand zyn nog verſcheide onbekende overgekoomen; hoewel LINNÆUS 'er niet meer dan *vyf honderd vyf en dertig*, in de Tiende Uitgaave van zyn Samenſtel der Natuur, geteld heeft. —— Men is van ouds gewoon geweest, deeze Inſekten in Dag- en Nagtkapellen te onderſcheiden, en dit maakt een aanzienlyke Hoofd-verdeeling uit".

Nu nog iet van de Kapellen in 't byzonder. Van de Danäus-Kapel, door onzen Schryver het Pieterſeelie-beestje genoemd, wordt het volgende gemeld. „De Rups, die in grootte veel naar de Rupſen van de kleine Witjes zweemt, is byna geheel bleek groen, maar aan den Buik witagtig, en op 't uiterlyk aanzien ook kaal of glad, hoewel zy overal insgelyks bezet is met zeer korte, fyne Haairtjes. De Pop heeft een zonderlinge, en van die der Witjes zeer verſchillende geſtalte. Sommigen gelyken naar een Schoenmaakers Leest, anderen hebben de beide enden ſpits als een Weevers Spoel, en eenigen het eene end omgekromd, 't welk 'er de gedaante byna aan geeft van een Vogels-Kop of Schuitje. Niet minder verſcheidenheden van kleur zyn deeze Poppen onderhevig. In 't eerst lichtgroen zynde, met geele Streepen, worden zy vervolgens geheel bruin, en deeze verandering heeft trapswyze plaats. Zy zyn met een Bandje omgord, gelykerwys die van de Witjes, doch blyven, als men ze aanraakt, geheel ſtyf en onbewoogen.

„Indien de Poppen overwinteren moeten, zo is 't niet te verwonderen, dat deeze Kapelletjes niet gemeener zyn. Aan hoe veele toevallen, immers, door nat Weder en verrotting

Digitized by Google

der Kruiden, waar aan zy vastgemaakt waren, zyn zy dan niet onderhevig? Ondertusschen zyn deeze Kapelletjes, wat de Mannetjes aangaat, onder de sierlykſten van Europa te tellen, en men vindt 'er naauwlyks, waar in het verſchil der Sexe zodanig doorſtraalt, als in deeze. Het Wyfje is van boven geheel wit, met een weinig bruin aan de tippen der voorſte Wieken, op wier midden zig een zwart Vlakje als een halve Maan vertoont, dat van onderen niet minder zigtbaar is: maar van onderen zyn de agterſte Wieken wonderbaarlyk fraay met groen en geel gemarmerd, dat 'er eenigermaate de gedaante aan geeft van opgeſneeden Pieterſelie-Kaas. Van onderen ziet men, aan de tippen der voorſte Wieken, ook eenig groen. In het Mannetje, dat voorts overeenkomt met het Wyfje, is de uiterſte helft der voorſte Wieken, wederzyds, ſierlyk Oranje Kleur. In ſommigen is de tip van boven zwart, met een ry van witte Stippen, van onderen ten deele geel, ten deele blaauw, het welk de aartigheid vermeerdert, en dit Kapelletje, dat van middelbaare grootte is, tot geen klein verſierzel ſtrekken doet van de Verzamelingen. Somtyds egter, vindt men de tippen der voorſte Wieken, van onderen, gelyk in de mynen, in beide Sexen, witagtig met eenig groen. Van deeze Kapellen is eene Verſcheidenheid bekend, aan welke dat zwarte Maantje op de voorſte Wieken ontbreekt, en die ook het Groen op de agterſte Vleugelen veel minder ſierlyk, in grover Vlakjes verdeeld en doffer van Kleur heeft, zynde de voorſte Wieken van onderen met groen gebandeerd of gevlakt. Men noemt het zelve, gemeenlyk, het Basterd Pieterſelie-Beestje".

Onder de Pylſtaarten wordt de Oleander-Kapel dus beſchreeven: „Onder de ſchoonſte Inſekten, waarlyk, is dit Europiſche, zo wat de Kapel als de Rups belangt, te tellen. Het voert den naam van een Boomgewas, dat egter in de meeste deelen van Europa voor de Winterkoude bewaard moet worden, en tevens van Vergiftige eigenſchap gerekend wordt te zyn: weshalve de Duitſchers het noemen *Unholden*, dat is Toverkruid. In 't jaar 1727, toen het een drooge Zomer was, zegt FRISCH, werdt deeze Rups op de Oleander gevonden in de meeste Tuinen, daar men deezen vreemden Boom in Bakken hieldt. ROESEL, die nergens dan by FRISCH daar melding van gevonden, en meer dan agt jaaren, te vergeefs, naar dit Inſekt gezogt hadt, kreeg 'er eindelyk, in 't jaar 1748, toen het in Duitschland een taamelyk warme Zomer was, verſcheiden Rupſen van, uit Eijeren, welke aldaar op de Oleander-Boomen gelegd waren, die eerlang in Kapellen

len veranderden. GEOFFROY te Parys; ja, dat nog zeldzaamer is, Doctor SCOPOLI zelfs, in Karniolie, ſchynen deeze Soort van Pylſtaarten niet aangetroffen te hebben.

„ De Rups is ryklyk vier Duim lang, en dus, als ook wegens haare dikte, eene der grootſten onder de Europiſche. De Kop is, volgens FRISCH, geelagtig, met twee halve Cirkel ſtreepen daar op, die groen zyn, en het Lyf tot voorby de Voorpooten Zwavelgeel, met een taamelyk groot rond Oog, dat Hemelsblaauw is, op ieder zyde. Voorts is het Lyf Zeegroen, met groote witte Knobbeltjes of Stippen; de middelſtreep, op de Rug, roodagtig Vleesch-kleur, inzonderheid naar de Staart toe, doch met Vaalwitte Streepen aan beide zyden van de Rug. De Buik, Middelpooten en Staart, zegt hy, zyn bleekgeel: doch het Pyltje is Oranje. Hy heeft de Lugtſtippen zwart met witte Ringetjes waargenomen. Dit komt naast over een met de ééne Rups van ROESEL; maar die Autheur heeft 'er gehad van verſcheidene Kleuren, ſommigen grootendeels Oranje, allen met de gedagte Paauwe Oogen, aan den Kop, getekend, en het Pyltje, dat in deeze Soort naar een dik, krom, Hoorntje gelykt, was altoos Oranjekleur.

„ De Rups is in 't kruipen zeer langzaam, doch eet ongemeen ſterk, ja mooglyk op een dag wel eens zo veel als zy zwaar is; gelyk REAUMUR aanmerkt dat ſommige Rupſen doen, zegt ROESEL. Als de Verandering nadert, worden zy bruin op de Rug en kruipen dan in de Aarde of onder de Bakken, waar in de Boomen ſtaan, maakende zig een Tonnetje van brokjes Aarde of Bladeren. De Poppen waren, volgens FRISCH, bruin, volgens ROESEL, Oranjekleur; maar deeze laatſte hadtze in een Glas, de eerſte op de natuurlyke wyze gekreegen, en beiden namen zy zwarte Lugtſtippen en Streepen daar aan waar. Ruim vier Weeken na de Verandering kwam reeds de Kapel te voorſchyn, die aldus door FRISCH beſchreeven wordt.

„ De Kleur is donker Grasgroen; die der Sprieten bleekgeel, met korte, doch in het Mannetje wat langer Franjes. Op het Voorhoofd is, by de Halskraag, een witagtige Streep, die 'er een Zoom aan maakt. De Oogen zyn groot, met een Appel die Oranjekleurig is en by nagt als Vuur ſchittert. Aan de groene Halskraag is een breede Violetroode, doch zeer wit geſtippelde Zoom. Op de donkergroene Rug, bezet met witte Haairtjes, is een Zeegroene, langwerpige, wit Haairige Driehoek. Van de zeven Ringen des Lighaams, van de Rug af te rekenen, is de eerſte de breedſte, wit, met

Digitized by Google

Streepjes van geele Franje; de andere zyn, op een donker groenen Grond, bleek of bly groen geteekend, met witagtige ſchuinſche Streepen, die ſamenloopen naar het Staartend, dat met geelagtig witte Haairtjes is bezet. Van de Tekening der Wieken, die donker Grasgroen, en bleek groen zeer aartig getekend, met witagtige geele Streepen doorweven en op ſommige plaatſen met bleek Roozerood, op anderen met paarsch of Violet verſierd zyn, kan men best uit de gekleurde Afbeeldingen, of uit de Kapel zelf oordeelen, welke zeer zeldzaam is en by weinige Liefhebbers gevonden wordt. Ik heb 'er tot nog toe, maar éene, en wel by den Heer STORM, in de *Hortus Medicus*, in deeze Stad, gezien".

Brief van den Heere CHAIS, Predikant van de Walſche Gemeente in 's Hage, *aan den Heere* SUTHERLAND, Medicinæ Doctor *geaſſocieerd met den Heere* SUTTON, *Over de Nieuwe Wyze, om de Kinderpokjes in te enten, en Antwoord van den Heer* Doctor SUTHERLAND. *Uit het Fransch vertaald, door* JOHANNES HIDDINGA, Med. Dr.

Non loquimur, ſed agimus.

TERTULLIAN.

's Gravenhage, by J. Du Mee, 1768. *in groot Octavo, 31 bladzyden.*

TOt dit Geſchrift ſchynt gelegenheid gegeeven te hebben dat Doctor SUTHERLAND van Londen zich in 's Hage bevindt, en aldaar een nieuwe wyze van de Kinderpokjes in te enten oefent, met byvoeging van het gebruik van zeker Geneesmiddel, 't welk door gemelden Heer zeer hoog wordt opgegeeven tot beveiliging en gelukkigen uitſlag der Ingeenten, doch 't welk door hem bedekt en geheim gehouden wordt. De Eerwaarde CHAIS, die hier over met den Engelſchen Doctor wel geſproken en hem aangemoedigd hadt om alles ten algemeenen nutte bloot te leggen, ſchryft ook tot het zelfde einde aan hem deezen brief, en ſtelt in denzelven verſcheide vraagen voor, om door Dr. SUTHERLAND beantwoord te worden, gelyk ook geſchied is.

Wy zullen onze Leezers de Vraagen van den Heer CHAIS, en de Antwoorden van Dr. SUTHERLAND, zo als dezelven hier tegen elkander overgeſteld zyn, mededeelen, om dat het in dit Geſchrift hier op eigenlyk aankoomt.

„ I. Vr.

Digitized by Google

„ 1. Vr. Wat is het oog, dat de Hr. SUTTON bepaalt heeft, de oude wyze van inenting te verlaten: zoo gelukkig geoefent door RANBY, zoo bondig beweezen door KIRKPATRIK, en in Groot Brittanje zoo algemeen aangenomen?

„ Antw. Hy heeft door het inenten na de oude wyze deszelvs onvolmaaktheden ontdekt.

„ 2. Vr. Wat zyn de voornaamste ongemakken, welken hy in de Kunstbewerking volgens de bovengemelde wyze heeft waargenomen?

„ Antw. De oude Inenters zoeken het pokkige vogt een uitloozing te verschaffen, door de wonden, die op de plaats der inplanting gemaakt worden. Daar werden veel insnydingen gedaan, een draad van de pokagtige etter doortrokken word 'er opgedaan. De insnydingen gaan met een verband gepaart, en hebben schyn van gewigt, 't welk in de Kinderen niet nalaat traanen te verwekken, en vreeze in de Moeders, 't geen droevige gevolgen hebben kan. De met etter doorweekte draad, bevat een menigte dezer ondeeltjes (Atomi) waar van een eenige genoeg is om de Kinderpokjes te geven. In plaats van eenvoudige puisten te veroorzaaken, maakt de insnyding doorgaans een diepe zweer, dikwils verzeld met beenbederf, duizendmaal moeilyker, dan de Kinderpokjes zelvs. Een tweede ongemak niet minder aanmerkelyk, is de onmogelykheid om te oordeelen door *inspectie* of de ziekte gevat heeft, of dat zy van een goede of quaade hoedanigheid zyn zal.

„ 3. Vr. Hoe verrigt hy deze handgreep?

„ Antw. Yder een ziet onze wyze; de lieden van de Konst volgenze na, en wy durven ons vlyen, dat hoe meer men ons zal zien werken, hoe veel te meer men onze praktyk zal toejuichen (*).

„ 4. Vr. Dewyl de gebruiklyke wyze om de ingeënte Kinderpokjes te behandelen hem onvoldoenend heeft toegeschenen, en dat hy voorgeeft zulks door een geneesmiddel waar van hy het geheim voor zig houdt, te hebben vervuld, kan hy zeggen, dat dit geneesmiddel onfylbaar is?

„ Antw. Onfylbaare middelen zyn die, waar van een lange on-

(*) Hier wordt niet gezegd hoe de bewerking geschied: doch men weet dat ze op deeze wyze verrigt wordt: men steekt de punt van een Lancet maar even in versche pokkige etter, en men ligt dan hier mede de Opperhuid op en raakt 'er de ontblootte Huid mede aan. Daar by laat men het, zonder eenig verband. Sommigen willen dit met den punt van een speld doen, na dat hy in etter gestoken is geweest.

ondervinding de kragt heeft doen kennen, welke zy hebben, om in zekere ziektens gunſtige uitwerkſels voort te brengen. In deze zin is het dat de *Kina* een onfeilbaar middel is om de aanvallen der tusſenpoozende koortſen op te houden. —— Het *Heulſap* om de pynen te verzagten. —— De *Quik* om de Venusziekte te genezen. De kragten allet dezer geneesmiddelen ondertusſen, zelfs der opgevyzelſten, zyn nooit als maar opzigtelyk gebonden aan zekere ſchikkingen, en omſtandigheden; alle veryſchen zy geſchikt te worden, op eene gevoeglyke wyze, en door de onderregtingen van een verſtandige Practizyn, die de oorzaaken der ziekte, de levensorder, de wyze om die te ſaamen te voegen en hoe lang hy met dezelven moet aanhouden, verſtaat. De geneesmiddelen in de handen van *Sutton* en derzelver leerlingen, zyn onfylbaar, en zo het geoorloft is te oordeelen na den gelukkigen uitſlag, de alleronfylbaarſte die de wereld misſchien ooit gezien heeft. Daagelyks betragten wy het geen de verſtandige *Celſus* tot volmaaking zyner Konst heeft aanbevolen.

„ *Cito, tute & jucunde.*

(Dat is.)

„ *Spoedig, zeker, en op een aangenaame wyze.*

„ 5. Vr. Met wat voorgaande zorge doedt hy de geneesmiddelen voor de inenting beſtieren?

„ 6. Vr. Hoe beſtiert hy ze van de inenting af tot de uitbotting toe?

„ 7. Vr. Hoe van de uitbotting af tot de opdroging toe?

„ 8. Vr. Hoe van de opdroging af tot de volmaakte genezing toe?

„ Antw. Op 5, 6, 7, 8. Op deze vier vraagen kan geſchikt het zelvde antwoort gegeven worden. Na de eigen geaardheeds, en de toevallen, welken de ondervinding en een ſterke oeffening alleen konnen kenbaar maken.

„ 9. Vr. Veronderſteld dat de ingeënte ſtof zyn uitwerkſel niet gedaan heeft, wanneer en aan wat kenmerken weet men dat, en wat ſchryft hy in dit geval voor?

„ Antw. Het is onmogelyk by geſchrift de klaarblyklyke kenmerken van de indringing des venyns uitteleggen. Men dient wel onderrigt te zyn, om die te begrypen; maar zelden misſen de perſonen, behoorlyk op onze Practyk afgerigt, het venyn op de eerſte ſteek mede te deelen.

„ 10. Vr.

Digitized by Google

„ 10. Vr. Is *Sutton* verzekert, dat het gebruik van zyn geneesmiddel aan de ingeënten niet eenig ongemak overlaat?

„ Antw. De boosheid zelvs heeft geen een voorbeeld van quaade gevolgen konnen bewyzen. De vreesagtige *Dimsdale* zegt zelvs van neen, maar dat hy dikwils bekommert geweest is; een zeer sterk bewys van de onvolmaaktheid zyner wetenschap.

„ 11. Vr. Is de Practyk om de ingeënten te laaten uitgaan, zelvs na de uitbotting voor *haar zelvs* niet gevaarlyk, nog bequaam om een *Volk-ziekte* te veroorzaaken?

„ Antw. UE heeft gezien, dat onze zieken van de tederste ouderdom daagtyks gedurende een allerhevigste vorst, en een der felste winters, zyn uitgegaan en genezen. Wat de *Volk-ziekte* betreft, alle vyanden van onze practyk konnen geen een voorbeeld aanwyzen, daar zy zig geopenbaart heeft: schoon dat te Londen de straaten, de schouwspeelen, de openbaare tuinen van onze zieken vervult zyn: de lieden gelyk 't betaamt, reiden in haar koetsen, de ingeënte koetsiers ryden die, en de huisbediendens verzellen haar in dezelve staat, en doen haar de koets open, de konstenaar is bezig met zyn beroep, den arbeider volgt de ploeg, en de schipper verlaat zyn riem nog roer niet.

„ 12. Vr. Waar konnen 'er geloofbaare bewyzen van de wonderbaarlyke uitslag van *zestig duizend* inentingen, door de Suttonisten verrigt, gevonden worden?

„ Antw. In de lysten der gasthuizen van de Heeren *Sutton* en haar leerlingen, open voor de beschouwing van ieder een, en, in de mond van alle onpartydigen in Groot-Brittanje".

Dus antwoordt de Heer SUTHERLAND op de Vraagen van den Eerwaarden Heer CHAIS zo veel als hy goedvindt hem te doen weeten; en laat niet breed op te geeven van zyne practyk. Maar op den aandrang van den laatstgemelden dat Dr. SUTHERLAND alles ten nutte van het gemeen behoorde te openbaaren, antwoordt deeze

„ Onze wyze van voorbereiding, van werkstelligmaking, en 't bestier der zieke word tegenwoordig door alle geleerden en ongeleerden nagedaan; de ziel onzer konst is altoos een geheim; indien UE. den *Staat* bewegen kunt te betaalen, 't geen het waardig is, kan ik 'er voor instaan, dat den uitvinder niet lang in twyfel zal staan, het zelve gemeen te maaken. Eene diergelyke blyk van edelmoedigheid verwagtende, is het billyk dat den arbeider 't voordeel van zyn werk trekt. Wy zyn nog niet ryk genoeg, om 't geheelal een diergelyke gift te doen, hoe groot een verlange wy ook hebben om ons door de

openbaring te vereeuwigen. De gelukkige voortgang onzer practyk is zo veel als deszelvs bekendmaking. Wy zyn gereed ryken en armen ten dienst te staan: wy enten met dezelvde zorg lieden van allerlei rang en staat in".

Het is derhalve met den Heer SUTHERLAND en zyne medegenooten,

Quærenda pecunia primum est.

Men ziet in den eersten van deeze twee Brieven een grooten yver tot menschlievendheid in den Eerwaarden Heer CHAIS; en in den tweeden een groote bekrompenheid in deezen tak der menschelyke verpligtingen in Dr. SUTHERLAND en de zynen.

Chineesche Geschiedenis. Nevens het kort Begrip van een Chineesch Toneelspel, eenige Chineesche Dichtstukjes, en eene Verzameling van Spreekwoorden der Chineezen. Oorspronglyk in de Chineesche Taale beschreeven. Daar uit in 't Engelsch overgezet, en met breedvoerige Aantekeningen verrykt. Nú in 't Nederduitsch vertaald en met koperen Plaaten versierd. Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuyn 1767. *behalven het voorwerk en den bladwyzer* 628 *bladz. in gr. Octavo.*

ZO spoit de nieuwsgierigheid opgewekt kan worden door een zeldzaem geschrift, en ene nieuwe manier van een Roman op te stellen, den aftrek van zodanig een Boek kan bevorderen, zo heeft men grond om te verwachten, dat het in dit geval plaets zal hebben. Hier word een uitgewerkte Roman, in 't Chineesch geschreeven, in de Nederduitsche tale, aengeboden; hoedanig iets tot nog het licht niet gezien had. Ja maer, denkt misschien deze of gene, wat zekerheid, dat dezelve waerlyk in 't Chineesch geschreven is? en zo 't al waerheid zy, hoe is de uitvoeringe? is de Roman der leezinge waerdig? van wat nuttigheid is het uitgeven van dit Geschrift?

De Uitgever en beschaver der Engelsche Vertalinge draegt het character van een eerlyk Man; als zodanig een, die geen hand zou willen lenen aen bedriegeryen in enige uitgave; deze verzekert ons dat het ene echte vertaling is van een oorspronglyk Chineesch geschrift; en geloofwaerdige ooggetuigen bevestigen ons de wezenlykheid van 't vertaelde Engelsche Handschrift; gelyk in het Voorbericht voor deze Nederduitsche Uitgave gemeld word. Wat de uitvoering betreft, men kan niet

Digitized by Google

niet wel verwachten, dat een geschrift, in China geschreven, zou beantwoorden, aen de oordeelkundige regelen, die men in Europa in soortgelyke Werken in acht genomen begeert, maer schoon het stuk van die zyde beschouwd enige Critiques onderhevig mogte zyn; zo moet men echter, dit daer laten de, zeggen, dat de eenheid zeer wel bewaerd word, en de byzondere gevallen meerendeels natuurlyk inkomen en wel t'zamenhangen. —— 't Onderwerp is ene gedwarsboomde Liefde, die een gewenscht Huwelyk ten einde heeft; en de Minnaer en Minnares komen voor als uitstekende voorbeelden, zo van eerlykheid als schranderheid, ter aenmoediginge van een dergelyk gedrag, dat hier ten loflykste voorgesteld word; het welk dezen Roman, schoon niet zo levendig en hartstogtlyk als ze gemeenlyk in Europa geschreven worden, in dit opzicht zo wel lezenswaerdig maekt, als soortgelyke Europische Romans het geoordeeld worden. —— Maer het geen hier boven al in aenmerking komt, dit Stukje lezenswaerdiger, en dus de uitgave nuttiger maekt, is, dat het ons tot meerder kennis van de Chineesche Letterkunde, de Gewoontens en Zeden der Natie opleid, dan wy tot nog langs andere wegen bezaten. Een Chinees zelve schetst ons hier het character van zynen Landaert; maelt ons hunne handelwyzen, zo binnens- als buitens-huis, af; geeft ons een bericht van verscheiden byzonderheden, die ter nader opheldering of bevestiginge van deze en gene verhalen der Reizigeren dienen; en deelt ons ene proeve der Chineesche Letterkunde mede, die ons hunne manier van denken en schryven, ook in deze soorten van onderwerpen, bekend maekt. Dit nuttige gebruik, dat men 'er van maken kan, word nog daer en boven op ene aenmerkelyke wyze geholpen, door de breedvoerige Aenmerkingen, waer mede de Uitgever dit Stukje heeft gelieven te verryken. Daer door toch heeft men hier beknoptlyk by een verzameld, al het wetenswaerdige, dat by de beste en geloofwaerdigste Schryvers, by velen, en ook wel zulken, die niet gemeen voorkomen, rakende de opgemelde onderwerpen, verspreid gevonden word. —— Het een en 't ander maekt dat deze Chineesche Geschiedenis, 't zy uit enkele nieuwsgierigheid, of ter verstandiger beoefeninge van 't geen die Natie byzonder eigen is, met genoegen gelezen kan worden; en dus als nuttig, zelfs aen Lieden van Studie, aengeprezen mag worden.

Dus zou men met regt van deze Uitgave mogen spreken, al behelsde dezelve alleen dien Roman, op zodanig ene wyze in 't licht gebragt; en 't mag nu op des te beter grond gedaen worden, nadien men de Geschiedenis nog vergezeld heeft

doen

Digitized by Google

doen gaen, van enige andere proeven der Chineesche Letterkunde, die ons een verder denkbeeld van hunne Letter-Oefeningen en denkwyze verlenen. —— Dit Byvoegzel behelst in de eerste plaets, een *Kort Begrip of de Inhoud van een Chineesch Tooneelspel vertoond te Canton in 't jaer* 1719. Voorts ene *Verhandeling van* M. Freret, *over de Dichtkonst der Chineezen*, en enige *Chineesche Dichtstukjes*; waer achter volgt, ene *Verzameling van Chineesche Spreekwoorden en korte Spreuken*; welk alles met verscheiden aenmerkingen, ten beteren verstande, nader opgehelderd word.

Zie hier zommige Spreuken uit de laetste Verzamelinge, die enigermate ter proeve konnen verstrekken.

Een dorps mond is goede medicyn. (1)

Alle de Sterren presideeren zo over 't Keizerryk van China, dat zy zich met andere landen niet bemoeijen. (2)

Een oud man zonder deugd, en een arm man zonder vlyt, zyn twee karakters met welke we noch omgang noch verschil behooren te hebben. (3)

Hy houdt een drieoorig bewys staande, of een bewys voor drie ooren. (4)

Hemel en Hel zyn in 't herte geplaatst. (5)

Zo-

„ (1) Dat is, de Raad van den eerlyken Boer koomt voort uit oprechtheid, en men kan 'er op vertrouwen ".

„ (2) Dit spreekwoord toont hoe uitdermaate eenzydig de Chineezen voor hun Land zyn. De Tartaarsche Keizer *Cangbi*, was gewoon om dit vooroordeel te lachgen, en de Chineezen te verzoeken, dat zy ten minste eenige weinige Sterren verlof wilden geeven, om voor de naastbygelegene Koningryken te zorgen. De Engelsche zeggen boertende, *There are no Stars for Irish men*, dat is, *Daar zyn geen Sterren voor de Ieren* ".

„ (3) Deeze karakters worden zo overgegeven en heilloos onderstelt, dat het niet veilig is, met dezelven of te verkeeren of te twisten ".

„ (4) Dit wordt doorgaans op zulken toegepast, die wonderspreuken en onmogelyke stellingen verdedigen s en heeft zyn oorsprong van een stelling eens door den Philosoof *Sungtung* staande gehouden, die 114 jaaren voor Christus leefde, te weeten, dat ieder mensch drie ooren hadt: één inwendig en twee uitwendig ". (*)

„ (5) Dit fraai zeggen is by de Chineezen gemeen. Zo zegt ook de vermaarde Engelsche Poëet, [*Milton.*]

't Ge-

(*) Men zou hier uit enigzins mogen afleiden, dat het gevoelen, dat de menschen zo wel inwendige als uitwendige zinnen hebben, veel ouder is dan men zich gewoonlyk verbeeld.

Digitized by Google

Zo de bundel doornen, welke om den jongen boom gebonden is om dien te beschermen, al te vast gebonden is, zal hy het boomtje kneuzen (6)

't Leezen geeft den geenen die 'er zig op toeleggen, een zekere zwier

't Gemoed is zyne eigene plaats, en in het zelve,
Kan men een Hemel of Hel, een Hel of Hemel maaken.
Par. lost. b. 1. v. 254.

„ By wyze van opheldering der bovenstaande Spreuke, zullen we eenige aanhaalingen van een befaamd Chineesch Zedekundige byeen voegen ".

, Zekere persoonen klaagen', zegt de Philozoof ME, , geen plaats van ruste te vinden. Ze zyn verdoold, zy hebben die altyd: maar daar ze te onvreden over behoorden te zyn, is dat ze een herte hebben welk een vyand is van die zelfde ruste die zy zoeken '.

, Waar toe strekken de kleederen, dan tot welvoegelykheid en warmte? Deeze man draagt een bont gewaad, meer dan duizend kroonen waardig, en denkt dat het niet goed genoeg is: hy merkt niet op dat een Kwakkel zo wel gekleed is als hy.

, Wat heeft de mensch noodig ten aanzien van voedzel, dan voedzaame spys? Hy nogtans die alle dag bediend wordt met een goed gedeelte van de smaakelykste spyzen in de grootste maaltyden, is niet vergenoegd. Een ander die op een mat slaapt, en na een sobere maaltyd een half hoosvat gemeenen drank toedrinkt, is beter te vrede dan hy.

, Wat wordt ter huisvesting vereischt, dan voor de ongenade van het weder beveiligd te zyn? Nogtans vindt zig iemant in een ruim en pragtig Paleis, welks wanden fraai gevernist zyn, kwalyk gehuisvest. Een ander is vergenoegd met een hutje zo arm en slegt, dat de deur op twee enden van touwen, die voor herren dienen, is opgehangen.

, In welke lugtstreek of plaats kan iemant niet vermaaklyk leeven, zo hy genoegen heeft? Voor my, een kleine bloemtuin is de beroemde valei van goud; voor my, een kleine beek is de fontein van jonge persikeboomen (*); voor my, de melody der vogelen is verrukkender dan de harmonie van een vol Concert van instrumenten; en ik agt de kleuren van zekere wolken hooger dan de schoonste schilderstukken van de waereld ".

„ (6) Meenende, dat de jeugd zo niet met onderwys en tugt gekweld moet worden, dat hun den moed beneemt ". , Sommige menschen', zegt een Chineesch Schryver, , houden hunne kinderen zo gestadig aan hunne oefeningen, dat zy hun niet willen laaten zien noch hooren wat 'er in de waereld omgaat, waar door

(*) Hy zinspeelt hier op eenige duistere fabelen.

zwier van beſchaafdheid, welke zig door alle hunne daaden verſpreidt. (7)
De boom is zonder bladeren, maar de wortel leeft nog. (8)

door ze zo onnozel worden als die jongeling, wien 't gebeurde op de openbaare markt te zyn, en een Varken ziende, uitriep, *Wat een yſſelyke groote Rot is dat!*

„ (7) Deeze aanmerking, zo ſtrydig met onze denkbeelden in Europa, is op de volgende wyze met andere woorden uitgedrukt. *De ſtudie geeft aan een jongeling een zwier van beſchaafdheid en aangenaamheid, welke zyn gezelſchap bemïnlyk maakt.* De beſchaafdheid in China beſtaat in het naauwkeurig en vaardig in agt neemen van alle hunne pligtpleegingen. Deeze Plegtigheden zyn met hunne Wetten, Staatkunde en Zedekunde, zo doorvlogten, dat de hoofdzaak van hunne ſtudien is een grondige kennis van dezelve te verkrygen. Hier van daan is het, dat een man van letteren in China gekend kan worden, door de meerder behendigheid, met welk hy zyne buiging maakt".

„ (8) Toepaslyk op een perſoon, welke niet in de gelegenheid geſteld is, om veel deugd te vertoonen, en nogtans de zaaden van goedheid in zig kan hebben".

BEON, *Koning van Egipte; Treurſpel. Door* F. V. STEENWYK. *Te Amſteldam, by* P. Meijer 1768. *behalven het Voorbericht, enz.* 60 *bladzyden in* 8*vo.*

DE Heer *F. van Steenwyk* geeft in zyn Voorbericht te kennen, dat dit Treurſpel reets gedicht is in 't jaer 1763, en dus lang voor het uitgeven der Treurſpellen, *Leo* en *Amoſis*; welke hy ook betuigt niet gezien te hebben, voor dat ze in 't licht verſchenen zyn. Schoon 'er derhalven hier en daer trekken in voorkomen, die min of meer overeenkomst hebben met zommigen dier gemelde Toneelſtukken, waer van we onlangs bericht gegeven hebben (*), men mag zich verzekerd houden, dat ze 'er niet uit ontleend zyn. „In *Leo*, *zegt hy*, beſtaat deze overeenkomst in een' enkelen trek; en zy kan daar in niet dan louter toevallig wezen; dewyl de dichteres myn ſtuk zo min heeft gekent, als ik het hare. In *Amoſis* is deze overeenkomst grooter. De verſchyning van dat Treurſpel is de reden dat deze *Beon*, die ik oordeelde *nu* of *noolt* het licht te moeten zien, veel eer te voorſchyn komt dan' myn oogmerk is geweest". Men oordeele wegens deze overeenkomſtige trek.

(*) *Zie boven bl.* 131. 444.

Digitized by Google

trekken uit de volgende opgave van den inhoud door dezelve te vergelyken met die van *Amosis* (*).

Het Tooneelspel vangt aen met een gesprek tusschen *Amesis*, (de dochter van *Biosis*, Koning van Egipte, en Gemalinne van *Beon*, onder den naem van *Ammozis*, den gewaenden Zoon van *Orus*, 's Vorsten Veldheer,) en hare Staetdochter *Kanope*. Het onderwerp van hun gesprek is, een opstand van enige muitelingen, die uitgestrooid hebben, dat *Biosis*, den Throon beklimmende, zyns Broeders Zoon, den Erfprins *Beon*, zo hy meende, heimelyk om hals had doen brengen; doch dat deze Prins nog leeft, en gevolglyk tot den Throon bevorderd moet worden. *Amesis* is vol moeds, vertrouwende dat haer Vader en Gemael over de muiters zal zegenpralen, en den verraderlyken laster wreeken. Doch *Kanope* maekt haer ontrust door enige bedenkingen, en openbaert haer eerlang, dat zy door derzelver Gemael gelast is, haer te bereiden, om uit zynen mond het nakend onheil te verstaen. Dit stort *Amesis* in droevige overpeinzingen, die wel dra hartgrievender worden, door de komst van haren Gemael, welke haar meld, dat het uitgestrooide gerucht maer al te gegrond is, dat zyn Vader *Orus* en hy daer op zich genoodzaekt vinden om, in den aenstaenden slag, de zyde der zogenaemde muitelingen te kiezen. Hy verklaert haer, dat zyne liefde hem haer dit geheim doet vertrouwen, en scheurt zich uit de armen van *Amesis*, om ten stryde te trekken. Dit bericht doorsnyd haer hart, en ze bezeft wel, dat haer Gemael *Ammozis* de Erfprins *Beon* zelve is; dat dus haer Vader en haer Gemael tegen elkander staen te stryden. In 't midden harer pynigende gedachten over dit haer lot, komt *Biosis*, vergezeld van zynen gunstling *Soïsis*, by haer. De Vorst, zyne Dochter ontsteld ziende, wanende dat dit uit ongegronde vrees ontstaet, tracht haer moed in te spreken, en betuigt zyne Vyanden niet te vreezen, maer zich te verzekeren, dat hy zich, met haren Gemael en deszelfs Vader, op die muiters zal wreeken. *Amesis* kan niet nalaten hare vrees voor onheil met algemene woorden te betuigen, doch *Biosis* houd zich manmoedig. Op 't vertrek van *Amesis* echter geeft die Vorst zyne ongerustheid en wroeging te kennen aen *Soïsis*; doch deze, een vleier en opstooker, van alle deugd vervreemd, die den Vorst steeds verblind, en tot euveldaen aenzet, poogt die zwaermoedigheid te verdryven; en *Biosis* trekt voorts naar 't Leger.

In 't tweede bedryf stort *Amesis* hare hooplooze klachten uit

(*) *Zie boven bl.* 444 — 446.

uit aen *Kanope*, en intusschen komt een Overste der Lyfwacht met de tyding, dat de legers elkander aengetroffen hebben; dat een aenzienlyk gedeelte van 's Vorsten Leger tot de zyde der Vloekgenooten is overgegaen, en dat de Vorst zyn dezelve Leger al vechtende, tot onder de muuren van Memphis, heeft doen aftrekken. Hy bericht haer verder, hoe de Vorst zelf zich naer 't Hof heeft begeven, maer dat het Leger den muitelingen tegenstand blyft bieden. Terwyl *Amesfis* met *Kanope* in een onderhoud is over de deerniswaerdige aendoeningen hares gemoeds, zo ten aenzien van haren Vader als van haren Gemael; verschynt *Biofis*, die, *Kanope* hebbende doen vertrekken, *Amesfis* voorstelt, hoe hy door haren Gemael verraden is, en haer verdacht houd, van een deelgenoot des geheims te zyn; 't welk *Amesfis* op zulk ene wyze beantwoord, dat het zyn vermoeden sterke. Midderwyl word den Vorst gemeld, dat zyn Schoonzoon in den stryd gevangen is, dat dezelve zich voor den Erfprins *Beon* uitgeeft, en naer 't Paleis geleid word; 't welk *Biofis* in woede stelt, en de tederheid van *Amesfis* ten sterkste gaende maekt. *Biofis*, door *Soïfis* aengezet, om strenge wraek te nemen, doet zynen Schoonzoon voor zich verschynen. Deze beantwoord 's Vorsten verwyting van ondankbaarheid, manmoedig, met hem onder 't oog te brengen, hoe deszelfs wreedheid tot het muiten der Grooten gelegenheid gegeven, en dit ten gevolge gehad heeft de ontdekking zyner geboorte; 't welk hem in dezen niet anders doet spreken, dan als iemand die een onbetwistbaar regt tot den Throon heeft, op welken *Biofis* onwettig de heerschappy voert.

Het derde Bedryf begint met een gesprek tusschen *Biofis* en *Soïfis*, waer in de Vorst, bezeffende dat zyn Schoonzoon waerlyk de Erfprins *Beon* konde zyn, zich wankelmoedig betoont; doch *Soïfis* hitst hem op, en hy besluit den gevangenen door bedreiging tot schuldbekentenis te brengen. Op dien eigen tyd ontvangt hy bericht, dat *Amesfis* de Hofwacht ten voordeele van haren Gemael heeft zoeken in te nemen; 't welk hem bevel doet geven om haer voor hem te doen verschynen. De Vorst, aengezet door *Soïfis*, behandelt haer strenglyk als medeplichtig aen 't verraed; en zy verdeedigt met de uiterste vrymoedigheid haren Gemael als den Erfprins *Beon*; brengende hem tevens onder 't oog het haetlyk character van zynen gunstling *Soïfis*. Ondertusschen brengt men *Biofis* tyding, dat ook de *Aertspriester* deel heeft in de t'zamenzweering, dat men hem heeft zoeken te vangen, maer hy 't ontvlucht is. *Amesfis* tracht haren Vader tot opmerkzaemheid te bewegen, doch

vrucht-

vruchtloos; hy dreigt haer met den dood van haren Gemael, en belooft haer hem in 't leven te zullen ſparen, zo zy hem tot ſchuldbekentenis beweegt. Deze list word in een volgend geſprek met *Soïfis* bekrachtigd, en 't beſluit is den gevangenen, zo 't opgemelde krachteloos zy, te dreigen met den dood zyner Gemalinne, indien hy zich niet ſchuldig erkenne.

Hier op ontmoeten, met den aenvang van 't vierde Bedryf, *Beon* en *Amesſis* elkander; zy geeft haren Gemael bericht van 's Vorſten voorſtel, en *Beon* beweegt haer om hem liever onſchuldig te zien ſterven, dan valſchlyk ſchuld bekennende in 't leven te bewaren. Ze verſchynen vervolgens voor *Biofis*, en *Beon* blyft ſtandvastig, gelyk ook *Amesſis* getrouw; zelfs als de Vorst het zo ver brengt, dat *Amesſis* oogſchynlyk op 't oogenblik van 't leven ſta beroofd te worden, zo hy geen ſchuld bekenne; op de tyding dat de *Aertspriester* ook gevangen is, dringt *Biofis* dit nader aen, doch te vergeefsch; en hy beſluit hen te doen vertrekken, om vervolgens feller wraek te oefenen. Voorts vleit hem *Soïfis* met ene nieuwe ontdekking, uit het gevangen nemen van den *Aertspriester*, te meer daer men een ſterk beſloten geſchrift by hem gevonden heeft, waer in hy veel belang ſcheen te ſtellen. *Biofis* opent dat papier, erkent de hand zynes Broeders, en verſtaet 'er uit, hoe die Vorst op 't einde zynes levens den Veldheer *Orus* gelast heeft zorg te dragen voor 't leven van *Beon*, zo *Biofis* naer deszelfs dood mogt ſtaen. Dit ontzet *Biofis*, maer *Soïfis* raed hem zich van deze gelegenheid te bedienen, nu 't vloekverwantſchap hun bewys mist, en een ander papier te verdichten, ter voortzettinge zyner heerschzugt. Doch hier toe is de Vorst niet over te halen. *Soïfis* ziende den Vorst bezwyken, ſtelt hem ene list voor, die hy goedkeurt. Men zal naemlyk *Biofis* in ſchyn van den Throon berooven, en *Beon* voor Vorst erkennen, en zien hoe *Beon* zich ten aenzien van *Biofis* gedrage: indien hy zich met hem verenige zal hy hem genade bewyzen; maer zo hy hem ter ſtraffe doeme, zal de Dwingeland zich weder openbaren.

Dit bedrog word in 't laetſte Bedryf in 't werk geſteld. De lyfwachten worden hier toe voorbereid, en *Soïfis* verbeeld zich gelukkig te zullen ſlagen, door *Beon* listig op te ſtooken tegen *Biofis*, met een verdichten brief. Een hoofd der lyfwachten meld *Beon*, zo als hy anderwerf voor *Biofis* ſtaet te verſchynen, in 't geheim, den zogenaemden ommekeer des Volks ten zynen voordeele, zo dat hy zich van 't Ryk moge verzekeren. Dit vervult het hart van *Beon* en *Amesſis* met vreug-

de; *Amesfis* smeekt hem om genade voor *Biofis*, en *Beon* betuigt, dat hy geen voornemen heeft om zich op *Biofis* te wreeken. Maer op 't ontvangen van een brief, die hem meld, dat *Biofis* met een wreed voornemen zwanger gaet, en hem derhalve raed, om voor zyne veiligheid te zorgen, door *Biofis* om te brengen, zo ras zyne getrouwe hulp hem tot den Throon verheven zal hebben, ontsteekt zyne grimmigheid, die *Amesfis* vruchtloos tegengaet. *Biofis* verschynt vervolgens, maer, met *Beon* sprekende, word hy door een Hoofd der Lyfwacht van 't geweer beroofd, en *Beon* ziet zich voor Koning erkend. *Biofis* doet eene tergende aenspraek, *Amesfis* poogt *Beon* tot genade te bewegen, en deze zegt hem eindelyk de vergeving zyner euveldaden toe. *Biofis* openbaert daer op het geheim, dat deze ontthrooning slechts in schyn was, terwyl het Hoofd der Lyfwacht hem weder voor Vorst erkent; doch tevens belyd die Vorst zich schuldig, en verklaert hem voor den Erfprins *Beon*; waerom hy, hem hulde doende, het Ryks-bestier aen hem overgeeft. *Beon* bezeft dat *Soïsis* hem, door een verdichten brief, tegen *Biofis* heeft willen aenzetten; betuigt de regeering aen *Biofis* te laten, en zich te vergenoegen als erfgenaem. *Biofis* weigert dit, drukt zyn berouw over zyn wanbedryf ten krachtigste uit, en wyt zyn ontaert gehouden gedrag grootlyks aen den snooden verleider *Soïsis*; die voorts in verzekering genomen word; terwyl men vertrekt, om de rust te herstellen, en 't Volk die blymaer te brengen, dat hun wettige Erfprins *Beon* de Heerschappy aenvaert.

In dit Toneelstuk, alleszins regelmatig ingericht, ontmoet men, zonder overtolligheid, eene genoegzame verscheidenheid van characters, die ieder in hunne soort natuurlyk voorkomen, en hunne eigene tael spreken. Het deftige en tedere vertoont zich ten sterkste, en gaet, daer 't vereischt word, onverhinderd te zamen gepaerd; ook is de styl over 't geheel manlyk en eigenaertig naer de onderwerpen geschikt: zo dat het, op het Toneel naer eisch uitgevoerd wordende, niet wel konne misen van doel te treffen; en die leering te verlevendigen, welke de Dichter zich voorgesteld, en daer het ganssche stuk in deszelfs geheele verband op uitkomt, te weten

Dat niemant oit met recht gelukkig word geacht,
Dan die den Hemel vreest, en zynen Pligt betracht.

Voor-

Noodige Onderrichting van J. NOMSZ, *omtrent verſcheidene uitſtrooiſels, rakende zyn Treurſpel* AMOSIS. *Te Amſteldam, by* J. Smit 1768. *in Octavo* 14 *bladzyden.*

DE Heer *Nomsz* klaegt in dit Stukje zeer over gerucht en ten zynen nadeele, met betrekkinge tot zyn Treurſpel *Amoſis*. Men heeft naemlyk eerst uitgeſtrooid, dat hy 't uit een Fransch Tooneelſtuk had overgenomen; doch hier omtrent had een misverſtand plaets, en dit bemerkt zynde is dat gerucht vervallen. Dit uitſtrooiſel is naeuwlyks gefleeten, of men komt met ene ſcherper beſchuldiging voor den dag. Men wil dat hy zynen Vriend *van Steenwyk* verraden, de ſchoonheden van deszelfs *Beon* heimelyk geſtoolen, en als eigen vinding in zyn *Amoſis* openlyk uitgegeven heeft: en men grond die beſchuldiging op het zeggen van den Heer *van Steenwyk* zelven, op de woorden, die we uit het voorbericht voor *Beon* in 't voorige artykel medegedeeld hebben. Hier tegen verdeedigt de Heer *Nomsz* zich ernſtig in dit Stukje. Hy ontkent niet *Beon* gelezen te hebben aen 't huis van zynen Vriend, maer betuigt tevens dat een aental van Kunstvrienden zyn *Amoſis* reeds in 't jaer 1762 ten zynen huize gelezen hebben; en houd zich verzekerd dat *van Steenwyk* zich zal kunnen erinneren, dat hy, op 't lezen van *Beon*, al tegen hem gezegd heeft, „ in myn onderwerp is iets dat naar het uwe zweemt". Voorts tracht hy te doen zien, dat men op het boven aengehaelde gezegde van zynen Vriend zodanig ene beſchuldiging niet kan gronden; en dat hy reden heeft om vast te ſtellen, dat de Heer *van Steenwyk* niets van die natuur bedoelt. Uit hoofde van de overeenkomst der twee Stukken, zegt hy, moest hy het zyne *nu* of *nooit* uitgeven, „ dewyl de domme hoop hem, by latere uitgave, billyk voor zynen Copieïst zou hebben gehouden". De overeenkomst noghtans, zo als de Heer *Nomsz* verder doet opmerken, is zeer gering; de twee Tooneelſtukken zyn in onderwerp en zedeleer onderſcheiden, en komen ſlechts in enige trekken overeen: hoedanig ene overeenkomst onvermydelyk is. „ Want de onderwerpen, *gelyk hy zegt*, zyn geheel uitgeput; 'er zyn geen Treurſpellen meer te maken, zonder dat men in het eene of andere Tooneelſtuk valt, dewyl 'er geene Caracters of onderhandelingen meer zyn, die niet reeds geſchikt en ten Tooneele gevoerd zyn". Deze zyne verdeediging verſterkt hy eindelyk, door te toonen, dat men ene uitſchryving van zyne zyde niet wel mogelyk kan onderſtellen, of men moest hem voor een zot houden.

den. Hy ſchryft om roem te behalen, en deze is onmogelyk langs dien weg te verkrygen; men kan niet denken dat hy zo onverſtandig is van dit niet te zien: te minder, „ daar 't by wederzydſche Kunſtvrienden bekend is, dat noch hy van *Steenwyk*, noch *Steenwyk* van hem noodig heeft te ſteelen; als wetende dat zy alle twee, ieder afzonderlyk, dingen gedaan hebben, die uit geene kruipende geesten of doffe vernuften kunnen voortkomen ".

't Is te hoopen dat de Liefhebbers der Tooneelkunde deze Verdeediging zullen goedkeuren; op dat men des Autheurs luſt, „ om de Stad eer, en de Godshuizen voordeel aan te doen", niet uitbluſſe. Doch wat hier van ook moge gebeuren, men heeft van hem, volgens zyne betuiging, *nooit weder één eenige letter te zyner verdeedinge te wachten.*

De Scheepsbeſtierder, of proef van beſchouwinge en beoefeninge, aengaende de bewegingen van het Vaertuig en Krygswendingen ter Zee. Vertaelt uit het Fransch van den Heer BOURDE DE VILLEHUET, *Bevelhebber van de Schepen der Franſche Indiſche Maetſchappye. Met koperen platen. Te Dordrecht by* A. Blusſé 1768. *behalven het Voorwerk* 469 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt *Koninglyk Genootſchap der Wetenſchappen te Parys* heeft, dit Werk onderzogt hebbende, een zo volledig uittrekzel van dit Geſchrift gegeven, dat wy, om den Lezer deszelfs inhoud onder 't oog te brengen, niet beter konnen doen, dan hem het hoofdzaeklyke van dat uittrekzel, zo als 't agter de Voorreden geplaetst is, mede te deelen.

Voor af gaet een algemeen bericht van de zeldzaemheid der Schriften over de Scheepsbeſtiering, en bekwaemheid van den Heer BOURDE, zo door beſchouwing als beoefening, om dit onderwerp regtmatig te behandelen; en hier op vangt de ontvouwing van dit Werk aldus aen.

„ Na de eerſte kundigheden van de aanſtootinge der vloeiſtoffen, en de beweginge der gedrukte ligchamen, op eene eenvouwdige en gegronde manier voorgeſtelt te hebben, onderzoekt de Heer BOURDE op welk eene wys de drukking van den windt op de zeilen geſchiedt, en welke de richting, en de ware en ſchynbare ſnelheit van het Schip, ten opzichte van den windt, zy. Hy betoogt dat de ſnelheden van het Schip, gelyk zyn aan de hoekmaten van de invallinge des windts op het zeil, zo lang het zeil op dezelfde wys, ten opzichte van de

Digitized by Google

de kiele, gereddert blyft; en dat, om zich te rasser van eene plaats of van eene gegevene linie te verwyderen, de raeklyn der schynbare invallinge moet zyn het dubbel der raeklyne van den hoek, dien de koers met het zeil maekt; terwyl men den hoek, gevormt door den koers en de streek, langs welke het voorwerp, waer van men zich moet verwyderen, van ons af is, aen den waren invallenden hoek gelyk maekt. By deze gelegenheit brengt hy de Tafel van den Heer *Bouguer* by, om met te grooter snelheit te leeren voortspoeden: maer hy merkt aen dat zulks zelden meer dan in een derde gedeelte dier gevallen plaets kan hebben; dewyl, in de overigen, de zeilen zich onderling te zeer zouden bedekken. Dus moeten de allernuttigste beschouwingen aen de ervarenheit onderworpen wezen, wanneer men derzelver uitgestrektheit en toepasling bepalen wil".

„ De Heer BOURDE onderzoekt vervolgens de werking der masten en zeilen, die op het Voorschip zyn, als het blindt, de fokken, op den voormast gehyst en de stagzeilen, die by den windt zeer voordeelig zyn, en het Schip in goede besturinge houden, voornamelyk, als het af houden wat moeielyk is. De ervarenheit doet zien dat zy nog veel nutter zyn, dan de beschouwingen schynen aan te toonen. Alle de andere zeilen worden, op gelyke wys, in hunne gebruiken en eigenschappen, onderzocht".

„ Het Roer is vervolgens het voorwerp van de overwegingen des Schryvers. Hy doet, door eenvouwige doch zeer natuurlyke redenen, zien, dat de hoek van 47 graden of daer omtrent, in de beoeffeninge, het allervoordeeligste is om het Schip te doen wenden, en niet die van 55 graden, waer van men, zulk eenen langen tydt, in alle de meetkundige werken, gesproken heeft; maer, volgens het gewone maeksel, kan men de roerpen naeuwlyks 30 graden omdraeien. Verders toont de Heer BOURDE aen, dat men, in de beoefening, zich zo min als mogelyk is van het Roer moet bedienen".

„ Het Tweede Deel van dit Werk bevat de toepasling van de Beschouwinge op de Beoeffening, benevens de betoging van de omwendingen (*evolutions*) van het Vaertuig; een stuk dat voor den Zeemann het luisterrykste is. Een bedreven Zeebevelhebber dient meester te zyn van zyn Schip, en van de elementen die het omringen, om dezelve tot zyn oogmerk te doen dienen: derhalve behoort hy de kracht en de uitwerkingen daer van wel te kennen. De eerste Voorstellen, die zich ter oplosinge aenbieden, betreffen de manier

om zich zeilrêe te maken, wanneer men den windt op den boeg heeft, en 'er geen ſtroom gaet; zich te vervaerdigen om tegens ſtroom op te zeilen; zich zeilrêe te maken, door eenen ſpring toe te ſtellen; het Schip voor of tegen den windt te wenden; op den windt te braſſen, of de zeilen zodanig tegen malkander te ſtellen, dat het Schip opgehouden wordt; eenen byligger te maken, of met een enkel zeil by den windt te houden, waer toe men niet overgaet, ten zy men door tegenwinden daer toe wordt gedwongen. Alle deze dingen zyn misſlagen onderworpen. De Heer BOURDE onderzoekt dezelven afzonderlyk, en toont ons de leerwyzen, die de minſte zwarigheden bevatten".

„Vervolgens gaet hy over tot de manier om jagt op een Schip te maken, en het langs den kortſten weg in te halen, Verſcheidene Meetkundigen hebben over de ſtreeken der Najaginge, en de verſchillende wyze om een Schip in te zeilen, gehandelt. De Heer BOURDE ſtelt voor het jagende Schip, wanneer het aen ly is, zyn boordt te doen wenden, telkens als het andere zich in eene loodrechte linie van deszelfs koers bevindt; maer wanneer het de loef heeft, behoort het ſtandvastig het vlugtende Schip te vervolgen op dezelfde ſtreek, waer op het de najaging begonnen heeft. Dit is het beste middel, om malkander, in het punt der ſnydinge van beider koerſen te ontmoeten".

„Op de Najaging volgt de Aenklamping: ook komen de noodige verrichtingen, om te enteren of de entering te vermyden, hier op te voorſchyn. De Heer BOURDE handelt vervolgens van de Ankergronden, het ankeren in ſchoon weder, wanneer het Schip by den windt zeilt; het ankeren als men voor den windt heeft; het ankeren in onſtuimig weder; het ankeren met ſpringen, om het Schip zeer ſchielyk met eene zyde te doen wenden naer eene plaets, of naer een Schip dat men aenvallen wil. Alle deze werkingen zyn eerst beſchreven, daer na bevoogt, en beſloten door ſcherpzinnige aenmerkingen, en byzonderheden, die ons zeer nuttig toeſchynen".

„Het Derde Deel van dit Werk, bevat verſcheidene Waerneemingen voor de Schepen, derzelver verſchillende deelen, derzelver t'ſamenſtelling, derzelver inwendige beſtiering, derzelver toetakeling, derzelver lading, den dienst ter Zee, de noodige oeffeningen tot de Scheepsbeſtieringe, de voorbereidingen tot het gevecht, het getal van het ſcheepsvolk, deszelfs verrichtingen, en meer andere onderwerpen, die voor de Zeevaert zeergewigtig zyn. Men heeft by na niets

over

over deze zaken geschreven, niet tegenstaende het belang dat men had om zulke beoeffeningen, die men niet dan door eene dikwils te laet verkregene ervarenheit, en zelden voorkomende omstandigheden, leeren kan, naer te vorschen, te doorgronden en te volmaaken. Hoe vele onvoorziene zaken zoude men uit de boeken geleert hebben, indien de Zeevelhebbers ons hunne wetenschappen in deze kunste hadden medegedeeld, gelyk de Heer BOURDE heeft gedaen!"

„Eene der zaken, waer op de Heer BOURDE meest aendringt, is de manier om, op het juiste zeilpunt, het krachtpunt der zeilen, wel te plaetsen. Het juiste zeilpunt is dat punt, alwaer eene loodtrechte linie, opgerecht op het zwaertepunt van de oppervlakte der uitwateringe, de richtlyn van de drukkinge des waters op den voorsteven, in den rechten koers, doorsnydt. Dit punt der doorsnydinge heeft in de schuinsche koersen geene plaets: ook is 'er, in dat geval, geen volmaekt mastgestel, naerdien 'er geen Schip, dat niet afdryft noch overhelt, gevonden wordt. Maer het is ten minste zeer voordeelig het krachtpunt der zeilen te plaetsen op de hoogte, alwaer eene waterpasse oppervlakte, in de middenlyn van het Schip, doorgesneden wordt, door de twee lynen, waer van wy gesproken hebben, in overweging nemende de schuinsche koersen, die men het meeste noodig heeft: en dit strekt klaerblykelyk om het mastgestel te verkorten, gelyk de Heer *Bouguer*, op verscheidene plaetsen zyner Werken, aentoont".

„Het Vierde en laetste Deel van den *Scheepsbestierder* vervat eene proef op de Krygswendingen ter Zee, verzelt van eenige platen, die de voornaemste dezer wendingen aen toonen. Men vindt daer de verdeeling der Oorlogsvloten, de Orden der Geleidingen, van den Optogt, het Gevecht, den Aftogt, de manier om de Slagorde te schikken, of dezelve te veranderen, van de eene Orde tot de andere over te gaen, 't zy dat de windt verandert, 't zy dat de toestandt der vyanden zulks vereischt; de Oorlogsvloot in hare Orden te behouden, zonder te veranderen; het gevecht te vermyden, of den vyandt daer toe te dwingen; zich om de vyanden te verdubbelen, en door dezelven heen te zeilen". De Opstellers van dit Uittrekzel merken ten slot nog aen, dat dit laetste gedeelte van dezen *Scheepsbestierder*, schoon het onderwerp der Krygswendingen ook door anderen behandeld zy, vele byzonderheden behelst, die men by anderen niet ontmoet, zo dat het ook ten dezen opzichte zyne nuttigheid hebbe.

Wy twyfelen niet of dit Werk, het welk met de goedkeuring van dat voortreffelyk Genootschap verwaerdigd is, zal ook met genoegen van onze Nederlanders doorbladerd worden; niet alleen van hun die ter Zee varen, maer ook van de zulken, die zich vermaken in 't beoefenen of beſpiegelen der Scheepsbouwkunde en Zeevaert, welker invloed op het welzyn van ons Vaderland over bekend is.

Uitmuntende Verhaalen van Merkwaardige Gebeurtenisſen, voorgeſteld door den Heere MARMONTEL. *En volmaakt door den Schryver van den Berlynſchen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten. IIIde Deel. Te Amſterdam, by* S. v. Esveldt 1768, *in Octavo* 353 *bladzyden.*

DIt derde en laetſte Deel behelst, ten ſlot van dit vermaeklyk en leerzaem Geſchrift, een tiental van Verhaelen, die op gelyken trant als de voorigen opgeſteld zyn, om de denkbeelden van Eer en Deugd op ene gevallige wyze in te boezemen, en de regels van een verſtandig gedrag alſpelende te leeren; waer in de Heer *Marmontel* op ene uitmuntende wyze ſlaegt. Hy ontvouwt ons hier, al vertellende, ene menigte van leerzame characters, terwyl hy ons doet opmerken, hoe geringe zaken de beweegraderen van zeer aenmerkelyke gebeurtenisſen konnen zyn; van hoe veel belang het is, de kinderen niet geheel onkundig te laten, in de kennis dier dingen, welker onkunde een nadeeligen invloed op hun gedrag kan hebben, en hoe gevaerlyk het zy hun ydele herſenſchimmen in te prenten. Hy brengt ons in deze verhaelen onder 't oog, de ſchadelyke gevolgen van een ongebonden leven, het hatelyke van ene onverſtandige eigenliefde, het verachtelyke van ene verwaende geeſtgeſteltenis, en het tegenovergeſtelde van de boven alles beminnelyke Deugd; die zelfs in tegenſpoed zegenpraelt, en het hart van een wreeden Dwingeland kan overwinnen; en leidt ons intusſchen ook op ter overweginge, hoe we 't niet zelden meer aen een t'zamenloop van gelukkige omſtandigheden, dan aen ons eigen beleid hebben toe te ſchryven, dat we hier tot deze of gene ongeregeldheden overgeſlagen zyn; en hoe dit ons moet wederhouden van over onzen evennaesten, in zodanige omſtandigheden, ten ſtrengſte te oordeelen. Hier benevens toont hy de Jeugd nog wel byzonder, met opzicht tot het Huwelyk, dat men in de Liefde zelve redelyk en op goede gronden te werk moet gaen, zo men alle twyfelmoedigheid,

Digitized by Google

heid, onrust en jaloezy wil vermyden, om waerlyk vergenoegd en gelukkig in den Huwelyken Staet te leven: en dat 'er, om dit heil te genieten, niet zo zeer ene driftige of luchtige, als wel ene bezadigde liefde, (die 't hart ſtreelt, maer vry van ongerustheid en vervoering is,) en vooral ene deugdzame gemoedsgeſteltenis vereischt wordt. —— Dit laetſte ſchetst hy ons, in 't voorſtellen der gevallen van *Alcidonis* zo levendig af, dat we niet wel konnen nalaten, ten beſluite van dit ons bericht, hier op nog een weinig ſtaen te blyven.

Alcidonis, een Zoon van een der eerlykſte en rykſte burgeren van *Megare*, word door zynen Vader na *Athene* gezonden, om zich aldaer te oefenen. By zekere gelegenheid ontvangt hy hatelyke indrukzels van 't Vrouwlyk Geſlacht te *Athene*, en beſluit zich voor haer te wachten. Doch in den ſlaep verſchynt hem ene Galante Tovergodin, die hem inboezemt een middelweg te houden, tuſchen een al te groot vertrouwen op, en ene gehele verachting van alle Vrouwen. Zy raed hem met verſtand te beminnen; en begiftigt hem met vier Flesſen, gevuld met onderſcheiden vogten van verſchillende kragt. Het gebruik der eerſte of purpere flesſe ſtrekt om ene vuurige liefde te verwekken; dat der tweede, die met Rozenkleuren Elixer gevuld was, om iemand luchtig en alleen uit vermaek te doen beminnen; dat der derde, welke een blauw vogt in zich vervattede, om hem de liefde zonder ongerustheid of vervoering te laten ſmaken; en dat der laetſte, zynde een witte Fles, dient, om hem weder tot zynen natuurlyken ſtaet te brengen. *Alcidonis* ondervind, op het drinken der eerſte, de nitwerking van 't vogt, en vind zich, de vervoering zyner driften erkennende, eerlang genoodzaekt zyne toevlucht tot de laetſte vles te nemen: hy neemt vervolgens ene proeve van de tweede, doch moet wel dra, verdrietig wordende over alle zyne herſenſchimmen, de vierde vles tot den bodem ledig drinken, om zich volkomen te herſtellen; dus blyft hem alleen de derde overig, om 'er een goed gebruik van te maken.

In die omſtandigheden ſterft zyn Leermeester *Aristes*, welke ene jonge, zeer eerlyke, ſchoone en te gelyk verſtandige Weduw, met name *Theleſia* nalaet; *Alcidonis* oordeelt haer ene vaste en tedere aenklevinge waerdig, en acht het nu tyd te zyn, om zig van de tot nog ongerepte vles te bedienen. Dit doende gevoelt hy terſtond ene zoete en levendige warmte; ene ſtrelende aendoening der wellust, het voorgevoel der gelukzaligheid. Hy bied eerlang *Theleſia* zyne trouw aen;

doch

doch deze weigert dezelve aen te nemen, ſchoon ze niet ongevoelig zy voor zyne bewyzen van liefde en achting; en zyne aenhoudende pogingen om haer te bewegen, blyven vruchtloos. Na verloop van enigen tyd ontdekt *Alcidonis*, uit een onderſchepten brief, dat de Vader van *Theleſia* te *Argos* in ſlavernye is, en zy, geen gelds genoeg bezittende om hem te losſen, zich zelve ter ſlavernye aenbied, om zyne Vryheid te erlangen; terwyl ze te kennen geeft, dat ze, hoewel de gelegenheid hebbende, om Mannen te verleiden, die belang in haer zouden nemen, tot dat uiterſte niet kan overgaen; om dat de ſlaverny haer zo ſchandelyk niet is als de ondeugd. —— *Alcidonis* dit verſtaen hebbende beſluit terſtond, om na *Argos* te gaen; betaelt, daer gekomen zynde, het rantzoen des Gryzaerds, en voorziet hem van 't noodige om na *Athenen* te vertrekken.

„ Gy zult, (dus vervolgt de Heer *Marmontel* zyn verhaal,) zeide hy, hem vaar wel zeggende, *Theleſia* weder zien. Gy zyt aan haare liefde en deugd uwe vryheid verſchuldigd. Het hangd maar van haar af gelukkig te zyn, en u gelukkig te maaken; maar zo de dienst, die ik u thans doe, u aangenaam is, zo beloof my uwe Dochter te zullen aanzetten om haare geboorte verburgen te houden, zo wel als uwe rampen, voor het oog van hem, die haar ten Huwelyk verzoekt. Ik ken hem; hy heeft eerbied voor haar, en zou zig bedroeven, haar ſchaamrood te zien worden. Indien uw weldoender ooit voor uw gezicht verſchynd, zo houd de dankbaarheid in uwen boezem verburgen. Hy wil alleen by u bekend zyn. Hoe! antwoorde de ontroerde Gryzaard, myne Dogter zal nooit de hand kennen, die myne Ketenen verbroken heeft? Neen, zeide *Alcidonis;* leg nooit dien verootmoetigenden last op de ſchouderen van *Theleſia.* Daar zyn plichten die vernederend voor het gemoed vallen. Ik bezweer u, de edelheid en vryheid van haar Ziel niet te benadeelen. De Gryzaard beloofde dit alles aan zynen Verloſſer ".

„ Hy te *Athene* zyne Dogter komende omhelzen, zo bezweek zy in zyne armen. O! myn Vader, zeide zy; wat Godheid heeft u, op myne traanen, my weder geſchonken. Heeft de gierigheid van uwen Meester zich eindelyk laaten verbidden? Ja, myne Dogter, antwoorde de Gryzaard. Ik weet dat ik aan uwe liefde en deugd myne vryheid verſchuldigd ben, zelfs het leven, en het onverhoopte geluk van in uwe armen te komen ſterven ".

„ *Alcidonis* wedergekeerd zynde, begon *Theleſia* op nieuw aan te zetten en te bezweren, by alles wat de liefde het tederſte

Digitized by Google

derſte bezit, om hem tot Gemaal aan te neemen. De Gryzaard had niet nagelaten haar aan te zetten, om de nederigheid van haaren eerſten ſtaat verborgen te houden. Neen, had zy hem moedig geantwoord, het is minder vernederend dit te bekennen, als te verzwygen: die belang heeft om my te kennen, zal uit mynen mond verſtaan, wie ik ben ".

„ Gy begeerd dan, zeide zy tegen *Alcidonis*, dat ik myn gemoed voor u zal open leggen. Zo lange ik ongelukkig ben geweest, heb ik myne droefheid in myn herte beſlooten gehouden, maar gy verdiend deel in myne vreugde te neemen. Weet dat myn noodlot my in de dienſtbaarheid heeft doen geboren worden. Men had 'er my uit verlost, maar myn Vader bleef 'er nog in zuchten. Eene weldoende Godheid heeft hem my weder geſchonken: Hy is vry en bevind zig hier, gy zult hem zien. Nogtans is de ſmet van onze dienſtbaarheid onuitwisbaar: U bekend te maaken wie wy zyn, is zo veel als u te verklaren, dat zo wel uwe eer, als myne erkentenisſe, my nimmer zullen toelaten na u te luisteren ".

„ Gy hoond my *Theleſia*, zeide *Alcidonis*, vervuld van droefheid en liefde. Meend gy dat ik minder Wysgeerte, minder edelmoedigheid bezit, als eertyds *Ariſtes*? Hebt gy het ongeluk van uwe geboorte voor hem verburgen gehouden? Neen, zeekerlyk niet. Heeft hy de onrechtvaardigheid van de fortuin en het gemeen gevoelen niet grootmoedig veracht? Ben ik zyn leerling niet, wiens grondbeginzelen diep in myn gemoed ſtaan geprent? Kan het ſchandelyk zyn deszelfs voorbeeld naa te volgen, of meend gy dat ik geen deugd genoeg daar toe bezit? Het is niet de deugd antwoorde zy met een grimlachje, maar het is de voorzichtigheid, welke u ontbreekt. *Ariſtes* heeft tyd gehad om zig zelven te beproeven: Gy zyt niet, gelyk hy, in eenen ouderdom, wanneer men voor zig zelven kan verantwoorden, en ik wil u voor het naberouw beveiligen ".

„ *Alcidonis*, over deeze onoverwinbaare ſtantvastigheid van *Theleſia* radeloos wordende, wierp zig voor haare voeten neder, biddende medelyden met hem te hebben. Op dit oogenblik kwam de Gryzaard, die hy uit de ſlaverny verlost had, te voorſchyn. Ach! waarde Dogter, riep hy ontſteld zynde uit, wat zie ik? dit is hy.... dog op dit oogenblik zig het verbod van *Alcidonis* te binnen brengende, zweeg hy ſchielyk ſtil, houdende zyn gezicht op zynen Verloſſer gevestigd, terwyl hy eenige traanen, die hy niet konde wederhouden over zyne wangen rolden. Hoe Vader! zeide *Theleſia*, verbaast ſtaande; gy kend *Alcidonis*. Hy is het, zegt gy! Vervolg! Wat heeft hy gedaan? Waar hebt gy hem leeren kennen? *Alcidonis*, gy houd uwe oogen na de Aarde geſlagen! Gy bloost! Myn Vader ziet u met ontroering aan!

Digitized by Google

aan! Ach! ik verſtaa u beiden. Hy heeft u los gekogt; aan hem ben ik de bezitting van myn Vader verſchuldigd".

„ Is dit, zeide *Alcidonis*, den Gryzaard, die zig voor zyne voeten had nedergeworpen, omhelzende; is dit 't geen gy my beloofd hebt? Vergeef het my, zeide de Gryzaard: myn hert was van verbaastheid overſtelpt, en myne Dogter heeft ontdekt wat 'er in myn gemoed omging; dit is buiten myn ſchuld. Wel aan dan, zeide *Alcidonis*, dewyl *Theleſia* alles weet, zo verplicht die wreede Dogter van my niet tot de uiterſte wanhoop te doen vervallen. Het is de bezitting van haar hand en herte die ik eiſche, tot loon voor het goed dat ik haar heb bezorgd en weder doen geeven".

„ De Gryzaard daar door in zyn gemoed geraakt zynde, verweet zyne Dogter met ernst, eene ondankbaarheid, waar aan zy geenzints ſchuldig was, en vattende haare beevende hand, lag hy dezelve in die van zynen Verloſer. Deeze ſchoone hand, die gy my weigerde, zeide de verliefde *Alcidonis*, dezelve met tederheid kuſſende, ben ik aan uwen Vader verſchuldigd. Weest getroost, antwoorde *Theleſia*, met een Vriendelyk glimlachje; gy zyt hem myne hand alleen maar verſchuldigd; want myn hert heeft zig zelf geheel aan u overgegeeven".

„ *Alcidonis*, uitgelaten zynde van vreugde, beſteede het overige van den dag, in zig tot zyn vertrek na *Megare* gereed te maken. Des nachts voor zyn vertrek, leggende in een zoeten ſlaap, zo verſcheen hem de Tovergodinne andermaal in den droom, zeggende; *Alcidonis*, bemin zonder ongerustheid; bezit zonder wanſmaak; begeer om te genieten; maak jaloerſen zonder het zelf te worden. Het is geen raad die ik u geef; maar het is uw noodlot dat ik u bekend maak. Gy hebt uit de Bron der volmaakte aardſche gelukzaligheid gedronken. Ik ſchenk aan anderen, met eene milde hand, de fleſſen met Purpere en Roze-kleurde Elixer, maar de Blaauwe Fles alleen aan myne gunſtelingen".

„ Dit verdichtzel toond aan, dat de liefde en deugd ons alleen een gelukkig Huwelyk kan doen beleeven".

NB. Indien wy ons werk, in 't byzonder, maakten op de Vertalingen te critizeeren, zo zouden veelen op de proef te ligt bevonden worden. — Die luſt heeft, vergelyke deeze Vertaling met eenigen deezer Verhalen, in 't Oefenſchool by *P. Meijer*.

Digitized by Google

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Praktikale Verhandeling van de Christelyke Volmaaktheid. Door WILLIAM LAW, A. M. *Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam by de* Erven van F. Houttuyn 1767. *behalven het voorwerk en den bladwyzer 552 bladzyden in octavo.*

HEt groote onderwerp van dit Geschrift is de Christelyke Volmaaktheid, bestaande *in eene waare betragting van alle de noodige pligten van den Godsdienst.* Deze tracht onze Autheur onderscheidenlyk te ontvouwen, met oogmerk om zyn Evennaesten tot zodanigen wandel aen te moedigen; en een ieder te doen opmerken, dat het niet genoeg is, in een laager trap, gelyk men spreekt, Godvruchtig te zyn, maer steeds moet poogen, om, middelende Gods genadewerking, tot een hooger trap van Heiligheid op te klimmen, en steeds nog volmaekter te worden.

Met dit oogwit stelt hy, na ene voorafgaende Inleiding, waer in hy toont niets te leeren, waer toe niet alle menschen in alle standen verplicht zyn, in de eerste plaetse voor, dat het enige einde van den Christelyken Godsdienst is, ons van de elenden en ongeregeldheden van dezen tegenwoordigen staet te verlossen, en te verheffen tot het zalig deelgenootschap der Godlyke natuure. Verder doet hy zien, dat die Godsdienst van ons vereischt ene geheele verandering van onze natuur, een nieuw leven geheel aen Gode toegeheiligd; ene Verlochening van de waereld en alle waereldgezindheid, en een staet van Zelfsverlochening. Hier aen hecht hy ene ontvouwing van de Noodzaeklykheid der Godlyke Genade, met aantooninge, tot welke ene reinheid des harten en heiligheid des levens ons dezelve roept, en hoe zeer ze ons daar toe verplicht. Dit afgehandeld hebbende gaet hy over, om te bewyzen, dat de Christenen tot een aenhoudend bidden en Godsdienstige ingetoogenheid geroepen, en verplicht zyn het voorbeeldlyk leven van Jesus Christus na te volgen. En eindelyk wordt dit Werkje beslooten met een ernstige vermaning tot de Christelyke Volmaektheid. — De Heer *Law* stelt zyne denkbeelden met zeer veel ernst en levendigheid voor, en dringt het na-

Digitized by Google

jagen der Volmaektheid ten krachtigſten aen : en ſchoon men zyne Zedeleer hier en daer al te ſtreng mogte oordeelen, zal men echter, zo men de Godsvrucht ter harte neemt, dit zyn Geſchrift over 't geheel met genoegen doorbladeren. Zie hier, tot eene proeve, zyne wederlegging van hun, die zich gerust ſtellen met een zogenaemden lagen trap van Heiligheid, in dit leven; uit hoofde van het denkbeeld der verſcheidene trappen van heerlykheid, in het toekomende leven; 't welk onze Autheur op deze wyze tegengaet:

„ Mogelyk dat men my tegenwerpt, dat de verſcheidene trappen van heerlykheid in het toekomende leven klaar vooronderſtellen, dat de Godvrugtige, en zulke, die behagelyk in Gods oogen zyn, evenwel veel verſchillen in de maat en trap van Godvrugtigheid in dit leven. Dog dit ſta ik volkomen toe, maar dit is geen bewys, dat alle menſchen niet even zeer tot dezelfde Godvrugtigheid, en dezelfde Volmaaktheid geroepen worden. Misſchien kan het van de allerbeſte, die immer hier geleeft hebben, niet gezegt worden, dat zy hunnen pligt zo volmaakt in allerlei gevallen en omſtandigheden waargenomen hebben, als zy wel zouden hebben konnen doen. Gelyk het nu niet met de Goddelyke barmhertigheid ſtrydt dezulke tot de Gelukzaligheid aan te nemen, die in allerlei opzigten zo volmaakt niet geweest zyn, als zy wel hadden konnen wezen, niettegenſtaande hy hun zulk een voorſchrift van Volmaaktheid gegeven heeft; zo ſtrydt het insgelyks niet met de Goddelyke barmhartigheid zulke aan te nemen tot onderſcheide trappen van Gelukzaligheid, na mate van hun verſcheide gedrag, ſchoon hy alle één algemeene wet en regel van Volmaaktheid gegeven heeft."

„ Verleende God geene vergiffenis op onze ontrouwigheden en zwakheden, zo hadden de beſte onder ons geene belooning te verwagten. Hier uit blykt dan klaar, dat het vergeven van ontrouwigheden en zwakheden aan de beſte zelfs niet bewyst, dat de beſte tot geene andere Volmaaktheid geroepen worden, als daar zy toe gekomen zyn. Ook is het geen bewys dat God hen niet tot eene naauwe Godsvrugt roept, om dat hy hen in barmhertigheid wil aannemen, alſchoon zy hier en daar in de Godvrugtigheid te kort komen. Immers in het minſte niet. Zo is het ook geen bewys, als men zegt, dat alle menſchen niet tot denzelfden ſtaat van Godvrugtigheid of Volmaaktheid geroepen zyn, om dat zy tot eene verſcheide trap van belooning in het toe-

Digitized by Google

toekomende leven aangenomen worden; want het sluit even zo weinig te zeggen: ‚God beloont breukvallige en onvolmaakte menschen, daarom worden zy tot geen hooger Volmaaktheid geroepen; als te zeggen, om dat God verscheide trappen van Godvrugtigheid beloont, zo zyn daarom alle menschen niet tot één en dezelfde Godvrugtigheid geroepen. Want nadien God niemand beloonen kan, die niet eenige Gebreken heeft, zo maakt het verschil van hunne Gebreken eigentlyk hun tot onderwerpen van verschillige ontferming en belooning, schoon de regelmaat, daar zy gebrekkelyk in geweest zyn, allen even gemeen is."

„ Het blykt dan hier uit klaar, dat de verschillige trappen van heerlykheid in het toekomende leven geen meer bewys zyn, dat God eenige tot een verschilligen en lager staat van Godvrugtigheid meer dan andere zou roepen, als de vergiffenis van verscheide Zondaren tot een bewys zou dienen, dat hy hun vryheid tot dat slag van zonden gaf, en van den mensch niet eistte die te vermyden en na te laten. Want het is even zo goed een bewys, te zeggen: God vergeeft deze en gene Zondaars hunne zonden, daarom eist hy van hun niet die zonden te vermyden; als te zeggen, God beloont verscheide trappen van Godvrugtigheid, daarom roept hy elk niet tot hooger trap van Godvrugtigheid. Zo dat de verschillige trappen van heerlykheid in de toekomende Wereld geene tegenwerping altoos zyn tegen deze Leere, dat alle Christenen niet geroepen zouden zyn, tot één en dezelfde Godvrugtigheid en Volmaaktheid des harten.

„ Men zou hier evenwel nog tegen konnen inwerpen, dat alhoewel Gods Wet alle menschen tot denzelfden staat van Volmaaktheid roept, dit evenwel, indien 'er verschillige trappen van heerlykheid aan verscheide trappen van Godsvrugt gegeven worden, toont, dat de menschen behouden en zalig konnen worden, zonder dat zy na die Volmaaktheid streven, waar toe zy geroepen zyn.

„ Hier op kan men antwoorden, dat dit een valsch besluit is: want schoon het waar zyn kan, dat menschen toegelaten zullen worden tot de Gelukzaligheid, en de verscheide trappen van Gelukzaligheid, hoewel zy die volkomen Volmaaktheid niet verkregen hebben, daar zy toe geroepen zyn; zo volgt hier evenwel geenszins uit, dat iemand behouden zal worden, welke die Volmaaktheid niet heeft zoeken te verkrygen. Want daar is gewisselyk een zeer groot verschil tusschen te kort komen aan die Volmaaktheid, na dat wy ons uiterste best daar toe gedaan

Digitized by Google

hebben; en 'er niet toe te geraken, om dat men de vereiste pogingen daar toe niet aangewend heeft. De eerſte kan iemand tot een hoogen trap van belooning in den hemel opvoeren, de laatſte hem 'er buiten ſluiten, en met dien onnutten dienſtknegt werpen in de uiterſte duisternis.

„ Daar blyft dan geen grond altoos voor eenig mensch om zig te vergenoegen met een lager trap van Godvrugtigheid, als genoegzaam voor hem om in den hemel te geraken, ſchoon hy den hoogeren trap van Gelukzaligheid niet verkreeg. Want bedenk maar, gy hoort dat 'er verſcheidene trappen van heerlykheid zyn, dat zy evenredig zyn met de verſcheidene ſtanden van Godsvrugt in dit leven; gy wilt u dan wel laten vergenoegen met een lager trap van Godsvrugt, ja met den laagſten rang in den Hemel te vrede zyn; gy wilt maar alleen zo veel godsdienſtigheid bezitten, als u kan behouden. Maar denk dog, hoe ydel en dwaas gy redekavelt, want hoewel God verſchillige belooningen geeft, zo ſtaat het in niemands magt die zig zelven aan te matigen. Het komt niemand toe te zeggen: ik zal zo veele Godsdienſtigheid maar zoeken te verkrygen, en dan daar zulk eene belooning voor trekken. God ziet op de verſchillige vermogens en zwakheden in de menſchen, die zyne goedheid bewegen konnen om genadig te handelen, na hunne verſchillige vordering in de heiligmaking. Ik ſta u toe, dat 'er een lager trap van Godsvrugt wezen kan, die voor God in eenigen zeer welbehagelyk zyn kan. Maar denk teffens, dat ſchoon 'er zulk een ſtaat van Godsvrugts plaats kan hebben, die behagelyk in de oogen Gods zyn kan; dat evenwel die van ons niet mag *verkoren worden*; zy houd ſtraks op zodanig te wezen, als *gy ze voor u verkiest.*

„ God kan zig genadig tonen omtrent een lager trap van Godsvrugt, uit hoofde van eenige deerniswaardige omſtandigheden, die dezen verzellen; maar zo ras als gy zulk een trap van Godsvrugt voor u zelven verkiest, houd de reden van ontferming en medelyden op, en ze verandert van een lager trap van Godsvrugt in een hoogen trap van Ongodsdienſtigheid.

„ Zo dat hoewel 'er minder Vorderingen in de Godzaligheid gevonden worden, die evenwel eenige voor God niet mishagelyk maken, dit nogthans geen reden altoos is om zig te vergenoegen, of gerust te wezen in zulk een ſtaat is; om dat zy niet meer zodanig een ſtaat is, maar van eene geheel andere natuur, doordien men die zelfs gaat verkiezen en daar in berust.

„ Uit

„ Uit al het gezegde blykt dan klaar, dat alhoewel God verſchillige trappen van Godsvrugt zal aannemen, en die met verſchillende trappen van heerlykheid beloonen in het andere leven; alle Christenen des niet te min tot ééne en dezelfde Volmaaktheid geroepen, en gelykelyk verpligt zyn, om daar na te ſtreven".

Hollandsch Rechtsgeleert Woordenboek. Getrokken uit de Werken en toegezonden Geſchriften van vermaarde en kundige Rechtsgeleerde Mannen, van deeze, en voorgaande Eeuwen, Volgens het Alphabeth, van A—Z. In een compleete order te zamen geſteld, door een Genootſchap van Rechtsgeleerden. En uitgegeven onder de Directie, en het opzicht van Mr. F. L. KERSTEMAN, *Profeſſor honorair, en Practizerend Advocaat. Te Amſterdam, by* S. v. Esveld 1768. *In Folio, Eerſte afgave, behelzende, behalven ene korte Voorreden, A—C: en een gedeelte van D.* 112 *bladzyden.*

DAt het doorbladeren van Woordenboeken, het zy ze algemeen zyn, of ene zekere ſtudie in 't byzonder betreffen, iemand niet regt verſtandig maekt, is ene algemene en tevens gegronde aenmerking; voor zo verre ze iemand geen geregeld onderwys verlenen, maer ſlechts deze en gene byzondere ſtukken, zonder zamenhang met de verder daer toe behoorende, ontvouwen. Dan dit neemt niet weg, dat ze echter van ene wezenlyke nuttigheid zyn, zo voor geoefende Perſoonen, ter gereeder herinneringe van zommige byzonderheden; als voor anderen van gene of minder oefening, die zich geen onderſcheiden zamenſtel van zekere Wetenſchappen eigen gemaekt hebben; en nochtans, by voorkomende gelegenheden, enige onderrichting begeren, omtrent zodanige zaken, als hun in die omſtandigheden te paſſe komen. Dit kan, gelyk een ieder ligtlyk bemerkt, van een wezenlyk nut zyn in alle Studien; waerom ook wel uitgewerkte Woordenboeken, zo van ervarenen als van onervarenen, gemeenlyk hoog geſchat worden. Maer is 'er eene Studie, met betrekkinge tot welke zodanig een Geſchrift byzonder nuttig genaemd mag worden, 't is ongetwyfeld die der Regtsgeleerdheid; zo uit hoofde van de uitgeſtrektheid dier Studie zelve, en hare menigvuldige byzonderheden; als ter zake van 't wyduitgebreide belang, dat Menſchen van verſchillende Staten,

Digitized by Google

in verſcheiden omſtandigheden, in 't kennen van 't een of 't ander Artykel daer toe behoorende, konnen hebben.

Dit nagaende, kan men niet wel anders dan 't oogmerk dier Regtsgeleerde Heren pryzen, welken zich verledigd hebben, om een Werk van die natuur te vervaerdigen; en zich ten dien einde niet alleen van hunne eigen, maer ook van elders verkregen kundigheden te bedienen, waer toe ze de verdere goedgunſtigheid van alle Regtskundigen, ter meerdere volmakinge van dit hun Werk, verzoeken. — Hun doelwit is hier by een te verzamelen, en in ene Alphabetiſche orde te brengen, alles wat tot de Regtspleging behoort; en wel byzonder te ontvouwen, hoe de Criminele en Civile Actien, zo voor de Hoven van Juſtitie, als voor de Geregten in de Steden en ten platten Lande, volgens de hedendaegſche Practyk behandeld worden. Hoedanig een Werk, overeenkomſtig met der Schryveren inzicht, dienſtig kan wezen, niet alleen voor Regenten, Practizyns, Schouten, Secretariſen enz. maer ook voor Land-en Zee-Officieren, en Officianten van de Oost-en Westindiſche Compagnie; en voorts voor Zeehandelaren, Aſſuradeurs, Kooplieden en alle anderen, die 'er min of meer belang in hebben, om te weten, wat in zommige omſtandigheden, naer den ſtyl van Regten, in aenmerking genomen moet worden.

Men heeft, om het verlangen der Intekenaren te voldoen, en de verdere Intekening aen te moedigen, een gedeelte, behelzende de letters A — C, met een ſtuk van letter D, afgegeven; waer door men in ſtaet geſteld is, om na te gaen, op welk ene manier zy dit ſtuk behandelen. — De voornaemſte Artykels, welken in de Regtsgeleerdheid, onder deze letters, in aenmerking konnen komen, worden hier overwogen; en zo 'er enigen in deze, gelyk ook vervolgens in de overige letters, bevonden mogten worden overgeſlagen te zyn, die zullen, ten ſlot van 't Werk, in een Aenhangzel gebragt worden; waer in men ook alle zodanige aenmerkingen zal plaetzen, die van tyd tot tyd onder het afdrukken, doch te laet om terſtond gebruikt te konnen worden, mogten inkomen. — Ieder Artykel behelst ene verklaring van de *Terminus Artis* of het Woord en de Spreekwyze in Regten in dat geval gebruikelyk; benevens ene ontvouwing van de onderſcheiden wyzen, waer in zodanig ene zaek voorkomt, en de verſchillende manier, op welke ze in Regten behandeld word; waer mede, als de na-

Digitized by Google

natuur van 't onderwerp zulks vereischt, gepaerd gaet, ene nadere opheldering, door 't bybrengen van Gewysdens en Proceduren daer toe betrekkelyk, als mede van de voorschriften der noodige Instrumenten. Hier by komt nog, vooral in gevallen, die ene uitgebreider Verhandeling, ter volkomen ontvouwinge, zouden eischen, ene aenwyzing der beste Autheuren, die over zodanige onderwerpen geschreven hebben. —— Het een en 't ander maekt dit Werk van ene uitgebreide nuttigheid, te meer daer de behandeling over 't algemeen geregeld, en, naer den aert der onderwerpen, op ene duidelyke wyze voorgesteld is. Het vervolg zal ons wel eens gelegenheid geven, om op een byzonder stael van regtspleging staen te blyven, waerom wy 'er ons thans niet mede zullen ophouden; maer alleen melden 't geen onze Schryvers op 't Artykel van *Confiscatie van Goederen* aenmerken.

„ CONFISCATIE *van Goederen*, van Crimineele Delinquanten, is by *Rezolutie* of *Edict* van de *Staten* van *Holland* en *Westvriesland* van dato den 1 Mey 1732. in de Provincie van *Holland* en *Westvriesland*, en vervolgens by *Rezolutie* of *Edict* van de *Staten* van *Zeeland* van den 16 December 1735. in de Provincie van *Zeeland* afgeschaft geworden. En waarlyk de *Confiscatie* van *Goederen*, die in *Holland* en *Zeeland* plaats heeft gehad, was eene zeer hatelyke zaak, die niet te compasseeren was met de gronden van een vrye Regering, als hebbende doorgaans zyn source genomen uit een arbitraire en tirannique Regering, hebbende dezelve in de eerste tyden der vryheid van de Romeinsche Republicq geen plaats gehad, waarom de Romeinsche Burgermeester CICERO *Orat. 29. pro domo suâ ad Pontifices, pag.* 178 zegt, *tam moderata Judicia Populi Romani a Majoribus sunt constituta, ut ne pana Capitis cum pecunia conjungatur.* En sprekende van de *Confiscatie* en Proscriptie, ingevoert ten tyde van den Dictator SYLLA, die een bloed- en geldgierig Man was, zeyd hy, *Proscriptionis miserrimum nomen illud, et omnis acerbitas Syllani temporis quid aliud habet, quam quod maxime sit insigne ad memoriam Crudelitatis.* Na doode van den Dictator SYLLA heeft de *Confiscatie* van *Goederen* wederom geen plaats gehad, tot dat JULIUS CÆSAR, de Roomsche vryheid tot deszelfs ondergang hebbende gebragt, de *Confiscatie* wederom heeft beginnen in te voeren, gelyk by SUETONIUS in de beschryving van het Leven van dien Keizer pag. 50 wordt gevonden. Zoo dat hier op een evidente wyze uit blykt, dat

dat zoo lang als de vryheid van de Roomsche Republicq ſtand heeft gegrepen, de Lyfſtraf nooit gepaart is geweest met de Verbeurtenis van Goederen. Vervolgens is de *Confiscatie* van *Goederen* in 't Roomsche Ryk ingevoert, en vastgeſteld by beſchreeve Wetten, daar van de Titels exteeren in de Pandecten, en in de *Codex de Bonis damnatorum*, by welke de *Confiscatie* in driederley gevallen gedecerneert wiert. Zie L. I. *Pandectarum de Bonis damnatorum.* Het is egter notabel dat ten tyde van den *Keizer* TRAJANUS de *Confiscatie* is vernietigt als de Doodſtraf niet wierde gedecerneert, maar alleen als tegen een Misdadiger by een relegatie wierde geanimadverteert. Zie L. I. *Pandectarum de interdictis, relegatis, & Deportatis.* Eindelyk is de *Confiscatie* van *Goederen* by de Crimineele *Ordonnantie* van den *Hertog* van ALBA van den 5 July 1570. bekragtigt, en zedert, het geen te verwonderen is, in onze Crimineele Practycq algemeenlyk aangenomen, en gevolgt geworden, tot dat by de voormelde *Rezolutien* of *Edicten* van de *Staten* van *Holland* en *Westvriesland*, mitsgaders van de *Staten* van *Zeeland* hier navolgende verandering is gemaakt, en de *Confiscatie* van *Goederen* in beide de voorn. Provincien geheellyk afgeſchaft geworden."

NABERIGT.

Wanneer wy ons oordeel gaven over het Latynſche Werkje, *de Sympathia, authore* H. J. REGA, (*) zo begingen wy eenigen misſlag, met te zeggen dat het zelve ons onder de gedaante van eene nieuwe Uitgaave, of liever met een nieuwen Tytel, in handel viel; dewyl de Boekverkooper *J. van Lee*, Drukker van dat Werkje, ons naderhand berigt heeft, dat het geheel op nieuws herdrukt is, met eenige verſchikking om te dienen tot verbetering. Dit hebben wy, op zyn verzoek, hier wel willen plaatzen.

(*) Zie boven bladz. 439.

RE-

Digitized by Google

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Eerſte Deels eerſte Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en verymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

*A*Fbeeldingen van de Hoogſtraat en Vischbrugge te Leiden. Met eene beſchryving van den Brand op den 3 Octob. 1766. Leid. by *C. v. Hogeveen Jun.* in gr. 8vo. *f* 1-5-0 266

Amoſis. Treurſpel, door *J. Nomz.* Amſt. by *J. Duim*, in 8vo. *f* 0-6-0 444

Amſtels (*C. P. van*) Nieuw uitgevonden Prentwerk, Amſt. by *M. Woortman* en *Yntema* en *Tieboel.* 32. 306

Anjema (*H.*) Tafel der Diviſoren van alle de natuurlyke getallen van 1 af tot 10,000 toe, Leid. by *S.* en *J. Luchtmans*, in 4to. *f* 1-16-0 164

Arends (*T.*) Opening van den LXXXIV Pſalm, als mede de Verklaaring en Toepaſſing van Lukas XV. Embden, by *J. Brantgum*, *f* 1-10-0 364

Arnaud (G. d') *Vitæ Scævolarum Diſſertatio Poſtuma. Traject. ad Rhenum, apud* G. A. Kroon, *in 8vo. Ch. maj.* *f* 0-15-0 441

Artaxerxes, of de bezoedelde onſchuld. Treurſpel. Amſt. by *J. Duim*, in 8vo. 0-6-0 165

B.

*B*Achiene (*W. A.*) H. Geographie, III D. 2de St. Utr. by G. T. en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 221

Barueth (*J.*) Zedige en beſcheide Wederlegging der hedendaagſche Deisten en Vrygeesten, Rott. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 191

Bataafſche Veldvreugd, Leid. in 8vo. *f* 0-6-0 403

Begrip (Kort) van de Historie der Inſecten, IIde Stukje, Amſt. by *de Erven van Houttuin*, in 8vo. met pl. *f* 1-5-0 149

Beliſarius van den Heer *Marmontel*, met pl. Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1-5-0 484

Digitized by Google

Beon. Treurſpel, door *F. v. Steenwyk*, Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 0-6-0 524
Beredeneerde Vraag of een Predikant vryheid heeft buiten zyne Gemeente te gaan prediken? Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 50
Beſchouwingen van de Werken der Natuur. Of, Vervolg op de verbeterde tweede Uitgave van *J. Ray*, Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge, Amſt. by *F. de Kruyff*, *A. v. d. Kroe*, *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 422
Bonnets (*G.*) Twee Redenvoeringen, Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 9
Bonvoust (*Charlotta. A.*) Offerhande des Lofs, Utr. by *A. v. Paddenburg*. in gr. 4to. *f* 1-16-0 368
Bouworde (De) van 't Stadhuis van Amſterdam en de ſmaak der Nederlanderen, ten opzigte der Konſten en Weetenſchappen verdeedigd, Amſt. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 315
Bower (*A.*) Historie der Pauſen, VI Deel, Amſt. by *S. J. Baalde*, in 4to. *f* 4-0-0 51
Brief (zonderlinge) van een voornaam Heer aan een zyner Vrienden geſchreeven uit Surinaamen, 's Hage, by *J. de Cros*, in 8vo. 180
—— aan den Schryver van de Proeve over de Schouwſpelen, Leid. by *J. van Zyp*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 219
—— aan den zeer geleerden Heer *T. P.* over het belang en gewigt der Inwyings-Redenvoeringe van *Van der Kemp*, als mede over de ongerymdheid der grondbeginzelen in de Redenvoering van den Hoogleeraar *Bonnet* over de Verdraagzaamheid voorkomende, Amſt. by de *Wed. K. v. Tongerlo en Zoon*, &c. in gr. 8vo. *f* 0-8-0 329
—— aan den Heer *N. C.* over het belang en 't gewigt der Aanmerkingen op de Inwyings-Redenvoering van *D. v. d. Kemp*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 500
—— van den Heer *Chais* aan den Heere *Sutherland*. Over de Nieuwe wyze om de Kinderpokjes in te enten, en het antwoord daar op, 's Hage, by *J. Du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 516
Brieven (Zedelyke) tot verbetering van het hart, I Deel, Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 100
—— (Gedenkwaardige, vermaaklyke, nutte en leerzaame Deenſche) VIde Deel, Leid. by *J. Haſenbroek*, in 8vo. *f* 1-10-0 416
—— (Letterkundige) tegen den *Denker*, en de Schryvers

Digitized by Google

vers der *Vaderlandſche Letteroefeningen*, Dordr. by *A. Bluſſé*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 503
Brummel (*J.*) Jubel-Leerreden over Openb. XIV. 6, 7. Hoorn, by *A. Brouwer en Zoon* &c. in 4to. *f* 0-8-0 237
Burman (*P.*) *Brederode*: of het tweede Eeuwgetyde der Nederlandſche Vryheid, Amſt by de Wed. *A. Waldorp*, in gr. 4to. *f* 1-2-0 216
Buttſtet (*J. A.*) Redenkundige Gedagten over de Natuur van God, IIde Deel, Amſt. by *S. v. Esveldt*, en Utr. by *A. v. Paddenburg*, in 8vo. *f* 1-8-0 147

C.

CAmper (P.) *Epiſtola ad Anatom. Principem Magnum* Albinum, *Gron. apud* H. Crebas, *in* 4to. *ch. m. f* 0-12-0 243
Chalotais (*L. R. d. C. de la*) Proeve van Opvoeding voor een Volk, Amſt. by *S. J. Baalde*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 314
Chambertain Waarſchouwing des Hemels, Arnh. by *T. J. Schmidt*, in 8vo. *f* 0-3-0 18
Christen (de Wysgeerige) in zyne Eenzaamheid, Amſt. by *A. D. Selſchap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 501
Conradi (*P.*) Akademiſche Redenvoering, Amſt. by *P. Conradi*, in 4to. *f* 0-11-0 193
Cranz (*D.*) Historie van Groenland, III Deelen, met pl. Haarl. by *C. H. Bohn*, en te Amſt. by *H. de Wit*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 373

D.

DEductie van Vrouwe *M. A. Burmannus* &c. Amſt. by *Th. Kluit*, in gr. 4to. *f* 0-12-0 263
—— —— in zaaken van *Joban Heeren*, in fol. *f* 1-0-6 264
Deken (De) van Killerine, Zedekundige Geſchiedenis, Nym. by *J. Toſſyn*, VI Deeltjes in 8vo. *f* 3-16-0 357
Dina de Dogter van den Patriarch *Jacob* en *Sichem*, de Zoon van Vorst *Hemor*, Middelb. by *A. de Vin*, in 4to. *f* 0-6-0 130
Doddridge (*P.*) Huis-Uitlegger des N. Testaments, I Deel 3de Stuk. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 267
Duytſch (*C. S.*) JEHOVAH verheerlykt door de erkenning van den waaren Meſſias JESUS CHRISTUS, Amſt. by *D. Swart*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 281
Dyk (*J. van*) Beſchryving der Schilderyen van de Oranje Zaal, 's Hage, by de Wed. *O. van Thol en Zoon*, in 8vo. *f* 0-8-0 442

E.

Elſenmenger (*J. A.*) Het ontdekt Joodendom, I D. I St. Amſt. by *H. Vieroot*, in 8vo. *f* 1-4-0 415

Digitized by Google

Elsner (J.) *Commentarius Critico-Philologicus in Euangelium Mattbæi, Tom. I. Zwolle apud* S. Clement & *Traj. ad Rbenum, apud* R. de Meijere, *in 4to. f* 1-16-0 96
Erman Predikatie over 1 Tim. II. 1—3, 's Hage, by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 366
Erskine (*R.*) De Bron van alle Zegeningen, Utr. by *J. v. Schoonboven* enz. in 8vo. *f* 0-14-0 366

F.

Fabre (*J. F.*) Kort Begrip der Geographie, 's Hage, by *P. van Os*, in 8vo. *f* 0-12-0 442
Farmer (*H.*) Onderzoek over de natuur en het oogmerk der Verzoekinge van Christus in de woestyne, Amst. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 1
Fermin (P.) *Inſtructions importantes au Peuple ſur l'Oeconomie animale. A la Haye, chez* R. van Laak, *in gr.* 12. *f* 1-15-0 154
Fordyce (*J.*) De Vriend der jonge Juffrouwen, II Deelen, Amst. by *Yntema en Tieboel*, in 8vo. *f* 1-16-0 105, 259

G.

GEdagten (Onderscheidene) van onderzoekende Bybelminnaars, I Deel Eerste Stukje, Alkm. by *J. Maagh*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 192
Geheimen (de geheimste) der Jesuiten, Midd. in 8vo. *f* 0-6-0 219
Gellert (*C. F.*) Voorleezing over de Natuur, Uitgestrektheid en het nut der Zedenleer, Amst. by *S. van Esveld*, in 8vo. *f* 0-4-0 324
Geschiedenis (de) der dagen des Menschen Zoons van de Lydensweeke af tot op deszelven Hemelvaart, Zeist by *D. Weber*, in gr, 8vo, *f* 0-14-0 17
—— —— (Chineesche), Amst. by de *Erven Houttuin*, met pl. in gr. 8vo. *f* 3-3-0 520
Gesſober (*D. van*) Proeve over de voornaamste langduurige gezwellen, Amst. by *J. Morterre*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 290
Gorter (D. de) *Flora Belgica, Traj. ad Rbenum, apud* A. v. Paddenburg, *in 8vo. tb. maj. f* 1-16 0 483
Groot (*H. de*) Inleiding tot de Hollandsche Regtsgeleerdheid, met Latynsche Aantekeningen uitgebreid, door Mr. *W. Schorer*, Midd. by *P. Gillisſen*, in 4to. *f* 5-6-0 314

H.

Haage (*M. van der*), noodige en volstandige Artzenykundige onderwyzingen, I St. Amst. by *G. Lequien junior*, in 4to. *f* 1-8-0 299
Halcken (*P.*) Mathematisch Zinnen-Confect of Wiskundige

Digitized by Google

ge Uitſpanningen, Purmer. by *Pieter Jordaan*, in 8vo. *f* 1-16-0 257
Haller (A. v.) *Elementa Phyſiologiæ Corporis Humani, Tom. VII. Lugd. Batav. apud* Cornelium Haak, *in 4to. ch. maj.* *f* 7-0-0 119
Hardevelt (*S. van*) de betrekkelyke Staatsverandering van elk Uitverkoorenen voor zyn Perſoon, in haaren rechten aart en grootheid beſchouwd, Leid. by *Z. van Egmont*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 282
Hattum (*B. J. van*) Geſchiedenisſen der Stad Zwolle, I D. 1ſte Stuk, Zwolle by *S. Clement* en *J. A. van Santen*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 28
——— ——— ——— I Deels IIde Stuk, *f* 1-0-0 288
Heineccius (*J. G.*) Grondbeginzelen van het Wisſelrecht, IIde Stuk, Midd. by *Ch. Bobemer*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 265
Herderszangen en Brieven, door een Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Alimenta miniſtrat amicitia arti*, Enkh. by *G. v. d. Velden*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 87
Het Leeven en bedryf van den Heer Rykdom en Meester Armoed, Schiedam, by *L. Schmidt*, in 8vo. *f* 0-4-0 81
Hirtzel, de wysgeerige Landman, Dev. by *L. Leemberst*, in 8vo. *f* 0-16-0 172
Historie (de Hedendaagſche) beſchreeven door een gezelſchap van Geleerde Mannen in Engeland, IVde Deel, 11de ſtuk, Leid. by *P. v. d. Eyk* enz. in 4to. *f* 2-16-0 369
——— (Hedendaagſche) of Tegenwoordige Staat van America, IIde Deel met pl. Amſt. by *I. Tirion*, in gr. 8vo. *f* 3-10-0 473
——— (Natuurlyke) volgens *Linnæus*, XIde St. *f* 5-0-0 509
Holberg (*L.*) Blyſpelen, IVde Deel, Amſt. by *S. van Esveld*, in 8vo. *f* 1-0-0 82
——— ——— ——— ——— Vde Deel *f* 1-4-0 352
Holtii (N.) *Liber Deuteronomii perpetua Analyſi Illuſtratus, Lugd. Batav. apud* J. Haſebroek, *& Ultrajecti*, A. v. Paddenburg, *in 4to. f* 1-16-0 462

I.

J.Ansſonius (*J. H.*) Het begin van de Reizen der kinderen Israëls door de woestyn van Arabien, geestlyk overgebragt &c. Gron. by de Wed. *L. Groenevelt en Zoon*, in 8vo. *f* 0-14-0 146

Digitized by Google

Jeruſalem (*J. F. W.*) Verzameling van Leerredenen, Iſte D. Amſt. by *P. Spriet en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 361
Juſti (*J. H. G. van*) De Chimere of Herſenſchim van het Evenwigt van Europa, 's Hage by *P. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 210

K.

Kemp (*D. van der*) Inwyings Redenvoering, Leid. by *J. Haſebroek* &c. in gr. 8vo. *f* 0-9-0 328
Kerſteman (*F. L.*) Hollandsch Regtsgeleerd Woordenboek, Amſt. by *S. v. Esveld*, Eerſte Stuk, in fol. *f* 2-0-0 444
Koolbaas (*W.*) Jacobs worſteling met God, en derzelver zalige uitkomst en gevolg, *enz.* Amſt. in 4to. *f* 1-16-0 495

L.

Law (*W.*) van de Christelyke Volmaaktheid, Amſt. by de Erven van *F. Houttuyn*, 8vo. *f* 1-0-0 444
Leeven van den Baron *Christiaan Wolff*, Amſt. by *S. J. Baalde*, in 8vo. *f* 1-10-0 199
Leevensbeſchryving (Korte) der Nederlandſche Vorſten, Helden en vermaarde Mannen, II Deelen, Amſt. by *Dirk Swart*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 209
Leland (*J.*) Beſchouwing van de voornaamſte Schriften der Deisten, IIde Deels, 2de Stuk, Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 453
Leo de Groote Treurſpel, Amſt. by *J. Duim*. *f* 0-6-0 131
Lettre a M. Bonnet. 500
Liefddaadigheid (De) of het Tafereel der Armoede, 's Hage, by *J. de Cros*, in 8vo. *f* 0-6-0 169
Lieftinck (*A.*) Plan van eene nieuwe Methode om rechte linien te fortificeeren, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 258
Lilienthal Oordeelkundige Bybelverklaaring, Iſte Deel, Amſt. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 89
—— —— Tweede Deel, *f* 2-16-0 190
—— —— Derde Deel. *f* 2-0-0 405
Listen der Jeſuiten ontdekt, 's Hage, by *H. Backhuizen*, in 8vo. *f* 1-0-0 175
Luiken (*J.*) Het overvloeijend Herte, Haarl. by *C. H. Bohn*, in 8vo. met pl. *f* 2-10-0 326

M.

MAnier om de Ettergezwellen, welke onder het bereik des Heelmeesters zyn, te openen en te behandelen, als mede hulpmiddelen hier toe dienſtig, Rott. by *A. Bothal* en *D. Vis*, in gr. 8vo. *f* 1-18-0 342

Mar-

Digitized by Google

Marmontel Uitmuntende Verhaalen van merkw. Gebeurtenisſen, Iſte Deel. } 448
——— IIde Deel. } Amſt. by *S. v. Esv.* in 8vo. *f* 3-12-0 489
——— IIIde Deel. } 534
Matho : of Jongelings Waereldbeſchouwing, IIde Deel, Amſt. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 463
Meijer (*H.*) Beſchryving van Monnikkendam, Monnikk. by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 288
Moſer (*F. K. van*) Zeden en Staatkundige Spreuken en Karacters, Utr. by *J. v. Schoonboven* en *G. v. d. Brink Jansz.* in 8vo. *f* 1-0-0 36
Mosheim (*J. L. van*) Chineeſche Kerkgeſchiedenisſen, Amſt. by *H. Vieroot*, in 8vo. *f* 0-8-0 330
——— ——— De Zedenleer der H. Schrift, Iſte D. Iſte St. Utr. by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in 4to. *f* 2-10-0 409

N.

NAbericht wegens J. Rega *de Sympathia.* 546
Newton (*J.*) XIV Brieven, Rott. by *P. Holſteyn*, in 8vo. *f* 0-18-0 367
Nomsz. Noodige onderrigting, raakende zyn Treurſpel *Amaſis*, Amſt. by *J. Smit*, in 8vo. *f* 0-3-0 529

O.

ONderzoek van het gevoelen van den Heere Profeſſor *van der Mark*, benevens der tegenwerpingen tegen 't zelve ingebragt, nopens twee vraagen, betrekkelyk tot het nut en het gezag van 't Romeinsch Recht, Gron. by *L. Huizing*, in gr. 8vo. 206
Ontdekkinge (Geheime) eener Vrouwlyke Cabale, Kuil. in gr. 8vo. *f* 0-3-0 220
Oorſprong (De waare) ſchielyke aanwas en onverhoedze val der Jeſuiten, Utr. by *J. v. Schoonboven* &c. in 8vo. *f* 0-8-0 136

P.

PAastriomf van onzen Heere J. CHRISTUS, Amſt. in 8vo. *f* 0-12-0 197
Papieren betreffende *Ch. L. van Dahlem.* 452
Paulſen (*H. C. H.*) De Regeering der Oosterlingen, Leid. by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 137
Pearſal (*R.*) Godvrugtige Geſprekken tusſchen een Vader en zyne Kinderen, Amſt. by *H. de Wit*, Rott. by *A. Botbal*, enz. in gr. 8vo. *f* 1-14-0 186
Pontoppidans (*D. E.*) Kragt der Waarheid in het Ongeloof te overwinnen, Cleef by *G. C. B. Hofman*, en te Utr. by *R. de Meyere*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 366

Por-

Digitized by Google

Porte (De la) De Nieuwe Reiziger, of beſchryving van de O. en N. Waereld, Iſte en IIde Deel in gr. 8vo. *f* 2-10-0 58
——— IIIde Deel. } *f* 3-0-0 394
——— IVde Deel. } 477
Practicale Obſervatien over de hedendaagſche Trouwbeloften, Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 81
Proef van onzydige Aanmerkingen over de Historie der Pauſen van den Heere *A. Bower*, 's Hage by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 316
Proeve over de Schouwſpelen, Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 219

R.

Ratelband (J.) Inwyings Redevoering over de Christlyke Godsvrugt, den Godgeleerden vollſtrekt noodzaaklyk, Leeuw. by *P. Koumans*, in 4to. *f* 0-6-0 323
Reaumur Nauwkeurige Verhandeling over de Bastaard Gal-Inſecten, van de Cochenille en van 't Pools-ſcharlaaken zaad, Amſt. by *D. Weege*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 430
Redenen, waarom het Gereformeerd Ministerie te Bremen, by de Uitgave van een nieuw Pſalm-en Gezangboek, niet alle de honderd en vyftig Pſalmen gehouden en gebruikt heeft, Amſt. by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 14
Rega (H. J.) *De ſympathia ſeu Conſenſu partium Corporis humani, Harlemi apud* J. van Lee, *in* 8vo. *f* 0-16-0 439
Rieger (J. Ch.) *Hippocratis Coi Aphorismi Notationibus Variorum Illuſtrati, Hagæ Com. apud* P. van Cleef, *II Vol. in* 8vo. *Cb. m. f* 5-0-0 67
Ruloffs (B.) Muzikaale Verlustiging, Amſt. by *J. Smit*, *f* 1-4-0 165
——— IIde Stuk. *f* 1-4-0 443

S.

Scholten (C. W. R.) Overdenkingen en Alleenſpraaken over verſcheide gewigtige onderwerpen, Zutph. by *A. J. v. Hoorn*, in 8vo. *f* 0-18-0 328
Schubert (J. E.) Leerredenen, Vde en VIde Stuk, Amſt. by *P. Spriet* en *Zoon*, in 8vo. *f* 1-10-0 278
Segaar (C.) *Obſervationes Philologicæ & Theologicæ in Euang. Lucæ Capita XI priora, Traj. ad Rhen. apud* Viduam J. J. & Poolſum & A. a Paddenburg, *in* 8vo. *cb. m. f* 1-10-0 12
Sels (W. H.) Het Verbond der Genade, in III Boeken, en het Lied van Zion in XII Zangen, Amſt. by *F. de Kruyf* en *A. v. d. Kroe*, in 4to met pl. *f* 3-0-0 gr. p. *f* 4-10-0 128
Semeyns Het nieuw ontdekte Magneetiſche Systema, Enkh. by *W. P. Semeyns*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 205

Si-

Digitized by Google

Sibelius (*T.*) Kerklyke Leerreden over Jesaïa XXIII. 8 b. Leid. by *Joh. le Muir*, in 4to. *f* 0-7-0 78
Sjoerds (*F.*) Algemeene Beschryving van Oud en Nieuw Friesland, IIte Deels Iste en IIde Stuk, Leeuw. by *P. Koumans*, in gr. 8vo. *f* 4-6-0 288
Speldeboek (Nieuw Nederduitsch). Rott. by *R. Arrenberg*, in 8vo. *f* 0-12-0 135
Stapfer (*J.*) Analytische Godgeleerdheid, IIste Deels IIde St. Utr. by *G.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 142
Surgy (*R. de*) Uitgeleezen Mengelingen, of kort begrip der Zedekundige, Burgerlyke, Staatskundige en Natuurlyke Historie der Noorderlanden, IIste Deel. Rott. by *H. Beman*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 111
Swagerman (*E. P.*) Ontleed- en heelkundige Verhandeling van het Waterhoofd, het Watergezwel en verdere bekende gebreken der Ruggegraad. Nevens eenige Aanmerkingen over de Bogchelwording en het Mankgaan, Amst. by *E. van Harreveld*, in gr. 8vo, met pl. *f* 2-4-0 20
Swemmelaar (*J. W.*) Verhandeling over Spr. XXIV. 21, 22. Batavia by *F. Tetsch*, in gr. 4to. 322

U.

UNzer (*J. A.*) Verzameling van Mengelschriften, IIde Deel, Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 399

V.

VEirac (*J.*) Wederlegging van *J. W. Meynichus*, Gouda by *G.* en *W. de Vry*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 389
Velsen (*B. van*) Beginselen van de waaragtige, zekere en nuttige Philosophie, in de H. Schrift geopenbaard, II Deelen, 's Hage by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 4-6-0 317
Verhandeling (Ontleed- en Heelkundige) over de Uitzakkingen der Lysmoeder en Scheede, Utr. by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 432
Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, IXde Deels IIIde Stuk in gr. 8vo. *f* 3-10-0 334
——— (Natuurkundige) No. I. Amst. by de *Wed. Korn. van Tongerlo* en *Zoon*. in gr. 8vo. *f* 0-18-0 302
——— No. II. *f* 0-18-0 391
Vernet (J.) *Memoire presenté a Mr. le premier Sindic, a Haarl. chez* J. Bosch, *in* 8vo. *f* 0-8-0 80
—— Christlyk Onderwys of kort en bondig Zamenstel van Godgeleerdheid en Zedekunde, IIste Deel, Monnikend. by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 232

Digitized by Google

Villebuet (*B. de*) De Scheepsbeſtuurder. Dord. by *A. Blusſé*, in gr. 8vo. met pl. *f* 3-0-0 530
Voet (*J. E.*) Stichtlyke Gezangen, Dord. by de *Erve van J. van Braam* en *P. van Braam*, Iſte Stuk, in groot 8vo, *f* 0-14-0 met Muzyk *f* 2-6-0 196
Voogt (*W. D.*) Aanmerkingen over eenige plaatſen uit het Oude en Nieuwe Teſtament, Rott. by *P. Holſteyn* &c. in gr. 8vo. *f* 1-12-0 48

W.

WAarheid (De) van den Christlyken Godsdienst bewezen voor Ongeleerden en Eenvoudigen, Amſt. by *L. van Hulst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 228
Waarſchouwing (Noodige) aan den Hollandſchen Franſchman. 500
Wagenaar (*J.*) Beſchryving van Amſterdam, Xde St. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo *f* 2-4-0 Fol. *f* 4-4-0 gr. Fol. *f* 6-0-0 238
——— ——— ——— XIde St. in gr. 8vo. *f* 2-4-0 Fol. *f* 5-12-0 gr. Fol. *f* 8-4-0 418
Warburton (*W.*) De Leer van Genade, gehandhaafd tegen de Beſchimpingen der Ongeloovigheid en de Misbruiken der Dweeperye, Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 41
——— ——— De Godlyke Zending van Mozes in negen Boeken, IVde Deel, Amſt. by de *Erven van F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 181
Westphaalſche Oudheden, in 8vo. *f* 0-6-0 135
Wbyt (*R.*) Verhandeling over de Natuur, Oorzaaken en Geneezing der Zenuwziektens, Hypochondrie en Vrysterziekte. Met een Vertoog over de Oorzaaken, welken de Zenuwziektens in ons Land zo gemeen en thans zo veel gemeener dan voorheen maaken, door *L. Bikker*, Rott. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 246, 382
Witt (*C. de*) Het Geestlyk Pſalmgezang, Amſt by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 194
Woordenboek (Genees- Natuur- Kruid- en Scheikundig) IIde Deel, I, II en IIIde St. Amſt. by *J. Morterre.* in 8vo. *f* 2-16-0 435

Z.

ZAmenſpraken. (Hiſtoriſche) II Deelen met pl. Amſt. by de *Erven van F. Houttuin*, in 8vo. *f* 2-16-0 469

Digitized by Google